HAGIA SOPHIA CITY

INTERNATIONAL CONFERENCE ON CULTURE, CIVILIZATION AND MULTIDISCIPLINARY STUDIES IN SOCIAL SCIENCES

January 20-21, 2021
Istanbul

ŞEHR-İ AYASOFYA

Uluslararası Kültür, Medeniyet ve Sosyal Bilimlerde Multidisipliner Araştırmalar Kongresi

FULL TEXTS BOOK

Editors
Dr. Cüneyt MENGÜ
Zhandos ALIMGEREY

HAGIA SOPHIA CITY

INTERNATIONAL CONFERENCE ON CULTURE, CIVILIZATION AND MULTIDISCIPLINARY STUDIES IN SOCIAL SCIENCES

ŞEHR-İ AYASOFYA
Uluslararası Kültür, Medeniyet ve Sosyal Bilimlerde Multidisipliner Araştırmalar Kongresi

Full Texts Book

Editors
Dr. Cüneyt MENGÜ
Zhandos Alimgerey

ISBN: 978-605-70289-2-1

CONFERENCE ID

CONFERENCE TITLE

HAGIA SOPHIA CITY INTERNATIONAL CONFERENCE ON CULTURE, CIVILIZATION AND MULTIDISCIPLINARY STUDIES IN SOCIAL SCIENCES

DATE AND PLACE

JANUARY 20-21, 2021 ISTANBUL

ORGANIZATION

CAPITAL CONFERENCE/ İKSAD /HAGIA SOPHIA JOURNAL OF GEOMETRY

ORGANIZING COMMITTEE

Muhittin ELİAÇIK, Kırıkkale University
Vedat AKMAN, Beykent University
Özlem ÜLGER, Batman University
Ömer SABUNCU, Harran University
Gulizar IBRAHIMOVA, Baku Euroasian University
Cüneyt GÖKCE, Harran University
Terane NAGIYEVA, Azerbaijan State Pedagogy University
Dilshoda MUBAREKOVA, Tashkent State University
Mahmut ÖZTÜRK, Harran University

PARTICIPANTS COUNTRIES

Turkey, Ozbekistan, India, Pakistan, Nigeria, Azerbaijan

Total Accepted Article

Turkey: 53
Other Countries: 55

SCIENTIFIC COMMITTEE

Yıldız AKSOY
Istanbul Medeniyet University
Dilshoda MUBAREKOVA
Tashkent State University of Oriental Studies
Muhittin ELIAÇIK
Kırıkkale University
C. VIJAI
St.Peter's Institute of Higher Education and Research
Orhun Burak SÖZEN
Gaziantep University
Ayşe ERKMEN
Gaziantep University
Gulizar IBRAHIMOVA
Baku Euroasian University
Vedat AKMAN
Beykent University
Mustafa Latif EMEK
SSD Journal
Cholpon TOKTOSUNOVA
Kyrgyz Economy University
Ömer SABUNCU
Harran University
Cüneyt GÖKÇE
Harran University
Yehia ZALZALI
Islamic University of Lebanon
Maha Hamdan ALANAZI
King Abdullah University
Mahmut ÖZTÜRK
Harran University
Terane NAGIYEVA
Azerbaijan State Pedagogy University

PHOTO GALLERY

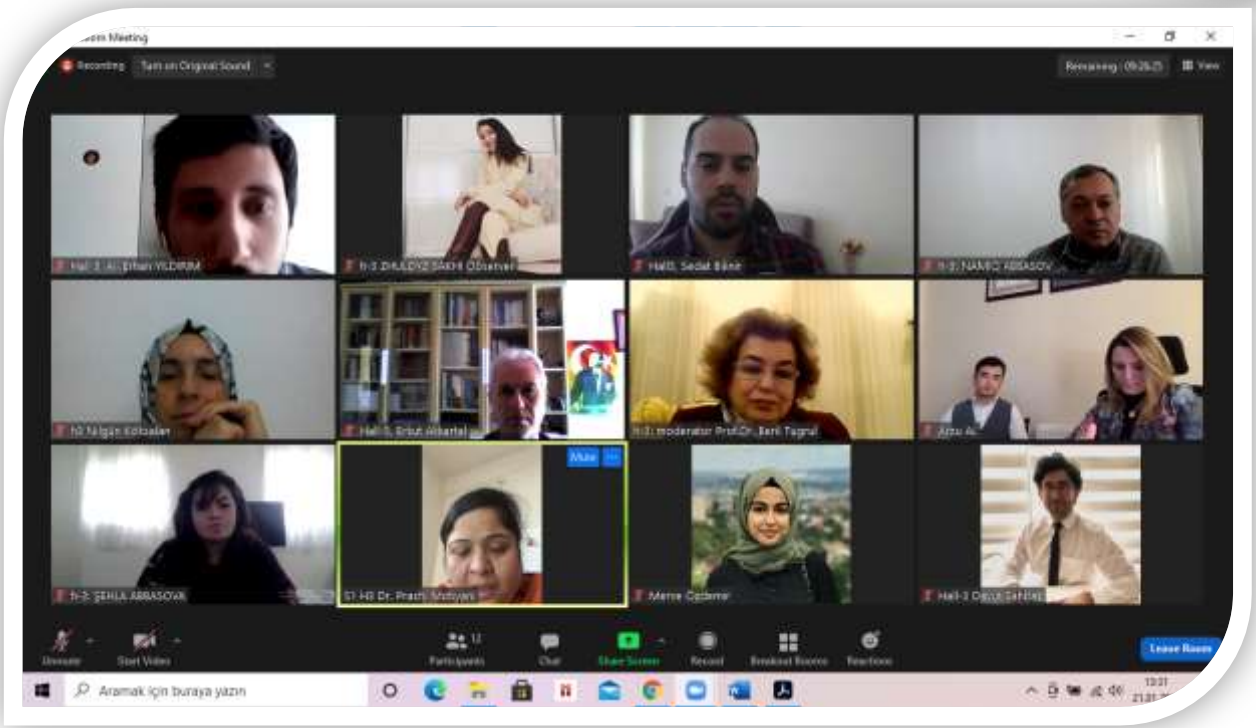

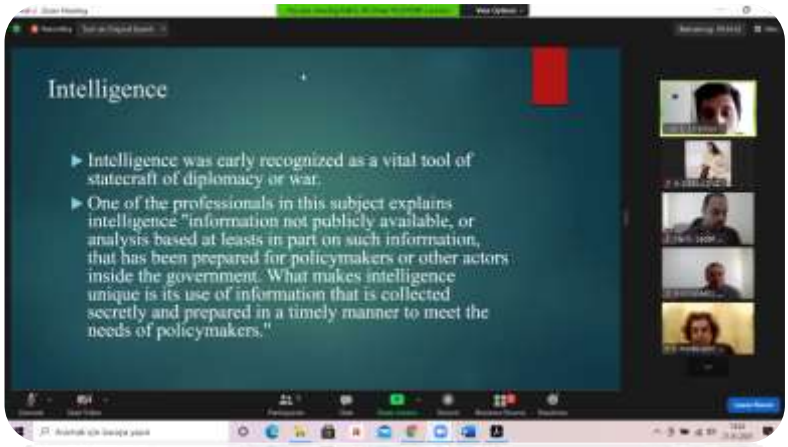

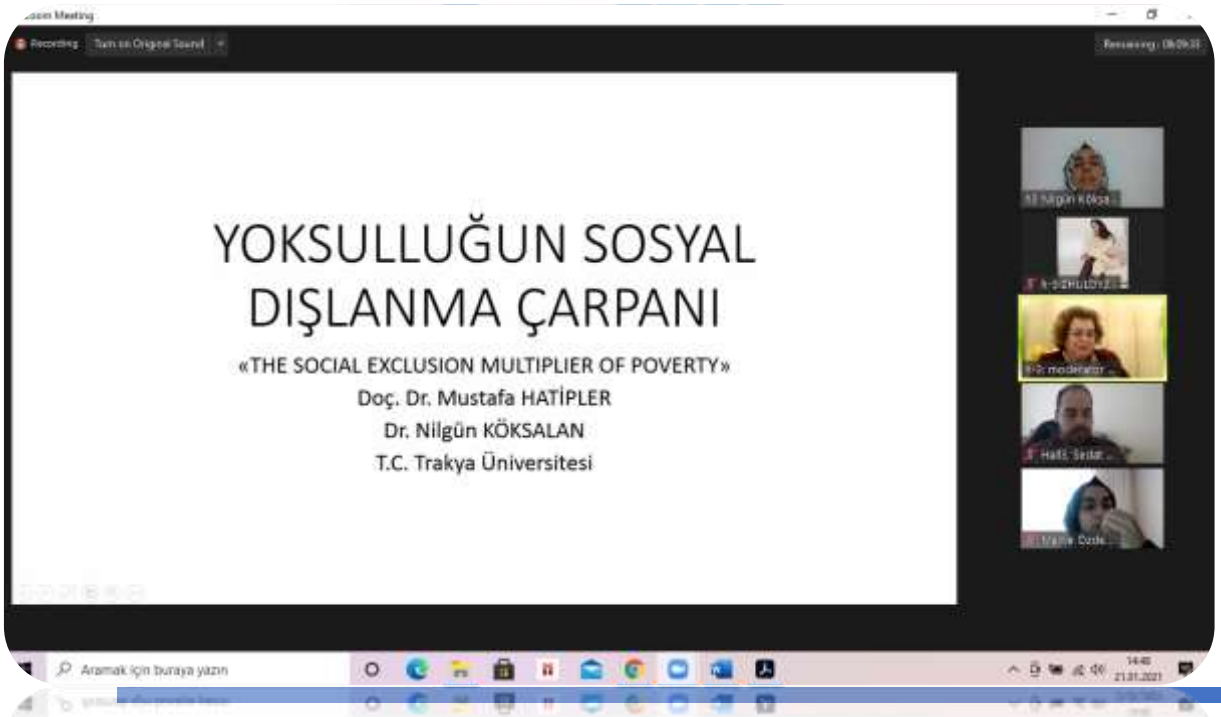

Evaluating the problem of Solid waste management:
A case study of Assam
Assistant professor

ARTUKLU DÖNEMİ MİMARİSİNİN
ANADOLU CAMİ TİPOLOJİSİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Intelligence
Intelligence was early recognized as a vital tool of statecraft of diplomacy or war.
One of the professionals in this subject explains intelligence "information not publicly available, or analysis based at leasts in part on such information, that has been prepared for policymakers or other actors inside the government. What makes intelligence unique is its use of information that is collected secretly and prepared in a timely manner to meet the needs of policymakers."

DOĞAL AFETLERİN HAL
TARAFINDAN
YORUMLANMASI
(X-XIII. YÜZYILLAR)

YOKSULLUĞUN SOSYAL
DIŞLANMA ÇARPANI
«THE SOCIAL EXCLUSION MULTIPLIER OF POVERTY»
Doç. Dr. Mustafa HATİPLER
Dr. Nilgün KÖKSALAN
T.C. Trakya Üniversitesi

HAGIA SOPHIA CITY

INTERNATIONAL CONFERENCE ON CULTURE, CIVILIZATION AND MULTIDISCIPLINARY STUDIES IN SOCIAL SCIENCES

January 20-21, 2021
Istanbul

CONFERENCE PROGAM

Önemli, Dikkatle Okuyunuz Lütfen

- Kongremizde Yazım Kurallarına uygun gönderilmiş ve bilim kurulundan geçen bildiriler için online (video konferans sistemi üzerinden) sunum imkanı sağlanmıştır.
- Online sunum yapabilmek için **https://zoom.us/join** sitesi üzerinden giriş yaparak "Meeting ID or Personal Link Name" yerine ID numarasını girerek oturuma katılabilirsiniz.
- Zoom uygulaması ücretsizdir ve hesap oluşturmaya gerek yoktur.
- Zoom uygulaması kaydolmadan kullanılabilir.
- Uygulama tablet, telefon ve PC'lerde çalışıyor.
- Her oturumdaki sunucular, sunum saatinden 5 dk öncesinde oturuma bağlanmış olmaları gerekmektedir.
- Tüm kongre katılımcıları canlı bağlanarak tüm oturumları dinleyebilir.
- Moderatör – oturumdaki sunum ve bilimsel tartışma (soru-cevap) kısmından sorumludur.

Dikkat Edilmesi Gerekenler- TEKNİK BİLGİLER

- Bilgisayarınızda mikrofon olduğuna ve çalıştığına emin olun.
- Zoom'da ekran paylaşma özelliğine kullanabilmelisiniz.
- Katılım belgeleri kongre sonunda tarafınıza pdf olarak gönderilecektir
- Kongre programında yer ve saat değişikliği gibi talepler dikkate alınmayacaktır

CONGRESS PROGRAM

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via https://zoom.us/join site, enter ID instead of "Meeting ID or Personal Link Name" and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Moderator - responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

Points to Take into Consideration - TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Requests such as change of place and time will not be taken into consideration in the congress program.
- If you think there are any deficiencies / spelling mistakes in the program, please inform by e-mail until January 15, 2020 (17:00) at the latest.
- **(All speakers required to be connected to the session 15 min before the session starts)**
- Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.
- **Before you login to Zoom please indicate your name_surname and HALL number, exp. Hall 1, Kadir İNANIR**

20.01.2021
ÇARŞAMBA/WEDNESDAY
10.00-12.00

(All speakers required to be connected to the session 15 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.
Before you login to Zoom please indicate your name_surname and hall number,
exp. Hall 1, Kadir İNANIR

SESSION-1, HALL-1 / OTURUM-1, SALON-1
MODERATÖR: Dr. Mahmut Askeri KÜÇÜKKAYA

YAZARLAR AUTHOR	ÜNİVERSİTE AFFILIATION	BİLDİRİ BAŞLIĞI ABSTRACT TITLE
Pınar SERDAR DİNÇER	Yozgat Bozok Üniversitesi	BYZANTINE ILLUSTRATED MANUSCRIPTS OF THE SEPTUAGINT
Tuğba Nur SEZEN Asena SOYLUK	Gazi Üniversitesi	READING HISTORICAL MOSQUES WITH SYMBOLIC VALUE ON MODELS
Ahmet YILMAZ	Amasya Üniversitesi	A TOKHARISTAN ORIGIN FAMILY: BARMAKIDS
Ahmet YILMAZ	Amasya Üniversitesi	A FAVOURITE FOOD AMONG TURKS FROM GHAZNAVIDS TO ANATOLIA: HARÎSE (KEŞKEK)
Hüseyin SARI	Türkiye Yazma Eserler Kurumu, Yazma ve Nadir Eserler Dairesi Başkanlığı	YAZMA ESERLERDE AYASOFYA'DA KULLANILAN TAŞLAR, MERMER VE HARÇ
Dr. Mahmut Askeri KÜÇÜKKAYA	Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	MUTASAVVIFS WHO WORKED IN THE AYASOFYA IN EVLIYA ÇELEBI TRAVEL
Emine İNANIR	İstanbul Üniversitesi	ISTANBUL AND HAGIA SOPHIA IN RUSSIAN CHRONICLES BEFORE AND AFTER THE CONQUEST
Dr. Sedat BİLİNİR	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	DOĞAL AFETLERİN HALK TARAFINDAN YORUMLANMASI (X-XIII. YÜZYILLAR)

20.01.2021
ÇARŞAMBA/WEDNESDAY
10.00-12.00

(All speakers required to be connected to the session 15 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.
Before you login to Zoom please indicate your name_surname and hall number,
exp. Hall 1, Kadir İNANIR

SESSION-1, HALL-2 / OTURUM-1, SALON-2
MODERATÖR: Prof. Dr. Veysel YILMAZ

YAZARLAR AUTHOR	ÜNİVERSİTE AFFILIATION	BİLDİRİ BAŞLIĞI ABSTRACT TITLE
Aybüke AYDIN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	SAVAŞ VE ÇEVRE İLİŞKİSİNİN ÇEVRESEL GÜVENLİK BAĞLAMINDA İNCELENMESİ
Habeeb Olanrewaju Aroyewun Rafiu Sunday Ishola Ajibola Isaac Arowosegbe	Obafemi Awolowo University, Osun State, Nigeria	BUILDING FAILURE AND COLLAPSE IN NIGERIA: AN APPRAISAL
Res Asst. Barış ERGÜL Prof. Dr. Veysel YILMAZ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	PUBLIC TRANSPORTATION AND COVID-19
Barış ERGÜL Veysel YILMAZ	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	INVESTIGATION OF NUCLEAR POWER PLANT ACCEPTANCE MODEL WITH STRUCTURAL EQUALITY MODEL
Demet TAŞKAN	Bozok Üniversitesi	FOUNTAIN DEPICTIONS ON THE MURALS OF YOZGAT BUILDINGS
Asst. Prof. Raju Saikia	Lanka Mahavidyalaya	EVALUATING THE PROBLEM OF SOLID WASTE MANAGEMENT: A CASE STUDY OF ASSAM
İzzettin KUTLU Asena SOYLUK	Mardin Artuklu Üniversitesi Gazi Üniversitesi	ANALYSIS OF THE EFFECTS OF ARTUQIDS ARCHITECTURE ON ANATOLIAN MOSQUE TYPOLOGY

20.01.2021
ÇARŞAMBA/WEDNESDAY
12.00-14.00

(All speakers required to be connected to the session 15 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.
Before you login to Zoom please indicate your name_surname and hall number,
exp. Hall 1, Kadir İNANIR

SESSION-2, HALL-1 / OTURUM-2, SALON-1
MODERATÖR: Assoc. Prof. Dr. Halide ASLAN

YAZARLAR AUTHOR	ÜNİVERSİTE AFFILIATION	BİLDİRİ BAŞLIĞI ABSTRACT TITLE
Lecturer Kifayet ÖZKUL	İstanbul Üniversitesi	AYASOFYA'NIN TARİHSEL GELİŞİMİ VE AYASOFYA-İ KEBİR CAMİİ
Dr. Zehra GÖZÜTOK TAMDOĞAN	Namık Kemal Üniversitesi	MAĞRİB ELÇİSİ TEMGRÛTÎ'NİN GÖZÜYLE 16. YÜZYILDA İSTANBUL
Dr. Hacı Murat TERZİ	Rusya, Orta Asya ve Kafkasya Uzmanı	HAGIA SOPHIA IN THE FORMATION OF RUSSIAN ORTHODOX IDENTITY
Dr. Mustafa ARSLAN	Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı	THE EFFECTS OF HAGIA SOPHIA AS A SYMBOL OF NAME AND PLACE ON THE SOCIALIZATION OF TURKS LIVING IN EUROPE
Serpil SÖNMEZ	Iğdır Üniversitesi	İSTANBUL'UN BOSTANLARI
Dr. Davud KAPUCU	Hava Kuvvetleri Komutanlığı	BOOTY PLANES OBTAINED FROM GREEKS DURING NATIONAL STRUGGLE
Assoc. Prof. Dr. Halide ASLAN	Ankara Üniversitesi	REACTION AND MEASURES AGAINST THE DREAM OF RENOVATING HAGIA SOPHIA INTO CHURCH IN THE OTTOMAN
Dr. Ajda BAŞTAN	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	THE HAGIA SOPHIA IN THE MOVIE "FROM RUSSIA WITH LOVE"

20.01.2021
ÇARŞAMBA/WEDNESDAY
12.00-14.00

(All speakers required to be connected to the session 15 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.
Before you login to Zoom please indicate your name_surname and hall number,
exp. Hall 1, Kadir İNANIR

SESSION-2, HALL-2 / OTURUM-2, SALON-2
MODERATÖR: Dr. Nilgün KÖKSALAN

YAZARLAR AUTHOR	ÜNİVERSİTE AFFILIATION	BİLDİRİ BAŞLIĞI ABSTRACT TITLE
Dr.Faiz Muhammad Shaikh Dr.Anwar Ali Shah G.Syed Mumtaz Ali Junejo	SZABAC-Dokri IBA-University of Sindh Jamshoro SALU-Khairpur Mirs	ANALYZING IMPACT OF FREELANCING BUSINESS DURING COVID-19: A CASE STUDY OF SINDH-PAKISTAN
Saish S. Nayak Dalal	Goa University, India	A CASE STUDY ON INDIGENOUS EDUCATION FOR UNEMPLOYMENT AND ECONOMIC SUSTENANCE OF A VILLAGE IN GOA
Assoc. Prof. Dr. Mustafa HATİPLER Dr. Nilgün KÖKSALAN	Trakya Üniversitesi Trakya Üniversitesi	DÖNGÜSEL EKONOMİ VE YEŞİL PAZARLAMA
Shahi Shaika	Amity University Noida, India	MEDIA PROPAGANDA TO PORTRAY MISOGYNY, GENDER INEQUALITY IN GULF
Dr. Aylin GÜNGÖR	Giresun Üniversitesi	TYPOGRAPHIC COMMUNICATION PROBLEMS CAUSED BY SOCIAL MEDIA LANGUAGE: EMOJI, ACRONMY AND EMOTICON
Dr. Aylin GÜNGÖR	Giresun Üniversitesi	VIRTUAL AND AUGMENTED REALITY APPLICATIONS IN GRAPHIC DESIGN

20.01.2021
ÇARŞAMBA/WEDNESDAY
14.00-16.00

(All speakers required to be connected to the session 15 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.
Before you login to Zoom please indicate your name_surname and hall number,
exp. Hall 1, Kadir İNANIR

SESSION-3, HALL-1 / OTURUM-3, SALON-1
MODERATÖR: Himanshu Kumar

YAZARLAR AUTHOR	ÜNİVERSİTE AFFILIATION	BİLDİRİ BAŞLIĞI ABSTRACT TITLE
Rubani Yumkhaibam	Phd, Independent Researcher	GENDER AND CULTURE: A STUDY OF THE MUSLIM WOMEN OF MANIPUR IN NORTHEAST INDIA
Asst. Prof. Himanshu Kumar	Department of English, Hansraj College, University of Delhi, Delhi	NINETEENTH-CENTURY LUCKNOW THROUGH THE EYES OF UMRAO JAN ADA
Bhumika Sharma Dr.Ruchi Ramesh Mohammed Muqtadir Dr.Bhavana Sharma	Dehradun, India Shimla, India Pasonda, India Una, India	AN OVERVIEW OF RELIGIOUS AND CULTURAL PERCEPTIONS VIS-À-VIS MENSTRUATION
Ebrar AYYILDIZ Erdinç DOĞRU	Gazi Üniversitesi	ARABIC IDIOMATIC PRAYERS ABOUT DEATH
Rahim Hasanov	Head of Sheki Regional Scientific Center of the Azerbaijan National Academy of Sciences	THE STRUGGLE OF AZERBAIJANI POLITICAL FIGURES AGAINST ARMENIAN NATIONALISTS IN THE TRANSCAUCASIAN SEJM
Rupa Sinha Prof. Debansu Chatterjee	Institute of Management Study, Maulana Abul kalam Azad University of Technology, West Bengal, India	A MIXED-METHOD APPROACH TO UNDERSTANDING THE FACTORS AFFECTING NOSTALGIA-RELATED CULTURAL TOURISTS BEHAVIOR
Bisma Ali	National University of Modern Languages, Islamabad.	INVESTIGATING THE CONSEQUENCES OF CULTURAL HYBRIDITY ON DİASPORA PEOPLE İN MONİZA ALVİ'S "PRESENTS FROM MY AUNTS IN PAKISTAN" AND "THE WEDDING".

20.01.2021
ÇARŞAMBA/ WEDNESDAY
14.00-16.00

(All speakers required to be connected to the session 15 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.
Before you login to Zoom please indicate your name_surname and hall number,
exp. Hall 1, Kadir İNANIR

SESSION-3, HALL-2 / OTURUM-3, SALON-2
MODERATÖR: Dr. Öğr. Üyesi Burcu Belli

YAZARLAR AUTHOR	ÜNİVERSİTE AFFILIATION	BİLDİRİ BAŞLIĞI ABSTRACT TITLE
Dr. Burcu BELLİ	Nisantasi University	MEASURES TAKEN AGAINST SEXUALLY TRANSMITTED DISEASES IN THE LATE OTTOMAN EMPIRE
Rebecca Asabe Yisa – Iyapo Michael Abiodun Saheed Esther Oluwaloni Oyebamiji	Obafemi Awolowo University PMB 13, Ile-Ife, Osun State, Nigeria	BETWEEN NIGERIAN NURSES MIGRATION AND THE IMPACT ON HEALTH DELIVERY SYSTEM
Aminat SAHEED Bukola Babajide ATOBATELE Micheal Abiodun SAHEED	Faculty of Health Science, Faculty of Agriculture Obafemi Awolowo University Ile Ife, Osun bState Nigeria	SEXUALLY TRANSMITTED DISEASES IN NIGERIA. A REVIEW OF THE PRESENT SITUATION
Betül AKAR	Sakarya Üniversitesi	ANXIETY AND PIETY
Vural AKAR Fevziye GURLAŞ	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Gümüşhane Üniversitesi	THE MODERATOR ROLE OF AVOIDING UNCERTAINTY IN THE EFFECT OF HEALTH PERCEPTION ON WORK ALLIENATION
Fevziye GURLAŞ Vural AKAR	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Gümüşhane Üniversitesi	A RESEARCH ON PHARMACY EMPLOYEES BASED ON THE TEAM ACTIVITY MODEL IN THE NEW CORONAVIRUS PANDEMIA PROCESS
Saleha Bibi Sundas Jamil	Foundation University Rawalpindi Campus	PSYCHOSOCIAL FACTORS OF PERSISTENT DEPRESSIVE DISORDER: A CASE STUDY
Saleha Bibi Prof. Dr. Amna Khalid	Clinical Psychologist, ABA Therapist Researcher, Army Special Education Academy, Rawalpindi, Pakistan and Fatima Jinnah Women University, Rawalpindi, Pakistan	CAREER GUIDANCE IN PAKISTAN: CHALLENGES AND SOLUTIONS

20.01.2021
ÇARŞAMBA/ WEDNESDAY
16.00-18.00

(All speakers required to be connected to the session 15 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.
Before you login to Zoom please indicate your name_surname and hall number,
exp. Hall 1, Kadir İNANIR

SESSION-4, HALL-1 / OTURUM-4, SALON-1
MODERATÖR: Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK

YAZARLAR AUTHOR	ÜNİVERSİTE AFFILIATION	BİLDİRİ BAŞLIĞI ABSTRACT TITLE
Dr. Mustafa Sarper ALAP	Kırıkkale Üniversitesi	Drama actıvıtıes ın teachıng turkısh language to foreıgners
Saleha Bibi Prof. Dr. Aneela Maqsood	Clinical Psychologist, ABA Therapist Researcher, Army Special Education Academy, Rawalpindi. And Head of Department of Behavioural Sciences at Fatima Jinnah Women University, Rawalpindi	Efficacy of applıed behavıor analysıs (aba) for chıldren wıth autısm
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK	Kırıkkale Üniversitesi	Advıce poetry of sheıkh ul ıslam ebussuud efendı whıch was wrıtten to hıs son wıth an exclusıve prosody
Dr. Ajda BAŞTAN	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	The hagıa sophıa and the other turkısh locatıons ın agatha chrıstıe's "murder on the orıent express"
Dr. Özgür GEDİKLİ	Milli Eğitim Bakanlığı	Hagıa sophıa ın turkısh poetry from the ottoman to the Present
Prof. Dr. Lütviyye ASGERZADE	Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi	The symbol of conquest hagıa sophıa ın lıterature
Dr. Dilshoda MUBARAKOVA	Tashkent Devlet Üniversitesi	Sımültane tercüme ve metafor
Farida Hijran VALIYEVA	Institute of Literature after NizamiGanjavi	Definıtıon of love ın the paradıgm of mınd, courtesy and spırıt summary
Dr. Fatma PINAR	Yüzüncü Yıl Üniversitesi	Mentally and relıgıos evıdence of the Possıbılıty of karamat

21.01.2021
PERŞEMBE/ THURSDAY
13.00-15.00

(All speakers required to be connected to the session 15 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.
Before you login to Zoom please indicate your name_surname and hall number,
exp. Hall 1, Kadir İNANIR

SESSION-1, HALL-1 / OTURUM-1, SALON-1
MODERATÖR: CÜNEYT MENGÜ

YAZARLAR AUTHOR	ÜNİVERSİTE AFFILIATION	BİLDİRİ BAŞLIĞI ABSTRACT TITLE
Aderemi Babatunde Momodu-moh Ayodele David Iyapo Abayomi Abimbola Okedara	Obafemi Awolowo University PMB .13, Ile-Ife, Osun State, Nigeria	NIGERIA: EXAMINING NEGATIVE IMPACT OF COVID-19 ON TRAVEL AND TOURS COMPANIES
Mehtap DELLALOĞLU Doç.Dr Yetkin BULUT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	THE EFFECT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE TO ORGANIZATIONAL CYNISM PERCEPTION: A RESEARCH IN ACCOMMODATION ESTABLISHMENTS
Mertcan KILINÇARSLAN Doç.Dr. Yetkin BULUT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi	EVALUATION OF DESTINATION IMAGE BY LOCAL FOLK: A CASE OF AMASYA
Şeyma YILMAZ Doç.Dr. Yetkin BULUT	Ondokuz Mayıs Üniversitesi,	DIGITAL ADDICTION: A RESEARCH OF TOURISM FACULTIES IN THE EASTERN BLACK SEA REGION
Hüseynzadə Kərim Şamil oğlu	Bakı Dövlət Universiteti	AÇIQ HAVA TURİZM FƏALİYYƏTİNİN TƏŞKİLİNDƏ ALTERNATİV TURİZM NÖVLƏRİNİN YERİ
Cüneyt MENGÜ	ISTANBUL UNIVERSITY	INDISPENSABLE FACTORS OF OPERATION STRATEGIES IN TOURISM
Lecturer Semra AKTO Assoc. Prof. Dr. Ayşegül ULUTAŞ KESKİNKILIÇ	Mardin Artuklu Üniversitesi İnönü Üniversitesi	WORKING CONDITIONS AND EXPECTATIONS OF CHILDREN WORKING ON THE STREET

21.01.2021
PERŞEMBE/ THURSDAY
13:00-15:00

(All speakers required to be connected to the session 15 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.
Before you login to Zoom please indicate your name_surname and hall number,
exp. Hall 1, Kadir İNANIR

SESSION-1, HALL- 2/ OTURUM-1, SALON-2
MODERATÖR: Prof Dr. Nazlı GÖKÇE

YAZARLAR AUTHOR	ÜNİVERSİTE AFFILIATION	BİLDİRİ BAŞLIĞI ABSTRACT TITLE
Dr. Zeynep ŞENTÜRK DIZMAN	İstanbul Gelişim Üniversitesi	A SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF DIVORCE
Dr.Maqsood Zia Shah Dr. Faiz Muhammad Shaikh Dr.Anwar Ali Shah G.Syed	SALU-Campus Ghotki , SZABAC-Dokri, IBA-University of Sindh Jamshoro	IMPACT OF COVID-19 SECOND WAVE ON HOUSE WOMEN IN PAKISTAN: A CASE STUDY OF SINDH
Dr. Recep ERKOCAASLAN	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	THE ANALYSIS OF THE RUMORS ABOUT THE PROPHET MUḤAMMAD'S JEALOUSY OF HIS WIVES
Lecturer Burcu COŞANAY GÜLEY Assoc. Prof. Dr. Ayşegül ULUTAŞ KESKİNKILIÇ	Muş Alparslan Üniversitesi, İnönü Üniversitesi	EVALUATION OF THE CURRENT PRESCHOOL EDUCATION PROGRAM IN TERMS OF ANIMAL AND NATURE SENSITIVITY
Prof. Dr. Nazlı GÖKÇE Merve DİLEK	Anadolu Üniversitesi	REVIEW OF SOCIAL STUDIES COURSE TEACHING PROGRAM ACCORDING TO THE AIMS AND OBJECTIVES OF UNEP AND TBILISI DECLARATION
Prof. Dr. Ahmet AKIN Sevgi DEMİRCAN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi	ROMANTİK İLİŞKİLERDE BİRBİRİNİ TANIMA DÜZEYİ ÖLÇEĞİ (RİBTDÖ): GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI
Prof. Dr. Ahmet AKIN Tugay TOSUN	İstanbul Medeniyet Üniversitesi	EBEVEYN KONTROL ALGISI ÖLÇEĞİ (EKAÖ): GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI
Dr. İsa KAYA Lecturer Saadet BARTAN	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi	OKUL ÖNCESİ DÖNEMDE OYUN VE SOSYAL GELİŞİM İLE İLGİLİ YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ

21.01.2021
PERŞEMBE/ THURSDAY
13:00-15:00

(All speakers required to be connected to the session 15 min before the session starts)
Moderator is responsible for ensuring the smooth running of the presentation, managing the group discussion and dynamics.
Before you login to Zoom please indicate your name_surname and hall number,
exp. Hall 1, Kadir İNANIR

SESSION-1, HALL-3 / OTURUM-1, SALON-3
MODERATÖR: Prof. Dr. A. Beril TUĞRUL

YAZARLAR AUTHOR	ÜNİVERSİTE AFFILIATION	BİLDİRİ BAŞLIĞI ABSTRACT TITLE
Prof. Dr. Erkut AKKARTAL Ali Erhan YILDIRIM	Yeditepe Üniversitesi	THE IMPORTANCE OF INTELLIGENCE IN FOREIGN POLICY MAKING
Dr. Prachi MOTIYANI	Gujarat University, Ahmedabad, Gujarat, India	COVID-19 AND NATIONAL DISASTER MANAGEMENT ACT 2005
Dr. Davut ŞAHBAZ	Ankara Üniversitesi	THE RADCLIFFE BOUNDARY COMMISSION AND ITS EFFECTS ON PAKISTANS EARLY YEARS
Prof. Dr. A. Beril TUĞRUL	İstanbul Teknik Üniversitesi	GEOPOLITIC IMPORTANCE OF FRONT ASIA and ENERGY POLITIC EVALUATION
Assoc. Prof. Dr. Şehla ABBASOVA Dr. Namiq ABBASOV	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	ARCHITECTURAL FEATURES OF DIVANKHANAS WITH HALLS FOR AUDIENCES OF RULERS IN THE ISLAMIC WORLD
Prof. Dr. Ahmet AKIN Merve ÖZDEMİR	İstanbul Medeniyet Üniversitesi	PANDEMİ DÖNEMİ SOSYAL HAYATA UYUM ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI
Assoc. Prof. Dr. Mustafa HATİPLER Dr. Nilgün KÖKSALAN	Trakya Üniversitesi	THE SOCIAL EXCLUSION MULTIPLIER OF POVERTY
Doç. Dr. Arzu AL Khusan ABIDZHANOV	Marmara Üniversitesi Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı Başkanı	RUSSIA'S VIEW OF THE COOPERATION COUNCIL OF TURKIC-SPEAKING STATES IN TERMS OF ITS CAUCASUS STRATEGY

21.01.2021
PERŞEMBE/ THURSDAY
13:00-15:00

SESSION-1, HALL-3 / OTURUM-1, SALON-3
MODERATÖR: Namra Hashmi

YAZARLAR AUTHOR	ÜNİVERSİTE AFFILIATION	BİLDİRİ BAŞLIĞI ABSTRACT TITLE
Shujauddin	Air University, İslamabad	The Study of a Critically Endangered Kalasha Language
Mamona Burki and Dr Farzana Masroor	Air University, Islamabad	Thematic Analysis of Parveen Shakir's Selected Poetry from Ecofeminist Perspective
Mr. Waheed Shahzad & Dr. Samina Sarwat,	"Khwaja Fareed University of Engineering and Information Technology Rahim Yar khan"	Pronunciation of Monophthongs and Diphthongs among Punjab Speaking EFL Learners
Namra Hashmi	National University of Modern Languages	Gender Power Dynamics: A Critique of "The Thousand and One Nights"
Adil Hussain	Shaheed Benazir Bhutto University Sanghar Campus	Challenges during COVID-19 and Teaching English at University Level
Kainat Hameed Talha Memon	Shaheed Benazir Bhutto University, Sanghar Campus	"Investigation on Grammar Exercises in English Language Teaching Textbooks For Teaching English as a Foreign Language"
Faiza Syed Hyder Raza Shah	Shaheed Benazir Bhutto University	"Flipped Classroom technique to enhance learner's listening skills at Shaheed Benazir Bhutto University Sanghar Campus"
Ifrah Afzal	Pakistan Institute of Fashion and Design	"An Eco-Critical Study: Borderlands and Color Semiotics in the Post-War Worldview of Sorayya Khan's Noor"
Komal Bibi	Shaheed Benazir Bhutto University, Sanghar Campus	Innovative Reading Strategies Used by English as Foreign Language Teachers at University Level

21.01.2021
PERŞEMBE/ THURSDAY
13:00-15:00

SESSION-1, HALL-3 / OTURUM-1, SALON-3
MODERATÖR: Dr.Usha Sadasivan

YAZARLAR AUTHOR	ÜNİVERSİTE AFFILIATION	BİLDİRİ BAŞLIĞI ABSTRACT TITLE
Kainat Hameed , Talha Memon	Shaheed Benazir Bhutto University, Sanghar Campus	"Investigation on Grammar Exercises in English Language Teaching Textbooks For Teaching English as a Foreign Language"
Basheeran Hingoro	Shaheed Benazir Bhutto University Sanghar Campus	"Challenges in Teaching English in a Multilingual Classroom at Secondary Level in Sanghar"
Yaser Hadidi Samin Taghipour	University of Tabriz University of Tabriz	The Parallelism of Heavy Syntactic Elements in Prose Fiction: Foregrounding Social Meaning in Context
Dr.Usha Sadasivan , Dr. S. Vijayalakshmi , Dr. Bhuvaneswari Balachander	Meenakshi College for Women, Chennai. School of Social Sciences and Languages, VIT, Vellore. Saveetha Institute of Medical and Technical Sciences, Chennai	How satisfied are English Major Students with their Foundation English courses- a study
Turab Hussain	"National University of Modern Languages, Islamabad, Pakistan	"Gender representation in English language textbooks used in the middle schools in KP, Pakistan"
Gul-e-Rana	National University of Modern Languages, Islamabad	Exploring the Gender Binaries in Mimi Leder's "On the Basis of Sex"
Mohaddeseh Hashemi-aghdam Yaser Hadidi	Iran, University of Tabriz	Investigating the Relationship Between Adult Iranian EFL Learners' Online Reading Strategies and Their Reading Motivation
Saeideh Ghosi	Tabriz University	Accessory to Murder: Patriarchy as a Trigger to Honor Killing in Elif Shafak's Honor
Dr Ali Salami, Midia Mohammadi,	University of Tehran	National and Individual Identity in Nikolai Gogol's Taras Bulba: A Postcolonial Reading

21.01.2021
PERŞEMBE/ THURSDAY
13:00-15:00

SESSION-1, HALL-3 / OTURUM-1, SALON-3
MODERATÖR: Dr. V. Kavitha

YAZARLAR AUTHOR	ÜNİVERSİTE AFFILIATION	BİLDİRİ BAŞLIĞI ABSTRACT TITLE
Shirin Sadaghian S. Susan Marandi	Alzahra University, Tehran, Iran	"A Framework for Applying the Principles of Autonomous Learning in Online English Language Courses"
"Mobina Bakhshi Yaser Hadidi"	University of Tabriz	The Impact of Physical Environment on Conceptual Metaphors in Prose Fiction
Yaser Hadidi Ali Jahangiri	University of Tabriz	"The Interconnection of Patterns and Feelings and its Effects on the Conceptualization of Emotional Experience"
Maryam Daghigh Kia Sina Farajzadeh	University of Tabriz,	"Discipline, Punishment, and Aesthetics in Albert Camus's The Guest, A New- Historical Reading"
Maryam Daghigh Kia Sepehr Bakhtyarzadeh	"Faculty of Persian and Foreign Languages, University of Tabriz,"	"Bridging the Gap Between J. L. Austin's Speech Acts and Judith Butler's Performativity in George R. R. Martin's A Song of Ice and Fire and Game of Thrones series"
Dr. V. Kavitha	"English Mar Gregorios College of Arts and Science, Chennai, Tamilnadu, India."	"A Study of the Use of Inflections and Affixes, with Reference to Lexicon Proper' and 'Lexical Tool Kit'"
Forough Noorafkan Sina Farajzadeh	"Faculty of Persian and Foreign Languages, University of Tabriz,İran"	The Discursive "Trifles" and Power Narratives in Susan Glaspell's Trifles
Dr. R. Lakshmi,	Sindhi College of Arts and Science,Chennai	Creating Awareness on Green Studies through the folk tale,The Flowering Tree
Sara Khan Dr Nadia Anwar	"University of Management and Technology, Lahore Pakistan"	"Image Schemas in Diasporic Visual Discourse: Peripheral Voices in the Selected Photographs of Afghan Migrants Living in Pakistan"

21.01.2021
PERŞEMBE/ THURSDAY
13:00-15:00

SESSION-1, HALL-3 / OTURUM-1, SALON-3
MODERATÖR: Dr. Arshad Mehmood

YAZARLAR AUTHOR	ÜNİVERSİTE AFFILIATION	BİLDİRİ BAŞLIĞI ABSTRACT TITLE
Ghulam Yasin	Jamshoro University of Sindh	"Endurance of the Subaltern: A Study of 'A Thousand Splendid Suns' by Khalid Hosseini"
Gitanjali Madhurasekaran S.Thiruvenkataswami	SSN College of Engineering, Chennai, India	"Pictures Do Paint A Thousand Words! Visual Materials in the Language Learning Classroom"
Dr. Arshad Mehmood, Dr. Tayyaba Bashir, Mahjabeen Butt, Khan Fida, Syed Fakhar-ul-Hassan Bukhari,	Women University of AJ&K University of Kotli Azad Jammu and Kashmir University of Kotli Azad Jammu and Kashmir Sir Syed College of Education, Kotli AJ&K	"Ideological Representation of Kashmir Issue in Pakistani, Indian and International Media"
"Yaser Hadidi Mohammad Javad Sayyahi"	University of Tabriz	"Attitude and Authorial Stance in Politics: Pro-Trump vs Pro-Biden Media Representation"
Rizwan Aftab	"International Islamic University H-10, Islamabad"	"Lexical Choice and History: A Socio-cultural Study of African American Fiction"
Yaser Hadidi Samin Taghizad Nasser	University of Tabriz	Analysing the Translation of Hafiz's Selected Poems Using Vinay and Darbelnet's Model
Mohana Bakhshi	Shahid Madani University, Iran	"Syntactic and Semantic Deviations in Poetry Translation: An Analysis of the French Renderings of T.S. Eliots The Love Song of J. Alfred Prufrock"

CONTENT

CONFERENCE ID	I
SCIENTIFIC COMMITTEE	II
PHOTO GALLERY	III
PROGRAM	IV
CONTENT	V

AUTORS	TITLE	P. NO
Faiz Muhammad SHAIKH Anwar Ali SHAH G.SYED Mumtaz Ali JUNEJO	ANALYZING IMPACT OF FREELANCING BUSINESS DURING COVID-19: A CASE STUDY OF SINDH-PAKISTAN	1-2
Ajda BAŞTAN	THE HAGIA SOPHIA IN THE MOVIE "FROM RUSSIA WITH LOVE''	3-10
Fatma PINAR	KERAMETİN İMKÂNININ AKLÎ VE NAKLÎ DELİLLERİ	11-19
Farida Hijran VALIYEVA	DEFINITION OF LOVE IN THE PARADIGM OF MIND, COURTESY AND SPIRIT SUMMARY	20-27
Ahmet AKIN Tugay TOSUN	EBEVEYN KONTROL ALGISI ÖLÇEĞİ (EKAÖ): GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI	28-31
Lütviyye ASGERZADE	FETHİN SEMBOLÜ AYASOFYA EDEBİYATDA	32-37
Recep ERKOCAASLAN	HZ. PEYGAMBER'İN EŞLERİNİ KISKANMASI İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN TAHLİLİ	38-45
Betül AKAR	ANKSİYETE VE DİNDARLIK	46-55
Ahmet AKIN Sevgi DEMİRCAN	ROMANTİK İLİŞKİLERDE BİRBİRİNİ TANIMA DÜZEYİ ÖLÇEĞİ (RİBTDÖ): GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI	56-60
Ahmet AKIN Merve ÖZDEMİR	PANDEMİ DÖNEMİ SOSYAL HAYATA UYUM ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI	61-65

Erkut AKKARTAL Ali Erhan YILDIRIM	DIŞ POLİTİKA YAPIMINDA İSTİHBARATIN ÖNEMİ	66-72
A. Beril TUĞRUL	ÖN ASYA JEOPLİTİĞİNİN ÖNEMİ VE ENERJİ POLİTİK DEĞERLENDİRMESİ	73-83
Mustafa HATİPLER Nilgün KÖKSALAN	DÖNGÜSEL EKONOMİ VE YEŞİL PAZARLAMA	84-99
Mustafa HATİPLER Nilgün KÖKSALAN	YOKSULLUĞUN SOSYAL DIŞLANMA ÇARPANI	100-106
Mertcan KILINÇARSLAN Yetkin BULUT	DESTİNASYON İMAJININ YEREL HALK TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: AMASYA ÖRNEĞİ	107-128
Fevziye GURLAŞ Vural AKAR	YENİ KORONAVİRÜS PANDEMİ SÜRECİNDE TAKIM ETKİNLİĞİ MODELİ TEMELİNDE ECZANE ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	129-139
Vural AKAR Fevziye GURLAŞ	SAĞLIK ALGISININ İŞE YABANCILAŞMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE BELİRSİZLİKTEN KAÇINMANIN MODERATÖR ROLÜ	140-150
Barış ERGÜL Veysel YILMAZ	TOPLU TAŞIMA VE COVID-19	151-156
Barış ERGÜL Veysel YILMAZ	NÜKLEER SANTRAL KABUL MODELİNİN YAPISAL EŞİTLİK MODELİ İLE ARAŞTIRILMASI	157-163
Şeyma YILMAZ Yetkin BULUT	DİJİTAL BAĞIMLILIK: DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NDEKİ TURİZM FAKÜLTELERİNDE BİR ARAŞTIRMA	164-184

Ebrar AYYILDIZ Erdinç DOĞRU	ARAP DİLİNDEKİ ÖLÜMLE İLGİLİ DEYİMLEŞMİŞ DUALAR	185-193
Burcu BELLI	"MEASURES TAKEN AGAINST SEXUALLY TRANSMITTED DISEASES IN THE LATE OTTOMAN EMPIRE "	194-201
Davut ŞAHBAZ	RADCLİFFE SINIR KOMİSYONU VE PAKİSTAN'IN İLK YILLARINA ETKİLERİ	202-207
Aybüke AYDIN	SAVAŞ VE ÇEVRE İLİŞKİSİNİN ÇEVRESEL GÜVENLİK BAĞLAMINDA İNCELENMESİ	208-222
Cüneyt MENGÜ	INDISPENSABLE FACTORS OF OPERATION STRATEGIES IN TOURISM	223-245
Mahmut Askeri KÜÇÜKKAYA	EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDE AYASOFYA'DA VAAZ VEREN MUTASAVVIFLAR	246-253
Semra AKTO Ayşegül ULUTAŞ KESKİNKILIÇ	SOKAKTA ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN ÇALIŞMA KOŞULLARI VE BEKLENTİLERİ	254-259
Şehla ABBASOVA Namig ABBASOV	İSLAM DİNİNİN ETKİSİ ALTINDA YAPILAN DİVANHANELERİN MİMARİSİ	260-266
İsa KAYA Saadet BARTAN	OKUL ÖNCESİ DÖNEMDE OYUN VE SOSYAL GELİŞİM İLE İLGİLİ YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ	267-278
Kifayet ÖZKUL	AYASOFYA'NIN TARİHSEL GELİŞİMİ VE AYASOFYA-İ KEBİR CAMİ	279-297
Burcu COŞANAY GÜLEY Ayşegül ULUTAŞ KESKİNKILIÇ	GÜNCEL OKUL ÖNCESİ EĞİTİM PROGRAMININ HAYVAN VE DOĞA DUYARLILIĞI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	298-304
Mehtap DELLALOĞLU Yetkin BULUT	ÖRGÜTSEL SİNİZM ALGISINA DUYGUSAL ZEKÂNIN ETKİSİ: KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE BİR ARAŞTIRMA	305-321
Pınar SERDAR DİNÇER	SEPTUAGINT KAYNAKLI BİZANS DÖNEMİ RESİMLİ EL YAZMALARI	322-331

Mahmut Askeri KÜÇÜKKAYA	EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDE AYASOFYA'DA VAAZ VEREN MUTASAVVIFLAR	332-339
Demet TAŞKAN	YOZGAT YAPILARI DUVAR RESİMLERİNDE ÇEŞME BETİMLEMELERİ	340-347
Aylin GÜNGÖR	VIRTUAL AND AUGMENTED REALITY APPLICATIONS IN GRAPHIC DESIGN	348-362
Aylin GÜNGÖR	TYPOGRAPHIC COMMUNICATION PROBLEMS CAUSED BY SOCIAL MEDIA LANGUAGE: EMOJI, ACRONMY AND EMOTICON	363-376
Muhittin ELİAÇIK	ŞEYHÜLİSLAM EBUSSUUD EFENDİ'NİN MÜSTESNA BİR VEZİNLE OĞLUNA YAZDIĞI NASİHAT MANZUMESİ	377-380
Hüseyin SARI	YAZMA ESERLERDE AYASOFYA'DA KULLANILAN TAŞLAR, MERMER VE HARÇ	381-386

ANALYZING IMPACT OF FREELANCING BUSINESS DURING COVID-19: A CASE STUDY OF SINDH-PAKISTAN

Dr. Faiz Muhammad SHAIKH
Associate Professor-SZABAC-Dokri
Dr. Anwar Ali SHAH G. SYED
Professor Emeritus-IBA-University of Sindh Jamshoro
Mumtaz Ali JUNEJO
Dean Faculty of Management Sciences
SALU-Khairpur Mirs

This research investigates Analyzing impact of Freelancing business during COVID-19: A case study of Sindh-Pakistan. Data were collected from primary sources sample of 100 freelancing business owners were collected from Sukkur, Shikarpur, Larkana, Hyderabad and Karachi. Data were analyzed by using smart PLS. According to results revealed that during COVID-19 has much impact on freelancing business in the include research music, writing, acting, computer programming, web design, graphic design, translating and illustrating films and video production and other forms of piece work which have some cultural theories considered as central to the cognitive - cultural economy. It was further revealed that hiring freelancers company can also save building and office expenses while freelancers do their work at home or pay rent for their own offices same time they purchase seats to maintain office environment for meeting their tasks perfectly.

Introduction

Freelancer or freelance worker are terms commonly used for a person who is self-employed. Freelancer are sometime represented by a company or a temporary agency that resells freelance labor to client's other work. Independently or use professional association or website to get work. The term Freelance is most common in culture and creative industries and use of this term may indicate participation therein fields, professions and industries where freelancing is predominant include music, writing, acting, computer programming, web design, graphic design, translating and illustrating films and video production and other forms of piece work which have some cultural theories considered as central to the cognitive - cultural economy

History

The word freelance first time use in 1800 by sir "walter scott's" he introduces his first army they would fight for whichever country who paid the most.

Before freelance word It knew as stipendiarri (latin word: soilders) as now a day's people working as freelacer and term is Freelance.The hired army were common after 1000 A.D for war and security purpose. The hired soilders were refered as condottieres. This was a mojor piece of military compagins rea of 12th to 14th centuries condotierres which refers to

leaders of mercenary soilders and lansquent term was used for soilders. The lansquent term which refers to german hired soilders were known as stipendiarri.

Types of freelancing or Freelancing job

To start a work quickly at home freelancing is best option

People who want to earn side cash whatever the reason there is no denying that freelancing jobs are on the rise

Now here are 7 most common types of freelance jobs

1- Freelance writer
2- virtual assistant
3- Freelance web developer or programmer
4- Graphitic Designer
5- Book keeping
6- Freelance photography
7- search engine optimization

When It Become Popular in Pakistan

2017 was the year when freelancer become popular in Pakistan and online labour index published in 2017

Pakistan is among the top five countries in the world when it comes to freelancing and generate significant amount of 0.5 billoin from freelancing

Pakistan has got the forth position globally in category of software development and technology.

Why Freelancing \Why Companies Hire Freelancer

1. To promote your idea and inventio on global scale
2. Freelancing is fast going trand almost all type of business in every industry are embracing freelance talents
3. Freelancing can be cut off company expenses to pay sick pay and holidays pay.
4. When companies hire full-time employee they have to pay benefits like health insurance, bonus incentives etc
5. Freelancers are making bridge 1st world and 3rd world countries
6. Freelancers are free agent it is another name of on-demand workers
7. By hiring freelancers company can also save building and office expenses while freelancers do their work at home or pay rent for their own offices same time they purchase seats to maintain office environment for meeting their tasks perfectly.

Research Objectives

To investigate increasing condition of freelancing in pakistan infreference of epidemic condition.

To investigate impact of hiring freelancers on recuirment of regular employee.

THE HAGIA SOPHIA IN THE MOVIE "FROM RUSSIA WITH LOVE"

Dr. Öğrt.Üyesi Ajda BAŞTAN
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

Abstract

James Bond is one of the most important novel and movie characters in the world's cultural history. The agent named James Bond, created by the famous British author Ian Fleming, was later adapted to the cinema and met with the audience for more than twenty times. One of these films, the second of the series, is ***From Russia with Love*** released in 1963 and directed by the British film-maker Terence Young. In the film, 007 James Bond readily falls into a dangerous scheme including an attractive Russian woman to recover a Soviet encryption gadget that was taken by the multinational terrorist group called SPECTRE. Thus, James Bond, played by the Scottish actor Sean Connery, goes to Turkey to complete his mission. In Istanbul, Bond falls in love with the Russian beauty whom he is trying to rescue while they both are chased. Naturally, most of the film's setting is Istanbul, and this magnificent city looks absolutely amazing on the screen. The production design is so perfect to display both the images of Istanbul in the 1960s and its historical places as well. One of the landmarks and the locations in the film is the Hagia Sophia. Bond suggests the Russian Tatiana to meet in the Hagia Sophia. When they meet, a tourist guide at close quarters is informing the visitors about the Hagia Sophia's history and building structure. In this context, the study focuses on the scenes within ***From Russia with Love*** set in the Hagia Sophia.

Keywords: Hagia Sophia, From Russia with Love, James Bond

"RUSYA'DAN SEVGİLERLE" FİLMİNDE AYASOFYA

Özet

James Bond, dünya kültür tarihinin en önemli roman ve film karakterlerinden biridir. Ünlü İngiliz yazar Ian Fleming'in yarattığı James Bond adlı ajan daha sonra sinemaya uyarlanarak yirmiden fazla kez seyirci ile buluştu. Bu serisinin ikincisi olan ve 1963 yılında gösterime giren, yönetmenliğini İngiliz Terence Young'ın yaptığı ***Rusya'dan Sevgilerle*** filmidir. Filmde, 007 James Bond, SPECTRE adlı çokuluslu terörist grup tarafından alınan bir Sovyet şifreleme cihazını kurtarmak için çekici bir Rus kadını ile birlikte tehlikeli bir plana karışmaktadır. Bu nedenle, İskoç aktör Sean Connery'nin canlandırdığı James Bond, görevini tamamlamak için Türkiye'ye gider. James Bond 007, LEKTOR olarak bilinen Rus kod çözme makinesini İstanbul'da aramaya başlar. Bond'un bu makineyi tehlikeli bir terörist örgüt olan SPECTRE'ye fark ettirmeden bulması gerekmektedir. İstanbul'da Bond, ikisi de kovalanırken kurtarmaya çalıştığı Rus güzeline âşık olur. Filmde böylece entrika ve romantizm bir bütün halinde harmanlanarak yan yana hareket eder. Doğal olarak, filmin birçok sahnesi İstanbul'da geçmektedir ve bu muhteşem şehir ekranda kesinlikle harika görünmektedir. Yapım tasarımı, hem 1960'lı yıllardaki İstanbul görüntülerini hem de tarihi mekânlarını sergileyecek kadar mükemmeldir. Filmdeki simge ve mekânlardan biri de

Ayasofya'dır. Bond, Rus Tatiana'ya Ayasofya'da buluşmayı önerir. Bir araya geldiklerinde yakın çevrede bir turist rehberi ziyaretçilere Ayasofya'nın tarihi ve yapısı hakkında bilgi vermektedir. Bu bağlamda, çalışmamız, ***Rusya'dan Sevgilerle*** filminin Ayasofya'da geçen sahneleri üzerinde odaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ayasofya, Rusya'dan Sevgilerle, James Bond

INTRODUCTION

Coming to life from the pen of the British author Ian Fleming, James Bond was originally a novel character, but when the novels attracted noteworthy status, they were later transferred to the cinema and reached millions of audiences. The fifth novel in the world-famous James Bond arrangement is Ian Fleming's ***From Russia With Love***. Given the time of its distribution in 1957, it is unlikely that the depiction of the book and its portrayal of the characters exceptionally represents the polarised definition of legislative problems of the Cold War, relating to the associated purposeful promotional crusades in the 1950s on both sides, East and West.

A highly remarkable feature of this novel, which stands in contrast to other books by James Bond, is that Fleming devotes the key part of the plot to the portrayal of the simple bad, completely portraying the brutally savage populism of the pioneers of the Soviet Socialist alliance. Dutifulness of subjection seems to have been done purely on the basis of dread.

The British secret agent James Bond is a public icon in Fleming's novels. The publicity of James Bond's factional figure has entered global consideration; it is not shocking in this sense that there is a film arrangement regarding Bond as a legend of the film. The role of James Bond was created by Ian Fleming as Agent 007. In Fleming's novels, Bond was an anecdotal character, since an assortment of motion pictures were produced from them.

James Bond movies hold a special place in the movie industry. These films, which have been shown in cinemas for more than half a century, attract the attention of the academic community as well as popular culture, and many different academic studies have been conducted on them for years. There is even an academic peer-reviewed journal called ***International Journal of James Bond Studies*** focusing on Bond novels, films, music, computer games etc.

Today, almost everyone is aware of the existence of the James Bond series, which has existed in movies for about 60 years. With beautiful women, luxury hotels, expensive sports cars, state-of-the-art equipment, and immersive action scenes, Bond movies impress everyone who watches them. That's why even if you haven't watched Bond movies, don't go to the movies or watch TV, you are both familiar with the name Bond and the soundtrack of the movie.

FROM RUSSIA WITH LOVE-THE MOVIE

The second film in the Bond series is ***From Russia with Love***, which was adapted six years later from the fifth James Bond novel of the same name by Ian Fleming, released in 1957. In this 1963 movie -shot by the British Eon Productions- Sean Connery plays Bond for

the second time. *The Telegraph* science editor in her article reports that Istanbul was Ian Fleming's favourite city (2012). That is why "Ian Fleming joined the production while they were shooting at the Hagia Sophia Mosque and at Sirkeci Train Station"[1]. Additionally, the reason why Fleming participated the film crew was possibly the centric movie scenes that were to be shot in the Hagia Sophia.

Most of the movie takes place in beautiful Istanbul, a cultural, traditional, and historical city between the East and West that is situated both in Europe and Asia in Turkey. With this feature, the film is just like a documentary that enables us to see Istanbul in colour in the year 1963. In the movie, some of the featured Istanbul locations are the Yeşilköy (Atatürk) Airport, the Bosporus, the Grand Bazaar, the Basilica Cistern, the Walls of Istanbul, the Maiden's Tower, the Galata Bridge, the Fatih district, Eminönü, the Spice Market, the Sultan Ahmed Mosque (Blue Mosque), the Shishli Mosque, the Sirkeci Station, and the Hagia Sophia.

In ***From Russia with Love*** Soviet Intelligence Army Corporal Tatiana Romanova (Tania) was assigned to the Istanbul Embassy as a clerk in the coding department. Here she deals with the LEKTOR device, one of the most popular objects in the spy world, for one hour per workday. For her country, Tatiana is ready to make any sacrifice. But Rosa Klebb, her commander, works with the international terrorist group SPECTRE as well. She employs Tatiana to steal the LEKTOR machine and send it to Bond in her capacity as the Soviet intel chief.

In Istanbul, Tatiana, who does not trust Klebb, contacts Ali Kerim Bey and says she wants to abandon the Soviets by bringing with her the LEKTOR coding device. It is clear that only when James Bond helps, Tatiana can manage her strategy. The woman also says that in a photo she saw in a private file, she fell in love with a man who in fact is Bond. Thereon 007 Bond claims that it is a trap, but it is still worth a chance. Thus to support Tatiana, Bond is sent to Turkey.

Kerim Bey is Bond's correspondence in Istanbul, and he proves an essential resource. This man is a local, but he is all the way in favour of Britain. A framed portrait of Britain's national hero, Winston Churchill, is on his desk. When Bond and Tatiana meet for the first time, 007 demands the place where the LEKTOR is. The two decide to come together the next morning in the Hagia Sophia where Tatiana is going to give the Russian embassy's building plan to Bond.

Later, Bond, Tatiana and Kerim Bey escape from Istanbul via the luxury Orient Express at the Sirkeci Station together with the LEKTOR device. During the journey, Kerim Bey is killed by a Russian spy on the train. Then Bond and Tatiana arrive in Venice and check into a hotel. As a maid, Klebb masks herself and attempts to rob the LEKTOR. She challenges Bond in the initial attack with poison-tipped weapons emerging from her shoes, yet she is shot by Tatiana. It becomes clear that Tatiana's love for Bond has turned into real. The movie ends with Tatiana and Bond on a romantic gondola ride in Venice.

[1] https://www.mi6-hq.com/sections/movies/frwl_locations (Retrieved 21.12.2020).

THE HAGIA SOPHIA in the movie *FROM RUSSIA WITH LOVE*

The LEKTOR, a decoding machine, is a highly demanded device for the spy world. As mentioned before, Tatiana deals with the LEKTOR every day for an hour inside the Russian embassy in Istanbul. When Bond and Tatiana meet for the first time, the British agent asks about the place of the decoding machine as follows:

BOND: "I would need a plan of the place. If you could get one, we can meet at the Saint Sofia Mosque, like we were tourists". (FRWL[2],0:54:48).

Knapton (2012) declares that the Hagia Sophia mosque was the focal point for the movie ***From Russia With Love***. The Hagia Sophia[3] is also called or spelled in English as Hagia Sofia, Santa Sofia, Santa Sophia, or Saint Sofia- the version mentioned in the movie ***From Russia with Love***. As seen, Bond suggests the Hagia Sophia as the meeting place. There, Tatiana will give Bond a plan of where the LEKTOR is located. The plan showing the location of such an important machine could only be delivered in a place like the Hagia Sophia, which is one of the main tourist landmarks in Istanbul. That way, even if Bond and Tatiana are followed by somebody, they will not attract attention. Hence, the two decide to meet the next morning in the Hagia Sophia.

The Hagia Sophia was constructed during the reign of the Byzantine Emperor Justinian in 537 AD. The building was the "crowning masterpiece" (Havis, 2019) of the Emperor. It was a Christian church until the conquest of Mehmet II (Fatih the Conquerer) in 1453, when it became a mosque. It continued to function as a mosque throughout the time of the Ottoman Empire. The mosque was opened as a museum by the modern Turkish Republic in 1935. Kilner (2015) claims that the Hagia is one of the few buildings in the world that has been used as a place of worship for both Christians and Muslims. Finally, in July 2020 the Turkish government formally declared the Hagia Sophia as a mosque whose official name became Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi[4]. To sum up, the Hagia Sophia is nearly 1500 years old and therefore valuable in world heritage.

The scenes inside the Hagia Sophia in ***From Russia with Love*** start with a group of tourists walking inside the Hagia Sophia. A guide is leading them around the mosque and giving architectural information about it:

GUIDE:

"We are now approaching the most interesting corner of Saint Sofia...including these two great red porphyry columns stolen and brought from Egypt". (FRWL,0:56:05).[5]

[2] From Russia with Love- The Movie.
[3] The common name for the mosque in Turkey is "Ayasofya".
[4] For further information please visit https://muze.gen.tr/muze-detay/ayasofya.
[5] I have benefitted from the screenplay by Screenplay by Richard Maibaum, adapted by Johanna Harwood, Based on the novel by Ian Fleming. It is available in PDF format on https://www.universalexports.net/scripts/frwl.pdf. (Retrieved on 18.12.2020).

Image 1: James Bond is inside the Hagia Sophia (FRWL, 0:56:33).

In the photo above, Bond, with his sunglasses, is waiting for Tatiana inside the Hagia Sophia. It is a pre-arranged event at the iconic Hagia Sophia, where the woman is to give the floor plan of the Soviet embassy to 007. In the scene, which is almost in the middle of the 115-minute-long film, huge plates with the names of Allah and prophet Muhammed, and the decorated dome are visible as well.

At the same time the tourist guide is delivering further information to the visitors:

GUIDE:

"In front of them, alabaster urn was brought from Bergama, a famous historical city near Smyrna. It dates back from the Alexander the Great period. About sixteen forty-eight, Sultan Murad the Fourth brought it from Bergama. It was used as an ablution fountain. It contains a thousand litres of water. Right after the ablution fountain we are going to a highly interesting column over there...". (FRWL,0:56:15).

Image 2: Tatiana is inside the Hagia Sophia, (https://jamesbondlocations.blogspot.com/2017/06/bond-and-tania-meet-in-hagia-sophia.html, 21.12.2020).

In the photo above Tatiana is waiting inside the Hagia Sophia. The scene demonstrates the low hanging lights and the ornate pillars and walls which look amazing. Short after, Tatiana comes between the columns of the gallery as Bond and a party of visitors pass the ivory coloured pillar in the corner. Bond, however, notices a Bulgarian who has followed Tatiana secretly to the Hagia Sophia and staying behind a panel. The Bulgarian is waiting near a wall where Tatiana is walking. At the same time, Bond is mixed in with the tourist group. When 007 observes Tatiana, he abandons the tourist group and hides behind a pillar

where he watches the woman leaving a powder box near another pillar.

Image 3: Tatiana is inside the Hagia Sophia, (FRWL, 0:56:42).

GUIDE:

... known for centuries as Saint Sofia wishing column. Tens of thousands of people have wished here, putting their right hand and middle finger in the hole. (FRWL, 0:57:01).

From the tourist guide we learn that two large red porphyry columns were taken and transported from Egypt to the Hagia Sophia. Another interesting information is that the alabaster urn, the fountain of ablution, was brought from Bergama[6] by Sultan Murad the Fourth[7]. The tour guide additionally reports the visitors about the wishing column. He informs them that people put their right middle finger in the hole before making a wish.

The Hagia Sophia is one of the most special structures built in human history. Therefore, it is necessary to understand the history of the Hagia Sophia, which has served as a

[6] Bergama is a town near Izmir in western Turkey.
[7] Ottoman Empire sultan from 1623 to 1640.

church, mosque and museum. The pleasure of watching the Hagia Sophia with an experienced tour guide in the movie is invaluable. So we have the chance to get some of the beneficial information about the Hagia Sophia's history and architecture.

Image 4: James Bond notices the Bulgarian Spy inside the Hagia Sophia, (FRWL, 0:57:07).

Actually, Tatiana leaves the LEKTOR plans for Bond to the Hagia Sophia while being followed by a Bulgarian agent who wants to steal the plans. However, this Bulgarian spy is killed by a SPECTRE agent within a few seconds inside the Hagia Sophia. When Bond captures the floor plan that Tatiana has left near a pillar, the scenes inside the Hagia Sophia end.

CONCLUSION

James Bond is one of the most significant book and film characters in the intellectual history of the world. The agent called James Bond, produced by the popular British author Ian Fleming, was later adapted to the cinema and interacted with the audience more than twenty times. The second of these Bond movies is ***From Russia with Love*** filmed in 1963 in colour and directed by Terence Young. Most of the movie is shot in Istanbul- the magnificent cultural and historical city located both in Europe and Asia in Turkey. The movie can also be regarded as a documentary since it reflects Istanbul in the year 1963.

In the film, 007 James Bond is involved in a dangerous scheme with an attractive Russian woman named Tatiana (Tania) to recover a Soviet encryption device taken by the multinational terrorist group SPECTRE. Therefore, played by Scottish actor Sean Connery, James Bond is going to Turkey to complete the task. James Bond 007 starts searching for the Russian decoding machine known as LEKTOR in Istanbul.

The LEKTOR, a decoding tool, is a widely sought-after system for the spy community. Tatiana is dealing with the LEKTOR every day for an hour inside the Russian embassy in Istanbul. As Bond and Tatiana meet for the first time, the British agent asks about the

location of the decoding device. Tatiana and Bond plan to meet at the nearly 1500 year-old Hagia Sophia the following morning. Here Tatiana will deliver the floor plan of the Russian embassy to Bond where the LEKTOR is located.

The Hagia Sophia scenes are among the most unforgettable ones both in ***From Russia with Love*** and in the Bond series as a whole. The British agent captures the floor plan for the LEKTOR, - the turning point of the movie- inside the Hagia Sophia. During the scenes a tourist guide is giving historical and architectural information about the iconic building as well.

REFERENCES

Broccoli, A.R. & Saltzman, H. (Producers) &Young, T. (Director). (1963). *From Russia with Love* (Film). EON Productions Ltd.

Fleming, I. (2012). *From Russia with Love*. Thomas & Mercer; James Bond 007 edition.
(First published in 1957).

Havis, M. (2019, May 10). Secrets of 'last Roman emperor' revealed at world's grandest ancient cathedral. *The Mirror*. https://www.mirror.co.uk/

Kilner, L. (2015, July 13). Two-centre Turkey holiday gives parents and children the best of both Worlds. *The Mirror*. https://www.mirror.co.uk/

Knapton, S. (2012, October 22). Istanbul for James Bond fans. *The Telegraph*. https://www.telegraph.co.uk/

Maibaum, R. (1963). *From Russia with Love* (Screenplay) by Richard Maibaum, Adapted by Johanna Harwood, Based on the novel by Ian Fleming.

INTERNET

MI6. *The Home of James Bond 007*. https://www.mi6-hq.com/sections/movies/frwl_locations, (Retrieved on 21.12.2020).

JAMES BOND LOCATIONS. *Bond and Tania meet in Hagia Sophia – Istanbul*. https://jamesbondlocations.blogspot.com/2017/06/bond-and-tania-meet-in-hagia-sophia.html, (Retrieved on 21.12.2020).

HAGIA SOPHIA MOSQUE. https://muze.gen.tr/muze-detay/ayasofya, (Retrieved on 19.12.2020).

SCREENPLAY. *From Russia with Love*. https://www.universalexports.net/scripts/frwl.pdf, (Retrieved on 18.12.2020).

KERAMETİN İMKÂNININ AKLÎ VE NAKLÎ DELİLLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Fatma PINAR
Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi

Özet

İnsanlık düşünce tarihinde tabiat olaylarının hilafına gelişen birçok hadisenin nakledildiği bilinmektedir. Varlığı madde ve etkileşimlerine indirgemek suretiyle açıklayan ve evrene kendi dışında aşkın bir varlığın müdahalesini kabul etmeyen materyalizm gibi akımlar dışarıda bırakılırsa, genel olarak olağan üstü olayların varlığının kabul edildiği söylenilebilir. Kelâm âlimleri, tabiattaki düzenli işleyişin neden-sonuç mekanizması içinde sanki kendi kendini var edip tekrarlıyor gibi bir izlenim verse de aslında bu mükemmel düzeni yaratan ve sürekliliğini sağlayanın Allah olduğu belirtmiş ve evreni yöneten ilâhî kanunu "âdetullah" şeklinde ifade etmiştir. Onlar tabiat kanunlarının zorunlu olmadığı görüşünden hareketle de Allah'ın kendi koyduğu âdeti değiştirebileceği sonucuna ulaşmıştır. İslam âlimleri, Allah'ın âdetini değiştirmesi neticesinde ortaya çıktığına işaret ettikleri olağan üstü olayları, dinî olanlar ve dinî olmayanlar şeklinde ikili bir tasnife tabi tutmuş, sihir, illüzyon ve kehanetin dinî olmayanlardan ve mûcize, keramet, maûnet gibi durumların ise dinî olanlardan olduğunu belirtmiştir. Onlara göre tabiat üstü olarak nitelendirilen bu olaylardan dinî olmayanlar mümin-kâfir, dindar-günahkâr herkes tarafından görülebilir. Olağan üstü olayların kâfir ve günahkârlarda görülmesi durumu mekr, ihanet ve istidrâc gibi çeşitli isimlerle ifade edilmiştir. Bu gibi fiillerin inançsız ve günahkârlarda görülmesi, onların bu fiilleriyle büyüklenmeleri, övünmeleri, daha fazla sapıtmaları neticesinde çok daha çetin bir azaba uğrayacak olmalarıyla ilişkilendirilmiştir. Dinî boyuta sahip olağan üstü fiillere gelince, bunlardan mûcizenin hikmeti elinde gerçekleştiği peygamberin doğruluğunun delili olmasıdır. Allah dostlarının elinde, tabiat olaylarına aykırı olarak gerçekleşen bir hadise olan keramet ise, Allah'ın sevdiği kullarına ihsanı ve lütfudur.

Kelâm âlimleri, itikadî bir mesele olarak değerlendirdikleri kerametin imkânını bir takım aklî ve naklî delillerle ispatlama yoluna gitmiştir. Bu çalışmanın asıl amacı, kelâmcıların kerametin imkânına ilişkin görüşlerini temellendirmede dayandıkları aklî ve naklî delillerin tespitidir. Bu nedenle gerek klasik kelâm kitaplarından gerekse çağdaş eserlerden istifade edilmek suretiyle açıklayıcı ve zaman zaman karşılaştırmalı bir yöntemle konu arz edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Keramet, Velî, Delil.

MENTALLY AND RELIGIOS EVIDENCE OF THE POSSIBILITY OF KARAMAT

Abstract

It is known that there have been many events in the history of human thought that developed contrary to natural events. It can be said that generally the existence of extraordinary events is accepted. However, movements such as materialism, which reduces

existence to matter and does not accept any intervention, in the universe other than himself do not agree with this view. Mutakallimun, have stated that the order in nature seems to have continued in a cause-effect relationship, but it is God who creates and maintains this order. They expressed the divine law governing the universe as "âdetullah". They said that these laws that exist in the universe are not compulsory and that God can change the custom that Allah has made himself. According to Islamic scholars, extraordinary events occur as a result of changing his custom and are divided into religious and non-religious ones. The non-religious are magic, illusion, and prophecy. Religious ones are situations such as karamat, miracle wonders. According to them, those who are not religious can be seen by believers-unbelievers, devout-sinner. When such acts are seen in unbelievers and sinners, they become more arrogant and boastful. After all, they will suffer a more severe punishment. The wisdom of the miracle, which is one of the extraordinary events related to religion, is that it is the proof of the righteousness of the prophet. The karamat takes place against the natural events and is the gift of God to his beloved servants.

Mutakallimun, regarded the karamat as a creed issue and tried to prove the possibility of karamat with some evidence. The main purpose of this study is to determine the evidence of the Mutakallimun on this issue. For this reason, both classical theology books and contemporary works were used. Here, the subject will be explained with an explanatory and sometimes comparative method.

Keywords: Karamat, Saint, Evidence.

1. GİRİŞ

İslâm düşüncesinde hârikulâde olayların meydana gelmesi mümkün görülmüştür. Genel olarak düşünüldüğünde de varlığı madde ve etkileşimlerinden ibaret gören materyalistler[1] dışında toplumların tabiat üstü olayların varlığını kabul ettikleri söylenilebilir. Bu olaylar nitelik ve nicelik bakımından benzer özellikler taşımakla birlikte meydana geldiği kişilerin konum ve vasıflarına göre farklı şekillerde isimlendirilmiştir.[2] Nitekim İslâm literatüründe hârikulâdeleri iki gruba ayırmak mümkündür. Bu gruplardan ilkini sihir, şa'beze[3], ve kehanet gibi dinî olmayan hârikulâdeler, diğerini ise mûcize[4], keramet, irhâs[5] ve maûnet[6] gibi dinî olanlar teşkil etmektedir.[7]

[1] Mehmet Bulğen, "Osmanlı Yeni İlm-i Kelâmında Materyalizm Eleştirileri", *Bilimname*, 30/1, 2016, s. 391.
[2] Halil İbrahim Bulut, "Hârikulâde Olması Açısından Keramet ve Mûcize ile İlişkisi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 3, Sakarya 2001, s. 329-330.
[3] Şa'beze, hayal ve düşünce güçlerini etkilemek suretiyle hakikati olduğundan farklı göstermek (İbn Haldûn, *Mukaddime*, Dârü'l-cîl, Beyrut, s. 549) ve el çabukluğu marifeti ile hârikulâde olayların ortaya çıkarılmasıdır. Halk dilinde hokkabazlık olarak da adlandırılır (M. Sait Özervarlı, "Hârikulâde", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, cilt: 16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 181; a.y., "Sihir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 37, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 170-172).
[4] Mûcize davasında haklılığını inkârcılara ispat etmek gayesiyle peygamberde ortaya çıkan olağan üstü hallerdir (Seyfeddin Âmidî, *Gayetü'l-merâm fi ilmi'l-kelâm*, nşr. Hasan Mahmud Abdüllatif, Kahire 1971, s. 233; Gümüşhanevî, *Ehl-i Sünnet İ'tikadı*, Bedir Yayınları, İstanbul 1996, s. 83; Abdüllatif Harpûtî, *Tenkîhu'l-Kelâm fî Akâidi Ehli'l-İslâm*, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1330, s. 96-97).
[5] İrhâs, peygamberlerden nübüvveti öncesinde meydana gelen hârikulâde olaylara verilen isimdir. Bu tür hârikulâdeler nübüvvete hazırlık şeklinde değerlendirilmiştir. Hz. Îsâ'nın (a.s.) doğduktan hemen sonra konuşması, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) üzerinde bulutların gölge yapmak amacıyla dolaşması gibi olaylar bu gruptandır (Özervarlı, "Hârikulâde", s. 181).

Kur'an ve Sünnet'ten kaynaklanan dini gelenek içinde önemli bir yer tutan[8] ve dinî hârikulâdeler sınıfında değerlendirilen keramet, Allah dostu velî kulların birinin elinde olağan nizama ters bir olayın izhar etmesidir.[9] Velîler, Allah'ı ve onun yüce sıfatlarını imkân ölçüsünde bilen, günahlardan elinden geldiğince uzak duran, ibadetlerine aralıksız devam eden, dünyevî lezzet ve zevklere kendini kaptırmayan Allah dostu kimselerdir.[10] Keramet bu velî kullara Allah tarafından verilen ilâhî bir ikram olup, onların Allah katında makbul zatlar olduğuna işaret etmektedir.[11] Uzak mesafeyi çok kısa bir sürede kat etmek, yiyecek, içecek ve giyecek gibi ihtiyaçların gerek duyulması halinde ansızın zuhur etmesi, suyun üzerinde yürümek, gökyüzünde uçmak, hayvan ya da cansızlarla konuşmak gibi olağan üstü durumlar velîlerin kerametlerindendir.

2. KERAMETİN NAKLEN İSPATI

Ehl-i sünnet'e göre evliyaların kerameti haktır.[12] Mu'tezile haricinde kelâmcılar kerameti hem aklen hem de naklen mümkün olarak değerlendirmiş ve bu görüşlerinin ispatında bazı aklî ve naklî delillere dayanmıştır. Bunlardan biri Nûreddin es-Sâbûnî'dir (ö. 580/1184). Sâbûnî velîlerin kerametinin caiz olduğunu ancak Mu'tezile'nin bu görüşe muhalif kaldığını nakletmiş, ardından bu konudaki nakli delilin Hz. Süleyman'ın (a.s.) veziri hakkında Kur'an'da haber verilen ilâhî beyan olduğuna ve onun Belkıs'ın tahtını uzak bir mesafeden çok kısa bir süre içinde getirmesinin kerametin delili olduğuna dikkat çekmiştir. [13] Burada Sâbûnî'nin dayandığı naklî delil, *"Gözünü açıp kapatmadan önce ben o şeyi sana getiririm, dedi. Bir de onun yanında olduğunu görünce 'Bu Rabbimin lütfundan kaynaklanan bir şeydir…' dedi"*[14] anlamındaki âyettir.

Aynı âyet üzerinde duran Sa'düddîn et-Teftâzânî de (ö. 792/1390) en yaygın görüşe göre Hz. Süleyman'ın (a.s.) nedimi olduğu rivayet edilen Âsaf bin Berahyâ'nın göz açıp kapayıncaya kadar Belkıs'ın tahtını çok uzak mesafeden getirmesinin, kerametin delili olduğuna dikkat çekmiştir.[15]

Yine aynı âyet üzerinde duran bir diğer isim ise Ebü'l-Yüsr el-Pezdevî'dir (ö. 493/1100). Pezdevî burada tahtı uzak mesafeden getirenin Âsaf bin Berahyâ olduğunda icmâ edildiğini, onun çok kısa sürede bu tahtı uzak mesafeden getirmesi nedeniyle bu fiilin bir keramet olduğunu ve Allah'ın kâinatı yarattığı günden günümüze kadar bu gibi olağan üstü birçok olayın insanlar tarafından gerçekleştirildiğini dile getirmiştir.[16] Yine Ebü'l-Muîn en-

[6] Maûnet, bir sebebe müstenid olmaksızın avamdan birinde zâhir olan hârikulâde olaylardır (Gümüşhânevî, *Ehl-i Sünnet İ'tikadı* s. 83).
[7] Özervarlı, "Hârikulâde", s. 181-183.
[8] Süleyman Uludağ, "Keramet-II", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* 6/15, 2005, s. 11.
[9] Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, Mektebetü'l-Ezheriyyetü't-Türas, Kahire 2003, s. 236.
[10] Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, thk. Mustafa Merzukî, Dârü'l-Hüdâ, Cezayir 2000, s. 111 vd.
[11] Ömer Nasuhi Bilmen, *İslâm Akaidi*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2017.
95
[12] Ebû Hanîfe, *İmam-ı Azâm Ebû Hanîfe ve Eserleri*, terc. Abdülvahap Öztürk, Milat Yayınları, İstanbul 2012, s. 36.
[13] Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*, thk. Fethullah Halîf, Dârü'l-Mârife, Beyrut 1969, s. 98.
[14] Neml, 27/40.
[15] Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 112.
[16] Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, s. 236.

Nesefî de (ö. 508/1115) zikredilen bu âyetin kerametin naklî delillerinden biri olduğunu nakletmiştir.[17] Kelâmcılar kerametin imkânına işaret eden başka âyetler üzerinde de durmuştur.

Nitekim Teftâzânî ihtiyaç duyulduğu sırada yiyecek, içecek ve giyeceğin bir anda zuhur etmesinin de bir keramet olduğunu beyan etmesinin ardından, bu nevi keramete işaret eden şu âyeti nakletmiştir: *"Bunun üzerine Rabbi ona hüsnükabul gösterdi ve onu güzel şekilde yetiştirdi. Zekeriyyâ'yı da onun bakımı ile vazifelendirdi. Zekeriyyâ onun bulunduğu yere, mâbeddeki odaya her girdiğinde yanında bir rızık bulur ve "Ey Meryem! Bu sana nereden?' diye sorar, o da 'Allah tarafından' cevabını verirdi. Şüphesiz Allah istediğine sayısız rızık verir."*[18] Ona göre burada âyetin işaret etmekte olduğu Hz. Meryem'e olağan üstü bir şekilde yiyeceğin zuhuru keramet kabilindendir.[19]

Bu âyetin kerametin delili olduğuna işaret eden bir diğer isim İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî'dir (ö. 478/1085). Cüveynî, Hz. Zekeriyyâ'nın (a.s.) Hz. Meryem'in yanında kış mevsiminde yaz meyvelerini, yaz mevsiminde ise kış meyvelerini bulduğunu ve âyette geçen *"Bunlar sana nereden geliyor"*[20] sorusunun buna işaret ettiğini belirtmiştir. O, bir başka âyette de yine Hz. Meryem'in üzerine dibinde oturduğu hurma ağacından taze hurmaların döküldüğünün[21] dile getirildiğini vurgulamıştır. Cüveynî'ye göre bu ve buna benzer âyetler kerametin delillerindendir.[22] Kelâmcıların bu ve benzeri âyetler dışında kerametin ispatında dayandıkları birtakım rivayetler de mevcuttur.[23] Teftâzâni bu rivayetlerden birini şöyle nakletmiştir:

Hz. Ömer (r.a.) Medine'de bulunduğu bir sırada hutbedeyken Nihâvend bölgesine savaşmak için gönderdiği orduyu görmüş ve ordunun komutanı olan Sâriye'ye[24] "Ey Sâriye dağdan uzak dur, dağdan uzak dur" şeklinde hitap etmiş ve onu gizli bir şekilde dağın arkasında taarruza geçmek için bekleyen düşman ordusuna karşı uyarmıştır. Bu uzak

[17] Ebü'l-Muîn en-Nesefî, *Kitâbü't-temhîd li kavâidi't-tevhîd*, thk. Muhammed Abdurrahman eş-Şâğûl, Mektebetü'l-Ezheriyye, Kahire 2006, s. 82-83.
[18] Âl-i İmrân, 3/37.
[19] Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 112.
[20] Âl-î İmrân, 3/37.
[21] Meryem, 19/25.
[22] İmâmü'l-Haremeyn Cüveynî, *Kitâbû'l-İrşâd, thk*. Ahmed Abdurrahim es-Sayih ve Tevfik *Ali* Vehbe, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, Kahire 2009, s. 254.
[23] Teftâzânî, kerametin hak olduğunun delilleri olan ve sahâbe ve sonraki nesillerden birçok zat tarafından inkârı mümkün olmayacak şekilde tevâtüren nakledilen bu rivayetlerin, tafsilatı âhâd yoluyla rivayet edilmiş olsa da bunların ortak noktası olan olağan üstü halin inkârının kabil olmadığına dikkat çekmiştir (Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 112).
[24] Hz. Ömer (r.a.) döneminde komutanlığa getirilmesiyle ünlenen Sâriye'nin câhiliye döneminde soyguncu bir hırsız olduğu, pek çok baskın olayına katıldığı, çok iyi koştuğu hatta yaya olarak koştuğu halde atlıyı geçtiği gibi vasıfları kaynaklarda onun hakkında nakledilen bilgilerdendir. Ayrıca onun iyi bir şair olduğu, kasidelerinin dillerde dolaştığı da nakledilmiştir. Sâriye, kesin tarihi bilinmemekle birlikte, İslâm'ın yayılmaya başlamasıyla Müslüman olmuş ve samimiyetle İslâm'a bağlanmıştır. Müslüman olduktan sonra Hz. Ömer'in (r.a.) komutanlığını yapmıştır. Bu dönemde Hz. Ömer (r.a.) Medine minberinden Irak cephesinde İranlılarla savaşmakta olan kumandanı Sâriye'ye yüzlerce kilometre öteden "Ya Sâriye, el-cebel, el-cebel…!" yani "Ey Sâriye, dağa çekil, dağa!" diye seslenmiş ve Sâriye de bu sesi duyarak dağa çekilmiş, böylece İslâm ordusu hezimetten kurtulmuştur (Ahmet Önkal, "Sâriye Olayı Üzerine Bir Rivayet Araştırması", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsıkîsi Dergisi*, III/6, Konya 2005, s. 10 vd.; Ayrıca bkz. Süyûtî, *Târîhu'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Kahire 1969, s. 125).

mesafeye rağmen komutan onun sesini duyarak gerekli önlemleri almıştır.[25] Aynı rivayete dikkat çeken Sâbûnî de Hz. Ömer (r.a.) ile Sâriye arasında beş yüz fersahlık uzaklığa dikkat çekmiş ve bunun bir keramet olduğunu vurgulamıştır.[26] Ayrıca Sâbûnî bunun dışında Hz. Ömer'in (r.a.) mektubunun atıldığı Nil nehrinin taşması ve Hâlid b. Velîd b. Mugîre'nin[27] (ö. 21/642) zehir içmesine rağmen zehirlenmemesinin de kerametin varlığına işaret eden rivayetlerden olduğuna dikkat çekmiştir.[28] Bunlara ilaveten Teftâzânî de Ashâb-ı Kehf'in köpekleri ile konuşmasının da keramet kabilinden olduğunu belirtmiştir.[29]

Anlaşılacağı üzere kelâm âlimleri kerametin naklen ispatında hem Kur'an âyetlerine hem de birtakım rivayetlere dayanmıştır. Onlar Hz. Süleyman'ın (a.s.) vezirinin Belkıs'ın tahtını uzak mesafeden çok kısa sürede getirmesinin konu edinildiği Neml 40. âyet ve Hz. Meryem'in yanında olağan üstü bir şekilde yiyeceklerin zuhurunu konu edinen Âl-i İmrân 37., Meryem 25. âyetleri kerametin Kur'anî delillerini örneklendirmede ileri sürmüştür. Ayrıca Medine'de bulunan Hz. Ömer'in (r.a) Nihâvend'te savaşmakta bulunan komutanını düşman tehlikesine karşı uyarması durumunda komutanın onun sesini duyması, Hz. Ömer'in (r.a.) mektubunun atılmasıyla birlikte Nil nehrinin taşması ve Hâlid bin Velîd'in zehir içmesine rağmen ölmemesi gibi olaylar da kerametin naklî delilleri bağlamında dayandıkları rivayetlerdir.

3. KERAMETİN AKLEN İSPATI

Kelâmcıların kerametin hak olduğuna ilişkin görüşlerini temellendirmede dayandıkları aklî delillere gelecek olursak, onların kerameti inkâr eden Mu'tezile'ye bir aksülamel olacak şekilde delillerini biçimlendirdiklerini görmekteyiz. Örneğin Sâbûnî'nin kerameti ispat sadedinde ileri sürdüğü aklî delil şöyledir: "Aklî delile gelince keramet tabiat kanunlarına aykırı düşecek şekilde meydana gelen ilâhî bir fiildir, tâ ki kul itaatkâr biri olmanın mükâfatını görür ve dinin hak din olduğuna dair basireti ve inancı artar."[30] Burada Sâbûnî keramette, keramet sahibinin ödüllendirilmesi ve doğru yolda olduğunun tasdik edilmesine yönelik bir hikmete dikkat çekmiştir.

[25] Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 112.
[26] Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*, s. 98; Ayrıca bkz. Pezdevî, *Usûli'd-dîn*, s. 237.
[27] Hâlid bin el-Velîd b. el-Mugîre el-Mahzûmî el-Kureşî, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) seyfullah unvanı verdiği ünlü kumandandır. Hicretten yaklaşık 35-39 yıl önce, 583-587 yılında Mekke şehrinde dünyaya gelmiştir. Soyu yedinci göbek dedesinde Hz. Peygamber'in (s.a.v.) soyu ile birleşir. Ailesi Kureyş kabileleri arasında seçkin bir ailedir. O, Müslüman olmuş ve üç yılını Hz. Peygamber'in (s.a.v.) emrinde ve sohbetinde bulunarak geçirmiştir. Müslüman olarak katıldığı ilk savaş 629 senesinde meydana gelen Mûte Savaşı'dır. Bu savaşta, İslâm ordusunu Bizans tarafından imha edilmekten kurtarmak suretiyle büyük bir başarı kazanmıştır. Bu nedenle Medine'ye döndüğünde Hz. Peygamber (s.a.v.) ona "Allah'ın kılıcı" anlamında "seyfullah" unvanı vermiştir (Mustafa Fayda, "Hâlid bin Velîd", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, cilt: 15, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 289 vd.).
[28] Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*, s. 98
[29] Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 112.
[30] Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*, s. 99.

Nesefî de aynı hususa dikkat çekerek, velînin durumunun peygamberin mûcizesini gören kişinin durumuna benzediğini, kerametin velî kulu ibadetlere daha fazla sarılma ve kötü fiillerden uzaklaşma noktasında teşvik edici olduğunu belirtmiştir.[31]

Mu'tezile'nin bu konudaki tespitlerine gelecek olursak, bilindiği gibi Mu'tezile kerametleri inkâr etmiştir.[32] Onlara göre evliyalardan olağan üstü olayların zuhur etmesi neticesinde bu olay mûcizelerle karışır ve bu durumda evliya ile peygamber birbirinden ayırt edilemez.[33] Mûcizenin aksine kerametin zuhurunun bizler için hiçbir faydası bulunmamaktadır. Gerçek peygamberi yalancı peygamberden ayırmaya vesile olan bilgiye ihtiyaç duyulurken, velâyetine inanma zorunluluğu bulunmadığı için velîyi başkalarından ayırmaya gerek yoktur.[34] Ayrıca sahâbelerde kerametin zuhur ettiğine ilişkin hiçbir mütevâtir haber bulunmamaktadır.[35]

Ehl-i sünnet âlimleri ise Mu'tezile'nin bu iddialarını yersiz bulmuştur. Nitekim Sâbûnî, Mu'tezile'nin kerametin hak olduğunun kabul edilmesi durumunda velî ve peygamberin ayırt edilemeyeceğine yönelik iddiasının yanlış olduğunu, çünkü mûcizenin nübüvvet iddiasıyla birlikte meydana geldiğini, buna mukabil velînin nübüvvet iddiasında bulunduğu anda kâfir olacağını belirtmiştir. Ona göre böyle bir iddiada bulunmayan velî peygambere bağlı olduğunu ikrar eder. Üstelik onun kerameti ise bağlı olduğunu bildirdiği peygamberin mûcizesidir. Bu durumda peygamber ve velî arasında benzerlik olması ihtimali çürütülmüş olur.[36]

Teftâzânî'ye göre de velînin kerameti aynı zamanda bağlı olduğu peygamberin mûcizesidir. Bir velînin gösterdiği keramet onun gerçek bir Allah dostu olduğunu ve dininde isabet ettiğini gösterir. Bununla birlikte velînin kerameti ümmeti olduğu peygamberin dinini hem kalbi hem de dili ile kabul etmesi ve onun emir ve yasaklarına uyması nedeniyle, peygamberin hak olduğunun da delili olur.[37] Kerametin zuhur etmesinin mûcizeye herhangi bir zarar vermediği konusunda Cüveynî birtakım tespitlerde bulunmuştur.

Nitekim Cüveynî'ye göre kerametin mûcizeye zarar vermesi düşünülemez. Zira mûcize peygamberin nübüvvet iddiası ile bağlantısı nedeniyle ve sözle tasdik yerine geçmesi noktasında anlam ifade eder. O, bu durumu şöyle bir örnekle somutlaştırmaya çalışmıştır: Hükümdar elçi olduğunu iddia eden birinin iddiasını iddia ettiği şeye uygun bularak tasdik edebilir. Bununla birlikte bazı yardımcılarını onurlandırmak gayesiyle de aynı şeyi yapabilir. Burada hükümdarın bu onurlandırma isteği, onun tasdik etme gayesine herhangi bir zarar vermez.[38]

[31] Nesefî, *Kitâbü't-temhîd li kavâidi't-tevhîd*, s. 82.
[32] Nesefî, *Kitâbü't-temhîd li kavâidi't-tevhîd*, s. 82; Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*, s. 98; Pezdevî, *Usûlü'd-dîn*, s. 236; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 113: Cüveynî, Ebû İshak el-İsferâyinî'nin de Ehl-i sünnet âlimlerinin kerametin câiz olduğuna ilişkin görüşlerine muhalif olduğunu nakletmiştir (Cüveynî, *Kitâbû'l-İrşâd, s.* 252).
[33] Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 113.
[34] Nesefî, *Kitâbü't-temhîd li kavâidi't-tevhîd*, s. 82.
[35] Kâdî Abdülcabbâr, *el-Muġnî fî ebvâbi't-tevḥîd ve'l-ʿadl,* cilt: 15, nşr. İbrahim Medkûr ve dğr., Kahire 1960-1965, s. 217.
[36] Sâbûnî, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*, s. 98.
[37] Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 113.
[38] Cüveynî, *Kitâbû'l-İrşâd, s.* 254.

Anlaşılacağı üzere kelâmcılar mûcizelerle karışacağı endişesiyle Mu'tezile'nin kerametlerle ilgili olumsuz kanaatlerini kabul etmemiş, üstelik kerametin peygamberin doğruluğunu tasdik etme noktasındaki işlevine de dikkat çekmiştir. Burada Mu'tezile'nin bu iddiası Ehl-i sünnet âlimlerini mûcize ve keramet arasındaki farklılıkları tespite sevk etmiştir.

Kelâmcılar, genel olarak "Peygamberlik iddiasında bulunan zatta kendisine meydan okuyanlara karşı bir benzerini getirmekten aciz bırakacak şekilde meydana gelen hârikulâde olay"[39] olarak tanımladıkları mûcize ve keramet arasındaki farklılıklar üzerine yoğunlaşmıştır. Burada Nesefî'nin tespitleri konuya açıklık getirmektedir. Nitekim Nesefî, Mu'tezile'nin iddiasını yersiz bularak peygamberin mûcizesi ve onun risâletinin delili olarak kabul edilen bir şeyin mûcizenin iptali ve peygamberliğin bilinmesinin engeli olarak görülmesinin büyük bir hata ve yanılgı olduğuna dikkat çekmiştir. Ona göre mûcize ile kerametin birbirine karışması mümkün değildir. Çünkü mûcize peygamberlik iddiasının hemen akabinde gerçekleşirken keramette bu durum söz konusu olamaz. Şayet velî nübüvvet iddiasında bulunursa bu durumda Allah düşmanı bir kâfir olur. Böyle birinin elinde kerametin ortaya çıkması imkânsız olur. Mûcize ve keramet arasında diğer bir fark ise mûcizede peygamberin onu gizlemesi değil bilakis açığa çıkarması yani ilan etmesidir. Velî ise kerametini gizlemeye çalışır, zira bu fiilinin istidrâc[40] tarzında bir durum olmasından endişe eder, şöhret kazanıp bu durumuyla gururlanmasından korkar.[41]

Cüveynî de mûcize ve keramet arasındaki farka dikkat çekerek, mûcizenin peygamberlik iddiasına uygun şekilde zuhur ettiğini, keramette ise bu durumun söz konusu olamayacağını dile getirmiştir. Ona göre mûcize ve kerametin imkânı bakımından aralarında herhangi bir fark bulunmamaktadır.[42] Mûcize ile keramet arasındaki farka işaret eden diğer bir isim de Ahmed Ziyâeddin Gümüşhânevî'dir (1813-1893).

Gümüşhânevî'ye göre mûcizeleri kâfir, fâsık ve mü'min herkes görebilir ancak kerametleri sadece itaatkâr mü'minler görebilirler. Ayrıca peygamberler istedikleri zaman Allah'ın izniyle mûcize gösterebilir. Kerametlerse muayyen vakitlerde ibadete teşvik için Allah'ın velî kullarına bahşettiği fiillerdir.[43]

SONUÇ

Ehl-i sünnet kelâmcılarının kerametin imkânını temellendirmede dayandıkları aklî ve naklî delillerin, Mu'tezile'nin inkârcı yaklaşımında dayandığı deliller ekseninde şekillendiği

[39] Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 104; Mûcize hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. *Kâdî Abdülcabbâr*, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, thk. *Abdülkerim Osman*, Mektebetü Vehbe, Kahire 1996, s. 568; Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-firak*, thk. Muhammed Osman el-Huşt, Mektebetu *İbn Sina, Kahire* 1988, s. 296; Cüveynî, *Luma'u'l-Edille*, thk. Fevkıyye Hüseyin Mahmud, Mektebetü's-Sekafe, Beyrut 1987, s. 124; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsıd*, thk. *Sâlih Mûsâ Şeref*, Dâru *Âlemi*'l-*Kutub, Beyrut 1998*, s. 11; Bilmen, *İslâm Akaidi*, s. 94; Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, Ravza Yayınları, İstanbul 2017, s. 170.

[40] İstidrâc kâfir ya da bidat ehli kimselerin ellerinde zuhur eden fiillerdir. Bu gibi fiillerin mûcize ya da kerametle hiçbir ilgisi bulunmamaktadır. Zira istidrâc onların ihtiyaç duyduğu şeylerin verilmesinden ve istediklerinin kabulünden ibarettir. Bu hususa şu âyette dikkat çekilmektedir: *"O küfredenler kendilerine mühlet vermemizi nefisleri için zinhar hayırlı sanmasınlar. Onlara fırsat verişimiz ancak günahlarını arttırmaları içindir. Onlara hor ve hakir kılıcı bir azap vardır"* (Âl-i İmrân, 3/178; Gümüşhanevî, *Ehl-i Sünnet İ'tikadı*, s. 83).

[41] Nesefî, *Kitâbü't-temhîd li kavâidi't-tevhîd*, s. 83.

[42] Cüveynî, *Kitâbû'l-İrşâd, s.* 254.

[43] Gümüşhanevî, *Ehl-i Sünnet İ'tikadı*, s. 82.

anlaşılmaktadır. Mu'tezile'nin kerametin varlığının kabul edilmesi durumunda, mûcizelerle kerametin ve buna bağlı olarak da evliya ile peygamberin birbirinden ayırt edilemeyeceği yönündeki iddiası, Ehl-i sünnet âlimlerini özellikle kerametin peygamberin bilinmesine engel teşkil etmeyeceği görüşünü delillendirmeye ve mûcize ile keramet arasındaki farklılıkları tespite sevk etmiştir. Onlar, Mu'tezile'nin kerametin peygamberin bilinmesine engel teşkil ettiği yönündeki inkârcı vurgusuna karşı, kerametin peygamberin doğruluğunu tasdik etme noktasındaki işlevine vurgu yapmıştır. Ayrıca Ehl-i sünnet kelâmcıları kerametin, keramet sahibinin ödüllendirilmesi ve doğru yolda olduğunun tasdik edilmesine yönelik işlevine de dikkat çekmiştir.

Ehl-i sünnet âlimleri bu konudaki görüşlerini temellendirmede naklî delillerden de olabildiğince faydalanmaya çalışmış ve kerametin ispatında Hz. Süleyman'ın (a.s.) vezirinin, Belkıs'ın tahtını uzak mesafeden çok kısa sürede getirmesinin konu edinildiği Neml 40. âyet ve Hz. Meryem'in yanında olağan üstü bir şekilde yiyeceklerin zuhurunu konu edinen Âl-i İmrân 37. ve Meryem 25. âyetleri delil getirmiştir. Ayrıca onlar görüşlerini tasdikte, Medine'de bulunan Hz. Ömer'in (r.a) Nihâvend'te savaşmakta bulunan komutanını düşman tehlikesine karşı uyarması durumunda komutanın onun sesini duyması, Hz. Ömer'in (r.a.) mektubunun atılmasıyla birlikte Nil nehrinin taşması ve Hâlid bin Velîd'in zehir içmesine rağmen ölmemesi gibi rivayetlerden de istifade etmiştir.

KAYNAKLAR

ÂMİDÎ, Ebü'l-Hasen Seyfüddîn Alî b. Muhammed b. Sâlim es-Sa'lebî, *Gayetü'l-merâm fi ilmi'l-kelâm*, nşr. Hasan Mahmud Abdüllatif, Kahire 1971.

BAĞDÂDÎ, Ebû Mansûr Abdülkâhir b. Tâhir b. Muhammed, *el-Fark beyne'l-fırak*, thk. Muhammed Osman el-Huşt, Mektebetu *İbn Sina, Kahire* 1988.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *İslâm Akaidi*, Semerkand Yayınları, İstanbul 2017.

BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Muvazzah İlm-i Kelâm*, Ravza Yayınları, İstanbul 2017.

BULĞEN, Mehmet, "Osmanlı Yeni İlm-i Kelâmında Materyalizm Eleştirileri", *Bilimname,* 30/1, 2016, s. 391-433.

BULUT, Halil İbrahim, "Hârikulâde Olması Açısından Keramet ve Mûcize ile İlişkisi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 3, Sakarya 2001, s. 329-350.

CÜVEYNÎ, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf, *Kitâbû'l-İrşâd, thk.* Ahmed Abdurrahim es-Sayih ve Tevfik *Ali* Vehbe, Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, Kahire 2009.

CÜVEYNÎ, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf, *Luma'u'l-Edille*, thk. Fevkıyye Hüseyin Mahmud, Mektebetü's-Sekafe, Beyrut 1987.

EBÛ HANÎFE, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *İmam-ı Azâm Ebû Hanîfe ve Eserleri*, terc. Abdülvahap Öztürk, Milat Yayınları, İstanbul 2012.

FAYDA, Mustafa, "Hâlid bin Velîd", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, cilt: 15, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 289-292.

GÜMÜŞHANEVÎ, Ahmed Ziyâeddin, *Ehl-i Sünnet İ'tikadı*, Bedir Yayınları, İstanbul 1996.

HARPÛTÎ, Abdüllatif, *Tenkîhu'l-Kelâm fî Akâidi Ehli'l-İslâm*, Necmi İstikbal Matbaası, İstanbul 1330.

İBN HALDÛN, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî, *Mukaddime*, Darü'l-Cîl, Beyrut.

KÂDÎ ABDÜLCABBÂR, Ebü'l-Hasen Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî, *el-Muġnî fî ebvâbi't-tevḥîd ve'l-ʿadl,* cilt: 15, nşr. İbrahim Medkûr ve dğr., Kahire 1960-1965.

KÂDÎ ABDÜLCEBBÂR, Ebü'l-Hasen Abdülcebbâr b. Ahmed el-Hemedânî, *Şerhu'l-Usûli'l-hamse*, thk. *Abdülkerim Osman*, Mektebetü Vehbe, Kahire 1996.

NESEFÎ, Ebü'l-Muîn Meymûn b. Muhammed b. Muhammed b. Mu'temid, *Kitâbü't-temhîd li kavâidi't-tevhîd*, thk. Muhammed Abdurrahman eş-Şâğûl, Mektebetü'l-Ezheriyye, Kahire 2006.

ÖNKAL, Ahmet, "Sâriye Olayı Üzerine Bir Rivayet Araştırması", *İSTEM: İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsıkîsi Dergisi*, III/6, Konya 2005, s. 9-49.

ÖZERVARLI, M. Sait, "Hârikulâde", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, cilt: 16, TDV Yayınları, İstanbul 1997, s. 181-183.

ÖZERVARLI, M. Sait, "Sihir", *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, cilt: 37, TDV Yayınları, İstanbul 2009, s. 170-172.

PEZDEVÎ, Ebü'l-Yüsr Muhammed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm, *Usûlü'd-dîn*, thk. Ahmed Hicâzî es-Sekkâ, Mektebetü'l-Ezheriyyetü't-Türas, Kahire 2003.

SÂBÛNÎ, Ebû Muhammed Nûreddin Ahmed b. Mahmûd b. Ebû Bekr, *el-Bidâye fî usûli'd-dîn*, thk. Fethullah Halîf, Dârü'l-Mârife, Beyrut 1969.

SÜYÛTÎ, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî, *Târîhu'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Kahire 1969.

TEFTÂZÂNÎ, Sa 'düddîn Mes 'ûd b. Fahriddîn Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî, *Şerhu'l-Akâid*, thk. Mustafa Merzukî, Dârü'l-Hüdâ, Cezayir 2000.

ULUDAĞ, Süleyman, "Keramet-II", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi,* 6/15, 2005, s. 7-35.

XIII–XV ƏSR TÜKDİLLİ POEZİYADA EŞQ MƏFHUMU AĞIL, MƏRİFƏT, QƏLB VƏ RUH PARADİQMASINDA

Farida Hijran VALİYEVA
Leading research worker of the Institute of Literature after Nizami Ganjavi, ANAS,
Ph.D. in Philology, associate professor

Xülasə

Məqalədə XIII-XV əsr türkdilli poeziyada yer alan eşq-məhəbbət anlamının orta əsrlər mistik təfəkkür tərzində xüsusi önəmindən bəhs olunur. Eşqin insanı kamillik zirvəsinə çatdırması ilə bağlı bir cox məqamlar araşdırılır. Bu yolun əxlaq kodeksində göstərilən maddələrlə paralelliyinə aydınlıq gətirilir. XIII-XV əsr ümumtürk poeziyasındakı tanınmış mütəsəvvüflərin ilahi eşq ilə əlaqələndirdikləri ağlın, mərifətin, qəlb və ruhun rolu təhlil olunur. Kamil insanın kecdiyi inkişaf mərhələləri tədqiq edilir. Eşqin insanı kamillik dərəcəsinə çatdırmasında qəlbin ağıldan daha güclü olduğunu təsdiq edən dəlillərə aid örnəklər verilir.

XIII əsr türk dünyasının karifeylərindən hesab olunan Yunus Əmrənin" Risalat al-Nushiyya" məsnəvisindəki "Dastan-ı Akl "başlıqlı hissədə yazdığı dəyərli mühakimələri təhlil olunur.

Eşq anlayışında aşiqin öz cismani vücudunu qəfəs sayması, can və cism anlayışı, ariflər üçün zövqün, ilham və batini işıqlanma mərhələsi olduğuna dair bir çox məsələlərə də yer verilir.

Orta əsr mütəsəvvüflərinin həqiqi inam və yəqinliyi qəlb aynasında axtarmaları, ağılı qəlbin bir parçası hesab etmələri, qəlbin nurunun ağılın da üzərinə işıq salması kimi xüsusiyyətləri də tədqiq edilir. Bu cür fikirlərə aydınlıq gətirilərkən XIII əsr mütəsəvvüflərindən Yunus Əmrənin, Əhməd Fakihin, Sultan Vələdin, Dehqaninin, Səyyad Həmzənin və Yunus Əmrənin şeirlərinə müraciət olunur..Eşqin qüvvəsi ilə coxluğun Vahidlə vəhdətə catması ,hətta qədim Yunanıstanın ən böyük mütəfəkkürlərindən biri olan Platonun məhəbbət fəlsəfəsində ideyalar aləminin pillələri, filosofun ruhlarla bağlı fikirləri də məqalə-də yer alır. Platonun nəzərincə hər bir ruh bədənin ölümündən sonra başqa bədənlərə köcməklə yenidən dünyaya gəlir və yalnız kamillik dərəcəsinə catan ruhlar isə əbədi olaraq bu dünyanı tərk edib ideyalar aləminə qovuşurlar.Plato deyirdi hər şeyin məqsədi xeyirin ideyasında cəmlənir. Plato eyni zamanda Vahidi günəşin, işığın, nurun mənbəyi hesab edirdi. Məqalədə Platonun fikirləri ilə XIII-XV əsr mütəsəvvüflərinin düşüncələri müqayisə olunur.

Daha sonra məqalədə xüsusilə təsəvvüf fəlsəfəsinin əsas aparıcı mövzularından olan kamil insan konsepsiyasına geniş yer ayrılır. Əsas olaraq eşq anlamının ruhla, ağılla, qəlb və mərifətlə bağlı tərəfləri araşdırılır.. Eşq və mərifət qarşılaşdırılması, onların bir-birini tamamlaması, mərifətin elmidən üstün tutulması məqamlarına da məqalədə aydınlıq gətirilir. Ağıl və eşq qarşılaşdirilması ilə bağlı şeirlərdən nümunələr verilmiş və bu təzadın mahiyyət və kökləri barədə ümumi təsəvvür yaratmağa nail olmağa təşəbbüs göstərilmişdir.

Beləliklə məqalədə eşq, mərifət, qəlb, ruh, qarşılaşdırılmasının mahiyyəti acılır.

Açarsözlər: Eşq, mərifət, paradiqma, əsr, məqam, kamil.

Ключевые слова: Любовь, благовоспитанность, парадигма, век, миг, совершенный

DEFINITION OF LOVE IN THE PARADIGM OF MIND, COURTESY AND SPIRIT SUMMARY

The article deals with the meaning of love reflected in the XIII-XV centuries Turkish poetry representatives' poems which occupy one of the magnificent places in the medieval mystical thinking and in Sufism. A number of moments are being investigated as to how love can bring the human kind to the perfection. It is elucidated how this path is parallel with the items mentioned in the Code of Ethics. The role of the mind, courtesy and spirit related by the well-known Sufi poets in the all-Turkish poetry of the 13-15-th centuries to the divine love is analyzed. The developmental stages passed by a mature human kind are investigated. The internal virtue values in reaching the perfection stage of a man thanks to the love and arguments identifying the love being more powerful than the mind are specified.

The valuable discourses written by YunusEmre, considered as one of the 13th century Turkic world's coryphaeus, in the fragment "DastaniAkl" of the distich of Risalat al Nushiyya are analyzed.

In this article the attention is drawing to the matters such as, the why does lover considers his body as a jail, the definition of soul and body in the system, assignment for lovers and sage men the stage of internal lightning.

The fact that the Middle Ages mystic poets were looking for the faith and certainty in the mirror of soul, the reason is an integral part of soul is very interesting.

While shedding light on such ideas the author gives examples from the poetic texts by the 13-th century poets Yunus Emre, Ahmed Fakih, Sultan Valad, Dehgan, Sayyad Hamza. These examples are made more substantial by the examples of works of many poets who consider the soul to be a source of enlightenment. These are texts provingthat the science of sage men is courtesy. The fact that the plenty reaches the unity with the Unit due to the power of the love, even, the stages of the ideas world in Plato's philosophy of love, one of the greatest Greeks philosophers is also specified in this article. Plato believed in migration of spirits, because he considered the human body as matter. To his mind, every spirit comes back to the world through migrating to other bodies after his body's death, and only the spirits reaching the mature level leave forever this world forever and get the world of ideas. Plato says that the purpose of everything is in the idea of good. Plato also considered the Unit a source of sun, light, and illumination. The article compares Plato's thoughts to the thoughts of XIII-XV centuries' mystic poets.

Then, the article focuses particularly on the concept of perfect human being, which is one of the key topics of Sufism philosophy. It is elucidated that courtesy has to be appreciated the highest degree of perfection after sect and sharia and meaning the passage door to the truth. It is also clarified in the article that the metaphor of love and affection, complementing each other, superiority of courtesy over the science. Samples of poetry about comparison made between the reason and the love have been given and an attempt has been made to create a general idea of the essence and roots of this renewal.

Thus, the essence of confrontation of the definitions of love, courtesy, soul and spirit is explained.

Key words*:* love, courtesy, paradigm, century, moment, perfect

Giriş

İnsan ümumiyyətlə hər bir məqama müəyyən mərhələləri kecməklə catır.. Kamillik zirvəsinə yetişmək ücün də müəyyən yollardan kecmək mütləqdir. Bu yol təsəvvüfi anlayışda olduğu kimi bütün əxlaq kodekslərinndə də öz əksini tapır və istər islami-dini , istərsə də məlum əxlaq normalarinda bu məsələyə bilavasitə toxunulur. Bu yol kamillik məqamına yetişmə yoludur və insan oğlu bu zirvəyə mərhələləri birdən- birə sıcrayışla deyil, dərəcələrə cataraq, inkişaf mərhələlərini kecərək yaxinlaşa bilər. Sufi görüşlərdə də bu yolun özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır ki, bu mövzu təsəvvüf ədəbiyyatında daha geniş yer alır. Bir cox tarixi dövrlərdə olduğu kimi XIII- XV əsr ümumtürk poeziyasında da mütəsəvvüflərin bu yol haqqında özəl duyğu və düşüncələri vardır . Bu yol aləmin seyri ilə başlanır və sufilərin fikrinə görə yolun bşlangıcında birinci mərhələ agildan kecsə də, yolun kecidində ağılın rolu cox az olur və əsas rolu eşq oynayır. Əslində bu fikir ağılı insanın xöşbəxtlik mənbəyi hesab edən bir cox filosofların düşüncələrinə zidd olsa da, agılla xeyirin vəhdəti bu məsələnin həllində başlıca mahiyyət kimi qiymətləndirilə bilər. İnsana fayda verən nə varsa hamısının xeyirlə bağlılığı təsəvvüfi baxışların əsas məğzidir. XVIII əsrin materialistləri göstərirdilər ki, ağıl insana birinci növbədə öz mənafeyini düzgün başa düşmək və ehtiraslarını idarə edə bilmək, əsas olaraq ona xeyir vermək ücün lazımdır. Şəxsiyyətin əsas üc atributlarından biri kimi qiymətləndirilən ağıl insan səadətinin ilkin şərti də hesab edilmişdir. (7, 81)

Ağıl və qəlb insana, haqq və həqiqəti anladir , duydurur və haqsızlıqdan uzaqlaşdirir. Qəlb ağıldan fərqli olaraq daha cox duymaq qabliyyətinə malikdir. Ağıl bəzi məqamlarda qəlbin qarşısında gücsüzdür.Şairin fikirlərinə diqqət edək:

Bana ***bir ilm keşf oldu senün hüsnün kitabında***
Ki yüz bin akl acizdir anun bir fesli babında(1,41)

Eşqin insanı kamilik dərəcəsinə catdımaq qüdrəti məlumdur və eşqin əsas məskəni nur ilə dolu qəlb evi hesab olunur. O, batini fəzilət dəyəridir, ruhi -əqli yüksəlişi təzmin edən mənəvi kefiyyətdir. Mənəviyyatı ruhi işıqlanma ilə təmin olunan kamil insan mərifət sahibi hesab olunur. Ağıl hisslərin bütün hallarda məsləhətcisi və idarəcisi kimi hesab edilsə də təsəvvüf təlimində eşqin agıldan daha güclü olduğu qəbul olunur.

Ney kibi cümle bad olur sazü –nevasi gönlümün
Gördi ki, rahi müdhatın aklı düşürdi hayrete(1,41)

Baxmayaraq ki, insana fayda verən nə varsa hamısının xeyirlə bağlılığı təsəvvüfi baxışların da əsas məğzidir. Lakin bütün variantlarda ağılın eşqin qarşısında acizliyini təsəvvüf şairlərinin hamısı demək olar ki, vurğulayıblar.

Buçuk gün turmayan aklın katında
Ne layık ola şahun hazretinde(6, 4)

XIII əsr türk dünyasının korifeylərindən hesab olunan Yunus Əmrə Risalat al-Nüshiyya məsnəvisindəki “ Dastanı Akl “ başlıqlı hissədə ağilla bağlı bir cox dəyərli

mühakimələr yürüdür.O da bütün mütəsəvvüf şairlər kimi, ağılın gərəkli olduğunu lakin eşqin ağıldan daha güclü və daha vacib olduğunu daim vurğulayır.

Gel imdi aydayın bir kaç nasihat
Bu akl cüziden sana eyu baht (6,30)

Ümumiyyətlə təsəvvüf poeziyası təkcə dini görüşləri deyil , həm də əxlaqi öyüdləri təbliğ edir. Şair burada könülün qul olmasını arzulamaqla insanda özünü idarə etmək, nəfsinə hakim kəsilmək kimi halları təbliğ edir.

Gözü yok kişini sevmek nesüdir
Könül kul olsa güzün fitnesidür.

XIII-XIV əsr mütəsəvvüfləri eyni ideyanın, eyni fikrin, eyni problemin təqdimatını cox fərqli üsullarla , lakin bir-birindən maraqlı şəkildə ifadə etməyi bacarırlar.

Göz oldur kim müdam ol canı göre
Farizadur kula sultanu göre(6,30)

Yunus Əmrə burada can deməklə ruha işarə edir , və izah edir ki, bəsirət gözünün yeri candadır yəni ruhdur, insan ağlı ruh ilə acilir. Ruh öz yarını , eşqini görüb anlaya bilirsə deməli əqlini də idarə edir .

Bu başgözü deyil ol can gözüdür,
Kimin canı varsa onu görür. (6,33)

Ruhun təsdiqi olan eşq ağlın da idarəedicisidir. Bütün mütəsəvvüflərin düşüncəsində eşqi olmayan ağıldan məhrumdur, eşqi olmayan insan ölüdür.Ölü isə bütün olanlardan məhrumdur.

İşksuz canı ölü bilmek gerek.
Ol, ki aşikdur anu bulmak gerek(6, 22)

XIII- XV əsr mütəsəvvüflərinin düşüncəsində insana tanrı tərəfindən bəxş edilən ağılin haqq və həqiqəti tanımaq ücün verildiyi qəbul olunur .Ümumiyyətlə orta əsrin bütün mütəsəvvüfləri ağılı, qəlbi , eşqi bərabər vurğulasalar da, eşqi həmişə onlardan üstün tutmuşdular. Eşqi yalnız insani –mənəvi anlam kimi deyil, hər bir anlayışı əhatə edən bütövlük kimi də qəbul etmişdilər. Eşqi həyat qüvvəsi kimi qiymətləndirən mütəsəvvüflər varlığın yaranış və səbəbini də eşqdə görurdülər.

Bahtlu ol can, ki canı işkdür,
Kulluği bu yolda safi sidkidir(5, 22)

Eşq anlayışında aşiq öz cismani vücudunu qəfəs sayır, yox hesab edir yanız ruhi varlığının dərk edir. Can və cism anlayışı hələ cox qədim zamanlardan ali varlıq olan insanı düşündürmüş və daha yüksək təbəqəyə yetişməsi ücün ruhun varlığına dərin inamını yaratmışdır.İlahi zövq batini işıqlanmaya bir işarətdir və haqq- həqiqətin ilkin müşahidəsidir. Arif ücün zövq, ilham, batini işıqlanma yazıb, oxumaqdan kənarda da baş verə bilər, hərcənd ki, elmi bəsirət gözünün acilmasında ən güclü vasitə kimi dəyərləndirən orta əsr mütəsəvvüfləri duyumu, vəhyi əxlaq kodeksinə daha yaxın hesab edirdilər. Lakin həqiqəti olduğu kimi anlamaq , metafizik anlamları dərk etmək ücün məntiq düsturlarının və hissi məfhumlarin kifayət olmadığını qəbul edən hikmət sahibləri , ağılı xəlq olunan bir əlamət və xilqəti isə Xaliqini tam anlaya bilməyən məxluqat kimi qiymətləndirirdilər. Əslində onların düşüncəsində ağıl bəşərin ən vacib fəzilətidir. Sadəcə qəlb nuruna və vicdana əsaslanmayan

məntiq məqbul sayilmirdi. Eşq isə bir cox qaranlıq məqamlari acan , anlaşılmayan fikirlərə işıq salan bir vasitədir.

Nur eger ola gözündə , nur göre
Güneşin nuru ona gele dura .(5,18)

Sultan Vələd də, Hacı Bektaş Vəli də, Yunus Əmrə də özlərindən əvvəlki söz sahiblərinin fikirlərini əsas tutaraq ağıl və məntiqi batini aləmə yol aca bilməyən bir qüvvə hesab edir və bu yolun ancaq qəlbdən kecdiyini qəbul edirdilər. Ümumiyyətlə orta əsr mütəsəvvüfləri həqiqi inam və yəqinliyi qəlb aynasinda axtarır və yalnız daxili nura arxalanırdılar. Qəlb anlamı irfanda cox böyük önəm daşıyir. Qəlb insana mənəvi, ruhani bir lütf olaraq bəxş edilib.Lakin qəlbi işıqlandırmaq məharəti bu varlığın özünə aiddir. İnsanı başqa məxluqatlardan fərqləndirən üstünlüyü də onun qəlbinin nuru ilə ölcülür. İnsan yalnız qəlbini saflaşdırmaqla haqqa və ilahi lütfə doğru yüksələ bilər. Ağil qəlbin bir parcasıdır. Lakin bu mütəsəvvüflərin fikrincə ağıl haqqı tanımaqda acizdir.Haqqı duyan ilk növbədə ağil və ondakı nurdur. Nursuz qəlb ağıl vasitəsi ilə yüksələ bilməz.Qəlbin nuru ağılın da üzərinə işıq salır və həqiqətləri tanidir .Bu baxımdan Yunus Əmrənin fikirləri daha aydın və sadə anlaşılır :

Varlık cün sefer kıldı dost andan bize geldi
Viran könül nur toldı cihanın yağma olsun(6, 111)
Eğrilığün koyasın toğru yola gelesin
Kibr ü kini cıkargil erden nesib olasın (6, 110)

Ədalət, mərhəmət və başqa fəzilətlər də insanın batini aləmini işıqlandıra bilər. Önların zövqünü şövqüləndirər, ilhama gətirər və vəcd halına yetişdirib varlıq vəhdətinə yol acar. Fəzilətləri qəlbdə cəmləşdirmək , qəlbi nura qərq etmək ücündür və insan tanrısına bu nurla catır. Eyni zamanda insan Tanrısını qəlbi ilə duyur, könlü ilə dərk edir.

Eşqdə mərifət anlayışı: Mərifət sözünün lüğəvi mənasına gəlincə ərəb sözü olub, qabliyyət, bacarıq, hünər, müdriklik kimi sözlərin məcmuunu cəmləşdirərək dərin bir məna ifadə edir. Bu sözün təsəvvüfi anlamda isə cox fərqli özünəməxsus mənası var. Beləki, mərifət kəlməsi yaradana mənsub sifətlər və təcəllilər haqqında mənəvi təcrübə ilə əldə edilən bilik və elm mənbəyi kimi anlaşılır.

Mektebi devletde almış Ruhi kudsiden sebak
Marifet dersinde söz kor kutb -i aktab üstine(2,47)

Ariflərin elmi mərifət adlanır, bu yol işıqlı bir yoldur və yola seyri süluk ilə yetişmək mümkündür. Lakin bu yolun əhlinin icdiyi bir şərab da var ki , eşq şərabı adlanır xalq ədəbiyyatında buna buta və ya eşq şərbəti də deyilir. XIII-XV əsr təsəvvüf şairlərinin hamısı bu eşq şərabinin kəramətlərindən yetəri qədər yazıb.

Kamunuzı ol tamudan kecire ,
Uçmaq içre şerbetinden içüre (5,28).

Mütəsəvvüflərin hamısı bu şərbətin əslində elə eşqin özü olduğunu vurgulamışdır. Lakin Kamal Ümmi isə yaradıcılığında bu məsələyə daha ciddi münasibət göstərərək , bütün incəlikləri sərh etməyə təşəbbüs edərək yazır:

İceli işkin şerabın gahi mestem , geh humar
Hergiz ayiklık gelür mi aşik-i mestaneden(4,189)

Şair göstərir ki,bu eşq şərbəti insanı müxtəlif hallara salan bir şərabdır.Bu şərbəti dadmayanlar mest ola bilməzlər , dünyadakı nəbilərin, vəlilərin sufilərin məst olmalarının səbəbi bu şərbəti icmələridir.

Ol kadehden kim ezel vaktında ürvah oldı mest
Mustafa ol Padışahın məclisində sakidür.
Enbiyayi , evliyayi asfiyayi her zaman
Mesti u hayran eyleyen ol meclisin sokakıdır.(4,189)

Şərbəti icənlərin bəsirət gözləri acılır, və insan seyri – suluka başlayır. Mütəsəvvüflərin fikrincə bu şərbət iciləndən sora Salik qırx məqam kecilməlidir ki, bu məqamlar dörd qapıyla bağlı dəyərləndirilir. Dörd qapı kainatın həqiqətini anlaya bilmək ücün kecilməsi vacib olan dörd mərtəbədir ki, bu mərtəbələrin hər birində on məqam və hər məqamda da dörd mənzil olur. Türk ədəbiyyatında Sufizmin banilərindən olan Əhməd Yəsəvi də Türkistanda islam dini və təsvvüfünün bir sıra xalqlara aşılanmasında bu mərtəbələrə xüsusi önəm vermiş və onun ardınca ənənəyə uyğun olaraq Hacı Bektaşı Vəli də Məqalət əsərində dört qapı və qırx məqam sistemini acıqlamışdır. Hətta Hacı Vəli Mərifətin məqamlarını bəyan edərkən birinci məqamı ədəb, ikinci məqamı qorxu, ücüncü məqamı pəhriz dördüncü məqamı səbr və qənaət, beşinci məqamı utanmaq ,altıncı məqamı comərdlik, yeddinci məqamı elm, səkkizinci məqamı miskinlik , doqquzuncu məqam mərifət və onuncu məqam isə özünüdərk kimi qiymətləndirmişdir (3,29) Eyni zamanda təsəvvüf aləmində dörd əsas qapıdan ücüncüsü mərifət qapısıdır. Yəni ilk qapı şəriət qapısı, ikinci təriqət,ücüncü mərifət dördüncü isə həqiqət qapısıdır. Talib , Salik halına yetişib, həqiqət qapısından kecərsə, o zaman mərifət elminə sahib hesab olunar. Hər dörd qapının da Hacı bektaş Vəli göstərdiyi kimi on məqamı var. Ilahi eşqə girməyə qadir olan talib bir cox mərhələlərdən adlayıb, bu dörd qapıdan kecmək hüququnu qazanarsa, həqiqət məqamına yetişməklə insanın kamillik mərtəbəsinə qədər qalxaraq elmi ledunə də vaqif ola bilər.

Mütəsəvvüflər İnsan qəlbini həm də mərifət qaynağı hesab edirdilər. Onlarin nəzərində ariflərin elmi mərifətdir. Yəni insanın mənəvi aləmini mərifət tənzimləyir. Ağıl isə qəlb aynasına qüdrət verir. Birmənalı şəkildə isə eşqin məkanı qəlbdir. Cünki, eşq özü zövq və hal əhlinin yoludur, gercəkliyi bəsirət gözü ilə görənlərin düşüncə tərzidir. Burada da eşqin binar modeli görünür, yəni ilahi eşqin arasında bir dünyəvi eşq gizliliyi də əks olunur. Lakin eşqin ilkin mərhələsi yuxarıda qeyd olunduğu kimi insani eşqdir, bu eşq nisbətdə yüngül mərhələ kimi anlanir. İnsani eşq , ümumiyyətlə sufizmidə buna məcazi eşq də deyilir ki, dünyəvi həyatla məhdudlaş sa da burada da coşqu , ağri, əzab- əziyyət olur lakin bu hal hamıda eyni cür baş vermir. Coxlarını ağır mücadilərlə üzləşdirsə də vüsala catanlarda rahatlıqla sonluqlanır. Bu modeli əks təqdirdə görənlər də az deyil , bütün variantlarda eşqin əsas məzmunu bəsirət gözü ilə ilgilidir. İrfani təlimdə insan şüuru yalnız Haqqın zahiri aləmdəki təcəllisini yəni yerdəki əksi olan insanları, onların fərqli , oxşar sifətlərini və bütöv varlığın adını dərk edə bilər. Hətta bəsirət gözü ilə yanız haqqın varlığı dərk olunar, cünki , haqq görünməz , lakin dərk yolu ilə anlanar. Eşqin ikinci və əsas mərhələsi olan ilahi və ya irfani eşq kimi qəbul olunan tərəfi daha ağır kecir və bu sonluq bütövləşmə mərhələsiilənəticələnirki, buna təsəvvüfdə Vəhdəti-vücud deyilir. ***Eşqdə qəlb*** məlumdur ki, hər zaman eşq evi kimi qiymətləndirilib. Bütün sufi şairlər o

cümlədən mütəsəvvüflər poeziyalarında könül evinin təmizliyinin, saflığının vacibliyini vurğulayıblar və könül qırmağı küfr , günah hesab ediblər.

XIII əsrin mütəsəvvüf şairi Yunus Əmrənin aşağıdakı misralarına diqqət edək:

Duriş kazan yi, yidür,
Bir gönül ele getür,
Yüz kebeden yigrekdür,
Bir gönül ziyareti (6,14) və ya,

Aşağıdakı misralardan bir daha aydın olur ki, müəllif qəlb qıran Salikin kecdiyi seyri -süluku yəni tanrıya yönəldiyi yolu uğursuz hesab edir. Bu yolda kəbə ziyarəti var, bu yolda, allaha səcdə və s. bu kimi ibadətlər yer alır. Lakin qəlb qırandan sonra , kimsənin könlünə dəyəndən sonra bu cür ibadətlərin hec bir əhəmiyyəti olmaz . Təsəvvüfi anlamda eşq amili ilə qəlb arasında cox ilgili məqamların olduğu növbəti misralarda daha aydın əks olunur.

Bir kəs həccə vardınisə,
Bin kəs qaza kıldınise,
Birkes könül sıdınise ,
Gerek yüzyıl yol dokı.(6,335)

İlahi eşqə yetişməyin əsas yolu qəlb saflığıdır.Yəni qəlblə eşq qaşılığı eşqin qəlbi təmizləməsi məsələsi də mühüm amillərdən biridir.

Eşqdə ruh isə bir başa mərifət anlamı ilə ilgilidir.Yəni kamil insan ruhu saflığa nail olur və öz tanrısına doğru ucmağa başlayir. Lakin əsl ucuş insanın məhdud mənindən cixması məqamında reallaşır . Bədən və ruhdan ibarət olan insan həm maddai dünya, həm də mənəvi ruhi aləmlə bağlıdır. Mütəsəvvüflər nəfsi paklığı ruhi paklıq kimi dəyərləndirirlər. İnsanın özünü tanıması, özündə olan qüsurları aradan qaldırmağa cəhd etməsi də ruhunun təmizlənməsi kimi qiymətləndirilir. Lakin burda da eşqin cox böyük rolu var. Mütəsəffüflərin düşüncəsinə görə eşq ruhla , haqq və həqiqətlə, mələküt (ilahi güc)və laməkanla(məkansız) bağlı bir anlam olaraq dərk edilir. Eşq batini aləmi daha doğrusu qəlbi işıqlandırır. Qəlb işıqlı olarsa , o zaman bəsirət gözü acılar və adi gözlə görünməyən həqiqətlər batini gözlə görünər. Quranı Kərimdə də bu məsələyə cox ciddi yanaşma var, burada Xızır peyğəmbərlə Musa peyğəmbərin dioloqu batini göz haqqında nümunə kimi cox maraqlıdır.(8, 270-271)

İstifadə olunan ədəbiyyat.

1.Adni Divanı (Mahmud Paşa), haz. Doç.Dr.BilalYucel, Ankara, Akşağ Yayınları, seh. 256.

2.Əhməd Paşa Divanı , Prof. Dr.Ali Nihat Tarlan ,İstanbul 1966, Milli Egitim Basımevi, 406 s.

3.Hacı Bektaş Veli Şiirleri antolojisi, I cilt. Haz. İsmail Özmen, Ankara Kultur Bakanlığı ,1998, 62səh.

4. Kamal Ümmi,Yrd. Doç. Dr. Hayati Yavuzer, Ankara, 2013, Bolu bələdiyyəsi yayınları 340 səh.

5.Sultan Vələdin türkcə mənzumələri. Haz.Məcdut Mansuroğlu, İstanbul,1958,

44 səh.

6. Yunus Əmrə, Risalat al Nushiyya ve Divan, İstanbul, 1965, Sulhi Karan Matbaası, 310 səh.

7. Ziyəddin Göyüşov, Səadət düşüncəsi, Bakı , Azərnəşr , 1983,270 s.

8. Qurani Kərim Baki, Azərnəşr, 1991, 648 s.

EBEVEYN KONTROL ALGISI ÖLÇEĞİ (EKAÖ): GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Prof. Dr. Ahmet AKIN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi, ABD Yüksek Lisans Programı
Tugay TOSUN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi, ABD Yüksek Lisans Programı

Özet

Bu araştırmanın amacı Ebeveyn Kontrol Algısı Ölçeği'ni geliştirmek, geçerlik ve güvenirliğini incelemektir.

Ebeveyn kontrol algısı, bir ebeveynin çocuğunu kontrol etmeye yönelik algılama biçimini ifade eder. Ebeveynlerin çocuklarını kontrol etme ve denetleme arzuları belirli bir düzeyin üzerine çıktığında, çocukların benlik algıları, öz güvenleri, problem çözme becerileri ve sosyal ilişkileri olumsuz etkilenmektedir. Bu nedenle ebeveyn kontrol algısını geçerli ve güvenilir olarak değerlendirebilecek ölçme araçları olası problemlerin önlenmesinde son derece önemlidir. Bu araştırmanın amacı Ebeveyn Kontrol Algısı Ölçeği'ni geliştirmek ve geçerlik ve güvenirliğini incelemektir.

Araştırma, yaşları 23 ile 57 ($\bar{X}$: 35,50) arasında değişen, 173'ü kadın, 11'i erkek olan toplam 184 ebeveyn üzerinde yürütülmüştür. Ebeveyn Kontrol Algısı Ölçeği'nin geliştirilmesi sürecinde öncelikle 31 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuş ve bu maddeler gramer, anlaşılabilirlik ve ebeveyn kontrol algısını ölçüp ölçmediği noktalarında incelenerek sonuçta 21 maddelik uygulama formu elde edilmiştir. Ölçeğin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Ebeveyn Kontrol Algısı Ölçeği'nin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi, güvenirliği Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirlik analizleri SPSS 20 programı ile yapılmıştır.

Ölçeğin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %37'sini açıklayan, öz-değeri 7,81 olan tek boyutlu ve 21 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı. 89 olarak bulunmuştur. Ölçeğin faktör yükleri. 49 ile. 71 arasında sıralanmaktadır. Cronbach alfa iç tutarlık güvenirlik katsayısı. 91 olarak bulunmuştur. Ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları. 44 ile. 65 arasında sıralanmaktadır. Bu sonuçlar ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Ebeveyn Kontrol Algısı Ölçeği, Geçerlik, Güvenirlik.

Abstract

Purpose of this research is to develop Parental Control Perception Scale and to examine its reliability and validity values.

Parental control perception refers to a parent's perception of controlling their child. When parents' desire to control their children is above a certain level, children's self-perception, self-confidence, problem solving skills and social relationships become negatively affected. Therefore, measurement tools that can evaluate parental control perception as valid and reliable are extremely important in preventing possible problems. Purpose of this research is to develop the Parental Control Perception Scale and to examine its validity and reliability.

This research was conducted on a total of 184 parents, 173 females and 11 males, aged between 23 and 57 ($\bar{X}$: 35.50). In process of developing Parental Control Perception Scale, an item pool of 31 items was created first and then these items were examined whether they measure grammar, understandability and parental control perception, and a 21-item application form was obtained in the end. For item analysis of the scale, corrected item-total correlation coefficients were calculated. Construct validity, exploratory factor analysis and Reliability of Parental Control Perception Scale were examined with Cronbach alpha internal consistency reliability coefficient. Validity and reliability analyzes were made with SPSS 20.

As a result of exploratory factor analysis applied for construct validity of this scale, a unidimensional and 21-item measuring tool with an eigenvalue of 7.81 was obtained, explaining %37 of total variance. KMO sample fit coefficient of scale was found to be .89. Factor loads of scale were ranged between .49 and .71. Cronbach alpha internal consistency reliability coefficient was found as .91. Corrected item-total correlation coefficients of scale range from .44 to .65. These results show that scale is a valid and reliable measurement tool.

Keywords: Parental Control Perception Scale, *Reliability, Validity*

GİRİŞ

Ailede gözlemlenebilen ebeveyn kontrol algısı aileden aileye önemli farklılıklar göstermektedir. Bazı ailelerde ebeveynlerin çocuklarını kontrol etme istekleri daha fazlayken bazı ailelerde ise ebeveynlerin böyle bir istekleri bulunmamaktadır. Her ne kadar kontrol etme isteği, sağlıksız olarak çocuklara yansısa da ve ebeveyn tarafından çocuk her kontrol edildiğinde sağlıklı bir ebeveyn çocuk iletişimi sağlanamamakta ise de, çocukların ebeveynleri tarafından hiç kontrol edilmek istenmemesi de çocuklarda oluşturduğu olumsuz duygular ve iletişim problemlerine yol açması düşünüldüğünde- aynı şekilde sağlıksız bir sonuç vermektedir.

Bu yüzden ailede ebeveynlerin çocuklarını kontrol etme isteklerinin olup olmadığının ölçülmesi, bütün bu zararları önlemede çok önemli bir rol oynamaktadır. Ebeveyn kontrol algısını ölçmenin, çocuğun psiko-gelişimsel problemleri ve aile içi iletişim problemlerinin ilgili olan kısmına dair önleyici bir yöntem geliştirmeye de katkısı olacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda ailede ebeveynlerin çocuklarını kontrol etme isteğinin var olup olmadığının ve yoğunluğunun ölçülmesi önem taşımaktadır. Bu araştırmanın amacı Ebeveyn Kontrol Algısı Ölçeği'ni geliştirmek ve ölçeğin geçerlik ve güvenirliğini incelemektir.

YÖNTEM

● Çalışma Grubu

Araştırma, yaşları 23 ile 57 ($\bar{X}$: 35,50) arasında değişen 173'ü kadın, 11'i erkek 184 katılımcı üzerinde yürütülmüştür.

● Madde Havuzu

Katılımcıların ailelerinde ebeveynlerin çocuklarını ne kadar kontrol etmek istediklerini ölçmek üzere 31 maddelik bir madde havuzu hazırlanmıştır. Bu maddeler gramer, anlaşılabilirlik, ailede ebeveyn kontrol algısını ölçmesi açılarından incelenip 21 maddelik uygulama formu elde edilmiştir.

● Ölçme Aracı

Ebeveyn Kontrol Algısı Ölçeği 1 "kesinlikle katılmıyorum" ve 5 "kesinlikle katılıyorum" şeklinde 5'li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır. Verilen puanın yüksekliği, ebeveyn kontrol algısının daha yüksek olduğunu ifade etmektedir.

● İşlem

Ebeveyn Kontrol Algısı Ölçeği'nin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Ebeveyn Kontrol Algısı Ölçeği'nin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi, güvenirliği Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirlik analizleri SPSS 20 programı ile yapılmıştır.

BULGULAR

● Madde Analizi ve Güvenirlik

Yapılan analiz sonucunda, ölçeğin madde-toplam korelasyonlarının. 44 ile. 65 arasında sıralandığı bulunmuştur. Cronbach alfa iç tutarlık güvenirlik katsayısı ise. 91 olarak bulunmuştur. Bulgular Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Ebeveyn Kontrol Algısı Ölçeği Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyon Katsayıları

Item-Total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
soru1	65,3641	170,440	,455	,912
soru2	66,0000	165,432	,602	,909
soru3	65,8478	167,867	,537	,910
soru4	66,4293	164,192	,646	,907
soru5	65,2391	173,156	,464	,912
soru6	65,9457	166,631	,596	,909
soru7	65,2663	172,371	,516	,911
soru8	65,9130	162,134	,654	,907
soru9	67,0652	167,777	,606	,909
soru10	65,5870	168,331	,584	,909
soru11	65,7337	169,224	,541	,910
soru12	65,0761	171,470	,569	,910
soru13	65,8261	171,358	,441	,912
soru14	65,3750	168,596	,635	,908
soru15	65,1685	174,862	,435	,912
soru16	65,1902	173,761	,504	,911
soru17	66,0924	168,827	,520	,911
soru18	65,9185	166,578	,567	,910
soru19	66,6141	165,790	,630	,908
soru20	66,4674	167,835	,548	,910
soru21	66,9239	168,311	,579	,909

Yapı Geçerliği

Ebeveyn Kontrol Algısı Ölçeği'nin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %37'sini açıklayan, öz-değeri 7,81 olan, tek boyutlu, faktör yükleri. 49 ile .71 arasında sıralanan ve 21 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı. 89 olarak bulunmuştur. Bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Ebeveyn Kontrol Algısı Ölçeği Faktör Yükleri

Component Matrix[a]

	Component
	1
soru1	,507
soru2	,651
soru3	,582
soru4	,696
soru5	,519
soru6	,652
soru7	,570
soru8	,712
soru9	,664
soru10	,643
soru11	,583
soru12	,625
soru13	,486
soru14	,693
soru15	,490
soru16	,559
soru17	,569
soru18	,622
soru19	,680
soru20	,595
soru21	,631

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre ölçeğin yeterli düzeyde geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu bulunmuştur. Madde-toplam korelasyonunun yorumlanmasında. 30 ve daha yüksek olan maddelerin bireyleri ölçülen özellik bakımından iyi derecede ayırt ettiği (Büyüköztürk, 2004) düşünülerek, ölçeğin madde toplam korelasyon katsayılarının .44 ve .65 arasında sıralanması açısından yeterli olduğu görülmektedir. Açımlayıcı faktör analizi sonucu ölçeğin tek boyutlu olduğu bulunmuştur. Tezbaşaran (1996), araştırmalarda kullanılabilecek ölçme araçları için ön görülen güvenirlik düzeyinin. 70 olduğunu söylemiştir. Buna göre ölçeğe ilişkin güvenirlik düzeyinin. 91 ile yeterli olduğu görülmektedir. Bu bulgulara dayanarak Ebeveyn Kontrol Algısı Ölçeği'nin psikoloji, aile danışmanlığı, sosyoloji, sosyal medya vb. disiplinlerde kullanılabilecek, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Büyüköztürk, Ş. (2004). *Veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Tezbaşaran, A. A. (1996). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Türk Psikologlar Derneği.

FETHİN SEMBOLÜ AYASOFYA EDEBİYATDA

Prof.Dr. Lütviyye Asgerzade
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi

Özet

Ayasofya bir mabetten daha çok şey ifade eder Müslümanlar için. Ayasofya, fethin manevi şiarı, sembolüdür. Fethin sembolü Ayasofya asırlardır Müslümanların secdegahıdır. Zaman zaman kilise, cami, müze ve son cami (2020) olarak kullanılan Ayasofya, Müslümanlar için önemli, pahabiçilemez. Dünden günümüze fethin sembolü Ayasofya Türk edebiyatında da yankısın bulmuş, eserlere konu olmuş, şiirlerin mısralarında aksetdilmişti. Ayasofya`ya ilk şiir Taşlıcalı Yahya Bey`e aid. Sonra; Osman Yücel Serdengeçti, Arif Nihat Asiyalı, Nazım Hikmet, Cengiz Numanoğlu, Ramiz Mamamdzade, Sevinc Cılğın vb. şiirler yazmışdır. Bildiride fethin sembolü Ayasofya Azerbaycan-Türk şiirlerde incelenecek.

Anahtar kelmeler: İstanbul`un Fethi, Fethin sembölü Ayasofya, Türk-Azerbaycan edebiyatı

THE SYMBOL OF CONQUEST HAGIA SOPHIA IN LITERATURE

Summary

Hagia Sophia means more than a temple to Muslims. Hagia Sophia the spiritual motto and symbol of conquest. Hagia Sophia, the symbol of conquest, has been the prostration of Muslims for centuries. Hagia Sophia, which is used from time to time as a church, mosque, museum and the last mosque (2020), is important for Muslims.Hagia Sophia, the symbol of conquest from yesterday to the present, has found its echo in Turkish literature, has been the subject of works and was reflected in the lines of poems. The first poem by Hagia Sophia belongs to Yahya Bey from Taşlıcalı. Then; Osman Yücel Serdengeçti, Arif Nihat Asiyalı, Nazım Hikmet, Cengiz Numanoğlu, Ramiz Mamamdzade, Sevinc Cılğın, Lutviya Askerzade and others. wrote poems. Hagia Sophia, the symbol of conquest, will be examined in Azerbaijani-Turkish poems.

Key words: Conquest of Istanbul, Hagia Sophia, the symbol of conquest, Turkish-Azerbaijani literature

Giriş

İstanbul'un bugünkü tarihi yarımadasında, küçük bir kilise olarak inşa edilmiş Megale Ekklesia, V. yüzyıldan itibaren Hagia Sophia olarak anılmaya başlanmışdı. 1453'de Fatih Sultan Mehmet tarafından fethin sembolü olarak camiye çevrilmiş ve ilk cuma namazı kılınmış Ayasofya için yeni dönem başlanmışdı. Fethle camiye dönüşen Ayasofya Cumhuriyet'in ilanıyla müzeye dönüştürüldü ve kilise-cami-müze üçgeninde tartışmaların odağına yerleşti. Dönem dönem ülkeler arası çekişmelere de malzime oldu. Müzenin ibadete açılmasına dair fikirler yeniden duyulunca, taraflar arasında, kilise olmasını isteyenler, camiye dönüştürülmesini talep edenler, müze kalmasından yana olanlar arasındaki gerginlik arttı, tartışmalara sebep oldu. Fethin yıldönümünde, 29 Mayıs'ta Ayasofya'da Feth Suresi'nin

okunmasıyla tartışmalar alevlendi. Ayasofya'da Kur'an okunmasını Yunanistan Dışişleri Bakanlığı, "Hristiyanların dini duygularına hakaret" olarak değerlendirdi. Müslüman ülkede, fethin mirası Ayasofya`da Kuran` okunması kadar doğal ne olabilir. Tarihe şahitlik eden, yıllarca iktidar kavgalarına, depremlere, yangınlara tanıklık eden, savaşlar gören Ayasofya, 15 asırlık tarihi anlatan konuşmacıdır. Mabetten daha çok şey ifade eder Müslümanlar için.

Edebiyatda Ayasofya

Fethin manevi şiarı Ayasofya`nın kaderi kilise, cami, müzeye dönüştürülmesi Türk edebiyatında da yankısın bulmuş, şiirlere konu olmuş, Osman Yücel Serdengeçti, Nazım Hikmet, Abdurrehman Karakoç, Arif Asiyalı, Sezai Karakoç, Cengiz Numanoğlu, Memduh Cumhur, Nabi, Ali Ulvi Kurucu, İlhan Berk, Mehmed İhsan Uslu, Ramiz Mammadzade, Sevinc Cılğın, Lütviyye Asgerzade vb. şiirlerinin mısralarında aksetdilmiş, feth, camii, muze dönemlerindeki duykular yankısını bulmuşdu. Ayasofya`ya yazılmış ilk şiir Taşlıcalı Yahya Bey`e ait. Şah ve Geda isimli mesnevisinde İstanbul`a bir bölüm ayıran şair, Ayasofya`yı şehir içinde, gökyüzü gibi yüksek, eşi benzeri olmayan, tanınmış bir şeyh gibi olan bir yer olarak tanıtır. İnsanlar akın akın bu yerin ayağına gelir. Alem halkının, duasına muhtaç olduğu, başında kubbeden ulu bir taç bulunan bu yer cezbeye tutulan kimseleri vecde getirir:

Şehr içinde sipihr gibi bülend
Vardır bir makam-ı bimanend
Ayasofya'dır ona nam-ı şerif
Olmaz onun gibi makam-ı latif
Nitekim şeyh-i pak-i kutb-ı zaman
Ayağına akar su gibi cihan
Halk-ı alem duasına muhtaç
Kubbeden var başında bir ulu taç (Yoldaş,1993:44-45).

Girişteki kemeri, secde etmiş bir insana, her tarafı ak mermerlerle kaplı olan bu yer de aba örtünen bir mürşide benzer. İki minaresi, dua eden iki ele benzeyen bu cami (Şuşa`da Gevher Ağa camii de iki minareli), dua harmanı gibidir. Yuvarlak büyük kubbesi, alem sadefi içindeki cevhere benzer. Kemerleri zühd haletiyle vecde gelerek Allah`a secde etmiştir. İçerisindeki direkleri, saf saf namaza duran insanlara benzer (Yoldaş,1993:44-45). Fethin sembolü Ayasofya siyasi ideolojileri ile sanatçı anlayışları örtüşmeğen ayrı ayrı şairleri; Yüksel Serdengeçti, Nazım Hikmet, Necip Fazıl, Sezai Karakoç vb. cezb etmiş, vecde getirmişdi. Nazım, "Sekiz Yüz Elli Yedi" şiirinde kururla İstanbul'un Fethi'ni anlatır ("857" hicri takvimde İstanbul'un feth tarihine karşılık gelmektedir). Nazım`ın pek bilinmeyen, yeni tanıştığım şiirinde başlangıcda İslam'ın beklediği gün dizeleriyle İstanbul'un fethinin gerçekleşeceğine dair hadisi hatırlatılır, İstanbul'un Türk yurdu olduğu, "Türk'ün genç padişahı", Fatih Sultan Mehmet'in gençliğinde bu başarıyı sağladığından kururla bahsedilir. Fethin 8 hafta 3 günde gerçekleştiğini aktaran Nazım, İstanbul'un önemine atıfta bulunuyor. Ayasofya'da ikindi namazının kılınmasına", İstanbul'un başkası tarafından alınamayacağına vurğu yapılıyor: "İslam'ın beklediği en şerefli gündür bu/Rum Konstantiniyye'si oldu Türk İstanbul'u,/Cihana karşı koyan bir ordunun sahibi/Türk'ün genç padişahı, bir gök yarılır gibi/Girdi Eğrikapı'dan kır atının üstünde/Fethetti İstanbul'u sekiz

hafta üç günde/O ne mutlu, mübarek bir kuluymuş Allah'ın!/Belde-i Tayyibe'yi fetheden padişahın,/Hak yerine getirdi en büyük niyazını/Kıldı Ayasofya'da ikindi namazını! /İşte o günden beri Türkün malı İstanbul,/Başkasının olursa, yıkılmalı İstanbul! (Nazım, Ocak 1921). Nazım`ın kururla anlatdığı Ayasofya Müslümanlar için; "ne taş ne çizgi ne renk ne hacim ne de bunların madde senfonisi, sadece mana"dır (Kısakürek,1966). Şiirlerde caminin muzeye dönüşdürülmesine karşı gelinmesi, "Ayasofya'yı kapalı tutmak, Allah'a sövmeye, Kur'ana tükürmeye, Türk tarihini kubura atmaya, Türk iffetini kirletmeye, Türk vatanını satmaya denk bir suç" gibi değerlendirilmesi "mana" olduğu içindir. Ayasofya kapanamaz, "Ayasofya açılacak! Hem de öylesine açılacak ki, kaybedilen bütün amanalar, zincire vurulmuş masumlar gibi onun içinden fırlayacak!..." Ayasofya`nın muzeye çevrilmesine, "minarelerinden göklere yükselen ezanların" kesilmesine tepki dava adamı Yücel Serdengeçti şiirine de hakim: "Hani o ilahi devir, ilahi nizamlar?.../Ayasofya ses vermiyor, /Ayasofya bir hoş, /Ayasofya bomboş! /Hani nerede? /Şu muhteşem minberde,/Binlerce erin baş koyduğu şu temiz yerde,/Şimdi hangi kirli ayaklar dolaşıyor?..." (Serdengeçti,2008:54). Şiirde "İslam'ın nuru, Türklüğün gururu" Ayasofya`da "kirli ayakların dolaşmasına" tepki var. Serdengeçti, Ayasofya`nın muzeye dönüşmesini "Mabetimin göğsüne uzanan namahrem elle, "puthane" yle mukaise eder, yankısı soyumaz, beddua eder: "Elleri kurusun, dilleri kurusun!/Ayasofya! Ayasofya! /Seni bu hale koyan kim? /Seni çırılçıplak soyan kim?!... Kanahatimce yazılanlar içerisinde Ayasofya`nın muzeye dönüşmesini dinimize, imanımıza saldırı gibi değerlendiren Serdengeçti`nin tepkisi daha sert, daha isyankar. Ek olarak şiirde "Fatih'in torunlarının yakında putları devirip, "İkinci bir feth" yapacağına inam var:

Bu olacak Ayasofya,
Bu muhakkak olacak...
İkinci bir feth, yine bir ba'sü ba'delmevt (Serdengeçti, 2008:55).

Serdengeçti`hayatı boyunca Ayasofya'nın yeniden cami olması için çabalayan, bu sebepden idamla yargılanan ender isimlerden. O`nun mahkemede yaptığı savunması, Ayasofya'ya seslenişi çok etkileyici... Cumhurbaşkanı Erdoğan`ın konuşmasında Serdengeçti'yi anması tesedüf deyil. Aynı duykular derlediğimiz tüm şiirlere hakim; Memduh Cumhur, "mahzun, ulu kubbeler duasız / Seneler süren bu hasretle minareleri ezansız" kalan Ayasofyanı "hür" görmez, Abdurrahman Karakoç "Cami olmayan Ayasofya`yı tarihi bir cesete benzetir: "Bizi rahmetile ıslat Allahım, Bayramlar boş gelip, boş gitmesinler/Kavuşsun sevgiyle vuslat Allah'ım/Yürekler taş gelip,taş getmesinler." Ulu Mabedin haline Sezai Karakoç`un "hayali ürper": "Bir yıkık türbe mi, virane misin, yoksa nesin? Bak, hayalimdeki alem, geliyor vecde yine, Gözlerim daldı; sütunlarla (Feth Ayeti) ne!...Muhteşem abidesin: Dinimin ulviyetine, Remz idin, beş asır ecdadımızın şevketine!.../"Kalk ve kavra ruhum bir kadavra gibi solan bu göksel yapıyı..." Gerekirse, "Allaha açılan ve kapanan ulu kapı"nın açılması uğruna savaşacağını beyan eder: "İstanbul`u yeniden Tanrı şehri yapmak" için bütün dünyayla savaşırım ben" (Karakoç, 2013: 663). Ayasofya`nın haline "hayali ürpenlerden biride Ali Ülvi Kurucu. "Ürperdi hayalim, bu nasıl korkulu rüya?../Şaştım, neyi temsil ediyorsun. Ayasofya?" hitapıyla başlayan şiirinde Ayasofya sorununa dokunur: "Bayram, Ramezan, Cum'a, mübarek gecelerde,/Avize değil, mum bile yanmaz mı içerde?.. /Gaşyolmuş İbadetlere hayrandı felekler../Tekbirine ses verdi, asırlarca melekler…/Yadında

bin üçyüz senelik menkıbeler var./Her menkıbe, hicranına matem tutar, ağlar!./Çan sesinden, seni kurtarmış ezanlar nerde?../Hani bülbül gibi Kur'an okuyanlar nerde?/Hutbeler çağlamaz olmuş, şu yeşil minberden,/Gamlı bir gölge yayılmakta bugün, her yerden!/Gizli bir ah ile artık yanar ağlar mı için?../Nice bin derdile kalbin doludur çünki senin!/Hangi eller, sana akşamları, zincir vuruyor?/Yüce feryadını, kimler boğuyor, susturuyor?.. / Çağıdır ağlamanın, ey Ulu Mabed, ağla!../Müslüman Türkün evet şimdi bu en kanlı yası!../Ey derin facia, manzumeye sen sığmazsın,/Tutuşup yanmada kalbim, seni tarih yazsın!.. (Kurucu,1962:56). Berk`in şiirindeyse, "Ayasofya elleriyle yüzünü kapamış bütün iştahıyla ağlıyor" kendi haline (Berk,2008). Ayasofya yüzyıllar öncesinden bugüne Müslümanların toplandığı, arındığı manevi iklime sahip bir mekan ve "değer"dir. Hep "değer" olarak var olacakdır. Nebi`nin Ayasofiyye şiiri adeta buna projeksiyon tutar: "Ruze ruze cem' olur rindan Ayasofiyye'de/Halka-bend-i üns olur yaran Ayasofiyye'de /Etmek için fikr-i ekl ü şürbü hatırdan beder/Akd-i cem'iyyet eder ihvan Ayasofiyye'de/Olmadan dest-i dua-cünban Ayasofiyye'de/Müşkilat-ı halk olur asan Ayasofiyye'de /Mevce-i a'mal eder enfas ile çerha suud/Lücce-i tal'at eder tufan Ayasofiyye'de/Her ne denlü gayri camide ibadat olsa da/Olur efzun yine sad-çendan Ayasofiyye'de/Düşmen-i dirin-i nefs ile cihad-ı ekbere/Leşker-i ta'at bulur meydan Ayasofiyye'de/Andeliban-ı behişti şerm ile hamuş eder/Her taraf avaze-i Kur'an Ayasofiyye'de/Ab-ı germ-i dide vü sabun-ı istiğfar ile/Pak olur pirahen-i isyan Ayasofiyye'de/Ferş-i berrak-ı rühamın eyledikçe secde-gah/Saf olur ayine-i iman Ayasofiyye'de/Pişgahında neval-i rahmeti hazır bulur/Kim olursa sıdk ile mihman Ayasofiyye'de/Sahn-ı safında meta-ı bi-diriğ-i mağfiret Buriya-yı Mısr ile yeksan Ayasofiyye'de/Şeb-be-şeb manend-i kandil-i füruzan Nabiya/İnşirah-ı dil bulur insan Ayasofiyye'de (Nabi,2018). Şairin, "değer" olarak anlatdığı "Ayasofya`nın muzeye dönüşmesiyle başlayar "mahzun, inliyor, ağlıyor" halleri: "Bütün ecramiyle gülerken dünya/Ağlayan Mabet var, o Ayasofya./Şiddetli bir acıyla inliyor, ta derinden/ Bizlere melil, mahzun, bakıyor kederinden/Onun figanıyla güya, yer oynuyor yerinden/Ne günlere kaldı şu Ayasofya…(Uslu, 1979). Uslu, Dost Kalemden şiirinde Ayasofya`nın ogünkü durumuna ayna tutar: "Mahsundur Mescid-i Aksa./Ellerine vurulmuş kelepçe,/Boyun bükmüşler sessizce./Bir yanımda Ayasofya/Diğerinde Mescid-i Aksa Bilallerin sesini beklemekte..." (İhsan Uslu). Ayasofya`nın mahzun," hicrana bürnmüş" halleri Arif Asiya "Mahzun Ayasofya" şiirinde şöyle yansıtır: "Fatih'in devrini bir nebzecik olsun söyle!/Beş vakit loşluğunda saf saftık, /Davetin vardı dün ezanlarda,/Seni ey mabedim utansınlar,/Kapayanlar da, açmayanlar da! Asya' Fath'i andığı, Türkün "genç ve azimli" padişahına atıfta bulunduğu" Beyaz Atlı", "Boğazkesen Hisarı", "Uyan Ey Fatih Uyan" adlı şiirlerine duykularını ifade eder: "Kıvrak atı deryada köpüklerle savatlı/Fatihlerin en gencini gördüm beyaz atlı...(Asiya,2017:59) /"Ma'bedinken daha dün,/ Ayasofya'ndan bugün Ne Sala var, ne Ezan…/Uyan ey Fatih, uyan! (Asya,2017:242). İzlediğimiz şiirlerde isyan, üzüntü, hüsran, bekleyiş Ayasofya`nın yeniden camiye dönüşmesi isteği kuvvatlı. O günleri özlemişAyasofya diyor ki; "Allah'a secde eden, kulları özlüyorum./Kaç asırdır yastayım, Fatih'in hasretinden, /Gör ki; mihrab ağlıyor, hicranın kasvetinden./Bülbülleri bekliyor, boynu bükük rahleler,/ Canlanıyor gözümde, fethteki sahneler; /Bir yanda zikre dalan, aşıkların nefesi,/ Bir yanda Fatihalar, bir yanda ezan sesi./Çınlamıyor kubbede, artık Allah Kelam'ı, /Duymaz oldu

melekler, o salat-u selamı./ Açılmayı bekliyor, kapılarım nicedir; /Büyük vuslata kadar, gündüzlerim gecedir."Ayasofya esaretinin biteceğine emin olan şair, bütün dünyanın dinlemesin istiyor; Fatihlerde oldukça, bu yürek, bu cesaret;/Andolsun ki; yakında, bitecek bu esaret (Numanoğlu,2016).

İstanbul`a her geleni efsunlar, Ayasofya. Muhteşem güzeliği, mistik bir çekiciliği ile beni öyle bir esunladıki. Tarihden, fethden, kitaplardan tanıştığım Ayasofya`yla görüşüm 2011`de oldu. İstanbul`dakı muzelere ziyaretimiz Panorama 1453 Tarih Müzesi`nden başladı. Panorama`da izlediklerimden öylesine etkilendim ki... Sanki kendim bizzat fethi yaşamışımdır. Ayasofya`ya ziyaretimde öyle coşkulu, mistik duyğu doluyum ki... İstanbul ruhumun ait olduğu şehir. Aşık olduğum, vuslatına geç kovuştuğum mucizem. Ayasofiya mucizemin mucisesi. Ayasofya`yla hesp-hal ediyorum, selam deye sesleniyorum: "Selam dünyanın mucisesi, İstanbul!/ Selam, ruhumun ait olduğu şehir./Selam fethin sembolü,/İstanbul`un gözbebeği, Ayasofya! Selam, mucizemin mucizesi!" İkinci görüşümüz 2018`de. Yine mucizemin mucizesiyle hesp-hal ediyorum, ilk görüşü hatırlıyorum: "Seninle önünde ruhumun eğildiği/durulduğu,/el açıp dua etdiğim gün,/görüşdük, **Ayasofya**/ Tarihi bildim bileli,/Seni duymuşumdur,/Senle tanışmışımdır./Görüşümüz 2011`de/bir yaz günüydü,/hatırlıyormusun Ayasofya?/Ben seni hep hatırlıyorum/ Fethin kururu gibi, Ruhumda çınlıyorsun /Minberinden ezan sesi kesilse de,/Sen ruhumun camisisin,/Mucizemin mucizesisin, Ayasofya (L.Asgerzade). Şair Sevinc Çılğın`ı da aynı duykular sarıp sarmalar. Kendini Ayasofya ile karşılaştırır: "Şimdi ben bir az da Ayasofya`yım, Leyla/Günde beş defa okunan ezana mağlub olan yad kızı Ayasofya/Matılar uçuşur/Ve hüzünlü akşam düşür üstüme/Göresen gözlerinin yaddaşında kalarammı Leyla/Göresen gözlerimin yaddaşında kalarmı Ayasofya! (Çılğın,2019).

Sonuç

Dünden günümüze kilise, camii, müze ve son camii (2020) olarak kullanılan Ayasofya`nın hallerinin edebiyatda yankısını izledik. İncelediğimiz şiirlerde genellikle Fethin simbolü olarak anılan Ayasofya`nın muze oluşuna tepki, sitem edilmiş, her şeye inat camiye dönüşeceğine, "İkinci Fethin" olacağına eminlik belirtilmişti. O gün İslam'ın engin hoşgörüsünü tüm dünyaya gösteren Fatih Sultan Mehmet Han "Atından inerek Ayasofya önünde şükür secdesine kapandı. O gün feth hakkı ve sembolü olarak Ayasofya'yı camiye döndürdüğünü ilan ederek ilk Cuma namazını da burada eda etti. Söylenenlere göre, Fatih, Ayasofya'ya girer ve içeri girdikten sonra kubbesinin büyüklüğünün önünde Hafız'ın ayetini yüksek sesle okur: "Şukr-i hoda ki herçi taleb kerdem ez hoda/Ber muntehayi himmet-i hod kamran şodem."/("Tanrıya şükür ondan istediğimi sordum/Bütün dileklerim gerçekleşti, mutluyum"). Ayasofya Fethin sembolüdür, Müslümanlar için mabet deyil, mana`dır. Daha Ayasoya mahzun değil, ağlamıyor, kelepçeleri kırmış, olması gereken olmüş, camiye dönüşmüşdü. Ayasofya`nın camiye dönüşü İkinci Feth`in yaşandığı, Fatih Sultan Mehmet`in ruhunun bayram etdiği gündür. Fethin kütlu olsun! Ramiz Mammadzade cami oluşunu şöyle kutlar: "Göklere bak,/ Bir ag gövercine dönüp/ Fateh Sultan Mehmet`in nigaran ruhu... /Bin yıllardır, cavan ruhu... / Bilal gelsin,/ Ezan versin,/Dalğalansın Yer yüzüne / O hebeşin kadim sesi. /"Allahu-Ekber!" kelmesi./ Selam olsun, Erdoğana!/ Niyetine, / küdretine,/ şöhretine,/

Selam olsun!" (Mammadzade, 2020). Ardından, Karabağ`ımızdakı ezan okunmayan camileri hatırlar: "Bir gör şimdi ne gündedir/ Karabağ`da/Senin camii kardeşlerin?" Biliyormusun, Ayasofya, kademlerin kardeşlerine iyi geldi, topraklarımız işğalden kurtuldu. Yıllar sonra Ayasofya`da okunan Ezan`a karşılık Karabağ`dan - Şuşa`da ilk Ezan okuyan Azerbaycan asgerinden geldi. Senin cami oluşun, Şuşa`da Ezanın okunması, İslamın ve Türklüyün coşkusu, kardeşliğimizin, ruh birliğimizin temeli oldu.

KAYNAK

Asya, Arif Nihat. (2017) Kökler ve Dallar, İstanbul: Ötüken Yayınları

Asya, Arif Nihat (2017) Dualar ve Aminler, İstanbul: Ötüken Neşriyat

Berk, İlhan (2008) Toplu Şiirler, 3. baskı, YKY, İstanbul

Cumhur, Memduh (2012) Tuna'yla Hasbıhal Şiirler.İstanbul:Feth Cemiyeti

Çılğın, Sevinc (2019) "Ezana mağlup olan yad kızı Ayasoya" Yaprak Edebiyat ve Sanat Portalı

Hikmet, Nazım (1921) Sekizyüz Elli Yedi Ümid, 13 Kanun-i Sani 1337

Karakoç, Sezai (2011) Alınyazısı.Şiirler-IX. 6. baskı, İstanbul: Diriliş yayınları

Karakoç, Sezai (1990) "Kaderimizin Ayasofya'sı, Ayasofya'mızın Kaderi", Diriliş Dergisi, 12 Ocak sayı: 78

Kısakürek, Necip Fazıl (1966) İki Hitabe: Ayasofya, Mehmetçik Şafak Matbaası, Ankara 24 s Kurucu, Ali Ulvi (1962) Gümüş Tül. Ahmed Said Matbaası

Mammadzade, Ramiz. Salam olsun, Ayasofya/525-ci Gazete.30.07.2020.

Numanoğlu, Cengiz (2016) Suür, Bütüm Şiirleri. 8.Baski, İstanbul: Şahhaflar Kitap Sarayı

Serdengeçti, Osman, Yüksel (2008) Akdeniz Hilalindir, Bütün Eserleri 2, Türk Edebiyatı Vakfı Yay. İstanbul

Serdengeçti, Yüksel, (2008) Osman: Bu Millet Neden Ağlar, 12.baskı, İstanbul, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları 30.

Uslu, Mehmed İhsan (1979) Ayasofya/Ufuk Gazetesi, 17 Nisan Kars

Yoldaş, Kazım (1993) Taşlıcalı Yahya Bey. Şah u Geda (İnceleme-Metin) Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. İnönü Universitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.Malatya

HZ. PEYGAMBER'İN EŞLERİNİ KISKANMASI İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN TAHLİLİ

Dr. Öğr. Üyesi Recep ERKOCAASLAN
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi

Özet

Dünya tarihinde hiçbir insanın eşleri ve aile hayatı hakkında, Hz. Peygamber'in eşleri ve aile hayatı hakkında yazıldığı kadar kitap ve makale yazılmamıştır. Müslümanlar, Kur'ân-ı Kerîm'de "güzel bir örnek" olarak takdim edilen Hz. Peygamber'in hayatının her yönünü öğrenmek istedikleri için onun aile hayatına da ilgi duymaktadırlar. İslâm'ın dışındaki inançları benimseyenler ise genelde Hz. Peygamber ile ilgili olumsuz önyargılarına onun aile hayatı üzerinden dayanak bulmaya çalışmaktadırlar. Tüm bu sebeplerden dolayı Hz. Peygamber'in eşleri ve aile hayatı hakkında ciddi bir literatür ortaya çıkmıştır. Bu literatür içerisinde Hz. Peygamber'in eşleri tek tek incelenmiş, onun evliliklerinin sebepleri ortaya konulmaya çalışılmış hatta bazen eşlerinin evlilik yaşları hakkında bile özel çalışmalar yapılmıştır. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla Hz. Peygamber'in kıskançlık yönü ile ilgili herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Kısaca "kişinin sevdiklerini koruma yönünde gösterdiği duyarlılık" şeklinde ifade edilebilecek olan kıskançlık, genelde insanların zihinlerinde olumsuz bir çağrışım yapmaktadır. Muhtemelen bu sebeple Hz. Peygamber ile kıskançlık sıfatını yan yana getirmek uygun görülmemiştir. Bu çalışmada Hz. Peygamber'in kıskançlık ile ilgili sözleri bir araya getirilerek kıskançlığın uygun bir davranış olup olmadığı onun bu beyanları üzerinden tartışılacaktır. Ayrıca kaynaklarımızda bulunan Hz. Peygamber'in eşlerini kıskandığına dair var olan az sayıdaki rivayet incelenerek Hz. Peygamber'in hangi durumlarda eşlerini kıskandığı ve bu durumlarda nasıl bir tepki verdiği ortaya konulmaya çalışılacaktır. Hayatındaki tüm ayrıntıların titizlikle incelendiği Hz. Peygamber'in bu yönünün de ele alınması onun doğru anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm tarihi, Hz. Peygamber, Kıskançlık.

THE ANALYSIS OF THE RUMORS ABOUT THE PROPHET MUḤAMMAD'S JEALOUSY OF HIS WIVES

Abstract

Books and articles written about the wives and family life of the Prophet Muḥammad are more than those written about other persons' spouses and family life in the history of the world. Because Muslims want to learn every aspect of the life of the Prophet Muḥammad who is regarded as "a good example" in the Qurʾān, they are also interested in his family life. On the other hand, those who adopt beliefs other than Islam generally try to find a basis for their negative prejudices about the Prophet Muḥammad through his family life. For all these reasons, a serious literature has emerged about the Prophet Muḥammad's wives and family life. In this literature, the wives of the Prophet Muḥammad were examined one by one, the reasons for his marriages were tried to be revealed and sometimes even special studies were conducted on the marriage ages of his spouses. However, to the best of our knowledge, no study has been conducted on the aspect of the Prophet Muḥammad's jealousy. Jealousy,

which can be briefly expressed as "sensitivity towards protecting loved ones", generally has a negative connotation in people's minds. Probably for this reason, it has not been considered appropriate to use the Prophet Muḥammad and the word "jealousy" together. In this study, the Prophet Muḥammad's words about jealousy will be brought together and it will be discussed whether jealousy is an appropriate feeling or not through his statements. In addition, by examining a few rumors in our sources that the Prophet Muḥammad was jealous of his wives, it will be tried to reveal in which situations the Prophet Muḥammad was jealous of his wives and how he reacted in these situations. Addressing this aspect of the Prophet Muḥammad, whose life is meticulously examined, will contribute to understanding him correctly.

Keywords: History of Islam, the Prophet Muḥammad, Jealousy

GİRİŞ

Kur'ân-ı Kerîm'de hem erkeklerin hem de kadınların kendilerini mahremleri olmayan kişilerden sakınmaları emredilmiştir. (en-Nûr 24/30-31.) Bu bireysel sorumluluğa ek olarak kadınlar ve erkekler yaratılışları itibariyle "sevdiklerini koruma yönünde bir duyarlılığa da" sahiptirler. Dilimizde bu duygunun karşılığı "kıskançlık" kelimesi ile Arapçada ise "غيرة" kelimesi ile ifade edilmektedir. (İbn Manzûr, ts., 36/3326; Hökelekli, 2002, 25/496-497)

Kıskançlığın "başkalarının sahip olduğu güzelliklere tahammül edememe" şeklinde bir tanımı daha bulunmakta olup bunun Arapça karşılığı "حسد" kelimesidir. (Hökelekli, 2002, 25/496) Çalışmamızda kıskançlık kelimesinin bu anlamı üzerinde durulmayacaktır.

Kaynaklarımızda Hz. Peygamber'in eşlerinin onu kıskandıklarına dair pek çok rivayet bulunmaktadır. (Ceylan, 2005, 47-58; Erkocaaslan, 2016, 84-103; Sabuncu, 2017, 188-192) Ancak Hz. Peygamber'in eşlerini kıskandığına dair rivayetler oldukça azdır. Bu çalışmada öncelikle Hz. Peygamber'in kıskançlık ile ilgili hadisleri zikredilecektir. Daha sonra Rasûlullah'ın eşlerini kıskanması ile ilgili rivayetler bir araya getirilerek Hz. Peygamber'in hangi konularda eşlerini kıskandığı tespit edilmeye ve bu kıskançlık hadiselerinden Müslüman erkeklere ne gibi örneklikler çıkabileceği konuları ele alınmaya çalışılacaktır.

Gündelik hayatta da kolaylıkla müşahede edilebileceği üzere kıskançlık olgusunun seviye ve tezahürleri kadın ve erkek bireylerde farklı şekillerde kendisini göstermektedir. Hz. Peygamber'in kıskançlıkla ilgili sözlerinde de bu ayırım net bir şekilde görülmektedir. Dolayısıyla kıskançlık olgusu kadın ve erkekler için ayrı ayrı ele alınması gereken bir konu olup Hz. Peygamber merkezli bu çalışmada kadınların kıskançlık yönüne değinilmeyecektir.

Rasûlullah'ın hayatının tüm yönleri titizlikle ortaya konulmasına rağmen tespit edilebildiği kadarıyla bu konuda herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Dolayısıyla bu çalışmanın Hz. Peygamber'in bu yönünü de orta koyarak onun doğru bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olacağı ifade edilebilir.

1. HZ. PEYGAMBER'İN KISKANÇLIK İLE İLGİLİ HADİSLERİ

Kıskançlık hem erkeklerin hem de kadınların fıtratında var olan bir duygu olmakla birlikte Hz. Peygamber'den gelen rivayetlere baktığımızda bu duygunun kadınlarda daha kuvvetli bir şekilde var olduğu anlaşılmaktadır. (Süyûtî, 2004, 110; krş. Taberânî, 1984,

10/107) Ayrıca kıskançlığın sadece insana ait bir özellik olmadığı bu duygunun beşer ötesi bir yönünün de bulunduğu görülmektedir. Hz. Peygamber: "Ey Muhammed ümmeti! Allah'ın kulunu zina ederken gördüğü kadar hiç kimse kıskanç değildir. Şayet benim bildiklerimi bilseydiniz az güler, çok ağlardınız." buyurarak Allah Teâlâ'nın da kıskanç olduğunu belirtmiştir. (Abdürrezzâk es-San'ânî, 1972, 10/410; Ahmed b. Hanbel, 1992, 6/164; Buhârî, 1992, "Nikâh", 107; krş. Müslim, 1992, "Tevbe", 32-38) Rivayette de açıkça görüldüğü üzere Allah'ın kullarını kıskanması "gayretullah", günah olan bir fiili yapmaları sebebiyledir. Dolayısıyla bu durum kıskançlığın tanımını verirken zikrettiğimiz "sevdiklerini koruma yönünde gösterilen duyarlılık" tanımına da uygun düşmektedir.

Hz. Peygamber'den gelen rivayetlere genel olarak bakıldığında kıskançlığın kötü bir haslet olmadığı ortaya çıkmaktadır. Hz. Peygamber: "Mümin kıskanç olur! Mümin kıskanç olur! Mümin kıskanç olur! Ancak Allah'tan daha kıskanç olan kimse yoktur." buyurmuştur. (Ahmed b. Hanbel, 1992, 2/235; Tirmizî, 1992, "Razâ'", 14) Yine Hz. Peygamber'in: "Kuşkusuz Allah (ailesini) kıskanan kullarını sever." (Süyûtî, 2004, 116; Münâvî, 1972, 2/94) "Kuşkusuz kıskançlık imandandır, deyyusluk (kıskanmama) ise münafıklıktandır." buyurduğu da aktarılmaktadır. (Abdürrezzâk es-San'ânî, 1972, 10/409; Beyhakî, 2003, 13/260)

Ancak her şeyde olduğu gibi kıskançlıkta da ifrattan kaçınmak gerekmektedir. Hz. Peygamber: "Allah iki kıskançlıktan birini sever diğerine ise buğzeder… Allah'ın sevdiği kıskançlık şüphe halinde olan kıskançlıktır. Allah'ın buğzettiği kıskançlık ise şüpheli bir durum olmadığı halde olan kıskançlıktır…" buyurarak kıskançlığın meşru olduğu sınırı açık bir şekilde ortaya koymuştur. (Abdürrezzâk es-San'ânî, 1972, 10/409-410; Ahmed b. Hanbel, 1992, 4/154; Süyûtî, 2004, 357; krş. İbn Mâce, 1992, "Nikâh", 56)

Hz. Peygamber'in sözlerinden de rahatlıkla anlaşıldığı üzere hiçbir eşin makul bir sebep yokken karısını veya kocasını kısıtlayarak hayatı ona zindan etmeye hakkı bulunmamaktadır. Ayrıca böyle bir fiilin Allah Teâlâ'nın gazabına da sebep olacağı açıktır.

2. HZ. PEYGAMBER'İN KISKANÇLIĞI İLE İLGİLİ RİVAYETLER

Kur'ân-ı Kerîm'de: "*De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım. Bana ilâhınızın bir tek ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık O'na yönelin, O'ndan mağfiret dileyin. Ortak koşanların vay haline!*" (Fussilet 41/6) buyrularak Hz. Peygamber'in de diğer insanlar gibi bir beşer olduğu vurgulanmıştır. Dolaysıyla kıskançlık gibi fıtri olan bu duyguya Hz. Peygamber de sahipti, ancak o, tüm konularda olduğu gibi bu duyguyu kontrol altına alabilme noktasında da insanların en üstünüydü.

Hz. Peygamber'e sahâbîleri: "Sen de kıskanır mısın?" diye sorduklarında o: "Vallahi! Ben de kıskanırım, Allah ise benden daha kıskançtır. Allah Teâlâ kıskançlığı sebebiyle fuhşiyatı haram kıldı." buyurmuştur. (Ahmed b. Hanbel, 1992, 2/326) Yine benzer bir rivayette Hz. Peygamber: "Kuşkusuz ben kıskanç bir insanım, Allah Teâlâ ise benden daha kıskançtır. Kuşkusuz Allah (ailesini) kıskanan kullarını sever." buyurmuştur. (Taberânî, 1995, 8/215)

Hz. Peygamber kendisinin kıskançlığı hakkında bazı sözler sarf ettiği gibi sahâbîlerinden bazılarının kıskançlıkları hakkında da konuşmuş ve onların bu özelliklerini

kötüleyen herhangi bir ifade kullanmamıştır. Örneğin Hz. Peygamber, Hz. Ömer hakkında: "Kuşkusuz Ömer kıskançtır, ben ise ondan daha kıskancım. Allah Teâlâ ise bizden daha kıskançtır." buyurmuştur. (Abdürrezzâk es-San'ânî, 1972, 10/409; krş. Ahmed b. Hanbel, 1992, 1/381) Yine Hz. Ömer ile ilgili bir rivayette Hz. Peygamber'in: "Cennet'e girdim ve bir köşk gördüm. Bu köşkün kime ait olduğunu sorduğumda, Ömer b. Hattâb'ın olduğunu söylediler. Bu köşkün içine girmek istedim, ancak senin kıskançlığın hatırıma geldiği için bundan vazgeçtim." buyurduğu aktarılır. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Ey Allah'ın Rasûlü! Anam babam sana feda olsun! Sana karşı nasıl kıskançlık gösterebilirim?" demiştir. (Buhârî, 1992, "Nikâh", 107)

Konuyla ilgili benzer bir rivayet de Sa'd b. Ubâde hakkındadır. Hz. Peygamber sahâbîlerden bir grupla birlikteyken Sa'd b. Ubâde: "Ey Allah'ın Rasûlü! Karımın yanında bir adam bulsam, dört şahit bulana kadar ona dokunmayacak mıyım?" diye sordu. Hz. Peygamber: "Evet." şeklinde mukabele edince Sa'd b. Ubâde: "Kesinlikle olmaz! Seni hak ile gönderene yemin ederim ki onun cezasını hemen oracıkta veririm." dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "Efendinizin söylediğine kulak verin, kuşkusuz o kıskanç bir kişidir. Ben ondan daha kıskancım. Allah ise benden daha kıskançtır." buyurdu. (Müslim, 1992, "Liân", 14-17; krş. Mâlik b. Enes, 1992, "Akdiye", 17; Ahmed b. Hanbel, 1992, 1/238, 4/248; Buhârî, 1992, "Nikâh", 107; İbn Mâce, 1992, "Hudûd", 34; Ebû Dâvûd, 1992, "Diyât", 12)

Hz. Peygamber'den gelen rivayetlere genel olarak baktığımızda onun kendisini kıskanç bir kişi olarak nitelendirdiğini görüyoruz. Hz. Peygamber kendisini kıskanç olarak tarif etmiş olmasına rağmen tespit edebildiğimiz kadarıyla bu konu hakkında çok az rivayet bulunmaktadır.

2. 1. Hz. Peygamber'in İzinsiz Bir Şekilde Evine Bakılmasına Karşı Gösterdiği Tepki

Sehl İbn Sa'd'dan rivayet edildiğine göre, bir gün Hz. Peygamber bir tarak ile başını kaşıdığı sırada bir adam kapıda veya duvarda bulunan bir aralıktan içeri baktı. Bunun üzerine Rasûlullah o kişiye: "Senin içeriye baktığını bilseydim, bu elimdekini gözüne sokardım. Çünkü izin istemek gözler için emredilmiştir." buyurdu. (Dârimî, 1992, "Diyât", 23; Buhârî, 1992, "Libâs", 75, "İsti'zân", 11; Müslim, 1992, "Âdâb", 40-41; Tirmizî, 1992, "İsti'zân", 17; Nesâî, 1992, "Kasâme", 45)

Enes b. Mâlik'in aktardığı benzer bir rivayete göre, adamın birisi izin almaksızın Hz. Peygamber'in eşlerinden birisinin odasının içine bakmıştı. Hz. Peygamber bu adamın yaptığı hareketi fark edince elinde bir ok temreni veya ok temrenleriyle ona doğru kalktı. Enes b. Mâlik rivayetin devamında: "Hala o demiri adama dürtmek için ona gizlice yanaşmasını görüyor gibiyim." demiştir. (Buhârî, 1992, "İsti'zân", 11, "Diyât", 23; Müslim, 1992, "Âdâb", 42) Bazı rivayetlerde evin içerisine bakan bu kişinin, Hz. Peygamber'in kendisine doğru geldiğini görünce geri çekildiği kaydedilmektedir. Hz. Peygamber de onun bu hareketine karşılık: "Şayet çekilmeseydin, gözünü oyacaktım." buyurmuştur. (Tirmizî, 1992, "İsti'zân", 17; Nesâî, 1992, "Kasâme", 45)

Ebû Hüreyre'den gelen daha genel bir rivayette ise Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu aktarılır: "Şayet bir kimse iznin olmaksızın evine bakarsa, sen de bir çakıl taşı atarak onun gözünü çıkarırsan senin için bir günah yoktur." (Buhârî, 1992, "Diyât", 23; Müslim, 1992, "Âdâb", 44; Nesâî, 1992, "Kasâme", 46)

Hz. Peygamber gerek Mekke döneminde gerekse de Medine döneminde bazı kural, kaide bilmez bedevi zihniyetli insanlardan oldukça fazla sıkıntı çekmiştir. Genel anlamda kendisine saygısızlık şeklinde zuhur eden bu davranışlara karşı da o, oldukça müsamahalı davranmıştır.[1] Ancak aktardığımız rivayetlerde de açıkça görüldüğü üzere bu saygısızlık Hz. Peygamber'in ailesine ve evinin mahremiyetine karşı yapıldığında o, çok daha toleranssız davranmıştır.

2. 2. Hz. Peygamber'in Muhannes Bir Kimseyi Hanımlarının Yanına Girmekten Men Etmesi

Hz. Peygamber muhtemelen, 8/630 tarihinde gerçekleşen Tâif muhasarası sırasında Hz. Ümmü Seleme'nin çadırına geldiğinde onun yanında muhannes (kadın tabiatlı) birisi olduğunu gördü. Bu muhannes kişi Hz. Ümmü Seleme'nin kardeşi Abdullah b. Ebû Ümeyye'ye şöyle dedi: "Allah yarın size Tâif'in fethini nasip ederse sana Gaylan'ın kızını tavsiye ederim. Çünkü o (kiloları fazla olduğundan) dört büklüm ile gelir, sekiz büklüm ile gider." Hz. Peygamber muhannes kişinin bu sözlerini işitince: "Bu kesinlikle sizin yanınıza girmesin." buyurdu. (Buhârî, 1992, "Nikâh", 113, "Libâs", 62; Müslim, 1992, "Selâm", 32-33; İbn Mâce, 1992, "Nikâh", 22; Ebû Dâvûd, 1992, "Libâs", 33, "Edeb", 61)

Bu adamın Gaylan'ın kızını tarif ederken kullandığı kelimeler kadınlara karşı hiçbir ilgisi olmayan bir erkeğin kullanacağı türden değildi. Bu sebeple onun durumu, Hz. Peygamber'in hoşuna gitmemiş ve onun hanımlarının yanına girmesini yasaklamıştı.

Bazı kaynaklarda bu kişinin Hît veya Hinb isimli bir şahıs olduğu zikredilir. Hz. Peygamber bu adamın hareketlerini beğenmediği için onu Medine'den de sürgün etmiştir. (Nevevî, 1929, 14/162-163; Davudoğlu, 2013, 5/4253-4254; krş. Buhârî, 1992, "Megâzî", 56; Ebû Dâvûd, 1992, "Libâs", 33)

2. 3. Hz. Peygamber'in Hanımlarına Âmâ Sahâbî Ümmü Mektum'dan Gizlenmelerini Emretmesi

Hz. Peygamber'in yanında Hz. Ümmü Seleme ve Hz. Meymûne'nin bulunduğu bir esnada, görme engelli olan Abdullah b. Ümmü Mektûm yanlarına geldi. Bu olay örtünme emri geldikten sonra gerçekleşmişti. Abdullah b. Ümmü Mektûm içeri girince Hz. Peygamber: "Ona karşı örtünün." buyurdu. Bunun üzerine Hz. Ümmü Seleme ve Hz. Meymûne: "Ey Allah'ın Rasûlü! O kör değil mi? Bizi göremez ve bilemez." dediler. Hz. Peygamber de: "Siz de mi körsünüz, siz onu görmüyor musunuz?" buyurdu. (Ebû Dâvûd, 1992, "Libâs", 34; Tirmizî, 1992, "Edeb", 29)

[1] Örneğin, bir bedevi gelip Hz. Peygamber'in üzerindeki hırkayı hızlıca asılarak: "Onlara Allah'ın malından bana vermelerini emret!" demişti. Bedevinin şiddetle çekmesinden dolayı üzerindeki hırka Hz. Peygamber'in boynunda iz yapmıştı. Buna rağmen Rasûlullah tebessümle dönerek ona biraz mal verilmesini emretmişti. (Buhârî, 1992, "Humus", 19; Müslim, 1992, "Cenâiz", 128)

Hz. Peygamber'in yanında Hz. Meymûne de bulunduğu için bu olayın Zilkade 7/Mart 629 tarihinden sonra gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber Hz. Meymûne ile bu tarihte evlenmişti. (İbn Sa'd, 2012, 8/104-105; İbn Hacer el-Askalânî, 2001, 7/260; Kandemir, 2004, 29/29/506)

Ebû Dâvûd (öl. 275/889) bu hadisi aktardıktan sonra Hz. Peygamber'in burada verdiği emrin özellikle Müminlerin anneleri için olduğunu belirterek sebebini şöyle açıklamıştır: "Fâtıma bint Kays kocasından boşandıktan sonra iddet süresini Rasûlullah'ın emriyle âmâ olan amcaoğlu Abdullah b. Ümmü Mektûm'un yanında geçirmişti. Rasûlullah, Fâtıma bint Kays'a: 'İbn Ümmü Mektûm'un yanında iddet süreni geçir, çünkü o âmâ bir adamdır. Onun yanında dış elbiseni almayabilirsin.' buyurmuştu." (krş. Müslim, 1992, "Talâk", 36; Ebû Dâvûd, 1992, "Talâk", 39; Nesâî, 1992, "Nikâh", 21-22)

Rivayeti ve Ebû Dâvûd'un açıklamalarını birlikte düşündüğümüz zaman kadınların âmâ olan erkeklerin yanında tam tesettürle oturmalarının farz olmadığı, ancak ihtiyatlı olmanın daha münasip olduğu anlaşılmaktadır.

2. 4. Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'nin Yanında Sütkardeşini Görünce Verdiği Tepki

Hz. Peygamber bir gün Hz. Âişe'nin yanına geldiğinde onun yanında bir erkek gördü. Hz. Peygamber bu durumdan hoşlanmadığı için yüzünün rengi değişti. Bu durumu fark eden Hz. Âişe: "O benim sütkardeşimdir." deyince Hz. Peygamber: "Kardeşlerinizin kim olduğunu dikkatlice araştırın (yanınıza kimlerin girdiğine dikkat edin). (Haramlığı meydana getiren süt akrabalık) ancak açlıktan olan süt emme[2] ile gerçekleşir." buyurdu. (Ahmed b. Hanbel, 1992, 6/94; Dârimî, 1992, "Nikâh", 52; Buhârî, 1992, "Nikâh", 21, "Şehâdât", 7; Müslim, 1992, "Razâ'", 32; Kudâî, 1985, 2/198)

Rivayette zikredilen Rasûlullah'ın bu adamı gördüğü anda yüzünün renginin değişmesi, kıskançlıktan meydana gelebilecek bir durumu anımsatmaktadır. Ancak Hz. Peygamber çok itidalli bir insan olduğu için sükûneti elden bırakmamış ve Hz. Âişe'yi daha dikkatli olması noktasında uyarmıştır. Yine Hz. Peygamber'in insanî bir refleks olarak gösterdiği bu tepki ve sözleri Müslümanlar için bir hayra da vesile olmuştur. İslâm âlimleri süt akrabalık ile ilgili sınırları çizerken bu rivayetten de oldukça fazla istifade etmişlerdir.

SONUÇ

Kıskançlık gerek erkek gerek kadınlar için oldukça tabii bir duygudur. Hz. Peygamber'den aktarılan hadislerde de kıskançlığın Müslümanlarda bulunması gereken bir özellik olduğu ifade edilmiş, ancak tüm konularda olduğu gibi kıskançlık konusunda da aşırılıklardan kaçınılması gerektiği Müslümanlara tembih edilmiştir.

Aktardığımız rivayetlerde görüldüğü üzere Hz. Peygamber bazı konularda eşlerini kıskanmış ve eşlerinden ilgili konularda daha dikkatli olmalarını istemiştir. Ancak onun bu kıskançlıkları asla eşlerine karşı bir eziyet haline dönüşmemiştir. Hz. Peygamber'in az da olsa yaşadığı bu kıskançlık hadiselerinin ümmet için bir kazanç olduğu da ifade edilebilir.

[2] İslâm âlimlerinin geneli Hz. Peygamber'in burada zikretmiş olduğu açlığı giderecek olan süt emmenin ancak bebeklik döneminde gerçekleşebileceğini belirtmişlerdir. (İbn Hacer el-Askalânî, 2005, 11/383-389; Davudoğlu, 2013, 4/3012)

Çünkü Rasûlullah'ın yaşadığı olaylara karşı verdiği tepki hem tüm Müslümanlar için bir örnek oluşturmuş hem de bu sayede Müslümanların hayatını düzene koyacak çeşitli fıkhî hükümler ortaya çıkmıştır.

Hz. Peygamber'in genel anlamda hayatına bakıldığında onun çok hoşgörülü ve affedici bir insan olduğu görülür. Ancak izinsiz evine bakılması durumunda Hz. Peygamber'in bu davranışa çok kızdığı hatta elindeki demiri bu adamın gözüne vurmak istediği aktarılmıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in kendi nefsine karşı yapılan yanlışlara karşı takındığı hoşgörülü tavrının mevzu ailesi ve evinin mahremiyeti olduğunda ortadan kaybolduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekir Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'. *el-Muṣannef*. thk. Habîbürrahmân el-A'zamî. 12 Cilt. Beyrût: el-Meclisü'l-İlmî, 1972.

Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *el-Cami' lişu'abi'l-îmân*. thk. Abdülalî b. Abdülhamîd Hâmid, Muhtâr Ahmed en-Nedvî. 14 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed. *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Ceylan, Meryem Canan. *Entelektüel ve Siyasi Bir Kişilik Olarak Hz. Aişe*. İstanbul: Ahsen Yayınları, 3. Basım, 2005.

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Davudoğlu, Ahmed. *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*. 5 Cilt. İzmir: Işık Yayınları, 2013.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Erkocaaslan, Recep. *Hz. Âişe'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Hz. Peygamber Sonrası İslâm Tarihindeki Yeri*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.

Hökelekli, Hayati. "Kıskançlık". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/496-497. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

İbn Hacer el-Askalânî. *el-İṣâbe fî temyîzi'ṣ-ṣaḥâbe*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2001.

İbn Hacer el-Askalânî. *Fetḥu'l-bârî bi-şerḥi Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî*. nşr. Abdülazîz b. Abdillâh b. Bâz vd. 17 Cilt. Riyâd: Dâru't-Tayyibe, 2005.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrem. *Lisânü'l-ʿArab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 55 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Ma'ârif, ts.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed. *eṭ-Ṭabaḳātü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkādir Atâ. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2012.

Kandemir, M. Yaşar. "Meymûne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/506-507. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca'fer. *Müsnedü'ş-Şihâb*. çev. Hamdî Abdülmecîd Selefî. 2 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh. *el-Muvaṭṭaʾ*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürraûf b. Tâcil'ârifîn b. Nûriddîn Alî. *Feyżü'l-ḳadîr şerḥu'l-Câmiʿi'ṣ-ṣaġīr*. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 2. Basım, 1972.

Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaḥîḥ*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed. *es-Sünen*. 2 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc fî şerḥi Ṣaḥîḥi Müslim b. Ḥaccâc*. 18 Cilt. Kâhire: Matba'atü'l-Mısriyye, 1929.

Sabuncu, Ömer. "Âişe bt. Ebû Bekir". *Müminlerin Anneleri*. ed. Adnan Demircan. İstanbul: Siyer Yayınları, 2017.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-Câmiʿu'ṣ-ṣaġīr*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım, 2004.

Taberânî, Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Muʿcemü'l-evsaṭ*. thk. Târık b. İvazullah, Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Harameyn, 1995.

Taberânî, Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Muʿcemü'l-kebîr*. thk. Hamdî Abdülmecîd Selefî. 25 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbn Teymiyye, 2. Basım, 1984.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *es-Sünen*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.

ANKSİYETE VE DİNDARLIK

Betül AKAR Sakarya Üniversitesi

Özet

Dindarlık ve sağlık ilişkisi geçmişten günümüze psikolojisinin özellikle de din psikolojisinin temel konularından biri olmuştur. Birçok psikolog dindarlık ve sağlık üzerine çalışmalar yapmış, konuyu olumlu ve olumsuz boyutlarıyla ele almıştır. Dindarlığın depresif eğilimleri ve kaygıyı azaltıcı, ruhsal ve fiziksel sağlık problemlerinden bireyi koruyucu ve hastalıklara karşı başa çıkma sürecini destekleyici yönü pek çok araştırmada bulgulamıştır. Bu yazıda da ilk olarak dindarlık ve anksiyete kavramları ele alınmış daha sonra iki kavram arasındaki ilişki incelenmiştir. Dinamik bir süreç arz etmeyen dindarlık bilgisel, duygusal ve davranışsal yönleri kuşatan çok boyutlu bir yapıdır. Bundan dolayı dindarlık ve sağlık ilişkileri üzerine yapılan çalışmalarda dindarlığın boyutları ve türleri dikkate alınmıştır. Glock ve Stark'ın yapmış olduğu çalışmalar sonucunda ortaya koydukları dindarlığın beş boyutlu tanımlanması yaygın şekilde kabul görmüştür. Bunlar; inanç, ibadet, duygusal, bilgi, etki boyutlarıdır. Araştırmalarda G. Allport'un iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık yönelimleri de dikkate alınmıştır. Üzüntü, tasa ve endişe anlamına gelen aksiyete ile ilgili günümüzde de geçmişti de bir çok araştırma yapılmıştır. İslam alimleri de kaygı(aksiyete) ile ilgili çalışma yapmış buna dair çözümler üretmişlerdir. Makalede durumluluk-sürekli kaygı ve sosyal kaygı şeklinde kaygı çeşitlerine de yer verilmiştir. Ayrıca psikodinamik kuramlar açısından kaygı her bir kuramda ayrı ayrı incelenmiştir. Dindarlık ile kaygı ilişkisine gelindiğinde Hristiyan olmak üzere Yahudi, Müslüman ve Hindu örneklemler üzerine pek çok araştırma gerçekleştirilmiştir. Yapılan araştırmalara bakıldığında bir kısmında dindarlık ve sınav, gelecek gibi genel kaygı türleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Diğer çalışmalarda ise dindarlık ve ölüm kaygısı ele alınmıştır. Yapılan nicel ve deneysel çalışmalar incelenerek bir genellemeye ulaşılıp ulaşılamayacağı üzerine yoğunlaşılmıştır. Son olarak tasavvuf, kader, tevekkül gibi dindarlığın içerdiği kavramlar üzerinden genel bir değerlendirmeye ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anksiyete, Ruh sağlığı, Dindarlık

ANXIETY AND PIETY

Abstract

The relationship between religiosity and health has been one of the main topics of psychology, especially of the psychology of religion, from past to present. Many psychologists have worked on religiosity and health, and have dealt with the issue in positive and negative aspects. Many studies have found that religiosity reduces depressive tendencies and anxiety, protects the individual from mental and physical health problems and supports the coping process against diseases. In this article, firstly, the concepts of religiousness and anxiety were discussed and then the relationship between the two concepts was examined. Religiosity, which does not present a dynamic process, is a multidimensional structure that encompasses informational, emotional and behavioral aspects. For this reason, the

dimensions and types of religiosity have been taken into consideration in studies on religiousness and health relations. The five-dimensional definition of religiosity, which was revealed by Glock and Stark's studies, has been widely accepted. These; belief, worship, emotional, knowledge, impact dimensions. G. Allport's intrinsic and extrinsic religiousness orientations were also taken into account in the studies. A lot of research has been done on anxiety, which means sadness, anxiety, and anxiety. Islamic scholars have also worked on anxiety (anxiety) and produced solutions for this. The article also includes types of anxiety such as state-trait anxiety and social anxiety. In addition, in terms of psychodynamic theories, anxiety has been studied separately in each theory. When it comes to the relation between religiosity and anxiety, many studies have been conducted on Jewish, Muslim and Hindu samples, including Christians. In some of the studies conducted, the relationship between religiosity and general anxiety types such as exam and future was examined. Religiosity and death anxiety were discussed in other studies. It has been focused on whether a generalization can be reached by examining the quantitative and experimental studies. Finally, a general evaluation has been reached on the concepts contained in religiosity such as mysticism, destiny, and trust.

Keywords: Anksiyete, Ruh sağlığı, Dindarlık

Giriş

Dindarlık ve sağlık ilişkisi geçmişten günümüze psikolojisinin özellikle de din psikolojisinin temel konularından biri olmuştur. Birçok psikolog dindarlık ve sağlık üzerine çalışmalar yapmış, konuyu olumlu ve olumsuz şekilleriyle ele almıştır. William James, Sigmund Freud, Carl Gustav Jung, Alfred Adler, Erich Fromm, Gordon Allport, Abraham Malow, Victor Frankl, Kenneth Pargament, Harold Koenig ve Irvin Yalom bu konu hakkında fikir beyan etmiş psikologlardır. Dindarlık ve sağlık ilk aşamada daha çok teorik olarak çalışılmış olsa da 1980'lerden sonra nitel ve nicel araştırmalar çerçevesinde ele alınmıştır. Maneviyat konusu da dindarlığın yanında ve daha sonraki süreçte de dindarlıktan ayrı olarak sağlıkla ilişkilendirilmiştir. Dindarlığın depresif eğilimleri ve kaygıyı azaltıcı, ruhsal ve fiziksel sağlık problemlerinden bireyi koruyucu ve hastalıklara karşı başa çıkma sürecini destekleyici yönü pek çok araştırmada bulgulamıştır. Pozitif psikoloji yaklaşımının ortaya çıkışıyla dindarlık ve sağlık ilişkisinde erdemlerin rolü de gündeme gelmeye başlamıştır. Bu bağlamda bakıldığında dindarlığın hayırseverlik, affetme, şükür ve alçakgönüllülük gibi erdemleri desteklemesiyle ruhsal ve fiziksel sağlığa dolaylı katkıda bulunabileceği de ayrıca dile getirilmiştir(Ayten, 2018: 8). Dindarlık ve sağlık alanında genel olarak dindarlık ile uyuşturucu madde kullanımı, alkolizm, intihar, ölüm korkusu, geleceğe yönelik endişeler, durumluk ve sürekli kaygı, dogmatizm, fanatizm, yalnızlık, öz saygı, mutluluk ve mutsuzluk, anlam arayışı, içsel huzur, fiziksel sağlık vs. olgular arasındaki ilişkiler çalışılmıştır. Bu yazıda da dindarlık ile anksiyete (kaygı) ilişkisi ele alınacaktır. Geniş açıdan baktığımızda ilk olarak ruh sağlığı ve dindarlık kavramlarının açıklanması beklenebilir. Ancak yazının amacı ve kapsamından dolayı ilk olarak dindarlık ve kaygı açıklanacak daha sonra arasındaki ilişkiye ve yapılan çalışma örneklerine yer verilecektir.

1. Dindarlık Nedir?

Dindarlık, dini ilkelerin gerek bireysel gerekse toplumsal yaşantıya aktarılmış halidir. Dini inançların bireyin günlük hayatına etki etmesi beklenir. Çünkü dindarlık bilgisel, duygusal ve davranışsal yönleri kuşatan çok boyutlu bir yapıdır. Dine inanıp algılayan her birey onu yaşantı haline getirirken farklılıklar sergilemektedir. Bundan dolayı dindarlık dinamik bir süreç arz etmektedir. Dindarlık kişiye, kültüre ve inanılan dinin temel ilkelerine göre farklılık gösterir. Dindarlık ve sağlık ilişkisine dair yapılan çalışmalarda dindarlığın boyutları ve türleri dikkate alınmaktadır(Ayten & Köse, 2019: 109).

Glock ve Stark'ın yapmış olduğu çalışmalar sonucunda ortaya koydukları dindarlığın beş boyutlu tanımlanması yaygın şekilde kabul görmektedir. Bunlar; inanç, ibadet, duygusal, bilgi, etki boyutlarıdır. Araştırmalarda G. Allport'un iç güdümlü ve dış güdümlü dindarlık yönelimleri de dikkate alınmaktadır. Dini değerlerin birinci derecede önem ve anlam taşıyan bir konuma sahip olmadığı kişilerdeki dindarlık yönelimi dış güdümlü dindarlık olarak isimlendirilmektedir. Bu anlayıştaki şahıslar dinlerini kişisel isteklerine ve hedeflerine ulaşmada elverişli bir araç olarak görmeye meyillidirler. İç güdümlü dindarlar dini değerleri iyice benimsemiş, sağlam kişilik sahibi şahıslardır. Bu tip kişilerin din bütün benliğini kuşatmıştır. İç güdümlü dindarlar hayatta karşılaşılan her konuda başvurulması gereken tek kaynak olarak dini görürler.

2. Kaygı (Anksiyete) Nedir?

Türkçede üzüntü, tasa ve endişe olarak kullanılan, İngilizcede 'anxiety' kelimesinin karşıladığı kaygı, en genel anlamıyla tehlike veya talihsizlik korkusunun yahut beklentisinin sebep olduğu bunaltı veya tedirginlik halidir(Acaboğa, 2007: 11). Acı, elem, vesvese, endişe, tasa gibi kelimeler de kaygıyla eş anlamlıdır. Kaygı genel olarak bütün canlıların yaşadığı bir duygudur. İnsan kaygının verdiği çatışma ile ilerleme sağlar, ancak bu noktada önemli olan kaygının seviyesi ve süresidir. Kaygı yaşayan insan kendini aşırı derecede rahatsız hisseder ve iç huzursuzluk yaşar. Çünkü bilinmeyen anlaşılmayan tehlikeyi beklemek kişide huzursuzluk ve gerginlik oluşturur(Kaya & Varol, 2004: 31). Yaşanılan kaygı kısa süreli ve yoğun ise bu akut kaygı olarak isimlendirilir. Uzun süreli ve daha az yoğun kaygı ise kronik kaygı olarak isimlendirilir. İslam âlimleri de kaygıyı ele almışlardır. Bu âlimlerden biri Belhi'dir. Belhi kaygı ve panik atağı beraber değerlendirmiştir. Belhi'ye göre panik atak, anksiyete, fobiler gibi korku kökenli psikolojik hastalıkların temelinde ölüm korkusu ve yoğun üzüntü yer almaktadır. Belhi'nin çağdaşlarından Sülemi ise hayat olaylarını kontrol altında tutmaya çalışmanın ve bazen de Allah'ın kendisi için seçtiği şeyi beğenmemenin nefsi hastalıklara, bir anlamda anksiyete nöbetlerine neden olabileceğini öne sürmektedir. İbn Hazm ise, bütün insanların farklı heves ve arzular, farklı eğilim ve istekler taşımalarına rağmen temelde kaygı ve korkudan kurtulmak istediklerini belirtmektedir. Ancak bazılarının hedefe ulaşmada yöntem hatası yaptıklarını, dünyadaki her şeyin tabiatında bozulmanın olduğunu ve bu nedenle dünya yerine ahiret için endişelenmenin daha doğru olacağını ileri süren İbn Hazm, kaygıdan kurtulmanın tek yolunun Allah rızası için çalışmak olduğunu dile getirmektedir(Gürsu, 2016: 288).

Korku ve kaygı günlük dilde aynı anlamda kullanılır, kolayca karıştırılabilecek duygulardır. Korku ve kaygıyı üç noktada birbirinden ayırmak mümkündür. Korkunun kaynağını biliriz ancak kaygının kaynağı belirsizdir, korku kaygıdan daha şiddetlidir, korku kısa sürelidir kaygı ise daha uzun sürelidir.

Kaygının kaynağına bakıldığında birçok etkenden bahsedebiliriz. Genetik eğilimler ve yetişme tarzı, bilinçaltında yatan iç çatışmalar, şartlanma sonucu öğrenilmiş korkular, fiziksel hastalıklar bireyde kaygı neden olarak belirtilmektedir(Veli Uğurcu, 2015: 26).

Belli bazı kaygı nedenleri olarak şunlar sayılabilir(Kaya & Varol, 2004: 37):

a) Desteğin çekilmesi: Alışılagelmiş çevredeki desteğin ortadan kalktığı durumlarda insanlar kaygı duyar.

b) Olumsuz bir sonucu beklemek: Olumsuz sonuçların ortaya çıkacağı durumlarda insan kaygı duyar.

c) İç çelişki: Birey inandığı ve önem verdiğimiz bir inancı ile yaptığı davranış arasında bir çelişki ortaya çıktığı zaman kaygı türünden bir gerginlik duyar.

d) Belirsizlik: Gelecekte ne olacağını bilmemek insanlar için en belli başlı kaygı nedenlerinden biridir.

Kaygı insanı depresyona sürükleyen, değersiz, yeteneksiz, yetersiz hissettiren bir duygudur. Ayrıca kaygının kontrol edilmesi zordur ve kapladığı alanı genişletir. Genel olarak kaygılı durumda olan bir kişide bu durumla birlikte olan öznel ve nesnel birçok yakınma ve belirti bulunabilir. Bunlar önem sırasıyla ruhsal olandan bedensel olana göre şöyledir: Endişe, gerginlik, güvensizlik, korku, panik, şaşkınlık, tedirginlik; ağız kuruluğu, baş ağrısı, baş dönmesi, bulantı, çarpıntı, güçsüzlük, halsizlik, iştahsızlık, kan basıncı düşmesi ya da yükselmesi, kas gerginliği, mide-barsak yakınmaları, solunum sayısında artma, terleme, titreme, uykusuzluktur(Kaya & Varol, 2004: 33).

Kaygı rahatsızlık verici bir duygu olduğundan uzun süre kaygıya katlanılmaz. Bu rahatsızlığı hafifletmek için bir şeyler yapma konusunda çok güdüleniriz. Her birey hayat akışı sırasında, kaygı oluşturan durumlarla ve kaygı hisleriyle başa çıkabilme konusunda çeşitli metodlar geliştirir. Kaygı ile iki temel başa çıkabilme yöntemi vardır. Bir tanesi sorun üzerinde yoğunlaşır; birey kaygı oluşturan durumu değerlendirir ve bu durumu değiştirmek ye da durumdan kaçınmak için bir şeyler yapar. Diğeri duygu üzerinde yoğunlaşır; birey doğrudan kaygı oluşturan sorunu halletmeye uğraşmak yerine, çeşitli yollardan kaygı hislerini azaltmaya çalışır(Veli Uğurcu, 2015: 29).

2.1. Kaygının Türleri

2.1.1. Durumluk ve Sürekli Kaygı

Spielberger iki farklı kaygı kuramından bahsetmiştir. Bunlardan biri sürekli kaygı diğeri ise durumluk kaygısıdır. Durumluk kaygısı her insanın tehlike karşısında yaşadığı kaygıdır. Bu geçici ve duruma bağlı bir kaygıdır. Durumluk kaygı; içinde bulunulan durumu tehdit eden, tehlike oluşum ihtimali bulunulan durumlarda ortaya çıkar. Bu insanda huzursuzluğa ve hoş olmayan bir takım duygulara sebep olur. Bazı insanlar her zaman bir huzursuzluk halinde yaşar. Bu insanlar sürekli kaygıya sahiplerdir ve genelde mutsuzlardır. Sürekli kaygı, çevreden gelen herhangi bir etki sonucu değil içten kaynaklanan bir kaygı

türüdür. Sürekli kaygı durumluk kaygısına göre daha az yoğun ve uzun zamanıdır. Sürekli kaygının süresi ve yoğunluğu kişilik yapısına göre değişir. Bu noktada kişilik yapısının kaygıya yatkın olması belirleyici bir unsurdur.

2.1.2. Sosyal Kaygı

Sosyal kaygı DSM-IV'te bir kişinin "Tanımadık insanlarla karşılaştığı ya da başkalarının gözünün üzerinde olabileceği, bir ya da birden fazla toplumsal eylemi gerçekleştirdiği durumdan belirgin ve sürekli bir korku duyma, kişinin küçük duruma düşeceği ya da utanç duyacağı biçimde davranacağından korkma" durumu olarak tanımlanır. Sosyal kaygı yaşayan bir insan biriyle tanıştırılmaktan, biri tarafından izlenilmekten, eve misafir kabul etmekten, birinin yanında telefon görüşmesi yapmaktan çekinir. Sosyal kaygısı olan bir kişi dikkat odağı olmaktan ve olumsuz değerlendirilmekten, değersizleştirilmekten korkar. Bundan dolayı bazı psikologlar sosyal kaygıyı "değerlendirilme kaygısı" olarak da isimlendirmişlerdir. Bu nedenle sosyal kaygının en belirgin davranışsal yansıması sosyal ortamlardan kaçınmaktır(Veli Uğurcu, 2015: 32).

2.2. Psikodinamik Kuramlar

2.2.1. Psikoanalitik ve Psikodinamik Kuramlar

Freud kaygı nevrozunu ilk olarak 1895 yılında kavramsallaştırıştır. Freud'a göre kaygı, fiziksel ya da toplumsal çevreden gelen tehlikelere karşı bireyi uyarma, gerekli uyumu sağlama ve yaşamı sürdürebilme işlevlerine katkıda bulunur. Ne var ki kaygı, "nevrotik kaygı" da olduğu gibi, gerçek dışı ve mantığa aykırı bir nitelik alırsa, uyum sağlamaya yardımcı olan işlevini yitirir ve normal dışı davranışların kaynağı olur(Alparslan Akdoğan, 2013: 25). Freud kaygının üç şekilde görülebileceğini belirtmektedir.

a) Gerçeklik Kaygısı: Dış dünyada tehlikeli bir durumun algılanmasından doğan kaygı türüdür. Bu kaygı türü yaşamak için gereksinim duyulan bir nesnenin çevrede bulunmaması ya da yaşamın sürdürülebilmesini tehlikeye sokan bir nesnenin çevredeki varlığından kaynaklanmaktadır.

b) Vicdani (Törel) Kaygı: Süper egonun vicdan olarak adlandırılan bölümü tarafından onaylanmayan ve tehlikeli sayılan durumlarda egoda suçluluk ve utanç duygusu yaratan kaygı türüdür. Bu tür kaygının gerçeklik kaygısından farkı ise, vicdani kaygıya neden olan durumdan kaçabilme imkânının olmamasıdır. Vicdani kaygı süper egonun cezalandırıcı tutumuna karşı geliştirilen suçluluk duygularının ürünüdür.

c) Nevrotik Kaygı: Savunma mekanizmalarının yetersiz kaldığı durumlarda, içgüdülerden gelen tehlikenin algılanmasıyla ortaya çıkan kaygı türüdür. Egonun, içgüdülerin boşalma isteklerini engelleyemediği durumlarda, sonucun ne olabileceğine ilişkin korkusudur. Gerçeklik kaygısı ya da vicdani kaygıda birey bu duygunun nedenlerinin farkında iken, nevrotik kaygının kaynağının bilincinde değildir(Veli Uğurcu, 2015: 35). Jung'a göre kaygı bilinçdışında varlığını sürdüren inanın isteyip de gerçekleştiremediği duygular ile bunları aşıp bireyleşme sürecine girememenin verdiği sıkıntı ile bağlantılı olarak iki kaynaktan ortaya çıkmaktadır. Adler ise kaygıyı aşağılık kompleksinin bir belirtisi olarak görür(Gülüşan Göcen, 2011: 4).

2.2.2. Öğrenme Kuramları ve Davranışçı Kuramlar

Öğrenme kuramı çerçevesinde çalışan psikologlar kaygıyı içsel çatışmalardan çok, dışsal olaylar tarafından tetiklenmiş olarak görürler. Kaygı; fobiler ya da doğrudan korku deneyimlerinin yaşanması sonucu veya başkalarında gözlemlenen korku olayları sonucunda öğrenilen kaçınma olaylarıdır. Davranışçı yaklaşımların savunucuları, kaygıyı tehdit edici bir uyarıcıya karşı kişinin gösterdiği sempatik sinir sisteminin tepki örüntüleri olarak görür ve kaygının öğrenilmiş olduğunu uyarıcı - tepki bağı ile açıklar(Veli Uğurcu, 2015: 35).

2.2.3. Bilişsel Kuramlar

Bilişsel kuramlara göre kaygıya sebep olan şey olay değil, insanın bu olay karşısındaki durumudur. Kişinin olaylarla ilgili beklentileri ve getirdikleri yorumlar belirleyici unsurlardır. Kişi bir olayı kaygı verici olarak algılar, daha sonra olayla ilgili olumsuz düşünceler oluşur bunun sonucunda kaygının sebep olduğu fizyolojik değişimler yaşanır.

2.2.4. Varoluşsal Kuramlar

Varoluşçu düşünürler kaygı kavramını insan doğasının en önemli kavramlarından biri olarak ele almışlardır. Onlara göre kaygı mutlak anlamda kötü değildir, insanı gerçek benliğine ulaştırdığı için iyidir de. Bunun için varoluşsal kaygı insanlar için çok temeldir ama çok az insan bu kaygıyı saf haliyle yaşayabilir(Gülüşan Göcen, 2011: 5).

2.2.5. İki Faktörlü Kaygı Kuramı

İki Faktörlü Kaygı Kuramı Spielberger (1966, 1972) tarafından temellendirilmiş bir kuramdır. Bu kuramda durumluk ve sürekli olmak üzere iki tür kaygıdan bahsedilir. Durumluk kaygı korku ve endişe hallerinde oluşan korku halidir ve geçici kaygı olarak kabul edilir. Sürekli kaygı ise bireyleri birbirinden ayırt eden bir kişilik özelliğidir.

3. Kaygı ve Dindarlık İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Psikoloji ve din psikolojisi alanında dindarlık ve kaygı ilişkisinde dair pek çok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalardan bir kısmında dindarlık ve sınav, gelecek gibi genel kaygı türleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Diğer çalışmalarda ise dindarlık ve ölüm kaygısı ele alınmıştır.

Dindarlık ile kaygı ilişkisine dair başta Hristiyan olmak üzere Yahudi, Müslüman ve Hindu örneklemler üzerine pek çok araştırma gerçekleştirilmiştir. Araştırmaların çoğunda dindarlığın kaygıyı düşürücü bir rolünün olduğu tespit edilmiştir(Ayten, 2018: 27). Koening ve araştırma grubunun Kuzey Karolayna'da 3000 kişi üzerinde yaptığı araştırmada, kliseye sık gidenlerin kaygı düzeylerinin nadiren gidenlere göre daha az olduğu tespit edilmiştir. Abdel-Khalek ve Singh Hindistan'da 400 Hindu üniversite öğrencisi üzerine yaptıkları araştırmada, dindarlık ile kaygı arasında negatif ilişki bulgulamıştır. Şerkâvî, 1985'de Mısır'da sağlıklı ve bazı sinirsel problemleri olan ergenler üzerine yaptığı araştırmada, dindarlık ile kaygı arasında negatif ilişki olduğunu tespit etmiştir. Beit-Hallahmi ve Argye'nin verdiği bilgiye göre kaygı ve dindarlık çalışmalarda elde edilen bulgular, stres ve

kaygı düzeyi en düşük olanların ya tam dindar ya da inançsızlar arasında daha çok olduğunu ortaya koyacak mahiyettedir. Bununla birlikte Rokeach belirli bir dinsel inanca sahip olan kişilerin dinsel inancı olmayanlara göre daha fazla kaygılı oldukları ve kendilerini baskı altında hissederek çeşitli psikosomatik rahatsızlıklardan şikâyet ettikleri yönünde bulgulara bulunmuştur(Yapıcı & Kayiklik, 2005: 187).

Türkiye'de yapılan birçok empirik çalışma bulunmaktadır. Yapılan çalışmaların bir kısmına göre dindarlık kaygıyı azaltırken diğerlerine göre de kaygıyı arttırmaktadır. Din psikolojisi açısından dini hayat kaygı ilişkisini ölüm kaygısı bağlamında ele alan ilk çalışma Hayati Hökelekli tarafından, 24-60 yaş arası yükseköğrenim görmüş farklı meslek gruplarından oluşan toplam 378 kişi üzerinde yapılmıştır. Çalışmada dini tutumlar ile ölüm kaygısı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Orhan Gürsu Konya'da 1009 ergen üzerine yaptığı araştırmada, dindarlık ile kaygı arasında negatif ilişki olduğunu tespit etmiştir. Nurten Kımter ve Özlem Köftegül'ün 500 yetişkinle yapmış olduğu araştırmada katılımcıların dindarlık düzeyleri ile ölüm kaygısı arasında olumlu bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yani katılımcıların dindarlık düzeyleri arttıkça ölüm kaygıları da artmaktadır(Kımter & Köftegül, 2017). Necmi Karslı 555 genç ile geçlerde sınav kaygısı, dindarlık ve dua ilişkisini incelemiştir. Karslı'nın araştırmasına göre dini şuur, dini bilinç ve dini davranış ile sınav kaygısı arasında pozitif yönlü ilişki vardır. Araştırmada genel olarak dindarların daha fazla kaygılı oldukları ve duanın sınav kaygısı ve stresini yenmede etkili olduğu görülmüştür(Karslı, 2019). Tahsin Kula ve Müslime Erden'in varoluşsal kaygı ve din üzerine yaptığı çalışmada da imtihan ve kader düşüncesinin kaygıyı azaltıcı etkisi olduğu belirtilmiştir(Kula & Erden, 2017). Asım Yapıcı ve Hasan Kayıklık üniversite öğrencileri üzerinde ruh sağlığı bağlamında dindarlığın öz saygı ve kaygı ile ilişkisini incelemiştir. Araştırmada gençlerin dine önem verme ve öznel dindarlık seviyeleri, namaz kılma, oruç tutma ve dua etme sıklıkları kaygı düzeylerinde anlamlı farklılık oluşturmamıştır. Sadece öznel dinsel bilgi düzeyiyle kaygılı olma arasında anlamlı bir farklılık görülmüştür(Yapıcı & Kayiklik, 2005). Ahmet Canan Karakaş ise paylaşma tutumlarının gelecek ve sınav kaygısı ile ilişkisini incelemiştir. Araştırmada paylaşma tutumumun kısa süreli uygulamalarla sınav kaygısını rehabilite edilemediği, buna karşın gelecek kaygısını rehabilite edebildiği sonucuna ulaşılmıştır. Karakaş, paylaşma tutumları bilinçli bir şekilde sürece yayılan bir davranış haline geldiğinde kaygıyı rehabilite edici olacağı görüşündedir(Karakaş, 2013). Ali Ayten Türk ve Ürdünlü öğrenciler üzerine karşılıklı bir araştırma yaparak ölüm kaygılarını incelemiştir. Yapılan araştırmada dindarlık ile ölüm kaygısı arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Ancak ikincil veriler dikkate alındığında, dindarlığın ölümü kabullenmede ve ölüm kaygısını azaltmada olumlu katkısının olabildiği; bu noktada da dinin ölüme yönelik öğretilerinin niteliği, dindarlığın niteliği (iç/dış kaynaklı olması vb) ve dindarların aldıkları din eğitiminin niteliği (korku motifinin ağırlıklı olması vb) önemli unsurlar olarak ortaya çıkmıştır. Ayrıca çalışmada Ürdünlü öğrencilerde ve kadınlarda ölüm kaygısının daha fazla olduğu tespit edilmiştir(Ayten, 2009). Nimet Ferah boşanma sürecindeki bireylerde depresyon anksiyete stres ve dini başa çıkmayla arasındaki ilişkiyi çalışmıştır. Bu araştırma sonucunda bütün bu öğelerin birbiri ile ilişkili olduğu, katılımcıların olumsuz dini başa çıkma davranışlarından ziyade olumlu dini başa çıkma davranışlarına müracaat ettiği, olumlu dini

başa çıkmanın depresyon, anksiyete ve stres ile negatif bir ilişkiye sahip olduğu, olumsuz dini başa çıkmanın ise depresyon, anksiyete ve stres ile pozitif bir ilişkiye sahip olduğu ve tüm bu ilişkilerin anlamlı düzeyde olduğu ortaya çıkmıştır(Ferah, 2019). Dindarlık ve kaygı ile bağlantılı olarak sayabileceğimiz daha birçok araştırma vardır. Murat Yıldız'ın *Kaygı ve Dini İnançlar*, Asiye Acaboğa'nın *Din-Mutluluk İlişkisi*, Recep Kaymakcan ve Turgay Şirin'in *Din Eğitimi Alan Erkek Üniversite Öğrencilerinin Durumluk ve Sürekli Kaygı Düzeylerine Etkisi*, Halil Apaydın'ın *Ruh Sağlığı- Din İlişkisi Araştırmalarına Bir Bakış*, Mustafa Koç'un çevirmiş olduğu *Din ve Ruh Sağlığı* isimli makale, Mevlüt Kaya ve Kübra Varol'un *İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Durumluk-Sürekli Kaygı Düzeyleri ve Kaygı Nedenleri* bu araştırmalara örnek olarak verilebilir.

Genel kaygı düzeyi ve dindarlık arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar yanında, kaygı bozukluğu olan hastalar üzerine deneysel çalışmalar da yapılmıştır. Bu araştırmalar çerçevesinde dini başa çıkma unsurları tedavi sürecine dâhil edilmiştir. Mesela Amerika'da kaygı bozuklukları olan 62 Müslüman hasta üzerine yapılan deneysel bir araştırmada, iki grup belirlenmiş her iki gruba ilaçlı tedavi ve psikoterapi yapılmıştır. Gruplardan birine bu tedavilere ilave olarak dua etme, Kuran'dan ayetler okuma şeklinde dini müdahaleler de uygulanmıştır. Üç ay sonra dini müdahalelerin uygulandığı grubun kaygı düzeyinin diğer gruba göre anlamlı bir şekilde daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Yine benzer bir çalışmayı, kaygı tedavisi üzerinde çalışan Mısırlı psikolog İsâd el-Bennâ yapmıştır. el-Bennâ 149 üniversite öğrencisi üzerinde gerçekleştirdiği deneysel araştırmada, kaygının tedavisinde dini psikolojik bir tedavi yöntemi olarak dua ve zikrin rolünü ele almıştır Öğrencilere kaygı ölçeği uygulanmış ve kaygı düzeyi yüksek 20 öğrenci 4 ay süren 16 oturumluk bir programa dahil etmiştir. Tedavi sürecinde kaygı düzeyi yüksek olanlara Kuran'dan dua içerikli ayetler okunmuştur. Program bitiminde öğrencilere tekrar test uygulayan el-Bennâ, öğrencilerin kaygı düzeyinin öncesine göre istatistiki açıdan anlamlı bir şekilde azaldığını tespit emiştir. Yine benzer şekilde Derviş Muhammed, dini terapinin kaygını hafifletilmesine etkisi üzerine yaptığı çalışmasında, kaygı düzeyi en yüksek olan 20 öğrenciden oluşan gruba dini müdahaleler uygulamıştır. Yapılan uygulama sonrasında dini içerikli tedavinin kaygı düzeyini hafifletici etkisinin olduğu görülmüştür(Ayten, 2018: 29). Türkiye'de kaygı bozukluğu tespit edilmiş kişiler üzerine yapılan bir çalışma bulunmamaktadır.

3.Değerlendirme

Günümüzde insanın en büyük sorunlarından biri kendini ve varoluş gayesini bilmemesi ya da unutmuş olmasıdır. Bu durum insanı kendisinden uzaklaştırmaktadır ve varoluş gayesinden uzak bir hayat yaşamasına sebep olmaktadır. Bundan dolayı da insan sürekli bir stres ve anksiyete hali yaşanmaktadır. Metafizik belirsizlikleri ortadan kaldıran din insana yaşamak için bir amaç, idealler ve değerler sunarak, onu değişik stres ve kaygılardan kurtarmaktadır(Topuz, 2016: 544). İnsanın bu gibi problemler yaşaması kendisini aşmasına ve asli yapısına kavuşmasına bir davettir. Tasavvuf psikolojisinde de insandaki temel kaygının kaynağı, ruhun Allah'tan ayrılışında görülmüştür. "Temel anksiyete, temel ayrılıktan doğar. Bu ayrılık, Allah'tan ayrıldığımız zaman başlayan ve hala devam etmekte olan asli ayrılıktır." İnsan bedensel varlığının ötesindeki "ben" e ulaştığı takdirde aslından

koptuğu bütüne yani Allah'a da ulaşmış olur. İnsan bu öze ulaştığı doğrultuda sağlıklı ve mükemmel olabilir(Göcen & Konar, 2014: 376). Tasavvufi açıdan baktığımızda dinin varoluşsal kaygıya bir cevap olduğunu görmekteyiz.

İslam düşüncesi kader inancını barındırmaktadır. İnanan birey yaşanılan olayların arkasında ilahi bir irade olduğunu bilmektedir. Bu inanan bireyin yaşantıda meydana gelen negatif olaylara zahiri bir şekilde bakmasını engellemektedir. Negatifliğe zahiri bir şekilde bakmamak bu duygunun kişide yoğunlaşmamasına hatta pozitife evirilmesine sebep olur, bu da kaygıyı azaltıcı bir unsurdur. Ayrıca kader inancının yine gelecek kaygısında da önleyici bir etkiye sahip olduğunu söyleyebiliriz. Din ve maneviyat bireylere ahlaki ve duygusal destek, iç huzuru, öz güven, cesaret, ümit, bağışlayıcılık, sevgi duygularını geliştirerek kişisel kaygının azaltılmasına yardımcı olmaktadır. Dindarlık arttıkça birey kaygı uyandırıcı negatif yaşamsal olaylarla başa çıkmada daha fazla içsel kaynağa sahip olduğunu düşündüğünden dolayı daha fazla güven sahibi olmaktadır(Karslı, 2019: 196). Ayrıca dindar birey Allah'ın emirlerine uygun bir şekilde yaşadığı için Allah'ın her zaman kendisi ile olduğunu sıkıntılarını aşmada yardımcı olacağını düşündüğü için kendini güvende ve umutlu hisseder. Dinin mensuplarına sağladığı sosyal desteği de dindarlar için kaygıyı azaltıcı bir unsur olarak kabul edebiliriz. Dinde bulunan ve kaygıya karşı etkili olarak sayabileceğimiz unsurlardan biri de tevekküldür. Tevekkül bir iş için gereğini yaptıktan sonra neticesini Allah'a havale etme düşüncesine denir. Bu düşünce sınav kaygısıyla başa çıkmada önemli bir etkiye sahip olabilir.

Dinin ruh sağlığına özelde de kaygıya karşı iyileştirici etkiye sahip olması konusunda nasıl bir dindarlık sorusu önemli bir noktadır. Mesela cezalandırıcı bir Tanrı tasavvurunun şekillendirdiği dindarlık türü, kaygı düzeyinin azalmasına katkıda bulunmaz. Dış güdümlü dindarlığın benimsenen öncelikler nedeniyle kaygıyı azaltıcı bir etkisi olmadığı yorumunu da yapabiliriz. Buna karşı iç güdümlü dindarların da din ile arasındaki bağlantı kaygıyı azaltıcı etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca kişinin Tanrıya bağlanma tarzının da kaygı düzeyi üzerinde etkili olacağı, güvensiz bir bağlanmanın rızık endişesini ve gelecek kaygısını artıracağı öngörülebilir. Dindarlık ve ruh sağlığına genel olarak baktığımızda, erdemlerin önemli bir yerinin olduğunu görmekteyiz. Bundan dolayı erdemlere ulaşamamış bir inananın dindarlığının ruh sağlığını olumlu etkileyeceğini söyleyemeyiz.

KAYNAKÇA

Acaboğa, A. (2007). *DİN-MUTLULUK İLİŞKİSİ*. 72.

Alparslan Akdoğan. (2013). *FARKLI DEPRESYON ANKSİYETE STRES DÜZEYLERİNE SAHİP ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AKADEMİK ERTELEME DAVRANIŞLARININ İNCELENMESİ* [Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Ayten, A. (2009). *ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE ÖLÜM KAYGISI: TÜRK VE ÜRDÜNLÜ ÖĞRENCİLER ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ARAŞTIRMA*. 24.

Ayten, A. (2018). *Din ve Sağlık*. Marmara Akademi Yayınları.

Ayten, A., & Köse, A. (2019). *Din Psikolojisi* (10. bs). Timaş Yayınları.

Ferah, N. (2019). BOŞANMA SÜRECİNDEKİ BİREYLERDE DEPRESYON ANKSİYETE STRES VE DİNİ BAŞA ÇIKMA ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA. *Bilimname*, 383-405. https://doi.org/10.28949/bilimname.470155

Göcen, G., & Konar, A. (2014). *DİN PSİKOLOJİSİ AÇISINDAN İNSAN OLMA SÜRECİNDE KENDİNİ GERÇEKLEŞTİRME VE DİN*. 20.

Gülüşan Göcen. (2011). Türkiye'de Din Psikolojisi Çalışmalarında Dindarlık ve Kaygı İlişkisi. *EKEV Akademi Dergisi*, *15*(46), 1-16.

Gürsu, O. (2016). İSLAM DÜŞÜNÜRÜ BELHİ'NİN (849-934) RUH SAĞLIĞINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN MODERN PSİKOLOJİ DOĞRULTUSUNDA DEĞERLENDİRİLMESİ. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 271-309. https://doi.org/10.21054/deuifd.284620

Karakaş, A. C. (2013). Paylaşma Tutumlarının Sınav Kaygısı-Gelecek Kaygısı İle İlişkisi (Sakarya İli Örneği). *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, *2*(1), 135-157.

Karslı, N. (2019). GENÇLERDE SINAV KAYGISI, DİNDARLIK VE DUA İLİŞKİSİ. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *7*(13), 190-219. https://doi.org/10.33931/abuifd.526366

Kaya, M., & Varol, K. (2004). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Durumluk-Sürekli Kaygı Düzeyleri ve Kaygı Nedenleri (Samsun Örneği). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, *17*(17), 31-63. https://doi.org/10.17120/omuifd.53984

Kımter, N., & Köftegül, Ö. (2017). YETİŞKİNLERDE ÖLÜM KAYGISI İLE DİNDARLIK ARASINDAKİ İLİŞKİ ÜZERİNE BİR İNCELEME. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (SAUIFD)*. https://doi.org/10.17335/sakaifd.327235

Kula, T., & Erden, M. (2017). *VAROLUŞSAL KAYGI VE DİN*. 21.

Topuz, İ. (2016). YAŞAMIN ANLAMI VE DİN: GENÇLER ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, *1*(4), 540-560. https://doi.org/10.20486/imad.69708

Veli Uğurcu. (2015). *Üniversite Öğrencilerinin İnsani Değerlerinin ve Affedicilik Tutumlarının Depresyon, Anksiyete ve Stres Düzeylerine Yordaması* [Doktora Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi.

Yapıcı, A., & Kayiklik, H. (2005). Ruh Sağlığı Bağlamında Dindarlığın Öz Saygı ve Kaygı ile İlişkisi: Çukurova Üniversitesi Örneği. *Değerler Eğitimi Dergisi*, *3*(9), 177-206.

ROMANTİK İLİŞKİLERDE BİRBİRİNİ TANIMA DÜZEYİ ÖLÇEĞİ (RİBTDÖ): GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Prof. Dr. Ahmet AKIN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi, ABD Yüksek Lisans Programı
Sevgi DEMIRCA
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi, ABD Yüksek Lisans Programı

Özet

Bu araştırmanın amacı Romantik İlişkilerde Birbirini Tanıma Düzeyi Ölçeği geliştirmek, geçerlik ve güvenirliğini incelemektir.

Araştırma, yaşları 18 ile 63 ($\bar{X}$: 38,41) arasında değişen, 149'u kadın, 59'u erkek toplam 208 katılımcı üzerinden gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin geliştirilmesi sürecinde öncelikle 40 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuş ve bu maddeler gramer, anlaşılabilirlik ve çift ilişkilerinde tanımayı ölçüp ölçmediği noktalarında incelenerek sonuçta 29 maddelik uygulama formu elde edilmiştir. Ölçeğin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi, güvenirliği Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirlik analizleri SPSS 22 paket programı ile yapılmıştır.

Ölçeğin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %43'ünü açıklayan, öz-değeri 12,51 olan tek boyutlu ve 29 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı .91 olarak bulunmuştur. Ölçeğin faktör yükleri .41 ile .76 arasında sıralanmaktadır. Cronbach alfa iç tutarlık güvenirlik katsayısı .95 olarak bulunmuştur. Ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları .39 ile .72 arasında sıralanmaktadır. Bu sonuçlar ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Romantik İlişkilerde Birbirini Tanıma Düzeyi, güvenirlik, geçerlilik.

Abstract

The purpose of this study is to develop the Recognition Level in Romantic Relationships Scale and to examine its validity and reliability.

In romantic relationships, couples know about their personality traits, hobbies, interests, emotions, their understanding of a vacation, their desire on sports, art and social relations and how much they know each other in this respect. This is an effective factor in preventing many problems in their relationships. For this reason, measuring tools for evaluating couples' level of recognizing each other in intimate relationships are extremely important. Purpose of this study is to develop Recognition Level in Romantic Relationships Scale and to examine its validity and reliability.

This research was conducted on a total of 208 participants, 149 women and 59 men, aged between 18 and 63 ($\bar{X}$: 38.41). In process of developing this scale, a 40-item pool was created first and then these items were examined in terms of their grammar, intelligibility, and whether they really measure recognition in couple relationships, and a 29-item application form was obtained in the end. Corrected item-total correlation coefficients were calculated for item analysis of the scale. Construct validity of scale was examined by exploratory factor analysis and its reliability with Cronbach alpha internal consistency reliability coefficient. Validity and reliability analyzes were made with SPSS 22.

As a result of exploratory factor analysis applied for construct validity of scale, a one-dimensional and 29-item measuring tool with an eigenvalue of 12.51 was obtained explaining 43% of total variance. KMO sample fit coefficient of scale was found to be .91. Factor loads of scale were ranged between .41 and .76. Cronbach alpha internal consistency reliability coefficient was found to be .95. Corrected item-total correlation coefficients of scale range from .39 to .72. These results show that scale is a valid and reliable measurement tool.

Keywords: Recognition Level in Romantic Relationships, *reliability, validity.*

GİRİŞ

Romantik ilişkilerde çiftlerin birbirlerinin kişilik özelliklerini, hobilerini, ilgilerini, duygusal yaşamlarını, tatil anlayışlarını, spor, sanat ve sosyal ilişkilerine yönelik tutumlarını bilmeleri ve birbirlerini bu anlamda tanımış olmaları, ilişkide yaşanacak birçok problemi önlemede etkili bir faktördür. Bu nedenle yakın ilişkilerde çiftlerin birbirlerini tanıma düzeylerini değerlendirecek ölçme araçları son derece önemlidir. Bu araştırmanın amacı Romantik İlişkilerde Tanıma Düzeyi Ölçeği'ni geliştirmek ve geçerlik ve güvenirliğini incelemektir.

YÖNTEM

● Çalışma Grubu

Araştırma yaşları 18 ile 63 ($\bar{X}$: 38,41) arasında değişen, 149'u kadın, 59'u erkek toplam 208 katılımcı üzerinden gerçekleştirilmiştir.

● Madde Havuzu

Katılımcıların romantik ilişkilerde birbirlerini tanıma düzeylerini ölçmek üzere 40 maddelik bir madde havuzu hazırlanmıştır. Bu maddeler gramer, anlaşılabilirlik, romantik ilişkilerde birbirini tanıma düzeyi ölçmesi açılarından incelenip 29 maddelik uygulama formu elde edilmiştir.

● Ölçme Aracı

Romantik İlişkilerde Birbirini Tanıma Düzeyi ölçeği 1 "kesinlikle katılmıyorum" ve 5 "kesinlikle katılıyorum" şeklinde 5'li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır. Verilen puanın yüksekliği, birbirini tanıma düzeyinin daha yüksek olduğunu ifade etmektedir.

● İşlem

Romantik İlişkilerde Birbirini Tanıma Düzeyi Ölçeği'nin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliği

açımlayıcı faktör analizi, güvenirliği Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirlik analizleri SPSS 22 paket programı ile yapılmıştır.

BULGULAR

● Madde Analizi ve Güvenirlik

Yapılan analiz sonucunda, ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları .39 ile .72 arasında sıralanmaktadır. Cronbach alfa iç tutarlık güvenirlik katsayısı ise .95 olarak bulunmuştur. Bu sonuçlar ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir. Bulgular Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Romantik İlişkilerde Birbirini Tanıma Düzeyi Ölçeği Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyon Katsayıları

Item-Total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
1 t	121,92	195,496	,539	,949
2 t	121,96	195,916	,570	,948
3 t	121,78	195,765	,521	,949
4 t	122,16	191,699	,625	,948
5 t	122,08	191,028	,676	,947
6 t	122,07	191,251	,620	,948
7 t	122,05	191,717	,722	,947
8 t	122,07	191,101	,711	,947
9 t	122,03	192,332	,632	,948
10 t	122,06	191,875	,633	,948
11 t	122,02	194,512	,588	,948
12 t	122,19	188,881	,720	,947
13 t	122,19	191,110	,653	,947
14 t	122,07	192,875	,613	,948
15 t	121,86	195,303	,627	,948
16 t	122,02	193,734	,561	,948
17 t	122,10	192,000	,674	,947
18 t	122,75	192,585	,385	,952
19 t	122,05	192,548	,605	,948
20 t	122,15	191,036	,705	,947
21 t	122,29	193,831	,493	,949

22	t	121,98	194,246	,644	,948
23	t	122,09	193,156	,619	,948
24	t	122,29	191,039	,674	,947
25	t	122,43	188,305	,663	,947
26	t	122,35	187,987	,692	,947
27	t	122,52	189,575	,628	,948
28	t	122,49	190,705	,575	,948
29	t	122,26	191,237	,632	,948

- **Yapı Geçerliği**

Romantik İlişkilerde Birbirini Tanıma Düzeyi Ölçeği yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %43'ünü açıklayan, öz-değeri 12,51 olan tek boyutlu ve 29 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin faktör yükleri .41 ile .76 arasında sıralanmaktadır. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı .91 olarak bulunmuştur.

Tablo 2: Romantik İlişkilerde Birbirini Tanıma Düzeyi Ölçeği Faktör Yükleri

Component Matrix[a]

		Component
		1
1	t	,576
2	t	,611
3	t	,562
4	t	,661
5	t	,703
6	t	,662
7	t	,754
8	t	,748
9	t	,671
10	t	,677
11	t	,631
12	t	,755
13	t	,687
14	t	,652
15	t	,669

16	t	,594
17	t	,700
18	t	,408
19	t	,640
20	t	,739
21	t	,517
22	t	,674
23	t	,652
24	t	,700
25	t	,681
26	t	,711
27	t	,650
28	t	,595
29	t	,659

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre ölçeğin yeterli düzeyde geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu bulunmuştur. Madde-toplam korelasyonunun yorumlanmasında .30 ve daha yüksek olan maddelerin bireyleri ölçülen özellik bakımından iyi derecede ayırt ettiği (Büyüköztürk, 2004) düşünülerek, ölçeğin madde toplam korelasyon katsayılarının .39 ve .72 arasında sıralanması açısından yeterli olduğu görülmektedir. Açımlayıcı faktör analizi sonucu ölçeğin tek boyutlu olduğu bulunmuştur. Tezbaşaran (1996), araştırmalarda kullanılabilecek ölçme araçları için ön görülen güvenirlik düzeyinin .70 olduğunu söylemiştir. Buna göre ölçeğe ilişkin güvenirlik düzeyinin .95 ile yeterli olduğu görülmektedir. Bu bulgulara dayanarak Romantik İlişkilerde Birbirini Tanıma Düzeyi Ölçeği'nin psikoloji, aile danışmanlığı, sosyoloji, sosyal medya vb. disiplinlerde kullanılabilecek, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Büyüköztürk, Ş. (2004). *Veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Tezbaşaran, A. A. (1996). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Türk Psikologlar Derneği.

PANDEMİ DÖNEMİ SOSYAL HAYATA UYUM ÖLÇEĞİ: GEÇERLİK VE GÜVENİRLİK ÇALIŞMASI

Prof. Dr. Ahmet AKIN
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi, ABD Yüksek Lisans Programı
Merve ÖZDEMİR
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Aile Danışmanlığı ve Eğitimi, ABD Yüksek Lisans Programı

Özet

Bu araştırmanın amacı pandemi dönemi sosyal hayata uyum ölçeğini geliştirmek ve geçerlik ve güvenirliğini incelemektir.

Küresel pandemi salgını sonrası fiziksel mesafe ve ekstra hijyenin önemi artmıştır. Sosyal ilişkilerin yeniden düzenlendiği pandemi döneminde, yeni normale uyum sağlama çok önemli hale gelmiştir. Bu sebeple pandemi döneminde sosyal hayata uyum konusunu değerlendirecek ölçme araçları son derece önem taşımaktadır. Bu araştırmanın amacı, Pandemi Döneminde Sosyal Hayata Uyum Ölçeği'ni geliştirmek ve geçerlik ve güvenirlik değerlerini incelemektir.

Araştırma, yaşları 15 ile 65 ($\bar{X}$: 33,58) arasında değişen, 131'i kadın, 44'ü erkek toplam 175 katılımcı üzerinde gerçekleştirilmiştir. Ölçeğin geliştirilmesi sürecinde maddelerin gramer, anlaşılabilirlik ve pandemi dönemi sosyal hayata uyumu ölçüp ölçmediği noktalarında incelenerek 15 maddelik uygulama formu elde edilmiştir. Ölçeğin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Ölçeğin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi, güvenirliği Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirlik analizleri SPSS 20 programı ile yapılmıştır.

Ölçeğin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %46'sını açıklayan, öz-değeri 6,87 olan tek boyutlu ve 15 maddeden oluşan bir ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı .90 olarak bulunmuştur. Ölçeğin faktör yükleri .49 ile .83 arasında sıralanmaktadır. Cronbach alfa iç tutarlık güvenirlik katsayısı .91 olarak bulunmuştur. Ölçeğin düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları .44 ile .76 arasında sıralanmaktadır. Bu sonuçlar ölçeğin geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Pandemi Dönemi Sosyal Hayata Uyum, Geçerlik, Güvenirlik

Abstract

Importance of physical distance and extra hygiene after global pandemic epidemic has increased. In this period when social relations were rearranged, it became very important in adapting to new normal. For this reason, measurement tools that will evaluate issue of adaptation to social life during pandemic are highly important. Purpose of this research is to develop Adaptation to Social Life During Pandemic Period Scale and to examine its reliability and validity values.

Study was conducted on 175 people. 15-item application form was created after evaluating all items on their grammar, understandability and whether items really measure social life during pandemic. Structural validity of scale was examined by exploratory factor analysis. Reliability of scale was examined by Cronbach alpha internal consistency reliability coefficient. Validity and reliability analyzes of scale were performed with SPSS 20 program.

As a result of exploratory factor analysis applied for construct validity of scale, a one-dimensional and 15-item measuring tool with an eigenvalue of 6,87 was obtained explaining 46% of total variance. KMO sample fit coefficient of scale was found to be .90. Factor loads of scale were ranged between .49 and .83. Cronbach alpha internal consistency reliability coefficient was found to be .91. Corrected item-total correlation coefficients of scale range from .44 to .76. These results show that scale is a valid and reliable measurement tool.

Keywords: Adaptation to Social Life During Pandemic Period, Reliability, Validity

GİRİŞ

Dünya'nın yeni bir salgınla mücadele içine girdiği bu dönemde insanlık yalnızca sağlık sorunlarıyla baş etmemekte, yeni bir sosyal hayata uyum sağlamak için de çaba göstermektedir. Oluşan yeni sosyal hayatın getirdikleriyle sistemin içerisinde yer bulmaya çalışan insanların bu duruma uyumu oldukça önem arz etmektedir.

Küresel pandemi salgını sonrasında oluşan fiziksel mesafe ve ekstra hijyenin önemi artmıştır. Sosyal ilişkilerin yeniden düzenlendiği bu dönemde yeni normale adaptasyonda oldukça önemli bir hal almıştır. Bu dönemde bireylerin yaşamlarında oluşan bazı değişimlere yönelik tutumları, insan ilişkileri, toplu taşıma kullanımı, maske kullanımı gibi birçok etkinin varlığına uyum sağlamak gerekmektedir. Bu nedenle pandemi döneminde sosyal hayata uyum konusunu değerlendirecek ölçme araçları son derece önemlidir. Bu araştırmanın amacı pandemi dönemi sosyal hayata uyum ölçeğini geliştirmek ve geçerlik ve güvenirliğini incelemektir.

YÖNTEM

• Çalışma Grubu

Araştırma, yaşları 15 ile 65 ($\bar{X}$: 33,58) arasında değişen, 131'i kadın ve 44'ü erkek toplam 175 katılımcı üzerinde yürütülmüştür.

• Madde Havuzu

Katılımcıların pandemi döneminde sosyal hayata uyumunu ölçmek üzere maddeler gramer, anlaşılabilirlik, pandemi dönemi sosyal hayata uyumu ölçmesi açılarından incelenip 15 maddelik uygulama formu elde edilmiştir.

• Ölçme Aracı

Pandemi Dönemi Sosyal Hayata Uyum Ölçeği 1 "kesinlikle katılmıyorum" ve 5 "kesinlikle katılıyorum" şeklinde 5'li Likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Ölçekte ters kodlanan madde bulunmamaktadır. Verilen puanın yüksekliği, pandemi dönemi sosyal hayata uyumun daha yüksek olduğunu ifade etmektedir.

• İşlem

Pandemi Dönemi Sosyal Hayata Uyum Ölçeği'nin madde analizi için düzeltilmiş madde toplam korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Pandemi Dönemi Sosyal Hayata Uyum Ölçeği'nin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi, güvenirliği Cronbach alfa iç tutarlılık güvenirlik katsayısı ile incelenmiştir. Geçerlik ve güvenirlik analizleri SPSS 20 paket programı ile yapılmıştır.

BULGULAR

● Madde Analizi ve Güvenirlik

Yapılan analiz sonucunda, ölçeğin madde-toplam korelasyonlarının. 44 ile. 76 arasında sıralandığı bulunmuştur. Cronbach alfa iç tutarlık güvenirlik katsayısı ise. 91 olarak bulunmuştur. Bulgular Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Pandemi Dönemi Sosyal Hayata Uyum Ölçeği Düzeltilmiş Madde-Toplam Korelasyon Katsayıları

Item-Total Statistics

	Scale Mean if Item Deleted	Scale Variance if Item Deleted	Corrected Item-Total Correlation	Cronbach's Alpha if Item Deleted
t1	57,2343	84,525	,650	,901
t2	57,8514	78,886	,659	,899
t3	57,9257	81,655	,597	,901
t4	57,8057	81,686	,533	,904
t5	58,3657	78,544	,599	,903
t6	57,7200	81,375	,645	,900
t7	57,6629	80,719	,657	,899
t8	58,1200	83,991	,442	,908
t9	57,2629	86,563	,482	,905
t10	57,7143	83,366	,512	,904
t11	57,7600	80,931	,674	,899
t12	57,5314	83,354	,642	,900
t13	57,2914	82,690	,713	,898
t14	57,3657	80,394	,761	,896
t15	57,1086	86,764	,584	,903

● Yapı Geçerliği

Pandemi Dönemi Sosyal Hayata Uyum Ölçeği'nin yapı geçerliği için uygulanan açımlayıcı faktör analizi sonucunda toplam varyansın %46'sını açıklayan, öz-değeri 6,87 olan, tek boyutlu, faktör yükleri. 49 ile. 83 arasında sıralanan ve 15 maddeden oluşan bir

ölçme aracı elde edilmiştir. Ölçeğin KMO örneklem uygunluk katsayısı. 90 olarak bulunmuştur. Bulgular Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Pandemi Dönemi Sosyal Hayata Uyum Ölçeği Faktör Yükleri

Component Matrix[a]

	Component
	1
t1	,716
t2	,707
t3	,657
t4	,585
t5	,651
t6	,697
t7	,704
t8	,491
t9	,561
t10	,554
t11	,747
t12	,709
t13	,791
t14	,827
t15	,666

TARTIŞMA VE SONUÇ

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre ölçeğin yeterli düzeyde geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu bulunmuştur. Madde-toplam korelasyonunun yorumlanmasında. 30 ve daha yüksek olan maddelerin bireyleri ölçülen özellik bakımından iyi derecede ayırt ettiği (Büyüköztürk, 2004) düşünülerek, ölçeğin madde toplam korelasyon katsayılarının. 44 ve. 76 arasında sıralanması açısından yeterli olduğu görülmektedir. Açımlayıcı faktör analizi sonucu ölçeğin tek boyutlu olduğu bulunmuştur. Tezbaşaran (1996), araştırmalarda kullanılabilecek ölçme araçları için ön görülen güvenirlik düzeyinin. 70 olduğunu söylemiştir. Buna göre ölçeğe ilişkin güvenirlik düzeyinin. 91 ile yeterli olduğu görülmektedir. Bu bulgulara dayanarak Pandemi Dönemi Sosyal Hayata Uyum Ölçeği'nin psikoloji, aile danışmanlığı, sosyoloji, sosyal medya vb. disiplinlerde kullanılabilecek, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Büyüköztürk, Ş. (2004). *Veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Tezbaşaran, A. A. (1996). *Likert tipi ölçek geliştirme kılavuzu*. Türk Psikologlar Derneğ

DIŞ POLİTİKA YAPIMINDA İSTİHBARATIN ÖNEMİ

Prof. Dr. Erkut AKKARTAL
Yeditepe Üniversitesi
Yüksek Lisans Öğrencisi Ali Erhan YILDIRIM
Yeditepe Üniversitesi

Özet

Bu makale temel olarak istihbaratın dış politika yapımındaki önemini anlatmaktadır. Günümüzde istihbarat önemli bir konu olarak ele alınmaktadır. Güçlü bir istihbarat ağı karar vericilerin dış politika kararlarını verirken daha doğru kararlar vermelerine fayda sağlar. Elbette güçlü bir istihbarat ağı karar vericilerin kesinlikle doğru kararları vermesini sağlamaz ama zayıf bir istihbarat teşkilatı ve ağı karar vericilerin olaylara dar bir bakış açısıyla bakmalarına ve yanlış karar vermelerine neden olabilir. Bu nedenle istihbarat dış politika yapımında önemli bir rol oynamaktadır. Günümüz diplomatlarının bir bölümünün istihbarat geçmişi olması da bunun en önemli ispatlarından birisidir. İstihbarat bir devletin siyasi ve askeri gücünü arttırması bakımından da önemli bir role sahiptir. İstihbarat, dış politikayla ilişkili bir konu olan ulusal güvenlik açısından da önemli bir role sahiptir. İstihbaratın en önemli faydalarından birisi de dış siyasi gelişmelerde öngörülemeyen olaylara karşı sağlam bir bilgi akışıyla karar vericinin yanılmasını önlemektir. Böylece devletin terör saldırıları gibi olaylardan da korunması açısından faydalı olur. Dış politikanın en önemli amaçlarından birisi devletlerin uluslararası siyasal sistem içerisinde ulusal çıkarlarını korumak ve hedeflenen siyasi, sosyal ve ekonomik hedefleri elde etmektir. Uluslararası siyasal sistemde bir süper güç olan Amerika Birleşik Devletleri'nin sahip olduğu siyasi ve ekonomi güçte kuvvetli bir istihbarat teşkilatına sahip olmasının büyük bir rolü vardır. Sonuç olarak istihbarat bir ülkenin uluslararası sistemde önemli dış politika kararlarını vermesinde, ulusal güvenliğini sağlamasında ve siyasi hedeflerini elde etmesinde büyük bir role sahiptir.

Anahtar Kelimeler: dış politika, istihbarat, ulusal güvenlik

THE IMPORTANCE OF INTELLIGENCE IN FOREIGN POLICY MAKING

Abstract

This article basically explains the importance of intelligence in foreign policy making. Intelligence is considered as an important issue today. A strong intelligence network helps decision makers make better decisions while making their foreign policy decisions. Of course, a strong intelligence network does not make decision-makers make the right decisions, but a weak intelligence agency and network can cause decision-makers to look at events from a narrow perspective and make the wrong decision. Therefore, intelligence plays an important role in foreign policy making. The fact that some of today's diplomats have an intelligence background is one of the most important proofs of this. Intelligence also plays an important role in increasing the political and military power of a state. Intelligence also has an important role in national security, which is a matter related to foreign policy. One of the most important benefits of intelligence is to prevent the decision maker from being mistaken

with a solid flow of information against unforeseen events in foreign political developments. Thus, it would be beneficial in terms of protecting the state from events such as terrorist attacks. One of the most important goals of foreign policy is to protect the national interests of states in the international political system and to achieve the targeted political, social and economic goals. The fact that the United States, which is a superpower in the international political system, has a strong political and economic power has an important role. As a result, intelligence plays a major role in a country's making important foreign policy decisions in the international system, ensuring its national security and achieving its political goals.

Keywords: foreign policy, intelligence, national security

INTRODUCTION

Intelligence is a very important topic in global world. Every state in the world have intelligence agencies and these agencies have an important role in their foreign policy making process. Also intelligence has an important role in international relations. It is related to defense of a state and decision making process in foreign policy making. Foreign intelligence is probably the most important category among intelligence disciplines. Supporting diplomats and the decision makers of foreign policy is the most important function of intelligence. ‘‘This support includes providing advance warning of developments in other countries that will or could affect a state’s interests.’’ (Fidan, 1999, s. 2) ‘‘Such advance warnings give policymakers the time to frame an appropriate response and, if possible, to avoid conflicts that might require the introduction of the state’s forces.’’ (Fidan, 1999, s. 2) The most powerful states in the world also have strong intelligence agencies like CIA and MI6. Their agencies are very good on collecting foreign intelligence. Also many states use their intelligence agencies to organize foreign operations. They may shape future events in the state. Many sources describe United States as a superpower in international system. CIA has important benefits about the superpower status of United States. Intelligence has an important role in quick decision making of diplomats and state officials. Also with a strong intelligence network, a state can avoid operations of other states. Intelligence has an important role in watching international treaties too.

INTELLIGENCE

‘‘Intelligence was early recognized as a vital tool of statecraft of diplomacy or war.’’ (Fidan, 1999, s. 7) Chinese military teorist Sun Tzu wrote about the importance of intelligence. His book The Art of War is a very important book about this subject. Hanibal’s invasion of Italy is a very important event in this subject. Because during the Second Punic War, there was an important intelligence work. They collected informations about enemy’s commanders. Also Napoleon has a strategy which was supported by a good intelligence network. Technological advances have an important role in the development of intelligence.

Definition of intelligence is very important to understand this topic. One of the professionals in this subject explains intelligence ‘‘information not publicly available, or analysis based at least in part on such information, that has been prepared for policymakers or other actors inside the government. What makes intelligence unique is its use of information

that is collected secretly and prepared in a timely manner to meet the needs of policymakers.'' (Independent Task Force, 1996) Intelligence is collecting information for a state to gain an advantage over its rivals and to survive in international system. ''An intelligence operation is the process by which governments, military groups, business, and other organizations systematically collect and evaluate information for the purpose of discovering the capabilities and intentions of their rivals.'' (Fidan, 1999, s. 9) Intelligence mentions that ''information relevant to a government's formulating and implementing policy to further its national security interests and to deal with threats to those interests from actual or potential adversaries.'' (Shulsky, 1993, s. 1)

Intelligence work is a five-step process. In the first stage, what the decision maker wants to learn is determined. In the second step, the required information is collected. In the third stage, the information collected is processed and the question that the decision maker wants to learn is asked to this processed information. The information processed in the fourth step is transmitted to the decision maker. The fifth stage is the most important stage. At this stage, the decision maker can use or ignore the intelligence communicated to him. Also, at this stage, the final decision is made by the decision maker about how the information will be used or whether it will be used. These five stages are very important. Because if an error is made even in one of these stages, the whole process may crash. (Fidan, 1999, s. 10-11)

There are 5 types of intelligence. These types are classified as security intelligence, foreign intelligence, military intelligence, economic intelligence, and criminal intelligence. Security intelligence is sometimes defined as internal intelligence. This type of intelligence deals with threats to the security of the state and the internal interests of the state. The intelligence activities of other states within that state and terrorism are the main issues of this type of intelligence. Fighting and preventing spying activities inside is an important part of this type of intelligence. Foreign intelligence is aimed at gathering information about security, political and economic developments in the targeted state. Supporting diplomats and informing foreign policy decision makers is the main goal of this type of intelligence. Detailed warning reports are prepared on how the developments in the targeted state will affect the national interests of their own states. Thus, their own states can take the steps they need to take in accordance with their national interests and prevent a possible conflict. Consequently, this type of intelligence is intended to help protect national interests against developments in foreign states. Military intelligence aims to learn the military strength of the targeted state, location of military bases, number of active military personnel, military movements and military strategies. Thus, it obtains information aimed at protecting its own security and uses the information collected strategically in case of a war. Economic intelligence aims to gather information about the targeted state's economic strength, markets, financial status and business information. Criminal intelligence deals with issues such as organized crime, human trafficking, fraud, international drug trafficking. (Özdağ, 2017, s. 61-62)

THE RELATIONSHIP BETWEEN INTELLIGENCE AND FOREIGN POLICY

‘‘Foreign policy is a goal or series of goals that a country hopes to achieve with respect to other countries and international issues.’’ (Fidan, 1999, s. 26) Foreign policy is shaped by bureaucrats and politicians. The main goal of diplomacy is to defend the interests of states without using force. In the international system, not only states are actors. International organizations, regional organizations and alliances are also among the actors in the international system. Foreign policy is also the decision-making behavior of a country to achieve its goals in the international system. (Pearson, 1992, s. 111)

Intelligence has an important role in maintaining and developing political power. (Handel, 1989, s. 111) Tactical intelligence enables decision makers to see events more clearly and has a supportive role in foreign policy making. The last process that is not included in the intelligence processes is the decision-maker to make the appropriate decision. This is the last step in the intelligence process. (Handel, 1989, s. 188-220)

National security is sometimes confused with foreign policy. There are two differences that distinguish national security from foreign policy. First, the scope of national security is narrower and often focuses on the security of the nation. Second, national security is more concerned with enemies and the use of the state's armed force. Foreign policy is one of the parts of national security. Also, another term is national defense. National security and national defense are not the same meaningful terms. Intelligence supports both foreign policy and national defense. (Sarkesian, 1995, s. 5)

States need some information in making and implementing foreign policy, planning military strategies, and participating in international organization activities. Therefore, states establish and receive support from intelligence agencies to survive in the dangerous and uncertain international system. The cold war is over, but various problems still exist in many continents such as Africa, Asia and Europe. (Fidan, 1999, s. 27)

One of the most important reasons for the emergence of intelligence agencies is the desire to reduce uncertainty in political issues and to take necessary precautions against possible dangers.
Thus, conflicts can be prevented without the need for a state to use force and the state can protect itself from sudden attacks. Today’s World, many states avoid some suprise terrorist attacks bu using her intelligence capability. In addition, measures are taken against unexpected diplomatic movements. (Fidan, 1999, s. 28)

A clear definition of foreign policy process is ‘‘the foreign policy process is how a country decides on policy and its implementation.’’ (Fidan, 1999, s. 28) There is no single foreign policy process. Foreign policy process may vary according to many variables such as the regime of the country. In the foreign policy process, in crisis moments, the decision is made by the political leader such as the president or the prime minister, and in times when there is no crisis, the lower wings of the government are effective in the decision-making process. (Pearson, 1992, s. 203-206) In both cases, intelligence plays a big role. Also foreign representations are very important in foreign policy process.

There are some foreign policy process models. The most common of these models is the rational actor model. In this model, policy makers set their goals and options. They then

identify and work on the paths needed to achieve their goals. Finally, they choose the most effective path and apply it to policy making. (Spanier, 1993, s. 647) Reliable intelligence is essential fort his model to work well.

There is also another model of foreign policy process called as bureaucratic model. Bureaucratic institutions are generally effective in this model. Bureaucratic actors play an important role in this model. Since bureaucracy is related to intelligence, a strong intelligence network is of great importance in this model. (Pearson, 1992, s. 220-222)

Foreign policy goals are national interests that are desired to be achieved in the international system. Alliances can be formed to achieve these goals, or these goals can be purely humanitarian. States must have reliable intelligence requirements to pursue their national interest.

National interests have five elements. The first element is national security. That is the safety of citizens living in the country. The second element is economic well-being. That is, the country manages its resources and financial situation correctly and makes commercial agreements in favor of its citizens in the international economy. The third element is the political environment. It is very important because democracy, rule of law and freedom are very important topics in international politics. If there is a authoritarian, corrupt political environment like North Korea, the country's international reputation is damaged. The fourth element is national unity. That is to say, the nation as a whole stands strong inside and thus stands against events such as civil war that may arise from divisions. (Holsti, 1974, s. 136-139) None of these elements of national interests can be protected without a strong intelligence structure. Intelligence has a key role on national interests.

States have a variety of tools to achieve their foreign policy goals. Examples of these tools are diplomatic initiatives and repression, and military intervention. The use of these tools may vary depending on the power of the state. A state can make or forfeit what it wants to do to another state by using these tools. Also there are many types of power like military power and economic power. For example, during Cold War period, Soviet Union emerged as a military power. On the other hand, United States first emerged as an economic power than became a military power. The effect of power may vary depending on the situation. United States also is a military power but she lost Vietnam War. Military power increases a state's international reputation and influence but there are some exceptions. For example, Soviet Union was a military power during Cold War period but during this period nobody want to live in Soviet Union because of corrupted economy and pressure on social and political life by the government. (Spanier, 1993, s. 371-462)

In today's world, cross-border invasions is less acceptable by international actors. For example, Russia is using this type of power on Crimea and Ukraine. She is providing military equipment to the militants in Eastern Ukraine. Because of that, Donbass War is still not finish.

Communicating with another country is a tool of diplomatic instrument. International platforms are very important in this tool. For example, United Nations is very useful as a diplomatic instrument. In United Nations, stated discuss their issues between them and try to solve the problems without using force or military power. In today's world, diplomacy is very

popular and has an important role in international system. States like North Korea and South Korea started to negotiate.

Many policy makers know little about intelligence. Because of that many of them do not care about intelligence or have a little attention on it. (Stack, 1998, s. 194) There are some reasons determining the relationship between intelligence and decision makers.

‘‘The type of relationship between intelligence and decision-maker is heavily affected by the management style that surrounds the intelligence community and the whole government machinery.’’ (Fidan, 1999, s. 32) The importance of intelligence change from one society to other like from a democratic society to a society which is ruled by dictatorship. (Fidan, 1999, s. 32) ‘‘No leader is expected to accept intelligence estimates without first considering their relevance to his or her preferred policy or strategy. Hitler or Stalin could not tolerate information that contradicted their own beliefs or policies.’’ (Fidan, 1999, s. 33) Also there is an idea against this approach. One of the specialists of the field wrote that ‘‘intelligence-based action is the antithesis of leadership by ideology.’’ (Herman, 1996, s. 138) ‘‘It is particularly noteworthy that many policy disasters have occured when intelligence was not consulted. When statesmen rely solely on their own beliefs about environment they may steer the ship of state straight toward a reef, as Kennedy did in the Bay of Pigs and Khruschev did 18 months later when he placed missiles in Cuba.’’ (Jervis, 1991, s. 169)

‘‘Decision-makers need to set clear foreign policy objectives and priorities.’’ (Fidan, 1999, s. 33) If decision makers do not clearly define their goals, the intelligence agency cannot decide what information to collect and transmit, and it will waste its energy. The main purpose of intelligence agencies is to convey the necessary information to decision makers and to meet their needs.

‘‘Intelligence assessments must be policy neutral.’’ (Fidan, 1999, s. 34) The information which is collected by intelligence should be analyzed objectively. Also this information should represent the real situation. Miscalculations and unreal information can drag the state into a paralysis. In short, intelligence should be seperated from political ideologies.

Sometimes there may be a lack of communication between policy-makers and intelligence organizations. Policy-makers and intelligence officers should meet regularly for a healthy information and policy production.

Sometimes policy-makers act only on their own analysis. Also sometimes policy-makers may not be able to look objectively. Their ideologies and beliefs can dominate realities. They may act with popülist approaches to gain votes from citizens.

CONCLUSION

Intelligence is very important in foreign policy making. It helps the decision-maker to decide in a better way. Intelligence is also important for protecting national security. Intelligence helps the military officers to learn the foreign states’ military activities and capacity. Also terrorism and foreign attacks may be prevented with the help of intelligence. Because intelligence helps to collect the necessary information. This information analyzed by intelligence officers and then delivered to the government and bureaucracy officials.

Intelligence is very important for a state to survive in international system. With the help of intelligence, states can reduce the uncertainties in international system and also take precautions for the event. For sure, the possibility of suprise attacks can be reduced with the help of intelligence. In international system, every state should have a good functioning intelligence organization. It is very important because intelligence directly affects the competition power of a state with their rivals. Intelligence is necessary for policymakers in foreign policy process. Any model of foreign policy process cannot work sufficiently without a good functioning intelligence network. Bureaucracy cannot work effectively without intelligence. Because military and intelligence fields cannot be seperated from bureaucracy. Intelligence is the most important factor for states to protect their national interests. Decision-makers should give importance to intelligence. If a decision-maker wants to protect and improve the national interests of the state, wants to reduce the error margin to the minimum level when making a decision, and intelligently looks at the events by uncovering the unknowns, intelligence should be considered as an important factor by the decision-makers.

KAYNAKÇA

Fidan, H. (1999). *Intelligence and Foreign Policy: A Comparison of British, American and Turkish Intelligence Systems.* Ankara.

Handel, M. I. (1989). *War, Strategy and Intelligence.* London: Frank Cass.

Herman, M. (1996). *Intelligence Power In Peace And War.* Cambridge: Cambridge University Press.

Holsti, K. J. (1974). *International Politics: A Framework for Analysis.* London: Prentice/Hall.

Independent Task Force. (1996). *Making Intelligence Smarter: The Future of U.S. Intelligence.* The Council. Ocak 12, 2021 tarihinde https://fas.org/irp/cfr.html adresinden alındı

Jervis, R. (1991). Strategic Intelligence and Effective Policy. A. S. Farson (Dü.) içinde, *Security and Intelligence In A Changing World: New Perspectives For The 1990s.* London: Frank Cass.

Özdağ, Ü. (2017). *İstihbarat Teorisi* (12. b.). Ankara: Kripto.

Pearson, F. S. (1992). *International Relations: The Global Condition In Late Twentieh Century.* New York: McGraw-Hill.

Sarkesian, S. C. (1995). *U.S. National Security: Policymakers, Processes, and Politics.* Colorado: Lynne Rienner Publishers Inc.

Shulsky, A. N. (1993). *Silent Warfare: Understanding The World Of Intelligence.* New York: Brassey's Inc.

Spanier, J. (1993). *Games Nations Plays.* Washington, D.C.: CQ Press.

Stack, K. (1998). Competitive Intelligence. *Intelligence and National Security, 13*(4).

ÖN ASYA JEOPLİTİĞİNİN ÖNEMİ VE ENERJİ POLİTİK DEĞERLENDİRMESİ

Prof. Dr. A. Beril TUĞRUL
İstanbul Teknik Üniversitesi

Özet

Bu çalışmada, "Ön Asya" nın stratejik, jeopolitik ve ekonomik önemi üzerinde durulmakta ve dünya konjüktürü içindeki önemi ele alınarak incelenmekte ve tarihsel etkinliği üzerinde durulmaktadır. Bu bağlamda, bölge için kronolojik olarak yaşananlara değinilerek pragmatik durumu betimlenmektedir. Bunlardan ayrı olarak birçok olayı ve gelişimi tetikleyen jeopolitiğinden hareketle enerji politikalar açısından Ön Asya'nın ve dolayısıyla Anadolu'nun durumu ve önemi incelenmektedir. Günümüz konjüktürü içinde enerji politikaları ve enerji ekonomisi açısından konuya yaklaşılmaktadır. Bu bağlamda, enerji politikaları kapsamında enerji kaynakları ve enerji aktarım bölgesi olarak stratejik bir odak olma özelliği açıklanarak ifade edilmektedir. Ön Asya ülkesi olarak Türkiye'nin 2023, 2053 hedefleri çerçevesinde geliştirdiği ve hayata geçirmekte olduğu projelere değinilmektedir. Bu bağlamda, Doğu Akdeniz politikaları, Modern İpek Yolu ve bunun gibi stratejik projelerdeki yeri üstlendiği rol vurgulanmaktadır

Anahtar Kelimeler: Enerji Politikaları, Jeopolitik, Küçük Asya, Ön Asya

GEOPOLITIC IMPORTANCE OF FRONT ASIA and ENERGY POLITIC EVALUATION

Abstract

In this study, strategic, geopolitical and economic importance of "Front Asia" and its significance in global conjectural cases and also historical effects are noticed in details. Therefore, its pragmatic circumstance is determined via chronologic annals. In addition of them, energy politic importance is investigated for front Asia via Anatolia geopolitics that is driving many of events in the worldwide. It is explaining in view of energy politics and energy economics for the present time. Thus, this region has becoming strategic center via energy resources and transition line of energy. Turkey's projects that are accomplished or keep on doing, are informed by the targets of 2023 and 2053. Furthermore, East Mediterranean policy, Modern Silk Way and the other strategic projects are emphasized momentously.

Keywords: Asia Minor, Energy Policy, Front Asia, Geopolitics,

Giriş

Bilindiği üzere "Ön Asya" terimi, Asya kıtasının Avrupa'ya doğru uzanan güney batı bölgesini ifade etmektedir. Küçük Asya nitelemesinin de kullanıldığı söz konusu bu bölge Anadolu ve yakın çevresini kapsamaktadır. Bu kara bölgesi, coğrafi olarak özel bir bölge durumunda olup; Karadeniz, Adalar (Ege) Denizi ve Akdeniz arasında yer alan Kafkaslarla ve dolayısı ile Hazar Bölgesi ve Orta Doğu ile ilişkilendirilen stratejik coğrafyayı ve bu bağlamda stratejik jeopolitik bölgeyi oluşturmaktadır.

Ön Asya bölgesi, Asya ve Avrupa arasında olarak tanımlansa da Akdeniz üzerinden Afrika ile de ilişkilidir (Şekil 1). Bu bağlamda da üç kıta arasında kendine has nitelikler taşımaktadır. Nitekim bu bağlamda, "Ön Asya" ve "Küçük Asya gibi özel tanımlamalarla da anılmaktadır

Şekil 1 Ön Asya'nın Yeri

Ön Asya Coğrafyası

Bilindiği üzere, Ön Asya'nın önemli bölümünü oluşturan Anadolu, üç tarafı denizlerle çevrili bir kara parçası durumundadır. Bir başka deyişle, kuzeyde Karadeniz, batıda Adalar (Ege) Denizi, güneyde Akdeniz ile çevrelenmiştir. Bununla beraber, Ön Asya kapsamında düşünüldüğünde dördüncü bir denizle daha, Hazar Denizi ile de ilişkilidir (Şekil 1)

Ön Asya'nın ileri bir bölgesi, bir iç deniz olan Marmara Denizi olup Avrupa ile bağlantısını sağlamakta ve "Türk Boğazları" nitelemesine sahip İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile bu ilişkilendirme kıtasal bağlamda sağlanmaktadır.

Küçük Asya Bölgesinin ortalama yükseltisi 1000 m civarında olmakla beraber bu yükseltinin üstünde olan pek çok bölge de bulunmaktadır. Yükselti, esas itibariyle batından doğuya doğru artmaktadır. Bitki örtüsü olarak maki, orman ve bozkırlar yer almaktadır.

Coğrafi yapı olarak; ovalara, platolara, vadilere ve sıradağlara rastlanmaktadır. Sıradağlar, Asya-Avrupa dağ silsilesi olan Alp-Himalaya sistemi içinde yer almakta olup, Karadeniz ve Akdeniz'e paralel olarak uzanmaktadırlar. Sıradağlardan ayrı sönmüş volkanlara da bulunmaktadır.

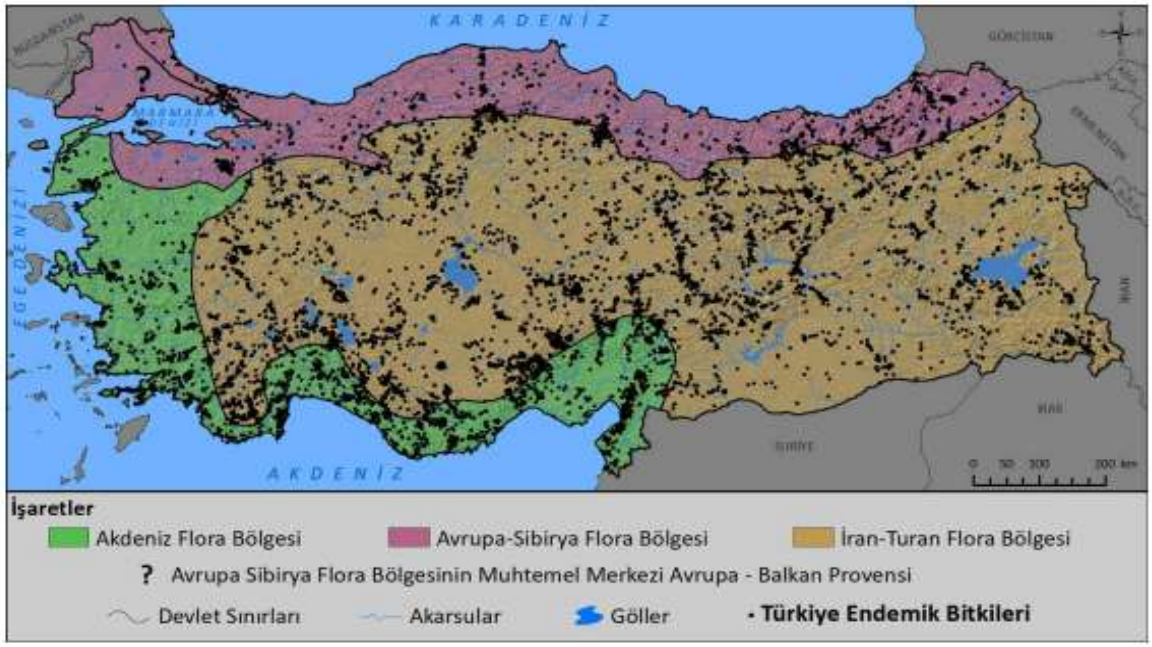
Bölgenin % 20 kadarı karstik yapıdadır. Böylesi alanlar çoğunlukla yeraltı suları açısından zenginlik ifade etmektedir. Nitekim Ön Asya'nın birçok yerinde içime uygun pınarlar bulunmaktadır. Öte yanan, ekime uygun bölgelere sıkça rastlanmakta ve hayvancılığa imkân veren çayırlıklar da yer almaktadır. Bununla beraber, karasal olarak güneyde kurak olarak nitelenebilecek bölgeler de varlığını sürdürmektedir.

Bölge, dünyanın genel ılıman iklim kuşağında içinde bulunmaktadır. Bu bağlamda Akdeniz iklimi, ılıman kara iklimi ve yağışlı ılıman iklim olarak üç ılıman iklim karakterine

rastlanmaktadır. Ön Asya bölgesinde genellikle dört mevsim yaşanmaktadır. Toprakların çeşitlilikle tarıma uygunluğu söz konusu olup, içme suyu kaynakları da yaşam için yeterli görünmektedir. Bir başka deyişle, dünyanın yaşama uygun olarak nitelenen önemli bir bölgesidir.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki; Ön Asya, ekolojik yaşam açısından ele alındığında; hem Asya, hem Avrupa ve hem de Akdeniz florasına sahip bir geçiş bölgesi karakteri taşımaktadır. Dolayısıyla Küçük Asya, biyolojik ve meteorolojik iklim geçişlerinin yaşandığı bir bölge karakterindedir.

Flora Bölgeleri	Yüzölçümü (%)	Endemik Lokasyon Sayısı	Endemik Lokasyon Oranı (%)
Akdeniz Flora Bölgesi	16,8	2557	26,4
Avrupa Sibirya Flora Bölgesi	18,5	1177	12,2
İran Turan Flora Bölgesi	64,7	5943	61,4
Toplam	**100**	**9677**	**100,0**

Şekil 2 Türkiye Flora Bölgeleri [1].

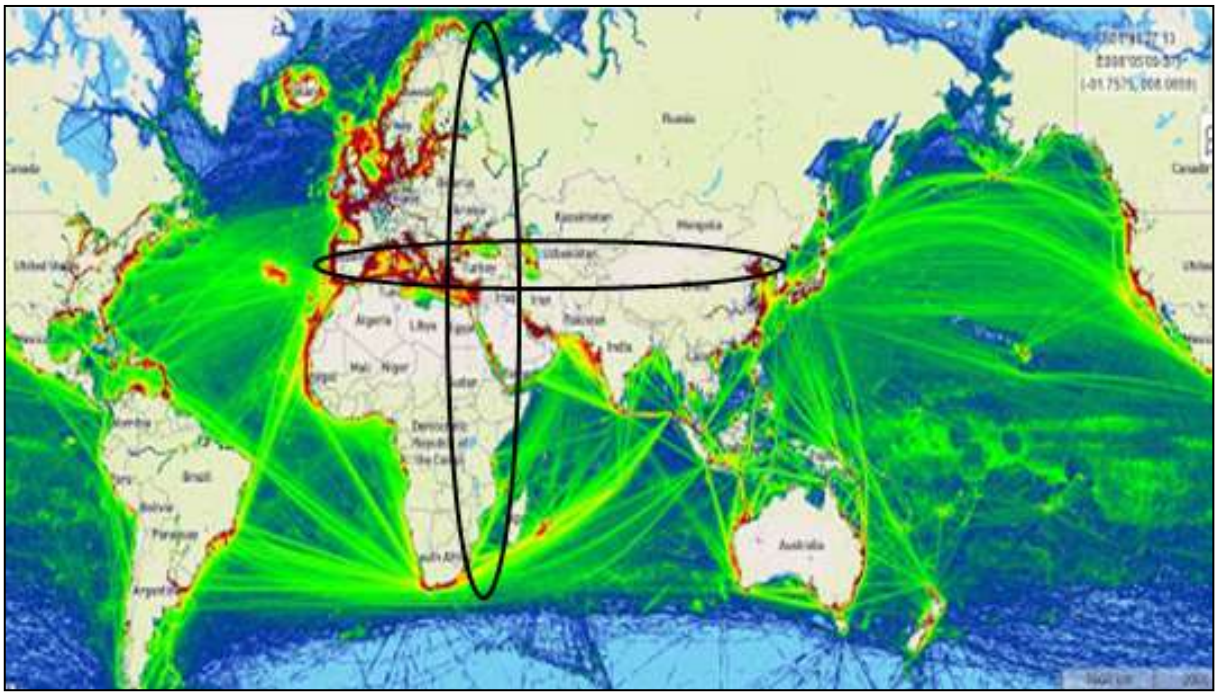
Şekil 2 incelendiğinde bölgede; Akdeniz, Avrupa ve Asya (İran-Turan) floralarının yer aldığı görülmektedir. Bir başka deyişle, üç kıta (Avrupa-Asya-Afrika) bağlantılı bitki yapılanmasına rastlanmaktadır. Dolayısıyla bu flora bölgelerinde çok sayıda endemik bitki yer almaktadır. Bu açıdan, Ön Asya çok özel bir bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda Anadolu ve Ön Asya'nın bir geçiş bölgesi olduğu ve bu karakterini, coğrafik, klimatolojik ve bitki örtüsü olarak kendini gösterdiği anlaşılmaktadır. Kısaca belirtmek gerekirse; Ön Asya coğrafyası özel bir coğrafya olup farklı karakterde yapıları içerisinde barındırmaktadır.

Ön Asya Jeopolitiği

Ön Asya yer aldığı özel konum, uygun yaşam şartları, sahip olduğu yer altı ve yerüstü zenginlikleri ile her zaman dikkatleri üzerine çeken bir bölge niteliği taşımıştır. Nitekim tarih boyunca bu topraklarda birçok devlet kurulmuş, egemen olmuş ve uygarlık üretmiştir. Bu bağlamda Ön Asya, medeniyete beşiklik etmiş önemli bir bölge olarak nitelenmiştir.

Ön Asya'yı öne çıkaran başat argüman, dünya üzerindeki konumu olmaktadır. Gerçekten de bu bölge "Eski Karalar Topluluğu" nun kalbinde yer almakta ve dünyanın önemli bir odak bölgesini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Eski Karalar Topluluğu göz önüne alındığında kuzeyden güneye, doğudan batıya eksenel kesişme orta alanında yer almaktadır (Şekil 3).

"Ön Asya" karasal bir bölgeyi ifade etmekle birlikte denizlerle ilişkisi, konumunu stratejik kılmaktadır. Bir başka deyişle, Pasifik-Atlantik ekseni ile Kuzey Buz Denizi-Hint ekseninin kesişim bölgesinde yer almaktadır. Bu da dünya deniz ticaretinin en canlı bölgelerinden birinde bir odak oluşturmasına neden olmaktadır [2]. Dolayısıyla Avrasya'nın dünya açık denizlerine ulaşılması bağlamında önemli bir jeopolitik bölgesi olarak nitelenmektedir [3,4].

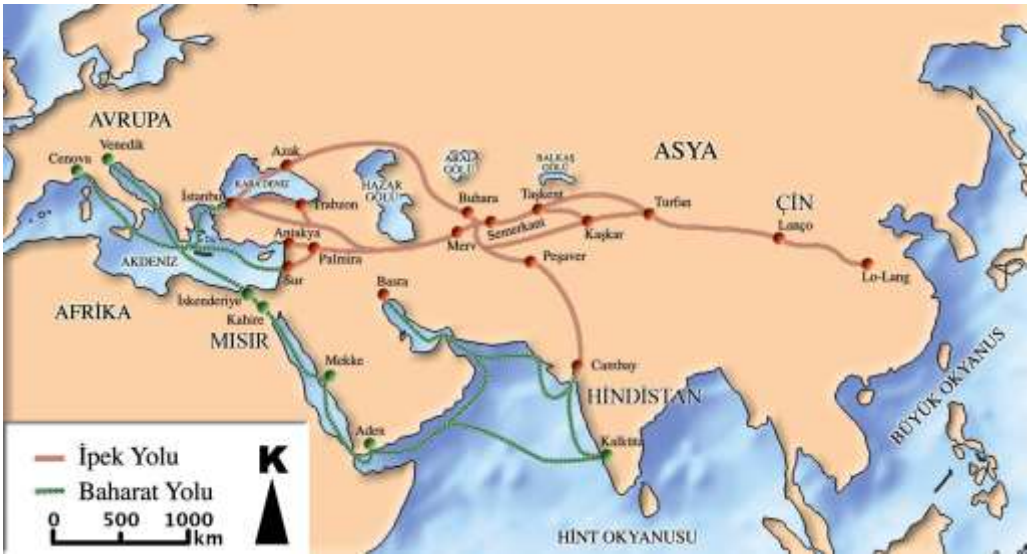
Şekil 3 Ön Asya'nın Jeopolitik Durumu

Ön Asya'nın, deniz ticaretinin yanı sıra kara ticaret yolları açısından da bir kavşak bölgesi durumunda olduğu görülmektedir. Hatta tarih boyunca kara yolu taşıma yollarının öncelikli bölgesi olduğu da söylenebilir. Bu bağlamda tarihi kara yolları olarak "İpek Yolu", "Baharat Yolu" ve de "Kral Yolu" gibi önemli transfer hatlarının geçiş bölgesi olmuştur.

Tarihi yollardan belki de en önemlisinin "İpek Yolu" olduğu söylenebilir. Çağlar boyunca yadsınamaz öneme sahip olmuş bu yol, ticaret yolu olmaktan da öte farklı ülkelerin, farklı kültürlerin, farklı dinlerin, dönemin teknolojilerinin ve insanlık felsefesinin aktarıldığı

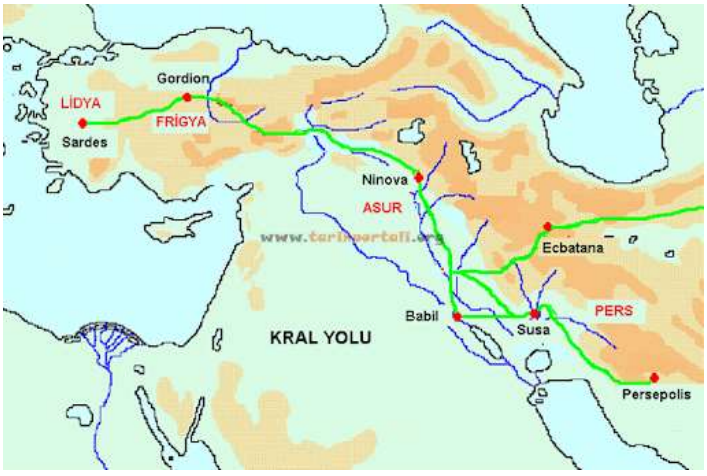
önemli bir transfer yolu görevini üstlenmiştir. Çin'den başlayarak Orta Asya ve Ön Asya'yı aşarak Avrupa'ya ulaşan bu ticaret yolu; ipekten ayrı, çok farklı metaların taşınmasına ilişkin olarak da kullanılmış bir güzergâh olmuştur [5,6]

Ayrıca, Hindistan'dan başlayarak "Baharat Yolu" nitelemesiyle anılan kara bağlantısı çerçevesinde, ikinci bir yol olarak ipek yoluyla yine Ön Asya üzerinden Avrupa'ya ulaşılmıştır. Böylelikle "İpek Yolu" ve "Baharat Yolu", (bazı alternatifler oluşturulmakla beraber esas itibariyle) Ön Asya üzerinden yüzyıllar boyunca ticaretin ana arterini oluşturmuştur. (Şekil 4).

Şekil 4 Tarihi İpek ve Baharat Yolu [7]

"İpek Yolu" ve "Baharat Yolu" ndan ayrı olarak "Kral Yolu" da antik dönemde önemli olmuş bir diğer ticaret yoludur (Şekil5). Pers İmparatorluğu bölgesinden başlayarak Lidya'da sonlanan bir güzergâha sahip bulunmakta olup İran bölgesi ile Anadolu medeniyetlerini birbirine bağlayan hat niteliği taşımaktadır.

Şekil 5 Kral Yolu [8]

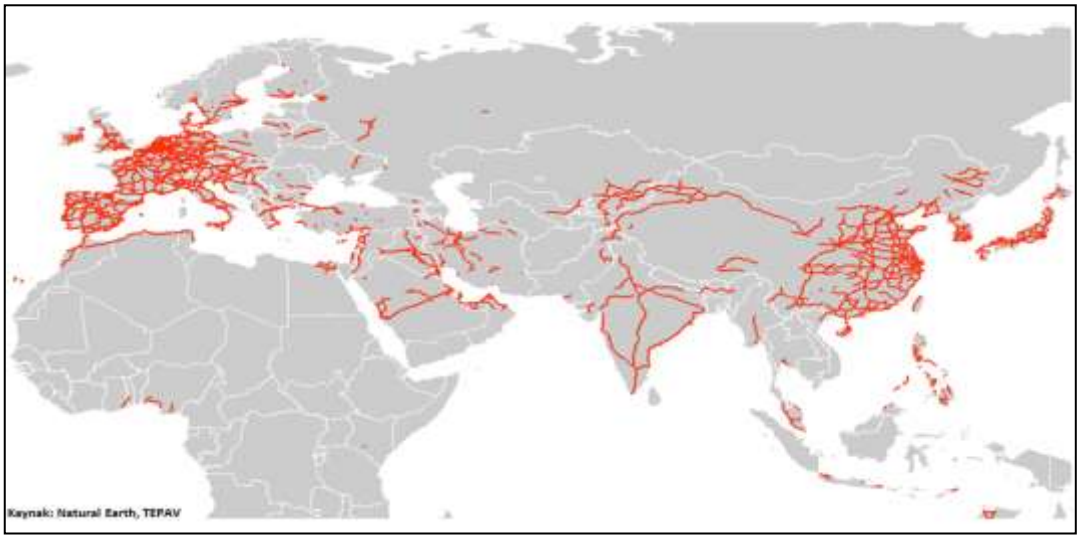
Söz konusu bu yolların geçtiği hat üzerinde tarihsel geçmişi olan bir çok yerleşim yerinin olduğu görülmektedir. Bir başka deyişle, bu tarihi yolların güzergahı üzerindeki yerler özellikle de Ön Asyadaki kentlerin birçoğu hayatiyetini korumuştur.

Burada, 21. Yüzyıl için belki de en önemli proje olacak olan "One Belt One Road – OBOR (Bir Kuşak Bir Yol)" kavramından bahsetmek gerekmektedir. Bu proje, ilk olarak 2013 yılında dile getirilmiş ve daha sonra Mayıs 2017'de Pekin'de, Türkiye'nin de katıldığı ve 29 ülkenin yer aldığı Zirve'de Asya, Avrupa ve Afrika'da büyük altyapı yatırımları öngören "Modern İpek Yolu" Projesi olarak tanıtılmıştır [5,9]. 65 ülkeyle ilişkilendirilen bu proje dünyanın dengelerini değiştirecek boyutta bir projedir denebilir. Modern İpek Yolu projesi 65 ülkeyi ilgilendiren büyük bir proje olarak ortaya konmuş bulunmaktadır (Şekil 6). Ön Asya'yı yakından ilgilendiren bu projenin 2049 yılında tamamlanması öngörülmektedir.

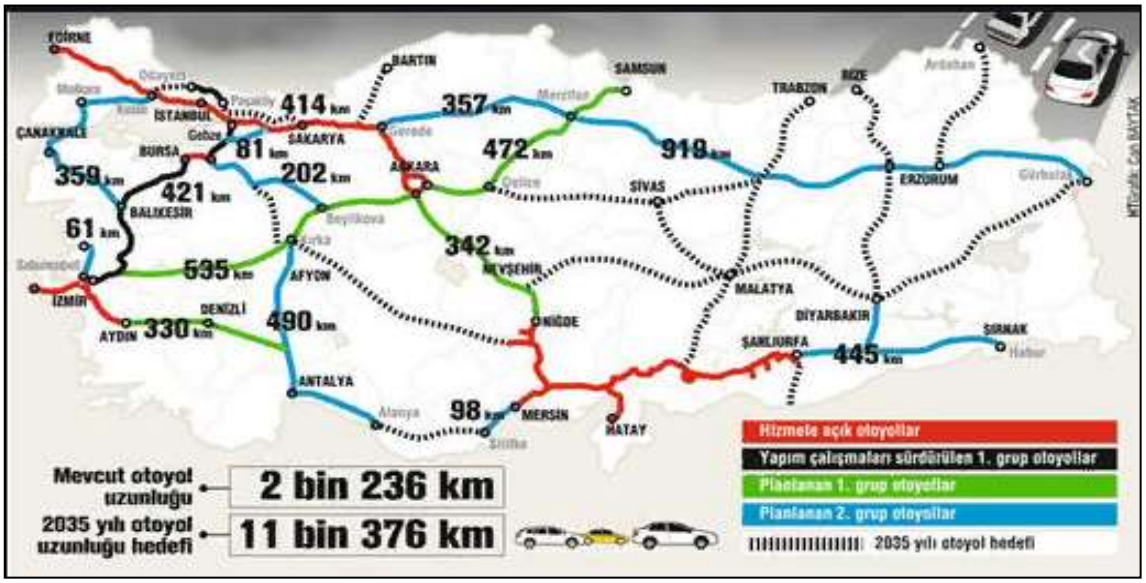
Şekil 6 Modern İpek Yolu [10].

Modern İpek Yolu ile Tarihi İpek Yolu güzergâh olarak hayli benzer karakter taşımaktadır. Bununla beraber projede, kara yolu kadar deniz yolu da öne çıkmaktadır. Dolayısıyla hayli kapsamlı ve iddialı bir proje niteliğindedir. Deniz yolu güzergâhı önemli ölçüde hayata geçirilir durumdadır. Ancak, lojistik alt yapı desteklemesine ilişkin çalışmalar devam ede gitmektedir. Bölgede karayolları zaten vardır. Ancak, burada önemli olan kaliteli, bir başka deyişle "Otoyol" niteliği taşıyanlar olmaktadır. Bu bakımdan da Ön Asya otoyolları son derece önemlidir.

Şekil 7 Modern İpek Yolu Projesine Hizmet Verebilecek Var olan Otoyollar

Şekil 7 incelendiğinde, Modern İpek Yolu güzergâhında var olan Otoyollara yenilerinin eklenmesinin ve bu bağlamda önemli alt yapı yatırımlarının yapılması gerektiği kolaylık anlaşılmaktadır. Ön Asya'nın önemli ülkesi olan Türkiye, kendi ülkesinde önemli birçok projeyi hayata geçirmiş ve geçirmekte olup yeni projeleri de planlamaktadır (Şekil 8). Bu bağlamda, Marmaray, 3. Boğaz Köprüsü, Avrasya Tüneli, İstanbul'da 3. Büyük Havalimanı, Boğaz altından karayolu geçişi, Bakü-Kars hızlı tren yolu, Çanakkale 18 Mart Köprüsü, ülke içi ana arter otoyol projeleri vb. gibi büyük projeler sayılabilir. Tüm bu projeler Modern İpek Yolu'nun Ön Asya Projeleri açısından ayrı ayrı önem taşımaktadırlar.

Şekil 8 Türkiye Otoyolları ve Otoyol Projeleri

Ayrıca, şunu da belirtmek gerekir ki; Ön Asya jeopolitiğinin en stratejik yerini de Ön Asya'nın uç bölgesi olan Türk Boğazları ve Marmara Denizi oluşturmaktadır. Bir başka

deyişle, İstanbul ve Çanakkale Boğazları ile bunları bağlayan iç deniz güçlü bir ehemmiyete sahip bulunmaktadır.

Burada İstanbul'un yeri tüm bölgeyi maniple edebilme karakterine sahiptir. Bağlantısını sağladığı Karadeniz ile (Türk Boğazları ve Marmara üzerinden) Akdeniz ve diğer dünya denizleri için kilit noktası niteliği taşımaktadır [3,4].

Nitekim yüzyıllar boyu imparatorluklara başkentlik yapmıştır. Bu konuda tüm dünya için stratejik öneme sahip bulunmaktadır. Bu durum tarihte olduğu gibi günümüzde de (başkent olmasa da) ticari ve jeopolitik açıdan yadsınamaz bir konuma ve öneme sahip bulunmaktadır. Nitekim Napoleon Bonaparte (İstanbul'a hiç gelmemiş ve görmemiş olmasına karşın) "Dünyada tek devlet olsaydı merkezi İstanbul olurdu." ifadesini kullanmıştır. Bu söylemin, coğrafyanın dışından olan ve bu bölgede bulunmuş toplumlara mensup olmayan bir stratejist devlet adamı tarafından söylenmiş olması konuyu açık ve net olarak betimlemektedir.

Öte yandan, Roma Döneminde ve takiben Bizans döneminde İstanbul, tüm dünya için başlangıç noktası olarak kabul edilmiş olup, buna ilişkin sıfır meridyen olarak kabul edilmiş Milenyum Taşı Ayasofya'nın karşısında bulunmaktadır (Şekil 9). Osmanlı döneminde ise İstanbul merkezi olarak yine ilgili bir taş Kanuni Sultan Süleyman döneminde "Yeşil Taş" nitelemesiyle Şehzadebaşı'na yerleştirilmiştir (Şekil 10).

Şekil 9 Dünyanın Başlangıç Noktası [9] Milenyum Taşı

Şekil 10 Yeşil Taş [10]

Ön Asya Enerji Politiği

Dünya genelinde, enerji hatları ile ana arter karayolları birbirlerini takip etmektedirler. Burada dikkat çekmek gerekir ki; yolların ulaştığı bölgelerde kalkınma faaliyetleri artmakta dolayısıyla enerjiye ihtiyaç duyulmaktadır. Bir başka deyişle enerji hatlarının, karayollarının ulaştığı bölgelerin artan enerji gereksinimi karşılamak zorululuk haline gelmektedir. Aksine olarak ta enerji hatları döşenen bölgeler yatırımların artmasını desteklediğinden yeni yolların yapılması gereksinimini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla enerji hatları ile ana arter karayollarının birbirlerini gerektirdikleri ve tetikledikleri görülmektedir.

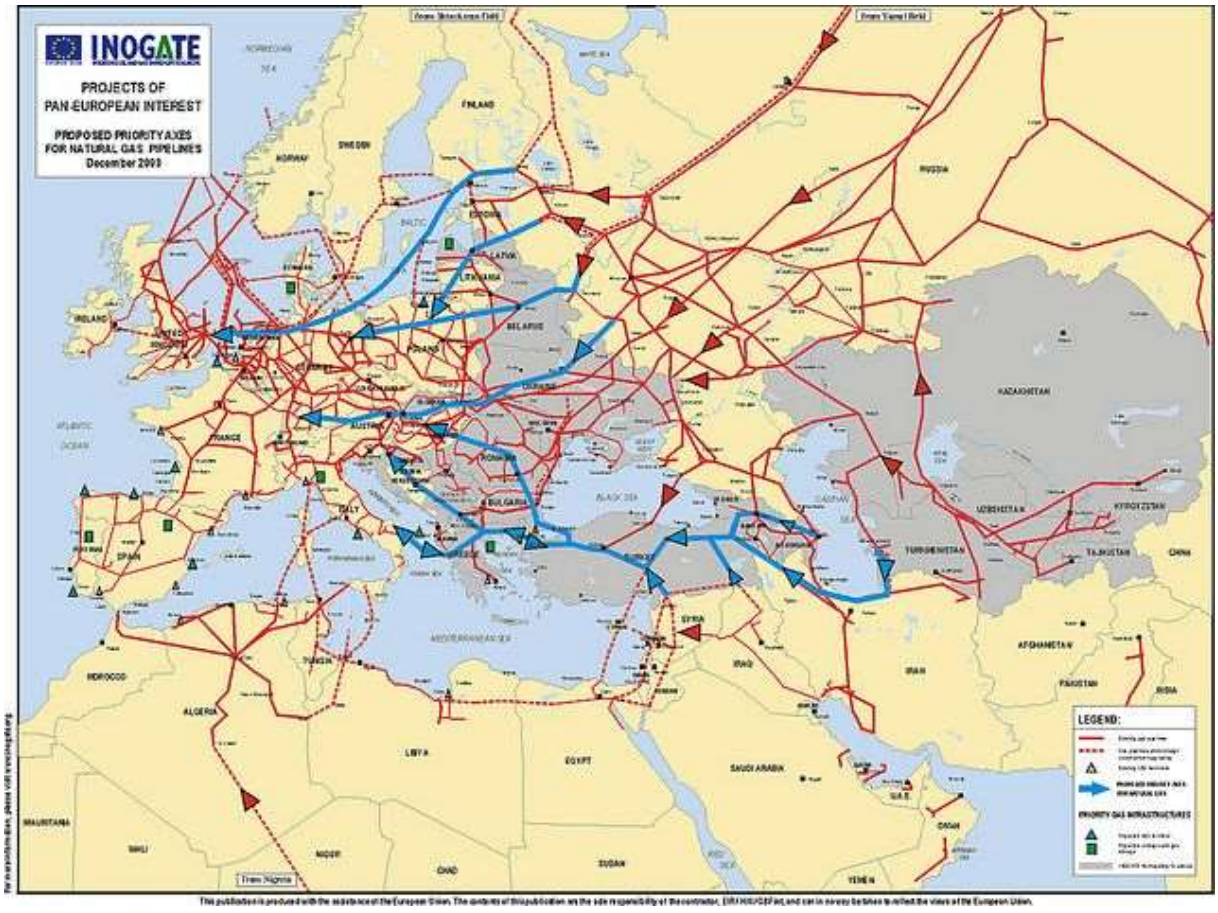
Modern ipek yolu gibi küresel ölçekteki bir proje kapsamında hayata geçirilmesi planlanan karayollarının enerji hatlarını tetikleyeceği açıktır. Halen kimi enerji hatları döşenmiş, veya döşenmeye başlanmış veya planlanmaktadır. Burada şunu da belirtmek gerekir ki; Modern İpek Yolu projesinin açıklandığı Pekin Zirvesinde altyapı, ulaştırma ve sanayi yatırımlarına ilişkin projelerle birlikte enerji ve enerji kaynakları konusunda işbirliği

de gündeme gelmiş bulunmaktadır. Nitekim Zirveye katılan üst seviye yetkililer arasında Enerji Bakanlarının da yer aldığı dikkat çekmiştir [3,11]

Enerji hatlarınn bölgede zaten var olduğu görülmektedir (Şekil 11). Ancak, halen hayata geçirilmekte olan ve geçirilmesi planlanan enerji hatları da bulunmaktadır. Modern İpek Yolu karayolları ile enerji hatları projelerinin güzergah bölgeleri birbirleriyle hayli örtüşmektedir

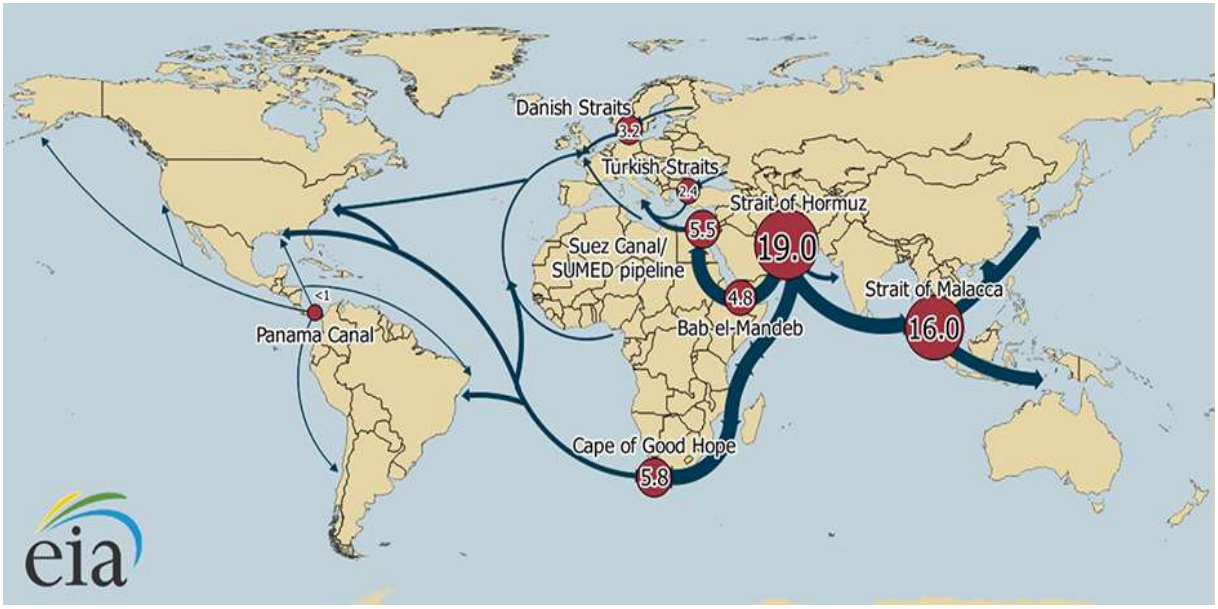
Ön Asya, karayollarında olduğu gibi enerji hatları açısından da kavşak alanında bulunmaktadır. Bilindiği üzere Ön Asya, enerji kaynağı bölgesi olan Orta Doğu ve Avrasya ile enerji kaynaklarına büyük ölçüde gereksinimi olan Avrupa arasında yer almaktadır. Dolayısıyla Ön Asya bölgesi enerji politik açıdan stratejik önem taşımaktadır

Bu bağlamda Ön Asya'nın önemli ülkesi olan Türkiye'de dış bağlantılı enerji hatlarının bulunduğu ve giderek enerji odak bölgesi haline gelen bir ülke durumunda olduğunu da belirtmek gerekir [13]. Bu hatlar arasında; Güney Kafkaskya-TANAP-TAP, Türk Akım, Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattı, Mavi Akım vb. hatlar sayılabilir.

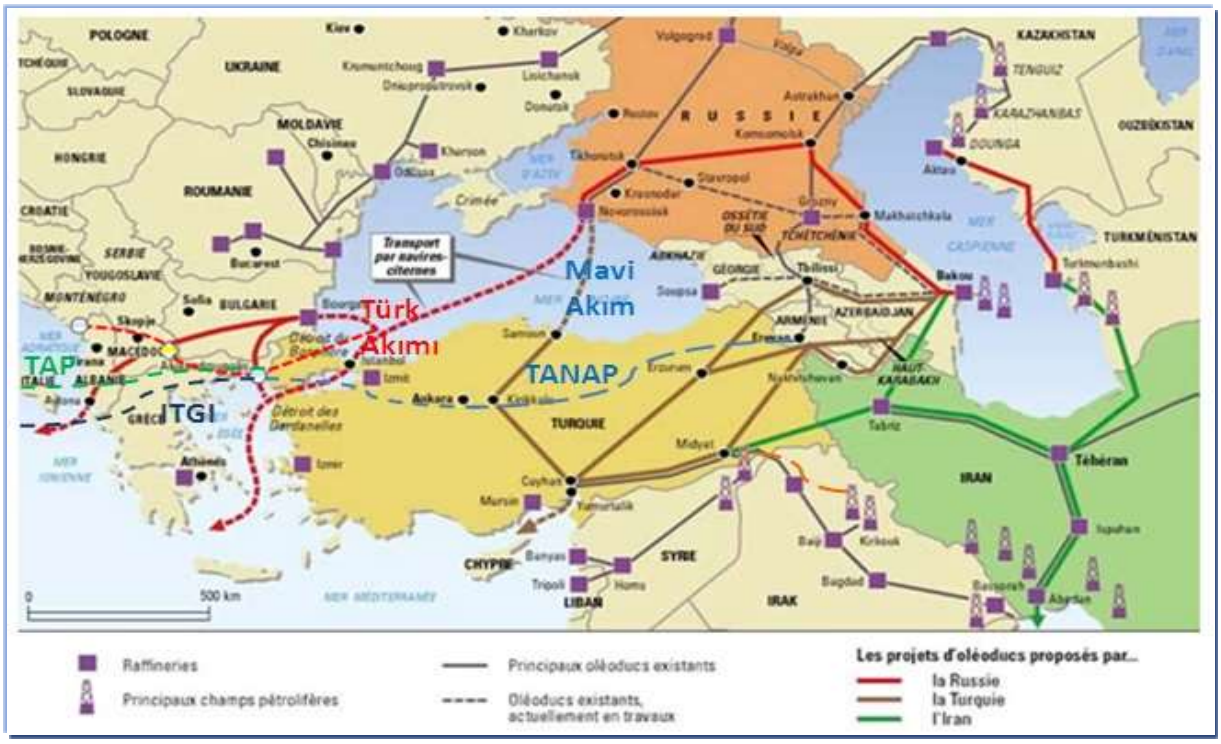

Şekil 11 Avrasya – Avrupa Enerji Hatları [12]
Şekil 12 Ön Asya Enerji Hatları

Enerji politik açıdan da yine İstanbul'un yeri ayrı bir önem taşımaktadır. Nitekim enerji taşımacılığı açısından da stratejik geçiş bölgeleri arasında Türk Boğazları, daima stratejik yer tutmaktadır (Şekil 14).

Şekil 14 Enerji Transit Yolları [14].

Sonuç

Ön Asya tarih boyunca olduğu gibi, halen de hem jeopolitik açıdan ve hem de enerji politik açıdan son derece önemli bir konumda bulunmaktadır. Burada, üzerinde durulması

gereken esas argüman enerji olacaktır. Zira enerjiyi kontrol eden, günümüz dünyasında inisiyatif sahibi olabilmektedir. Dolayısıyla, enerji hatlarıyla hayata geçirilen bir Modern İpek yolu projesinin başarılı olma şansı çok yüksek olacaktır.

Yol projeleriyle bütünleşen enerji hattı projeleri muhtemelen dünya dengelerinin yeniden tesis edilmesi anlamına gelecektir. Söz konusu projelerin realize olmasıyla 21. Yüzyılda zenginlik ve refahın batıdan doğuya doğru kayacağı söylenebilir. Bu da Ön Asya'yı daha da stratejik hale getirecektir denebilir.

Kaynaklar

[1] Şenkul & Kaya, (2017), Türk Coğrafya Dergisi 69, s: 109-120.

[2] http://apelasyon.com/Yazi/536-deniz-yollari (Erişim Tarihi: 07.01.2021)

[3] A.B. Tuğrul, "Karadeniz'de Enerji Politikaları (Energy Policy of Black Sea)", Bölgesel ve Uluslar arası işbirliği Sahası olarak Karadeniz (Black Sea a Space of Regional and Internationak Cooperation), YTÜ/BALKAR/TÜMBİFED, İstanbul, Eylül 2020, s: 131-142, ISBN: 978-975-461-567-8, Elektronik ISBN: 978-975-461-575-3, (Editör: Mehmet Hacısalihoğlu).

[4] A.B. Tuğrul, Kızıldeniz'in Enerji Politik Önemi ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, II. Zeugma Uluslararası Multidisipliner Çalışmalar Kongresi, 18-20 Ocak 2019 Gaziantep, Bildiri Tam Metin Kitabı, Cilt 1, s: 284-292. (ISBN 978-605-7875-00-6).

[5] A.B. Tuğrul, İpekyolu ve Enerji Yolları İlişkisi, Medeniyet Çalışmaları Dergisi, Ocak 2018, s: 12-20, DOI: 10.26899/inciss.43

[6] Günel, G., (2010), Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu – Kervansaraylar – Köprüler, Kebikeç, Vol. 29, s: 133- 146.

[7] https://tr.pinterest.com/pin/496873771365025572/ (Erişim Tarihi: 07.01.2021)

[8] http://www.tarihportali.org/uygarligin-dogusu-ve-ilk-uygarliklar-haritalari/11604-kral-yolu-haritasi.html (Erişim Tarihi: 07.01.2021)

[9] Karagöl, A.T., (2017), Modern İpek Yolu Projesi, Perspektif. Vol.174, s: 1-7.

[10]http://www.dw.com/tr/modern-ipek-yolu-projesi-beklentiler-ve-ku%C5%9Fkular/a-38832963(Erişim Tarihi: 24.08.2017).

[9] https://www.nowbodrum.com/milion-tasi-sultanahmet-milyon-tasi/Erişim Tarihi: 07.01.2021)

[10] https://www.haberturk.com/sehzadebasi-kulliyesi-ndeki-yesil-granit-tas-istanbul-un-merkezi-1914783,(Erişim Tarihi: 07.01.2021)

[11] A.B. Tuğrul, "Enerji Politik Açıdan Modern İpek Yolu Değerlendirmesi", Enerji Dünyası, Şubat 2021, Sayı: 98, s: 10-11.

[12] G. Peterson, Inogate natural gas network (2003)

[13] A.B. Tuğrul, Türk Akım ve Modern İpek Yolunun Enerji Politik İlişkisi", 10th International Congress on Social Sciences, China to Adriatic, 10-14 June, 2019, Rome, Italy, Proc. p. 32-40, ISBN – 978-605-7695-21-5.

[14]https://ordaf.org/ortadogunun-petrol-transit-gecis-noktalari/,(Erişim Tarihi:10.01.2021)

DÖNGÜSEL EKONOMİ VE YEŞİL PAZARLAMA

Doç. Dr. Mustafa HATİPLER
Trakya Üniversitesi,
Dr. Nilgün KÖKSALAN
Trakya Üniversitesi

Özet

Küresel bazda artan doğal kaynak tüketimi insanoğlu ve dünyanın geleceğini her geçen gün daha fazla tehdit etmektedir. Atıklar ve çevresel kirlilik düzeyinde yaşanan artış ve bilinçsiz kullanım ile doğal kaynaklarda meydana gelen azalma gibi çevresel problemlerin giderek artması günümüz üretim ve tüketim anlayışlarının sorgulanarak çözüm yollarının sunulduğu yeni yaklaşımların ortaya konulmasını gerekli kılmaktadır.

Döngüsel ekonomi sıfır atık perspektifinden yola çıkarak çevresel faydanın öne çıkarıldığı bir üretim modeli yaklaşımıdır. Birçok çevresel sorunun da kaynağını oluşturan bugünün hakim sistemi doğrusal ekonomide var olan kullan at anlayışından farklı olarak, döngüsel ekonomi modeli içerisinde dönüşüm teşvik edilmektedir. Kaynakların hiç bitmeyecekmiş gibi kullanıldığı doğrusal ekonominin aksine döngüsel ekonomide hammaddelerin tekrar değerlendirilmesi suretiyle yeni kaynak kullanımının önüne geçilmektedir. Döngüsel ekonomi beraberinde getirdiği yeni iş modelleriyle yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, geri dönüşüm, ürünlerin ömrünün uzatılması gibi uygulamaları destekleyerek aynı zamanda sürdürülebilir bir yaşama da katkı sağlamaktadır.

Tüketici ihtiyaçlarını karşılama noktasında dünden bugüne varlığını sürdüren üretim ve tüketim modelinin fiziksel çevre üzerinde olumsuz etkiler meydana getirdiği açıktır. Kaynakların bilinçsizce kullanımı doğal dengenin bozulmasına yol açarak hem bugün hem de yarın için insani yaşam şartlarını olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla çevre kirliliğine yol açmayan, doğal kaynakların daha az tüketilmesine olanak veren, geri dönüştürülebilir ürünlerin geliştirilmesi ve pazarlanması önem taşımaktadır. Bu noktada tüketici istek ve ihtiyaçlarına yönelik olarak çevre dostu ürünlerin kullanımı ve geliştirilmesi yaklaşımına dayanan yeşil pazarlama anlayışı ortaya koyduğu çevreci bakış açısıyla dikkat çekmektedir. Yeşil pazarlama, salt tüketim odaklılıktan farklı olarak ürün ve hizmet bazında çevresel kaygıların ön planda tutulduğu bir pazarlama anlayışını temsil etmektedir.

Bu çalışmada, öncelikle doğrusal ekonomi ve döngüsel ekonomi olguları ile döngüsel ekonomide yer alan temel ilkeler ve özellikler, döngüsel ekonominin önemi ve faydaları ve döngüsel iş modelleri üzerinde açıklamalara yer verilmiştir. Ardından yeşil pazarlama yaklaşımı, yeşil pazarlama karması, yeşil pazarlama yaklaşımına neden olan faktörler ele alınmış ve son olarak döngüsel ekonomi modelinde yeşil pazarlamanın yeri ve önemi tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Döngüsel, Döngüsel Ekonomi, Pazarlama, Yeşil Pazarlama.

CIRCULAR ECONOMY AND GREEN MARKETING

Abstract

Increasing consumption of natural resources on a global basis threatens the future of humanity and the world more and more every day. Increasing environmental problems such as the increase in the level of waste and environmental pollution and the decrease in natural resources with unconscious use make it necessary to put forward new approaches that offer solutions by questioning today's production and consumption understanding.

The circular economy is an approach of a production model in which environmental benefit is highlighted, starting from a zero waste perspective. Unlike the disposable understanding of today's dominant system -the linear economy- which is the source of many environmental problems, recycling is encouraged within the circular economy model. Unlike the linear economy, where resources are used as if they never end, in the circular economy, the use of new resources is prevented by re-evaluating the raw materials. The circular economy also contributes to a sustainable life by supporting practices such as the use of renewable energy resources, recycling, and extending the life of products with the new business models it brings.

It is clear that the production and consumption model, which has been in existence from past to present at the point of meeting consumer needs, has negative effects on the physical environment. The unconscious use of resources causes the disruption of the natural balance and adversely affects human life conditions both today and tomorrow. Therefore, it is important to develop and market recyclable products that do not cause environmental pollution and allow less consumption of natural resources. At this point, the green marketing approach based on the use and development of environmentally friendly products in line with consumer demands and needs draws attention with its environmentalist perspective. Green marketing represents a marketing approach where environmental concerns are prioritized on the basis of products and services, as distinct from purely consumption-oriented.

In this study, firstly, the linear economy and circular economy phenomena and the basic principles and features in circular economy, the importance and benefits of circular economy and circular business models are given. Then, the green marketing approach, the green marketing mix, the factors that cause the green marketing approach are discussed, and finally, the value and importance of green marketing in the circular economy model are discussed.

Keywords: Circular, Circular Economy, Marketing, Green Marketing.

GİRİŞ

Sanayi Devrimi'nden bu yana meydana gelen gelişmeler birçok sosyal, ekonomik ve çevresel değişime neden olmuştur. Bu gelişmelerin birey ve toplum bazında olumlu etkileri olduğu gibi özellikle çevre üzerinde doğrusal ekonominin al-yap-at yaklaşımının neticesinde ortaya çıkan olumsuz etkileri de mevcuttur. Artan dünya nüfusu, bilinçsiz tüketim ve çeşitli sosyo-demografik değişimler doğal kaynakların her geçen gün azalmasına neden olmaktadır. Bugün yaşanmakta olan ve yarın için sürdürülebilirlik tartışmalarını beraberinde getiren sosyal, ekonomik ve çevresel problemler artık söz konusu sorunların çözümünde yeni bir bakış açısının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Doğal hayat döngüsünden hareketle, doğrusal ekonomi yaklaşımına bir alternatif olarak ortaya çıkan Döngüsel Ekonomi (DE), hem el değmemiş kaynakların kullanımını hem çevresel atıkları azaltmayı hedefleyen bir ekonomi anlayışına dayanmaktadır. Dünya nüfusunun 2050 yılı itibariyle 9.7 milyar insana ulaşacağı tahmin edildiği düşünüldüğünde (UN, 2019), bu boyutta bir artışın, satın alma gücünün ve tüketimin kaynaklar ve artan talep üzerinde görülmemiş bir etki meydana getireceği açıktır (Andrews, 2015: 308). Diğer taraftan, DE modeline ilişkin çalışmalarıyla bilinen Ellen MacArthur Vakfı (EMAF), 2013 yılında yayınladığı raporunda, ekonomik sisteme 2010 yılında 65 milyar ton hammadde girişinin olduğunu, bu miktarın 2020 yılında 82 milyar tona ulaşacağını öngörmektedir. Raporda ayrıca, Avrupa'da, 2010 yılı itibariyle 2.7 milyar ton atığın üretildiğini ve bu atık miktarının yalnızca %40'nın yeniden kullanım, geri dönüşüm, kompost ve sindirilme şeklinde kullanıldığını belirtmektedir. Rapora göre, DE modeline geçiş halinde bile 340 milyar ile 380 milyar dolar arasında, gelişmiş bir DE modelinde ise 520 milyar ile 630 milyar dolar arasında bir net malzeme maliyet tasarrufu söz konusudur (EMAF, 2013: 8-15).

Günümüzde hakim ekonomik sistemin meydana getirdiği çevresel sorunlar karşısında tüketicilerin giderek artan farkındalığı pazarlama anlayışında da çevreci bakış açısının öne çıkmasını sağlamıştır. Çevre konusunda tüketici bazında artan hassasiyet pazarlama uygulayıcılarının yöntem ve stratejilerini buna göre yeniden dizayn etmelerini gerektirmektedir. Ekolojik pazarlama, çevreci pazarlama ya da yeşil pazarlama adı verilen bu yeni pazarlama anlayışı, bir ürünün promosyonu ve reklamından daha geniş bir çerçevede; tüketici, endüstriyel ürünler ve hizmetleri kapsayan, ürün modifikasyonundan, ürün süreçlerine ve ambalaj değişikliklerine kadar uzanan bir pazarlama anlayışını temsil etmektedir (Polonsky, 1994: 1).

Bu çalışmada DE anlayışında yeşil pazarlama yaklaşımının yeri ve öneminin irdelenmesi amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmada öncelikle, DE kavramı tanımı, ilkeleri, özellikleri, önemi ve faydaları ile döngüsel iş modelleri hakkında açıklamalara yer verilmiştir. Ardından, yeşil pazarlama yaklaşımı, yeşil pazarlama karması ve yeşil pazarlama yaklaşımına neden olan faktörler ele alınmıştır. Son olarak, DE anlayışı ve yeşil pazarlama yaklaşımı bir arada değerlendirilerek, yeşil pazarlamanın DE modeli içerisindeki yeri ve önemi tartışılmıştır.

1.DÖNGÜSEL EKONOMİ

Dünya nüfusunun her geçen gün artması kaynak tüketiminde de geri dönülemez artışların yaşanmasına neden olmaktadır. Günümüz doğrusal ekonomi düzeninde özellikle kullan at şeklindeki üretim ve tüketim tarzı, mevcut hammaddelerin bilinçsiz kullanımına yol açarak var olan kaynakları atık haline dönüştürmektedir. Bu bölümde, doğrusal ekonomi ve DE olguları ile DE'de yer alan temel ilkeler ve özellikler, DE'nin önemi ve faydaları ve döngüsel iş modelleri ele alınmıştır.

1.1. Doğrusal Ekonomi ve Döngüsel Ekonomi Modeli

Günümüzdeki hâkim ekonomik yaklaşım doğrusal ekonomik sistemdir. İngilizce'de take-make-dispose (al-yap-at) olarak ifade edilen doğrusal ekonomik sistemde bir ürün

üretmek için öncelikle hammadde alınarak çeşitli işlemlerden geçirilmekte ve ürün haline dönüştürülmektedir, ardından tüketicinin kullanımına sunulan ürün tüketilerek atık haline gelmektedir (EMAF, 2013: 14; Önder, 2018: 197).

Doğrusal ve döngüsel modeller birbirinden farklı iki anlayış barındırmaktadır. İki yaklaşım aşağıda yer alan şekilde (Şekil 1) gösterilmektedir:

Şekil 1: Doğrusal ve Döngüsel Ekonomi Modeli

Kaynak: Sauvé, Bernard ve Sloan, 2016: 52.

Şekil 1'de; doğrusal modelde (solda), doğal kaynakların alınarak çeşitli süreçler sonunda ara malı ve ürün haline getirildiğini ve nihai olarak tüketici tarafından kullanılarak atık haline geldiğini göstermektedir. Sürece dikkat edildiğinde yalnızca tüketim sürecinde değil üretim sürecinde de atık meydana geldiğini ifade etmek mümkündür. Buna karşılık, sağda yer alan döngüsel modelde, kaynak tüketimi ve israfın çevre üzerindeki etkisi hesaba katılmıştır. Söz konusu kaynaklar üretim ve tüketim sistemi içerisinde kapalı döngüsel hareketler meydana getirmektedir. Bu noktada amaç, el değmemiş kaynakların kullanımını optimize ederek, üretim ve tüketimin her safhasında çevresel kirliliği ve atığı en aza indirmektir.

DE ile ilgili olarak literatürde birçok farklı tanım bulunmaktadır. Ancak literatürde yer alan tanımlar incelendiğinde ortak bir tanımdan söz etmek mümkün değildir (Rizos, Tuokko ve Behrens, 2017: 4).

DE en genel anlamıyla "Kaynakların hizmet süresi sona erdiğinde süreçler, kişiler veya işletmeler tarafından kullanılması yoluyla materyal ve enerji döngülerinin kapatılması ve atıkların minimize edilmesi" olarak tanımlanmaktadır (Stahel, 2016: 435). Bir başka tanımda ise kaynak akışlarının ekonomik ve ekolojik döngülerini kapatarak doğal kaynak girdisini ve atık çıktısını azaltmayı hedefleyen basit ama ikna edici bir strateji olarak ifade edilmektedir (Haas, Krausmann, Wiedenhofer ve Heinz, 2015: 765). Bir yandan doğal kaynak kullanımının diğer yandan çevresel atıkların en aza indirilmesini amaçlayan DE yaklaşımı, doğadan esinlenerek oluşan bir anlayış olarak nitelendirilmektedir (Koçan, Gültekin ve Baştuğ, 2019: 538).

Avrupa Çevre Ajansı (European Environment Agency-EEA), DE'yi, "Ürünlerin, materyallerin ve kaynakların değerlerinin mümkün olduğunca, ekonomi içinde korunduğu ve atık üretiminin minimize edildiği bir ekonomi" olarak tanımlanmaktadır (EEA, 2015: 86). Avrupa Komisyonu iseDE'yi "işletmeleri kaynak kıtlığına ve değişken fiyatlara karşı koruyarak yeni iş fırsatları ve daha verimli üretim ve tüketim yöntemleri yaratmaya çalışan" bir ekonomik yaklaşım olarak ifade etmektedir (Commission, 2015: 1).

DE kavramına ilişkin geniş bir tanımlama ise "yeniden dizayn edilmiş bir sanayi ekonomisine, yenilenebilir enerji kullanılmasına, toksik kimyasalların kullanımının azaltılmasına, yeniden tasarlanmış bir sistem ile atık oluşumunu ortadan kaldırılmasına dayanan bir yaklaşım" olduğuşeklindedir (EMAF, 2013: 22).

1.2. Döngüsel Ekonomide Yer Alan Temel İlkeler ve Özellikler

Bugün artık birçok alanda yaşanan sürdürülebilirlik problemleri doğrusal ekonomiden DE'ye doğru bir anlayış değişikliğini de beraberinde getirmiştir. Bir yandan doğal kaynak kullanımının azaltılması diğer yandan çevresel kirliliğin önüne geçilmesi bağlamında ortaya konan çabalar yeni bir sürdürülebilir ekonomik sistem olarak döngüsel ekonomi yaklaşımını da öne çıkarmaktadır.

DE yaklaşımı temel olarak, belirli bir endüstri yan ürününün ikinci bir endüstri için bir kaynağa dönüştürülmesi anlayışına dayanmaktadır ve dolayısıyla DE'de sektörler arası dinamiklere ve iş birliğine güçlü bir vurgu yapılmaktadır (Açıkalın, 2020: 241). "Bölgesel rekabet gücüne ve ekonomik büyümeye" katkıda bulunmayı amaçlayan DE yaklaşımında 3R kavramı dikkat çekmektedir. İngilizce "Recycle, Reuse ve Reduce" (Geri dönüşüm, Yeniden kullanım ve Azaltma) kelimelerinin baş harflerinden oluşan 3R kavramlarını şu şekilde ifade etmek mümkündür (Geng, Zhu, Doberstein ve Fujita 2009: 997; Yang, Zhou ve Xu, 2014:218):

- Geri dönüşüm: Atıkların doğrudan kullanımı için geri dönüştürülmesi veya atık geri kazanımının işlevsel hale getirilmesi,
- Yeniden kullanım: Atıkların tamir, yenileme veya yeniden üretim ile ya tamamen yada diğer ürünlerin üretiminde kısmen kullanılması,
- Azaltma: Üretim ve tüketim süreçlerinde ortaya çıkan atıkların ve kirleticilerin azaltılması.

DE'nin dayandığı temel ilkelere bakıldığında; ilk olarak, atıkların olmadığı, ürünlerin bir demontaj ve yeniden kullanım döngüsü için optimize şekilde tasarlanmış olduğu görülmektedir. İkinci olarak, bir ürünün tüketilebilir ve dayanıklı bileşenleri arasında kesin bir ayrım olması gereğine dikkat çekilmektedir. Bugünkü durumun aksine DE'de biyolojik bileşenler veya besinler güvenle biyosfere döndürülebilmektedir. Diğer taraftan biyosfer açısından geri dönüşüme uygun olmayan motor ve bilgisayar gibi dayanıklı ürünler ise yeniden kullanım için tasarlanmaktadır. Üçüncü olarak, bu döngüyü beslemek için kullanılacak enerji yenilenebilir ve kaynak bağımlılığını azaltıcı özelliktedir. Söz konusu ilkelerin yanı sıra DE'ye ilişkin diğer özellikleri ise şu şekilde özetlemek mümkündür (EMAF, 2013: 8):

- İç döngülerin gücü: Bir ürüne ilişkin döngü ne kadar dar olursa, o ürün yeniden kullanım, tadilat ve yeniden üretim bağlamında daha az değiştirilir, daha hızlı kullanıma dönüşür ve hammadde, işçilik, enerji ve sermaye bağlamında daha yüksek tasarruf potansiyeli oluşur.
- Daha uzun daire çizme gücü: Ardışık döngülerin (yeniden kullanım, yeniden üretim veya geri dönüşüm) sayısını ve /veya her döngüdeki süreyi en üst düzeye çıkarmak.
- Kademeli kullanımın gücü: değer zincirinde yeniden kullanımı çeşitlendirmesi halidir. Örneğin, pamuklu giysiler ikinci el giysi olarak yeniden kullanılması, daha sonra döşemede elyaf dolgusu olarak mobilya endüstrisinde ve elyaf dolgusunun daha sonra inşaat için yalıtım amacıyla taş yününün üretiminde kullanılması). Bu noktada dikkat edildiğinde her durumda işlenmemiş materyallerin girişi yerine pamuk lifleri güvenli bir şekilde biyosfere geri döndürülmektedir.
- Saf çemberlerin gücü: kirlenmemiş malzemelerin sistem içindeki akışı sayesinde akışlar toplama ve yeniden dağıtım verimliliği sağlanırken teknik bileşenlerin de kalitesi korunmaktadır. Bu şekilde hem ürün ömrü ve hem malzeme verimliliği artmış olmaktadır.

1.3. Döngüsel Ekonominin Önemi ve Faydaları

Son yıllarda mevcut doğrusal ekonomi yaklaşımının sorgulanmasıyla DE modelinin birçok bilimsel, akademik ve politik ortamda gündeme geldiği görülmektedir. Bu durumun başlıca nedenini ise "DE modelinin vaat ettiği muazzam finansal, sosyal, çevresel fırsat ve faydalar" olarak açıklamak mümkündür (Açıkalın, 2020: 239). DE, "European Academies Science Advisory Council" (EASAC) tarafından yayınlanan rapora göre şu faydaları sağlamaktadır (EASAC, 2018'den aktaran Veral, 2018: 468-469):

- Tasarruf sağlayarak ve kullanılan hammaddeleri ve enerji bağımlılığını azaltarak rekabet gücünün artırılması;
- Tedarik güvenliğinin artırılması ve artan maliyetlerin kontrol altında tutulması;
- Sera gazı emisyonlarının azaltılmasıyla iklim değişikliğiyle mücadele politikasına katkı
- İstihdam fırsatları
- Kaynak çıkarımı ve atık bertarafının çevresel etkilerinin azaltılması
- Yeni işler için fırsatlar.

DE, tüketim ve hammadde kullanımı konusunda doğrusal ekonomiden farklı bir anlayışa sahiptir. Bir yandan üretim süreçlerinde el değmemiş kaynakların ve fosil yakıtların kullanımı, diğer yandan hem endüstriyel hem tüketim bazlı atıkların çevreye verdiği zararların boyutu, DE'nin ortaya koyduğu yeni anlayışla her şeyden önce çevreye ilişkin çeşitli faydalar sağladığını gözler önüne sermektedir. Bunun yanında, EMAF (2013: 10-11)'nın çalışmasına göre DE yaklaşımının sağladığı diğer faydalar ise şu şekilde sıralanmaktadır:

Ekonomiye Sağladığı Faydalar

- Net malzeme tasarrufunun sağlanması,
- Fiyat oynaklığı ve arz riskinin azaltılması,
- Sektörel değişim ve olası istihdama yönelik faydaların artışı,

- Azaltılmış dışsallıklar.

İşletmelere Sağladığı Faydalar

- Malzeme faturaları ve garanti risklerinin düşmesi,
- Müşteri etkileşimi ve sadakatin gelişimi,
- Daha az ürün karmaşıklığı ve yönetilebilir yaşam döngülerinin meydana gelmesi.

Tüketicilere Sağladığı Faydalar

- Ürünlerde erken eskime maliyetinin düşmesi,
- Ürünlerde seçim kolaylığı,
- Ürünlerden elde edilebilecek ikincil faydaların artışı.

1.4. Döngüsel İş Modelleri

Döngüsel iş modelleri, doğal kaynakların kullanımı ile endüstriyel ve tüketim kaynaklı atıkların oluşumu üzerine odaklanan modellerdir. Bu noktadan hareketle, döngüsel iş modellerinin etkin bir kaynak kullanımına geçiş açısından önemli bir rol üstlendiğini ifade etmek mümkündür.

Dünyadaki uygulamalarına bakıldığında DE, doğa kanunlarına göre bir model önerisi sunmaktadır (Ghisellin, Cialani, ve Ulgiati, 2016: 11). Son yıllarda gelişen yeni teknolojilerle hızlı bir büyüme gösterdiği ifade edilen döngüsel iş modellerinde geri dönüşüm, yeniden üretim ve yedek parça paylaşımı gibi süreçlerin birçok sektörde üretimin %15'ine denk geldiği belirtilmektedir (OECD, 2018).

Döngüsel iş modellerinde girdi olarak mevcut malzemeler ve ürünler kullanılmaktadır. Modelin bu özelliği, geleneksel iş modellerine göre daha az çevresel zarara yol açmasını sağlamaktadır. Döngüsel iş modelleri ile ilgili olarak günümüzde göze çarpan modelleri şu şekilde sıralamak mümkündür (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı, İng. The Organısatıon for Economıc Co-Operatıon and Development OECD, 2018):

- *Döngüsel tedarik modelleri;* El değmemiş kaynaklardan elde edilen geleneksel malzeme girdilerini biyo-tabanlı yenilenebilir veya geri kazanılmış malzemeler ile değiştirerek uzun vadede işlenmemiş kaynak çıkarma talebini azaltır.
- *Kaynak geri kazanım modelleri;* atıkları ikincil hammaddelere dönüştürerek el değmemiş doğal kaynakların çıkarılması ve işlenmesini sağlar.
- *Ürün ömrünü uzatan modeller;* mevcut ürünlerin kullanım süresini uzatır, bileşenlerin akışını yavaşlatır, malzeme, kaynak çıkarma ve atık oluşum oranını düşürür.
- *Paylaşım modelleri,* az kullanılan ürünlerin paylaşımını kolaylaştırır ve bu nedenle yeni ürünlere olan talebi azaltır.
- *Ürün hizmet sistemi modelleri;* Ürünlerden ziyade hizmetlerin pazarlandığı bu sistem çevreci ürün tasarımıyla daha verimli ürün kullanımını ve doğal ürünlerin daha tasarruflu kullanımını teşvik eder.

2.YEŞİL PAZARLAMA

Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılarken fiziksel çevre üzerinde bıraktıkları olumsuz etkileri en aza indirme hedefinden hareketle ortaya çıkan yeşil pazarlama kavramı günümüzde tüketicinin çevre konusunda bilinçlenmesiyle birlikte her geçen gün önem

kazanan bir anlayış haline gelmiştir. Bu bölümde, yeşil pazarlama yaklaşımı, yeşil pazarlama karması ve yeşil pazarlama yaklaşımına neden olan faktörler açıklanmıştır.

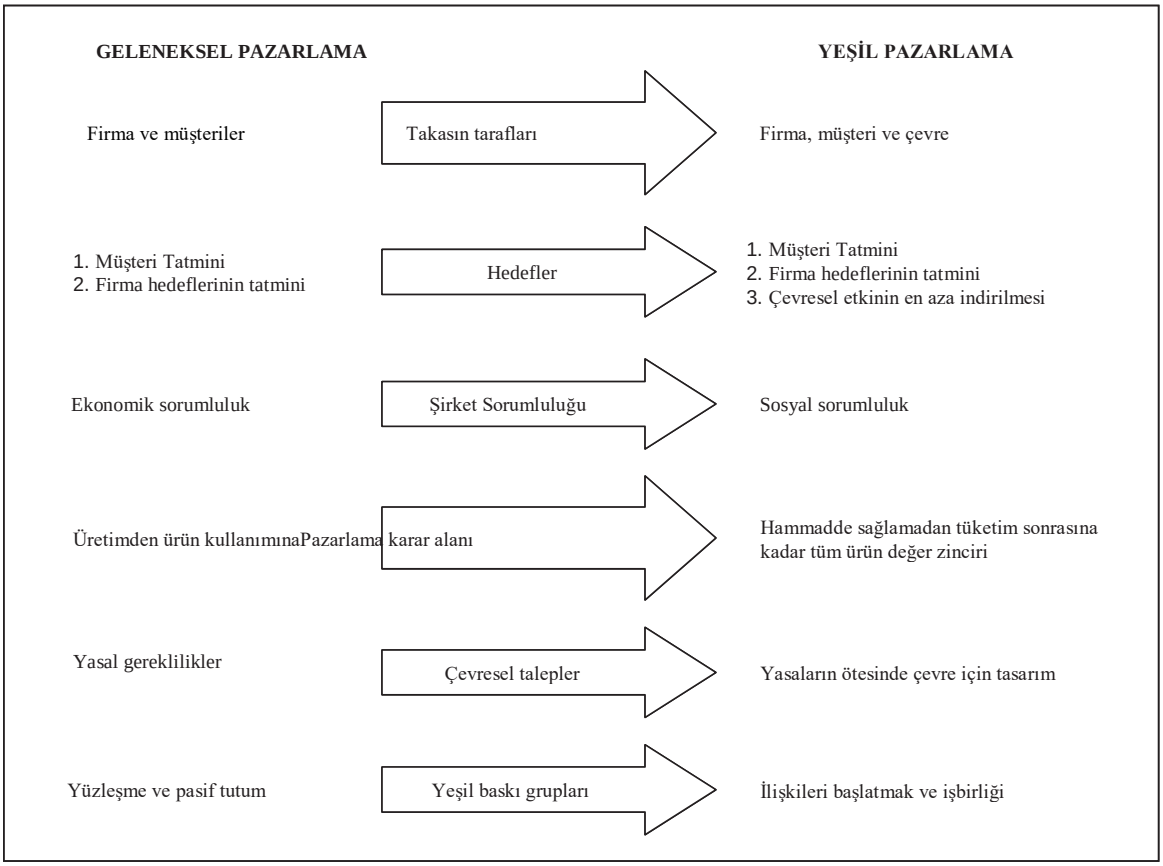
2.1. Yeşil Pazarlama Yaklaşımı

Çevre sorunları birçok alanda olduğu gibi pazarlama alanında da ele alınan konulardan birisidir. Özellikle, 1970'li yıllardan itibaren çevre konusunun pazarlama literatüründe ekolojik pazarlama, çevreci (yeşil) pazarlama ve sürdürülebilir pazarlama kavramlarıyla ele alındığı görülmektedir (Aslan, 2015: 172).

Literatürde yeşil pazarlamaya ilişkin birçok tanım bulunmaktadır. Yeşil pazarlama en genel ifadesiyle "toplumun ihtiyaçlarını ve taleplerini tatmin edecek değişimler oluşturmak ve kolayca uygulayabilmek amacıyla, doğal çevreye en az seviyede zarar verecek şekilde oluşturulmuş faaliyetler topluluğu" olarak ifade edilmiştir (Uydacı, 2002: 84).Bir diğer tanımda ise pazarlama faaliyetlerinin çevreyi nasıl etkilediğinin ve çevresel değişkenin kurumsal pazarlamanın çeşitli kararlarına nasıl dahil edilebileceğinin analizi anlamına gelmektedir (Chamorro, Rubio ve Miranda, 2009: 223).Yeşil pazarlama "müşterilerin sadece ihtiyaçlarını karşılayıp memnun etmekle kalmayıp, toplumun ilgilerini de göz önüne almayı amaçlayan pazarlama yaklaşımdan biri olan toplumsal pazarlamadan" meydana gelmiştir (Emgin ve Türk, 2004: 7).Günümüzde artık yeşil pazarlama, çevre konusunda duyarlılığı artmış yeni müşteri kitlesinin ihtiyaçlarına yönelmenin adı olarak kendini göstermektedir (Kaya, 2010: 156).

Yeşil pazarlama yaklaşımı ortaya koyduğu çevreci bakış açısıyla geleneksel pazarlamadan ayrılmaktadır. Geleneksel pazarlama ve yeşil pazarlama yaklaşımı arasındaki farklar aşağıdaki şekilde (Şekil 2) şu şekilde gösterilmektedir (Chamorro ve Banegil, 2006: 13):

Şekil 2: Geleneksel ve Yeşil Pazarlama Arasındaki Farklar

Kaynak: Chamorro ve Banegil, 2006: 13.

Yeşil pazarlamanın gelişim sürecine bakıldığında ise, üç aşamadan bahsedildiği görülmektedir. Birinci aşama, zararlı ürünlere olan bağımlılığı azaltmaya çalışan ekolojik pazarlama; ikinci aşama çevresel zararı azaltmaya çalışan çevresel pazarlama ve üçüncü aşama ise sürdürebilir bir ekonomik düzen yaratmak için üretim ve tüketim maliyetlerini karşılamaya çalışan sürdürülebilir pazarlamadır (Gedik, Kurutkan ve Çil, 2014: 2). Yeşil pazarlamanın amaçlarını ise şu şekilde özetlemek mümkündür (Uydacı, 2002: 112):

- Yeni tüketim alanları yaratmaktan ziyade sonırlı doğal kaynakların en iyi şekilde kullanılması,
- Kullanıp atılacak ürünler üretilmesi yerine doğal dengenin sağlanması ve korunması için çalışılması,
- Çevrenin uğradığı tahribatı engelleyecek ve sanayinin yarattığı çevre kirliliğini azaltacak alternatiflerin bulunması,
- Çevre dostu ürünlerin kullanımının teşvik edilmesi ve paketleme işleminin en az düzeye indirilerek toplumda geri dönüşüm bilinci oluşturulmaya çalışılması,
- Tüketicilerin, devletin ve gönüllü kuruluşların birlikte harekete geçirilmesidir.

2.2. Yeşil Pazarlama Karması

Günümüzde tüketiciler açısından her geçen gün artan çevre bilinci işletmeleri de bu konuda duyarlı olmaya zorlamaktadır. Tüketiciler, giderek daha az kirlilik yaratan, atıkları azaltan, daha fazla geri dönüşüm sağlayan yenilenebilir kaynakların üretimde daha fazla

kullanımını ve ürünlerin eko sistem içinde daha güvenli olmasını talep etmektedir (Karaca, 2013: 99). Bu noktadan hareketle, işletmeler üretim, fiyatlandırma, dağıtım ve satış gibi birçok bölümde çevre dostu yöntemleri tercih etmektedir (Korucuk ve Çetin, 2019: 252).

Klasik pazarlama karması, işletmeler açısından ürün, fiyat, yer ve tutundurma (4P-Product, Price, Place, Promotion) pazarlama karmasını oluşturmaktadır. Tüketiciler açısından bakıldığında ise pazarlama karması tüketici değeri, tüketici maliyeti, tüketiciye uygunluk ve tüketici iletişimi (4C-Customer Value, Customer Cost, Customer Convenience ve Customer Communication) şeklindedir. İşletmeler açısından 4P, tüketiciler açısından 4C olan pazarlama karması yeşil ürün kavramının pazarlamada söz sahibi olması ile birlikte "4S" olarak oluşmuştur (Öndoğan, 2018: 101). Yeşil pazarlama açısından temel pazarlama karması elemanlarını şu şekilde sıralamak mümkündür (Duru ve Şua, 2013: 128):

- Tatmin (Satisfaction): Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının doyum noktasına ulaşmasıdır.
- Sürdürülebilirlilik (Sustainability): Ürünün enerji ve kaynaklarının devamlılığının
- sağlanmasıdır.
- Sosyal Kabul (Social Acceptibility): Ürünün veya firmanın canlılara, doğaya zarar vermemesikonusunda sosyal kabul görmesidir.
- Güvenlik (Safety): Ürünün bireylerin sağlığını tehlikeye atmamasıdır.

Yeşil pazarlama karmasında, yeşil ürün, yeşil fiyatlandırma, yeşil dağıtım, yeşil tutundurma olmak üzere beş strateji söz konusudur. Bunlar sırasıyla yeşil ürün, yeşil fiyatlandırma, yeşil tutundurma, yeşil dağıtım ve yeşil etiketleme stratejileridir (Erbaşlar, 2012: 98).

Yeşil Ürün

Yeşil ürün, dayanıklı, zehir içermeyen, kirliliğe neden olmayan, geri dönüşümlü ve çevreye zarar vermeyen üretim yöntemleri ve teknolojileri ile üretilen ürünlerdir (Emgin ve Türk,2004:9). Yeşil ürünü geliştirirken şu hususlara dikkat edilmeli ve yeşil ürün aşağıdaki özellikleri taşımalıdır (Moisander, 2007: 405):

- İnsan ya da hayvan sağlığına zarar vermemeli,
- Yeniden kullanılabilir olmalı,
- İmalat, kullanım ya da ortadan kaldırma boyunca aşırı miktarda enerji ve diğer kaynakları tüketmemeli ve çevreye zarar vermemeli,
- Ambalajlamada, doğal kaynakların gereksiz kullanılmasına dikkat edilmeli ve gereksiz atığa neden olmamalı,
- Gereksiz kullanımı gerektirmemeli ve üretilirken hayvanlara işkence yapılmamalı,
- Çevreye uyum konusunda testlerden geçirilmeli,
- Ürünler nötr bir maddede aranan özelliklere sahip olmalı,
- Çevreye zararlı maddeleri içermemelidir.

Yeşil Fiyatlama

Çevre dostu ürünlerin geliştirilmesi aşamasında işletmeler bazı ek maliyetlerle karşılaşmaktadır. Bu durumun ürün fiyatına yansımasıyla tüketicinin ürünü diğer ürünlere oranla daha yüksek fiyatlardan satın alması söz konusu olmaktadır. Bu noktada, fiyata duyarlı

olan tüketici için olası maliyet artışlarının ürün talebinde düşmeye neden olabileceğini ifade etmek mümkündür.

Yeşil fiyatlama bağlamında dikkat edilmesi gereken ilk olarak "talebin fiyata duyarlı olduğu dönemlerde fiyatı düşük tutmak" ve "fiyatın aynı tutulması durumunda da ürünün çevreyle ilgili olumlu özelliklerini" öne çıkarmaktır (Öndoğan, 2018: 102). Bir diğer husus ise, zaman içerisinde tüketicilerin bilinçlenmesi, düşen maliyetler ve fiyatlar seviyesinin tüketicinin fiyat kabulünü sağlayabileceği ve zamanla maliyet tasarrufundan kaynaklanan daha düşük bir fiyatın, tüketicileri çevre dostu ürünü satın almaya teşvik edeceği düşüncesidir (Varinli, 2008: 39).

Yeşil Dağıtım

Çevre dostu ürünlerin gelişimi ve kullanımının yaygınlaşması bağlamında ürün dağıtımı da önemli bir role sahiptir. Son yıllarda "çevreye duyarlı olma, daha az yakıtla, daha az karbon açığa çıkarma parsiyel taşımayı ön plana çıkarma" gibi eylemler yeşil dağıtımla birlikte öne çıkmaktadır (Öndoğan, 2018: 103).

Yeşil dağıtım açısından "üretici işletmelerin dağıtım kanallarını oluştururken yeşil pazarlama anlayışını benimsemiş ve uygulamaya özen gösteren aracı kuruluşlarla çalışmayı tercih etmesi" ise yeşil dağıtım açısından yararlı olan bir eylem olarak ifade edilmektedir (Türk ve Gök, 2010: 207). İşletmelerin yeşil dağıtıma yönelik faaliyetleri şu şekilde sıralanmaktadır (Erbaşlar, 2012: 100):

- Yeşil fiziksel dağıtım,
- Depolama,
- Stok yönetimi,
- Sipariş alma ve yerine getirme,
- Yükleme ve boşaltma,
- Ters Lojistik.

Yeşil Tutundurma

Pazarlamada ürünlerin gelişimi kadar, ürünlerin hedef kitleyle buluşarak talep yaratması da önemli bir işlevdir. Bu noktada, tutundurma faaliyetleri öne çıkmaktadır. Tutundurma, bir işletmenin, bir kurumun, bir kişinin kendine ya da ürettiklerine ilişkin bilgileri işletmelere kitlelere, hedef gruplara ya da bireylere, arzulanan biçimde ulaştıran birçok elemandan oluşan bir iletişim süreci olarak ifade edilmektedir (İslamoğlu, 2013: 509).

Yeşil pazarlama faaliyetleri açısından tutundurma fonksiyonu da önemli bir role sahiptir. Tutundurmada kullanılan yöntemleri se şu şekilde özetlemek mümkündür (Erbaşlar, 2012: 99-100)

- *Çevreci Reklam Stratejisi,* İşletmeler reklam kampanyalarının içeriklerinde, hazırlanmasında ve sunumu sırasında hedef kitlelerine doğaya ve çevreye duyarlı, doğanın korunmasına azami özen gösterdiklerini açıkça ortaya koyan reklamlar sunmalıdır.
- *Halkla İlişkiler ve Sponsorluk,* Halkla ilişkiler, işletme ile iletişimde oldukça esnek ve önemi gittikçe artan stratejik bir araçtır.
- *Satış Geliştirme,* Reklamların tersine yeşil ürünlerin satış geliştirme stratejileri medyada az yer almakta ve az ilgi görmektedir. Satış geliştirmenin ilgi görmemesi kısa dönemli oluşundandır. Çevre ile ilgili taahhütler uzun dönemli olmalıdır.

- *Doğrudan Pazarlama*

2.3. Yeşil Pazarlama Yaklaşımına Neden Olan Faktörler

Bugün ve geleceğe dönük çevre sorunları işletmelerin pazarlama stratejilerini doğal çevreye zarar vermeyecek ve olabildiğince koruyacak şekilde belirleyerek hareket etmesini gerekli kılmıştır. İşletmeleri tüketicilerin çevreye duyarlılığının artması etkisinin dışında yeşil pazarlama yaklaşımını benimsemesine neden olan çeşitli faktörler bulunmaktadır. Yeşil pazarlama yaklaşımına neden olan faktörler açısından yeşil pazarlamanın işletmelere sağladığı faydalar önemli yer tutmaktadır. Söz konusu faydalar; azalan maliyetler, yaratıcılık, yeni ürünlerin ortaya çıkışı, kaynakların yeniden kazanımı, kalite artışı, marka imajına olumlu katkı sağlaması şeklindedir (Özüpek, 2005: 57). Gök ve Yüzgeç (2020: 162-164)'e göre ise işletmeler açısından yeşil pazarlama yaklaşımına neden olan bazı faktörler özetle şu şekildedir:

- *İşletmelere Sağladığı Faydalar:* Tüketiciler bu öncelikli ve ayrıcalıklı gördükleri işletmeleri tercih etmektedir. Böylece işletmelerin rekabet güçleri artmakta ve finansal olarak güçlenmektedirler. Dolayısıyla da işletmeye fayda sağlamaktadır.
- *İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu:* Birçok işletme, toplumda daha geniş kitleye hitap ettiğinden çevreye karşı duyarlı bir tavır içerisinde davranmak gerektiğini fark etmeye başlamıştır.
- *Politik Uygulamalar:* Devletler, çevreci örgütlerin son yıllarda yapmış oldukları eylemler sonucunda kamuoyu bilincinin artmasıyla, küresel iklim değişikliği başta olmak üzere çevre sorunları konusunda çözümler aramaya başlamıştır.
- *Rekabet Baskısı:* Rekabet avantajı elde etmek isteyen işletmeler, sınırların ortadan kalktığı küresel pazarlarda yer alabilmek için ISO 9000 Kalite Yönetim Sistemi ve ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemi gibi standartlara önem vermeye başlamıştır.
- *Maliyet ve Kâr Endişesi*: İşletmelerin içinde bulundukları çevre için yapmış oldukları her türlü faaliyet, çevre maliyetlerinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.
- *Tüketici Talepleri:* Tüketicilerin, işletmelerden çevreye karşı daha dikkatli davranması yönündeki talepleri, işletmeleri çevre konusunda duyarlı olmaya yönlendirmiştir.
- *Çevreci Örgütlerin Kamuoyu Oluşturma Gücü:* Çevreci örgütler; toplumlar, işletmeler ve devletler üzerinde oldukça önemli bir role sahiptir.

3.DÖNGÜSEL EKONOMİDE YEŞİL PAZARLAMANIN YERİ VE ÖNEMİ

Tarihsel süreçte bakıldığında sanayileşmenin ilk adımlarıyla birlikte ortaya çıkan sanayiye dayalı ekonomi, zaman içerisinde kaynakları hızlı bir şekilde tüketen "al-yap-at" tabanlı doğrusal bir modele evrilmiştir. Ancak, son yıllarda bir yandan yükselen ve daha az öngörülebilir hale gelen hammadde fiyatları, diğer yandan belli sektörlerdeki yüksek rekabet ve durgun talep, işletmeleri ekonomik açıdan baskı altına almaktadır. Bu noktada, ekonomik anlamda sıkışan işletmeler açısından DE modeli, "hammadde girdilerinden geliri ayıklama" anlayışıyla yeni bir alternatif yaklaşım sunmaktadır (EMAF, 2013: 6-7).

Çevresel kaygıların arttığı günümüzde, ekonomik paradigmada yaşanan değişimler pazarlama faaliyetlerine de yansımaktadır. Bu bağlamda çevreci bakış açısına sahip bir

pazarlama anlayışı olarak yeşil pazarlama, "organizasyonların çevreye zarar vermeyecek ürünlerin tasarlanması, tutundurulması, fiyatlandırılması ve dağıtılması çabaları" olarak ifade edilmektedir (Pride ve Ferrell, 1993'ten aktaran: Grove, Fisk, Pickett ve Kangun, 1996: 56). Peattie (2001: 129) ise yeşil pazarlamayı, "mevcut ürünlerin ve üretim sistemlerinin olumsuz sosyal ve çevresel etkilerini azaltmaya çalışan ve daha az zarar veren ürün ve hizmetleri teşvik eden pazarlama faaliyetleri" olarak tanımlamaktadır. DE ve yeşil pazarlama kavramlarıile ilgili olarak literatürde; "yeşil, döngüsel ve bio ekonomi" (D'amato, Droste, Allen, Kettunen, Lahtinen, Korhonen, Leskinen, Matthies ve Toppinen, 2017); "DE ve sürdürülebilir pazarlama" (Açıkalın, 2020); "sürdürülebilir kalkınma ve yeşil pazarlama" (Padhy ve Vishnoi, 2015) gibi sürdürülebilirlik kavramı çerçevesinde yoğunlaşan çalışmalar dikkat çekmektedir.

DE modeli ve yeşil pazarlama anlayışları işletmeler ve tüketicilere birçok fayda sunmaktadır. Öncelikle, DE modelinin işletmeler açısından sunduğu faydalara bakılacak olursa, bu faydaların başında yoğun rekabet koşullarında ayakta kalabilmek adına hammadde girdilerinin azaltılarak gelirlerin ve dolayısıyla karlılığın artırılmasının geldiği görülmektedir.

Sürdürülebilir üretim ve karlı üretim bağlamında işletmelerin maliyetler açısından sahip olduğu kaygılar olabilmektedir (Polonsky ve Wymer, 2015: 243). Ancak, değişen tüketici talepleri, artan yasal zorunluluklar, zorlaşan rekabet koşulları, kamuoyunun sosyal sorumluluk baskıları gibi nedenler işletmeleri karlılıkla birlikte "yeşil düşünmeye" yönlendirmiştir. Üretim süreçlerinde gerçekleştirilmek istenen karlılık hedefinin aynı zamanda tüketici taleplerine uygun ürün tasarımlarının dizaynından fiyatlandırılmasına, dağıtımından tutundurma faaliyetlerine kadar bir bütünlük içinde pazarlama faaliyetleriyle desteklenmesi gerekmektedir.

Tüketiciler açısından bakıldığında ise DE modeli, geri dönüşüm, yeniden kullanım ve atıkların azaltılması gibi faaliyetlerle ürünlerde eskime maliyetinin düşmesi, üründen elde edilen ikincil faydaların artması gibi çeşitli faydalar sağlamaktadır. Yeşil pazarlama faaliyetleri ise özellikle tüketicilerin yeşil ürün konusundaki istek ve ihtiyaçlarına uygun hareket edilmesi, bu konuda tüketici talebinin teşvik edilmesi konusunda yürüteceği faaliyetlerle DE modeli içerisinde katkı sunabileceğini ifade etmek mümkündür.

SONUÇ

Son yıllarda mevcut doğrusal ekonomi anlayışının beraberinde getirdiği çevresel problemler konusunda kamuoyunda oluşan farkındalık, söz konusu anlayışın zaman içerisinde sorgulanarak bir paradigma değişikliğine gidilmesi konusunu gündeme taşımıştır. Bu bağlamda doğal kaynak kullanımının optimizasyonu ve çevre kirliliğine neden olan atıkların minimize edilmesi gereği fikrinden hareketle yeni bir model olarak DE modeli dikkat çekmektedir.

DE, kaynak tüketimi ve atıkların yol açtığı çevresel etkileri görmezden gelen doğrusal modelin aksine, el değmemiş kaynakların çıkarılması ile üretim ve tüketim süreçlerinin mümkün olan her aşamasında kirliliğin ve atığın azaltılması anlayışına dayanmaktadır. DE modelinde, doğal kaynakların üretim ve tüketim sistemi içinde döngüsel hareketler halinde yer aldığı kapalı bir sistemle kaynak israfının ve çevreye verilen zararın en aza indirilmesi amaçlanmaktadır.

Çevresel sorunların önemli bir konu başlığı haline geldiği günümüzde artık birçok tüketici de çevresel kaygılarla hareket ederek çevreye zarar vermeyen ürünleri tercih etme eğiliminde hareket etmektedir. Bugün bu değişimin farkına varan birçok işletme tüketicilerin çevresel kaygılarını giderebilmek, bu konudaki talep ve ihtiyaçlarına cevap verebilmek adına ürün geliştirme, fiyatlama, dağıtım ve tutundurma gibi birçok pazarlama faaliyetinde bu değişimi dikkate alarak stratejiler geliştirmek durumundadır. Yeşil pazarlama anlayışı, bireylerin sağlığına zarar vermeyen ürün ve hizmetlerin sürdürülebilirlik anlayışına uygun bir şekilde sunularak tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının karşılanmasıyla işletmelere rekabet avantajı yaratan bir pazarlama anlayışıdır.

Sonuç olarak, doğal kaynaklar hızla tükenmektedir ve çevresel kirliliğin boyutu her geçen gün artmaktadır. DE modeli, doğrusal anlayıştan farklı olarak ekonomik büyüme ve gelişme sırasında çevre faktörünün de dikkate alınması gereğini savunmaktadır. DE modelinin ortaya koyduğu ekonomik ve çevresel hedefler göz önüne alındığında, bütüncül bir bakış açısıyla özellikle modelin uygulama sürecinde çeşitli zorluklarla karşılaşılması muhtemeldir. Bu noktada yeşil pazarlama uygulamalarının tüketici ve işletme boyutunda DE hedeflerine önemli bir katkı sunacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Açıkalın, N. (2020). Sürdürülebilir Pazarlama Bakış Açısı İle Döngüsel Ekonomi İncelemesi. *Sakarya İktisat Dergisi,* 9(3), 238-257.

Andrews, D. (2015). The circular economy, design thinking and education for sustainability. Local Economy 30(3):305-315.

Aslan, F. (2015). Yeşil Pazarlama Faaliyetleri Çerçevesinde Kafkas Üniversitesindeki Öğrencilerin Çevreye Duyarlı Ürünleri Kullanma Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 6 (9), 1309-4289.

Chamorro, A. ve Banegil, T. (2006). Green Marketing Philosophy: A Study of Spanish Firms with Ecolabels. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management* (13), 11–24.

Chamorro, A., Rubio, S., ve Miranda, F. (2009). Characteristics of researchon green marketing. *Business Strategy and the Environment,*18, 223–239

Commission, E. (2015) Closing the loop - An EU action plan for the Circular Economy. European Commission, Brüksel Erişim: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52015DC0614, Erişim tarihi: 04.01.2021.

D'amato, D., Droste, N., Allen, B., Kettunen, K., Lahtinen, K., Korhonen, J., Leskinen, P., Matthies, B. D. ve Toppinen, A. (2017). Green, circular, bio economy: A comparative analysis of sustainability avenues. *Journal of Cleaner Production*, 168, 716-734.

Duru, M. N. ve Şua, E. (2013). Yeşil Pazarlama ve Tüketicilerin Çevre Dostu Ürünleri Kullanma Eğilimleri, *Ormancılık Dergisi*, 9 (2), 126-136.

EEA (2015). The European Envıronment State and Outlook 2015 Synthesıs Report. European Environment Agency, Kopenhag Erişim: https://www.kowi.de/Portaldata/2/Resources/horizon2020/coop/SOER-Synthesis-2015-EN.pdfErişim tarihi: 10.01.2021.

EMAF (2013). Towards The Circular Economy. Ellen MacArthur Foundation, İngiltere. https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/publications/Ellen-MacArthur-Foundation-Towards-the-Circular-Economy-vol.1.pdf. 02.01.2021.

Emgin, Ö. ve Türk, Z. (2004). Yeşil pazarlama (Green Marketing). *Mevzuat Dergisi*, 7(78): 10.

Erbaşlar, G. (2012). Yeşil Pazarlama. *Mesleki Bilimler Dergisi*. 1(2), 94-101.

Gedik, T., Kurutkan, M. N. ve Çil, M. (2014). Yeşil pazarlama algısı ve yeşil satın alma davranışı: Düzce Üniversitesi örneği. *Ormancılık dergisi,* 10(1), 1-13.

Geng, Y., Zhu, Q., Doberstein, B., ve Fujita, T. (2009). Implementing China's circular economy concept at the regional level: A review of progress in Dalian, China. *Waste Management*, 29(2), 996-1002.

Ghisellini, P., Cialani, C. ve Ulgiati, S. (2016). A review on circular economy: The expected transition to a balanced interplay of environmental and economic systems. *Journal of Cleaner Production*, 114(7).11-32.

Grove, S. J., Fisk, R. P., Pickett, G. M. ve Kangun, N. (1996). Going green in the service sector Social responsibility issues, implications and implementation. *European Journal of Marketing* 30(5), 56-66.

Gök, A. ve Yüzgeç, Z. (2020). Yeşil Pazarlama Açısından Çimento Sanayisindeki Uygulamalar: Elazığ'da Örnek Olay İncelemesi. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30(1), 159-176.

Haas, W., Krausmann, F., Wiedenhofer, D., ve Heinz, M. (2015). How circular is the global economy? An Assessment of Material Flows, Waste Production, and Recycling in the European Union and the World in 2005, *Journal of Industrial Ecology,* 19(5), 765-777.

İslamoğlu, A. H. (2013). *Pazarlama Yönetimi, Stratejik Yaklaşım*. İstanbul: Beta.

Karaca, Ş. (2013). Tüketicilerin Yeşil Ürünlere İlişkin Tutumlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma, *Ege Akademik Bakış Dergisi,* 13 (1), 99-111.

Kaya, İ. (2010). *Pazarlama Bi'Tanedir. Bir Pazarlamalar Ansiklopedisi*. Babıali Kültür Yayıncılığı: İstanbul.

Koçan, A., Gültekin, D. G. ve Baştuğ, M. (2019). Yeni Ekonomi ve İş Modelleri: Döngüsel Ekonomi ve Paylaşım Ekosistemleri. *Uluslararası Ekonomi Araştırmaları ve Finansal Piyasalar Kongresi* 7-8-9. November 2019-Gaziantep, 529-548.

Korucuk, N. ve Çetin, A. (2019). Yeşil Pazarlama Bağlamında Yeşil Ürünlere İlişkin Tüketici Satın Alma Davranışı: Kafkas Üniversitesi Örneği. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 10(19), 250-289.

Moisander, J. (2007). Motivational complexity of green consumerism. *International Journal of Consumer Studies*, 31, 404-409.

OECD (2018). Business Models for The Circular Economy-Opportunities and Challenges from a Policy Perspective Erişim: https://www.oecd.org/environment/waste/policy-highlights-business-models-for-the-circular-economy.pdf Erişim Tarihi: 02.01.2021.

Önder, H. (2018). Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Kavram: Döngüsel Ekonomi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 57, 196-204.

Öndoğan, E. N. (2018). Hazır Giyim Sektörü ve Yeşil Pazarlama. *Ç. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 27(2), 97-110.

Özüpek, M. N. (2005). *Kurum İmajı ve Sosyal Sorumluluk*, Tablet: Konya.

Padh, N., ve Vishnoi, P. (2015). Green Marketing Mix and Sustainable Development *Clear International Journal of Research in Commerce &Management*, 6(7).

Peattie, K. (2001). Towards sustainability: The third age of green marketing. *Marketing Review*,2, 129–146.

Polonsky, M. J. (1994). Introduction to Green Marketing. Electronic *Green Journal* 1(2), 1-10.

Polonsky, M. ve Wymer, W. (2015). The Limitations and Potentialities of Green Marketing. *Journal of Nonprofit & Public Sector Marketing*, 27(3), 239-262.

Rizos, V., Tuokko, K. ve Behrens, A. (2017). The Circular Economy: A review of Definitions, Processes and Impacts. *CEPS Research Report*, 2017/8, April 2017. Erişim: https://circular-impacts.eu/sites/default/files/D2.1_Review-of-definitions-processes-%26-impacts_FINAL.pdf Erişim Tarihi: 10.01.2021.

Sauvé, S., Bernard, S. ve Sloan, P. (2016). Environmental sciences, sustainable developme nt and circular economy: Alternative concepts for trans-disciplinary research. *Environmental Development,* 17, 48-56.

Stahel, W. (2016). The Circular Economy. Nature News,Erişim: https://www.researchgate.net/publication/298909366_Circular_economy/link/5a5dcec4458515c03edf9902/download. Erişim tarihi: 09.01.2021.

Türk, M. ve Gök, A. (2010). Yeşil Pazarlama Anlayışı Açısından Üretici İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 32 (9), 199-220.

UN (2019). Population Report. Erişim: news.un.org/en/story/2019/06/1040621. Erişim Tarihi: 10.01.2020.

Uydacı, M. (2002). *Yeşil Pazarlama- İş Ahlakı ve Çevresel Açısından Yaklaşımlar*, Türkmen Kitapevi, İstanbul.

Varinli, İ. (2008). *Pazarlamada Yeni Yaklaşımlar,* Ankara: Detay Yayıncılık.

Veral, E. S. (2018), Döngüsel ekonomiye geçiş doğrultusunda yeni tedbirler ve AB üye ülkelerinin stratejileri. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*,17(2), 463-488.

Yang Q. Z., Zhou J., & Xu K., (2014). A 3R Implementation Framework to Enable Circular Consumption in Community, International Journal of Environmental Science and Development, 5(2):217-222.

YOKSULLUĞUN SOSYAL DIŞLANMA ÇARPANI

Doç. Dr. Mustafa HATİPLER
Trakya Üniversitesi
Dr. Nilgün KÖKSALAN
Trakya Üniversitesi

Özet

Yoksulluk, kıt kaynakların paylaşımı ile ilgili bir sorundur. Daha doğrusu kıt kaynakların adil olmayan paylaşımıyla ilgili bir sorundur. Dünyada yaşayan herkesin ekonomik anlamda eşit olması elbette söz konusu değildir. Ancak bu eşitsizliğin: "Bir kişiye dokuz, dokuz kişiye bir pul" haline dönüşmesi insanlığın bir ayıbıdır. Aynı dünya içinde ve belki de aynı yerleşim yerlerinde, bir yanda lüks yaşam adına milyonlar harcanmaktadır. Aynı dünya içinde, bir canlı türünü korumak adına milyonlar harcanmaktadır. Aynı dünya içinde savaş bahanesiyle silah sanayine milyarlar aktarılmaktadır. Böyle bir dünya içinde, yoksulluk sınırları olarak belirlenen günlük harcamaların altında kalmış bir harcamayla yaşam süren insanların varlığı; hem dram hem de traji-komiktir. Oysa çok küçük müdahalelerle insanları yoksulluğun demir çarkları arasında ezilmekten kurtarmak mümkündür. Yoksulluğu meydana getiren sayısız faktörler vardır. Bunların içinde en önemli olanlarından biri de sosyal dışlanmadır.

Sosyal dışlanma, çağdaş toplumların, aynı zamanda bir göç toplumu olması nedeniyle, sosyal politikanın en yakından ilgilendiği konulardan biridir. Sosyal dışlanma, hem bireysel anlamda hem de toplumsal anlamda yoksulluğu arttırıcı bir faktördür. Bunun yanında sosyal dışlanma, kapsamlı bir insanlık suçudur. Sosyal dışlanma ve yoksulluk ilişkisi bir bumerang gibi, yoksulluktan sosyal dışlanmaya, sosyal dışlanmadan yoksullaşmaya doğru ilerlemekte ve çarpan etkisiyle bu ilerlemenin her aşamasında daha büyük boyutlara ulaşmaktadır.

Yoksulluk aynı zamanda sosyal dışlanma olarak da kabul edilmektedir. Yoksulluk ve sosyal dışlanma ilişkisi, üzerinde mutabakata varılmış bir ilişki olmamakla beraber, sosyal dışlanmanın da yoksulluk gibi, beşeri sermayenin gücünün kısıtlanması yönünde işlev gördüğü söylenebilir. Sosyal dışlanmanın yoksullukla olan ilişkisi, yoksulluğu arttırıcı bir ilişkidir. Bunun yanında sosyal dışlanma; "insan" varlığına karşı yapılan en büyük yanlışlıklardan biridir.

Anahtar Kelimeler: Yoksulluk, Sosyal Dışlanma, Sosyal Eşitsizlik.

THE SOCIAL EXCLUSION MULTIPLIER OF POVERTY

Abstract

Poverty is a problem related to the allocation of scarce resources. More precisely, it is a problem of unfair allocation of scarce resources. Of course, it is not possible for everyone living in the world to be equal in economic terms. However, it is a shame of humanity that this inequality turns into "nine for one person, one stamp for nine people". On the one hand, millions are spent in the name of luxury living in the same world and maybe in the same settlements. Millions are spent to protect a living species in the same world. In the same

world, billions are transferred to the arms industry under the pretext of war. In such a world, the existence of people living on an expense that is below the daily expenditures determined as poverty limits; it is both drama and tragicomic. However, it is possible to save people from being crushed by the iron wheels of poverty with very little intervention. There are countless factors that cause poverty. One of the most important of these is social exclusion.

Social exclusion is one of the issues that social policy is most concerned with, as modern societies are also a migration society. Social exclusion is a factor that increases poverty both individually and socially. Besides, social exclusion is a comprehensive crime against humanity. The relationship between social exclusion and poverty, like a boomerang, progresses from poverty to social exclusion, from social exclusion to impoverishment, and with its multiplier effect, it reaches greater dimensions at every stage of this progress.

Poverty is also recognized as social exclusion. Although the relationship between poverty and social exclusion is not an agreed relationship, it can be said that social exclusion functions in the way of limiting the power of human capital just like poverty. The relationship of social exclusion with poverty is a relationship that increases poverty. Besides, social exclusion; It is one of the biggest mistakes made against "human" existence.

Keywords: Poverty, Social Exclusion, Social Inequality.

GİRİŞ

Sanayi Devrimi, toplumsal yaşamla ilgili hemen hemen hayatın tümünü değiştirecek ve dönüştürecek güçte bir oluşumdur. Bu oluşum; Avrupa'da başlattığı değişimi kademeler halinde dünyanın her tarafına yaygınlaştırmıştır. Bu değişim ve dönüşüm, başlangıçta, Avrupa'yla sınırlı kalacağı düşünülmüş olsa bile zaman içinde bütün dünyayı kapsamıştır.

Sanayi Devrimi ile başlayan değişim ve dönüşüm, makine ve kesintisiz enerji ile son derece olumlu gelişmelerin önünü açarken emek istismarı ve yoksulluk konusunda da büyük gelişmelere neden olmuştur. Avrupa'da var olan feodal düzen, Sanayi Devrimi öncesinde, yokluk ve yoksulluğu belirli oranlarda kontrol altında tutarken, sonrasında bu kontrol tamamen ortadan kaybolmuş ve gelir dağılımı bozukluğu had safhaya çıkmıştır.

Sanayi Devrimi sonrasında yaşamın eskiye göre daha mobilize olduğunu söylemek mümkündür. Bu yaşamsal değişim, başta ekonomik nedenlerle sonrasında hem ekonomik hem de siyasal nedenlerle büyük çaplı ve küçük çaplı çeşitli göçlerin de kaynağı olmuştur. Sanayi Devrimi sonrası ortaya çıkan yaşam tarzının iki boyutundan birisi teknolojik gelişmeler diğeri ise köyden şehre göç olmuştur. Bu iki boyutun ilki toplumun belli bir kesimini zenginleştirirken diğeri de yoksullaştırmıştır. Hem köyden şehre, hem de şehirden başka şehirlere doğru yapılan göçler beraberinde sosyal dışlanma olgusunu ortaya çıkarmıştır.

Göçler, bir yerden bir yere taşınmaktan ibaret bir eylem olarak görülse de sonrasında yaşananlar, kolay atlatılacak şeyler değildir. Özellikle göçler ve yoksullukla beraber başlayan ve daha sonra farklı etkenlerin de etkenlerin de ortaya koyduğu toplumsal gerçekliklerden biri de sosyal dışlanmadır. Bu anlamda sosyal dışlanmayı yoksulluğun artıcısı, yoksulluğun çarpanı olarak kabul etmek mümkündür. Bu çarpan, hem toplumsal yapı bozukluklarına hem de gelir dağılımı adaletsizliklerine neden olmaktadır.

1.YOKSULLUK

Yoksulluk, insanların temel ihtiyaçlarını karşılayamama durumudur. Yoksulluğu dar ve geniş anlamda olmak üzere iki türlü tanımlamak mümkündür. Dar anlamda yoksulluk, açlıkla karşı karşıya kalma ve barınacak yeri olmama durumu iken, geniş anlamda yoksulluk, gıda, giyim ve barınma gibi olanakların yaşamı devam ettirmeye yettiği halde toplumun genel düzeyinin gerisinde kalması durumunu ifade eder (Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, 2009: 10).

Yoksulluk, bireyin toplam gelirinin kendisinin biyolojik varlığını devam ettirebilmesi için gerekli olan en alt seviyedeki yiyecek, giyim gibi maddeleri dahi karşılayamama durumudur (Öztornacı ve Demirdöğen, 2015: 7).

1.1. Yoksulluk Çeşitleri

Yoksulluk çeşitleri, tanımlamadaki kriterlere göre adlandırılmaktadır. Genel bir yaklaşım olarak, yoksulluk; mutlak, göreceli, objektif, subjektif, gelir yoksulluğu, insani yoksulluk, kır yoksulluğu ve kent yoksulluğu başlıkları altında ele alınabilir.

Mutlak yoksulluk, kişilerin yaşamlarını sürdürebileceği minimum gıda düzeyi olan açlık sınırını ifade etmektedir. Mutlak yoksulluğu gıda düzeyinin de ötesinde barınma, giyim, eğitim, sağlık gibi temel ihtiyaçlarının da karşılanma düzeyi olarak ifade etmek mümkündür (Erdugan, 2010: 9).

Göreli yoksulluk kavramı, yoksul hane halkı veya birey ile o toplumda yaşayan ve mevcut koşullara göre ortalama bir gelire sahip olan hane halkı veya birey arasındaki gelir kaynaklarına sahip olma kabiliyeti arasındaki farkı ifade etmektedir (Dumanlı, 1996: 213).

Objektif yoksulluk, mutlak/göreli olarak belli standartlardan geri kalmak olarak ifade edilirken subjektif yoksulluk ise, bireyin veya hanehalkının yoksul olduğunu düşünmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Lipton, 1997'den aktaran, Topgül, 2013: 280).

Gelir yoksulluğu, yaşamı sürdürmek ya da asgari yaşam standardını karşılamak için kişi veya hane halkının ihtiyaç duyduğu temel gereksinimlerin karşılanabilmesi bakımından gerekli gelir düzeyinin elde edilememesi durumu olarak tanımlanmaktadır (Özsoy, 2004'den akt. Topgül, 2013: 281).

İnsani yoksulluk kavramı ise, insani gelişme ve insanca yaşam için parasal olanakların yanı sıra temel gereksinimlerin karşılanabilmesi için iktisadi, sosyal ve kültürel bazı olanaklara da sahip olmanın gerekliliğine dayanmaktadır (UNDP, 1997 den akt. Topgül, 2013: 281).

Yoksulluğun bir başka çeşidi olan kırsal ve kentsel yoksulluk ise yoksulluğun mekânsal bir ifadesidir (Topgül, 2013: 282).

1.2. Yoksulluğun Nedenlerine İlişkin Genel Yaklaşımlar

Yoksulluk yaklaşımları dört farklı başlık altında ele alınabilir (Kabaş, 2009: 7-20):

1.Parasal Yaklaşım (Monetary Approach): Parasal yaklaşım, bir diğer adıyla Gelir Yaklaşımı yoksulluğun teşhis edilmesinde ve ölçülmesinde en çok kullanılan yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre yoksulluk, tüketimin veya gelirin yoksulluk sınırının altında olması olarak tanımlanmaktadır.

2.Kapasite Yaklaşımı (Capability Approach): Amartya Sen (1989: 41-58)'in kapasite yaklaşımı yoksulluğun, eşitsizliğin ve insan gelişiminin anlaşılmasında en yaygın kullanılan perspektiftir. Sen'in yaklaşımı insani gelişmeyi bir insanın kapasitesinin (capability) ve kazanımlarının (functionings) genişleme süreci veya bir insanın yapabileceği, olabileceği şeylerin artması olarak tanımlamaktadır. Birleşmiş Milletler (BM)'in İnsani Gelişme Yaklaşımı (Human Development Approach: HDA) Sen'in "İinsanoğlunun yaşamındaki iyileşmeler kalkınmanın asıl amacını oluşturduğu" görüşüne dayanmaktadır (Sen, 2004).

3.Sosyal Dışlanma Yaklaşımı (Social Exclusion Approach): Sosyal dışlanma kavramını bireylerin veya grupların yaşadıkları toplumdan kısmen veya tamamen dışlanma süreci olarak ifade edilmektedir. Sosyal dışlanma yaklaşımı kaynakların dağılımı konularına odaklanılmasını sağlamaktadır.

4.Katılımcı Yaklaşım (Participatory Methods): Katılımcı Yoksulluk Değerlendirmeleri (PPA-Participatory Poverty Assesments) yerel insanların yaşadıkları hayat ve şartlarıyla ilgili bilgilerini analiz eden, paylaşan ve yükselten yaklaşımlar ve metotlar olarak tanımlanmaktadır (Chambers,1994: 953-969).

2.SOSYAL DIŞLANMA

Sosyal Dışlanma, kişilerin - yoksulluk, temel eğitim/becerilerden mahrumiyet ya da ayrımcılık dolayısıyla-toplumun dışına itilmeleri ve toplumsal hayata dilediklerince katılımlarının engellenmesi sürecine karşılık gelmektedir (Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, 2009: 12).

2.1. Sosyal Dışlanmanın Unsurları

Dışlanmanın unsurlarını şu şekilde ele almak mümkündür (Çakır, 2002: 86-88):

- Ekonomik dışlanma
- Sosyal ilişkilerin zayıflaması ve sosyal destek yoksunluğu
- Kurumsal dışlanma/Kurumsal destek yoksunluğu

Sosyal dışlanmanın unsurlarından bazılarını çok boyutluluk, görelilik, dinamiklik ve insan ilişkileri olarak ifade etmek mümkündür (Şahin, 2009: 8).

2.2. Sosyal Dışlanmanın Nedenleri

Sosyal dışlanma; işsizlik, gelir ve mal varlığı yetersizliği gibi ekonomik nedenler; eğitimsizlik, yaş ve cinsiyet gibi bireysel nedenler; sosyal güvence eksikliği ve toplumsal destek yoksunluğu gibi sosyal ve kurumsal nedenler ve politik haklardan yaralanamamak ve politik karar alma mekanizmalarına katılamamak gibi politik nedenler neticesinde ortaya çıkmaktadır (Şahin, 2009: 11).

Sosyal dışlanmanın nedenlerini,

- İşgücü piyasasında değişim,

- Sosyal korumanın gerilemesi,
- Gelir dağılımında adaletsizlik
- Ve yoksulluk ile artan eşitsizlik, olarak sıralamak mümkündür (Çakır, 2002: 88).

2.3. Sosyal Dışlanmanın Boyutları

Sosyal dışlanmanın boyutlarını işgücü piyasasına dahil olma veya dışında kalma bakımından incelemek mümkündür (Çakır, 2002: 96).

Sen (2000)'e göre ise dışlanmanın farklı türleri bulunmaktadır:

- Eşitsizlik ve göreli yoksulluk
- İş piyasasından dışlanma
- Kredi piyasasından dışlama
- Cinsiyet ağırlıklı dışlama ve eşitsizlik (Sen, 2004).

2.4. Sosyal Dışlanmanın Sonuçları

Bireysel açıdan bakıldığında, sosyal dışlanma yaşayan bireyler ve ailelerin fiziki ve ruhsal sağlıklarında bozulmalar gerçekleşebilirken toplumsal sonuçlar bakımından suça eğilimin ve suçluluk oranının artışı, toplumsal kurumların normların etkinliğini yitirmesi, yabancılaşma ve hatta toplumsal patlamaların yaşanması mümkündür (Çakır, 2002: 99-100).

2.5. Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk

Sosyal dışlanmanın yoksulluğa neden olması mümkün olduğu gibi yoksulluk da sosyal dışlanmaya neden olabilmektedir (Şahin, 2009: 12).

Kilmurray (1995)'a göre, sosyal dışlanma yeni bir şeyi tanımlamamakta önceden var olan yoksulluk gibi kavramların yeniden isimlendirilmesini teşkil etmektedir. Sosyal dışlanma ve yoksulluğun aynı şeyi ifade ettiğini öne süren Atkinson (1998)'a göre, sosyal dışlanma sadece kavramsal bir vurgu değişikliğinden ibarettir.

Sosyal dışlanmayı yoksulluğun bir sonucu olarak görmek mümkündür (Kilmurray, 1995; Atkinson, 1998 ve Levitas, 2000).

SONUÇ

Sosyal dışlanma kavramı ile yoksulluk arasındaki ilişki tartışmalıdır. Sosyal dışlanma yoksulluk olarak a adlandırıldığı gibi yoksulluktan farklı olarak geniş, ilişkisel, dinamik ve çok boyutlu bir olgu olarak da tanımlanmaktadır. Yoksulluğun mu sosyal dışlanmadan beslendiği, sosyal dışlanmanın mı yoksulluktan kaynaklandığı konusunun net bir çizgi ile ifade edilmesi mümkün değildir. Yapıları birbirinden farklı olan bu iki olgunun birbirini desteklediği ve büyüttüğü sosyal bir gerçektir. Bu destek ve büyütme, sosyal konuların birbirine bağlılığının anlaşılması bakımından önemlidir.

Sosyal dışlanma ve yoksulluk kavramlarının her ikisinin temelinde sosyal eşitsizlik ve adaletsizlik vardır. Yoksulluk düşük gelir temelli geleneksel yaklaşımlarla ilişkilendirilirse iki kavram arasındaki farklılık belirginleşmektedir. Ancak yoksulluk daha geniş olarak çok boyutlu dezavantajlılık ve yeterliliklerden yoksunluklar kapsamında değerlendirilirse sosyal dışlanmışlığın yoksulluğun bir yansıması olduğundan söz edilebilir (Osmani, 2003).

Yoksulluk, sosyal dışlanmanın hem kaynağı, hem nedeni hem de sonucudur. Sosyal dışlanmanın yoksulluğa göre daha dinamik olan yapısı, onun yoksulluğa göre daha büyük bir toplumsal sorun olmasının da nedenidir.

Sonuç olarak, sosyal dışlanmanın sona erdirilmesi, yoksulluğu azaltacaktır. Yoksulluğun sona ermesi de sosyal dışlanmanın boyutunu azaltacaktır. Yoksulluktan kaynaklanan sosyal dışlanma, yoksulluğun boyutunu büyütmekte ve yoksulluğu kronikleştirmektedir.

Sosyal dışlanmadan kaynaklanan yoksulluk aynı zamanda ülke ekonomileri için büyük bir beşeri sermaye kaybıdır. Birbirinin çarpanı konumunda olan bu olgunun; aynı zamanda ortadan kaldırılması, azaltılması toplumsal refahın sağlanması ve gelir dağılımı adaletsizliğinin giderilmesinin en temel şartıdır.

KAYNAKÇA

Atkinson, A. B. (1998). Social Exclusion Poverty and Unemployment, (Ed.: Atkinson, A. B., Hills, J.), *Exclusion, Employment and Opprtunity*, CASE paper 4, London: Center for Analysis of Social Exclusion.

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı (2009). *Kentsel Yoksulluk, Göç ve Sosyal Politikalar*. Kentleşme Şurası, Erişim: https://webdosya.csb.gov.tr/db/kentges/editordosya/kitap7.pdf. Erişim Tarihi: 26.12.2020.

Chambers, R. (1994). The Origins and Practice of PRA, *World Development*, 22, No.7, pp. 953-969.

Çakır, Ö. (2002). Sosyal Dışlanma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 83-104.

Dumanlı, R. (1996). *Yoksulluk ve Türkiye'deki boyutları, Uzmanlık tezi, Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü,* Ankara: DPT, Yayın No: DPT: 2449.

Erdugan, F. E. (2010). *Türkiye'de Özürlü Yoksulluğu ve Mücadele Politikalarının Değerlendirilmesi: Ankara-Keçiören Örneği,* Özürlüler Uzmanlığı Tezi, Ankara: T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayını.

Kabaş, T. (2009). Gelişmekte Olan Ülkelerde Yoksulluğun Nedenleri ve Yoksullukla Mücadele Yolları. *Yayınlanmamış Doktora Tezi*, https://www.researchgate.net/publication/337934572_Gelismekte_Olan_Ulkelerde_Yoksullugun_Nedenleri_ve_Yoksullukla_Mucadele_Yollari-Doktora_Tezi. Erişim Tarihi: 26.12.2020

Kilmurray, A. (1995). Beyond Stereotypes, Social Exclusion and Social Inclusion, *Democratic Dialogue Report,* No. 2, Belfast: ESRC Press.

Levitas, R. (2000). *Breadline Europe: The Measurement of Poverty*, Bristol: The Policy Press, Bristol

Osmani, S.R. (2003). Exploring the Employment Nexus: Topics in Employment and Poverty, *A Report Prepared for the Task Force on the 124 Joint ILO–UNDP Programme on Employment and Poverty*, Geneva: International Labour Office.

Öztornacı, B. ve Demirdöğen, A. (2015). Farklı Eşdeğerlik Ölçeklerine Göre Temel Yoksulluk Göstergelerinin Değişimi: Türkiye Örneği. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 21 (1), 7-15.

Sen, A. (1989). Development as Capability Expansion, *Journal of Development Planning*, 19, pp. 41-58.

Sen, A. (2004). *Özgürlükle Kalkınma* (Çev.: Yavuz Alogan), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Şahin, T. (2009). Sosyal Dışlanma ve Yoksulluk İlişkisi. *Sosyal Yardım Uzmanlık Tezi*, Başbakanlık Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü, Erişim: https://ailevecalisma.gov.tr/uploads/sygm/uploads/pages/uzmanlik-tezleri/7-sosyal-dislanma-ve-yoksulluk-iliskisi-tijen-sahin.pdf, Erişim Tarihi: 22.12.2020.

Topgül, S. (2013). Türkiye'de Yoksulluk ve Yoksulluğun Kadınlaşması. Cumhuriyet Ün. İktisadi ve idari Bilimler Dergisi, 14(1), 277-296.

DESTİNASYON İMAJININ YEREL HALK TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ: AMASYA ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Öğrencisi Mertcan KILINÇARSLAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Yetkin BULUT
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Özet

Kültür turizmi, bazı yerel toplulukların ekonomik gelişimi için temel bir unsurdur. Turizm sektörünün dünya ekonomisi içerisindeki yerinin günbegün fazlalaşması, turistik destinasyonların da önemini fazlalaştırmıştır. Turistlerin bir destinasyonu tercih eder hale gelmesi, önemli ölçüde destinasyon imajı ile alakalıdır. Bununla birlikte destinasyon imajının turistler tarafından nasıl algılandığını ortaya çıkarmak, destinasyonun geliştirilmesi ve turisitk ürün olarak ömrünün uzun olması açısından önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın temel amacı, Amasya ilinde yaşayan yerel halkın destinasyon imaj algılarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında yer alan katılımcılar kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak seçilmiş ve anket uygulaması 433 yerli halka uygulanmıştır. Elde edilen verilerin analizi ise iki aşamada yapılmıştır. İlk aşamada ölçeğin güvenirliği, normal dağılıma uygunluğu ile açıklayıcı faktör geçerlilik analizi yapılmış, ikinci aşamada ise lojistik regresyon analizi uygulanmıştır.

Çalışmaya katılan yerel halkın %52,7'si erkek, %40,9'u 18-29 yaş aralığında, %42.3'ünün üniversite mezunu olduğu ve %31,6'sının 2020 TL veya altı gelir seviyesinde geliri olduğu tespit edildi. Araştırmada Amasya ilinin destinasyon imajı belirlenmeye çalışılırken aynı zamanda kentin markalaşma sürecindeki yerinin tespiti hedeflenmiştir. Bu durumun bölge halkı, araştırmacılar, destinasyon pazarlayıcıları ve şehir yöneticileri tarafından dikkate değer bulunacağı ayrıca farklı kentler için uygulanacak benzer çalışmalar içinde katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada son olarak elde edilen bulgular doğrultusunda, Amasya'nın turizm gelirlerinden daha fazla pay alması ve marka kent olabilmesi için önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Destinasyon İmajı, Amasya.

EVALUATION OF DESTINATION IMAGE BY LOCAL FOLK: A CASE OF AMASYA

Abstract

Cultural tourism is an essential element for the economic development of some local communities. The increasing place of the tourism sector in the world economy has increased the importance of touristic destinations. The preference of tourists for a destination depends heavily on the destination image. However, revealing how the destination image is perceived by tourists is important in terms of the development of the destination and its long life as a touristic product.

The main purpose of this study is to determine the destination image perception of the

local people living in Amasya. Participants within the scope of the research were selected using convenience sampling method and the questionnaire application was applied to 433 local people. The analysis of the data obtained was carried out in two stages. In the first stage, the reliability of the scale, its suitability to normal distribution, and explanatory factor validity analysis were performed, and in the second stage, logistic regression analysis was applied.

It was determined that 52.7% of the local people participating in the study were male, 40.9% were between the ages of 18-29, 42.3% were university graduates and 31.6% had an income level of 2020 TL or less. In the study, while trying to determine the destination image of the city of Amasya, it was aimed to determine the place of the city in the branding process. It is thought that this situation will be remarkable by the people of the region, researchers, destination marketers and city managers, and it will contribute to similar studies to be applied for different cities. In line with the findings recently obtained in the study, suggestions were made in order for Amasya to have a higher share in tourism revenues and to become a brand city.

Keywords: Tourism, Destination Image, Amasya.

GİRİŞ

Turizm; ödemeler dengesine olan katkısı, gelir yaratıcı etkisi, altyapının ve üstyapının geliştirilmesine olan etkisi, diğer ekonomik sektörleri harekete geçirme etkisi, istihdam yaratıcı etkisi ve bölgelerarası ekonomik dengesizliği ortadan kaldırma etkisi ile hem Türkiye ekonomisi için hem de diğer ülkelerin ekonomileri için en önemli sektörlerden biridir (Kozak, Kozak ve Kozak, 2008: 77). Diğer bir ifadeyle turizm; "insanların sürekli olarak ikamet ettikleri yerler dışında sürekli yerleşmemek, özellikle politik ve ticari bir amaç güdülmeden, iş, merak, din, sağlık, spor, dinlenme ve kültür gibi amaçlarla veya aile ziyareti, kongre seminerlere katılmak gibi nedenlerle, kişisel veya toplu bir şekilde yaptıkları, seyahatlerden ve gittikleri yerlerde 24 saati aşan konaklamalarından ortaya çıkan iş ve ilişkileri kapsayan endüstri ve sosyal bir olay" şeklinde tanımlanabilir (Olalı, 1990: 6).

Destinasyon, turizm sektörünün en önemli bileşenlerinden biridir. Birçok ülke kendi isminin marka olması ve bilinirliliğinin artmasının ötesinde her bölgesinin, kentinin ve yöresinin bilinmesi ve tanınması çabasındadır. Bunun içinde merkezi ve yerel yönetimler, turizm büroları, siyasetçiler, ulusal ve uluslararası mecralarda marka haline gelmiş ünlüler ülkelerinin ve turistik değerlerinin yapılandırılması, tanıtılması, yönetilmesi ve pazarlanması faaliyetlerine katkı sağlamaktadırlar. Genelden özele indirgenerek daha mikro ve detaylı bir pazarlama ve satış çabası turizm piyasasının tümüne yayılmaktadır. Her destinasyon hem kendi ülkesinde hem de dünyanın farklı bölgelerindeki benzer veya farklı özellikteki destinasyonlarla sıkı bir rekabet halindedir. Destinasyonun geliştirilebilmesi, rekabet olanaklarının arttırılabilmesi ve destinasyona olan talebin yükseltilebilmesi için yerel halkın konukseverliği, destinasyon yönetim örgütlerinin becerisi ve destinasyon pazarlama çabalarının uyumu ile başarısı son derece önemlidir.

Destinasyon kelime anlamı ile destinasyon, "*varış yeri, gidilecek yer*" anlamını taşımaktadır. Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yapılan tanımlamaya göre; "*turizm*

hareketleri sürecinde ulaşılması hedeflenen ülke, yöre ya da yer; gidilecek yer, son varış noktası, kişilerin seyahatlerinde gitmeyi amaçladıkları ya da ulaşmak istedikleri nokta olarak belirlenmiş yer olarak" ifade edilmektedir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1999: 54). Turizmde sıkça karşılaşılan bir terim olan destinasyon, Türk Dil Kurumunun yayınlamış olduğu Güncel Türkçe Sözlükte "*varılacak olan yer*" olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2019).

Destinasyon, "*yarattığı ve sunduğu çekicilikler ile kendi başına talep oluşturan ve temel ziyaret amacı sırasında ortaya çıkan ikincil ihtiyaçların karşılanması için planlamayı gerektiren yer"* olarak tanımlanabilmektedir (Usta, 2008: 234).

Destinasyon, bir turizm bölgesi olarak düşünüldüğünde ise ulaşım, yeme- içme, dinlence- eğlence mekânları, park, müze, ören yeri, konaklama tesisleri vb. olanakları barındırması önem arz eden, beraberinde konukları kendisine getirecek fiziki veya soyut nitelikte bir veya birden çok özellik taşıyan ve aynı zamanda çekiciliğe sahip bir yer olarak tanımlanmaktadır (Akyurt, 2009: 12; Seçilmiş, 2012).

İmaj, turizm destinasyonlarının tanıtımında temel bir unsurdur, çünkü bir hedefi diğerinden ayıran şey başarısının anahtarıdır (Carballo et al., 2015). İmaj, turizm ürünlerinin ve destinasyonların tercih edilme oranını yükselten en önemli unsurdur. İmaj, hedef pazarda yer alan turistik tüketicilerin büyük çoğunluğu tarafından bir turizm destinasyonu hakkında, destinasyonun ve turizm ürünlerinin sunulduğu bir ülke hakkında veya turizm ürünleri ile ilgili düşünceleri ve değer yargıları olarak ifade edilebilir. Yani turistik tüketicilerin bir ülke hakkında bildikleri veya düşündükleri çerçevesinde oluşturdukları kişisel inanışları, yargıları ve fikirleri imajı oluşturmaktadır (Jenkins 1999, s. 1).

İmaj, Türk Dil Kurumu (TDK) Genel Türkçe Sözlüğüne göre Fransızca kökene sahip bir kelimedir ve aslı "image" olarak belirtilmiştir, dilimizde ise "imge" kelimesine karşılık gelmektedir. TDK, imge kelimesini; isim olarak "Genel görünüş, izlenim" olarak tanımlarken, Ruh Bilimi açısından "Duyularla algılanan, bir uyaran söz konusu olmaksızın bilinçte beliren nesne ve olaylar, hayal" olarak da tanımlamaktadır (TDK, 2019).

İmaj çeşitleri, insanlar, kurumlar, bölgeler, ülkeler ve niteliğine göre farklı olarak çeşitlendirilmiştir (Bakan, 2005:9-15). Bu bölümde kısaca imaj çeşitlerinin neler olduğuna değinilecektir. Asıl konumuz olan destinasyon imajı konusu bir sonraki bölümde ayrıntılı biçimde ele alınacağı için burada bu konunun sadece tanımlaması yapılacaktır. İmaj birçok farklı konu içerisinde kavram olarak kullanılmaktadır. Bunlar;

Marka imajı: Bir marka imajı, o markanın güçlü ve zayıf noktaları, olumlu ve olumsuz tarafları gibi, genellikle kontrol edilebilir algılarının bir araya toplanmasıdır (Perry ve Wisnom, 2004: 15).

Ürün imajı: Ürün imajıyla daha çok belli bir ürün grubuna yönelik tüketicilerin tutumları ve düşünceleri açıklanır (Odabaşı ve ark. 2002: 369). Ürün imajı, bilhassa piyasaya yeni giren malların tanıtımında etkilidir (Gültekin, 2005:127). Kamuoyu tarafından pek tanınmayan bir kuruluş, ürettiği yeni ürün vasıtasıyla kendi faaliyet alanında, oldukça iyi bir imaj edinmesine katkı sağlar (Uzoğlu, 2005:32-33).

Transfer İmaj: En tanınmış türü, uluslararası alanda yaygın, genellikle lüks tüketim ürünleri arasında yer alan bilinen bir ürün markasının genellikle o türde olmayan başka bir ürüne transferidir (Uzoğlu, 2005:32-33). Bir ürün markasının bir başka ürüne transferi

şeklinde tanımlanabilir (Gültekin, 2005:127). Bir araba markası olan Porsche'nin Porsche güneş gözlüklerine transferi bu konudaki en güzel örnektir (Uzoğlu, 2005:32-33). Burada transfer edilen yalnızca marka imajıdır.

Mevcut İmaj: Bu imaj bugünkü görüntüyü oluşturur yani kuruluşun şu anda sahip olduğu imajdır. İmajların dinamik ve değişken olduğu, aynı zamanda zamana uyma zorunluluğu göz önünde bulundurularak, sürekli genç bir görünümü muhafaza etmek zorunda olduklarından, mevcut durumun belirlenmesi için yapılacak bilimsel araştırmaları gerekli kılar (Okay, 2005:244). Örgütün dışındaki kişilerin, örgüte ilişkin kendi yaşadıkları deneyimler ya da zaman içinde edindikleri bilgiye dayanan imaj türüdür. Yaşanan bilgilerin olumsuz ya da sahip olunan bilgilerin yetersiz olduğu durumlarda, bu imaj da olumsuz olacaktır (Bakan, 2005:16).

İstenen İmaj: Kurumun ulaşmayı hedeflediği imajdır (Uzoğlu, 2005:32-33). Yapılmış olan mevcut durum analizlerinden sonra gerçekleştirilen düzeltmelerle istenen imaja ulaşılabilmektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, imaj unsurlarının değiştirilmemesidir, zira imajlar sadece onları taşıyan güçlü parçalar ağırlıklı olarak kaldıklarında yaşayabilmektedirler (Okay, 2005:245).

Pozitif İmaj: İyi ve güçlü özelliklere sahip markaların, çevreye yansıyan ve sempati uyandıran imajıdır (Uzoğlu, 2005:32-33). Olumlu imaj olarak da ifade edilen bu imaj türü; kişisel olarak pozitif bağlantımızın olduğu ürünlerdir (Okay, 2005:245).

Mağaza İmajı: Tüm mağazalar müşterilerine bir kişilik ya da imaj yansıtırlar. Bir mağaza imajı; ürün unsurları (çeşit, kalite vb.), fiziksel unsurlar (Temizlik, araç gereç, teknoloji vb.), personel unsurları (personel bilgisi, davranışı vb.) gibi çeşitli öğelerden meydana gelir (Odabaşı ve ark. 2002: 258-259).

İşletme İmajı: İşletmeler hayatta kalabilmek için müşterileri ve halkın gözünde rakiplerinden daha farklı oldukları imajını da ortaya koymak durumundadırlar (Eren, 2015:300).

Destinasyon İmajı: Bir destinasyona dair kişisel algı ve duyumların tamamıdır (Yurtseven ve Can, 2002: 148).

Organik imaj; edinilmiş tecrübelere ya da daha önceki ziyaretlerde içselleştirilmiş imajdır. Sadece turizm özelliği taşımayan ve uzun bir geçmişe sahip imajdır. Tarih kitapları, televizyon, radyo, gazete, dergi gibi bilgi kaynaklarından destinasyon hakkında tam anlamıyla oluşmamış bir imaja sahip olur (Temizkan, 2005:11).

İkna edici imaj; turizm organizasyonları tarafından yapılan turizm tanıtım faaliyetleri ile bilinçli bir çaba ile ortaya çıkan reklam, broşürler, fuarlar gibi uyarıcılar ile yapılır. Dıştan alınarak işlenen bilgi ile oluşmaktadır (Temizkan, 2005:11-12).

Karmaşık imaj; destinasyonun ziyaret edilmesi ile tecrübeye dayalı olarak oluşmuş imajdır. Direkt tecrübe edinilmesi imajın daha karmaşık olmasına ve farklılaşmasına sebep olabilir ki bu daha önce yapılmış araştırmalarla da desteklenmektedir (Temizkan, 2005:12).

Yabancı İmaj: Kuruluşun kendi algıladığı imajın tersidir. Bir başka ifadeyle yabancı imaj, ürün ve faaliyetlerle doğrudan ilgisi olmayan kişilerin görüş ve düşünceleri sonucunda şekillenen bir imaj türüdür. Aynı zamanda güçlü markalarda kuruluşun kendisini algılayış biçimi ve yabancı imaj genellikle birbiriyle örtüşür (Uzoğlu, 2005:32-33).

Nihai imaj; turist seyahat kararı verdiğinde seyahatinden çarpıcı bir tecrübe edinmeyi beklemektedir. Bu beklentiler turistin destinasyon hakkında sahip olduğu imaja bağlı olarak gelişmektedir. Bu imaj turistlerin zihnindeki destinasyonları temsil ederek, onlara tecrübe edinmeden önce destinasyondaki deneyimlerinin ne şekilde olacağını anlatmaktadır (Temizkan, 2005:12).

Nötr imaj; turist destinasyonun farkında olmadığı zaman oluşan imaj nötr imaj olarak isimlendirilmektedir. Nötr imaja sahip destinasyonlar alternatifler arasında değerlendirilmektedir (Temizkan, 2005:12).

Aşırı Yüklü imaj; Bazı ülkeler gerekenin çok ötesinde çekiciliğe sahiptir. Ve güçlü bir imaj içinde boğulurlar. Bu ülkelerin daha fazla imaj unsuru ve çekicilik aramaları beklenenin aksine mevcut olumlu imajı olumsuzlaştırabilir. Bu durumdaki ülkelerin çoğu kez yaptığı, bazı özelliklerine ait olumsuz imajını kontrol ederek bir imaj dengesi oluşturmaktır (Temizkan, 2005:13).

Katı imaj; Ülke imajının katılığı bireylere göre değişir. Her ülkenin bireylerdeki imajı bir önem sırasına göre düzenlenmiştir. En önemli görünen ülke imajı değişmeye en fazla direnen olacaktır (Temizkan, 2005:13).

Ülke imajı: Kişinin ülke hakkındaki izlenim, duygu, düşünce, inanç ve çağrışımların tamamıdır (Han, 1989: 222).

Destinasyon imajı turizm akademik literatüründeki en popüler araştırma konularından biridir. Destinasyon imajı, destinasyon seçiminde kilit rol oynayan bir kavramdır (Watkins, Hassanien ve Dale, 2006:321). Turistik yerlerin imajları gerçek durumundan büyük ölçüde farklı olabilir. İmaj ve gerçek durum arasındaki fark, yani beklentiler ve deneyimler arasındaki farklar ne kadar büyük olursa muhtemelen turistlerin memnuniyetsizliği de o kadar büyük olacaktır (Avcıkurt, 2003:24). Turistin, destinasyon hakkındaki imajı, o yerin gerçek durumundan daha önemlidir. Destinasyon imajı, ziyaretçilerin mantıksal ve duygusal değerlendirmeleri ile oluşan, kendi bilgi ve kanıları doğrultusunda yarattığı kavramsal değerlendirmeleri ile kişinin destinasyonla kurduğu duygusal bağın takdiridir (Özdemir, 2014: 131). Bu kapsamda hem bilişsel hem de duygusal bileşenler, bir yerin genel imajını oluşturmak için birleşirler (Tang ve Jang, 2014: 793). Oluşan bu durum destinasyonun imajını, destinasyonun görülmeye değer olup olmadığının çerçevesini oluşturur (Mwaura vd., 2013: 82). Bilişsel veya algısal bileşen, destinasyonun nitelikleri hakkındaki inanç ve bilgileri ifade eder. Duygusal bileşen, bireyin yere yönelik duygularını ifade ederken, geleneksel bileşen önceki iki bileşenin bir sonucu olarak, amaçlanan davranışı ifade eder (Prayag, 2012: 3). Destinasyon imajının, gerek kişiden gerekse söz konusu destinasyonun özelliklerinden dolayı kişiden kişiye hatta aynı kişi için farklı zamanlarda değişiklikler gösterebildiği de ifade edilmektedir (Güçer, 2010: 21). Destinasyon, turistlerin hafızalarında nasıl yer almak isteniyorsa o imajla lanse edilmeli ve bu imaj, turistin o yeri nasıl hatırlayacağının anahtarı olmalıdır. Çünkü imaj; destinasyonların birbirinden farklılaşmasını sağlayan bir olgu olup, turistin karar verme sürecini etkilemektedir. (Baloğlu ve Bringberg, 1997:11).

Turistik tüketiciler bir destinasyonla ilgili elde ettikleri bilgilerini, deneyimlerini ve genel izlenimlerini bir araya getirerek o destinasyonla ilgili bir imaj oluşturmaktadırlar. İmaj özellikle yeni pazara sunulan destinasyonların yani turistik hizmetlerin ve ürünlerin

tanıtımında oldukça önemlidir (Özer, 2009: 5). İmaj, turistik destinasyonla ilgili daha önceden deneyime sahip olmayan turistik tüketicilerin tatil alternatiflerini değerlendirmesinde de önemli rol oynamaktadır. Hem destinasyonların özellikleri hem de turistik tüketicilerin özellikleri imaj ile ilgili algılamaları farklılaştırabilmektedir (Demir, 2012: 677). Ancak genel olarak olumlu imaja sahip destinasyonlarda turistik tüketicilerin kaliteli hizmet beklentisi yükselmektedir. Bu destinasyonlarda beklentisi karşılanan turistik tüketicilerin tatil sonrası değerlendirmeleri olumlu olmaktadır ve memnuniyetleri de sağlanmaktadır (Selvi ve Ercan, 2006: 174; Tapachai ve Waryszak, 2000:37-44).

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın temel amacı, Amasya ilinde yaşayan yerel halkın destinasyon imaj faktörleri aracılığıyla imaj algılarını ve bu faktörlerin hangilerinin olumlu olduğunu tespit etmektir. Araştırmada Amasya ilinin destinasyon imajı belirlenmeye çalışılırken aynı zamanda kentin markalaşma sürecindeki yerinin tespiti hedeflenmiştir. Bu durumun bölge halkı, araştırmacılar, destinasyon pazarlayıcıları ve şehir yöneticileri tarafından dikkate değer bulunacağı ayrıca farklı kentler için uygulanacak benzer çalışmalar içinde katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmada son olarak elde edilen bulgular doğrultusunda, Amasya'nın turizm gelirlerinden daha fazla pay alması ve marka kent olabilmesi için önerilerde bulunulacaktır.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma, Amasya ilinde yaşayan yerel halkın destinasyon imaj faktörleri aracılığıyla destinasyon imajı algı düzeylerini belirlemek amacıyla tanımlayıcı bir araştırma olarak planlanmıştır. Ortaya çıkan olumlu veya olumsuz farkların destinasyonda sahip olunan görüşlerin hangisinden kaynaklandığını belirlemektir. Destinasyonda yerel halkın önceden edinmiş oldukları fikirler, izlenimler, düşünceler, ön yargılar ve tutumlar gibi imajı oluşturan bu faktörlerin imaja olan etkilerinin hangi seviyede olduğu öğrenilerek, şimdiki dönemde destinasyona yönelik tutum ve davranışların nasıl ve hangi yönde değiştiğini belirlemek amaçlanmıştır. Ayrıca araştırmada Amasya ilinin destinasyon imajı belirlenmeye çalışılırken aynı zamanda kentin markalaşma sürecindeki yerinin tespiti hedeflenmiştir.

Bu çalışmada Amasya'da yaşayan yerel halkın destinasyon imaj faktörleri aracılığıyla imaj algılarını ve bu faktörlerin hangilerinin olumlu olduğunu değerlendirilmektedir. Bu açıdan öncelikle destinasyon, destinasyon pazarlaması, destinasyon imajı ile ilgili alan yazın incelenerek çalışmanın kavramsal çerçevesi oluşturulmuştur.

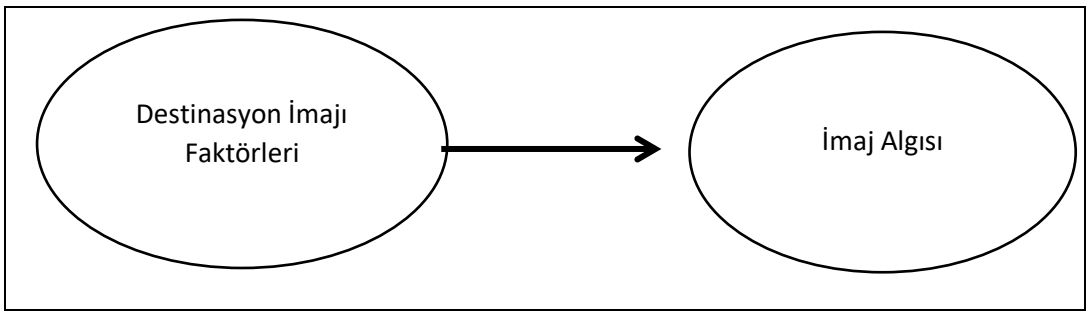
Araştırmada nicel araştırma yöntemi uygulanmış ve bir defada birden çok verinin toplanabilmesi, daha geniş kitlelere ulaşabilmesi, ekonomik olması ve kolay çözümlenebilmesi için anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sürecinde tesadüfi olmayan örnekleme tekniklerinden kolayda örnekleme türü belirlenmiştir. Hazırlanan anket formu katılımcılara bilgi vermek amacıyla yazılmış tanıtım yazısı ile birlikte iki bölümden oluşmaktadır. Ortaya çıkan anket formu 433 kişiye uygulanmıştır. Araştırma alanı seçiminde Amasya ili, doğal güzellikleri, önemli tarihi ve kültürel varlıkları ile yerli ve yabancı ziyaretçilerin tercih sebebi olan turistik bir destinasyon olarak değerlendirilmiştir. Amasya İli

Merkez nüfusu 117.103'tür. Araştırmada Akbilek Mah., Bahçeleriçi Mah., Çakallar Mah., Demetevler Mah., Hacılar Meydanı Mah., İhsaniye Mah., Koza Mah., Kurşunlu Mah., Mehmetpaşa Mah., Pirinççi Mah., Şamlar Mah., Şeyhchui Mah., Üçler Mah. ve Yüzevler mah. de yaşayan yerel halka anketler uygulanmıştır.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırma kapsamında yerel halkın demografik özellikleri (yaş, cinsiyet, çalışma durumu, eğitim ve aylık gelir durumları) *bağımsız değişkenler,* yerel halkın destinasyon imajı algıları bağımlı değişken olarak incelenmiştir.

Araştırma kapsamında oluşturulan model Şekil 5.1 'de gösterilmiştir. Şekil 5.1'de gösterilen araştırma modeline göre yerel halkın destinasyon imaj faktörleri aracılığıyla imaj algılarını etkilediği varsayılmaktadır. Araştırma bir temel hipotez ve altı alt hipotezden oluşmaktadır.

Şekil 5.1. Araştırma Modeli

Modele ilişkin geliştirilmiş hipotezler aşağıda verilmiştir.

H1: Yerel halkın destinasyon imajı faktörlerinin, imaj algısı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H1a: Destinasyona ait fiyat algısının, imaj algısı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H1b: Destinasyona ait çevresel imajın, imaj algısı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H1c: Destinasyona ait çevresel etmenlerin, imaj algısı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H1d: Destinasyona ait bölgesel çekiciliğin, imaj algısı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H1e: Destinasyona ait konukseverliğin, imaj algısı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H1f: Destinasyon seçiminde motive edici faktörlerin, imaj algısı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H1g: Destinasyon temel faktörlerinin, imaj algısı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

H1h: Destinasyona ait özel ve kamu hizmetlerinin, imaj algısı üzerinde anlamlı etkisi vardır.

Araştırmanın Bulguları ve Değerlendirmeler

Bu bölümde katılımcılar tarafından elde edilen bulgular ve değerlendirmelere yer verilmiştir. İlk aşamada ölçeğin güvenirliği, normal dağılıma uygunluğu ile açıklayıcı faktör geçerlilik analizi yapılmış ve sonra demografik bulgular ve tanımlayıcı istatistiklere yer verilerek değerlendirmelerde bulunulmuştur. Çalışmanın son aşamasında ikili lojistik regresyon analizi uygulanarak bulgulara ilişkin tablolar yorumlanarak aktarılmıştır.

Normal Dağılım Testi

Tablo 5.2. Normal Dağılım Testi Tablosu

Ölçek İfadeleri	Mean (Ort.)	Standart Sapma (Std.Dev.)	Çarpıklık (Skewness)	Basıklık (Kurtosis)
Amasya ilinde uygun/hesaplı konaklama imkânları bulunmaktadır.	3,381	1,153	0,598	0,401
Amasya ili diğer turizm bölgelerine göre ucuz bir bölgedir.	3,580	1,049	0,892	0,321
Amasya ilinde pahalı alışveriş imkânları bulunmaktadır.	3,231	1,123	0,215	0,879
Amasya ilinde ucuz bir ulaşım ağı bulunmaktadır.	3,252	1,245	0,470	0,853
Amasya ilinde yiyecek-içecek işletmelerinde fiyatlar pahalıdır.	3,000	1,179	0,107	0,985
Amasya ilinde kaliteli bir altyapı bulunmaktadır.	3,016	1,113	0,183	0,656
Amasya ilinde ulaşım imkânları rahat ve yeterlidir.	3,504	1,257	0,593	0,689
Amasya ilinde turistik işletmelerin denetimi sıkı yapılmaktadır.	3,206	1,008	0,180	0,074
Amasya ilinde kaliteli oteller bulunmaktadır.	3,534	1,140	0,665	0,244
Amasya ilinde yeteri kadar turistik tesis bulunmaktadır.	3,187	1,145	0,171	0,920
Amasya ili güvenilir bir yerdir.	4,109	1,120	1,516	0,599
Amasya ili kirletilmemiş bir çevreye sahiptir.	3,554	1,231	0,760	0,401
Amasya ilinde misafirperver bir yerel halk bulunmaktadır.	4,125	1,126	0,961	1,277
Amasya ilindeki turistik alanlarda koruma-kullanma dengesi gözetilmektedir.	3,527	1,041	0,618	0,879
Amasya ilinde yerel halk turizm konusunda bilinçlidir.	3,326	1,094	0,341	0,556
Amasya ilinde turizm sektöründe çalışanlara gerekli eğitim verilmektedir.	3,259	1,071	0,178	0,424
Amasya ilinde turizmin gelişimi ile ilgili seminerler verilmektedir.	3,236	1,039	0,255	0,209
Amasya ilinde yerel halk turizm faaliyetleri içerisinde yer almaktadır.	3,418	1,009	0,473	0,058
Amasya ilinin yerel mutfağı kendine hastır.	3,942	1,118	0,971	0,465
Amasya ilinde gece hayatı ve eğlence imkânları dikkat çekicidir.	2,942	1,184	0,078	0,895
Amasya ilinde eğlen-dinlen imkânları geniştir.	3,268	1,154	0,346	0,777
Amasya ilinin yerel mimari yapısı kendine özgüdür.	4,060	1,123	1,292	0,974

Amasya ili manzara güzelliğine ve çeşitliliğine sahiptir.	4,270	1,038	1,732	1,591
Amasya ilinde çeşitli güzel sanat eserleri bulunmaktadır.	4,076	1,014	1,303	1,471
Amasya ili doğal kaynaklar bakımından zengindir.	3,845	1,108	0,849	0,393
Amasya ili turizm konusunda görsel medyada yer almaktadır.	3,688	1,090	0,565	0,404
Amasya ili turizm konusunda yazılı medyada yer almaktadır.	3,467	1,080	0,607	0,166
Amasya ilinin turizm potansiyeli diğer bölge insanları tarafından bilinmektedir	3,626	1,090	0,982	0,265
Amasya ilindeki turizm dernekleri bölgenin tanıtılması içi çaba sarf etmektedir.	3,430	1,043	0,957	0,026
Amasya ilindeki yerel yönetim bölgenin tanıtımı için çalışmalar yapmaktadır.	3,536	1,043	0,605	0,393
Amasya ilinde turizm açısından önemli alanların (Kral kaya mezarları, Yalıboyu evleri) marka olarak tanıtılması gerekmektedir.	4,261	1,102	0,870	0,404

Tablo 5.3. Normal Dağılım Testi Tablosu devamı

Ölçek İfadeleri	Mean (Ortalama)	Standart Sapma (Std.Dev.)	Çarpıklık (Skewness)	Basıklık (Kurtosis)
Anadolu Kenti	4,268	0,939	1,467	1,947
Avrupa Kenti	2,723	1,189	0,325	0,756
Dünya Kenti	2,767	1,234	0,206	0,921
Eğitim (Üniversite, öğrenci) Kenti	3,596	1,173	0,608	0,474
Kültür ve Turizm Kenti	4,152	0,995	1,328	1,460
Müzeler Kenti	4,079	1,056	1,249	1,140
Termal Kent	3,589	1,129	0,615	-0,244
Ticaret Kenti	3,037	1,234	0,063	-0,977
Gastronomi Kenti	3,226	1,159	0,064	-0,747
Tarih Kenti	4,379	0,979	1,785	2,721
Sanayi Kenti	2,820	1,293	0,126	-1,109
Havacılık Kenti	2,769	1,303	0,214	-1,123
Sağlık Kenti	3,132	1,220	0,192	-0,949
Yeşil Kent	4,002	1,062	1,007	0,370
Parklar Kenti	3,601	1,165	0,479	-0,715
Hoşgörü Kenti	4,042	1,062	1,143	0,730
Tarım Kenti	4,122	0,943	1,208	1,275
Yaya Kenti	3,908	1,057	0,879	0,204
Bisiklet Kenti	3,499	1,137	0,439	-0,560
Demiryolu Kenti	3,635	1,120	0,753	-0,057
Sosyal Kent	3,771	1,093	0,668	-0,247
Yaşanabilir Kent	4,229	0,991	1,460	1,872
Modern Kent	3,515	1,091	0,399	-0,557
Lider Kent	3,219	1,137	0,192	-0,666
Demokrat Kent	3,464	1,047	0,360	-0,395

Aşk-Sevgi Kenti	4,051	1,044	1,132	0,822
Merak Edilen Kent	4,065	1,016	1,127	0,896
Özgür Kent	3,855	1,034	0,943	0,543
Genç Kent	3,644	1,107	0,785	0,026
Canlı Kent	3,635	1,137	0,683	-0,222
Gece-Gündüz Yaşayan Kent	3,381	1,192	0,350	-0,785
Eğlence Kenti	3,279	1,193	0,241	-0,906
Festival Kenti	3,469	1,238	0,462	-0,796
Yenilikçi Kent	3,386	1,098	0,355	-0,456
İlkler Kenti	3,289	1,117	0,307	-0,615
Örnek Kent	3,737	1,114	0,769	0,004
Atatürk Kenti	4,139	1,139	1,068	0,294

Açıklayıcı Faktör Analizleri

Tablo 5.4. Destinasyon İmaj Algısına İlişkin Açıklayıcı Faktör Değerleri

Faktörler	Madde	Faktör Yükü	Özdeğer	Açıklanan Varyans	Cronbach's Alpha Değeri
FİYAT					
Yiy-içecek Fiy.	**Soru 5**	**,681**			
Alışveriş Ucuzluğu	Soru 3	,605			
Diğer Tur. Mrkz. Ucuzluk	Soru 2	,785	3,185	27,747	0,927
Konaklama Fiy.	Soru 1	,615			
Fiyat Düşüklüğü	Soru 4	,475			
Eğlence Fiy. Ucuzluk	Soru 20	,663			
ÇEVRESEL İMAJ					
Hizmet Kal.	Soru 17	,716			
İmaj	Soru 11	,704			
Genel Memnuniyet	Soru 14	,637	2,426	5,223	0,905
Diğer Tur. Mrkz. İmajı ile Karş.	Soru 9	,585			
ÇEVRESEL ETMENLER					
Yerel mutfak yapısı	Soru 19	,589			
Eğlen-dinlen imkânları	Soru 21	,503	1,164	5,845	0,884
Kirletilmemiş çevre	Soru 12	,511			
BÖLGESEL ÇEKİCİLİK					
Tarihi Alanlar	Soru 22	,773			
Kültürel Alanlar	Soru 24	,667			
Manzara	Soru 23	,716	1,272	5,183	0,713
Yeni Kültür Keşfi	Soru 25	,551			
Faktörler	**Madde**	**Faktör Yükü**	**Özdeğer**	**Açıklanan Varyans**	**Cronbach's Alpha Değeri**
KONUKSEVERLİK					
Esnaf	Soru 15	,582	1,239	4,157	0,647
Yöre Halkı	Soru 13	,662			

Çalışanlar	Soru 16	,673			
MOTİVE EDİCİ FAKTÖRLER					
Görsel medya	Soru 26	,679	1,489	4,018	0,729
Yazılı medya	Soru 27	,713			
Diğer bölge insanları tarafından bilinme	Soru 28	,620			
TEMEL FAKTÖRLER					
Altyapı	Soru 6	,475	1,510	3,841	0,712
Tanıtım	Soru 30	,644			
ÖZEL VE KAMU HİZMETLERİ					
Ulaşım	Soru 7	,815	1,230	3,716	0,667
Güvenlik	Soru 8	,769			
Konaklama Tesisi Sayısı	Soru 10	,616			
KMO:0,925, p< 0,05, X2:6337,454				72,654	0,905

Demografik Bulgular ve Tanımlayıcı İstatistikler

Tablo 5.5. Katılımcıların sosyo demografik özellikleri

Amasya'nın yerli halkı olma durumu	**Frekans**	**Yüzde (%)**
Evet	324	74,8
Hayır	109	25,2
Cinsiyet	**Frekans**	**Yüzde (%)**
Kadın	205	47,3
Erkek	228	52,7
Toplam	*433*	*100,0*
Yaş	**Frekans**	**Yüzde (%)**
18-29 arası	177	40,9
30-39 arası	115	26,6
40-49 arası	70	16,2
50-59 arası	48	11,1
60 ve üzeri	22	5,1
Toplam	*433*	*100,0*
Eğitim	**Frekans**	**Yüzde (%)**
İlköğretim	78	18,0
Lise	131	30,3
Üniversite	183	42,3
Yüksek Lisans	38	8,8
Doktora	1	0,2
Diğer	2	0,5
Toplam	*433*	*100,0*
Gelir	**Frekans**	**Yüzde (%)**
2020 TL veya altı	137	31,6
2021-2999 TL arası	87	20,1
3000-3999 TL arası	81	18,7
4000-4999 TL arası	64	14,8

5000 TL ve üzeri	64	14,8
Toplam	*433*	*100,0*
Meslek	**Frekans**	**Yüzde (%)**
Kamuda Memur	73	16,9
Kamuda İşçi	29	6,7
Özelde İşveren	13	3,0
Özelde Çalışan	94	21,7
Özelde İşçi	25	5,8
Serbest Meslek	16	3,7
Emekli	24	5,5
Esnaf - Tüccar	10	2,3
Çiftçi	7	1,6
Ev Hanımı	57	13,2
İşsiz	63	14,5
Diğer	22	5,1
Toplam	*433*	*100,0*

Tablo 5.6. Katılımcıların Amasya hakkındaki bilgileri

Kent Nitelendirmeleri	Kesinlikle Katılıyorum		Katılıyorum		Ne katılıyorum ne katılmıyorum		Katılmıyorum		Kesinlikle Katılmıyorum		Ortalama x̄
	f	%	f	%	f	%		%	f	%	
Amasya ilinde uygun/hesaplı konaklama imkânları bulunmaktadır.	39	9,01	55	12,70	105	24,25	70	39,26	64	14,78	3,4
Amasya ili diğer turizm bölgelerine göre ucuz bir bölgedir.	24	5,54	49	11,32	76	17,55	20	50,81	64	14,78	3,6
Amasya ilinde pahalı alışveriş imkânları bulunmaktadır.	26	6,00	104	24,02	99	22,86	52	35,10	52	12,01	3,2
Amasya ilinde ucuz bir ulaşım ağı bulunmaktadır.	52	12,01	76	17,55	78	18,01	65	38,11	62	14,32	3,3
Amasya ilinde yiyecek-içecek işletmelerinde fiyatlar pahalıdır.	42	9,70	128	29,56	97	22,40	20	27,71	46	10,62	3,0
Amasya ilinde kaliteli bir altyapı bulunmaktadır.	47	10,85	88	20,32	144	33,26	19	27,48	35	8,08	3,0
Amasya ilinde ulaşım imkânları rahat ve yeterlidir.	39	9,01	66	15,24	70	16,17	54	35,57	10 4	24,02	3,5
Amasya ilinde turistik	27	6,24	57	13,16	195	45,03	08	24,94	46	10,62	3,2

işletmelerin denetimi sıkıyapılmaktadır.											
Amasya ilinde kaliteli oteller bulunmaktadır.	30	6,93	52	12,01	93	21,48	73	39,95	85	19,63	3,5
Amasya ilinde yeteri kadar turistik tesis bulunmaktadır.	30	6,93	105	24,25	107	24,71	36	31,41	55	12,70	3,2
Amasya ili güvenilir bir yerdir.	29	6,70	15	3,46	31	7,16	63	37,64	195	45,03	4,1
Amasya ili kirletilmemiş bir çevreye sahiptir.	39	9,01	59	13,63	56	12,93	81	41,80	98	22,63	3,6
Amasya ilinde misafirperver bir yerel halk bulunmaktadır.	24	5,54	23	5,31	37	8,55	40	32,33	209	48,27	4,1
Amasya ilindeki turistik alanlarda koruma-kullanma dengesi gözetilmektedir.	23	5,31	41	9,47	124	28,64	75	40,42	70	16,17	3,5
Amasya ilinde yerel halk turizm konusunda bilinçlidir.	27	6,24	71	16,40	128	29,56	48	34,18	59	13,63	3,3
Amasya ilinde turizm sektöründe çalışanlara gerekli eğitim verilmektedir.	28	6,47	65	15,01	164	37,88	19	27,48	57	13,16	3,3
Amasya ilinde turizmin gelişimi ile ilgili seminerler verilmektedir.	30	6,93	55	12,70	180	41,57	19	27,48	49	11,32	3,2
Amasya ilinde yerel halk turizm faaliyetleri içerisinde yer almaktadır.	22	5,08	46	10,62	149	34,41	61	37,18	55	12,70	3,4
Amasya ilinin yerel mutfağı kendine hastır.	21	4,85	35	8,08	52	12,01	65	38,11	160	36,95	3,9
Amasya ilinde gece hayatı ve eğlence imkânları dikkat çekicidir.	51	11,78	116	26,79	120	27,71	9	22,86	47	10,85	2,9
Amasya ilinde eğlen-dinlen imkânları geniştir.	35	8,08	84	19,40	100	23,09	58	36,49	56	12,93	3,3
Amasya ilinin yerel mimari yapısı kendine	23	5,31	27	6,24	41	9,47	52	35,10	190	43,88	4,1

özgüdür.											
Amasya ili manzara güzelliğine ve çeşitliliğine sahiptir.	19	4,39	18	4,16	22	5,08	42	32,79	232	53,58	4,3
Amasya ilinde çeşitli güzel sanat eserleri bulunmaktadır.	16	3,70	22	5,08	45	10,39	80	41,57	170	39,26	4,1
Amasya ili doğal kaynaklar bakımından zengindir.	18	4,16	41	9,47	73	16,86	59	36,72	142	32,79	3,8
Amasya ili turizm konusunda görsel medyada yer almaktadır.	14	3,23	56	12,93	93	21,48	58	36,49	112	25,87	3,7
Amasya ili turizm konusunda yazılı medyada yer almaktadır.	21	4,85	58	13,39	129	29,79	48	34,18	77	17,78	3,5
Amasya ilinin turizm potansiyeli diğer bölge insanları tarafından bilinmektedir	21	4,85	42	9,70	116	26,79	53	35,33	101	23,33	3,6
Amasya ilindeki turizm dernekleri bölgenin tanıtılması içi çaba sarf etmektedir.	21	4,85	51	11,78	150	34,64	43	33,03	68	15,70	3,4
Amasya ilindeki yerel yönetim bölgenin tanıtımı için çalışmalar yapmaktadır.	21	4,85	44	10,16	124	28,64	70	39,26	74	17,09	3,5
Amasya ilinde turizm açısından önemli alanların (Kral kaya mezarları, Yalıboyu evleri) marka olarak tanıtılması gerekmektedir.	25	5,77	9	2,08	42	9,70	06	24,48	251	57,97	4,3

Tablo 5.7. Amasya'ya dair kent nitelendirmeleri

Kent Nitelendirmeleri	**Kesinlikle Katılmıyorum**		**Katılmıyorum**		**Ne katılıyorum ne katılmıyorum**		**Katılıyorum**		**Kesinlikle Katılıyorum**		**Ortalama**
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**		**%**	**f**	**%**	**X**
Anadolu Kenti	8	1,85	22	5,08	34	7,85	51	34,87	218	50,35	4,27

Avrupa Kenti	68	15,70	137	31,64	116	26,79	1	16,40	41	9,47	2,72
Dünya Kenti	77	17,78	116	26,79	115	26,56	1	18,71	44	10,16	2,77
Eğitim (Üniversite, öğrenci) Kenti	28	6,47	54	12,47	90	20,79	54	35,57	107	24,71	3,60
Kültür ve Turizm Kenti	12	2,77	24	5,54	42	9,70	63	37,64	192	44,34	4,15
Müzeler Kenti	18	4,16	20	4,62	57	13,16	53	35,33	185	42,73	4,08
Termal Kent	28	6,47	40	9,24	113	26,10	53	35,33	99	22,86	3,59
Ticaret Kenti	56	12,93	96	22,17	114	26,33	10	25,40	57	13,16	3,04
Gastronomi Kenti	32	7,39	81	18,71	152	35,10	3	21,48	75	17,32	3,23
Tarih Kenti	11	2,54	21	4,85	27	6,24	08	24,94	266	61,43	4,38
Sanayi Kenti	83	19,17	108	24,94	96	22,17	6	22,17	50	11,55	2,82
Havacılık Kenti	85	19,63	123	28,41	82	18,94	3	21,48	50	11,55	2,77
Sağlık Kenti	50	11,55	89	20,55	106	24,48	30	30,02	58	13,39	3,13
Yeşil Kent	13	3,00	34	7,85	63	14,55	52	35,10	171	39,49	4,00
Parklar Kenti	20	4,62	67	15,47	93	21,48	39	32,10	114	26,33	3,60
Hoşgörü Kenti	15	3,46	31	7,16	52	12,01	58	36,49	177	40,88	4,04
Tarım Kenti	8	1,85	22	5,08	50	11,55	69	39,03	184	42,49	4,15
Yaya Kenti	14	3,23	34	7,85	77	17,78	61	37,18	147	33,95	3,91
Bisiklet Kenti	25	5,77	59	13,63	115	26,56	43	33,03	91	21,02	3,50
Demiryolu Kenti	28	6,47	40	9,24	91	21,02	77	40,88	97	22,40	3,64
Sosyal Kent	16	3,70	42	9,70	97	22,40	48	34,18	130	30,02	3,77
Yaşanabilir Kent	13	3,00	17	3,93	45	10,39	41	32,56	217	50,12	4,23
Modern Kent	18	4,16	63	14,55	116	26,79	50	34,64	86	19,86	3,52
Lider Kent	35	8,08	76	17,55	142	32,79	19	27,48	61	14,09	3,22
Demokrat Kent	18	4,16	57	13,16	136	31,41	50	34,64	72	16,63	3,46
Aşk-Sevgi Kenti	15	3,46	24	5,54	63	14,55	53	35,33	178	41,11	4,05

Merak Edilen Kent	13	3,00	23	5,31	63	14,55	58	36,49	176	40,65	4,06
Özgür Kent	17	3,93	30	6,93	75	17,32	88	43,42	123	28,41	3,85
Genç Kent	27	6,24	40	9,24	87	20,09	85	42,73	94	21,71	3,64
Canlı Kent	27	6,24	43	9,93	96	22,17	62	37,41	105	24,25	3,64
Gece-Gündüz Yaşayan Kent	33	7,62	73	16,86	107	24,71	36	31,41	84	19,40	3,38
Eğlence Kenti	34	7,85	90	20,79	102	23,56	35	31,18	72	16,63	3,28
Festival Kenti	36	8,31	67	15,47	90	20,79	38	31,87	102	23,56	3,47
Yenilikçi Kent	27	6,24	58	13,39	139	32,10	39	32,10	70	16,17	3,39
İlkler Kenti	31	7,16	73	16,86	128	29,56	42	32,79	59	13,63	3,29
Örnek Kent	24	5,54	33	7,62	97	22,40	58	36,49	121	27,94	3,74
Atatürk Kenti	19	4,39	35	8,08	59	13,63	30	30,02	190	43,88	4,01

Tablo 5.8. Amasya Kent Nitelendirmeleri Arasında Öne Çıkan İlk Üç İfade

Kent Nitelendirmeleri	**1**		**2**		**3**		**Toplam**	
	f	**%**	**f**	**%**	**f**	**%**	**F**	**%**
Anadolu Kenti	88	20,32	22	5,08	6	1,39	116	**26,79**
Tarih Kenti	51	11,78	8	1,85	4	0,92	63	**14,55**
Atatürk Kenti	48	11,09	18	4,16	5	1,15	71	**16,40**
Kültür ve Turizm Kenti	22	5,08	10	2,31	2	0,46	34	**7,85**
Yaşanabilir Kent	21	4,85	9	2,08	5	1,15	35	**8,08**
Müzeler Kenti	16	3,70	3	0,69	4	0,92	23	**5,31**
Yeşil Kent	14	3,23	3	0,69	4	0,92	21	**4,85**
Hoşgörü Kenti	9	2,08	5	1,15	6	1,39	20	**4,62**
Festival Kenti	8	1,85	4	0,92	2	0,46	14	**3,23**
Sosyal Kent	7	1,62	3	0,69	4	0,92	14	**3,23**
Eğitim Kenti	7	1,62	8	1,85	1	0,23	16	**3,70**
Eğlence Kenti	1	0,23	2	0,46	3	0,69	6	**1,39**
Toplam	***292***	***67,44***	***95***	***21,94***	***46***	***10,62***	***433***	***100,00***

Araştırma Hipotezinin Testi: Lojistik Regresyon Analizi

Tablo 5.9. Yerel halkın destinasyon imajı faktörlerinin, İmaj algısı Üzerindeki Etkisini Gösteren İkili Lojistik Regresyon Analiz Sonuçları

Faktörler	B	S.E.	Wald	df	Sig.	Exp(B)	95% C.I. for EXP(B)	
							Lower	Upper
Fiyat	0,644	0,239	2,699	1	0,007	3,539	0,718	1,393
Çevresel İmaj	0,598	0,05	12,089	1	0,002	2,065	0,919	1,088
Çevresel Etmenler	-0,086	0,041	-2,104	1	0,036	0,819	0,820	1,219
Bölgesel Çekicilik	0,008	0,039	0,217	1	0,829	1,815	0,939	1,065
Konukseverlik	0,108	0,039	2,805	1	0,005	1,684	0,764	1,309
Motive Edici Faktörler	-0,011	0,045	-0,233	1	0,816	1,806	0,693	1,444
Temel Faktörler	-0,068	0,042	-1,61	1	0,108	3,691	0,689	1,451
Özel ve Kamu Hizmetleri	0,113	0,053	2,148	1	0,032	2,877	0,649	1,540
Constant	0,121	0,048	2,528	1	0,012	1,349	0,319	1,122

Tablo 5.9'da yer alan veriler incelendiinde;

Sig değeri 0,05' den büyük olan Bölgesel Çekicilik (0,829 > 0,05), motive edici faktörler (0,816 > 0,05) ve temel faktörler (0,108 > 0,05) imaj algısı üzerinde etkisi bulunmamaktadır. Sig değeri 0,05' den küçük olduğu için fiyat (0,007<0,05), çevresel imaj (0,002< 0,05), çevresel etmenler (0,036<0,05), konukseverlik (0,005<0,05), özel ve kamu hizmetleri (0,032<0,05) faktörünün imaj algısı üzerinde etkisi bulunmaktadır. Exp (B) değerine bakıldığında, fiyat faktörünün kent imaj algısını 3,539 ve çevresel imaj faktörünün 2,065, çevresel etmenlerin 0,819, konukseverliğin 1,684 ve özel ve kamu hizmetlerinin 2,877 kat arttırdığı görülmektedir. Çevresel etmenler faktörünün B katsayısı negatif olduğundan, imaj algısının düşmesine neden olur. Elde edilen bu sonuçlara göre; H_{1a}, H_{1b} H_{1c}, H_{1e}, H_{1h} hipotezlerinin desteklediği destinasyon imajı ile sadece fiyat, çevresel imaj, çevresel etmenler, konukseverlik ve özel ve kamu hizmetleri arasındaki ilişkinin ($p<0,05$) istatistiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir. Yani bu sonuç, H_{1d}, $H_{1f,}$ H_{1g}, hipotezinin desteklemediğini göstermektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Günümüzde dinamik yapısı ile ülkelerin gelişmesinde ve kalkınmasında önemli bir itici güç olan turizm, doğrudan ve dolaylı olarak etkilediği pek çok sektör ile birlikte ekonomik canlılığın en önemli göstergelerinden birisidir. Bu nedenlerden dolayı ülkelerin turizme olan

ilgileri, destekleri ve turizmden beklentileri son yıllarda önemli oranda artmaktadır. Turizm endüstrisinin yapısı, turistlerin farklı istek ve beklentileri doğrultusunda değişmektedir. Destinasyonların pazarlanabilmesi için öncelikle, değişen tüketici istek ve beklentilerine yönelik mal ve hizmet üretimini yapmak ve turistleri etkileyecek çekiciliklerin ve özelliklerin bulunması gerekmektedir.

Turistik destinasyonlar çok sayıda ürünün ve hizmetin bir araya gelerek oluşturduğu karmaşık ve çok bileşenli yapılardır. Ancak turistik tüketiciler destinasyonları genelde tek bir ürün olarak değerlendirmektedirler. Bu da destinasyonu oluşturan ürünlerin ve hizmetlerin birinde yaşanabilecek küçük bir problemin, sıkıntının veya aksaklığın destinasyonun bütününde gerçekleşmiş gibi değerlendirilmesi ile sonuçlanmaktadır. Turistik tüketicilerin destinasyon ile ilgili beklentilerinin ve değerlendirmelerinin ölçülmesi ve elde edilen sonuçların destinasyonların ve turizm işletmelerinin yöneticileri tarafından değerlendirilmesi bu açıdan oldukça önemlidir. Turistik tüketicilerin isteklerinin, ihtiyaçlarının, beklentilerinin ve değerlendirmelerinin dikkate alınması destinasyonla ilgili genel memnuniyet düzeyinin yükselmesine ve destinasyonu tekrar ziyaret niyetlerine olumlu katkı sağlamaktadır.

Bütün bir turizm ürünü olarak destinasyonun ihtiyacı olan ziyaretçileri sağlamak için turizm işletmeleri ve yerel halk arasında bir ağ kurmak icap etmektedir. Yerel halkın katkısını alabilmek, destinasyonların ticari başarıları ve turizmdeki sürdürülebilirlikleri için yararlı olacaktır. Yerel halk ve turizm sektöründe bulunan kuruluşlar arasındaki ağ kurma ortaklığı başarılı bir destinasyon yönetimine fayda sağlamaktadır. Destinasyon performans ölçütleri olarak kullanılan özellikler; yerel halkın misafirperverliği, para değeri, personelin tutumu, güvenlik, yerel ulaşım hizmetleri, doğal çevre, hava alanından giriş ve çıkış hızı, restoran ve barların kalitesi, müşteri şikayetlerini çözüme kavuşturma, yiyecek, sahillerde fırsatlar, turist çekiciliklerinin çeşitliliği, konaklama bilgi kalitesi, alışveriş olanakları, sahillerin temizliği, havaalanından ulaşımın konforu, İngilizce dil standardı, gece hayatı ve eğlence, çocuklar için imkanlar, destinasyonun havaalanında imkanlar, konaklama imkanları, hijyen ve sanitasyon, tabelalar, sportif olanaklar, tekrar ziyaret etme niyeti, tavsiye niyeti ve bütün tatmin seviyesidir.

Destinasyonlar, ayrı gereksinimleri bulunan turistlere, yerel halka ve endüstrilere yanıt vermek mecburiyetinde olduğu için karmaşık bir yapı göstermekte bu da destinasyon yönetimini ve gelişimini güçleştirmektedir. Bu durumda, destinasyonların pazarlanmasında ve turistlerin algılamalarında imaj en önemli unsurlardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Bir imaj eğer güzel veya beklentileri karşılayan bir durumdaysa değişime karşı oldukça dirençlidir. İmajların değişimi yavaş gerçekleştiği için, seyahat edenlerin imajlarının düzenli bir şekilde izlenmesi önemli hale gelmektedir (Gunn, 1988:25). Bir imajın, olumlu ya da olumsuz olsun onu biçimlendiren etkenlerin değişmesinden sonra bile uzunca bir süre devam etmesi, turizm destinasyonlarının olumlu ve doğru bir imajı geliştirme ve muhafaza etmelerine olan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Bu çalışmada, Amasya ili bir turistik destinasyon olarak ele alınıp Amasya halkının ve yerel yönetimin destinasyon imajının nasıl olduğu ve yerel halkın imaj algıları arasındaki fark ortaya konmuştur. Araştırmada önce destinasyon imajı ile ilgili detaylı bir alan yazın taraması yapılmıştır. İlgili alan yazında destinasyon imajı ile ilgili yapılan çalışmaların genellikle

ekonomik, çevresel, tanıtım, turizm kültürü, alt yapı olanakları ve doğal ve kültürel çekicilikler ile ilgili imaj etkenlerinin olduğu tespit edilmiştir. Araştırmada kullanılan anket formunun oluşturulmasında incelenen alan yazından oldukça yararlanılmıştır.

İlgili yazın taraması sonucunda ortaya çıkan araştırma problemine yanıt arayabilmek amacıyla kuramsal bir model oluşturulmuş ve araştırma hipotezleri geliştirilmiştir. Çalışma kapsamında araştırma evrenini Amasya'da yaşayan 433 adet yerel halk oluşturmaktadır. Elde edilen verilere açıklayıcı faktör analizi, güvenilirlik analizi ve normallik testleri yapılarak örneklemi oluşturan yerli turistlerin demografik özellikleri incelenmiş, analizler sonucunda ölçeklerin geçerli ve güvenilir olduğu sonucuna varılmıştır. Araştırmada destinasyon imajının imaj algısına etkisi lojistik regresyon analizi aracılığıyla incelenmiştir.

Amasya ilinde bulunan yerel halkın destinasyon imajı algılarına ilişkin yapılan bu çalışmada elde edilen bulgular doğrultusunda ortaya çıkan ve dikkati çeken sonuçlar şu şekilde özetlenebilir.

Araştırmada alt ve orta gelir durumdaki yerel halkın fiyat algısına yönelik zihinlerinde olumlu bir ifade oluştuğu düşünülmektedir. Bu durumu destekler bir diğer bulgu fiyat boyutunu kapsayan ifadelere verilen cevaplardır. Amasya kentinin genel işletmelerini ve diğer destinasyonlarla karşılaştırılmasını düşük fiyat içeriği üzerinden tespitini sağlayan fiyat boyutu kapsamında verilen cevaplar incelendiğinde, Amasya'nın genel itibariyle ucuz bir kent algısı yarattığı söylenebilmektedir. Fakat kente ucuz bir kent diyebilmek için kararsızların yer aldığı yüksek oranlı kitleyi kazanması gerektiği düşünülmektedir.

Araştırmada yerel halkın çoğu uygun konaklama imkânlarının bulunduğunu, diğer bölgelere göre ucuz bir bölgede yaşadıklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların bir kısmı alışveriş imkânlarının pahalı olduğunu düşünürken aynı oranda başka bir grup katılımcı alışveriş imkânlarının pahalı olmadığı görüşünü belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan katılımcılardan elde edilen bulgular ışığında ekonomik faktörlere yönelik imaj algılarının genel olarak nötr olduğu sonucuna varılabilir.

Araştırmada destinasyonun alt yapı olanaklarına ilişkin ifadelerde yerel halk çoğunlukla bölgede yeteri kadar tesisin bulunmadığını, mevcut tesislerin yeteri kadar denetlenmediğini, ulaşım imkânlarının yetersiz olduğunu ve kaliteli bir alt yapının bulunmadığını belirtmiştir. Yerel halkın alt yapı olanaklarıyla ilgili bu şekilde bir tutum göstermesi, alt yapı olanaklarına yönelik destinasyon imajı algılarının olumsuz olduğunu göstermektedir.

Destinasyonun imajını etkileyen çevresel faktörlere ilişkin ifadelerde yerel halk çoğunlukla halkın misafirperver bir yapıya sahip olduğunu, yerel mimarinin kendine özgü olduğu ve turistik öğelerin korunması ve kullanılması noktasında insanların bu dengeyi gözettiğini belirtmişlerdir.

Turizm kültürü açısından araştırmada yerel halkın turizm konusunda bilinçli olduğu, turizm hareketleri içerisinde etkin olarak yer aldığı, turizm ile ilgili tesislerde çalışan personelin yeterli olduğu gibi sonuçlar ortaya çıkmıştır. Yerel halkın turizm kültürüne yönelik imaj algıları oldukça yüksektir.

Araştırmada doğal ve kültürel çekicilikler açısından yerel halk doğal kaynaklar bakımından zengin olan bir bölge olduklarını, eğlen-dinlen olanaklarının bulunduğunu

belirtmişler ve bazıları kararsız kalmıştır. Bu ifadelerden yerel halkın doğal ve kültürel çekicilikler açısından destinasyon imajlarının orta düzeyde olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

Araştırmanın faktör analizi ile imaj faktörlerinin belirlendiği bölümü değerlendirildiğinde, analiz sonucunda oluşan sekiz faktöre ait ifade içeriklerinin; fiyat, çevresel imaj, çevresel etmenler, bölgesel çekicilik, konukseverlik, motive edici faktörler, temel faktörler ve özel ve kamu hizmetleri olarak oluştuğu görülmüştür. İmaj boyutlarının anketin ilk bölümünde cevap aranan ifadelerle ilişkilendirilmelerinde ve aynı zamanda tek tek değerlendirildiklerinde katılımcılardan genel olarak olumlu dönüşler aldığı görülmektedir.

Araştırmanın kent nitelendirmesi ve imaj algısına yönelik ikinci bölümüne, katılımcılardan Amasya denildiğinde en çok akıllarına gelen kelimelerin Tarih Kenti, Anadolu Kenti, Kültür ve Turizm Kenti ve Atatürk Kenti nitelendirmesinin, katılımcılar tarafından güçlü bir ifade olarak görüldüğü ortaya çıkmaktadır. Anketin, kent nitelendirmelerinin tespitine yönelik oluşturulan bu kısmı incelendiğinde, Tarih Kenti, Anadolu Kenti, Kültür ve Turizm Kenti ve Atatürk Kenti nitelendirmesinin, katılımcılar tarafından güçlü bir ifade olarak görüldüğü ortaya çıkmaktadır.

Amasya İli'nin turizm gelirlerinden daha fazla pay alması ve destinasyon imajının daha iyi değerlendirilebilmesi için;

- Kent politikalarının odak noktasına yerli ve yabancı turist memnuiyetini koyması gereklidir. Bu bağlamda herhangi bir turistin kente ilk geldiği andan itibaren karşı karşıya kaldığı meslek grupları (taksiciler, minibüs şoförleri, zabıtalar vb) bu bağlamda yetiştirilmelidir. Benzer şekilde esnafın da bu bilinçte olması gerekir.
- Amasya için yapılması gereken bir diğer unsur da yazılı, işitsel ve görsel mecraları aktif ve verimli şekilde kullanması gerçeğidir. Bu doğrultuda hazırlanacak olan tüm materyaller medya planlanması ile bütünleştirilerek Samsun, Tokat, Çorum ve Amasya illerini kapsayan TR83 Bölgesinden başlayarak ülke çapında hedef kitle ile buluşturulmalıdır.
- Amasya İli'nin dijital ortamlarda daha etkin şekilde yer alması gereklidir. Yerli ya da yabancı turist internet arama motorlarına Amasya yazdığı zaman karşısına çıkacak olan web sitesinde kent ile ilgili tüm bilgi, belge ve dokümanlara ulaşabilmesi sağlanmalıdır. Bu durum artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik gibi unsurlar ile desteklenmeli ve bu sayede de toplumun tüm katmanlarına ulaşılması sağlanmalıdır. Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer unsur ise hazırlanacak olan platformların mobil uygulamalarının da hazırlanması gerçeğidir. Hem mobil uygulama hem de web sitesi İngilizce ve Arapça başta olmak üzere 4-5 farklı dilde kullanıma sunulmalıdır.
- Atatürk kenti için üzerinde durulması gereken önemli bir olgudur. Atatürk vurgusu ile aktiviteler düzenlenmeli; Kurtuluş Savaşı'nın simülasyonları değişik şekillerde vücut bulmalı ve tüm bunlar birçok dilde mobil uygulamalar ile desteklenerek hedef kitle ile buluşturulmalıdır.
- Amasya'ya özgü bir destinasyon yönetim örgütü oluşturulmalıdır. Hem kamudan hem özel sektörden konusunda uzman kişiler bu örgütün içerisinde yer almalıdır.
- Amasya iline dair broşür gibi tanıtım malzemelerin sayısının ve çeşitliliğinin artırılması ve söz konusu tanıtım malzemelerinin hedef kitle ile buluşturulması gereklidir.

Araştırma sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde yerel halkın Amasya ilinin turizm potansiyelinin yüksek olduğunu ve bu potansiyelin yeteri kadar değerlendirildiğini düşündüklerini belirtebiliriz. Amasya için ulusal ve uluslararası olumlu bir imaj yaratılmasında bu ve buna benzer çalışmalar aracılığı ile elde edilen detaylı bilgilerin, etkili olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Akyurt, H., & Atay, L. (2009). Destinasyonda imaj oluşturma süreci. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-14.

Avcıkurt, C. (2003). *Turizm Sosyolojisi- Genel ve Yapısal Yaklaşım*. (3. Basım). Ankara: Detay Yayıncılık

Bakan, Ö. (2005). *Kurumsal İmaj*. Konya: Tablet Kitabevi

Baloğlu, Ş., & Brinberg, D. (1997). Affective Imaes of Tourism Destinations. *Journal of Travel Research, 33*, 11-15.

Carballo, M.M., Araña J.E. Carmelo J. L. (2015). Economic Valuation of Tourism Destination Image, · *Tourism Economics* 21(4),

Demir Ş, Ş. (2012). Avrupa Müşteri Memnuniyet Endeksi Modeli: Uluslararası Otel İşletmelerine Yönelik Bir Araştırma. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 9 (1), ss.672- 695

Eren, A. (2015). *Kapadokya'nın Destinasyon İmajı Üzerine Bir Araştırma.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Güçer, E. (2010). *Destinasyon Seçim Kararında İmajın Etkisi: Antalya Örneği.* Yayınlanmamış doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Jenkins, O. H. (1999). Understanding and Measuring Tourist Destination İmages. *International Journal of Tourism Research*, 1(1), 1-15.

Kozak, N., Kozak, M. A., & Kozak, M. (2001). *Genel Turizm.* Ankara: Detay Yayıncılık.

Kozak, N. (2008). *Turizm pazarlaması*. Detay yayıncılık.

Mwaura, D., Acquaye, D., & Jargal, S. (2013). Marketing Implications of the Destination Image of Mongolia. *Worldwide Hospitality and Tourism Themes*, 5(1), 80-91.

Odabaşı, Y. Barış, G. (2002). *Tüketici Davranışı*. (2. Baskı). İstanbul: Kapital Medya.

Özdemir, G. (2014). *Destinasyon yönetimi ve pazarlaması*. Detay Yayıncılık.

Özer, N. (2009). Algılama ve Pazarlama Uygulamaları. *PARADOKS: Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 5 (1), ss.1- 12.

Perry, A. Wisnom D. (2004), *Markanın DNA'sı, Eşsiz ve Dayanıklı Markalar Yaratmanın Kuralları*, Çev: Zeynep Yılmaz, Media Cat Yayınları, 2004, İstanbul.

Prayag, G. (2012). Paradise for who? Segmenting visitors' satisfaction with cognitive image and predicting behavioural loyalty. *International Journal of Tourism Research*, 14(1), 1-15.

Seçilmiş, C. (2012). Termal Turizm Destinasyonlarından Duyulan Memnuniyet Düzeyinin Tekrar Ziyaret Niyetine Etkisi: "Sakarılıca Örneği". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(39), 231-250.

Selvi, S. M. Ercan, F. (2006). Otel İşletmelerinde Müşteri Sadakatinin Değerlendirilmesi: İstanbul'daki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9 (15), ss.159- 188

Tang, L., & Jang, S. (2014). Information value and destination image: Investigating the moderating role of processing fluency. *Journal of Hospitality Marketing & Management*, 23(7), 790-814

Tapachai, N., & Waryszak, R. (2000). An examination of the role of beneficial image in tourist destination selection. *Journal of Travel Research*, 39(1), 37–44.

Temizkan, P.S. (2005). *Turistlerin Alışveriş Davranışı: Kapadokya Örneği.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay

TDK (Türk Dil Kurumu). (2019). Güncel Türkçe Sözlük, Erişim: 07 Mart 2019, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cc35347d1ad75.67790344

TDK (Türk Dil Kurumu). (2019). Güncel Türkçe Sözlük, Erişim: 07 Mart 2019, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cc3534e353570.53133811

TDK (Türk Dil Kurumu). (2019). Güncel Türkçe Sözlük, Erişim: 07 Mart 2019, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5cc35394e602a5.04844414

Usta, Ö. (2008). *Turizm Genel ve Yapısal Yaklaşım*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Uzoğlu, S. (2005). *Kurumsal İletişim Yönetimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Watkins, S., Hassanien, A., & Dale, C. (2006). Exploring the Image of the Black Country as a Tourist Destination. *Palgrave Journals*, 2(4), 321-333

Yurtseven, H.R. Can, E. (2002). Gökçeada'daki Turizm Çekiciliklerinin İmajı: İlk kez ve ... Anatolia: *Turizm Araştırmaları Dergisi*, Cilt 13, Sayı:2, 148-154.

YENİ KORONAVİRÜS PANDEMİ SÜRECİNDE TAKIM ETKİNLİĞİ MODELİ TEMELİNDE ECZANE ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Öğr. Gör. Fevziye GURLAŞ
Gümüşhane Üniversitesi
Öğr. Gör. Vural AKAR
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Özet

Yeni Koronavirüs salgını (Covid-19), Çin'in Vuhan Eyaleti'nden yayılmaya başlayarak tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Bu salgın ile daha iyi mücadele edebilmek adına sosyal izolasyon önlemleri artırılmakta olup salgının bulaşıcı etkisini azaltabilmek adına sosyal mesafe kurallarına önem verilmektedir. Çalışma hayatında örgütler için işgören seçimi oldukça önemli bir yere sahiptir. Doğru işe doğru kişilerin yerleştirilmesi, bu işi yapacak kişilerin fiziksel, psikolojik ve ruhsal olarak sağlıklarının bütün yönleriyle birlikte yerinde olması, çalışanların iş yerlerindeki verimliliklerinin artması için önemli faktörler olarak görülmektedir.

Pandemi sürecinin başarılı bir şekilde yürütülebilmesinin ve üstesinden gelinebilmesinin, alınan sağlık önlemlerine yöneticisinden çalışanına herkesin uyması, bütünlük içerisinde hareket etmesi ve kendi sorumluluklarını yerine getirmesiyle mümkün olabileceği açıktır. Bu kapsamda, imkânlar dâhilinde bazı sektörler *"evde çalışma"* hayatına yönelik çalışmalar yürütmekte ve dijitalleşmenin artmasına önem vermektedirler *(Örneğin; bankacılık, eğitim sektörü)*. Fakat eczane çalışanlarının geliştirilmekte olan bu yöntemlerden mahrum oldukları gözlemlenmiştir. Oysaki sağlık çalışanlarına yönelik iş yükünün ve sorumluluklarının artmış olduğu bu süreçte eczacılık sektörü, vatandaşlara ilaç dağıtımının sekteye uğramadan sağlanması, halk sağlığının korunabilmesi için bilgilendirici faaliyetlerde bulunması ve gerekli tıbbi kaynakların sağlık sorunlarına sahip kişilere ulaştırılabilmesi adına önem arz etmektedir. Pandemi sürecinde, eczane çalışanlarının çalışma koşulları gözlemlendiğinde, takım halinde çalıştıkları ve pandemi sürecinde hasta kişiler ile sürekli olarak iletişim halinde oldukları gözlemlenmiştir.

Bu kapsamda, bu çalışmanın temel amacı takım etkinliği modeli çerçevesinde eczane çalışanlarının takım etkinliklerinin belirlenmesidir. Trabzon ve Gümüşhane illerinde faaliyette bulunan eczanelere 100 adet anket dağıtılmış 56 çalışandan geri bildirim alınmıştır. 59 eczane çalışanına ise çevrimiçi anket yöntemi kullanılarak ulaşılmıştır. Araştırma kapsamında, kolayda ve kartopu örneklem yöntemleri tercih edilerek toplamda 115 kişiye ulaşılmıştır. Ulaşılan verilerin testinde SPSS 21 paket programı kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek için regresyon ve korelasyon analizlerinden faydalanılmıştır. Araştırma neticesinde, sinerji, takım işlevselliği, sağlık inancı (ciddiyet) değişkenlerinin takım etkinliği üzerinde pozitif ve anlamlı etkiye sahip olduğu, grup çalışma tercihi, kaynak kullanımı, takım iletişimi, sağlık inancı (duyarlılık) değişkenlerinin ise takım etkinliği üzerinde bir etkisine rastlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Takım Etkinliği Modeli, Sağlık Algısı, Covid-19

A RESEARCH ON PHARMACY EMPLOYEES BASED ON THE TEAM ACTIVITY MODEL IN THE NEW CORONAVIRUS PANDEMIA PROCESS

Abstract

The new Coronavirus epidemic (Covid-19) started to spread from Wuhan Province of China and affected the whole world. In order to combat this epidemic better, the importance of social isolation is increased and social distance rules are emphasized in order to reduce the contagious effect of the epidemic. Employee selection has a very important place for organizations in working life. Placing the right people for the right job, the physical, psychological and mental health of the people who will do this job are seen as important factors for increasing the productivity of the employees in their workplaces.

It is clear that the successful execution and overcoming of the pandemic process is only possible if everyone from the manager to the employee comply with the health measures taken, act in integrity and fulfill their own responsibilities. In this context, some sectors, within the bounds of possibility, carry out activities for "working at home" and attach importance to increasing digitalization (for example, banking and education sector). However, it has been observed that pharmacy staff are deprived of these methods being developed. However, in this process where the workload and responsibilities of healthcare professionals have increased, the pharmacy sector is important in terms of ensuring the distribution of medicines to citizens without interruption, taking informative activities to protect public health and delivering the necessary medical resources to people with health problems. In this process, when working conditions of pharmacy employees were observed, it was observed that they worked as a team and were in constant communication with sick people during the pandemic process.

In this context, the main purpose of this study is to determine the effectiveness of the pharmacy employees within the framework of the team activity model. 100 questionnaires were distributed to pharmacies operating in Trabzon and Gümüşhane provinces and feedback was received from 56 employees. 59 pharmacy employees were reached using the online survey method. Within the scope of the research, a total of 115 people were reached by choosing the convenience and snowball sampling methods. SPSS 21 package program was used to test the data. Regression and correlation analysis were used to determine the relationship between variables. As a result of the study, it was found that synergy, team functionality, health belief (seriousness) variables had a positive and significant effect on team effectiveness, while group work preference, resource use, team communication, and health belief (sensitivity) variables did not have any effect on team effectiveness.

Keywords: Team Effectiveness Model, Health Belief, Covid-19

1. GİRİŞ

Günümüzde, kalite yönetimi programlarının uygulanması, operasyonel verimliliği ve çalışanların verimliliğini artırmak, küresel düzeyde artan rekabet ile baş edebilmek için stratejiler geliştirmek, üretim süreçlerinin içeriğini geliştirmek açısında birçok noktada takımlar oluşturulmaktadır (Doolen vd., 2003: 285). Takımlar kurumlar içerisinde, çalışma grupları, proje ekipleri, kendi kendini yöneten ekipler, yarı özerk çalışma ekipleri olmak

üzere birçok şekilde ifade edilebilmektedir, fakat genel olarak ifade edilmesi gerekirse örgütsel çıktıların verimliliği için bireylerin ortak bir amaç uğruna aynı sorumluluğu paylaşmasıdır (*bknz,* Janz ve diğerleri, 1997). Kozlowski ve Bell (2003: 334)'in tanımı temelinde Mathieu ve arkadaşları (2008: 411) tarafından ortaya konulan takım kelimesinin anlamı: *"kurumlarla ilgili görevleri yerine getirmek, kurumlara ait ortak hedef/hedefleri paylaşmak, sosyal olarak etkileşime giren, görevlerini sergilemek için karşılıklı bağımlıklara sahip, görev sınırlarını koruyan ve sürdüren kollektif bilinç"* olarak belirtilmiştir. Bu açıdan, örgütler içerisinde takımlar sınırları belirleyen, birbirinden farklı iş kollarıyla ilişkili bir temele yerleştirilmiştir. İlgili alan yazın incelendiğinde ise takım etkinliği konusu çok fazla araştırmacı tarafından incelenmiştir (*örneğin,* Campion vd., 1993; Janz vd., 1997, Zehir ve Özşahin, 2008; Pınar, 2014; İlhan ve İnce, 2017; Greer vd., 2018). Fakat yapılan araştırmalar incelendiğinde, takım etkinliğini etkileyen unsurlar arasında iş görenlerin sağlık inancının takım etkinliği üzerindeki etkisini belirten araştırmaya rastlanmamıştır.

Tüm dünya bilindiği üzerine Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilen Yeni Tip Koronavirüs salgını (COVİD-19) ile mücadele etmektedir. Yeni Koronavirüs salgını (Covid-19), ilk önce Çin'in Vuhan Eyaleti'nden yayılmaya başlamış ardından bütün dünyayı etkisi altına almıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Bu nedenle bireylerin sağlığa yönelik inançlarının takım etkinliği modeline dâhil edilmesinin, günümüz koşullarında takım çalışmalarında nasıl bir etkiye yol açacağının incelenmesi açısından önemli olacağı düşünülmektedir. Çünkü pandemi süreci mevcut iş sistemi düzeninin değişmesine, imkânlar dâhilinde dijitalleşme sürecinin hızlandırılarak "evde çalışma" yöntemlerine geçilmesine sebebiyet vermiştir. Fakat bu süreçten kargo şirketi çalışanları, eczane çalışanları gibi bazı hizmet ve üretim sektörleri bu imkândan mevcut koşullar ve yaptıkları iş gereği faydalanamamışlardır. Sosyal izalosyon ve sosyal mesafenin önem kazandığı bu süreçte takım halinde ve toplumun her kesiminden insanlarla iletişim halinde olan bu sektörlerdeki çalışanların, iş süreçlerinde beraber çalışarak nasıl daha verimli olacaklarına dair bilgiler edinmenin kurumlar açısından bir takım ipuçları sağlamasının önemli olacağı düşünülmektedir. Pandemi sürecinin doğası gereği bireylerde meydana gelebilecek her türlü negatif duygunun, takımların da üzerinde olumsuz etkiye sahip olabileceği düşünülmektedir (Kaplan vd., 2013). Bu kapsamda, sağlık inancına dair bireylerin görüşlerine ait bilgilerin toplanarak, takım etkinliği modeline entegre edilmesinin bu alandaki boşluğun giderilmesine yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Çalışmada örneklem olarak eczane çalışanları seçilmiştir. Bu örneklem grubunun seçilmesinin sebebi iş sorumlulukları ve kapsamları ile bağlantılıdır. 12.04.2014 tarihli 28970 sayılı resmi gazetede 7. maddenin a. bendi kapsamında eczane çalışanlarının sorumlulukları kapsamında "*Hastanın ilaçlarını, ilaçların uygulanmasında kullanılan araçları ve tıbbi cihaz ve malzemeleri güvenli ve etkin bir şekilde kullanabilmesine yardımcı olur, bunlar hakkında yeterli bilgi ve kavrayışa sahip olmasını sağlar"* hükmü yer almaktadır (T.C. Cumhuriyet Başkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, 2021). Koronavirüs pandemi sürecinde şüphesiz en çok iş yükü artan sektörler arasında sağlık çalışanları yer almaktadır. Eczane çalışanlarının sorumlulukları ve faaliyette bulunduğu alanlar açısından incelendiğinde son derece önemli bir role sahip olan eczane çalışanlarının bu süreçte hasta bireylerin iyileşmesi için yoğun bir

şekilde özverili olarak çalışıp, destekleyici faaliyette bulundukları gözlemlenmektedir. Bir eczanede çalışan ve anketi cevaplayan çalışanlar bir takım olarak ele alınmıştır. Toplamda 53 takıma ulaşılmıştır. Bu kapsamda, çalışmanın temel amacı çalışanların sağlık inancı, sinerji, takım işlevselliği, ekip halinde çalışma tercihi, kaynak kullanımı, takım iletişimi değişkenlerinin takım etkinliği üzerindeki etkilerini ortaya koymaktır. Çalışma kapsamında "*Yeni Tip Koronavirüs salgını esnasında, takım etkinliğini belirleyen öncüller nelerdir?"* Araştırma sorusuna cevap aranmaktadır.

Takım etkinliğinde çalışanların pandemi sürecindeki sağlık algıları hakkında bilgi edinmek amacıyla sağlık inancı modelinden faydalanılmıştır. 1940lar ve 1950li yıllarda araştırmacılar tarafından ortaya konulan sağlık inancı modeli, sağlıkla ilgili bireylerin davranışlarının ve sağlık müdahalelerindeki değişimlerin nasıl olduğunu öğrenmek amacıyla geliştirilmiştir (Sreelakshmi ve Prathap, 2020; Rimer, 2008: 42). Sinerji, bütünün parçalarının toplamından daha fazla olması anlamında kullanılan bir kavram olarak ele alınmaktadır ve bir grubu hareket ettiren temel enerji olarak değerlendirilmektedir (Aktan, 2012: 262). Sinerji, takım, çalışmalarında etkinliğin sağlanması için önemli bir unsurdur. Yapılan ilgili alan yazın incelemeler sonucunda, Campion ve arkadaşları, (1993), Zehir ve Özşahin (2008), Pınar (2014), İlhan ve İnce (2017) tarafından gerçekleştirilen araştırmalar temel alınarak kaynak kullanımı, bireylerin Kovid-19 sürecinde kaynaklara erişim ve kullanım imkânlarına yönelik algılarını belirlenmesi amacıyla araştırma modeline eklenmiştir. Takım iletişimi değişkenin araştırma modeline dâhil edilmesinin sebebi, bireylerin iş süreçlerinde oluşabilen iletişimsizlik probleminin işlerin aksaması ve yeni problemlere sebebiyet vermesi için temel oluşturmasıdır. İletişim, iş süreçlerinde önemli bir unsurudur. Ekip halinde çalışma tercihi, bireylerin iş yaparken ekip halinde çalışma isteklerinin belirlenmesi amacıyla araştırma modeline dahil edilmiştir. Takım halinde yürütülen işlerin niteliği hakkında bilgi edinmek için takım işlevselliği değişkeni araştırma modeli kapsamında irdelenecektir.

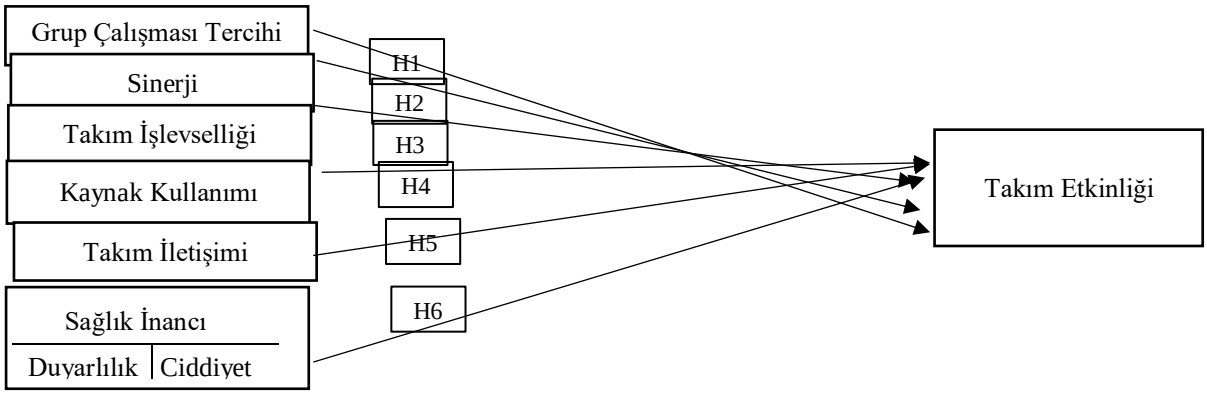
Çalışma kapsamında, araştırmanın yöntemine, sonuç ve tartışma kısımlarına yer verilerek araştırmaya ait sunulan bilgiler ile son verilecektir.

2. Araştırmanın Yöntemi

2.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Günümüz iş hayatında Covid-19 salgınının izleri devam ederken, bu süreç içerisinde özellikle önemli bir role sahip olan ve işlerini bu zorlu koşullar altında sürdüren eczane çalışanlarının takım çalışmalarının sağlık inançlarına bağlı olarak, takım etkinliği düzeylerinin etkileneceği düşünülmektedir. Çalışanların takım etkinliğini sağlayan öncülleri belirlemek amacıyla bu araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma kapsamında katılımcılardan toplanan verilerin SPSS 21 ve AMOS 20 paket programlarından yararlanılarak araştırmanın analizleri yapılmıştır. Çalışmada, öncelikle demografik soruların frekans dağılımları değerlendirilmiş, ardından çalışmadaki ölçeklerinin güvenilirlik analizleri ve açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın değişkenleri arasındaki ilişkiler için korelasyon ve kurulan hipotezlerinde ise regresyon analizlerine başvurulmuştur.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Yukarıdaki Şekil 1'de sunulan araştırma modeli çerçevesinde bu çalışma, eczane çalışanlarının takım çalışmasına yatkınlıklarının ve sağlık inançlarının, takım etkinlikleri üzerinde etkiye sahip olacağı varsayımından hareket edilmiştir.

2.2. Araştırmanın Hipotezleri

Yukarıda kısaca bahsedilmiş olan bilgiler ve yapılan alan yazın incelemesi ışığında araştırmanın hipotezleri şu şekilde oluşturulmuştur:

Hipotez 1: Sinerjinin çalışanların takım etkinliği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

Hipotez 2: Kaynakların kullanımı çalışanların takım etkinliği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir.

Hipotez 3: Takım işlevselliği çalışanların takım etkinliği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir.

Hipotez 4: Takım iletişimi çalışanların takım etkinliği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir.

Hipotez 5: Grup çalışması tercihi çalışanların takım etkinliği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir.

Hipotez 6: Sağlık inancı (H6a: duyarlılık; H6b: ciddiyet) çalışanların takım etkinliği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir.

2.3. Araştırmanın Örneklemi

Bu araştırmanın örneklemi için Covid-19 salgınının etkileri devam ederken iş yoğunlukları artan ve salgın riski altında çalışmalarını sürdüren Gümüşhane ve Trabzon illerindeki eczane çalışanları seçilmiştir. Hem çevrimiçi ortamda hem de yüz yüze şekilde ulaşılıp anket uygulanan eczane çalışanları için kolayda ve kartopu örneklem yöntemleri gözetilmiştir. Toplamda 150 eczane çalışanına anket uygulaması gerçekleştirilmiş ancak, 35 ankette eksiklikler ve hatalı işaretlemeler tespit edilerek 115 veri üzerinden analizler yapılmıştır.

Araştırmaya katılanların %52,2'si erkek, %48,8'i kadındır. Katılımcıların yaş ortalamaları 33, ortalama gelirleri 4839 TL ve mevcut işyerinde ortalama çalışma süreler 6

yılın üzerindedir. Eğitim düzeyleri bakımından %34,8 ile katılımcıların çoğunluğu lise mezunu, diğerlerinin ise %27'si fakülte, %23,5'i yüksekokul ve %14,8'i yüksek lisans mezunudur. Ayrıca çalışmaya katılanların %58,3'ü evli, %41,7'si ise bekârdır.

2.4. Araştırmanın Ölçekleri

Araştırmadaki değişkenlerin ölçümünde kullanılan ölçeklerdeki ifadeler Covid-19 pandemi sürecine uyarlanarak 5'li likert sisteminde "1-Kesinlikle Katılmıyorum" dan "5-Kesinlikle Katılıyorum" a göre derecelendirilerek düzenlenmiştir. Araştırmanın değişkenlerine ait bilgiler aşağıda belirtilmiştir.

Grup çalışması tercihi değişkeni, Campion ve diğerlerinin (1993) yapmış olduğu araştırmadan elde edilmiş olup ölçek maddeleri Brislin (1986)'in araştırması temel alınarak İngilizce → Türkçe; Türkçe → İngilizce; İngilizce → Türkçe şeklinde Türkçe diline uzmanlar yardımcılığıyla çevrilip geçerliliği ve güvenirliliği sağlanmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için Cronbach Alpha değerine bakılmıştır. Grup çalışması tercihi ölçeği için α=0,885 olarak saptanmıştır. Ulaşılan bu değer ise sosyal bilimlerde güvenilir ve kabul edilirdir. Kullanılan ölçeğin doğrulayıcı faktör analizinin sonuçları ise ölçeğin iyi bir uyuma sahip olduğu belirlenmiştir (RMR=.00, GFI=1, NFI=1, IFI=1, CFI=1).

Sinerji değişkenine ait sorular Zehir ve Özşahin (2008) tarafından yapılmış olan araştırmadan elde edilmiştir. Ölçek için α=0,934 olarak saptanmıştır Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizinin sonuçları iyi bir uyuma sahip olduğunu ortaya koymaktadır; χ2 / df =3,783, RMR=.02, GFI=.94, AGFI=.81, NFI=.96, IFI=.97, CFI=.97, RMSEA =.15.

Takım işlevselliği değişkenine ait bilgilere Güzelsoy (2004) tarafından yapılan araştırmadan ulaşılmıştır. Çalışmadaki takım işlevselliği ölçeğinin Cronbach Alpha Değeri= 0,878 olarak saptanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinin sonuçları ise ölçeğin iyi bir uyuma sahip olduğu belirlenmiştir (RMR=.00, GFI=1, NFI=1, IFI=1, CFI=1).

Kaynakların kullanımı değişkeni soruları Güzelsoy (2004) tarafından yapılan araştırmada alınmıştır. Bu ölçek için α=0,892 olarak saptanmıştır Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizinin sonuçları iyi bir uyuma sahip olduğunu ortaya koymaktadır; χ2 / df =2,666, RMR=.05, GFI=.94, AGFI=.85, NFI=.95, IFI=.96, CFI=.96, RMSEA =.12

Takım iletişimine ait araştırma sorusu, Dionne ve diğerleri (2004) araştırmasında kullanılan ve Türkçe yazına Pınar (2014) tarafından kazandırılan araştırmadan elde edilmiştir. Ölçekte α=0,924 olarak saptanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinin sonuçlarında ise ölçeğin iyi bir uyum gösterdiği saptanmıştır (χ2 / df =4,400, RMR=.03, GFI=.92, AGFI=.76, NFI=.95, IFI=.96, CFI=.96, RMSEA=.17)

Sağlık inancı değişkeni, Blue ve Valley (2002) tarafından geliştirilen "gripten korunmaya yönelik sağlık inanç modelinin" Erkin (2010) araştırması tarafından Türkçe'ye uyarlanmış, geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmış araştırmadan faydalanılmıştır. Bu çalışma kapsamında sağlık inancına dayalı ölçek maddeleri Covid-19 pandemisine yönelik uyarlanarak kullanılmıştır. Duyarlılık ve ciddiyet bağlamında iki boyut olarak ele alınan sağlık inancı ölçeği için α=0,777 olarak saptanmıştır Ölçeğin doğrulayıcı faktör analizinin sonuçları iyi bir uyuma sahip olduğunu ortaya koymaktadır; χ2 / df =2,080, RMR=.10, GFI=.87, AGFI=.80, NFI=.75, IFI=.85, CFI=.85, RMSEA =.09

Takım etkinliği değişkeni soruları, Chen ve Tjosvold (2006) araştırması tarafından kullanılan Türkçe diline çevirisinin, geçerliliğin ve güvenirliliğin Arslantürk (2008) tarafından yapılmış olan araştırmadan faydalanmıştır. Bu ölçek için α=0,922 olarak saptanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinin sonuçlarında da ölçeğin iyi bir uyum gösterdiği belirlenmiştir (χ2 / df =1,745, RMR=.01, GFI=.97, AGFI=.91, NFI=.97, IFI=.99, CFI=.99, RMSEA=.08).

3. BULGULAR

Çalışmanın verilerinin testinde SPSS 21 ve AMOS 20 paket programlarından yararlanılmıştır. Bu noktada korelasyon ve regresyon analizlerine başvurulmuştur.

3.1. Korelasyon Analizi Sonuçları

Araştırmanın değişkenlerin ortalamaları, standart sapmaları ve korelasyon analizi sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur.

Araştırmanın bağımsız değişkenleri sinerji (r = 0,785, p = 0,01), kaynakların kullanımı (r = 0,676, p = 0,01), takım işlevselliği (r = 0,759, p = 0,01), takım iletişimi (r = 0,705, p = 0,01), grup çalışması (r = 0,560, p = 0,01), sağlık inancının duyarlılık boyutu (r = 0,276, p = 0,01) ve sağlık inancının ciddiyet boyutu (r = 0,388, p = 0,01) ile bağımlı değişken takım etkinliği arasında meydana gelen ilişkilerin anlamlı ve pozitif bir yöne sahip olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Tablo 1: Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyonlar

	Ort.	S.S.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.	12.	13.	14.
1.Cinsiyet	1,48	,50	1													
2.Yaş	33	8,37	-,295**	1												
3.Gelir	4839	3859	,014	,271**	1											
4.Eğitim	2,22	1,08	,195*	,124	,583**	1										
5.Çalışılan Süre	6,62	6,39	-,241**	,775**	,287**	,252**	1									
6.Medeni Hâl	1,58	,49	-,143	,531**	,174	-,009	,315**	1								
7.Takım Etkin.	4,39	,73	,085	-,044	-,003	-,074	-,032	-,128	1							
8.Sinerji	4,20	,86	,055	-,007	,061	-,003	,045	-,197*	,785**	1						
9.Kaynak Kul.	4,16	,82	,175	,027	,101	-,002	,096	-,043	,676**	,719**	1					
10.Takım İşl.	4,19	,88	,059	,074	,000	-,087	,070	-,014	,759**	,765**	,775**	1				
11.Takım İlet.	4,16	,88	,133	-,013	,018	-,060	,011	-,086	,705**	,750**	,707**	,778**	1			
12.Grup Çalış.	4,12	,97	,138	-,059	-,004	,058	,006	-,100	,560**	,586**	,552**	,614**	,792**	1		
13.Sİ Duyarlılık	3,93	,65	,062	-,039	,047	,084	-,111	-,141	,276**	,248**	,175	,197*	,263**	,229*	1	
14.Sİ Ciddiyet	4,22	,70	,095	-,087	,031	,066	-,120	-,193*	,388**	,335**	,195*	,220*	,373**	,324**	,673**	1

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

3.2. Regresyon Analizi Sonuçları

Kurulan modelde eczane çalışanlarının Covid-19 sürecinde takım çalışmasına yatkınlıklarının ve sağlık inançlarının takım etkinliklerine etkisi değerlendirilmiştir. Modeldeki bağımsız değişkenler sinerji, kaynakların kullanımı, takım işlevselliği, takım iletişimi, grup çalışması ve sağlık inancının duyarlılık ve ciddiyet boyutları; bağımlı değişken takım etkinliğidir. Model için ele alınan kontrol değişkenler cinsiyet, yaş, gelir, eğitim seviyesi, işyerinde çalışına süre ve medeni durumdur. Bu çerçevede, regresyon analizine başvurulmuştur.

Araştırmanın katılımcılarından elde edilen verilerden hareketle gerçekleştirilen ve Tablo 2'de sunulan regresyon analizine dair ulaşılan bulgular, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken takım etkinliğine etkisini incelemekte olan model anlamlıdır *(F = 0,707, p < 0,001)*. Sonuçlara göre kontrol değişkenlerin takım etkisi üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadıkları görülmektedir. Ayrıca bağımsız değişkenlerden kaynakların kullanımı (*Beta* = 0,086, *p* = 0,372), takım iletişimi (*Beta* = 0,010, *p* = 0,935), grup çalışması tercihi (*Beta* = 0,015, *p* = 0,872) ve sağlık inancının duyarlılık boyutunun (*Beta* = -0,024, *p* = 0,747) da bağımlı değişken takım etkinliği üzerinde anlamı bir etkisi olmadığı belirlenmiştir ve hipotez 2, hipotez 4, hipotez 5 ve hipotez 6a reddedilmiştir. Bunun yanı sıra sinerjinin (*Beta* = 0,408, *p* = 0,000) takım etkinliği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu belirlenerek hipotez 1; takım işlevselliğinin (*Beta* = 0,333, *p* = 0,003) takım etkinliği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu belirlenerek hipotez 3; sağlık inancının ciddiyet boyutunun (*Beta* = 0,168, *p* = 0,034) takım etkinliği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkiye sahip olduğu belirlenerek hipotez 6b kabul edilmiştir.

Tablo 2: Bağımsız Değişkenlerin Bağımlı Değişken Üzerine Etkileri Regresyon Analizi Sonuçları

	Takım Etkinliği *(Bağımlı Değişken)*		
Bağımsız Değişkenler	Beta	t değeri	p
Cinsiyet	,003	,051	,959
Yaş	-,027	-,265	,792
Gelir	-,003	-,049	,961
Eğitim	-,039	-,524	,601
Çalışılan Süre	-,039	-,421	,675
Medeni Hal	,019	,278	,781
Sinerji	,408	4,109	,000
Kaynakların Kullanımı	,086	,897	,372
Takım İşlevselliği	,333	3,072	,003
Takım İletişimi	,010	,082	,935
Grup çalışması	,015	,161	,872
Sİ Duyarlılık	-,024	-,324	,747
Sİ Ciddiyet	,168	2,153	,034
R^2	,707		
R	,841		
F	18,791		

N = 115. Standardized regression coefficients

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırma, Covid-19 pandemi sürecinde, eczane çalışanlarının takım etkinliği modeli kapsamında, faaliyette bulundukları iş yerlerinde ki takım etkinliklerinin öncüllerine ait bilgiler edinebilmek amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Araştırma sonucunda kaynak kullanımı, takım iletişimi, takım şeklinde çalışma tercihi, sağlık inancı (duyarlılık) değişkenlerinin takım etkinliği üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. İletişim, kaynak kullanımı değişkenlerinin takım etkinliği üzerindeki etkisinde Bahadırlı (2010) tarafından yapılan araştırmanın aksine bir sonuca ulaşılmıştır. Takım iletişimin takım etkinliği üzerindeki etkisinin olmaması noktasında Pınar (2014) tarafından yapılan araştırma ile benzer sonuçlar elde edilmiştir. Aynı zamanda araştırma

kapsamında, sinerji, takımın işlevselliği, sağlık inancı (ciddiyet) değişkenlerinin takım etkinliği üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Sinerjinin takım etkinliği üzerindeki etkisinde Bahadırlı (2010) tarafından yapılan araştırma ile benzer sonuçlara ulaşıldığı tespit edilmiştir. Ancak yine de bu çalışmalardan da görüleceği üzere takım etkinliğinin genel olarak kurumlarda uygun çalışma ortamlarının geliştirilmesine bağlı olduğu da görülmektedir.

Sağlık inancı ölçeğinin bir boyutu olan ciddiyet, bireylerin hastalığa yakalandıktan sonra tıbbi ve klinik sonuçları olumsuz bir şekilde değerlendirebileceği yönündeki (örneğin, ölüm, engellilik ve ağrı gibi) düşünceleridir; duyarlılık boyutu ise, bireyin hastalığa yakalanma ile ilgili olasılıklara dair inançlarını ifade etmektedir (Champion ve Skinner, 2008 47-50: Gristwood, 2011). Takım etkinliği üzerinde duyarlılığın etkisi olmadığı tespit edilmiş olup, bu durumun nedeni olarak kişilerin sürekli salgına yakalanma riskine maruz kalmalarından dolayı bir süre sonra bu konu ile ilgili duyarsızlaşmaya başlamaları olduğu düşünülmektedir. Fakat çıkan sonuçlarda da görüldüğü üzere salgının ciddiyetinin farkında olan çalışanların takım etkinlikleri artmaktadır, bu bakımdan bireylerin Covid-19 salgınına ait semptomların farkında olup, bunun olumsuz bir sağlık durumuna sebep verebileceğine inandıkları için takım çalışmalarına daha fazla özen gösterdikleri düşünülmektedir.

Kurum çalışanlarının; deneyimleri, sahip oldukları beklentiler, hayata bakış açıları ve amaçları takım olarak çalışma istekleri konusunda önemli olarak görüldüğünden, kurumların çalışan tercihinde bu durumu da göz önünde bulundurarak takım çalışmasına yatkın kişileri özenle seçmeleri ve kurumlarda çalışanları birlikte çalışmaya özendirici uygulamalara, bu konularda kurum içi eğitimlere ağırlık verilmesi yararlı olacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak çalışan ve takım çalışması odaklı araştırmalarda kurum kültürünü ve yöneticilerin liderlik tarzlarını ortaya koyan yeni araştırmalar gerçekleştirilebilir. Ayrıca günümüz iş hayatında sosyal etkileşim kuramı da değerlendirmeye alınabilir ve literatüre yeni bakış açıları kazandırılabilir.

KAYNAKÇA

Aktan, C. C. (2012). Sinerjik Yönetim: Organizasyonlarda Sinerji Etkisi. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, *4*(1): 260-272.

Arslantürk, E., (2008). "Karşılıklı Amaç Bağlılığı ve Lider-Üye Etkileşiminin Takım Etkinliği Üzerindeki Etkileri: Üretim Firmalarında Bir Uygulama. T.C. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitütüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Bahadırlı, L. S. (2010). Reklam Ajanslarında Takım Çalışması: Takım Etkinliğine Yönelik Alan Araştırması. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Brislin, R. W. (1986). *The wording and translation of research instruments.* In W. J. Lonner & J. W. Berry (Eds.), *Cross-cultural research and methodology series, Vol. 8. Field methods in cross-cultural research* (p. 137–164). Sage Publications, Inc.

Campion, M. A., Medsker, G. J., and Higgs, A. C. (1993). Relations Between Work Group Characteristics and Effectiveness: Implications for Designing Effective Work Groups. *Personnel Psychology*, *46*(4): 823-847.

Champion Vl, Skinner Cs (2008). The Health Belief Model. in: Glanz K., Rimer B.K., Viswanath K.V., Eds. Health Behavior and Health Education: Theory, Research and Practice. 4th Ed. San Francisco: Jossey-Bass, Inc. 46-65

Chen, Y.F. And Tjosvold, D. (2006), Participative Leadership by American and Chinese Managers in China: The Role of Relationships (Lmx) Journal of Management Studies, 43: 1727-1752.

Dionne, Shelley D., Yammarıno, Francis J., Atwater, Leanne E., And Spangler, William D., (2004), "Transformational Leadership and Team Performance", Journal of Organizational Change Management, Vol. 17, No. 2, Pp. 177-193.

Doolen, T. L., Hacker, M. E., & Van Aken, E. M. (2003). The Impact of Organizational Context On Work Team Effectiveness: A Study of Production Team. *Ieee Transactions On Engineering Management*, *50*(3), 285-296.

Erkin. Ö., (2010). "Sağlık Çalışanlarının Grip Aşısı Olma Durumları ve Gripten Korunmaya Yönelik Sağlık İnanç Modeli Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması. T.C. Ege Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Greer, L. L., De Jong, B. A., Schouten, M. E., & Dannals, J. E. (2018). Why and When Hierarchy İmpacts Team Effectiveness: A Meta-Analytic Integration. *Journal of Applied Psychology*, *103*(6), 591.

Gristwood, J. (2011). Applying The Health Belief Model to Physical Activity Engagement Among Older Adults. *Illuminare*, *9*.60-71.

Güzelsoy, A. D., (2004). "Yazılım Geliştirme Takımlarında Özgüveni Etkileyen Faktörler Ve Takım Etkililiği". T.C. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitütüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Ilhan, A., ve İnce. E., (2015). Takım Çalışması ve Takım Etkinliğini Belirleyen Faktörlerin Ölçülmesi: Gaziantep Üniversitesinde Bir Uygulama. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *5*(1), 127-152.

Janz, B. D., Colquitt, J. A., & Noe, R. A. (1997). Knowledge Worker Team Effectiveness: The Role of Autonomy, İnterdependence, Team Development, and Contextual Support Variables. *Personnel Psychology*, *50*(4): 877-904.

Kaplan, S.Laport, K., ve Waller, M. J. (2013). The Role of Positive Affectivity in Team Effectiveness During Crises. *Journal of Organizational Behavior*, *34*(4), 473-491.

Mathieu, J. Maynard, M. T., Rapp, T., ve Gilson, L. (2008). Team Effectiveness 1997-2007: A Review of Recent Advancements and A Glimpse into The Future. *Journal of Management*, *34*(3): 410-476.

Pınar, T. (2014). Sanal Takımların Yönetimi, Liderlik ve Takım Etkinliği İlişkisi. T.C. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. Kocaeli. (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Rimer, B. K. (2008). Models of Individual Health Behavior. *Health Behaiıor, 41-44.*

Sreelakshmi, C. C., & Prathap, S. K. (2020). Continuance Adoption of Mobile-Based Payments in Covid-19 Context: An Integrated Framework of Health Belief Model and Expectation Confirmation Model. *International Journal of Pervasive Computing and Communications*. 351- 369.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Mevzuat Bilgi Sistemi, Eczacılar ve Eczaneler Hakkında Yönetmelik Https://Www.Mevzuat.Gov.Tr/Mevzuat?Mevzuatno=19569&Mevzuattur=7&Mevzuattertip=5. (Son Erişim Tarihi: 10.01.2020).

T.C. Sağlık Bakanlığı. (02.07.2020). Covid-19 Bilgilendirme Sayfası. Https://Covid19.Saglik.Gov.Tr/Tr-66494/Pandemi.Html (Son Erişim Tarihi: 10.01.2021).

Zehir, C., ve Özşahin, M. (2008). Takım Yönetimi ve Takım Etkinliğini Belirleyen Faktörler: Savunma Sanayinde Ar-Ge Yapan Takımlar Üzerinde Bir Saha Araştırması. Doğuş Üniversitesi Dergisi, 9 (2): 266-279.

SAĞLIK ALGISININ İŞE YABANCILAŞMA ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE BELİRSİZLİKTEN KAÇINMANIN MODERATÖR ROLÜ

Öğr. Gör. Vural AKAR
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Öğr. Gör. Fevziye GURLAŞ
Gümüşhane Üniversitesi

Özet

Bu araştırma, 13 Ocak 2020'de tanımlanan ve Çin'in Vuhan Eyaleti'nden yayılmaya başlayarak dünyayı etkisi altına alan Yeni Koronavirüs salgınının (Covid-19) bulaşma riskinin ve bu durumun ölüm oranlarında büyük bir artışa yol açmasının sadece günlük yaşam üzerinde değil aynı zamanda iş dünyasında da birçok noktada olumsuz etkilere sebep olmasından hareketle ele alınmıştır. Koronavirüs hastalığına kapılma korkusu bireylerde stres, kaygı olmak üzere birçok noktada psikolojik rahatsızlıklara sebebiyet vermiştir. Çalışanların stresini artıran bir diğer unsur ise salgınla mücadele kapsamında değişen iş süreçlerinin getirmiş olduğu belirsizlikler olmuştur.

Hofstede tarafından kategorileştirilmiş kültürel sınıflamalarda Türk toplumunda belirsizlikten kaçınma oranlarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum ise, bireylerde değişime karşı dirençlerin fazla olduğunun ve risk almaktan mümkün olduğunca kaçınıldığının bir göstergesi olarak ifade edilebilmektedir. Dolayısıyla sürekli değişen yeni sistemler karşısında değişim sürecine ayak uyduramayan bireylerin işlerine yabancılaşması mümkün olabilmektedir. Bu kapsamda çalışmanın temel amacı, Yeni Koronavirüs pandemisi temelinde çalışanların sağlık algılarının (sağlığın önemi, kesinlik, öz farkındalık, kontrol merkezi) işe yabancılaşma üzerindeki etkisini ve bu ilişkide belirsizlikten kaçınmanın moderatör rolünü belirlemektir. Bu araştırmada basit (tesadüfi) örneklem yöntemi ile belirlenmiş 320 banka çalışanına online anket uygulaması gerçekleştirilmiş olup, 250 banka çalışanından geri bildirim elde edilmiştir. Elde edilen verilerin testinde SPSS 21 ve AMOS 20 paket programları kullanılmıştır. Araştırmadaki ölçeklerin güvenilirlik analizleri yapılıp, geçerliliklerini ölçmek için açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri uygulanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiler korelasyon analizi ve hipotezlerin testinde ise regresyon analizleri yapılmıştır. Araştırma sonucunda işe yabancılaşma üzerinde sağlık algısının kesinlik boyutunun negatif ve anlamlı; öz farkındalık boyutunun ise pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu ve bu ilişkide belirsizlikten kaçınmanın moderatör rolünün bulunduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Algısı, İşe Yabancılaşma, Belirsizlikten Kaçınma

THE MODERATOR ROLE OF AVOIDING UNCERTAINTY IN THE EFFECT OF HEALTH PERCEPTION ON WORK ALLIENATION

Abstract

This research has been handled on the basis of the New Coronavirus epidemic, which was defined on January 13, 2020 and started to spread from Wuhan Province of China and

affected the world, the risk of transmission and this situation led to a large increase in mortality rates. This situation can cause negative effects not only on daily life but also in the business world. Fear of coronavirus has caused psychological problems at many points, including stress and anxiety in individuals. Another factor that increased the stress of the employees was the uncertainties brought by the changing business processes within the scope of combating the epidemic.

In cultural classifications categorized by Hofstede, it has been determined that Turkish society has a high rate of avoiding uncertainty. This situation can be expressed as an indicator that individuals have high resistance to change and that risk taking is avoided as much as possible. Therefore, it is possible for individuals who can not keep up with the change process in the face of constantly changing new systems to become alienated from their jobs. In this context, the main purpose of the study is to determine the effect of employees' perceptions of health (importance of health, precision, self-awareness, center of control) on job alienation and the moderator role of avoiding uncertainty in this relationship on the basis of the New Coronavirus pandemic. In this research, an online questionnaire was applied to 320 bank employees determined by the simple (random) sampling method, and feedback was obtained from 250 bank employees. SPSS 21 and AMOS 20 package programs were used to test the data obtained. Reliability analyzes of the scales in the study were made and explanatory and confirmatory factor analyzes were applied to measure their validity. Relationships between variables were analyzed by correlation analysis and regression analysis in testing hypotheses. As a result of the research, the precision dimension of the perception of health on work alienation was determined to be negative and significant. It was determined that the self-awareness dimension of health perception has a positive and significant effect and avoiding uncertainty has a moderator role in this relationship.

Keywords: Health Perception, Work Allienation, Avoiding Uncertanity

1. GİRİŞ

Dünya Sağlık Örgütü tarafından pandemi olarak ilan edilen Yeni Tip Koronavirüs salgını (COVİD-19), ilk önce Çin'in Vuhan Eyaleti'nden yayılmaya başlamış ardından bütün dünyayı etkisi altına almıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı, 2020). Dünya genelinde pandemi ile mücadele kapsamında sosyal izolasyon ve sosyal mesafenin önemli olduğu bir sürece girilmiştir. Bu süreçte, iş hayatında ise her ne kadar çalışanların sağlıklarını koruma amaçlı yenilikler ve iş sağlığı ve güvenliği kapsamında koruma tedbirlerine yönelik düzenlemeler getirilmiş olsa da hızlı ve ani bir şekilde yapılan değişimler sonucunda çalışan bireyler psikolojik, fiziksel ve ruhsal açıdan etkilenmiştir. Örneğin, Tuna ve Türkmendağ (2020) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, çalışanların sağlıklarını korumak amacıyla evden çalışmasına yönelik sağlanan esnekliklerin; çalışma koşulları, işin yapısı, iletişim problemleri, psikolojik ve fiziksel birçok açıdan işgörenlerin motivasyonlarını düşürücü etkilere sahip olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Ayrıca virüsün yayılmasını önlemek amacıyla uygulanan sosyal mesafe de bu süreçte bireylerde yabancılaşma hissine sebebiyet verebilmektedir (Zhu vd., 2021).

Çalışma kapsamında ele alınan bağımsız değişken sağlık algısıdır. Sağlık algısı, kişinin kendi sağlığına yönelik değerlendirmesini içerir (Erengin ve Dedeoğlu, 1997). Sağlığını çok iyi olarak ifade eden kişiler, sağlığına yönelik algısı kötü olanlara göre yaşamlarını çok daha kaliteli olarak değerlendirebilmektedirler. Sağlık algısı değişkeni sağlığın önemi, kesinlik, öz farkındalık ve kontrol merkezi boyutlarından oluşmaktadır. Sağlığın önemi boyutu, bireyin sağlığını düşünüp buna yönelik eylemler sergilemesini; kesinlik boyutu, bireyin sağlıklı kalmak için yapması gerekenleri bilmesini ve neler yapması gerektiğini; öz farkındalık boyutu, kişinin sağlıklı kalmak için yapılması gerekenler konusunda sahip olduğu farkındalığı; kontrol merkezi boyutu ise bireyin sağlığı ile ilgili kontrolün kendi elinde olup olmamasını ifade etmektedir. Bağımlı değişken olarak ele alınan yabancılaşma ise, kişinin kendisini sahip olduğu beklentilerden ve ilişkilerden soyutlaması durumu olarak tanımlanmaktadır (Ergil, 1980). Meydana gelen bu soyutlanma, kişilerin yaşam standartlarının dışında, kendilerine uygun olmayan yaşam tarzlarında hayatlarını sürdürme zorunluluklarından kaynaklanabilmektedir. Covid-19 süreci makro düzeyde bireylerin kendi ellerinde olmayan sebeplerden dolayı yeni bir yaşam süreci ortaya koymuştur. Bu durum bireylerin işlerine karşı yabancılaşma yaşamalarını da kaçınılmaz kılabilmektedir. Yabancılaşma kavramı köken olarak Marx (1963)'ın yazılarına dayanmaktadır. Marx (1963), işyerinde çalışmaktan memnuniyet duyan bireyde yaratıcılığın ön plana çıkabileceğini ve bu durumun insanın doğasında var olduğunu savunmaktadır. İşe yabancılaşma, işin doğası ile insanın doğası arasındaki dengenin bozulması, bireyin işi üzerindeki kontrolünü kaybetmesi durumlarında ortaya çıkabilmektedir (Mottaz, 1981: 515). Bu durum bireylerin performanslarını olumsuz yönde etkilemekte, işyerinde sergiledikleri olumsuz eylemleri artırıcı bir unsur olarak görülebilmektedir (Shantz vd. 2015). Dolayısıyla kurumların verimlilikleri üzerinde olumsuzluklara yol açabilen çalışanların işlerine karşı yabancılaşması, kurumlar açısından istenen bir durum değildir.

Kurumlarda, çalışanların sahip olduğu olumsuz iş tutum ve davranışlarının sebeplerinin belirlenmesi, çalışanların verimliliğini artırıcı stratejilerin geliştirilmesi için önemli bir unsur olabilmektedir. Covid-19 pandemisi sürecinde şüphesiz sağlık bilinci daha fazla ön plana çıkmış ve göz ardı edilemez bir durum haline gelmiştir. Bireylerin kendi sağlık durumlarını değerlendirmesi anlamına da gelen sağlık algısı (Çaka vd., 2017) temelinde işe yabancılaşmanın nedenlerinin tespit edilmesinin hem alan yazındaki boşluğun giderilmesi hem de çalışanların davranışlarına yönelik çıkarımlarda bulunulması adına önemli olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle bu çalışmanın öncül amacı bireylerin sağlık algısının işe yabancılaşma üzerindeki etkisini irdelemektir. Çalışmanın bir diğer amacı ise, belirsizlikten kaçınmanın, sağlık algısı ve işe yabancılaşma ilişkisinde moderatör rolünün incelenmesidir. Çünkü belirsizlik strese ve duygu durum bozukluklarına sebebiyet verebilmektedir. Endişe, sinir, kızgınlık gibi duyguların algılanan belirsizlik ile güçlü bir ilişkisi bulunmaktadır. Bireyler sahip oldukları belirsizlikten kaçınma düzeyleri bakımından ele alındığında düşük belirsizlikten kaçınma düzeyine sahip olanların risk almayı seven risk almaktan kaçınmayan kişiler oldukları (Donthu ve Yoo, 1998: 180); yüksek belirsizlikten kaçınma düzeyine sahip olanların ise bu durumun tam tersi yaklaşımlar sergiledikleri (Rogovsky ve Schuler, 1997: 63) ifade edilmektedir. Bireyler, belirsizliğe uzun süre maruz kaldığında, özellikle psikolojik

dayanıklılığa sahip olmayan bireylerin psikolojik ve fiziksel açıdan sağlıklarında bozulmalar açığa çıkabilmektedir (Powell vd., 2007; Zhu vd., 2020; Giusti vd., 2020). Hofstede (2009)'ye göre belirsizliği sevmeyen kültür yapısına sahip toplumların, duygusal açıdan olumsuz duygu durumlarına yönelimleri daha fazla olabilmektedir. Bu durum ise kültürel açıdan, pandemin sebebiyet verdiği belirsizliklerin stres, sinir, kızgınlık gibi duygusal durumların daha fazla etkilenmesine sebep olabilmektedir. Türkiye belirsizlikten kaçınma oranı yüksek olan ülkeler arasında yer almaktadır (Aydoğan ve Zemestanı, 2014). Bu nedenle pandemi sürecinde, bireylerin belirsizlikten kaçınma düzeylerinin sağlık algısı ve işe yabancılaşma arasındaki ilişkinin belirleyicisi olabileceği düşünülmektedir. Yapılan araştırmada, "*işe yabancılaşma üzerinde sağlık algısının rolü nedir? Belirsizlikten kaçınmanın sağlık algısının işe yabancılaşma üzerindeki etkisinde moderatör rolü var mıdır?"*sorularına cevap aranmaktadır.

Çalışma kapsamında araştırmanın yöntemine yer verilecek olup ardından tartışma ve sonuç kısmı ile birlikte çalışmanın tamamlanması planlanmaktadır.

2. Araştırmanın Yöntemi

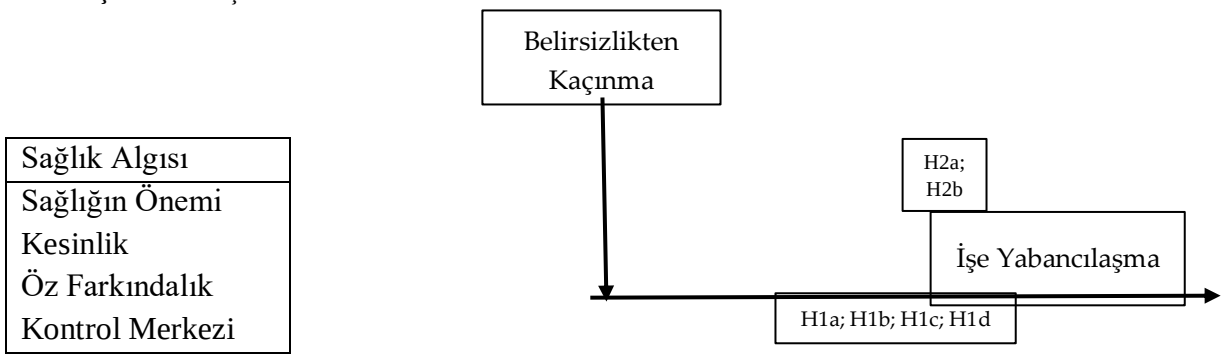
2.1. Araştırmanın Yöntemi ve Araştırmanın Modeli

Covid-19 salgını süresince çalışanların sahip oldukları sağlık algıları doğrultusunda, işe karşı yabancılaşma düzeylerinin etkilendiği düşünülmektedir. Ancak bu ilişkide çalışanların belirsizlikten kaçınma düzeyleri moderatör role sahip bir değişken olarak ele alınacaktır.

Araştırmanın katılımcılarından elde edilen veriler SPSS 21 ve AMOS 20 paket programlarıyla test edilmiştir. İlkin demografik soruların frekans dağılımlarına bakılmış, sonrasında ise kullanılan ölçeklerin güvenilirlik analizleri yapılıp, açıklayıcı ve doğrulayıcı faktör analizleri uygulanmıştır. Araştırmada ele alınan değişkenler arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla korelasyon ve hipotezlerin testi için ise regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir.

Modele, bağımlı değişken ile bağımsız değişken arasında kurulan ilişkinin kuvvetine etki eden moderatör bir değişken (Baron ve Kenny, 1986: 1174) olarak çalışmaları sahip oldukları belirsizlikten kaçınma düzeyi de eklenmiştir. Bu kapsamda Araştırmanın modeli şekil 1'de gösterilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Şekil'1 de belirtilen modelde görüldüğü üzere bu çalışmada, banka çalışanlarının sağlık algılarının, işe yabancılaşmaları üzerinde etkili olabileceğinden yola çıkılmıştır. Bunun yanı sıra sağlık algısı ile işe yabancılaşma arasında oluşan ilişkiyi, çalışmada moderatör değişken olarak değerlendirmeye alınan çalışanların sahip oldukları belirsizlikten kaçınma düzeylerinin de daha yukarılara taşıyacağı düşünülmektedir.

2.2. Araştırmanın Hipotezleri

Yapılan açıklamalar ve alan yazın incelemesi neticesinde araştırmanın hipotezleri aşağıda belirtildiği şekilde oluşturulmuştur.

Hipotez 1: Sağlık algısı (H1a: sağlığın önemi; H1b: kesinlik; H1c: Öz farkındalık; H1d: kontrol merkezi) çalışanların işe yabancılaşmaları üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

Hipotez 2: Sağlık algısı (H2a: Öz farkındalık; H2b: kontrol merkezi) ile işe yabancılaşma arasındaki pozitif ve anlamlı ilişkide belirsizlikten kaçınmanın moderatör rolü vardır.

2.3. Araştırmanın Örneklemi

Bu çalışmanın örneklemi Ankara'daki banka çalışanlarından oluşmaktadır. Yapılan çalışma kapsamında online anket uygulanan çalışanların seçiminde tesadüfi örnekleme yöntemi (Walliman, 2015) kullanılmıştır. Toplamda 320 çalışana sosyal medya üzerinden anket linki gönderilmiş ancak 250 kişiden bu anketlere dönüş alınıp, bu kapsamda analizler yapılmıştır.

Araştırmaya katılanların %64,4'ü erkek, %35,6'sı kadındır. Yaş dağılımları açısından katılımcıların %46'sı 26 ila 35 yaş aralığında olup diğer yaş grubu dağılımları ise sırasıyla %24,4'ü 18 ila 25; %22'si 36 ila 45; %6,8'i 46 ila 55 yaş aralıklarında ve %0,8'i ise 56 yaş ve üzeridir. Katılımcıların %65,2 ile çoğunluğu fakülte mezunu, diğerleri ise sırasıyla %24,4'ünün yüksek lisans, %4,8'inin yüksekokul, %3,2'sinin doktora ve %2,4'ünün ise lise mezunudur. Katılanların %45,2'si personel, %28,4'ü orta kademe ve %12'si üst yönetici ve %14,4'ü bankadaki diğer pozisyonlardadır. Bunların yanı sıra katılımcıların %60'ı bekar, %40'ı ise evlidir.

2.4. Ölçekler

Araştırmanın ölçekleri daha önceki çalışmalarda Türkçe'ye uyarlanmış ve geçerlik ve güvenirlikleri test edilmiş ölçeklerdir.

Sağlık algısı ölçeği, Diamond ve arkadaşlarının (2007) geliştirmiş oldukları ve on beş maddeden oluşan sağlığın önemi, kesinlik, öz farkındalık ve kontrol merkezi boyutlarına sahip bir ölçektir. Bu ölçekteki ifadeler 5'li Likert sistemi ile değerlendirilmiştir (1- Kesinlikle Katılmıyorum, 2- Biraz Katılmıyorum, 3- Kararsızım, 4- Biraz Katılıyorum, 5- Kesinlikle Katılıyorum). Bu ölçeğin güvenilirliği açısından Cronbach Alpha katsayısına bakılmışmış ve α=0,746 olarak belirlenmiştir. Yapılan doğrulayıcı faktör analizinin sonuçlarına göre kullanılan ölçeğin sağlık algısını ölçme gücünün kabul edilebilir olarak

nitelendirilebilecek bir uyuma sahip olduğunu tespit edilmiştir (χ2 / df =3,629, RMR=.17, GFI=.88, AGFI=.80, NFI=.83, IFI=.87, CFI=.87, RMSEA=.10).

İşe yabancılaşma, Nair ve Vohra (2010) tarafından geliştirilen ve 8 maddeden oluşan tek boyutlu bir ölçektir. Ölçek, "1- Kesinlikle Katılmıyorum" dan "5- Kesinlikle Katılıyorum" a 5'li Likert sistemi doğrultusunda oluşturulmuştur. Bu ölçeğin Cronbach Alpha Değeri = 0,966'dır. Ayrıca işe yabancılaşma ölçeğine yönelik yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonuçları ölçeğin iyi bir uyuma sahip olduğunu göstermektedir (χ2 / df =4,403, RMR=.04, GFI=.92, AGFI=.85, NFI=.96, IFI=.97, CFI=.97, RMSEA=.11).

Belirsizlikten kaçınma ölçeği, Jung ve Kellaris'in (2004: 747) geliştirdiği ve tek faktörlü 6 ifadeli bir ölçektir. Ölçek, "1- Hiçbir Zaman" dan "5- Her Zaman" a 5'li Likert sistemi bağlamında oluşturulmuştur. Belirsizlikten kaçınma ölçeğinin Cronbach Alpha Değeri= 0,896 olarak saptanmıştır. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonuçları ölçeğin iyi bir uyuma sahip olduğu göstermektedir (χ2 / df =4,883, RMR=.08, GFI=.95, AGFI=.86, NFI=.96, IFI=.97, CFI=.97, RMSEA=.12).

2.5. Bulgular

Araştırma için ulaşılan verilerin testlerinde SPSS 21 kullanılmıştır. Değişkenler arasında meydana gelen ilişkilerde ortaya çıkan anlamlılık düzeylerinin p = 0,01 ve p = 0,05 içerisinde olması sonuçların istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu göstermektedir.

2.5.1. Korelasyon Analizi Sonuçları

Araştırmanın değişkenlerine ilişkin ortalama, standart sapma ve korelasyon analizine ait bulgular Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1: Ortalama, Standart Sapma ve Korelasyonlar

	Ort.	Standart Sapma	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	11.
15.Cinsiyet	1,36	,48	1										
16.Yaş	2,14	,89	-,321**	1									
17.Eğitim	3,21	,68	-,059	,228**	1								
18.Pozisyon	1,96	1,07	-,110	,225**	,247**	1							
19.Medeni Hâl	1,40	,49	-,249**	,583**	,117	,102	1						
20.Sağlığın Önemi	3,96	,91	,070	,079	-,016	-,026	-,019	1					
21.Kesinlik	2,98	1,09	,029	-,036	,162*	,248**	-,058	-,187**	1				
22.Öz Farkındalık	3,76	,89	-,014	,121	,041	-,132*	,025	,479**	-,254**	1			
23.Kontrol Merkezi	3,83	,87	-,044	,146*	-,019	,029	,126*	-,005	,158*	,211**	1		
24.İşe Yabancılaşma	2,33	1,30	-,020	-,248**	-,106	-,336**	-,212**	,023	-,303**	,078	-,191**	1	
25.Belirsizlikten Kaçınma	3,27	1,14	,081	,224**	,070	,186**	,246**	,353**	-,119	,194**	,033	-,342**	1

**. Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

*. Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Araştırmada bağımsız değişken sağlık algısının bir boyutu olan sağlığın öneminin (r = 0,353, p = 0,01) ve öz farkındalık boyutunun (r = 0,194, p = 0,01) moderatör değişken belirsizlikten kaçınma ile arasında ilişkilerin anlamlı ve pozitif; kesinlik boyutunun (r = -0,303, p = 0,01) ve kontrol merkezi boyutunun (r = -0,191, p = 0,01) ve ayrıca moderatör

değişken belirsizlikten kaçınmanın (r = -0,342, p = 0,01)bağımlı değişken işe yabancılaşma ile arasındaki kurulan ilişkilerin de anlamlı ve negatif yönlü olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

2.5.2. Hiyerarşik Regresyon Analizi Sonuçları

Ele alınan modelde çalışanlarının sağlıkla ilgili sahip oldukları algılarının işe yabancılaşmaları üzerine etkisi incelenmiştir. Modelde yer alan bağımsız değişken sağlık algısının *sağlığın önemi, kesinlik, öz farkındalık ve kontrol merkezi boyutları*; bağımlı değişken ise *işe yabancılaşmadır.* Modele kontrol değişkenler olarak cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, kurum içerisindeki mevcut pozisyon ve medeni durum; moderatör değişken olarak ise belirsizlikten kaçınma da eklenerek, regresyon analizleri yapılmıştır.

Tablo 2'de de sunulduğu üzere aşağıda sağlık algısının boyutlarının işe yabancılaşma üzerine sahip olduğu etkiler üç adımda ele alınmıştır. Bağımsız değişken sağlık algısı; bağımlı değişken ise işe yabancılaşmadır. İlk adımda kontrol değişkenler cinsiyet, yaş, eğitim seviyesi, işyerinde çalışma süresi, çalışılan pozisyon ve medeni durum bulunmaktadır. İkinci adımda sağlık algısının boyutları olan sağlığın önemi, kesinlik, öz farkındalık ve kontrol merkezi ile belirsizlikten kaçınma moderatör değişkeni modele eklenerek, analizi tekrar gerçekleştirilmiştir. Son adımda ise, iki etkileşim (öz farkındalık x belirsizlikten kaçınma ve kontrol merkezi x belirsizlikten kaçınma) eklenip, regresyon analizi tekrarlanmıştır. Bunun yanı sıra moderatör değişkene ilişkin basit eğim (simple slope) değerlerinin anlamlı olup olmadığı da test edilmiştir.

Kontrol değişkenlerin bulunduğu ilk adımda ulaşılan çoklu regresyon analizinin sonuçlarına göre, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkene etkisini ele alan model anlamlıdır (F = 0,205, p < 0,001). Kontrol değişkenlerden olan cinsiyetin (*Beta* = -0,127, p = 0,038), işyerinde çalışma süresinin (*Beta* = -0,233, p = 0,001) ve çalışılan pozisyonun (*Beta* = -0,273, p = 0,000) işe yabancılaşma üzerindeki etkilerinin anlamlı olduğu ancak, diğer kontrol değişkenlerin (yaş, eğitim düzeyi ve medeni durum) ise, işe yabancılaşma üzerinde etkilerinin anlamlı olmadığı belirlenmiştir.

Moderatör değişken belirsizlikten kaçınmanın eklendiği ikinci adımdaki çoklu regresyon analizinin sonuçlarına göre, bağımsız değişkenlerin işe yabancılaşma üzerine etkilerini ortaya koyan model anlamlıdır (F = 0,349, p < 0,001). Bu adımda kontrol değişkenlerden yalnızca işyerinde çalışma süresinin (*Beta* = -0,200, p = 0,002) ve çalışılan pozisyonun (*Beta* = -0,153, p = 0,010) işe yabancılaşma üzerinde anlamlı etkileri olduğu görülmektedir. Ulaşılan sonuçlara göre belirsizlikten kaçınma moderatör değişkeninin işe yabancılaşmayı anlamlı şekilde etkilediği görülmektedir (*Beta* = -0,308, p = 0,000). Çalışmada kesinlik (*Beta* = -0,262, p = 0,000) ve kontrol merkezi (*Beta* = -0,115, p = 0,042) boyutlarının çalışanların işe yabancılaşmaları üzerinde doğrudan etkiye sahip olduğu diğer boyutların ise böyle bir etkiye sahip olmadığı belirlenmiştir.

Son adımda ise etkileşim değişkenlerinin de modele eklenmesiyle elde edilen çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre, bağımsız değişkenlerin işe yabancılaşma üzerine etkisini ele alan model anlamlıdır (F = 0,361, p < 0,001). Son adımda da kontrol değişkenlerden yalnızca işyerinde çalışma süresinin (*Beta* = -0,194, p = 0,003) ve çalışılan pozisyonun (*Beta* = -0,153, p = 0,010) işe yabancılaşma üzerinde anlamlı etkileri olduğu görülmektedir.

Araştırma kapsamında, sağlığın önemi (*Beta* = 0,056, *p* = 0,391) ve kontrol merkezi (*Beta* = -0,090, *p* = 0,578) boyutlarının çalışanların işe yabancılaşmaları üzerinde doğrudan etkiye sahip olmadığı tespit edilerek hipotez 1a ve hipotez 1d reddedilmiş; kesinlik (*Beta* = -0,259, *p* = 0,000) ve öz farkındalık (*Beta* = 0,327, *p* = 0,031) boyutlarının ise çalışanların işe yabancılaşmaları üzerinde doğrudan etkiye sahip olduğu belirlenerek hipotez 1b ve hipotez 1c kabul edilmiştir. Ayrıca etkileşim değişkenlerden de öz farkındalık x belirsizlikten kaçınmanın (*Beta* = -0,594, *p* = 0,039) işe yabancılaşma üzerine etki ettiği ancak kontrol merkezi x belirsizlikten kaçınmanın (*Beta* = 0,021, *p* = 0,943) işe yabancılaşma üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla kontrol merkezi ile işe yabancılaşma arasındaki olumsuz ilişki belirsizlikten kaçınma seviyesi düşük çalışanlarda daha kuvvetlidir biçimindeki hipotez 2b reddedilmiştir.

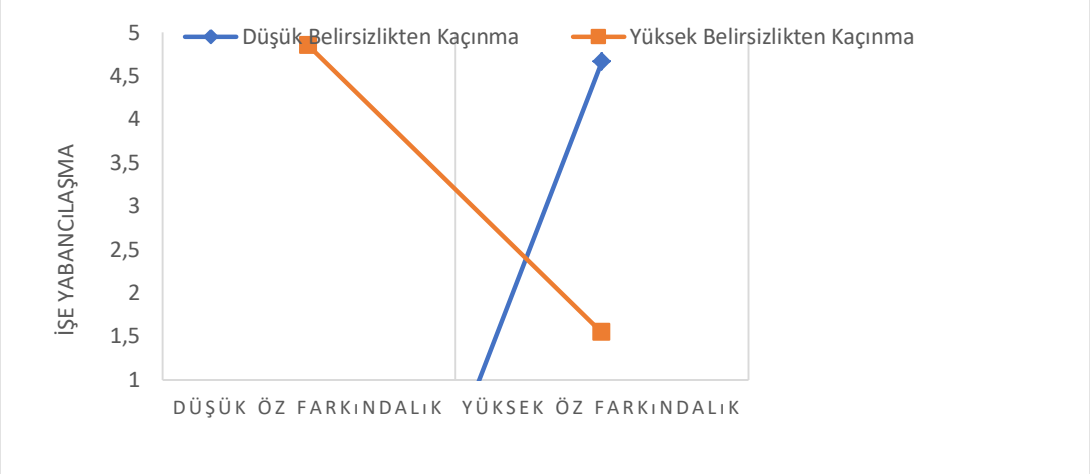
Tablo 2: Sağlık Algısının Boyutlarının İşe Yabancılaşma Üzerine Etkileri Regresyon Analizi Sonuçları

	Adım 1: İşe Yabancılaşma *(Bağımlı Değişken)*			Adım 2: İşe Yabancılaşma *(Bağımlı Değişken)*			Adım 3: İşe Yabancılaşma *(Bağımlı Değişken)*		
Bağımsız Değişkenler	Beta	t değeri	Anlamlılık	Beta	t değeri	Anlamlılık	Beta	t değeri	Anlamlılık
Cinsiyet	-,127	-2,087	,038	-,070	-1,237	,217	-,061	-1,081	,281
Yaş	-,035	-,422	,673	-,042	-,546	,585	-,031	-,413	,680
Eğitim	,022	,365	,716	,044	,785	,433	,050	,886	,377
Çalışma Süresi	-,233	-3,329	,001	-,200	-3,089	,002	-,194	-3,018	,003
Pozisyon	-,273	-4,480	,000	-,153	-2,605	,010	-,153	-2,599	,010
Medeni Hal	-,117	-1,648	,101	-,050	-,745	,457	-,044	-,658	,511
Sağlığın Önemi				,083	1,295	,197	,056	,859	,391
Kesinlik				-,262	-4,486	,000	-,259	-4,426	,000
Öz Farkındalık				,043	,673	,502	,327	2,174	,031
Kontrol Merkezi				-,115	-2,042	,042	-,090	-,557	,578
Belirsizlikten Kaçınma				-,308	-5,076	,000	,135	,433	,666
Öz Fark.XB. Kaçınma							-,594	-2,080	,039
Kntrl M.XB. Kaçınma							,021	,072	,943
R^2	,205			,349			,361		
R	,453			,591			,601		
F	10,449			11,603			10,250		
Anlamlılık	,000			,000			,000		

N = 250. Standardized regression coefficients

Araştırma sonuçlarına göre, işe yabancılaşma üzerinde öz farkındalık x belirsizlikten kaçınma etkileşimlerinin anlamlı olduğu belirlenmiştir (*Beta* = -0,594, *p* = 0,039) (Tablo 2, Şekil 2). Bu bağlamda yapılan basit eğim analizinden elde edilen sonuçlara göre belirsizlikten kaçınma düzeyleri yüksek çalışanlarda yüksek öz farkındalık, onların işe yabancılaşmaları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değildir *(Beta = 0,740, t = -1,886, p = 0,060)*, ancak yüksek öz farkındalığa sahip çalışanların belirsizlikten kaçınma düzeylerinin düşük olması durumunun, işe yabancılaşmalarına etkisinin anlamlı ve pozitif olduğu belirlenmiştir *(Beta = 1,966, t = 2,137, p = 0,034)*. Bu bağlamda öz farkındalık ile işe yabancılaşma arasındaki pozitif ilişki belirsizlikten kaçınma düzeyleri düşük çalışanlarda, daha kuvvetlidir biçimindeki hipotez 2a kabul edilmiştir.

Şekil 2: İşe Yabancılaşma Üzerine Öz Farkındalık ile Belirsizlikten Kaçınma Halinin Etkileşiminin Etkisi

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu araştırma, Covid-19 salgınına yönelik olarak banka çalışanlarının sağlık algılarının (sağlığın önemi, kesinlik, öz farkındalık, kontrol merkezi) işe yabancılaşma üzerindeki etkisini ve belirsizlikten kaçınma düzeylerinin moderatör rolünün belirlenmesi amacı ile gerçekleştirilmiştir.

Araştırma sonucuna göre, sağlık algısının alt boyutlarından sağlığın önemi, kesinlik, öz farkındalık, kontrol merkezi değişkenleri ile çalışanların işe yabancılaşmaları arasındaki ilişkide kesinlik boyutunun negatif ve anlamlı; öz farkındalık boyutunun ise pozitif ve anlamlı etkilere sahip oldukları bulunmuştur. Aynı zamanda öz farkındalık ile işe yabancılaşma arasındaki pozitif ilişkinin belirsizlikten kaçınma seviyesi düşük olan yani risk almaktan korkmayan, risk almayı seven çalışanlarda daha kuvvetli olduğu da tespit edilmiştir. Bu durum, sağlıkları konusunda farkındalığa sahip kişilerin belirsizlikten kaçınma seviyelerindeki düşüş bağlamında yani risk almaktan çekinmemeleri doğrultusunda işlerine karşı yabancılaşma düzeylerinin de daha fazla arttığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle kurumlarda çalışanların işlerine karşı yabancılaşma yaşamamaları için yöneticiler tarafından çalışanlarının sahip oldukları belirsizlikten kaçınma seviyeleri de göz önünde bulundurmalı ayrıca, yöneticiler çalışanlarının işlerini daha cazip bir hale getirmeli ve kurumdaki çalışma ortamlarında hijyen konusunda gereken hassasiyeti göstermeli ve bu konularda çalışanlarını bilinçlendirmek adına eğitimler ve toplantılar düzenlemelidirler. Ulusal ve uluslararası yazında Covid-19 pandemisine yönelik olarak araştırmaların devam etmekte olduğu bu süreçte bulunan sonuçların önemli olduğu düşünülmektedir.

Bu çalışmada tesadüfi örneklem yöntemi ile yalnızca banka çalışanlarına ulaşılması çalışmanın önemli bir kısıtı olarak değerlendirilmektedir. Örneklem sayısının artırılması, kuramsal bir dayanak ortaya konulması ve farklı sektörlerde bu çalışmanın tekrarlanmasıyla, sağlık algısının işe yabancılaşma üzerindeki etkisinde belirsizlikten kaçınmanın moderatör rolünün daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Aydoğan. E. Ve Zemestanı, G.(2014). Erillik/Dişillik (Hofstede) Bağlamında İran ile Türkiye'nin Yönetim Kültürlerinin Karşılaştırılması. 49(2): 50-7.

Baron, R. M. and Kenny, D. A. (1986). The Moderator–Mediator Variable Distinction in Social Psychological Research: Conceptual, Strategic, and Statistical Considerations. *Journal Of Personality And Social Psychology*, *51*(6): 1173.

Çaka, S. Y. Topal, S., Suzan, Ö. K., Çınar, N., ve Altınkaynak, S. (2017). Hemşirelik Öğrencilerin Sağlık Algısı ile Özgüvenleri Arasındaki İlişki, *Journal of Human Rhythm*, *3*(4), 198-203.

Diamond, J. J., Becker, J. A., Arenson, C. A., Chambers, C. V., and Rosenthal, M. P. (2007). Development Of A Scale To Measure Adults' Perceptions of Health: Preliminary Findings. *Journal of Community Psychology*, *35*(5): 557-561.

Donthu, N., & Yoo, B. (1998). Cultural Influences on Service Quality Expectations. Journal of Service Research, 1(2): 178-186.

Erengin, H., ve Dedeoğlu, N. (1997). Sağlığı Ölçmenin Kolay Bir Yolu: Algılanan Sağlık. *Toplum ve Hekim*, *12*(77): 11-16.

Ergil D. (1980). Yabancılaşma ve Siyasal Katılma. 1. Baskı, Ankara, Olgaç Yayınevi

Giusti, E. M., Pedroli, E., D'Aniello, G. E., Badiale, C. S., Pietrabissa, G., Manna, C., ... and Molinari, E. (2020). The Psychological Impact of The COVID-19 Outbreak on Health Professionals: A Cross-Sectional Study. *Frontiers in Psychology*, *11*.

Greco, V., and Roger, D. (2003). Uncertainty, Stress, and Health. *Personality and Individual Differences*, *34*(6), 1057-1068.

Hofstede, G. (2009). Geert Hofstede Cultural Dimensions.

Jung, J. M., and Kellaris, J. J. (2004). Cross-National Differences in Proneness to Scarcity Effects: The Moderating Roles of Familiarity, Uncertainty Avoidance, and Need for Cognitive Closure. *Psychology & Marketing*, *21*(9), 739-753.

Mottaz, C. J. (1981). Some Determinants of Work Alienation. *Sociological Quarterly*, *22*(4), 515-529.

Naır, N., and Vohra, N. (2010). An Exploration of Factors Predicting Work Alienation of Knowledge Workers. Management Decision, 48(4): 600-615.

Powell, M., Dunwoody, S., Griffin, R., and Neuwirth, K. (2007). Exploring Lay Uncertainty About an Environmental Health Risk. *Public Understanding of Science*, *16*(3), 323-343.

Rogovsky, N., & Schuler, R. S. (1997). Managing Human Resources Across Cultures. *Business And The Contemporary World*, *9*: 63-76.

Shantz, A., Alfes, K., Bailey, C., & Soane, E. (2015). Drivers and Outcomes Of Work Alienation: Reviving A Concept. *Journal Of Management Inquiry*, *24*(4): 382-393.

T.C. Sağlık Bakanlığı. (02.07.2020). COVİD-19 Bilgilendirme Sayfası. Https://Covid19.Saglik.Gov.Tr/TR-66494/Pandemi.Html (Son Erişim Tarihi: 10.01.2021).

Tuna, A. A., ve Türkmendağ, Z. (2020). Covid-19 Pandemi Döneminde Uzaktan Çalışma Uygulamaları Ve Çalışma Motivasyonunu Etkileyen Faktörler. İşletme Araştırmaları Dergisi Journal of Business Research-Turk. 12(3), 3246-3260.

Tuna. M.., ve Yeşiltaş, M. (2014). Etik İklim, İşe Yabancılaşma ve Örgütsel Özdeşleşmenin İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, *25*(1), 105-117.

Zhu, Y., Zhang, L., Zhou, X., Li, C., & Yang, D. (2020). The Impact of Social Distancing During COVID-19: A Conditional Process Model of Negative Emotions, Alienation, Affective Disorders and Post-Traumatic Stress Disorder. *Journal of Affective Disorders*, 281: 131-137.

TOPLU TAŞIMA VE COVID-19

Araş. Gör. Barış ERGÜL
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel YILMAZ
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Özet

Çalışmada, COVID-19 süresince kişilerin toplu taşıma araçlarıyla seyahate yönelik tutum ve davranışları ölçülmeye çalışılmıştır. Tutum ve davranışlar arasındaki nedensel ilişkileri tanımlamak için Planlı davranış teorisi modelinden yararlanılmıştır. Türkiye'de yaygın olarak kullanılan şehir içi toplu taşıma araçları, belediye/halk otobüsleri, tramvay/metro ve taksi/dolmuşlardır. Çalışmada, toplu taşıma ile salgının bulaşabileceği ve dolayısıyla toplu taşımayı riskli bulan kişilerin toplu taşıma araçlarını kullanmama niyetinde oldukları tespit edilmiştir.

Çalışmadaki "COVID-19 Şehir İçi Toplu Taşıma Kullanım Tutum ve Davranışları" için ölçme aracı geliştirilmiştir. Ölçme aracı; demografik bilgiler, COVID-19 döneminde toplu taşıma tutum ve davranışları hakkındaki çeşitli önermelerin yer aldığı 2 bölümden oluşmaktadır. Veri derleme aracının cevaplandırılmasına online olarak 480 birey katılmıştır. Anket çalışması, 3-13 Mayıs 2020 tarihleri arasında, internet üzerinden online-gönüllülük esasına uygun olarak yapılmıştır. Çalışma, yanlı ve eksik cevaplar değerlendirme dışında tutularak 422 bireyin verdiği cevaplar ile tamamlanmıştır. Çalışmanın analiz kısmında, anket çalışmasına katılanların demografik özellikleri ve toplu taşıma tutum ve davranışları için frekans analizleri ile açıklayıcı faktör analizi ve regresyon modeli kullanılmıştır. Analiz sonucunda, toplu taşıma tutum ve davranış ölçme aracının COVID-19 için uygun olduğu değerlendirilmiştir. Analiz sonucu elde edilen bulguların bazıları;

- Covid-19 salgın döneminde toplu taşıma araçlarıyla seyahate yönelik kendine güven arttıkça, toplu taşıma araçlarıyla seyahat niyeti 0,281 birim artmaktadır.
- Covid-19 salgın döneminde toplu taşıma araçlarıyla seyahate yönelik olumsuz tutum bir birim arttıkça, toplu taşıma araçlarıyla seyahat davranışını 0,484 birim azalmaktadır.
- Covid-19 salgın döneminde toplu taşıma araçlarıyla seyahate yönelik yakın çevre önerilerini benimseme arttıkça, toplu taşıma araçlarıyla seyahat niyeti 0,211 birim azalmaktadır.

Bu çalışmanın literatüre katabileceği en önemli iki noktadan ilki, COVID-19 gibi salgın dönemlerinde kişilerin toplu taşıma araçlarıyla seyahat etmeye yönelik tutum ve davranışlarını ölçen bir veri derleme aracını geliştirilmesi, ikincisi ise benzer salgın dönemlerinde kişilerin toplu taşıma araçlarıyla seyahat etme davranışlarının öncüllerinin belirlenerek bunların davranışları hangi yönde etkileyeceği tahmin edilebilmesine olanak tanımasıdır.

Anahtar Kelimeler: Toplu Taşıma, COVID-19, Regresyon Analizi

PUBLIC TRANSPORTATION AND COVID-19

Abstract

In the study, it was tried to measure the attitudes and behaviors of people towards travelling by public transportation during COVID-19. Planned behavior theory model was used to define the causal relationships between attitudes and behaviors. Urban public transport, which is widely used in Turkey: municipal/public bus, tram/metro and taxi/minibus vehicles. It was determined that the epidemic can be transmitted by public transport and therefore those who find public transport risky intend not to use public transport.

In this study, a questionnaire study has been developed for "COVID-19 Urban Public Transport Use Attitudes and Behaviors". The questionnaire consists of 2 parts, which include demographic information and various propositions about public transport attitudes and behaviors during the COVID-19 period. 480 individuals participated online to answer the questionnaire. The survey was conducted online between 3 and13 May 2020. The study was completed with the answers of 422 individuals, excluding biased and incomplete answers. In the analysis part of the study, frequency analysis, explanatory factor and regression analysis were used for the demographic characteristics and public transportation attitudes and behaviors of the survey participants. As a result of the analysis, it was evaluated that the public transportation attitude and behavior survey study is suitable for COVID-19. Some of the findings obtained as a result of the analysis;

- During the Covid-19 epidemic period, as the self-confidence to travel by public transport increases, the intention to travel by public transport increases by 0.281 units.
- During the Covid-19 epidemic period, as the negative attitude towards travel by public transport increases one unit, the behavior to travel by public transport decreases by 0.484 units.
- During the Covid-19 epidemic period, as the adoption of the close environment recommendations for travelling by public transport increases, the intention to travel by public transport decreases by 0.211 units.

The two most important points that this study can add to the literature are the first, the development of a survey study that measures the attitudes and behaviors of people to travel by public transport during epidemic periods such as COVID-19, and the second is to determine the behaviors of people travelling by public transport during similar epidemic periods and it allows to be predicted to affect the direction.

Keywords: Public Transport, COVID-19, Regression Analysis

GİRİŞ

Toplu taşıma, yeni cazibe merkezlerinin yaratılmasına olanak sağlaması ve büyüme hedeflerine ulaşmayı beraberinde getirmesi sayesinde başarılı bir gelişmenin vazgeçilmez bir bileşenidir (Kaul, 1985). İnsanlar, farklı amaçlar ile seyahat ederler (Georggi ve Pendyala, 1999). Bu amaçlardan birisi de, kent içi ulaşımdır. Bu nedenle, kent içi toplu taşıma planlamaları önem kazanmaktadır. Kent içi toplu taşıma planlamalarında; en önemli etkenler,

öncelikler ve tercihlerdir. Diğer etkenlerin, ekonomik ve kültürel öncelikler ve teknolojik gelişmeler olduğu söylenebilir (Saatçioğlu ve Yaşarlar, 2012).

Taşımacılık, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik katkı sağlama yolunda önemlidir. Toplu taşıma, insanların bir yerden diğer bir yere hareket etmesini sağlayan toplumların temel ihtiyacıdır (Hoel ve Sadek, 2011). Ülkelerdeki hızlı nüfus artışı ve ekonomik büyüme, mevcut ulaşım sistemlerinin genişletilmesine olanak sağlamıştır (Rohani vd., 2013).

Bu çalışmanın literatüre katabileceği en önemli iki noktadan ilki, COVID-19 gibi salgın dönemlerinde kişilerin toplu taşıma araçlarıyla seyahat etmeye yönelik tutum ve davranışlarını ölçen bir veri derleme aracını geliştirilmesi, ikincisi ise benzer salgın dönemlerinde kişilerin toplu taşıma araçlarıyla seyahat etme davranışlarının öncüllerinin belirlenerek bunların davranışları hangi yönde etkileyeceği tahmin edilebilmesine olanak tanımasıdır.

METOT

Veri derleme aracı ve örneklem

Çalışmadaki "COVID-19 Şehir İçi Toplu Taşıma Kullanım Tutum ve Davranışları" için ölçme aracı geliştirilmiştir. Ölçme aracı; demografik bilgiler, COVID-19 döneminde toplu taşıma tutum ve davranışları hakkındaki çeşitli önermelerin yer aldığı 2 bölümden oluşmaktadır. Veri derleme aracının cevaplandırılmasına online olarak 480 birey katılmıştır. Anket çalışması, 3-13 Mayıs 2020 tarihleri arasında, internet üzerinden online-gönüllülük esasına uygun olarak yapılmıştır. Çalışma, yanlı ve eksik cevaplar değerlendirme dışında tutularak 422 bireyin verdiği cevaplar ile tamamlanmıştır. Çalışmanın analiz kısmında, anket çalışmasına katılanların demografik özellikleri ve toplu taşıma tutum ve davranışları için frekans analizleri ile açıklayıcı faktör analizi ve regresyon modeli kullanılmıştır.

BULGULAR

COVID-19 Şehir İçi Toplu Taşıma Kullanım Tutum ve Davranışları için geliştirilen ölçeğe ilk aşamada açıklayıcı faktör analizi (AFA) uygulanmıştır. AFA uygulanmadan önce örneklemin AFA için yeterliliği gösteren KMO istatistiği ve değişkenler arasındaki korelasyonların AFA için yeterli olup olmadığını ortaya koymada kullanılan Bartlett testi uygulanmıştır. Sonuçlar Tablo 1'de özetlendiği gibidir. Tablo 1'den görüleceği gibi, KMO=0,86 > 0,60 ve Bartlett testi Ki kare istatistiği =4265,518 ($p<0,01$) olduğundan örneklem büyüklüğü ve değişkenler arası korelasyonlar AFA için yeterlidir.

Yapılan AFA analiz sonucunda, 5 faktörlü bir yapı olduğu tespit edilmiş ve bu 5 faktörün toplam varyansın %84'ünü açıkladığı tespit edilmiştir. İlgili anket maddelerinin hangi faktörlerde toplandığı Varimax döndürmesi ile Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 1

Örneklem ve Değişken Yeterliliği Testi

Kaiser-Meyer-Olkin Measure Örneklem Yeterliliği		0,860
	Yaklaşık Ki-Kare	4265,518
Bartlett Test	sd	91
	p	0,001

Tablo 2

Varimax Tekniğine göre Faktör Yükleri ve İlgili Faktörler

	Faktör Yükleri				
	1 (ATT)	2 (PBC)	3 (INT)	4 (BEH)	5 (SN)
ATT2	0,964				
ATT3	0,935				
ATT1	0,921				
PBC7		0,932			
PBC9		0,906			
PBC8		0,885			
INT11			0,958		
INT10			0,945		
BEH14				0,944	
BEH13				0,922	
BEH12				0,787	
SN6					0,987
SN4					0,783
SN5					0,690

Tablo 2'de BEH: Davranış, SN: Sosyal Norm, ATT: Tutum, INT: Niyet ve PBC: Algılanan Davranışsal Kontrol faktörlerini belirtmektedir. AFA sonucunda elde edilen faktör yükleri incelendiğinde sınır değer olan 0,50'den daha büyük olduğu, dolayısıyla maddelerin (item) ait olduğu faktörle yüksek ilişkili olduğu belirlenmiştir.

Sonraki aşamada, INT: Niyet değişkeni bağımlı değişken ve ATT: Tutum, SN: Sosyal Norm ve PBC: Algılanan Davranışsal Kontrol değişkenleri de bağımsız değişken olarak tanımlanarak regresyon analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Regresyon analizine yönelik Tablo 3'te verilen sonuçlara göre;

- Covid-19 salgın döneminde toplu taşıma araçlarıyla seyahate yönelik kendine güven arttıkça, toplu taşıma araçlarıyla seyahat niyeti 0,281 birim artmaktadır.
- Covid-19 salgın döneminde toplu taşıma araçlarıyla seyahate yönelik olumsuz tutum bir birim arttıkça, toplu taşıma araçlarıyla seyahat niyeti 0,335 birim azalmaktadır.
- Covid-19 salgın döneminde toplu taşıma araçlarıyla seyahate yönelik yakın çevre önerilerini benimseme arttıkça, toplu taşıma araçlarıyla seyahat niyeti 0,211 birim azalmaktadır.

Tablo 3
Niyet ile Tutum, Sosyal Norm ve Algılanan Davranışsal Kontrol Arasındaki Regresyon Analizi

Parametre	Kestirim	Standart Hata	t		R^2
			İstatistik	p	
Sabit	0,000001	0,044	0,0000001	0,999	
ATT	-0,335	0,052	-6,436	0,001	0,173
PBC	0,281	0,053	5,300	0,001	
SN	-0,211	0,057	-3,738	0,001	

BEH: Davranış değişkeni bağımlı değişken ve INT: Niyet, ATT: Tutum, SN: Sosyal Norm ve PBC: Algılanan Davranışsal Kontrol değişkenleri de bağımsız değişken olarak alınarak regresyon analizi yapılmış ve sonuçlar Tablo 4'te gösterilmiştir.

Regresyon analizine yönelik Tablo 4'te verilen sonuçlara göre;

- Covid-19 salgın döneminde toplu taşıma araçlarıyla seyahate yönelik olumsuz tutum bir birim arttıkça, toplu taşıma araçlarıyla seyahat davranışları 0,484 birim azalmaktadır.
- Covid-19 salgın döneminde toplu taşıma araçlarıyla seyahate yönelik yakın çevre önerilerini benimseme arttıkça, toplu taşıma araçlarıyla seyahat davranışları 0,173 birim azalmaktadır.
- Covid-19 salgın döneminde toplu taşıma araçlarıyla seyahate yönelik güçlü niyetler arttıkça, toplu taşıma araçlarıyla seyahat davranışları 0,212 birim artmaktadır.

Tablo 4
Davranış ile Niyet, Tutum, Sosyal Norm ve Algılanan Davranışsal Kontrol Arasındaki Regresyon Analizi

Parametre	Kestirim	Standartn Hata	t		R^2
			İstatistik	p	
Sabit	0,000001	0,036	0,0000001	0,999	
ATT	-0,484	0,045	-10,869	0,001	0,451
PBC	0,060	0,045	1,336	0,182	
SN	-0,173	0,047	-3,695	0,001	
INT	0,212	0,040	5,318	0,001	

SONUÇ VE TARTIŞMA

Analiz sonucunda, toplu taşıma tutum ve davranış ölçme aracının COVID-19 için uygun olduğu değerlendirilmiştir. Analiz sonucu elde edilen bulguların bazıları;

- Covid-19 salgın döneminde toplu taşıma araçlarıyla seyahate yönelik kendine güven arttıkça, toplu taşıma araçlarıyla seyahat niyeti 0,281 birim artmaktadır.
- Covid-19 salgın döneminde toplu taşıma araçlarıyla seyahate yönelik olumsuz tutum bir birim arttıkça, toplu taşıma araçlarıyla seyahat davranışını 0,484 birim azalmaktadır.
- Covid-19 salgın döneminde toplu taşıma araçlarıyla seyahate yönelik yakın çevre önerilerini benimseme arttıkça, toplu taşıma araçlarıyla seyahat niyeti 0,211 birim azalmaktadır.

Bu çalışmada virüsün toplu taşıma araçlarından bulaşabileceği ve toplu taşımayı riskli bulan bireylerin toplu taşıma kullanmamayı düşündükleri belirlenmiştir. Salgın yavaşlarsa veya sona ererse, bireylerin toplu taşıma araçlarını tekrar kullanmayı tercih etmelerini ve

toplu taşıma ile seyahat davranışlarını değiştirmelerini sağlamak için toplu taşımaya olan güvenin yeniden inşa edilmesi gerekmektedir. COVID-19 salgınından sonra toplu taşıma ile seyahat etmeye yönelik tutum ve davranışları etkileyecek temizlik ve hijyen kurallarının yeniden tesis edilmesi gerektiği değerlendirilmiştir. Yöneticiler, toplu taşıma araçlarının güvenli ve hijyenik olmasını sağlamak için uygulamalar yaparak toplu taşıma araçlarının kullanımını yeniden teşvik etmelidir. COVID-19 salgını sırasında bireylerin toplu taşıma araçlarıyla seyahat etmenin riskli olacağını algıladıklarından alternatif seyahat araçlarıyla seyahat etmeyi tercih edecekleri tahmin edilebilir. Bu nedenle trafik anlayışı ve düzenlemelerinin salgın dönemine uygun ve daha az riskli hale getirilebilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Kaul, R. (1985). *Dynamics of tourism: A triology, transporation and marketing.* Nova Delhi, Sterling Publishers.

Georggi, N., & Pendyala, R. (1999). Analysis of long-distance travel behavior of the elderly and low income. *Transportation Research Circular, in Washington DC:*

Transportation Research Board, 121-150.

Saatçioğlu, C., & Yaşarlar, Y. (2012). Kentiçi Ulaşımda Toplu Taşımacılık Sistemleri:

İstanbul Örneği, *KAÜ-İİBF Dergisi*, 3(3), 117-144.

Hoel, L.A., & Sadek, A.W. (2011). *Transportation Infrastructure Engineering: A Multimodal Integration, Cengage Learning*.

Rohani, M.M., Wijeyesekera, D.C., & Karim, A.T.A. (2013). Bus operation, quality service and the role of bus provider and driver, *Procedia Engineering*, 53, 167-178.

NÜKLEER SANTRAL KABUL MODELİNİN YAPISAL EŞİTLİK MODELİ İLE ARAŞTIRILMASI

Araş. Gör. Barış ERGÜL
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel YILMAZ
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Özet

Türkiye, enerji gereksinimini iç kaynaklardan yeterince karşılayamadığı için daha çok dış kaynaklara yönelmektedir. Türkiye'de son yıllarda dış kaynaklı enerji bağımlılığının azaltılmasına yönelik nükleer enerji ve santraller kurulmasını planlanmaktadır. Çernobil (Rusya) ve Fukuşima (Japonya) nükleer santrali kazaları, insanlar üzerinde nükleer enerji ve santrallerinin risk ve güvenilirliklerini bir kez daha olumsuza çevirmesine yol açmıştır. Ancak nükleer santrallere ilişkin dünya ölçeğinde tartışmalar halen devam etmekledir. Ülke içindeki bireylerin, nükleer enerji ve santrallerine ilişkin doğru bilgi ve algılarının bu enerji kaynağını kabul edip etmemesinde çok önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle, bireylerin NES (Nükleer Enerji Santrali)'i kabul etmelerini etkilediği öngörülen güven, fayda, risk faktörlerini ve bu faktörler arasındaki nedensel ilişkilerin araştırılması önemli hale gelmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de yaşayan bireylerin nükleer santralleri kabul etmelerine etki eden faktörlerin betimlendiği NSKM (Nükleer Santral Kabul Modeli)'ni, Yapısal Eşitlik Modellemesiyle (YEM) araştırmaktır. Araştırma modelinde yer alan faktörler; nükleer santrallere ilişkin, "Güven", "Risk Algısı" ve "Kabul" dür. Önerilen NSKM'de Güven dışsal, Kabul içsel ve risk de aracı içsel gizil değişkenler olarak tanımlanmıştır.

Çalışmada kullanılan ölçme aracı, Wang ve Li (2016), Kim vd. (2014), Zsóka vd., (2012), Corner vd. (2011), Carr ve Devgun (2011) ve Visschers et al.(2011) çalışmalarından yararlanılarak hazırlanmıştır. Veri derleme aracında 18 ifade ifadeye yer verilmiştir. İfadelerin ölçülmesinde 5'li Likert ölçeği kullanılmıştır.

Çalışmada modelin uyumu ve parametre tahmininde yöntem olarak, kısmi en küçük kareler yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem çok değişkenli normallik varsayımı gerektirmediği gibi küçük örneklem içinde güçlü parametre tahminleri üretir. Modelin uyumu için hesaplanan değerler olan SRMR = 0.034< 0.05 ve NFI= 0.946 > 0,90 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgulardan modelin uyumunun kabul edilebilir sınırlar içinde kaldığı söylenebilir.

Bu çalışmanın sonuçları, modelde yer alan tüm faktörlerin halkın nükleer santrallerini kabul etmesini etkilediğini göstermektedir. Bulgular incelendiğinde, NES kabul edilmesinin büyük oranda, insanların güvenli bir enerji tedarikine yönelik fayda algısından etkilendiği, risk algısının ise kabulü negatif olarak etkilediği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nükleer Santral, Yapısal Eşitlik Modeli, Enerji

INVESTIGATION OF NUCLEAR POWER PLANT ACCEPTANCE MODEL WITH STRUCTURAL EQUALITY MODEL

Abstract

Turkey, enough to meet the energy requirements of the internal resources are turning to more outsourcing. Turkey is planned in the establishment of nuclear power plants and to reduce the external energy dependence of in recent years. The accidents of the Chernobyl (Russia) and Fukushima (Japan) nuclear power plant have once again negated the risks and reliability of nuclear power and power plants on humans. However, discussions on nuclear power plants are still going on around the world. Accurate information and perceptions of individuals in the country regarding nuclear energy and power plants play a very important role in accepting this energy source. Therefore, it becomes important to investigate the trust, benefit, risk factors and the causal relationships between these factors that are predicted to affect individuals' acceptance of NPP (Nuclear Power Plant).

The purpose of this study, Nuclear Power Plant Acceptance Model (NPPAM) depicting the factors affecting the acceptance of nuclear power plants of individuals living in Turkey, is to investigate the Structural Equation Modelling (SEM). Factors in the research model; regarding nuclear power plants, “Trust”, “Risk Perception” and “Acceptance”. In the proposed NPPAM, Trust is defined as external variables, Acceptance is defined as internal variables and Risk is defined as mediation variables.

The survey used in the study, Wang & Li (2016), Kim et al. (2014), Zsóka et al., (2012), Corner et al. (2011), Carr and Devgun (2011) and Visschers et al. (2011). In the survey, 18 expressions were included. A 5-point Likert scale was used to measure the expressions.

In the study, the partial least squares method was used as a method for model fit and parameter estimation. This method does not require multivariate normality assumption and produces strong parameter estimates within a small sample. The values calculated for the fit of the model were SRMR = 0.034 <0.05 and NFI = 0.946> 0.90. From these findings, it can be said that the fit of the model remains within acceptable limits. The results of this study show that all factors in the model affect the public acceptance of nuclear power plants. When the findings were examined, it was revealed that the acceptance of NPP was largely influenced by people's perception of benefit towards a safe energy supply, while the perception of risk negatively affected the acceptance.

Keywords: Nuclear Power Plant, Structural Equation Modelling, Energy

GİRİŞ

Türkiye, enerji gereksinimini iç kaynaklardan yeterince karşılayamadığı için daha çok dış kaynaklara yönelmektedir. Türkiye’de son yıllarda dış kaynaklı enerji bağımlılığının azaltılmasına yönelik nükleer enerji ve santraller kurulması alternatifleri planlanmaktadır. Çernobil (Rusya) ve Fukuşima (Japonya) nükleer santrali kazaları insanlar üzerinde nükleer enerji ve santrallerinin risk ve güvenilirliklerini bir kez daha olumsuza çevirmesine yol açmıştır. Ancak nükleer santrallere ilişkin dünya ölçeğinde tartışmalar halen devam etmekledir. Ülke içindeki halkın nükleer enerji ve santrallerine ilişkin doğru bilgi ve

algılarının bu enerji kaynağını kabul edip etmemesinde çok önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle halkın Nükleer Enerji Santrali (NES) kabul etmelerini etkilediği öngörülen güven, fayda, risk faktörlerini ve bu faktörler arasındaki nedensel ilişkilerin araştırılması önemli hale gelmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de yaşayan halkın nükleer santralleri kabul etmelerine etki eden faktörlerin betimlendiği Nükleer Santral Kabul Modeli (NSKM)'ni, Yapısal Eşitlik Modellemesiyle (YEM) araştırmaktır. Bu amaçla önce, literatür taraması yardımıyla bir araştırma modeli tasarlanmış ve modeldeki ilişkileri sınamak için çeşitli hipotezler oluşturulmuştur. Araştırma modelinde yer alan faktörler; nükleer santrallere ilişkin, "Güven", "Risk Algısı" ve "Kabul" dür. Önerilen NSKM'de Güven dışsal, Kabul içsel ve risk de aracı içsel gizil değişkenler olarak tanımlanmıştır. Çalışmada, önerilen NSKM'deki yapısal ilişkiler YEM kullanılarak analiz edilmiş ve modelinin uygunluğu çeşitli uyum ölçütleri dikkate alınarak değerlendirilmiştir.

METOT

Veri derleme aracı ve örneklem

Çalışmada kullanılan ölçme aracı, Wang ve Li (2016), Kim vd. (2014), Zsóka vd., (2012), Corner vd. (2011) ve Carr ve Devgun (2011) ve Visschers et al.(2011) çalışmalarından yararlanılarak hazırlanmıştır. Veri derleme aracında, Risk-Güven ve Kabul faktörlerini ölçmek için 18 ifade ifadeye yer verilmiştir. 5 puanlı Likert ölçeği (5 = Tamamen katılıyorum, 1= Hiç katılmıyorum) kullanılmıştır.

Araştırma modeli ve hipotezler

Çalışma, halkın nükleer enerji santrallerinin kabulüne güven, enerji ve çevresel fayda ile risk algılarının etkisinin belirlenmesine odaklanmıştır. Literatürde toplumun NES kabul etmesini etkileyen pek çok faktör ele alınmıştır. Liu vd., (2008), halkın NES'ni kabul edilmesine ilişkin bir model önermiştir. Önerilen modelde, algılanan yarar, risk, bilgi ve güven faktörleri yer almaktadır. Kabulü ve ilişkileri etkileyen belirleyiciler bu faktörler arasındadır. Bu nedenle, mevcut çalışmaya geçmiş araştırmalara dayanan nedensel model ve hipotezlere yer verilmiştir.

Araştırma modelinde nükleer santrallere yönelik güven exojen (dışsal) değişken, risk ve kabul endojen (içsel) değişken olarak tanımlanmıştır. Araştırma modelinin tasarımında bireylerin, nükleer santrallere yönelik güvenin algılanan riskler üzerinde negatif ve kabul üzerinde pozitif etkide olacağı varsayılmıştır Çalışmada önerilen model, Visschers et al.(2011) ve Modeli Wang ve Li (2016)'den esinlenerek oluşturulmuştur. Model, Şekil 1'de gösterildiği gibidir.

H1: Nükleer santrallere Güven arttıkça risk algısı azalır.

H2: Nükleer santrallere Güven arttıkça NES Kabul artar.

H3: Nükleer santrallere ilişkin Risk Algısı arttıkça, Nükleer santrallere Kabul azalır.

BULGULAR

Araştırma modelinin analizinden önce araştırmada yer alan yapıların geçerlik ve güvenirlik çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Geçerlik ve güvenirlik çalışmaları kapsamında; iç tutarlılık güvenirliği (internal consistency reliability), birleşme geçerliği (convergent validity) ve ayırt edici geçerliği (discriminant validity) değerlendirilmiştir. İç tutarlılık güvenirliği için Cronbach Alfa ve birleşik güvenirlik (CR=Composite Reliability) katsayıları incelenmiştir. Birleşme geçerliğinin tespitinde, faktör yükleri ile açıklanan ortalama varyans (AVE=Average Variance Extracted) değerleri kullanılmıştır. Faktör yüklerinin ≥0,50; Cronbach Alpha ve birleşik güvenirlik katsayılarının ≥0,70; açıklanan ortalama varyans değerinin de ≥0,50 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir (Hair vd., 2011; Hair vd., 2013; Fornell ve Larcker, 1981).

Tablo 2 incelendiğinde, yapıların, Cronbach Alfa ve CR katsayılarının 0,70 ten büyük, gerçekleşmiş olması nedeniyle iç tutarlılık güvenirliğinin sağlandığı söylenebilir. Tablo 2'deki değerler incelendiğinde, faktör yüklerinin 0,580 ile 0,918 arasında; AVE değerlerinin de 0,507 ile 0,737 arasında olması nedeniyle birleşme geçerliğinin sağlandığı söylenebilir (Hair vd., 2011; Hair vd., 2013).

Ayırt edici geçerliliğinin belirlenmesinde Fornell ve Larcker (1981) tarafından önerilen ölçüt kullanılmıştır. Fornell ve Larcker (1981) kriterine göre, araştırmada yer alan yapıların açıklanan ortalama varyans (AVE) değerlerinin karekökü, araştırmada yer alan yapılar arasındaki korelasyonlardan yüksek olmalıdır. Tablo 1'de Fornell ve Larcker (1981) kriterine göre yapılan analiz sonuçları yer almaktadır. Tablo 1'de parantez içindeki değerler AVE'nin karekök değerleridir. Tablo 1'teki değerler incelendiğinde, her bir yapının açıklanan ortalama varyans değerinin karekökünün, diğer yapılarla olan korelasyonlardan daha yüksek olduğu görülmektedir. Tablo 1'deki bulgulara dayanarak ayırt edici geçerliğinin sağlandığı söylenebilir.

Veriler SmartPLS 3.2 programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma modeline ilişkin; doğrusallık, yol katsayıları, R^2 ve etki büyüklüğünü (f^2) hesaplamak için KEKK algoritması; tahmin gücünü (Q^2) hesaplamak için de Blindfolding analizi çalıştırılmıştır. KEKK yol katsayılarının anlamlılıklarını değerlendirmek için yeniden örnekleme (bootstrapping) ile örneklemden 5000 alt örneklem alınarak t-değerleri hesaplanmıştır.

Araştırma sonuçlarına ilişkin; R^2, f^2, Q^2 ve araştırma modeli katsayıları Tablo 2'de sunulmuştur. Modele ait elde edilen R^2 değerleri incelendiğinde güvenin, riskin % 14,5'i, güven ve riskin, kabulün %64 oranında açıklandığı tespit edilmiştir. Etki büyüklüğü katsayısının (f^2) 0,02 ve üzeri olması düşük; 0,15 ve üzeri olması orta; 0,35 ve üzeri olması ise yüksek olarak değerlendirilmektedir (Cohen, 1988). Sarstedt vd. (2017)'e göre de katsayının 0,02'nin altında geçekleştiği durumlarda da bir etkiden söz etmenin mümkün olmadığı belirtilmiştir. Etki büyüklüğü katsayıları (f^2) incelendiğinde güven faktörünün, risk üzerindeki etkisi orta (0,17), kabul üzerindeki etkisi yüksek (1,09) seviyededir. Tablo 2'deki Q^2 değerlerinin sıfırdan büyük olması nedeniyle araştırma modelinin tahmin etme gücüne sahip olduğu söylenebilir.

Hipotez testi sonuçları Tablo 3'de verilmiştir. TRUST->RISK katsayısı -0,381 ($p<0,01$) negatif ve istatistik olarak anlamlı bulunmuştur. Bunun anlamı nükleer santrallere

yönelik güven arttıkça santrallerin zararlarına yönelik algılanan risk de azalacaktır. Benzer tarzda güven ile kabul arasında bulunan pozitif ilişki de nükleer santrallere yönelik güven arttıkça kabul de paralel olarak artacaktır. Güven ile kabul arasındaki ilişki katsayısı oldukça yüksek olarak tahmin edilmiştir. Güvenin bir birim artması kabulde 0,705 birimlik etkide bulunacağı ortaya çıkmıştır. Ayrıca algılanan risk arttıkça kabulün azalacağı da belirlenmiştir (-0,167; p<0,01

Tablo 1 *Ayırt edici geçerliliği sonuçları*

		Faktör Yükü	Cronbach Alfa	CR	AVE	Q^2	R^2
ACCEPTANCE							
	ACCEPTANCE	**(0,858)**					
	RISK	-0,435	**(0,712)**				
	TRUST	0,768	-0,381	**(0,815)**			
RISK							
TRUST							

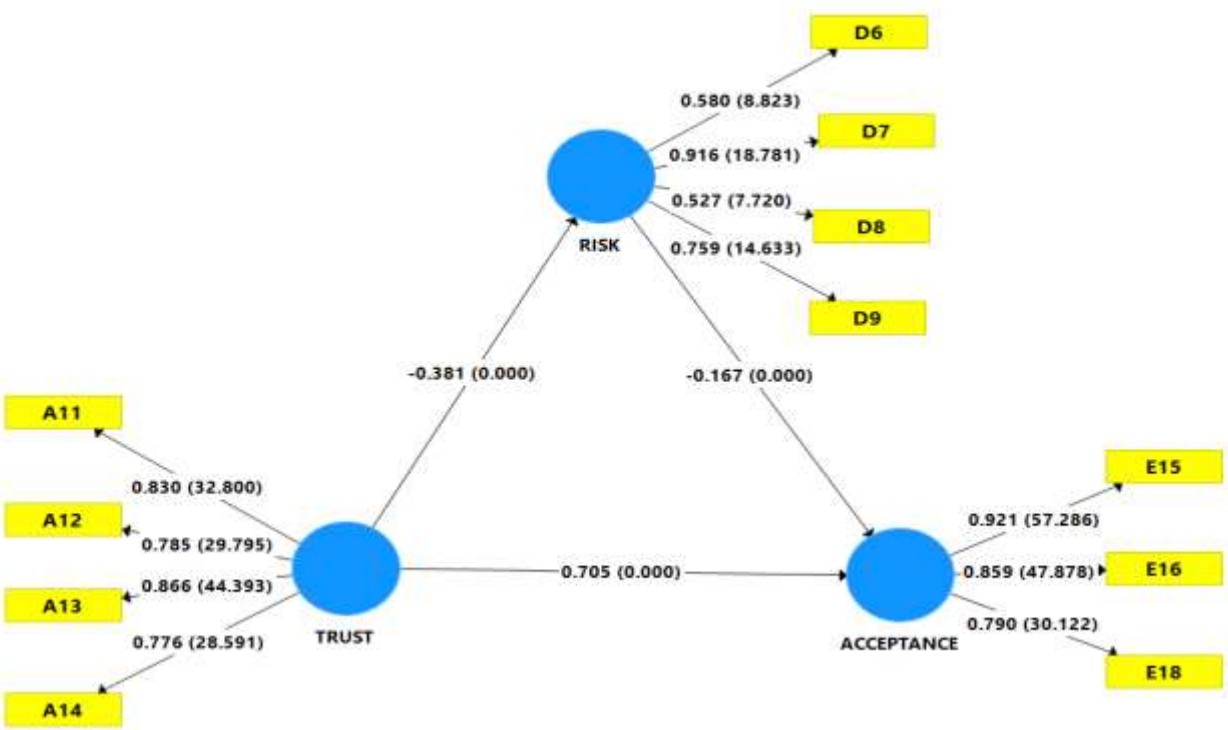
Tablo 2 *Yapısal model sonuçları*

GÜVEN (TRUST)	**A11** **A12** **A13** **A14**	0,830 0,785 0,866 0,776	0,892	0,893	0,737		
RİSK (RİSK)	**D6** **D7** **D8** **D9**	0,580 0,916 0,526 0,759	0,796	0,797	0,507	0,064	0,145
KABUL (ACCEPTANCE)	**E15**	0,918	0,887	0,888	0,664	0,404	0,614

Tablo 3 *Hipotez test sonuçları*

	Yol katsayıları	t-değeri	P	Hipotez
H1:TRUST→RISK	-0,381	10,153	**0,001**	**Desteklendi**
H2:TRUST→ACCEPTANC E	0,705	23,687	**0,001**	**Desteklendi**
H3: RISK →ACCEPTANCE	-0,167	5,345	**0,001**	**Desteklendi**

Şekil 1 Nükleer Santral Kabul Modeli (NSKM) SmartPLS çıktısı

SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışmada modelin uyumu ve parametre tahmininde yöntem olarak kısmi en küçük kareler yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem çok değişkenli normallik varsayımı gerektirmediği gibi küçük örneklem içinde güçlü parametre tahminleri üretir. Modelin uyumu için hesaplanan SRMR = 0.034< 0.05 ve NFI= 0.946 > 0,90 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgulardan modelin uyumunun kabul edilebilir sınırlar içinde kaldığı söylenebilir.

Bu çalışmanın sonuçları, modelde yer alan tüm faktörlerin halkın nükleer santrallerini kabul etmesini etkilediğini göstermektedir. Bulgularımız, NES kabul edilmesinin büyük oranda, insanların güvenli bir enerji tedarikine yönelik fayda algısından etkilendiği, risk algısının ise kabulü negatif olarak etkilediği ortaya çıkmıştır. Bizim çalışmamızda ulaşılan sonuca benzer olarak Visschers et al. (2011) ve Wang ve Li. (2016) çalışmalarında da Riskin Kabul üzerindeki etkisi negatif olarak anlamlı bulunmuştur.

Literatürdeki çalışmalarda NES'nin kabul edilmesinin büyük oranda, insanların güvenli bir enerji tedarikine yönelik fayda algısından ve çok daha küçük bir oranda da iklim değişikliğini azaltmada veya risk algılarından etkilendiğini göstermiştir. Önceki pek çok araştırma fayda algısının, bir tehlikenin kabul edilmesi için risk algısından çok daha önemli olduğu yönünde sonuçlar ortaya koymuştur (Siegrist, 2000; Siegrist vd., 2011). Sonuç olarak, toplumların NES'ni kabul etmeye yönelik karar verirken, risklerden çok faydalara önem verdikleri değerlendirilmiştir. Bundan sonraki çalışmalarda algılanan faydanın modele ileve edilmesi planlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Carr, J., & Devgun, G. (2011). Safety of the nuclear ındustry:A case study of public

awareness and perceptions. *Symposium Series*, No: 156, Hazards XXII.

Cohen, J. (1988). *Statistical Power Analysis for the Behavioral Sciences (2nd ed.)*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Corner, A., Venables, D., Spence, A., Poortinga, W., Demski, C., & Pidgeon, N. (2011).

Nuclear power, climate change and energy security: Exploring British public attitudes. *Energy Policy*, 39(9), 4823-4833.

Fornell, C., & Larcker, D. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39-50.

Hair, J. F., Ringle, C.M., & Sarstedt, M. (2011). PLS-SEM: Indeed a silver bullet. *The Journal of Marketing Theory and Practice*, 19(2), 139-152.

Hair, J.F., Hult, G.T.M., Ringle, C.M., & Sarstedt, M. (2013). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. SAGE Publications Inc.

Kim, Y., Kim, W., & Kim, M. (2014). An international comparative analysis of public acceptance of nuclear energy. *Energy Policy*, 66, 475-483.

Liu, C., Zhang, Z., & Kidd, S. (2008). Establishing an objective system for the assessment of public acceptance of nuclear power in China. *Nuclear Engineering and Design*, 238,2834-2838.

Sarstedt, M., Ringle, C.M., & Hair, J.F. (2017). *Partial least squares structural equation*
modeling. Handbook of Market Research, Springer International Publishing.

Siegrist, M. (2000). The influence of trust and perceptions of risks and benefits on the acceptance of gene technology. *Risk Analysis*, 20, 195-203.

Siegrist M., Connor, M., & Keller, C. (2011). Trust, confidence, procedural fairness, outcome fairness, moral conviction, and the acceptance of GM field experiments. *Risk Analysis*, 32(8), 1394-1403.

Visschers, V.H.M., Keller, C., & Siegrist, M. (2011). Climate change benefits and energy
supply benefits as determinants of acceptance of nuclear power stations: Investigating an explanatory model. *Energy Policy*, 39(6), 3621-3629.

Wang, Y., & Li, J. (2016). A causal model explaining Chinese university students' acceptance of nuclear power. *Progress in Nuclear Energy*, 88, 165-174.

Zsóka, Á., Szerényi, Z.M., Széchy, A., & Kocsis, T. (2012). Greening due to environmental education? Environmental knowledge, attitudes, consumer behavior and everyday pro-environmental activities of Hungarian high school and university students. *Journal of Cleaner Production*, 48, 126-138.

DİJİTAL BAĞIMLILIK: DOĞU KARADENİZ BÖLGESİ'NDEKİ TURİZM FAKÜLTELERİNDE BİR ARAŞTIRMA

Yüksek Lisans Öğrencisi Şeyma YILMAZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Yetkin BULUT
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Özet

Teknolojik gelişmelerin artması insan yaşamında birçok yeniliğe kapı açmaktadır. Geçmişe göre artık işlerin daha kolay halledilmesi, yapay zekâ teknolojisi, bilgiye anında ulaşılabilmesi, sağlık sorunlarının mücadelesinde ilerlemelerinin görülmesi bunlara örnek olarak gösterilmektedir. Öte yandan bu yararlarının yanında hayatımıza bazı olumsuz sonuçları beraberinde getirdiği gibi aşırı kullanım sonucunda da dijital bağımlılık sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bu araştırmada Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Turizm Fakültesi öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeylerini ortaya koymak ve bu bağlamda cinsiyet, üniversite, sınıf düzeyi ve internet kullanım süreleri gibi bağımsız değişkenlerinin, öğrencilerin dijital bağımlılık boyutlarında anlamlı bir farklılığa neden olup olmadığı incelenmiştir. Bu amaç doğrultusunda kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak 258 katılımcıya, Kesici ve Tunç (2018) tarafından geliştirilen "Dijital Bağımlılık Ölçeği" ölçme aracı olarak kullanılmıştır. Önce verilerin normalliği test edilmiş daha sonra güvenilirlik analizi yapılmıştır. Güvenilirlik testlerinde ise Cronbach Alpha değerleri esas alınmıştır. Katılımcıların dijital bağımlılık boyutları arasında herhangi bir farklılığın olup olmadığına yönelik olarak farklılıkları test etmek üzere t-testi, Tek Yönlü Varyans Analizinden yararlanılmıştır. Ölçeğin yapı geçerliği açımlayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. Çalışma bulgularına göre araştırmaya katılan öğrencilerin 81'i dijital bağımlı olduğu ortaya çıkmaktadır. Çalışmada son olarak elde edilen veriler doğrultusunda, turizm fakültesi öğrencilerinin dijital bağımlılık düzeylerine bakarak dijital diyet uygulamalarının ne kadar önemli olduğunu anlatan önerilerde bulunmuştur. Çalışmada özellikle genç yaş gruplarında görülen dijital bağımlılığı azaltmak ve insanlarda farkındalık oluşturmak amacıyla son yıllarda trend haline gelen dijital diyet (detoks) kavramı öneri olarak sunulmuştur

Anahtar Sözcükler: Medya, Dijital Medya, Dijital Bağımlılık, Dijital Diyet.

DIGITAL ADDICTION: A RESEARCH OF TOURISM FACULTIES IN THE EASTERN BLACK SEA REGION

Abstract

The increase in technological developments opens up many innovations in human life. Handling things more easily compared to the past, artificial intelligence technology, instant access to information, and progress in the struggle against health problems can be examples of these developments. On the other hand, besides these benefits, it has some negative consequences for our lives as well as revealing the problem of digital addiction as a result of excessive use. In this study, the objective is to reveal the levels of digital addiction of tourism

faculty students in the Eastern Black Sea Region and to analyze whether independent variables such as gender, university, class level and internet usage time cause a significant difference in digital addiction dimensions of students. For this purpose, using the convenience sampling method with 258 participants, "Digital Addiction Scale" developed by Kesici and Tunç (2018) was used as a measurement tool. First, the normality of the scale was tested and then reliability analysis was performed. Cronbach Alpha values were taken as basis in reliability tests. In order to test these differences, t-test and One-Way Anova techniques were used. The findings were analyzed as percentage frequency. According to the findings of the study, 81 of the students who participated in the research are revealed to be digital addict. In line with the findings recently obtained in the study, suggestions have been made about the importance of digital diet applications by looking at the levels of digital addiction of the students of tourism faculty. In the study, in order to reduce the digital addiction especially in younger age groups or to raise awareness in people, the tourism potential of digital diet (detox) concept, which has become a trend in recent years, has also been examined.

Key Words: Media, Digital Media, Digital Addication, Digital Diet.

1. GİRİŞ

Kuşkusuz internetin icadı geçtiğimiz yüzyılın en önemli buluşudur ve toplumun ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bilgisayarın icadından sonra bilgisayarı, ilk olarak bilgisayar uzmanları, bilim adamları ve mühendisler kullanmıştır. İnternet başta bireysel, ev ve ya ofis bilgisayarlarının olmaması nedeni ile karmaşık bir sistemin öğrenilmesiyle kullanılabilmiştir. 1960'lı yıllara dayanan internet, o zamanlarda askeri birlikler arasındaki bilgi paylaşımını sağlamak amacıyla kullanılsa da 1989 yılından itibaren internet, ticari bir amaç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Ticari kurumlar, üniversiteler, kuruluşlar ve devlet kurumları bu gelişime uyum sağlamışlardır. Türkiye'de ise internet kullanımı ise 1990'lı yıllara dayanmakta olup internete 12 Nisan 1993'ten beri bağlanmaktadır. Ülkemizde internet öncelikle akademik ortamlarda yaygınlaşmaya başlamıştır. İlk bağlantı ise ODTÜ'de gerçekleştirilmiştir. 2005 yılında Web 2.0 teknolojisinin gelişimiyle internet, bir iletişim aracı olmasının yanında sosyal bir ortam olarak da kullanılmaya başlanmıştır. Aslında ortaya çıkma amacı güvenli, hızlı, ucuz bilgiye ulaşmak ve insanlarla iletişimi kolay hale getirmek olsa da günümüzde toplumda önemli değişmelere neden olma aracı haline gelmiş bulunmaktadır.

Teknolojinin gelişmesi ve insanların her şeye bir tıkla ulaşmaları sonucunda bağımlılık ortaya çıkmaktadır. Bağımlılık, insanların en önemli sorunlarından biridir. Bir nesne ya da davranışa takıntı olarak tanımlanan bağımlılık kavramı, daha çok tütün, alkol, uyuşturucu ve benzeri maddelerin kullanımıyla ilgili olarak yorumlanmıştır (Uzbay, 2009: 5). Sınırsız bir şekilde bilgisayar kullanımı genç bireylerin gündelik hayatlarında da sürekli bir hareket içerisinde olma ihtiyacına neden olmaktadır. Kişisel duyarlılık daralmakta, genel refahı azalmakta ve bağlanma, depresyon, kaygı, korku, şüpheler ve düşünceler insanın zihninde yer edinmeye başlamaktadır. Ayrıca internette uzun zaman geçiren kişiler, gitgide yalnızlaşmakta ve yüz yüze ilişki kurmakta zorluk çekmektedirler (Cömert & Kayıran, 2010: 167).

Bunların sonucunda teknolojik baskıdan uzaklaşmak amacıyla dijital diyet (dijital detoks) adı verilen bir kavram ortaya çıkmıştır. Bu kavram, bir bireyin dijital cihazların yüksek kullanımı ile aşırı maruz kalmasından kaynaklanan stres ve kaygıları hafifletmesini, sosyal etkileşimler ve etkinlikler için bu zamandan yararlanmak, dijital cihaz ve cihazların kullanımını bıraktığında veya askıya aldığı bir tekniktir. Dijital bağımlılığa yönelik yapılan çalışmalar incelendiğinde üniversite öğrencilerinde internet kullanım yaygınlığının yüksek oranda gözlendiği belirlenmiştir (Morahan-Martin & Schumacher 1997, Chou & Hsiao 2000 akt. Kanat, 2020: 2). Teknolojinin en fazla zararını gören kişiler olarak gösterilen gençlerde, akıllı telefon ve internet bağımlılığı açısından en riskli grubu oluşturmaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

İnsanoğlu tarihsel süreç içerisinde nesnelere, olgulara, tutkulara ve davranışlara karşı durmadan farklı heyecanlar ve ilgiler duymaktadır (Köseliören, 2017: 4). Bu durum bağımlılık kavramını ortaya çıkarmıştır. Böylece bağımlılık kavramı farklı adlandırmalar olarak karşımıza çıkmıştır. Bu adlandırmalar toplumsal yapıların içerisinde bulunduğu ideolojilere göre "tiryakilik, iptila, alışkanlık, bağımlılık kelimeleri ile ifade edilmektedir (Babaoğlu, 1997: 148 akt. Köseliören, 2017: 5). Bağımlılık, madde kullanımının yanı sıra bir beyin hastalığı olarak görülmektedir (Tarhan & Nurmedov, 2013: 20-21). Özellikle Amerikan Psikoloji Birliği (APA) tarafından yayınlanan (DSM IV, 1994: 422) de belirtilen bağımlılık çeşitlerini destekler nitelikte (Griffiths, 1995: 14) teknoloji bağımlılığı, yemek yeme bağımlılığı ve video oyun bağımlılığı gibi davranışsal bağımlılıklar ortaya çıkmaktadır. Üretilen teknolojik aletlerin etkisinde kalan bireyler, günlük hayattan bunalmaktadır. Kendisini kalabalıklar içerisinde yalnız hisseden insanlar yaşam savaşı vermektedir. Bu savaşta yenik düşen insanlar kendilerini mutlu hissedecek maddelerin arayışına girmişlerdir. Bu maddeler genellikle bağımlılığa neden olan maddeler olarak görülmektedir. İnsanoğlu kendini mutlu hissetmesi için sadece zararlı maddelere yönelmesi söz konusu değildir. Teknolojinin gelişmesiyle ve teknolojinin hayatımızda vazgeçilmez bir noktaya gelmesi teknolojik bağımlılığa neden olmaktadır.

Bağımlılık kendini tekrarlayan bir döngüdür. Bireyde ilk olarak maddeye karşı bir merak oluşur, diğer taraftan da maddenin ona verebileceği zararları düşünür. Bu süreçte birey iç dünyasında merak ve korku arasında gidip gelmektedir. Birey eğer merak duygusuna yenik düşerse bir kez deneyip tekrar etmemek şartıyla kendini kandırır. Devamında eylem tekrarlanır ve kişi bu durumu kontrolüne aldığını, istediği herhangi bir zamanda bu durumdan kurtulacağını, herhangi bir problem olmadığını iddia etmektedir (Can, 2018: 11). Birey farkına vardığından maddeyi bırakmak istemektedir. Sorunlarını bir süreliğine unutmaktadır ve kendini kandırarak eylemi tekrar edmektedir. Aradaki geçen sürece rağmen, bıraktığı yerden başlamış olur. Bununla birlikte farkına varmadan bağımlılık süreci içerisine girmiş olmaktadır.

Dijital bağımlılık, insan ile teknolojik aletlerin arasında oluşan ve kimyasal olmayan bir bağlılıktır. Bilgisayar başında veya cep telefonuyla fazla zaman geçirmek bağımlı olmak için yeterli bir sebep değildir. Zira bazı insanların işi bilgisayardır. Bu yüzden insanlar günün büyük bir bölümünü bilgisayar başında geçirmektedir onun için bu insanlara direkt olarak

bağımlı diyemeyiz. Bilim insanlarına göre günün 6 saatini dijital cihazlarla geçiren her birey büyük ihtimalle dijital bir bağımlıdır. Dijital bağımlılık, insanların hem iş konusunda hem de günlük hayatlarında yapmak istedikleri şeyleri ertelemelerine neden olabilir. Dijital bağımlılık oldukça geniş bir bağımlılık türüdür ve dijital medya araçlarının günden güne çeşitlenmesiyle birlikte daha da genişlemektedir. Dijital bağımlılık, bireylerin hem iş yaşamlarına hem de günlük yaşamlarına yönelik birçok deneyimi ertelemelerine neden olabilmektedir (Balta & Horzum, 2008: 191). Aynı zamanda "yaşı olmayan bağımlılık" olarak da nitelendirilen dijital bağımlılık, dünya genelinde hemen her yaş grubu için büyük rakamlarla ifade edilen ve günümüzün en önemli bağımlılık türü olarak görülen bir bağımlılık türü olarak karşımıza çıkmaktadır.

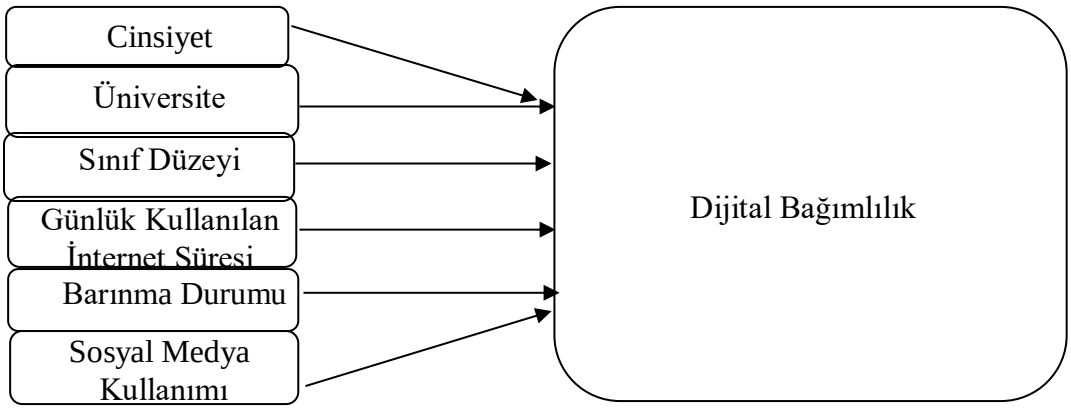
Dijital Bağımlılık, hayatımızda gün geçtikçe önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum yetişkinlerle karşılaştırıldığında, gençlerin yaşamında daha az fazla rol oynadığı görülmektedir. Pew Araştırma Merkezi'nin ve American Life Protect tarafından internet kullanımına yönelik alınan bilgilere göre; mobil cihaz kullanan bireylerin yüzde 44'ü yatarken cep telefonlarını yanlarından bulundurtmakta ve katılanlarının yüzde 67'si telefonları çalmasa bile ortalama 30 dakikada bir cep telefonlarını kontrol ettikleri yönünde sonuçlara ulaşmışlardır (Dilci, 2015: 45). Bağımlı nesil; sosyal bir hayatı olmayan, telefon ve bilgisayardan ayrı kaldığında kendisini yalnız hisseden, telefonda oluşan ya da gelişen her türlü uygulamayı yakından izleyen mobil güncellemeden haberinin olmasını isteyen, çevreindeki insanlarla sosyal medya üzerinden görüşen ve zatına sosyal medyada benlik oluşturan kimselerdir. Mobil cihazlardan etkilenen bu insanlar, kurdukları ilişkilerden, sosyal bağlantılardan ve herhangi bir emek veya sorumluluk olmadan utangaç olmalarına rağmen, hayatlarını mobil bir ortamda ifade edebilmektedirler (Yengin, 2019: 142).

İnternet bağımlılığında gençlerde sık sık görülen internete erişemediğinde sinir hali, gerginlik, öfke duyma gibi semptomlar, internet kullanma konusundan kendini frenleyememe ve en temel ihtiyaçlarımızı erteleme durumu, fazla zaman geçirme isteği ile gelen bağımlılığın yol açtığı başarısızlık, yalan söyleme, tükenmişlik hali gibi bulguların hemen hepsi görülmektedir (Aslan & Yazıcı, 2016: 110).

3. ARAŞTIRMA MODELİ VE HİPOTEZ

Çalışmanın amacına göre veri toplama ve analiz için gereken şartları hazırlayan bir tarama biçimi kullanılmaktadır. Bu biçim mevcut durumu tesir etmeden ve değişikliğe uğratmadan oluşturmaktadır (Balcı, 2006). Model, araştırmada temel kuramlar olan dijital bağımlılık ve onun boyutlarının demografik özellikler ile arasında olan ilişkiyi göstermeyi hedeflemektir. Tüm bunları dikkate alarak araştırma için önerilen model görsel olarak aşağıdaki gibi tasarlanmıştır.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Dijital Bağımlılık ilgili yazın taraması yapıldıktan sonra ortaya çıkan sonuçlardan yararlanılarak araştırma modeli kapsamında hipotezler oluşturulmuştur.

Tablo 1: Araştırmanın Hipotezleri

H1: Cinsiyet açısından öğrencilerin dijital bağımlılık boyutları farklılık göstermektedir.
H2: Üniversite değişkeni açısından öğrencilerin dijital bağımlılık boyutları farklılık göstermektedir.
H3: Sınıf düzeyi değişkeni açısından öğrencilerin dijital bağımlılık boyutları farklılık göstermektedir.
H4: İnternette geçirilen süre değişkeni açısından öğrencilerin dijital bağımlılık boyutları farklılık göstermektedir
H5: Barınma durumu değişkeni açısından öğrencilerin dijital bağımlılık boyutları farklılık göstermektedir.
H6: Sosyal medya kullanım değişkeni açısından öğrencilerin dijital bağımlılık boyutları farklılık göstermektedir.

4. YÖNTEM

Araştırmada nicel araştırma yöntemi uygulanmış ve bir defada birden çok verinin toplanabilmesi, daha geniş kitlelere ulaşabilmesi, ekonomik olması ve kolay çözümlenebilmesi için anket tekniği kullanılmıştır. Anketin ilk bölümünde bu araştırmaya katılan turizm fakülteleri öğrencilerinin demografik ve diğer kişisel özelliklerinin sonucuna yönelik sorular yer almaktadır. Araştırmacının kendisi tarafından demografik özelliklerle ilgili sorular oluşturulmuştur. Bunlar öğrencilerin cinsiyetleri, yaşları, üniversiteleri, sınıf düzeyleri, medeni durumları ve sosyal medya ile alakalı sorulardan oluşmaktadır. Bu bölümde ise turizm fakültelerinde öğrenim gören öğrencilerin dijital bağımlılık düzeylerini ölçmek için Kesici ve Tunç (2018) tarafından geliştirilen Dijital Bağımlılık Ölçeği kullanılmıştır. Elde ettikleri verilerin istatistiksel analizlerini, SPSS İstatistik Paket Programı'yla bilgisayar ortamında gerçekleştirmişlerdir. Bu ölçeğin uygulama sonuçlarından elde ettikleri verilerle ilk olarak ölçeğin yapı geçerliliğine bakılmıştır. Daha sonra yapılan

faktör analizi sonucunda bazı maddeler faktör yük değerleri düşük olduğundan ölçekten çıkarılmıştır. Ölçek, "Aşırı kullanım" (5 madde), "Nüks etme" (3 madde), "Hayatın akışını engelleme" (4 madde), "Duygu durumu" (4 madde) ve "Bırakamama" (3 madde) olmak üzere 19 maddeden ve 5 faktörden oluşmaktadır.

Araştırma evrenini Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Turizm Fakültelerinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmaktadır. Anket uygulaması 2020 yılında gerçekleştirilmiştir fakat ülkemizde mart - nisan ayında ortaya çıkan Covid-19 salgını nedeniyle üniversitelerin eğitime ara vermesiyle birlikte verilere ulaşmakta sıkıntı yaşanmıştır. Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki turizm fakültelerinde öğrenim gören öğrenci sayısı toplam 556 olarak görülmektedir.

5. BULGULAR

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenirliklerini sınamak amacıyla güvenirlik analizi gerçekleştirilmiştir. Buna göre ölçeğin Cronbach's Alpha güvenirlik düzeyinin 0,828 olduğu bulunmuştur. Cronbach Alpha değerinin 0,828 çıkması söz konusu çalışmanın ölçeğinin güvenilirlik düzeyinin oldukça yüksek olduğu anlamına gelmektedir (Kılıç, 2016: 47).

Bu çalışmada Doğu Karadeniz Bölgesi'nde bulunan 4 farklı Turizm Fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin dijital bağımlılık düzeylerini ölçmek amaçlanmaktadır. Bu kapsamda Kesici ve Tunç tarafından geliştirilen DBÖ (Dijital Bağımlılık Ölçeği) kullanılmıştır. Ölçek 19 maddeden oluşan, 5'li likert tipi bir yapıya sahiptir. Aşırı Kullanım, Nüks Etme, Hayatın Akışını Engelleme, Duygu Durumu ve Bırakamama olarak adlandırılan 5 alt boyuttan oluşmaktadır. Yapılan faktör analizi sonucunda 4 alt boyuta inmiştir. İlgili yazın taraması sonucunda ortaya çıkan araştırma problemine yanıt bulabilmek için araştırma hipotezleri geliştirilmiştir. Çalışma kapsamında araştırma evrenini Doğu Karadeniz Bölgesi'ndeki Turizm Fakültelerindeki öğrenciler oluşturmaktadır. Ancak veri toplama sürecinin maliyet, zaman ve kontrol zorluklarından dolayı, araştırmanın örneklem grubu 258 öğrenci tarafından oluşturulmuştur. Elde edilen verilere güvenilirlik analizi ve normallik testi, t-testi, tek yönlü varyans analizi, açımlayıcı faktör analizi yapılarak örneklemi oluşturan öğrencilerin demografik özellikleri incelenmiş, analizler sonucunda ölçeklerin geçerli ve güvenilir bir derecede olduğu sonucuna varılmıştır.

5.1. KATILIMCILARIN GENEL ÖZELLIKLERINE İLIŞKIN BULGULAR

Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde, 250 kişiden %45,2 sinin kadın %54,8 inin ise erkek olduğu görülmektedir. Buna göre cinsiyet dağılımında erkek katılımcıların kadınlara oranla daha fazla katılım gösterdiği gözlemlense de aradaki farkın yüksek olmadığı görülmektedir. Araştırmaya katılım gösteren öğrencilerin yaş aralıkları incelendiğinde ise %93,2 ile 18-25 yaş aralığı katılımcıların yoğunluğu görülmektedir. Ardından %5,6 ile 25-40 yaş arasındaki katılımcılar yer almaktadır. Son olarak da %1,2 ile 40 yaş üzeri katılımcılar görülmektedir. Katılımcıların üniversitesine bakıldığında %56,0 ile Giresun Üniversitesi Bulancak Kadir Karabaş Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu öğrencilerinin en fazla katılımı sağladıkları, ardından %24,0 ile Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Ardeşen Turizm Fakültesi öğrencileri, %13,6 ile Gümüşhane Üniversitesi

Turizm Fakültesi son olarak da %6,4 ile Giresun Üniversitesi Keşap Turizm Fakültesi öğrencileri katılım sağlamıştır. Katılımcıların sınıf düzeylerine bakıldığında, %34,4 ile 3. sınıf, %32,8 ile 4. sınıf, %18,0 ile 2. sınıf son olarak da %14,8 ile 1. sınıf olduğu görülmektedir. Buna göre anketin genelinin 3. ve 4. sınıflardan oluştuğu görülmektedir. Medeni durumlarına ilişkin verilere bakıldığında, %94,4 oranla bekâr, %5,6 oranla evli olduğu tespit edilmiştir. Barınma durumlarına ilişkine verilere bakıldığında %60,8 oranla ev, %24,8 oranla yurt, %14,4 oranla diğer barınma yerlerinde bulundukları görülmektedir.

Tablo 2: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Demografik Özellikleri

Cinsiyet	**Frekans**	**Yüzde (%)**
Kadın	113	45,2
Erkek	137	54,8
Toplam	*250*	*100,0*
Yaş	**Frekans**	**Yüzde (%)**
18-25 arası	233	93,2
25-40 arası	14	5,6
40 ve üzeri	3	1,2
Toplam	*250*	*100,0*
Üniversite	**Frekans**	**Yüzde (%)**
Giresun Üniversitesi Bulancak Kadir Karabaş Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu	140	56,0
Giresun Üniversitesi Keşap Turizm Fakültesi	16	6,4
Gümüşhane Üniversitesi Turizm Fakültesi	34	13,6
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Ardeşen Turizm Fakültesi	60	24,0
Toplam	*250*	*100,0*
Sınıf Düzeyi	**Frekans**	**Yüzde (%)**
1.sınıf	37	14,8
2.sınıf	45	18,0
3.sınıf	86	34,4
4.sınıf	82	32,8
Toplam	*250*	*100,0*
Medeni Durum	**Frekans**	**Yüzde (%)**
Evli	14	5,6
Bekar	236	94,4
Toplam	*250*	*100,0*
Barınma	**Frekans**	**Yüzde (%)**
Ev	152	60,8
Yurt	52	24,8
Diğer	36	14,4
Toplam	*250*	*100,0*

Araştırmada öğrencilerin % 28,8 'i interneti günde 3 saat ve daha az, % 38,8 'i günde 4-6 saat arasında kullandıklarını belirtmişlerdir.

Tablo 3: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin İnternet Kullanım Sıkılığı

İnternet Kullanım Sıklığı	Frekans	Yüzde (%)
Günde 3 saat ve daha az	72	28,8
Günde 4-6 saaat arası	97	38,8

Araştırmada ankete katılan 250 öğrencinin % 85,2'sinin en çok instagram uygulamasını kullandıkları, daha sonra %78,4'ünün youtube kullandıkları üçüncü sırada ise % 43,2'sinin twitter kullandıkları görülmektedir. Bunları % 39, 2 ile facebook, % 18, 4 ile diğer, % 10,0 ile linkedin, % 6,8 ile bloglar son olarak da % 2,8 ile hepsi seçeneği takip etmektektedir.

Tablo 4: Katılımcıların Kullandıkları Sosyal Ağların Betimsel İstatistikleri

Sosyal Ağlar	Frekans	Yüzde (%)
Twitter	106	43,2
Instagram	213	85,2
Facebook	98	39,2
Youtube	196	78,4
Linkedin	25	10,0
Bloglar	17	6,8
Diğer	46	18,4

5.2. FAKTÖR ANALİZLERİNE İLİŞKİN BULGULAR

Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapı geçerliğini sınamak ve ölçeklerde yer alan ifadelerin kaç boyutta toplanabileceğini belirlemek amacıyla açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. İstatistiksel analizler kapsamında ölçek aracılığıyla toplanmış olan veriler üzerinde, faktör analizinin geçerliliğini analiz etmek için KMO değerine bakılmıştır. Faktör modeli uygunluğu analizi için ana kütle büyüklüğünün analizini yapan ve Barlett tarafından geliştirilmiş küresellik analizi kullanılmıştır. Faktör analizine ilişkin geçerlik analizi sonuçları Tablo 5'te gösterilmektedir.

Tablo 5: KMO ve Bartlett's Test Sonuçları

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy		,792
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square	936,374
	Df	78
	Sig.	,000

Sonuçlar incelendiğinde her iki test sonucu da $p<0,05$ düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Bu sonuç, Dijital Bağımlılık Ölçeğinin faktör analizi yapılabilmesi açısından uygun bir değer olduğunu ve yeterli örneklem sayısına sahip olduğunu göstermektedir. Yapılan analizde KMO (Kaiser- Meyer- Olkin) değeri 0,792 ve Barlett testi değeri 936,374 olarak tespit edilmiştir. Çıkan bulgular KMO değerinin 0,60 üzerinde olduğu için yeterli düzeyde

olduğuna ve Barlett testi sonucunun bu ölçeğin diğer analizler için kullanıma uygun olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmada açımlayıcı faktör analizi yapılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkilerin gösterildiği bu analizde, yoğun ilişkileri belirlemek amacıyla 0,3'den az çıkan faktör yükleri dikkate alınmamış, faktör yükleri 0,451 ile 0,858 arasında gerçekleşen ifadeler gösterilmiştir.

Açımlayıcı faktör analizinde bazen önermeler birden fazla faktör yüküne bağlı olabilmektedir. Bir maddenin faktörlerdeki en yüksek yük değeri ile bu değerden sonra en yüksek olan yük değeri arasındaki farkın olabildiğince yüksek olması beklenmektedir. Yüksek iki yük değeri arasındaki farkın en az 0,10 olması önerilmektedir. Çok faktörlü bir yapıda, birden çok faktörde yüksek yük değeri veren madde binişik bir madde olarak tanımlanır ve ölçekten çıkarılması düşünülebilir (Büyüköztürk, 2008: 125). Dijital bağımlılık ölçeği, faktör analizine tabi tutulduğunda yük değer sınırı 0,30 olarak kabul edilmiştir. 0,30'dan düşük faktör yüküne sahip olan maddelerin olması durumunda, bu maddeler ölçekten çıkarılmasına karar verilmiştir. Binişik olan 6 madde (1, 9, 13, 14, 15 ve 16. maddeler) ölçekten çıkarılarak tekrar analiz yapılmıştır (Yaraş & Özan, 2019: 655).

Duygu Durumu faktörüne ait ifadelere verilen yanıtlar güvenilir olmadığı için faktör analizinde doğru yerlere yerleşememiştir. Bu nedenle Duygu Durumu faktörü Dijital Bağımlılık boyutlarından çıkarılmıştır. Sonucunda anket formunda oluşturulan 4 faktör altında 13 ifade olarak bir araya gelmiştir. Dijital Bağımlılık Ölçeği'ni geliştiren Kesici ve Tunç (2018) 'de belirtilen şekilde bu faktörlere "nüks etme (1)", "hayatın akışını engelleme (2)" ,"aşırı kullanım (3)" ve bırakamama (4)" adları verilmiştir. Dijital Bağımlılık Ölçeği'ne ilişkin açımlayıcı faktör değerleri Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: Dijital Bağımlılık Ölçeği'nin Faktör Analizi Sonuçları

	1	**2**	**3**	**4**
Dijital araçlarla harcadığım zamanı kısmak için başarısız çabalarım oldu.	0,848			
Dijital araçlarla harcadığım zamanı azaltamıyorum.	0,795			
Dijital araçları kullanma süresi konusunda kendimi kontrol edemiyorum.	0,765			
Dijital araçlarla uğraştığım zaman çevremde olup bitenlerden haberim olmaz.		0,838		
Dijital araçları kullanmam nedeniyle üretkenliğimin azaldığını hissediyorum.		0,818		

Dijital araçlarla çok vakit harcadığımdan dolayı birçok fırsatı kaçırdığım olmuştur.		0,637		
Dijital araçları amacı dışında aşırı bir şekilde kullanıyorum.			0,366	
Bir işle uğraşırken kendimi dijital araçlarımı kontrol ederken buluyorum.			0,830	
Gezi, piknik ya da arkadaşlarımla olduğum sosyal ortamlarda sürekli dijital araçlarıma (cep telefonu ya da tablet) bakarım.			0,769	
Dikkat gerektiren işleri yaparken bile telefon, tablet gibi araçlarla uğraşırım.			0,745	
Kısa süreliğine de olsa evden ayrıldığımda telefon/tabelet gibi araçları yanıma almak isterim.				0,855
Sahip olduğum dijital araçların bozulması ve kaybolması beni çok huzursuz eder.				0,796
Akıllı telefon ve tablet gibi dijital araçları yatarken yakınımda bulunduruyorum.				0,690
Faktörlere ait açıklanan varyans değeri %:	31,849	12,810	9,997	9,342

Dijital Bağımlılık Ölçeği için Varimax tekniği kullanılmıştır. Bunun sonucunda 4 faktör belirlenmiştir. Faktörlere göre ait açıklanan varyans değeri görece önemini belirlemektedir. Faktörlere ait açıklanan toplam varyans değeri %63,998'dir. Nüks etme olarak adlandırılan faktör toplam varyansın %31,849'unu, hayatın akışını engelleme faktörü toplam %12,810'unu, aşırı kullanım olarak adlandırılan faktör %9,997'sini, bırakamama olarak adlandırılan faktör %9,342'sini açıklamaktadır. Buradan nüks etme olarak adlandırılan faktörün öğrencilerin dijital bağımlılık düzeyleri ile ilgili en önemli faktör olduğu ortaya çıkmaktadır.

5.3. KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİNE İLİŞKİN DİJİTAL BAĞIMLILIK DÜZEYLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASINA YÖNELİK T – TESTİ BULGULARI

Araştırmanın bu kısmında katılımcıların dijital bağımlılık ölçeğinin alt boyutları açısından cinsiyetlerine ve medeni durumlarına göre anlamlı bir farklılığın olup olmadığını anlamak için bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Dijital Bağımlılık Ölçeği geneli ve alt boyutlarının cinsiyete göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için yapılan bağımsız gruplarda t – testi sonuçları Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7: Cinsiyete Göre Dijital Bağımlılık Ölçeği Ve Alt Boyutlarının Değişimi

	Cinsiyet	N	X	SS	t	df	p
Aşırı Kullanım	Kadın	113	2,66	0,78	-0,82	248	0,017*
	Erkek	137	2,67	0,97			
Nüks Etme	Kadın	113	2,65	1,03	,519	248	0,446
	Erkek	137	2,58	1,10			
Hayatın Akışını Engelleme	Kadın	113	2,22	0,97	-,988	248	0,475
	Erkek	137	2,35	1,02			
Bırakamama	Kadın	113	3,82	0,95	,616	248	0,281
	Erkek	137	3,74	1,03			

Tablo 7'ye bakıldığında dijital bağımlılık puanlarının cinsiyete göre t-testi sonuçlarında görüldüğü üzere üniversite öğrencilerinin cinsiyet değişkenleriyle yapılan bağımsız grup t-testinde dijital bağımlılık boyutlarından "aşırı kullanım" ($X_{Kadın}$=2,66; X_{Erkek}=2,67; t=-0,82; P<0,05) ve "nüks etme" ($X_{Kadın}$=2,65; X_{Erkek}=2,58; t=,519; P>0,05) ve "hayatın akışını engelleme" ($X_{Kadın}$=2,22; X_{Erkek}=2,35; t=-,988; P>0,05) ve "bırakamama" ($X_{Kadın}$=3,82; X_{Erkek}=3,74; t=,616; P>0,05) olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.4. KATILIMCILARIN DEMOGRAFİK ÖZELLİKLERİNE GÖRE DİJİTAL BAĞIMLILIK ÖLÇEĞİNE İLİŞKİN TEK YÖNLÜ VARYANS ANALİZİ BULGULARI

Araştırmanın bu bölümünde öğrencilerin üniversiteleri, sınıf düzeyleri barınma durumlarına göre dijital bağımlılık ölçeğinin boyutlarına göre anlamlı bir farklılığın olup

olmadığını tespit etmek için Anova testi uygulamıştır. Bununla birlikte, ikiden fazla değişken olan gruplarda farklılığın hangi gruplar arasında gerçekleştiğini ortaya koymak amacıyla çoklu karşılaştırma (Scheffe) analizi yapılmıştır.

Dijital Bağımlılık Ölçeği geneli ve alt boyutlarının üniversitelere göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi sonuçları Tablo 8'de verilmiştir.

Tablo 8: Üniversitelere Göre Dijital Bağımlılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Değişimi

Boyut	Üniversite	N	X	SS	F	P
Aşırı Kullanım	GRÜ Turizm Fakültesi	156	2,64	0,92	0,249	0,780
	GÜ Turizm Fakültesi	34	2,74	0,76		
	RTEÜ Turizm Fakültesi	60	2,70	0,87		
Nüks Etme	GRÜ Turizm Fakültesi	156	2,52	1,08	1,693	0,186
	GÜ Turizm Fakültesi	34	2,86	0,95		
	RTEÜ Turizm Fakültesi	60	2,71	1,09		
Hayatın Akışını Engelleme	GRÜ Turizm Fakültesi	156	2,35	1,04	1,131	0,324
	GÜ Turizm Fakültesi	34	2,32	0,99		
	RTEÜ Turizm Fakültesi	60	2,12	0,88		
Bırakamama	GRÜ Turizm Fakültesi	156	3,75	1,00	0,192	0,826
	GÜ Turizm Fakültesi	34	3,75	0,90		
	RTEÜ Turizm Fakültesi	60	3,85	1,06		

Tablo 8'de sunulan dijital bağımlılık ortalamalarının üniversite değişkenine göre yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre dijital bağımlılık boyutlarından aşırı kullanım (F=,249; P>0,05) boyutu üniversite değişkenine göre, nüks etme (F=1,693; P>0,05) boyutu üniversite değişkenine göre, hayatın akışını engelleme (F=1,131; P>0,05) boyutu üniversite değişkenine göre, bırakamama (F=;192 P>0,05) boyutu üniversite değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır.

Dijital Bağımlılık Ölçeği geneli ve alt boyutlarının sınıf düzeyine göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi sonuçları Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9: Sınıf Düzeyine Göre Dijital Bağımlılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Değişimi

Boyut	Sınıf	N	X	SS	F	P
Aşırı Kullanım	1.Sınıf	37	2,58	1,10	0,176	0,912
	2.Sınıf	45	2,68	0,76		
	3.Sınıf	86	2,66	0,80		
	4.Sınıf	82	2,70	1,00		
Nüks Etme	1.Sınıf	37	2,72	1,22	0,686	0,561
	2.Sınıf	45	2,56	1,09		
	3.Sınıf	86	2,70	1,00		
	4.Sınıf	82	2,50	1,06		
Hayatın Akışını Engelleme	1.Sınıf	37	2,19	1,25	0,659	0,578
	2.Sınıf	45	2,14	0,95		
	3.Sınıf	86	2,36	0,89		
	4.Sınıf	82	2,34	1,00		
Bırakamama	1.Sınıf	37	3,45	1,17	1,685	0,171
	2.Sınıf	45	3,90	0,88		
	3.Sınıf	86	3,83	0,99		
	4.Sınıf	82	3,80	0,96		

Tablo 9'da sunulan dijital bağımlılık puanlarının sınıf değişkenine göre yapılan tek yönlü varyans analizi sonuçlarına göre dijital bağımlılık boyutlarından aşırı kullanım (F=0,176; P>0,05), nüks etme (F=0,686; P>0,05), hayatın akışını engelleme (F=0,659; P>0,05) ve bırakamama (F=1,685; p>0,05) boyutları sınıf düzeylerine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır. Bu bulgular sınıf düzeylerinin aşırı kullanım, nüks etme, hayatın akışını engelleme ve bırakamama boyutlarında anlamlı farklılığa neden olmadığını göstermektedir.

Dijital Bağımlılık Ölçeği geneli ve alt boyutlarının günlük internet kullanım sürelerine göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için yapılan Tek Yönlü Varyans Analizi sonuçları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10: Günlük İnternet Kullanım Süresine Göre Dijital Bağımlılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Değişimi

Boyut	Günlük İnternet Süresi	N	X	SS	F	P
Aşırı Kullanım	3 Ve Daha Az Saat	72	2,38	0,83	13,63	0,00*
	4-6 Saat	97	2,55	0,73		
	6 Saatten Fazla	81	3,06	0,98		
Nüks Etme	3 Ve Daha Az Saat	72	2,16	0,86	12,54	0,00*
	4-6 Saat	97	2,62	0,94		
	6 Saatten Fazla	81	3,00	1,23		
Hayatın Akışını Engelleme	3 Ve Daha Az Saat	72	2,12	1,04	4,433	0,013*
	4-6 Saat	97	2,20	0,82		
	6 Saatten Fazla	81	2,55	1,10		
Bırakamama	3 Ve Daha Az Saat	72	3,42	1,02	10,09	0,00*
	4-6 Saat	97	3,75	0,98		
	6 Saatten Fazla	81	4,12	0,88		

Tablo 9'a bakıldığında öğrencilerin Dijital Bağımlılık Ölçeği geneli ile alt boyutlarından Aşırı Kullanım Boyutu, Nüks Etme Boyutu, Hayatın Akışını Engelleme Boyutu ve Bırakamama Boyutlarının hepsinde günlük internet kullanım süresine göre anlamlı düzeyde farklılık gözlenmiştir ($p< 0,05$).

Varyanslar homojen dağıldığı için farklılığın hangi barınma durumundan kaynaklandığını belirlemek amacıyla Post Hoc testlerinden olan Scheffe testinin kullanılması uygun görülmüştür. Scheffe testi sonuçları Tablo 11'de yer almaktadır:

Tablo 11: Dijital Bağımlılık Ölçeği'nin Günlük İnternet Kullanım Süresine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonrası Post Hoc Scheffe Testi Sonuçları

Değişken	Günlük İnternet Kullanım Süresi	Farklar	Ort. Fark	N	F	P (Anova)	P (Scheffe)
Aşırı Kullanım	3 ve daha az	6 Saatten Fazla	----	72	13,63	0,00	,000
	4-6 Saat	6 Saatten Fazla	----	97			,000
	6 Saatten Fazla	3 ve daha az 4-6 Saat	----	81			,000 ,016
Nüks Etme	3 ve daha az	4-6 Saat 6 Saatten Fazla	----	72	12,54	0,00	,000
	4-6 Saat	3 ve daha az	----	97			,016
	6 Saatten Fazla	3 ve daha az	----	81			,000
Hayatın Akışını Engelleme	3 ve daha az	6 Saatten Fazla	----	72	4,433	0,12	,000
	4-6 Saat	---	----	97			,024
	6 Saatten Fazla	3 ve daha az	----	81			----
Bırakamama	3 ve daha az	6 Saatten Fazla	----	72	10,09	0,00	,024
	4-6 Saat	6 Saatten Fazla	----	97			,045
	6 Saatten Fazla	3 ve daha az 4-6 Saat	----	81			,000 ,045

Aşırı kullanım boyutunda katılımcıların günlük internet kullanım sürelerine göre 6 saatten fazla internet kullanan bireylerin, 3 saat ve daha az ve 4-6 saat arası internet kullanan bireyler arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Nüks etme boyutunda katılımcıların günlük kullanım sürelerine göre 3 saat ve daha az interten kullanan bireylerin, 4-6 saat arası ve 6 saaten fazla internet kullanan bireyler arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Hayatın akışını engelleme boyutunda katılımcıların günlük internet kullanım sürelerine göre 6 saatten fazla internet kullanan bireylerin, 3 saat ve daha az internet kullanan bireyler arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Bırakamama boyutunda katılımcıların günlük kullanım sürelerine göre 6 saatten fazla internet kullanan bireylerin, 3 saat ve daha az ve 4-6 saat arası internet kullanan bireyler arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Dijital Bağımlılık Ölçeği geneli ve alt boyutlarının barınma durumuna göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için yapılan Tek Yönlü Varyans analizi sonuçları Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12: Barınma Durumuna Göre Dijital Bağımlılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Değişimi

Boyut	Barınma	N	X	SS	F	P
Aşırı Kullanım	Ev(Arkadaş)	152	2,60	0,86	1,707	0,183
	Yurt	62	2,85	0,94		
	Diğer	36	2,63	0,88		
Nüks Etme	Ev(Arkadaş)	152	2,55	1,04	2,469	0,087
	Yurt	62	2,87	1,08		
	Diğer	36	2,45	1,13		
Hayatın Akışını Engelleme	Ev(Arkadaş)	152	2,30	0,97	1,439	0,239
	Yurt	62	2,41	1,09		
	Diğer	36	2,60	0,93		
Bırakamama	Ev(Arkadaş)	152	3,82	0,95	4,313	0,013*
	Yurt	62	3,93	0,99		
	Diğer	36	3,34	1,09		

*p<0,05

Tablo 12'de görüldüğü üzere, aşırı kullanım (F=1,707; P>0,05), nüks etme (F=2,469; P>0,05 ve hayatın akışını engelleme (F=2,303; P>0,05) boyutlarının öğrencilerin barınma durumuna göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı görülmektedir. Bununla beraber bırakamama (F= 4,385; p<0,05) boyutunun, öğrencilerin barınma durumuna göre anlamlı şekilde farklılaştığı görülmektedir.

Varyanslar homojen dağıldığı için farklılığın hangi barınma durumundan kaynaklandığını belirlemek amacıyla Post Hoc testlerinden olan Scheffe testinin kullanılması uygun görülmüştür. Scheffe testi sonuçları Tablo 13'te yer almaktadır.

Tablo 13: Dijital Bağımlılık Ölçeği'nin Barınma Durumuna Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonrası Post Hoc Scheffe Testi Sonuçları

Değişken	Barınma	Farklar	Ort. Farkı	N	F	P (Anova)	p (Scheffe)
Bırakamama	Ev(Arkadaş)	Diğer	---	152	4,385	**0,013**	**0,34**
	Yurt	Diğer	---	62			**0,19**

Diğer Ev Yurt	---	36 0,19		0,34

Bırakamama boyutunun barınma düzeyine ilişkin farkın kaynağını anlamak için yapılan Scheffe testi sonuçlarına göre; diğer barınma durumunu tercih eden öğrencilerin ev ve yurtta kalan öğrenciler arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

5.5. Katılımcıların Sosyal Medya Araçlarının Kullanıımına Göre Dijital Bağımlılık Ölçeğine İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Bulguları

Dijital Bağımlılık Ölçeği geneli ve alt boyutlarının sosyal medya araçlarından Twitter uygulamasının kullanım durumuna göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını tespit etmek için yapılan bağımsız gruplarda t – testi sonuçları Tablo 14'te verilmiştir.

Tablo 14: Twitter Kullanımına İlişkin Dijital Bağımlılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Değişimi

	Twitter	**N**	**X**	**SS**	**t**	**p**
Aşırı Kullanım	Evet	106	2,78	0,88	-1,054	0,765
	Hayır	144	2,60	0,88		
Nüks Etme	Evet	106	2,72	1,01	-1,328	0,276
	Hayır	144	2,54	1,11		
Hayatın Akışını Engelleme	Evet	106	2,42	0,98	-1,666	0,534
	Hayır	144	2,21	1,00		
Bırakamama	Evet	106	3,86	0,95	-1,204	0,241
	Hayır	144	3,71	1,03		

*p<0,05

Bu bulgular bize aşırı kullanım, nüks etme, hayatın akışını engelleme, duygu durumu ve bırakamama boyutlarında Twitter kullanımına ilişkin anlamlı bir fark bulunmadığını göstermektedir (p>0,05).

Dijital Bağımlılık Ölçeği geneli ve alt boyutlarının sosyal medya araçlarından Instagram uygulamasının kullanım durumuna göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için yapılan bağımsız gruplarda t – testi sonuçları Tablo 15'te verilmiştir.

Tablo 15: Instagram Kullanımına İlişkin Dijital Bağımlılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Değişimi

	Instagram	**N**	**X**	**SS**	**t**	**p**
Aşırı Kullanım	Evet	213	2,65	0,85	1,003	0,013*
	Hayır	37	2,81	1,10		
Nüks Etme	Evet	213	2,60	1,02	625	0,004*
	Hayır	37	2,72	1,33		
Hayatın Akışını	Evet	213	2,2	0,9		

Engelleme			6	7	1,3	0,0
	Hayır	37	2,50	1,16	67	29*
Bırakamama	Evet	213	3,90	0,91	4,858	0,019*
	Hayır	37	3,06	1,17		

*p<0,05

Tablo 15'te sunulan dijital bağımlılık ortalamalarının Instagram kullanım değişkenine göre yapılan t-testi sonuçlarına göre dijital bağımlılık boyutlarından aşırı kullanım boyutu, nüks etme, hayatın akışını engelleme boyutu ve bırakamama boyutu Instagram kullanımına ilişkin anlamlı bir şekilde farklılık göstermektedir (p<0,05).

Dijital Bağımlılık Ölçeği geneli ve alt boyutlarının sosyal medya araçlarından Facebook uygulamasının kullanım durumuna göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için yapılan bağımsız gruplarda t – testi sonuçları Tablo 16'da verilmiştir.

Tablo 16: Facebook Kullanımına İlişkin Dijital Bağımlılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Değişimi

	Facebook	**N**	**X**	**SS**	**t**	**p**
Aşırı Kullanım	Evet	98	2,75	0,89	-1,126	0,673
	Hayır	152	2,62	0,88		
Nüks Etme	Evet	98	2,64	1,08	-,397	0,630
	Hayır	152	2,69	1,07		
Hayatın Akışını Engelleme	Evet	98	2,32	1,00	-,430	0,776
	Hayır	152	2,27	0,99		
Bırakamama	Evet	98	3,83	0,88	-,676	0,039*
	Hayır	152	3,74	1,07		

*P<0,05

Tablo 16'da sunulan dijital bağımlılık ortalamalarının facebook kullanım değişkenine göre yapılan t-testi sonuçlarına göre dijital bağımlılık boyutlarından bırakamama (P<0,05) boyutu Facebook kullanımına ilişkin anlamlı bir şekilde farkılaşmasına karşın aşırı kullanım boyutu, nüks etme boyutu ve hayatın akışını engelleme boyutu boyutu Facebook kullanımına ilişkin anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır.

Dijital Bağımlılık Ölçeği geneli ve alt boyutlarının sosyal medya araçlarından Youtube uygulamasının kullanım durumuna göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için yapılan bağımsız gruplarda t – testi sonuçları Tablo 17'de verilmiştir.

Tablo 17: Youtube Kullanımına İlişkin Dijital Bağımlılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Değişimi

	Youtube	**N**	**X**	**SS**	**t**	**p**
Aşırı Kullanım	Evet	196	2,65	0,87	,390	0,342
	Hayır	54	2,71	0,95		

Nüks Etme	Evet	196	2,57	1,04	1,059	0,345
	Hayır	54	2,75	1,17		
Hayatın Akışını Engelleme	Evet	196	2,30	1,00	-,355	0,969
	Hayır	54	2,25	0,98		
Bırakamama	Evet	196	3,81	0,96	-1,145	0,121
	Hayır	54	3,64	1,11		

*p<0,05

Tablo 17'de sunulan dijital bağımlılık ortalamalarının Youtube kullanım değişkenine göre yapılan t-testi sonuçlarına göre dijital bağımlılık boyutlarından aşırı kullanım boyutu, nüks etme boyutu, hayatın akışını engelleme boyutu ve bırakamama boyutu Youtube kullanımına ilişkin anlamlı bir şekilde farklılaşmamaktadır (p>0,05).

Dijital Bağımlılık Ölçeği geneli ve alt boyutlarının sosyal medya araçlarından blogların kullanım durumuna göre ortalamaları ve bu ortalamalar arasındaki farkın anlamlı olup olmadığının tespiti için yapılan bağımsız gruplarda t – testi sonuçları Tablo 18'de verilmiştir.

Tablo 18: Blogların Kullanımına İlişkin Dijital Bağımlılık Ölçeği ve Alt Boyutlarının Değişimi

	Bloglar	**N**	**X**	**SS**	**t**	**p**
Aşırı Kullanım	Evet	17	2,83	0,97	-,801	0,444
	Hayır	223	2,65	0,88		
Nüks Etme	Evet	17	2,74	0,97	-,512	0,461
	Hayır	223	2,60	1,08		
Hayatın Akışını Engelleme	Evet	17	2,33	1,06	-,159	0,906
	Hayır	223	2,29	0,99		
Bırakamama	Evet	17	4,39	0,78	-2,643	0,082
	Hayır	223	3,73	1,00		

*p<0,05

Bu bulgular bize aşırı kullanım, nüks etme, hayatın akışını engelleme ve bırakamama boyutlarında blog kullanımına ilişkin anlamlı bir fark bulunmadığını göstermektedir (p>0,05).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Değişen dünya, tanıtılan yeni teknolojiler, hayatın her anını çeşitli şekillerde etkileyebilmektedir. Sosyal medya ağları sayesinde arkadaşlarını, dünya gündemini takip etmeye çalışan birey, pek çok haberi genellikle görsel ve yazılı basın meydaları haber

yapmadan daha önce öğrenebilmektedir. Ancak kısa zamanda çok fazla sayıda bilgi almamızı sağlayan bu teknoloji, az sayıda kelime ve görsel ile edindiği bilgilerin doğruluğu hakkında şüphelenmeyen, okuma yapmayan bir okur kitlesinin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Gençler arasında son dönemlerde Instagram ve Twitter gibi popüler sosyal ağların yaygınlaşması dijital bağımlılık kavramına daha çok eğilmemiz gerektiği gerçeğini göz önüne sermektedir.

Araştırma kapsamında öncelikle olarak araştırmaya katılan öğrencilerin demografik özelliklerine ilişkin bulgular elde edilmiştir. Araştırmaya katılım gösteren öğrencilerin %54,8'inin erkek, %45,2'sinin kadın olduğu; yaşları bakımından %93,2'sinin 18-25 yaş, %5,6'sının 25-40 yaş, %1,2 'sinin 40 ve üzeri yaş olduğu gözlemlenmektedir. Araştırmanın gerçekleşdirildiği üniversitelere göre Giresun Üniversitesi Bulancak Kadir Karabaş Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu'nun katılım oranı, diğer katılım gösteren üniversitelerinin katılım oranından fazla olduğu görülmektedir. Bunun nedeni ise Giresun Üniversitesi Bulancak Kadir Karabaş Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu'ndaki öğrencilerinin diğer üniversitelere göre öğrenci sayısının fazla olmasıdır. Araştırmaya katılım gösteren öğrencilerin sınıf düzeylerine bakıldığında ise özellikle 3. ve 4. sınıf öğrencilerin daha yoğun katılım gösterdiği gözlemlenmiştir.

Katılımcıların medeni durumu incelendiğinde ise anketin %94,4'ünün bekar öğrencilerden oluştuğu görülmektedir. Bu tercihin fazla seçilmesi araştırmacı tarafından beklenen bir sonuç olmakla beraber bu sonuca neden olarak ise katılımcıların üniversite öğrencilerinden oluşması, yaş aralığının küçük olması ve öğrencilerin meslek sahibi olmaması gibi özellikler düşünülmüştür.

Katılımcıların barınma durumlarına ilişkine verilere bakıldığında öğrencilerinin %60,8'inin ev arkadaşı ile kaldığı görülmektedir. Örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin ailelerinin çoğunluğunun üniversitenin bulunduğu şehirde yaşamaması bu sonucu ortaya çıkaran neden olarak düşünülmektedir.

Katılımcıların günlük internet kullanım sürelerine bakıldığı zaman, 4 saat ve 6 saat seçeneğinin % 38,8'ini oluşturduğu görülmektedir. Bu durum problemli internet kullanıcısı olan bireylerin aşırı internet kullanımına sahip olmasının bir sonucudur. Problemli internet kullanımıyla, günlük internet kullanımı arasında doğru bir orantı olduğu gözlemlenmiştir. Kılıç ve arkadaşlarının yaptıkları benzer araştırma incelendiğinde günlük internet kullanım durumuna göre, internet bağımlılığının 4 saat ve üstü kullanan öğrencilerde problemli düzeyde olduğu tespit edilmiştir (Kır & Sulak, 2014: 41). Balcı ve Gülnar (2009) tarafından yapılan bir araştırma, bu çalışmaya günlük olarak katılan öğrencilerin yaklaşık %50'sinin internetten düzenli olarak beslendiğini ve erkeklerin interneti kadınlardan daha fazla kullandığını saptamıştır.

Katılımcıların kullandıkları sosyal ağlarda bulunan siteler arasında hangilerini daha fazla kullandıklarına baktığımızda; % 85,2'sinin instagram'ı tercih ettikleri görülmektedir. Üniversite öğrencilerinin Facebook, Twitter, Instagram, Youtube gibi siteleri kullanma yüzdeleri çok fazla olduğu görülmektedir. Fakat iş hayatı için yardımcı olan Linkedin sosyal medya sitesinin kullanım yüzdesi oldukça düşük derecededir. İş hayatına yönelik yardımı olan Linkedin sitesini üniversite öğrencilerinin kullanması önem arz etmektedir. We Are

Social ve Hootsuite"in yapmış olduğu "2020 Global Digital" çalışma raporuna göre Türkiye"de 83 milyon internet kullanıcısı bulunmaktadır ve 77 milyonu mobil cihazlarla sosyal medyaya bağlanmaktadır (We Are Social and Hootsuite, 2020).

Araştırma neticelerine göre, Dijital Bağımlılık Ölçeği geneli ve alt boyutlarının aşırı kullanım boyutu cinsiyete göre anlamlı düzeyde farklılık göstermektedir. Diğer bir anlatıma göre cinsiyet gruplarının Dijital Bağımlılık Ölçeği'nin Nüks Etme, Hayatın Akışını Engelleme ve Bırakamama boyutunun geneli tüm cinsiyet gruplarında eşit seviyededir denilebilir. Turizm Fakültesi öğrencilerinin üniversite değişkenine göre Dijital Bağımlılık Ölçeği alt boyutları incelendiğinde aşırı kullanım boyutunda Gümüşhane Üniversitesi Turizm Fakültesi, nüks etme boyutunda Gümüşhane Üniversitesi Turizm Fakültesi, hayatın akışını engelleme boyutunda Giresun Üniversitesi Turizm Fakültesi ve bırakamama boyutunda Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Ardeşen Turizm Fakültesi en yüksek tutum gösteren üniversite olmuştur. Turizm Fakültesi öğrencilerinin sınıf düzeyine göre Dijital Bağımlılık Ölçeği alt boyutları incelendiğinde aşırı kullanım, nüks etme, hayatın akışını engelleme boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Turizm Fakültesi öğrencilerinin günlük internet kullanım süreleri için Dijital Bağımlılık Ölçeği alt boyutlarına bakıldığında tüm boyutlarda günlük internet kullanım süresine göre anlamlı düzeyde farklılık gözlenmiştir. Bağımlılık seviyesinde birçok çalışma günlük internet kullanım süresi anlamlı bir farklılığa neden olduğu belirtilmiştir. Turizm Fakültesi öğrencilerinin barınma durumları için Dijital Bağımlılık Ölçeği alt boyutlarına bakıldığından bırakamama boyutu anlamlı bir farklılık gösterirken, aşırı kullanım, nüks etme, hayatın akışını engelleme boyutlarında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Öğrencilerin çoğunluğunun ev arkadaşı ile birlikte yaşadığı gözlemlenmiştir. Yurtta kalan öğrenciler nüks etme, hayatın akışını engelleme ve bırakamama boyutlarında daha fazla tutum göstermişlerdir. Kullanılan sosyal ağ araçlarının Dijital Bağımlılık Ölçeği geneli ve alt boyutlarına bakıldığında Instagram uygulaması anlamlı bir farklılık gösterirken, Twitter, Youtube, Linkedin ve Blog sitelerinde anlamlı bir farklılık göstermemektedir. Instagram uygulamasının fazla kullanan öğrencilerin, kendilerine sosyal ağlarda abartılı bir profil oluşturmaya çalışması, onları gün geçtikçe narsizme sürüklemektedir. Bununla birlikte hoyratça geçirilen zaman nedeniyle stres ve gerilim kaçınılmaz olmaktadır. Dijital araçların kullanılmasının bilgiye daha hızlı ve kolay ulaşmayı sağlaması ve derslere yardımcı olması açısından Dijital Bağımlılık Ölçeği geneli ve alt boyutlarının sosyal medya araçlarının üniversite öğrencilerine olumlu etkileri olurken, dijital araçlarla çok fazla zaman geçirmenin öğrencilerin ruhsal ve fiziksel durumunu, sosyal hayatını olumsuz etkileyebileceği söylenebilir.

Üniversite öğrencilerinin bağımlılık düzeylerindeki artışın onların yüz yüze iletişimini ve toplumsal yaşamlarını olumsuz etkilediğini, eğitimlerini zorlaştırdığı araştırma neticelerinde ortaya koymaktadır. Bu doğrultuda bireyleri, bağımlılık boyutlarına ulaşmadan dijital araçları eğitimsel amaçlarla kullanmaları ve hayatlarını kolaylaştırıcı davranışları geliştirmeleri yönünde bir yaklaşımın geliştirilmesi önemlidir. Nitekim Yıldırım, Yaşar ve Duru (2016), akıllı telefonların eğitimsel amaçlar doğrultusunda kullanımına ilişkin sistematik ve kapsamlı bir yaklaşımın geliştirilmemesinin, öğrencilerin tercihlerine bırakılmasının, öğrencilerin bu konuda herhangi bir eğitim almamasının öğrencileri mobil

teknolojiyi çoğunlukla eğitimsel amaçlar dışında kullanmaya yönelttiğini belirtmektedir. Bu bağlamda dijital bağımlı olmayan, bilinçli nesillerin yetişmesi; bireylerin dijital araçları bilinçli ve kontrollü kullanmalarını sağlayan bir yaklaşımın geliştirilmesi ve bu konuda bilinçli, donanımlı ve rol model öğretmenler ile eğitimin her kademesinde bu konulara yönelik bilinçlendirme çalışmalarının yapılması ile mümkün olacağı düşünülmektedir. Dijital bağımlılık konusu araştırmacılar tarafından çok daha kapsamlı bir şekilde ele alınarak geniş katılımlı araştırmalar ve ölçümleme çalışmaları yapılmalıdır. Buölçüm ve ölçümleme araçları geliştirme çalışmalarına psikoloji, sosyoloji, psikiyatri, eğitim ve ölçme değerlendirme uzmanı gibi çok farklı disiplinlerden uzmanların katılımı sağlanmalı ve teşvik edilmelidir. Okullarda öğrencilere, öğretmenlere ve velilere dijital bağımlılık hakkında bilgi verilmeli ve bilinçlendirilmelidir. Eğitim – öğretim yetkilileri öğrencilerin dijital bağımlılık seviyelerini ölçmeli ve bağımlılık seviyesi yüksek öğrencilere uzman desteği sağlanmalıdır. Eğitimin bütün kademelerinde dijital araç ve uygulamaların bilinçli kullanımı için gerekli davranışların öğretildiği dersler sunulmalı ya da konuyla ilgili yakın derslerin müfredatlarına dâhil edilmelidir.

KAYNAKÇA

Aslan, E. & Yazıcı, A. (2016). Üniversite Öğrencilerinde İnternet Bağımlılığı ve İlişkili Sosyodemografik Faktörler, *Klinik Psikiyatri Dergisi,* 19, 109-117.

Balcı, A. (2006). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Balcı, Ş. & Gülnar, B. (2009). Üniversite Öğrencileri Arasında İnternet Bağımlılığı ve İnternet Bağımlılarının Profili, *Selçuk İletişim Dergisi,* 6(1), 5-22.

Balta, Ö.Ç. & Horzum, M. B. (2008). Web Tabanlı Öğretim Ortamındaki Öğrencilerin İnternet Bağımlılığını Etkileyen Faktörler, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi,* 41(1), 187-205.

Büyüköztürk, Ş. (2008). *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı*, Ankara: Pegem Akademi.

Can, H. C. (2018). *Üniversite Öğrencilerinin İnternet Bağımlılıkları Düzeylerinin Spor ve Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi,* Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Kış Sporları ve Spor Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Cömert, I. T. & Kayıran, S. M. (2010). Çocuk ve Ergenlerde İnternet Kullanımı, *Çocuk Dergisi,* 10 (4), 166-170.

Dilci, T. (2015). *Dijital Diyet Zamanı,* Kayseri: Eğitim Yayınevi.

Dsm IV (Diagnostic and Statistical Manual), (2005). Mental Disorders, The Committee on Nomenclature and Statistics of the American Psychiatric Association, Washington, 886.

Griffiths, M. D. (1999). Internet Addiction: Fact or Fiction? *The Psychologist: Bulletin of The British Psychological Society*, 12, 246-250.

Kanat, H. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Sosyal Yeterlik Düzeyleri İle İnternet Bağımlılığı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.

Kesici, A. & Tunç, N. F. (2018). The Development of the Digital Addiction Scale for the University Students: Reliability and Validity Study, *Universal Journal of Educational Research,* 6(1), 91-98.

Kılıç, S. (2016). Cronbachs Alpha Reliability Coefficient, *Journal of Mood Disorders, 6(1),* 46-48.

Kır, İ. & Sulak, Ş. (2014). Eğitim Fakültesi Öğrencilerinin İnternet Bağımlılık Düzeylerinin İncelenmesi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi,* 13(51), 150-167.

Köseliören, M. (2017). İnternet, Online Oyun ve Bağımlılık, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Uzbay, T. (2009). Madde Bağımlılığının Tarihçesi, Tanımı, Genel Bilgiler ve Bağımlılık Yapan Maddeler, *MİSED Türk Eczacıları Birliği Meslek İçi Sürekli Eğitim Dergisi,* 21(22), 5-15.

Tarhan, N. & Nurmedov, S. (2013). *Bağımlılık Sanal ve Gerçek,* İstanbul: Timaş Yayıncılık.

Yaraş, Z. & Özan, M .B. (2019). Eğitim Kurumlarında Liderlikte Yeni Yönelimlere Doğru "Holistik Liderlik": Ölçek Geliştirme Çalışması, Avrasya *Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi,* 6 (6), 655-667.

Yengin, D. (2019). Teknoloji Bağımlılığı Olarak Dijital Bağımlılık, *The Turkish Online Journal Of Design, Art And Communication,* 9(2), 130-144.

Yıldırım, K., Yaşar, Ö., & Duru, M. (2016). Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri Temelinde Akıllı Telefonların Eğitim Öğretim Ortamlarında Kullanılmasının ve Etkilerinin İncelenmesi, *International Journal of Education Science and Technology,* 2 (2), 72-84.

We Are Social & Hootsuite. (2020). Global Digital Report, https://wearesocial.com/digital-2020, (24.05.2020).

ARAP DİLİNDEKİ ÖLÜMLE İLGİLİ DEYİMLEŞMİŞ DUALAR*

* Bu çalışma, Doç. Dr. Erdinç DOĞRU'nun danışmanlığında, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Arap Dili Eğitimi Anabilim Dalında yapılmakta olan "Arapça ve Türkçedeki Doğum ve Ölüm Olgularıyla İlgili Atasözleri ve Deyimlerin Karşıtsal Analizi" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Arş. Gör. Ebrar AYYILDIZ
Gazi Üniversitesi, Yüksek Lisans Öğrencisi
Doç. Dr. Erdinç DOĞRU
Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi

Özet

Deyim, "Belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür" diye açıklanmaktadır. Bu tanımdan çıkarılabileceği gibi deyimler, içinden doğduğu toplumun fikir yapısını, edebi ve estetik anlayışını, kısacası toplumun genel duyuş ve düşünüş şeklini aktarır. Bu çalışmada, Arap kültüründe dilin en önemli unsurlarından biri addedilen deyimler ele alınmıştır. Ölüm ile ilgili Arap dilindeki deyimleşmiş dualar ile Türk dilindeki deyimleşmiş dualar karşıtsal analiz yöntemiyle tetkik edilmiştir. Arapçadaki deyimleşmiş dualar anlamsal ve biçimsel açılardan Türkçedeki eş değerleriyle karşılaştırılmıştır. Ölüm olgusu, daha ziyade "ruhunun bedeninden ayrılmasıyla kişinin maddî hayat kaynağını yitirmesi" olarak tanımlanmaktadır. Ölüm ve ötesine ilişkin algılar, inanışlar, düşünceler ve bunların ifade edilmesi, kültürden kültüre ve milletten millete değişim göstermektedir. Ne var ki hangi yönden olursa olsun ölüm fenomeni, varlığın bitişini ve canlılar âleminden ayrılışı ifade etmektedir. Ölüm, insana yok oluşunu, sevdiklerinden ayrılmasını veya ahiret hayatını hatırlatması gibi birçok yönden ele alınabilecek bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, Arap dilinde kullanılan ve konuyla alakalı yazılı kaynaklardan tespit edilen deyimlerden yola çıkılmıştır. Ayrıca eski Arapların ölen kişiler için ettikleri duaların deyimlere nasıl yansıdığı irdelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmada, ölümle alakalı deyimsel dualar, kültürel, içtimaî ve dinî açıdan incelenecektir. Bu bağlamda deyimlerin ve deyimleşen duaların önemi ortaya konulacak, kültürün, dinin ve coğrafyanın, dil ve deyimler üzerindeki etkisi tetkik edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Deyimleşmiş Dualar, Arapça Deyimler, Ölüm

ARABIC IDIOMATIC PRAYERS ABOUT DEATH

Abstract

The idiom is explained as "it is a word formed by using more than one word together and rarely in the connotation of a single word to express a certain concept, a certain feeling or situation." As can be deduced from this definition, idioms convey the mentality, literary and aesthetic understanding, in short, the general way of thinking and feeling of the society from which they were born. In this study, idioms that are considered to be one of the most

important elements of the language in Arabic culture are approached. Idiomatic prayers in the Arabic language about death and idiomatic prayers in the Turkish language were examined by the method of contrastive analysis. Idiomatic prayers in Arabic have been compared semantically and stylistically with their Turkish equivalents. The phenomenon of death is defined as "the loss of one's material life source with the separation of his soul from his body". Perceptions, beliefs, thoughts and their expressions about death and beyond change from culture to culture and from nation to nation. However, the phenomenon of death, regardless of its direction, expresses the end of existence and separation from the living world. Death confronts as a phenomenon that can be addressed in many ways, such as reminding people of the disappearance, separation from loved ones or the life of the hereafter. In this study, idioms used in Arabic language and determined from written sources related to the subject are set out. Besides, it has been tried to scrutinize how the prayers of the ancient Arabs for the dead are reflected in the idioms. In this study, idiomatic prayers related to death will be examined from a cultural, social and religious perspective. In this context, the importance of idioms and idiomatic prayers will be revealed, the effects of culture, religion and geography on language and idioms will be examined.

Keywords: Idiomatic Prayers, Arabic Idioms, Death

GİRİŞ

Ölüm olgusu, ruhun veya yaşam enerjisinin bedenden ayrılmasıyla, kişinin maddî hayat kaynağını yitirmesi olarak tanımlanabilir. Ölüm ve sonrası hakkındaki algılayış, inanış ve dile getiriş, kültürden kültüre, milletten millete değişim göstermektedir. Mamafih hangi yönden olursa olsun, ölüm kavramı, varlığın bitişini ve canlılar âleminden ayrılışı ifade etmektedir. İnsanoğlu hayatının bir noktada sonlanacağını çok iyi bildiğinden, "ölümü" ve "ölüm ötesini" bilinç kazandığı andan itibaren düşünegelmiştir. Modern bilimin dahi henüz yanıtlayamadığı pek çok gizemi barındıran ölüm hadisesi, insan hayatında ve insan zihninde pek derin bir iz bırakmıştır. Bilim adamlarının tespit edebildiği en eski insan kalıntılarında dahi ölümün ve ölenlerin etrafında şekillenen bir kültürün mevcut olduğu gözlemlenmektedir. Kadim Araplar da bu insanî hadiseye fazlasıyla ilgi göstermiş, bunun sonucunda Arap dili ve edebiyatında ölümle ilgili pek çok olgu şekillenmiştir. İslam öncesi Arap edebiyatında, şairlerin ölülerin ardından söyledikleri ağıt şiirleri, bilhassa kadınların iştigal ettiği köklü bir mersiye geleneğini vücuda getirmiştir. Öyle ki söz konusu dönemde, ölünün ardından yas tutan ve ağıt yakan kadınları tanımlamak için *nevvâha, ressâ'e, hâlika, ressâye ve şâkka* gibi pek çok terim ortaya çıkmıştır (Ayyıldız, 2020a: 203). Bu ve benzeri pek çok veri, Arapların oldukça erken bir dönemde, ölüm kavramına büyük bir önem atfettiklerini göstermektedir. Arap yazısının en eski örnekleri için, ölüm etrafında şekillenen bir kültüre, yani mezar yazıtlarına bakılmalıdır (bkz. Tuzcu, 2001: 161). Dolayısıyla kadim Arapların gerek edebiyatlarında gerekse günlük dillerinde, ölümle ilişkili pek çok ifadeye rastlanacağı aşikârdır. Bu nedenle bahsi geçen süreçte, ölülerin ardından dua amacıyla söylenmiş olan pek çok ifadenin zamanla deyimleştiği bulgulanmaktadır.

Arap dilinde, ölüm kavramı etrafında şekillendirilmiş pek çok deyim ve atasözü mevcuttur. Bazen ölüm olgusunun kendisi konu olarak işlenmiştir. Bazense ölüm, insanların

vefat eden kişilerin ardından dile getirdiği sözlerde, dilek ve dualarda yansıma bulmuştur. Kimi zamansa ölmek eyleminden türetilen muhtelif kelimeler, çeşitli anlamları dile getirmek için kullanılagelmiştir. Bu bağlamda öncelikle deyimin tanımını yapmak gerekir. Deyim, "Belli bir kavramı, belli bir duygu ya da durumu dile getirmek için birden çok sözcüğün bir arada, seyrek olarak da tek bir sözcüğün yan anlamında kullanılmasıyla oluşan sözdür" şeklinde açıklanmaktadır (Aksan, 1982: 37). Bu tanımdan çıkarılabileceği gibi deyimler, içinde şekillendiği toplumun fikir yapısını, edebî ve estetik anlayışını, kısacası toplumun genel telakki ve düşünüş şeklini yansıtmaktadır. Bu nedenle yalnızca deyim ve atasözlerinden yola çıkıldığında dahi toplumun sosyo-kültürel yapısıyla ilgili önemli çıkarımlara ulaşılabilir.

Deyimler, söylenmek istenen sözün daha etkili ve daha mecazi yollarla dile getirilmesine olanak sağlamaktadır. İnsanlar, yaşamları boyunca ve günlük hayatlarında sayısız deyim kullanmaktadır. Her toplumun, inanç zemininde şekillenen felsefî ve dinî bir ölüm anlayışı vardır. Bu anlayış çeşitli toplumlarda değişkenlik göstermektedir. Deyimler, bir toplumun anlatım gücünü yansıtan ve benzetme, mecaz, eğretileme gibi sanatlara olan eğilimini ortaya koyan en önemli söz varlıklarından biridir (Doğru, 2011: 27). İnsanlar, ilk önce ölüm olgusunun tıbbî sonuçlarıyla muhatap olmuşlardır. Çünkü ölümün sebebi, her çağda insanlar tarafından merak konusu olmuştur. Ölümün maddi boyutundan sonra manevi boyutuyla ilgilenilmiştir. İslam ve Hristiyanlık gibi belli dinlerin takipçileri, hayatın sona ermesinden sonra başka bir hayatın başlayacağına inanmaktadırlar. Arap toplumunda, bilhassa İslamiyet sonrasında ve kısmi olarak İslam öncesinde, ruhun ölümsüz olduğuna ve öldükten sonra ahiret hayatının başlayacağına inanılmıştır. Bu inanışlar da kullanılan ifadelerin ve ortaya çıkan deyimlerin yönünü belirlemiştir. Bu bağlamda ölüm hakkında dualar ortaya çıkmıştır ve zamanla bu dualar deyimsel karakter kazanmıştır. Edilen dualarda, rahmetin, merhametin ve ışığın bol olması dilenmekte, ölen kişinin huzur içinde yatması temenni edilmektedir. Keza benzer şekilde Türk toplumunda da İslam öncesi ve İslam sonrası dönemlerde ahiret inancının var olması, hem ölüm hem de ölüm ötesi ile ilgili dileklerin ve duaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yönleriyle, Türk ve Arap deyimleri her ne kadar lafız yönüyle birbirinden farklı olsa da anlamları bakımından benzer mesajlar içermektedir. Böylece ele aldığımız konuyla ilgili olarak her iki dildeki deyimlerin çoğu birbiriyle örtüşmekte ve aynı sosyal, toplumsal ve dinî değerlere vurgu yapıldığı görülmektedir (İpek, 2014: 195).

1. RAHMET İLE İLGİLİ DUALAR

1.1. Rahimehu'l-lah

"Rahimehu'l-lah" (رحمه الله) (et-Taberî, h.1412: 128) şeklindeki deyimleşmiş dua, Türkçeye *"Allah rahmet eylesin"* şeklinde çevrilebilir. Arapçada mazi ve muzari fiil kipleri aynı zamanda dua anlamı taşır, bu kullanımda da mazi fiilin dua anlamı taşıdığı görülmektedir. Bu dua vefat eden kişinin ardından ona rahmet edilmesini ve bağışlanmasını dilemek için söylenir. Hz. Muhammed (sav) ölen biri için *"Allah sana rahmet eylesin ve seni ecrine kavuşturs*un." (يرحمك الله ويأجرك) şeklinde hayır duası etmiştir (es-Sadîkî eş-Şâfi'î, 1424/2004: c.4, s.101). Bazen merhum için "*İlâ rahmeti'l-lah*" (إلى رحمة الله) şeklinde de dua edilir (eş-Şinkîtî, h.1426: 23). Bu kalıp, bir dua anlamı taşır. "*Allah yerhamuhu*" (الله يرحمه)

duası, bazen de "*Rahmetu'l-lahi aleyh*" (رحمة الله عليه) şeklinde de söylenilmektedir. Bu dua, vefat eden kişinin yakınlarına baş sağlığı dilemek için de söylenir. Bu kullanıma verilen cevap ise "*Ve yerhamu emvâteke eydan*" (و يرحم أمواتك أيضا) şeklindedir ('Abûd, 2013: 74).

1.2. Sabbe'l-lah 'aleyhi şeâbîbe'r-rahme

"Sabbe'l-lah 'aleyhi şeâbîbe'r-rahme" (صبَّ الله عليه شآبيبَ الرحمة) (Rosen, 1877: 12) şeklindeki deyimleşmiş dua, Türkçeye *"Allah onu rahmetiyle kuşatsın."* şeklinde çevrilebilir. *"Sabbe"* (صَبّ) fiili dökmek, akıtmak anlamlarına gelir. *"Şeâbîb"* (شآبيب) sözcüğü ise yağmurun sağanak ve şiddetli halidir. Bu dua ile onun üzerine rahmet damlaları yağsın, Allah onu affıyla kuşatsın denilir. Ölen kişinin ardından edilen bu dua, kişinin affedilmesi ve Allah'ın rahmetinde olması temennisiyle söylenir.

1.3. Kaddese'l-lahu sirrahu

"Kaddese'l-lahu sirrahu" (قدّس الله سرّه) (Sami, 1898: 13) şeklindeki deyimleşmiş dua, Türkçeye *"Allah sırrını kutsal kılsın"* şeklinde çevrilebilir. "*Kaddese"* (قدس) fiili, kutsamak anlamına gelir. Buradaki kullanımı arınma anlamındadır. "*Sirr"* (سر) sözcüğü ise sahibinden başkasının bilmediği bilgidir. Bu kelime ile vefat eden kişinin sırrının her türlü ayıptan ve kusurdan arındırılıp Allah ile arasında kalması temenni edilir. Çünkü Allah'ın her şeye hâkim olduğu gibi, insanın kalbinin de her yönüyle Allah'ın bilgisi dâhilinde olması sebebiyle içinde olan tüm gizli hislerinin sadece merhumun ve Allah'ın arasında sır olarak kalması dilenir. Başka bir yoruma göre de "*Sirr"* (سر) sözcüğü ile kastedilen anlam, insanın ruhudur. Ruh, daha ziyade tasavvufî akımlarda insanla Allah arasında bir sır olarak görülmüştür. Buradan hareketle vefat eden kişi için Allah'tan ruhsal arınma dilenmiş olmaktadır. Bu deyimsel dua, genellikle vefat eden kişinin bir tasavvuf büyüğü veya dinî bir kanaat önderi olması durumunda başvurulan bir dua şekli olmaktadır.

1.4. Teğammede'l-lahu bi-rahmetihi

"Teğammede'l-lahu bi-rahmetihi" (تَغَمَّد الله برحمته) (Lahlali, 2019: 107)şeklindeki deyimleşmiş dua, Türkçeye *"Allah ona rahmet edip onu korusun"* şeklinde çevrilebilir. "*Teğammede"* (تغمّد) fiili, "*Ğamede*" غَمَد kelimesinden türetilmiştir. "*Ğımd*" (غمد) Arapçada "kın" manasına gelmektedir. "*Teğammede*" (تغمد) kelimesinin anlamı ise korumak, kapatmak ve örtmektir. Bu dua da mecazî anlama sahiptir. Tıpkı bir kının, içine konulan kılıcı dört bir taraftan kuşatıp tam bir korumaya aldığı gibi Allah onu rahmetiyle kuşatsın, korusun anlamındadır. Eski bir İslâmî dua olan "*Teğammede'llahu bi-rûhihi*" (تغمد الله بروحه), birinin vefat ettiği haberi duyulduğunda veya vefat eden birinin olumlu özelliklerinden söz edilirken söylenir. Bu duayla, söz konusu olan merhumun Allah'ın rahmetiyle kuşatılması dilenir.

2. CENNET İLE İLGİLİ DUALAR

2.1. Eskenehu'l-lahu fesîha cennâtihi

"*Eskenehu'l-lahu fesîh*a *cennâtihi*" (أسكنه الله فسيح جناته) (Ebu'd-Dehb, 1968: 62) şeklindeki deyimleşmiş dua, Türkçeye *"Allah geniş cennetlerine yerleştirsin"* şeklinde çevrilebilir. "*Fesîh"* (فسيح) kelimesi, geniş, ferah, büyük anlamlarına gelir. Kur'ân-ı Kerîm'de

cennetin genişliği ile ilgili gökler ile yerin genişliği kadar olması ibaresi insanların anlaması için böyle bir tasvirin yapıldığına, aslında cennetin çok daha geniş olduğuna delalet eder. Cennetin ne kadar geniş olduğunu ise sadece Allah bilebilir. Cennetin genişliği ve nimetleri insanlar için hep merak konusu olmuştur, ama şüphesiz ki her insan onlara ulaşmak isteyecektir. Vefat eden birinin ardından da onun geniş cennetlere girmesini dilemek, merhum için ferah bir mekân ve bol nimetler dilemektir. Bu yüzden bu rahatlığa kavuşması arzusuyla, merhumun arkasından bu dua edilir.

2.2. **Allahumme edhilhu'l-cennete min ğayri munâkaşeti hisâb**

"*Allahumme edhilhu cennete min ğayri munâkaşati hisâb*" (اللهمّ أدخله الجنّة من غير مناقشة حساب) (İbn Bint el-Meylak, 2018: 7) şeklindeki deyimleşmiş dua, Türkçeye *"Allah'ım ona hesap sormadan cennetine sok öncesinde de azap etme"* şeklinde çevrilebilir. *Hisâb* (حساب) kelimesi, hesap, değerlendirme, paha biçme anlamlarına gelirken terim olarak insanların dünyadaki davranışlarından ve inançlarından ahirette hesaba tabi olmaları anlamına gelir. Ahirette hesap sorulacağı zaman, insanların yaptıkları iyi eylemler ve kötü eylemler sorgulanacaktır. Bu sorgu esnasında kötü eylemleri sebebiyle insanlar pişmanlık ve üzüntü duyacak ve bu durum da onların zor anlar yaşamasına sebep olacaktır. Bu nedenle bir kişi vefat ettiğinde *"Allah'ım onu sorgusuz sualsiz cennete sok"* diye dua edilir çünkü iyi amel sahipleri cennete kötü amel sahipleri ise cehenneme gidecek ve orada azap çekecektir. Vefat eden kişi için de zor durumlarla hiç karşı karşıya kalmadan ve azap çekmeden doğrudan cennete gidebilmesi temennisiyle bu dua edilir.

3. KABİR İLE İLGİLİ DUALAR

3.1. Tayyebe'l-lahu serâhu

"*Tayyebe'l-lahu serâhu*" (طيّب الله ثراه) (Osmanzâde Tâib, 1854: 5) şeklindeki deyimleşmiş dua, Türkçeye *"Allah kabrini pür nur eylesin"* şeklinde çevrilebilir. "*Serâ'"* (ثرى) kelimesi rutubetli toprak anlamına sahiptir. "*Serâhu*" (ثرى) kelimesi burada merhumun yattığı yer, yani kabir anlamında kullanılmaktadır. Bu dua, merhumun toprağının çok ve yumuşak olması anlamına gelmektedir. Çünkü rutubetli toprak yumuşaktır. Bu nedenle defnedildiği toprak Allah'ın merhametiyle dolu olsun, toprağı bol olsun demektir. Türkçedeki "mezarında rahat uyu" tabiriyle benzerdir. Ancak bu dua, çoğunlukla ilim sahibi kimseler için kullanılır. Bu tabire yakın anlamlı *"Tayyebe'l-lahu rûhahu"* (طيّب الله روحه) duası da yaygın şekilde kullanılır. Bu dua da Türkçedeki "ruhu şad olsun" kullanımına yakın anlamlıdır.

3.2. **Allahumme ic'al kabrahu ravdaten min riyâdi'l-cenne**

"*Allahumme ic'al kabrahu ravdaten min riyâdi'l-cenne*" (اللهمّ اجعل قبره روضةً من رياض الجنّة) (Redhouse, 1879: 13) şeklindeki deyimleşmiş dua, Türkçeye "*Allah'ım kabrini cennet bahçelerinden bir bahçe eyle"* şeklinde çevrilebilir. "*Ravda"* (روضة) sözcüğü, bahçe ve huzur veren her türlü yer anlamlarına gelir. İslam öncesinde ahiret inancı, Araplar arasında yaygın değildir. Ancak diğer Sâmî kavimlerin etkisiyle, cennet ve cehennem gibi bazı dinî tabirler, erken dönemde İbranice üzerinden Arap diline girmiştir (bkz. Ayyıldız, 2020b: 77). İslam sonrasında ahiret inancı, Araplar arasında mutlak suretle benimsendiği için, dualarda da

cennet ve cehennem kavramlarıyla ilgili örnekler yaygınlaşmaya başlamıştır. Öte yandan İran, Endülüs ve Hindistan gibi İslâmî fetihlerle ele geçirilen mıntıkalarda, büyük ve güzel bahçeli sarayların bina edilmesi, Müslümanların bahçe kavramına dünyada da önem verdiklerini göstermektedir. Çünkü bahçe oluşumuna verdikleri önem, ilk olarak cennetteki bahçe ve huzur düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Kabir hayatına ilişkin kanaatlerin de gelişmesiyle, Arap zihninde kabir hayatı ve cennet kavramı, insicamlı bir harmoniye kavuşmuştur. Vefat eden kişilerin ardından, onların kabirde geçirdiği müddetin güzel şekilde tamamlanması için, yaşadıkları kabir hayatının cennet bahçelerindeki hayata benzemesi için dua edilmiştir. Burada Hz. Peygamberin القبر إما روضة من رياض الجنة ، أو حفرة من حفر النار hadisine dikkat çekilmesi gerekir. Zira bu duanın asıl kaynağı bu hadistir.

3.3. **Enâra'l-lahu Kabrahu**

"*Enâra'l-lahu Kabrahu*" (أنار الله قبره) (Feridun Bey, 1858: 47) şeklindeki deyimleşmiş dua, Türkçeye *"Allah onun kabrini aydınlatsın"* şeklinde çevrilebilir. "*Enâra"* (أنار) sözcüğü, aydınlatmak, ışıklandırmak anlamlarına gelir. Işığa gerek İslam'da gerekse diğer dinlerde kutsi bir değer atfedilmektedir. Karanlık, özellikle teknolojinin gelişmediği çağlarda, içerisinde pek çok tehlike ve korkulacak unsuru ihtiva ettiği için, ilk insanlar tarafından kötücül bir güç olarak telakki edilmiş ve bundan kurtuluşun yalnızca ışık sayesinde olabileceği fark edilmiştir. Ne var ki ölen kişi tamamen karanlığa gömüldüğü için, onu karanlıktan kurtarabilecek yegâne güç, ilahî ve manevi bir ışıktır. Bu nedenle ışığın ölünün ardından temenni niyetiyle kullanılması, Araplar tarafından da benimsenmiş bir gelenektir.

4. VEFAT EDEN KİŞİNİN ARDINDAN YAKINLARINA SÖYLENEN DUALAR

4.1. Yeslemu Ra'suke

"*Yeslemu Ra'suke*" (يسلم رأسك) (Rammuny, 1994: 105) şeklindeki deyimleşmiş dua, Türkçeye "Başınız sağ olsun" şeklinde çevrilebilir. "*Selime*" (سلم) esen olmak, salim olmak anlamına gelir. "*Ra's*" (رأس) sözcüğü ise baş demektir. Yani vefat edeni kaybettik, ama siz sağ ve selim olun, Allah sizlere uzun ve sağlıklı ömürler versin demektir. Başın sağ ve selim olması demek, insanın tüm bedeninin sağlam olması demektir. Esasen bu cümlenin aslı, "başınız sağalsın" şeklindedir. Buradaki "baş" kelimesi Anadolu Türkçesinde "yara" anlamına gelmektedir. Sağ olsun da "sağalsın" sözcüğünün dönüşmüş halidir. Bu cümle Türkçeye "başınız sağ olsun" şeklinde geçmiştir (Ergönenç, 2019: 513). Türkçede de "başınız sağ olsun" cümlesini vefat eden kişinin yakınlarına teselli vermek ve onların yanında olduğumuzu hissettirmek istediğimiz bir deyim olarak kullanırız.

4.2. Elhemekumu'l-lahu es-sabra ve's-sulvân

"Elhemekumu'l-lahu es-sabra ve's-sulvân" (ألهمكم الله الصبر و السّلون) (Akreş, 2016: 78) şeklindeki deyimleşmiş dua, Türkçeye *"Allah sabır versin, Allah bunu unuttursun"* şeklinde çevrilebilir. "*Elheme*" (ألهم) kelimesi, ilham vermek ve canlandırmak anlamlarına gelir. Ancak burada vermek anlamında kullanılmıştır. "*es-Sulvân*" (السلوان) kelimesi ise unutmak demektir. Bu dua, tam olarak *"Allah size sabır ve bunu unutma gücünü ilham etsin*" şeklinde

anlaşılmaktadır. Vefat eden kişinin yakınlarına baş sağlığı ve sabır dilemek için çoğunlukla bu dua kullanılmaktadır.

4.3. el-Bakiyyetu fî hayâtike

"*el-Bakiyyetu fî hayâtike*" (الباقية في حياتك) (Akreş, 2016: 78) şeklindeki deyimleşmiş dua, Türkçeye *"(Allah) geriye kalanlara hayırlı ömürler versin"* şeklinde çevrilebilir. *"el-Bakiyye"* (الباقية) kelimesi, artan, kalan anlamına gelir. Bu dua, vefat eden kişinin yakınlarına söylenen en yaygın tabirdir. Bu kullanımla, Allah'tan merhumun yakınlarına uzun ömürler verilmesi temenni edilir. Bu duanın yerine "*el-'umru leke*" (العمر لك) veya "*el-'umru kulluhu leke*" (العمر كله لك) şeklindeki dua kalıbı da yaygın olarak kullanılır. Her iki tabir de birbirlerinin yerine kullanılabilmektedir. Bu duaya verilen cevap ise *"ve hayâtuke el- bâkiye"* (و حياتك الباقية) veya "*el-bakâ'u fî ra'sike*"(البقاء في رأسك) şeklindedir.

4.4. Felyusabbirukumu'l-lahu/Felyemnehakumu'l-lahu es-sabra

"*Felyusabbirkum'l-lahu/ Felyemnehkum'l-lahu es-sabra*" (فليصبركم الله\فليمنحكم الله الصبر) (Fethu'l-Alîm, 2010: 157) şeklindeki deyimleşmiş dua, Türkçeye *"Allah size sabır versin"* şeklinde çevrilebilir. Yakını vefat eden kimseleri sabırlı ve metanetli olmaya teşvik eden bir duadır. Ölüm kaçınılmaz olsa da geriye kalanların hayatlarına devam etmeleri ve günlük rutinlerine geri dönmeleri gerekmektedir. Ancak kaybın en şiddetli olduğu dönemde, bilhassa ölümün hemen ardından, insanlar sevdiklerinin hüzünlerini paylaşmak ve duydukları esefi kendilerine bildirmek için sabır dilemeyi adet edinmişlerdir.

4.5. 'Azzame'l-lahu ecrake

"'Azzame'l-lahu ecrake" (عظّم الله أجرك) (el-Meczûb, 2019: 75) şeklindeki deyimleşmiş dua, Türkçeye *"Allah sevabınızı arttırsın"* şeklinde çevrilebilir. *"'Azzame"* (عظّم) kelimesi, methetmek, yüceltmek demektir. "*Ecr*" (أجر) sözcüğü ise sevap, karşılık anlamına gelir. Hayatını kaybeden kişinin ailesi için, ayrılığın verdiği hüzün ve gelecekte o kişinin tekrar olmayacağı düşüncesi yeterince yıkıcıdır. Böyle bir durumda da baş sağlığına gelen kişiler, taziye evine ve merhumun yakınlarına dua ve tesellide bulunurlar ki onlara destek olabilsinler. Bu sebeple cenaze sahiplerine, yaptıkları hayırlar için sevaplarının artması temennisinde bulunulur. "'*Azzame'l-lahu ecrake*" (عظّم الله أجرك) duasına cevap olarak "*Ucûruna ve ucûrukum*" (أجورنا و أجوركم) denir. Bazen de *"'azzame'l-lahu ecrake eydan*" (عظّم الله أجرك أيضا) ifadesi kullanılmaktadır.

5. TAZİYE İÇİN GELENLERE SÖYLENEN DUALAR

5.1. Şekera'l-lahu sa'yeke

"*Şekera'l-lahu sa'yeke*" (شكر الله سَعيك) (Akreş, 2016: 80) şeklindeki deyimleşmiş dua, Türkçeye *"Allah gayretini karşılıksız bırakmasın ya da Allah gayretinin karşılığını versin"* şeklinde çevrilebilir. "*Şekera*" (شكر) kelimesi, teşekkür etmek, şükretmek anlamlarına gelmektedir; ancak burada sevap anlamında kullanılmaktadır. İyilik yapan kişilere minnettarlığın dile getirilmesi ve teşekkür edilmesi için söylenmektedir. *es-Sa'yu* (السعي) kelimesi ise çabalamak ve gayret etmek anlamındadır. Hz. Muhammed (sav), Hz. Ali'yi Allah'ın dinini insanlara tebliğ etmek için gönderdiğinde, Selmân el-Fârisî de onu takip eder.

Hz. Ali bunun üzerine ona dönerek (شكر الله سعيك فارجع يا أبا عبد الله) demiştir. Yani, *"Ey Selmân, yardım etmeye çalıştığın için Allah sana sevap yazsın, geri dön."* demektir. *es-Sa'yu* (السعي) kelimesine, Selmân el-Fârisî'den bir örnek verilmesi, bize bu duanın eski bir İslâmî dua kalıbı olduğunu göstermektedir. Ancak günümüzde, taziyeye gelenlerin başsağlığı dileklerine karşılık söylenir (Akreş, 2016: 80).

SONUÇ

Ölüm olgusu, bir taraftan yaşamın sonuna işaret etmekte, diğer taraftan da bir yok oluş, bir hiçlik yahut dünya sonrasındaki ahiret hayatı için yeni bir başlangıç olarak algılanmaktadır. Zamanı geldiğinde kaçınılmaz olarak herkesin ruhunu teslim edeceği düşüncesiyle ve İslam sonrasında gelişen ahiret hayatına ilişkin inançla, Araplar ölen kişilerin ardından dua etmişler ve çeşitli temennilerde bulunmuşlardır. Onların dilsel kullanımları sayesinde standartlaştırılan ifadeler, zamanla deyimleşen duaları ortaya çıkarmıştır. Deyimsel dualardan anlaşılacağı üzere, din ve kültürün bir milletin sahip olduğu dilsel varlıklar üzerinde doğrudan doğruya etkisi vardır. Çünkü dili insanlar meydana getirmektedir ve dilin direkt olarak toplumlardan ve dönemlerden etkilendiğini söylemek mümkündür. İnsan yaşamında etkili olan durumlar da dildeki kalıp ifadelerin ve deyimlerin oluşmasında oldukça büyük bir öneme sahiptir. Arap toplumunda da hem İslam öncesindeki inanç ve yaşam tarzları hem de İslam sonrasındaki kültürel değişimler, ölüm hakkındaki düşünceleri ve bunların dile getiriliş tarzlarını derinden etkilemiştir. Ölüm ile ilgili dualar zamanla deyimleşmiş ve sıklıkla kullanılması neticesinde klişeleştirilmiştir. Genellikle kulun Allah'a varışı ve kavuşması dile getirilmiş veya kabir ve cennet hayatında merhuma huzur ve esenlik dilenmiştir. Merhumun yakınlarına da sabır ve acıya dayanma gücü temenni edilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere, ahiret inancı, Arap dilindeki ölüm ile ilgili klişeleştirilmiş ifadeleri ve duaları önemli ölçüde etkilemiştir. Keza ahiret inancının tesiriyle deyimleşmiş dualar bugünkü haline ulaşmıştır.

KAYNAKÇA

'Abbûd, M. (2013). *Akzâmu Cebâbira*. Kahire: Mu'essesetu Hindâvî.

Akreş, H. (2016). *Arapça'da Alkışlar ve Kargışlar*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Aksan, D. (1982), *Her Yönüyle Dil* (Cilt 3), Ankara: TDK Yayınları.

Ayyıldız, E. (2020a). El-Hansâ' Bint 'Amr: Eski Arap Şiirinde Öncü Bir Mersiye Şairi Hanım. *Mütefekkir*, 7(13). 201-224. https://doi.org/10.30523/mutefekkir.757993

Ayyıldız, E. (2020b). *Klasik Arap Şiirinde Emevî Dönemine Kadar Hiciv*. Ankara: Gece Kitaplığı.

Doğru, E. (2011). *Dilin Derin Devleti Deyimler*. Ankara: Fecr Yayınları.

Ebu'd-Dehb, E. T. (1968). *el-Mu'cemu'l-İslâmî*. Kahire: Dâru'ş-Şurûk.

Ergönenç, D. (2019). Türkiye Türkçesinde Kullanılan Baş Sağlığı Kalıp Sözleri. XI. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı. Samsun

Fethu'l-Alîm, A. (2010), Kitâbu'r-rakrâk, Hartum: Şeriketu Matâb'i's-Sûdân li'l-'Umletu'l-Mahdûde

Feridun Bey. (1858). *Mecmua-i Münşeat-i Feridun Bey* (Cilt 2) . İstanbul Takvîmhâne-i Âmire.

İbn Bint el-Meylak, Muhammad b. ‘Abdu’d-Dâ’im (2018). *Hâdî’l-Kulûb ilâ Likâ’i’l-Mahbûb*. Kahire: Dâru’r-Risâle li’n-Neşr ve’t-Tevzî’.

İpek, M. S. (2014). Türk Atasözleri ve Deyimleri ile Eşanlamlı Arap Meselleri. *EKEV Akademi Dergisi,* (18), 187-196.

Lahlali, E. M. (2019). *Arabic Media Dictionary*. Londra: Routledge el-Meczûb, M. Â. (2019). *Kitâbu Cumel ve‘ İbârât Câhize fî’l-Luğatit-Turkiyye*. Byy.: el-Muhendis Muhammed ‘Âmir el-Meczûb.

Osmanzâde Tâib, A. (1854). *Hadîkatu’l-Vuzerâ’.* İstanbul: Cerîde-i Havâdis Matbaası.

Redhouse, J. W. (1879). *Turkish Poetry*. Londra: Harrison and Sons.

Rosen, Le B. V. (1877). *Les manuscrits arabes de l'Institut des langues orientales*. Saint-Pétersburg: Eggers & Comp.es-Sadîkî eş-Şâfi‘î, Muhammed Ali b. Muhammed (1424/2004). *el-Futûhâtu’r-Rabbâniyye* (Cilt 4). Abdu’l-Mun‘im Halil İbrahim, (Haz.). Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye.

Sami, M. (1898). *Esmâr-ı Esrâr*. İstanbul: Cemal Efendi Matbaası eş-Şinkîtî, M. E. (h.1426). *Riḥletu’l-Hacc ilâ Beyti’l-lâhi’l-Harâm*. Cidde: Mecma‘u’l-Fıkhi’l-İslâmî.et-Taberî, Abdülkerim b. Abdulsamet (h.1412). *et-Telhîs fî’l-Kırâ’âti’s-Semân*. Âkil Musa, (thk.). Cidde: el-Cemâ’atu’l-Hayriyye li-Tahfîzi’l-Kur’âni’l-Kerîm.

Tuzcu, K. (2001). Arap Yazısının Ortaya Çıkışı (I). *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 158-165.

MEASURES TAKEN AGAINST SEXUALLY TRANSMITTED DISEASES IN THE LATE OTTOMAN EMPIRE [1]

Dr. Burcu BELLI
Nisantasi University, History Department

Aphrodite is the god of beauty in the Greek world; it is called Venus in the Roman world; when it comes to Arabic lands, it is named *Zühre.* In parallel with mythology, sexually transmitted diseases are derived of these goddesses in several European languages and Arabic and Turkish terminology. In English the meaning of sexually transmitted diseases is venereal diseases, in French *vénérienne* or *vénérien*, in Ottoman Turkish, Arabic and modern Turkish it is *zührevi*. In this study, the measures taken by the late Ottoman Empire against venereal diseases will be pointed. The documents in Ottoman Archive and secondary sources studied by different academicians have been benefitted. Venereal diseases entered the Ottomans' agenda with the prostitution thus, female prostitution will be explained.

Firstly, the arriving syphilis to Europe from America shall be summarized. Then, its identification process will be mentioned. Furthermore, the symptoms of the syphilis over European people will be given, thus the general idea about this disease will be presented. The early modern European states tried to fight against the sexually transmitted diseases with exile of prostitutes. They believed that the main reason and sources of the syphilis or other venereal diseases were prostitute women only; men were not blamed. After that part, the reactions of the western European states will be exemplified. The first nationalist struggles will be shown in terms of the syphilis in west. Then, the relationship between the Ottoman Empire and syphilis will come. Like other European states, Ottoman evaluated the venereal diseases in terms of prostitution, contrary to Europeans, Ottomans did not forbid the prostitution. On the contrary, the Ottomans observed Europeans' experiences. Finally, they also agreed that regulations and control were better than banning. As a result, regulation process began in the Ottoman Empire at the end of the nineteenth century. With the 1879 announcement the official fight against the venereal diseases started in the Ottoman Empire. These measures, reactions, expectations, efforts and disappointments will be presented based on primary sources. After a short time, the more comprehensive version of the regulation was ordered in 1884. The official beginning of the fight against the venereal diseases is accepted in 1884.

Venereal diseases became the new concern of the European people after Christopher Columbus came back from America at the end of the fifteenth century. In return, he brought severe diseases like smallpox to America. According to Andrew Nikiforuk, syphilis was an ordinary skin disease for native Americans, while for the crew of Columbus, it was deadly. They carried this disease to Spain in their bodies. The crew of Columbus might have infected syphilis in Espanola Islands or Haiti. The first symptoms of syphilis began during the road; the crew suffered from headaches and cankers. However, no one could understand the happenings since no one knew it. Therefore, they commented that these should have been

[1] This article is inspired from my Ph.D. Thesis in METU, 2020.

simple marks of sails. Finally, a few numbers of crew members could arrive in Barcelona.[2] As expected, the first epidemic wave began in Barcelona, but it took time to identify this new disease. Ruy Diaz De Isla identified it; he called this disease a snack because it damaged people's bodies like a snake.[3] According to his observations, the epidemics used to follow Columbus and his crew. Isla was very successful in his theories; he determined the stages of the diseases; he told people they should stay away from sexual contact. Moreover, people should be clean and eat healthy and well. This is interesting that, according to advice, the best treatment was malaria; however, it had severe risks as well.

Although the various national names were used for this new disease, the last name was given by Hieronymus Francastorius. He wrote a poem about an unlucky shepherd in 1530. Thus, the name of the disease was determined this way. This poem tells all notions and stages of the disease, even its sudden beginning and disappearing. According to the poem, this shepherd was the first one who got infected because he complained about the hot weather; thus, the gods sent him this disease as a punishment.

The symptoms of syphilis were different from each other in Europe and America. The fundamental reason is related to the weather conditions; America was hot, and the treponema, which is the microbe reason for syphilis, could find suitable places for itself to survive on people's skin. On the other hand, Europe was a cold place. As a result, it became hard to find a warm place to live; thus, it used to sexual organs and mouths of Europeans wearing heavy clothes for protection from the cold. The first symptoms were red scars, arthralgia, and big tumors on the body. During the disease, people might lose their organs. Syphilis develops slowly in this century; however, in the sixteenth century, it progressed so fast. In the sixteenth century, people suffering from syphilis looked like a leper, and it killed people in a year.[4]

In Deutschland and Switzerland, syphilitics were not welcomed in public spheres. At the end of the fifteenth century, according to Emperor Maximilian, God punished syphilitics, so even syphilitic children were beaten.[5] In the same years, in France, syphilitics banned from leaving their house. The Scotch isolated syphilitics away from the centers or punished them. On the contrary, in Frankfurt, syphilitics were protected, and they were treated for free. According to Nikiforuk, the sensitiveness of the last people might be upper-class people who got infected. In Medieval times, people suffered from mange. This became the reason for the open wounds on the bodies of Europeans. As a result, they infected syphilis this way. According to the conservatives, if people had a moral life, syphilis would come to an end.

The professional physicians did not prefer to deal with syphilis or other venereal diseases, so alternative actors played a role in the treatment process. In other words, the

[2] Andrew Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2007), p. 123.

[3] Nikiforuk, Ibid., p. 124.

[4] Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı*, p. 127.

[5] Nikiforuk, İbid., p. 128.

patients had to used alternative treatment methods. For example, the public places like hammams were used as the cure centers by the poor people in European states. Moreover, the mercury was one of the legendary treatments of the syphilis. However, any of these alternative ways were not successful in real. Furthermore, they became reason some other problems, for instance, mercury cures used to poison people. *Five minutes with Venus meant a lifetime with mercury* was used as a motto in Europe.[6]

Almost every class of people in Europe got infected syphilis, even papas suffered from it too. In daily life, people used to curse each other as *get syphilis!* With the endless syphilis epidemics people began to have suspect from sexual intercourses, thus prostitute women came to mind first. They were blamed since being sources of the disease. Although women and men had equal risk to carry syphilis only women especially prostitute women were charged. As a result, prostitution entered the agenda of the states in Europe at the end of the sixteenth century. The first solution of the state authorities was to exile women from the city centers and physical punishments to women. After that, states began to exile women, for instance French government passed the law about the exile of women and shutting of brothels in 1635. Until the eighteenth century the blames against women did not come to end. New and different applications were created by the authorities like, the professionals of health joined this process. However, they did not take any measures so they used to get infected then they blamed women again. Moreover, they used to beat them. Even in the nineteenth century, women who carries venereal diseases were acted as enemy. It should be pointed out that men did not come across such practices or humiliation. Therefore, it is obvious that the modern medicine of Europe was patriarch.

Another reason why the states were angry with prostitutes was soldiers. The prostitutes used to spend time with these men; thus, it was thought that the main reason for the sexually transmitted diseases was these women. The state's main concern was about the syphilitic soldiers who lost their fighting abilities. Therefore, infected women were a biological gun in the eye of the states.

It can be concluded that the first nationalist struggle started with the spreading of syphilis in Europe. Based on the era, states used to blame each other; for instance, English people called it French disease, French named it Italian disease, Japan named it Chinese, Ottomans called it frengi, means disease coming from the west. Furthermore, it was called *freng uyuzu*, means French mange, French trouble, and *frengi zahmeti*. Moreover, *illet-i efrenciye, maraz-i efrenciye, daülefrenc, cüzzam-i efrenc, cüzzam-ı cimai, cüzaam-ı nefsanî, veba'ül- efrenc, marazü'l- halik, marazü'l haceleveilletü'z zina* were used for syphilis in different areas. It was known as *şankr* as well. The mercury treatment was used in the Ottoman Empire as well. Sulfur was also one of the cures. According to the theories, the first syphilis epidemics were seen after the 1877-1878 Russian war. The syphilis was contaminated from the Russian soldiers to Ottomans'. Ottomans never believed the main reason of the syphilis was sexual intercourses, and they used to argue that there were two reasons; the first one is the inborn. The other one is the using the items that belonged to

[6] Nikiforuk, *Mahşerin Dördüncü Atlısı*, p. 135.

syphilitic ones before. According to their testimonies, syphilis was different from the other sexually transmitted diseases.

The organizations for fighting venereal diseases in the Ottoman Empire began in 1869. In this year, the Sixth Municipality established a medical committee for checking syphilis. This committee's chief was a French physician Serofle Viçenyan, but Ottomans used to call him Serviçyan Effendi. Then, two Ottoman physicians came together, Agop Handanyan and Doctor Michel, these three significant physicians began to fight against syphilis. They announced a short report in 1879, it was called *Emraz-ı Sariye Nizamnamesi,* transmitted diseases regulation. According to this report, the social side of the Ottoman Empire was highlighted; in other words, the state accepted that it must have protected its people from this disease. The optimum hygiene standards were also determined. Furthermore, Beyoğlu and Galata where were well known in the prostitution and entertainment sector should be checked medically regularly.[7] With the 1879 Regulation, the general conditions for venereal diseases were determined. For instance, physicians were charged with controlling prostitutes in brothels. In addition to the physicians, other medical professionals also joined the new system. The medical examinations should be routine, and at least two physicians must have done this. The two clinics in Beyoğlu and Galata were established, and they were used for prostitutes. These were for only medical examination, not for treatment; for the treatment, the *Nisa Hastanesi*, Women Hospital was used in Yüksekkaldırım, controlled by Sixth District Municipality. This hospital was not a big one, there were not more than 40 beds, but the numbers of contaminated women were always higher than this number. It was understood that this was not a successful hospital; the laboratory and medical conditions were poor.

For the next five years, the researches and practices continued; in 1884, the Ottomans' first comprehensive prostitution regulation was ordered. Its full name is Ordinance for the Sanitary Inspection of Some Private Houses within the control of the Border of the Municipality of the Sixth District in *Beyoğlu, Altıncı Daire-i Belediye Dahilinde Bulunan Ba'zı Hususi Hanelerin Hıdemat-i Sıhhiyesine Dair Ta'limatname*. After that time, prostitution was no longer a crime; it was forbidden where the state did not allow it. Moreover, the meaning of prostitution was changed in the eye of the state. A criminal action was turned into a medical issue anymore in the mind of the state. The main reason and motivation behind this alter were related to the Western European States' medical concerns. Furthermore, the state's form was also changed; it was a social and charitable state candidate in the second half of the nineteenth century. From the beginning of the nineteenth century, the state took its role in the issue of health; in other words, between 1830 and 1890, 43 health-oriented regulations were announced. Many westernized medical schools and hospitals were established, the quarantine administration started to work. Different health councils were established one after another. As a result, it might be thought that the 1879 and 1884 Regulations are one of them. The 1884 Regulation' content is not pointed here since the main area in this paper is not the details of the regulation; however, it should be mentioned shortly.

[7] Rüya Kılıç, "Türkiye'de Frenginin Tarihi", Kebikeç, 38 (2014), p. 113.

It consists of twenty-eight articles and five main chapters. The articles are about the reports system, the responsibilities of the physicians, and the fee issue.

The fight against syphilis and other venereal diseases in the Ottoman Empire was a challenging task because of the large geographic area of the Empire, and it was not easy to explain the measures and rules of the treatments and quarantine conditions to people. While some people accepted the rules, some could reject the applications even though they were for their sake. For instance, people living Anatolia did not resist the quarantine or other treatments, but people living in southeastern Ottoman did not accept any offer about the treatments or measures. In addition to all these challenges, the Ottoman Empire's financial conditions in the nineteenth century were poor. Even though they intended to establish new hospitals or employ new physicians and staff, the atmosphere did not allow the Empire to take one step further.

In the Ottoman Empire, the syphilis and other epidemics were always common in different areas and different times but syphilis was common especially in Kastamonu and other places close to it.[8] Kastamonu was one of the biggest provinces of the Empire, it was on the north side of the Empire, south of Russia. And it was close to see and had a port. Kastamonu was on the route of the workers who migrated from Russia to Istanbul. Because of its geographic features people living or working in Kastamonu had to fight against syphilis. It might have begun approximately in 1860s. The other cities close to Kastamonu suffered from diseases due to their same features. The syphilis spread from the coast to the inner places.[9] In other words, after Kastamonu the highest rate of the syphilitics were in Bilecik, Kütahya and İnegöl that are the cities close to Kastamonu. Many of the patients could not visit the doctors or demand treatment because of the fee of the cure process. As a result, the physicians offered that it would be better if the state could pay the free of the treatments. Thus, the healthy people could be protected from the diseases.[10] The first report about Kastamonu and syphilis was kept by local physician Kemal Effendi. According to his letter, the numbers of the syphilitics were increasing dangerously. He offered that there must be sent at least a new doctor and a pharmacist, the already existed ones could not be enough for the patients in the city due to the high population of the city. A hospital for poor should have been established because people could not be treated in their homes and they infected the disease other people.[11] According to the letters, reports and demands the need of

[8] COA.DH.MKT.1410/112 (13.07.1304/07.04.1887)

COA.DH.MKT.1684/48 (29.04.1307/23.12.1889)

[9] Şennur Şenel,"19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13, (2005), p. 257.

[10] COA. DH.MKT.527/83 (16.03.1320/23.06.1902)

[11] COA.I.ŞD.44/2385 (26.03.1296/20.03.1879)

physicians never ended even in the 1886, the expectations became so low that the city offered to pay these staff's salaries from local budget.[12]

As much as the coasts, the inner side of Anatolia used to suffer from syphilis like Konya. There is a problem here; the main reason for the high number of syphilitics in Konya was accepted as prostitutes in the city; however, according to the general announcements, Ottomans had not suffered syphilis because of sexual contact. No matter the official explanation or belief, a hospital should have been established immediately. Establishing a new hospital was not easy; the Ottoman authorities knew it. As a result, two mobilized physicians were thought to be enough; the state paid their salaries and transportation expenses.[13] The difficulties and challenges of founding a new hospital were accepted in time, and the local authorities knew the answer to the center about establishing a new hospital. Thus, they began to directly ask about alternative solutions for the city's high numbers of syphilitics. The problems and expectations around the Empire same, for example according to a document dated in January 1894, a new hospital for syphilitics was necessary for Gaza, but the authorities were aware of the financial challenges. So they gave up demanding financial support to construct the hospital. And then, they demanded from the center to find an alternative solution for syphilis in the city at least.[14]

Despite all these weaknesses, the state still did its best in the issue of prostitution in terms of public health and venereal diseases. Physician Ernest von During (1858-1944) was invited to Ottoman Empire, then came to here. German physician stayed at the Ottoman Empire thirteen years, he began to research about Kastamonu. He asked detailed information and reports about here.[15] He established a medical team for mobilize treatments, there were Ottoman physicians and pharmacists, this team scanned the Anatolia fourteen times in terms of syphilis, lepra and some other transmitted diseases.[16] They gave workshops to physicians in Anatolia about the epidemics and treatments. The medical committees were charged with reporting the missing cures in Anatolia.[17]

As it has been mentioned above, the state tried to do best, but its conditions were not proper to do these, as a result charitable organizations were planned by During Pasha, in 1889

[12] COA.I.ŞD.79/4675 (19.04.1303/25.01.1886)

[13] COA.DH. MKT. 161/ (1.04.1311/01.11.1893)

[14] COA.DH. MKT. 59/ 36 (01.07.1311/08.01.1894)

[15] COA.DH.442/24 (05.12.1319/15.03.1902)
COA.DK.MKT.1684/48 (20.04.1307/23.12.1889)

[16] Şennur Şenel,"19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13,(2005), p 263.

[17] COA. DH.HMŞ.22/26 (H.07.02.1325/22.03.1907) COA.DH.MKT.2611/110 (07.02.1325/22.03.1907)

he launched stamp sales.[18] According to the research, During Pasha examined 250.000 people in Anatolia and 80.000 of these people carries syphilis.[19] During Pasha spend in Kastamonu and Samsun, Ankara, Sinop, İzmit, Bursa and some other cities in the Empire. According to his report, the syphilis in Anatolia was innocent one, it means that the reason was not the sexual intercourse, people in here were so poor that they had to share daily items. As a result, the disease contaminated. During Pasha established a medical committee in 1897, *Kastamonu Vilayeti ve Bolu Sancağı Frengi Mücadelesi Sıhhiyesi.* He also offered the first regulation, it is called as *Frengi İlletinin Men-i Sirayetiyle Tedavisine Mahsus Tebligat.*[20]

Even thought, the state and physicians tried to do best, many of the patients in Anatolia did not care about the syphilis. Many of them did not take any treatments or they did not finish the treatments. As a result, the diseases were never cured totally. On the contrary to the ordinary people, Ottoman elites were very sensitive about the sexually transmitted diseases, even more than European elites. A chief clerk of military officer Hüsnü Effendi killed himself because of contaminating syphilis. His last latter was about the disease, he said that he got infected from his servant Ahmet. Another reason of the unsuccessful treatments was the low motivation of the physicians. Furthermore, their qualities and medical skills were not perfect, and many of them did not wish or expect to have a better career, so they did not focus on the treatment process.

The sexually transmitted diseases entered to western states' agenda after the sixteenth century, after that more than 3 hundred years they tried to handle them. The main reason was accepted as women especially prostitute women, both in Europe and the Ottoman Empire the measures consisted on only these women, the family women or men never added to the lists or regulations. As a result, many stories were created about prostitutes. Even taught women or men had same risk about the diseases. The fight against epidemics are like we have experienced recently, global movements. Asa part of the planet, Ottomans also joined this struggle. When the geographic position of the Ottoman is thought it is seen that it lies on the middle of the world, so it carried more risk than any European states, moreover the Ottoman had large lands so it almost always had to deal with the severe diseases. In the second half of the nineteenth century, venereal diseases were also added the list that the Ottomans had to fight against. The position of prostitute in the eye of the state was not different from Europe. Only difference was about the legitimacy of brothels, Ottomans did not accept the existence of brothels until 1869, but suddenly they accepted and legitimated brothels. Moreover, the state changed their position and became controller power. In order to solve the venereal diseases like syphilis the Ottoman Empire tried to its best, even thought people did not help

[18] COA.BEO. 1937/145235 (17.07.1320/09.10.1899)

[19] Şennur Şenel, "19. Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele", p. 263.

[20] Necati Çavdar & Erol Karcı, "*19. Yüzyılın sonunda 20. Yüzyılın Başında Osmanlı Devleti'nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenleme*", Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi 11 (2016), p. 163.

the state in the issue of quarantine or sterilization process. Furthermore, as much as the conditions allowed the Ottoman Empire tried to acted as if it was a charitable and social state it must have taken care of its people.

Bibliography

Çavdar Necati, & Karcı, Erol. "*19. Yüzyılın sonunda 20. Yüzyılın Başında Osmanlı Devleti'nde Frengi ile Mücadele Kapsamında Yapılan Yasal Düzenleme*", Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi 11 .2016.

Kılıç, Rüya. "Türkiye'de Frenginin Tarihi", Kebikeç, 38, 2014.

Nikiforuk, Andrew. *Mahşerin Dördüncü Atlısı*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Şenel," Şennur. 19.Yüzyılda Kastamonu Vilayetinde Frengi Hastalığıyla Mücadele", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13, 2005.

COA. DH.HMŞ.22/26 (H.07.02.1325/22.03.1907)
COA.DH.MKT.2611/110 (07.02.1325/22.03.1907)
COA. DH.MKT.527/83 (16.03.1320/23.06.1902)
COA.BEO. 1937/145235 (17.07.1320/09.10.1899)
COA.DH. MKT. 161/ (1.04.1311/01.11.1893)
COA.DH. MKT. 59/ 36 (01.07.1311/08.01.1894)
COA.DH.442/24 (05.12.1319/15.03.1902)

COA.DK.MKT.1684/48 (20.04.1307/23.12.1889)
COA.DH.MKT.1410/112 (13.07.1304/07.04.1887)
COA.DH.MKT.1684/48 (29.04.1307/23.12.1889)
COA.I. ŞD.44/2385 (26.03.1296/20.03.1879)
COA.I. ŞD.79/4675 (19.04.1303/25.01.1886)

RADCLİFFE SINIR KOMİSYONU VE PAKİSTAN'IN İLK YILLARINA ETKİLERİ

Arş. Gör. Dr. Davut ŞAHBAZ
Ankara Üniversitesi

Özet

3 Haziran 1947 tarihinde yayımlanan ve Hindistan'a özgürlük vadederken Pakistan'ın kuruluşunu öngören tarihi bölünme bildirisi, iki ülkenin uzlaşı sağlanamayan sınırlarının belirlenmesi için bir sınır komisyonu kurulmasını da gerekli kılmıştır. 3 Haziran 1947 tarihinde ilan edilen bölünme bildirisi uyarınca, Haziran 1947'de bir komisyon kurulmuştur. 8 Temmuz 1947 tarihinde İngiltere'den Hindistan'a gelen Sir Cyril Radcliffe, bu komisyonun başına atanmıştır. Radcliffe Sınır Komisyonu'na İngiliz hükümeti tarafından Doğu ve Batı Pakistan'ın sınırlarını tayin etme, Pencab ve Bengal eyaletlerini ikiye bölme ve sınırlarını belirleme yetkisi verilmiştir. Ayrıca alınacak kararların nihai ve bağlayıcı olacağı iki ülke yetkililerine bildirilmiştir. Radcliffe Sınır Komisyonu, Hindistan ve Pakistan için oldukça stratejik bölgeler olan Pencab ve Bengal eyaletleri için iki ayrı alt komisyona ayrılmış ve bu eyaletlerin taksimi için organize edilen her iki komisyonun yürütücülüğünü de İngiltere hükümeti tarafından görevlendirilen Sir Cyril Radcliffe üstlenmiştir. Radcliffe Sınır Komisyonu'nun bölünme sürecinde almış olduğu taraflı kararlar, Hindistan devletini daha da güçlendirmiştir. Ancak ilk yıllarında yeni bir ülke olmanın getirdiği çeşitli iç ve dış sorunlarla uğraşan Pakistan devleti bu taraflı kararlar neticesinde siyasi ve ekonomik anlamda oldukça zayıflamıştır. Sir Cyril Radcliffe öncülüğündeki komisyonun aldığı kararlar doğrultusunda çizilen sınır hatları, bölünme bildirisindeki temel maddelerle çelişmiş ancak İngilizlerin aceleci ve altyapısız bir şekilde oluşturdukları komisyonun kararları yine de uygulanmıştır. Bu çalışmada, Radcliffe Sınır Komisyonu'nun bölünme döneminde aldığı ve uyguladığı adaletsiz ve taraflı kararlar incelenmiş, bu kararların Pakistan devletine yönelik etkileri kapsamında bir tahlil gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Pakistan, Hindistan, Radcliffe Sınır Komisyonu

THE RADCLIFFE BOUNDARY COMMISSION AND ITS EFFECTS ON PAKISTAN'S EARLY YEARS

Abstract

The historic division declaration, published on June 3, 1947, promising freedom to India and envisioning the establishment of Pakistan, also required the establishment of a boundary commission to determine the borders of the two countries that could not be reconciled. In accordance with the division declaration announced on June 3, 1947, a commission was established in June 1947. Sir Cyril Radcliffe, who came to India from England on July 8, 1947, was appointed as the head of this commission. The Radcliffe Boundary Commission was authorized by the British government to define the borders of East and West Pakistan, divide Punjab and Bengal states into two and determine their borders. In addition, the authorities of the two countries were informed that the decisions to be taken would be final and binding. The Radcliffe Boundary Commission was divided into

two sub-commissions for the states of Punjab and Bengal, which are very strategic regions for India and Pakistan, and Sir Cyril Radcliffe, who was appointed by the British government, was the executive of both commissions organized for the division of these states. The biased decisions taken by the Radcliffe Boundary Commission during the partition process further strengthened the Indian state. However, the Pakistani state, which was dealing with various internal and external problems caused by being a new country in its early years, has become very weak in political and economic terms as a result of these biased decisions. The border lines drawn in line with the decisions of the commission led by Sir Cyril Radcliffe contradicted the basic clauses in the division declaration, but the decisions of the commission, which the British formed in a hasty and without infrastructure, were still implemented. In this study, the unjust and biased decisions taken and implemented by the Radcliffe Boundary Commission during the division period were examined, and an analysis was carried out within the scope of the effects of these decisions on the Pakistani state.

Keywords: Pakistan, India, Radcliffe Boundary Commission

Giriş

3 Haziran 1947 tarihinde yayımlanan ve Hindistan'a özgürlük vadederken Pakistan'ın kuruluşunu öngören tarihi 3 Haziran Bölünme Bildirisi, iki ülkenin uzlaşı sağlanamayan Pencab ve Bengal eyaletlerine özgürlük, Hindistan'a katılma ya da Pakistan'a dâhil olma seçeneklerini sunmuştur. Ancak Hindistan devletinin, ekonomik ve askeri anlamda kendisi için elzem gördüğü bu eyaletleri kaybetmek istememesi ve bu çıkarcı anlayışla, İngiliz hükümetini taraflı olmaya yönlendirmesi sonucunda, eyaletlerin kaderi kendi halkının seçimleriyle belirlenememiş ve bu durum, eyaletlerin sınırlarının belirlenebilmesi için, bir sınır komisyonu kurulmasını gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda 1947 yılının Haziran ayında İngiliz hükümetinin önerisi üzerine Pakistan ve Hindistan temsilcilerinin yer aldığı bir sınır komisyonu kurulmuş ve Sir Cyril Radcliffe, 8 Temmuz 1947 tarihinde Hindistan'a gelerek bu komisyonun başkanı olmuştur. Radcliffe Sınır Komisyonu'na İngiliz hükümeti tarafından Pencab ve Bengal eyaletlerinin sınırlarını tayin etme görevi verilmiş ve alınacak kararların Hindistan ve Pakistan için bağlayıcı olacağı tüm paydaşlara bildirilmiştir. Sir Cyril Radcliffe bir süre sonra, halkın ve komisyondaki üyelerin taleplerini dikkate almadan, çeşitli bürokratik görüşmeler yaparak Pakistan ve Hindistan devletlerinin geleceğini etkileyecek oldukça mühim kararlar açıklamıştır. Ancak sınır hatları hususunda alınan kararların büyük bölümünün Hindistan'ın çıkarlarına hizmet edecek yapıda olması ve Pakistan'ı zayıflatan numuneler içermesi, Sir Cyril Radcliffe'in ve sınır komisyonunun adil olup olmadığına dair sorgulamaların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Zira, komisyonun deklare ettiği bir çok karar, bölünme bildirgesindeki maddelere ters düşmüştür. Özellikle Müslümanların çoğunluk olduğu bölgeler, halkın talebi doğrultusunda Pakistan'a devredilmesi gerekirken, ani duyurularla Hindistan'a verilmiş ve bu kararı izleyen taraflı alınmış diğer kararlar ile Pakistan, doğuşunun ilk dönemlerinde sıkıntılarla baş başa kalmıştır.

Bu çalışmada, Radcliffe Sınır Komisyonu'nun bölünme döneminde açıkladığı, adil olmadığı varsayılan kararlar incelenmiş ve bu hatalı sınır belirlemelerinin Pakistan'a etkilerine dair bir çözümleme gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Radcliffe Sınır Komisyonu'nun Oluşumu

Radcliffe Sınır Komisyonu, Pencab ve Bengal eyaletleri için iki ayrı alt komisyona ayrılmış ve her iki komisyonun yürütücülüğünü de Sir Cyril Radcliffe üstlenmiştir. Bengal ve Pencab eyaletlerinin sınırlarını belirleyecek olan bu komisyonlar aşağıdaki isimlerden oluşmuştur:

Pencab Sınır Komisyonu

Hakim Din Muhammed (Pakistan)
Hakim Muhammed Munir (Pakistan)
Hakim Mehr Chand Mahajan (Hindistan)
Hakim Teja Singh (Hindistan)

Bengal Sınır Komisyonu

Hakim Salih Muhammed Akram(Pakistan)
Hakim M. Akram (Pakistan)
Hakim S.A. Rehman (Pakistan)
Hakim C.C. Biswas (Hindistan)
Hakim Bican Kumar Mukerjee (Hindistan)(Kazımı, 2019:161).

Radcliffe Sınır Komisyonu üyeleri çeşitli görüşmeler sonucunda nihai bir karara varamamışlar ve iki ülke arasında sınır sorunu komisyonda uzlaşı içinde çözüme kavuşturulamamıştır. Sir Cyril Radcliffe öncülüğündeki komisyon, 17 Ağustos 1947 tarihinde, nihai kararını açıklamış ve Müslüman üyelerin muhalif çıkışlarına aldırmadan Müslüman çoğunlukların olduğu ve 3 Haziran Bildirisine göre Pakistan'a katılması gereken bölgeleri Hindistan'a devretmiştir (Hussain, 2017:463). Açıkçası Hindistan ve Pakistan arasında günümüze kadar süregelen temel siyasi sorunların ana kaynakları da bu şekilde oluşmuştur. Radcliffe Sınır Komisyonu'nun kararları dikkatlice incelendiğinde, Pakistan'ın yeni bir ülke olarak ilk yıllarda yaşadığı temel sorunların da bu komisyon kararlarının bir uzantısı olduğu görülebilir. Bu kararlar neticesinde Müslüman çoğunluklu bölgeler Hindistan'a devredilmiş ve Pencab ve Bengal eyaletlerinin ekonomik, tarımsal ve askeri anlamda stratejik önemi olan bölgeleri Pakistan'ın elinden alınmıştır.

Radcliffe Sınır Komisyonu'nun almış olduğu kararlar neticesinde Pakistan'ın kesinleşen sınırları şu şekilde oluşmuştur:

Batı Pakistan

Batı Pencab
Kuzeybatı Sınır Eyaleti
Sind
Beluçistan
Amb
Çitral
Dir
Swat

Doğu Pakistan
Doğu Bengal
Siylet
Chittagong'un Aşiret Bölgeleri

Bölünme dönemi Hindistan genel valisi İngiliz Lord Mountbatten'ın, Hindistan'ın çıkarlarını korumaya dayalı yaklaşımı ve Sir Cyril Radcliffe'nin bu tutumdan etkilenerek sergilediği taraflı tutumu neticesinde, Bengal ve Pencab eyaletlerinde bulunan Kalkütta, Murşidabad, Nadia, Gurdaspur, Patankot, Acnala ve Culandar gibi gerek ekonomik gerekse siyasi manada çok önemli olan bölgeler Hindistan'a devredilmiştir. Örneğin Kalkütta'nın Hindistan'a devredilmesi sonucunda Pakistan, ticari değeri yüksek olan Jüt ürününden mahrum bırakılmış ve bu anlamda ekonomik kayba uğramıştır(Chawla,2018:176). Bengal'in en gelişmiş şehri olan Kalkütta, köylü Müslüman halkın emekleriyle bu konuma erişmiş ancak alınan kararlarda bu durum göz ardı edilmiştir. Kalkütta'nın tüm bunların dışında en önemli özelliği Pakistan'a kara, hava veya demir yolu kullanarak Hindistan'ın içinden geçmeden, deniz yoluyla Bengal'e ulaşma imkânı tanıyacak bir bölge olmasıdır. Dolayısıyla Pakistan'ın burayı kaybetmesi, 1971 yılında kaybedeceği Doğu Pakistan (günümüzde Bangladeş) topraklarının elden çıkış sürecinin ilk adımı olmuştur. Bu konuda Hindistan siyasi liderlerinden Sardar Patel'in aşağıdaki cümleleri olabildiğince ilginçtir ve İngilizlerin bölünme sürecindeki kayırmacı yaklaşımını gözler önüne serer niteliktedir:

"Sadece Kalkütta'yı kaybetmeyeceksek bölünmeyi kabul edebileceğimizi şart koştuk. Eğer Kalkütta yok olursa, Hindistan yok olur" (Rabbani, 2010:125).

Stratejik kıymeti büyük olan bölgelerin Hindistan'a kusurlu ve art niyetli devri (Tashna, 2013:60-61), Pakistan için sadece toprak ve gelir kaybına neden olmamış, aynı zamanda bölge halkının yaşamları için gerekli olan temel kaynakların da egemenliğinin Hindistan'a kaptırılması sonucunu doğurmuştur. Zira, Pakistan sanayisinin ve toplumun temel ihtiyaçları için gerekli olan, elektrik ve su gibi temel kaynakların aktarımı, Hindistan'ın inisiyatifine bırakılmış ve bu belirli bir dönem Pakistan devletini oldukça zor bir duruma sokmuştur. Örneğin Pakistan'ın elektrik ihtiyacı için mühim bir yer olan Mandi bölgesi, sınır komisyonunun taraflı tutumu nedeniyle Hindistan'a devredilmiş ve bu durum Pakistan'ı ilk dönemlerinde oldukça olumsuz etkilemiştir(Nadıem,2017:182). Aynı şekilde, Pakistan'ın tarımsal faaliyetleri için mühim olan sulama kanallarının büyük bölümü, sorunlu bölme uygulamaları dolayısıyla Hindistan tarafında kalmış ve Hindistan'ın bu kozu Pakistan'ı harap etmek için kullanması neticesinde(Chawla,2018:175), özellikle Pencab bölgesinde yaşayan çiftçiler için bu durum üretim anlamında büyük sorunlar doğurmuştur.

Sir Radcliffe öncülüğündeki sınır komisyonunun aldığı taraflı kararlardan bir diğeri, günümüzde Hindistan ve Pakistan'ın siyasal ilişkilerindeki sorunların temel kaynağı olan Keşmir ile ilgilidir. Pencab eyaletindeki Gurdaspur bölgesinin büyük kısmının ve bölgenin en önemli noktası Patankot'un Hindistan'a devredilmesi, Pakistan'ı askeri anlamda zayıflatan bir hamle olmuş ve Hindistan'a bütün hava koşullarında Keşmir bölgesine ulaşabilme imkânı tanımıştır. Büyük üç bölgesindeki çoğunluk Müslüman olan ve adil olunduğu takdirde Pakistan'a devredilmesi gereken Gurdaspur'un önemi, Patankot bağlantısı dolayısıyla, Keşmir ile Hindistan arasında bir bağ kurulmasını sağlayacak bir konumda olmasından ileri

gelmektedir. %51,14'ü Müslüman olan Gurdaspur bölgesinin haksız bir karar neticesinde bünyesine katılmasıyla Hindistan, Pakistan ile 900 mil sınırı olan ve bu ülkenin doğal olarak devamı niteliğinde görülen Keşmir'e bir sınır oluşturmayı başarmış ve böylelikle Keşmir'e direk ulaşım sağlayan bu rotanın yeni sahibi olmuştur. Bu gelişme dönemsel koşulllar göz önünde bulundurulduğunda oldukça önemli ve değerlidir. Aynı zamanda Firozpur, Zira ve Fazilka bölgeleri de ilk dönemlerde Pakistan'a devredilecek yerler arasında gösterilirken, daha sonra Hindistanlı siyasilerin baskısıyla bu düşünce tersine dönmüş ve bu bölgelerin stratejik noktalarının kaybı, Pakistan'ın nehirlerinin kontrolünü kaybetmesine sebebiyet vermiştir. Pakistan'ın kurucusu Muhammed Ali Cinnah, Radcliffe Sınır Komisyonu tarafından alınan kararları, faydacı olmaktan çok "kin ve acı tarafından harekete geçirilen uğursuz bir hareketin ürünü" (Jamil, 2018:33) olarak nitelemiş ve komisyonun aldığı adaletsiz kararların revize edilmesi talebinde bulunmuştur. Muhammed Ali Cinnah aynı zamanda bu kararların hukuki değil, politik olduğunu (Rabbani, 2010:126), dolayısıyla Pakistan'ı zayıflatmak için yapıldığının açıkça fark edilebileceğini belirterek, Müslüman halkın bu sorunlu bölüşümün olumsuz etkilerini gidermek için var gücüyle çalışacağına olan inancını ifade etmiştir.

Radcliffe Sınır Komisyonu'nun belirlediği sınırlar neticesinde, Pencab bölgesinde sınırın batı tarafında kalan Hindular ve Sihler, Hindistan tarafına, doğu tarafında kalan Müslümanlar ise batı tarafına yani Pakistan'a göç etmek zorunda kalmış ve bu durum, alt kıtada yaşanan en büyük insanlık dramlarından birine sebebiyet vermiştir. Zira, Müslümanlar, Sihler ve Hindular, bölgenin gerçekliklerini göz ardı eden sınır oluşumu nedeniyle ait olduğu topraklardan ayrılmışlar ve sadece kendilerini güvende hissedebilmek için, bilmedikleri ve tanımadıkları bir bölgeye yerleşmek durumunda kalmışlardır. Bu göç esnasında yüzbinlerce insan vefat etmiş, milyonlarca insanın yaşamı acılara bürünmüştür.

Tarihçi M.R. Kazımı, Radcliffe Sınır Komisyonu'nun almış olduğu kararların ne denli kaotik sonuçlara neden olduğuna dair şu ifadeleri kullanmıştır:

"20. Yüzyılın, Radcliffe Kararları'ndan daha fazla savaşa, baskıya ve insani sefalete neden olan başka bir belgesi daha yoktur" (Kazımı, 2019:163).

Radcliffe Sınır Komisyonu'nun belirlediği sınır hatları ve bölgelerin bölünmesiyle alakalı almış olduğu bağlayıcı kararlar, yeni kurulan Pakistan devletini, devletleşme ve demokratikleşme çabaları doğrultusunda çözmeye çalıştığı sorunların dışında, yeni sorunlarla da boğuşmak durumunda bırakmış ve İngilizlerin bölgeden çekilirken ürettiği meselelere böylelikle bir yenisi daha eklenmiştir.

Sonuç

Radcliffe Sınır Komisyonu'nun, Pakistan ve Hindistan devletlerinin sınır oluşumları sürecinde almış olduğu kararlar, günümüzde dahi tartışılmaktadır. İngiliz hükümeti tarafından 3 Hazian 1947 tarihinde ilan edilen ve Hindistan'ın özgürleşmesini ve Pakistan'ın kurulmasını sağlayan bölünme bildirgesinde, nüfus oranı ve halkın talebi doğrultusunda eyaletlerin geleceğinin belirlenmesi gerektiğine yönelik maddeler yer almış ve bölünme sürecini yürütecek yetkililere bu temel ilkeler göz önünde bulundurularak hareket etme tavsiyesinde bulunulmuştur. Ancak Hindistan ve Pakistan için oldukça önemli eyaletler olan

Pencab ve Bengal bölgelerinin taksiminde bu belirlenen yöntem ilkeleri uygulanamayınca, bu eyaletlerin sınırlarını belirlemek için bir sınır komisyonunun oluşturulması ihtiyacı doğmuştur. Bu ihtiyacı gidermek adına, Sir Cyril Radcliffe başkanlığında oluşturulan ve içinde Müslüman, Hindu ve Sih üyeler barındıran komisyon, eyaletlerin sınır çizgilerini belirlemek için çeşitli çalışmalar gerçekleştirmiş ve nihai karar başkan Sir Cyril Radcliffe tarafından paydaşlara duyurulmuştur.

Radcliffe Sınır Komisyonu'nun açıkladığı kararların Hindistan'ı güçlendiren ve Pakistan'ı zayıflatan bir tarzda olması, bu komisyona olan güveni sarsmış ve Muhammed Ali Cinnah öncülüğündeki Müslüman liderler, alınan kararlara şiddetle karşı çıkmıştır. Çizilen sınır hatları sonucunda, Pakistan, askeri, ekonomik ve toplumsal alanda birçok sorunla karşı karşıya kalmış, Hindistan ise, bölünme bildirgesinde elde edemediği bölgeleri ve çeşitli imtiyazları elde etmiştir. Sulama kanallarının ve elektrik üretilen yerlerin Hindistan tarafında kalması, Pakistan halkı ve yönetimi için zor koşulların doğmasına sebebiyet vermiştir. Öte yandan, Müslümanların çoğunluğu oluşturduğu bölgelerin, adil olmayan bir biçimde Hindistan'a ilhak edilmesi, Pakistan'ı, olası bir çatışmada Hindistan karşısında askeri anlamda zafiyete düşürmeye hizmet etmiştir.

Muhammed Ali Cinnah ve Müslüman bürokratlar, başka seçenekleri olmadığını bildiklerinden, gönülsüz de olsa, Radcliffe Sınır Komisyonu'nun almış olduğu kararlara uymuşlardır ve Pakistan'ın, özellikle Bengal ve Pencab eyaletlerini kapsayan sınırları, bu adaletsiz ve taraflı sınır belirleme uygulamaları doğrultusunda oluşmuştur.

KAYNAKÇA

Chawla, Muhammad Iqbal. (2018). The Radcliffe Award of August 1947: A Reappraisal with a Focus on Role of Viceroy Mountbatten in its Deliberation and Implementation. FWU Journal of Social Sciences. Vol.12, No.1, p.172-179.

Hussain, J. (2017). A History of the Peoples of Pakistan Towards Independence. Karachi: Oxford University Press. Vol. 6, No. 2, p. 27-35.

Jamil, Busharat Elahi. (2018). Radcliffe Award and the Dissection of the Punjab 1947: Partition Retrospect. Review of History and Political Science.

Kazımı, M.R. (2019). A Concıse History of Pakistan. Karachi: Oxford University Press.

Mahmood, Safdar. (2016). Pakistan: Tarih Aor Siyaset. Lahore:Sang-e Meel Publications.

Nadıem, Ihsan H. (2017). A Brıef Hıstory of Pakıstan-From Earlıest Tımes. Lahore: Sang-e Meel Publications.

Rabbani, M. Ikram. (2010). Comprehensive Pakistan Studies. Lahore: Caravan Books.

Tashna, M. Nazeer Ahmed. (2013). Tareekh-e Pakistan 1947-2013. Jhelum: Book Corner.

SAVAŞ VE ÇEVRE İLİŞKİSİNİN ÇEVRESEL GÜVENLİK BAĞLAMINDA İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Öğrencisi Aybüke AYDIN
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Özet

Savaş, dünyadaki tüm canlıların gündelik hayatını etkileyen çok disiplinli çalışılan bir olgudur. Kısaca savaş, barışçı yöntemler kullanmadan, diplomasiden bağımsız bir süreç ile tarafların isteklerini elde etmesi aracıdır. Vegetius'un söylediği "barışı istiyorsanız savaşa hazır olun" cümlesi savaşın hayatın bir gerçeği olduğunu vurgulamaktadır. Bu gerçek günümüz bilimlerinde disiplinler arası bir çalışma alanı oluşturmakla beraber uluslararası ilişkiler yoğunlukta olmak üzere çalışılmaktadır. Ancak savaşın çevre, ekoloji ve insan üzerindeki etkisi yadsınamayacağı için çevresel güvenlik ve siyaset bilimindeki önemi son zamanlarda ayrıca dikkatle incelenmektedir. Daha net ifade etmek gerekirse gıda, su, kaynak güvenliği konularının savaşlarla olan doğrudan bağlantısı fark edilmiştir. Kaynaklara sahip olma ve güç hâkimiyeti elde etmek isteyen insan, savaş "yöntemine" başvurarak çevreye verdiği zararla aslında bu kaynakların azalmasına sebep olmuştur. Tam da bu noktada çevresel güvenlik alanında yapılan çalışmaların önemi ortaya çıkmaktadır.

Bu doğrultuda savaş, güvenlik, çevre ve insan arasındaki güçlü ilişkinin çevresel güvenlik bağlamında ortaya konulması bu makalenin amacıdır. Bu kapsamda kaynak taramasından yararlanarak çalışma tamamlanmıştır. Makalenin yapısına göre öncelikle savaş kavramı açıklanacaktır. Savaşın sebepleri, hukuki boyutu, tarihsel değişimi incelenecektir. Ardından üçüncü bölümde çevre konusuna giriş yapılacak ve ekoloji, ekosistem gibi kavramlar ele alınacaktır. Çevrenin önemi açıklandıktan sonra konu küresel bir etki doğurduğu için uluslararası çevre rejimleri incelenecektir. Dördüncü bölümde ise savaş ve çevre bağlantısı güvenlik, çevresel güvenlik bağlamlarında incelenecektir. Daha sonra ise gıda, su ve siber savaşlar ekseninde savaş ve çevre ilişkisi somut örneklerle belirtilecektir. Konunun geniş kapsam alanına rağmen günümüz teknolojisi ile önem kazanan siber savaşlar ile gıda ve su savaşları konularına odaklanmak tercih edilmiştir. Çünkü siber savaşlar günlük hayatın her anında şüphe yaratmakta ve bir tehdit oluşturmaktayken gıda ve su güvenliği, temel ihtiyaçların karşılanmasında ve temel kaynakların dağılımı konusunda tartışmalı bir alan oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevresel güvenlik, savaş, ekoloji.

EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN WAR AND ENVIRONMENT IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTAL SECURITY

Abstract

War is a phenomenon that affects the daily life of all creatures. War helps people to achieve their wishes via excluding diplomacy. Vegetius ' sentences "If you want peace, be ready for war" emphasizes that war is a fact of life. This fact creates an interdisciplinary field of study, but International Relations especially focuses on that subject. Since the impact of

war on the environment, ecology and individuals cannot be denied, its importance in environmental security has been studied. The connection between food, water and resource security issues with wars has been noticed. A person who wants to have resources and gain power dominance has actually caused these resources to be reduced by the damage they cause to the environment by resorting to the "method" of war. At this point, the importance of studies in the field of Environmental Security is revealed.

Explaining the strong relationship between war, security, environment and individual is the aim of this article. The study was completed by using literature review. Firstly, the concept of war will be explained. The causes of the war, its legal dimension, its historical change will be examined. Then, an introduction to the topic of environment will be made and concepts such as ecology and ecosystem will be discussed. After, international environmental regimes will be examined. In the fourth chapter, the connection of war and the environment will be examined. Later, the relationship between war and the environment on the axis of food, water and cyber wars will be stated with tangible examples. It was preferred to focus on cyber wars and food and water wars. Because cyber wars create doubts and pose a threat at every moment of everyday life. Also, food and water security is a controversial area to supply basic needs and distributing basic resources.

Keywords: War, ecology, environmental security.

1.GİRİŞ

Savaş kavramı günümüzde yoğunluklu olarak uluslararası ilişkiler disiplini altında çalışılmakla birlikte çok disiplinli çalışmaya açık bir alandır. Bu durum savaş kavramının çok yönlü oluşuna dikkat çeker. Pek çok tanımı ve sayfalarca yazılabilecek sebepleri ve sonuçlarıyla birlikte savaş günümüzde başlı başına akademik dünyada tartışılan ve çalışılan bir olgudur. Savaşın en kritik hissedilen sonuçlarından biri ekolojik katliama yol açmasıdır. İnsanların ve diğer tüm canlıların varlıklarını devam ettirebilmek için ekolojinin korunmasına ihtiyaç duymasına karşın savaşlar ekolojik dengeyi sarsmakta ve insani, ekonomik, sosyal boyutlarının yanı sıra bir de ekolojik kriz meydana getirmektedir. Savaş ve çevre arasındaki ilişkiyi detaylı olarak inceleyen disiplin ise çevresel güvenliktir. Çevresel güvenlik çok sayıda alt başlıkta incelenmektedir. Bu yazının amacı savaşın meydana getirdiği ekolojik sorunları çevresel güvenlik bağlamında incelemektir. Bu kapsamda yazıda savaş ve çevre kavramları öncelikle ayrı ayrı ardından birlikte incelendikten sonra siber savaşlar, gıda savaşları ve su savaşları konularının incelenmesine ağırlık verilecektir.

2.SAVAŞ

Savaş, barışçı yöntemler kullanmadan, diplomasiden bağımsız bir süreç ile tarafların isteklerini elde emesi aracıdır. Savaş çok çeşitli şekillerde meydana gelir. Örneğin, hegemonik savaş olarak bilinen tür bir dünya savaşını ve küresel savaşı belirtir. Bu tür sistematik savaş olarak da adlandırılır. Bunun yanında topyekûn savaş adı verilen tür ise, belli devletler arasında gerçekleşir. (Goldstein & Pevehouse, 2013) Güç kullanarak ve sınırsız şiddet aracılığı ile istenilen sonucu elde etmenin yöntemi olan savaş yaşanılan dönemlerin hâkim güvenlik paradigmalarına ve tarihsel süreçlere göre yeni anlamlar kazandı.

Vegetius'un söylediği "barışı istiyorsanız savaşa hazır olun" cümlesi savaşın hayatın bir gerçeği olduğunu vurguladı. Bu gerçek günümüz bilimlerinde disiplinler arası bir çalışma olanı oluşturmakla beraber uluslararası ilişkiler yoğunlukta olmak üzere çalışılmaktadır. Ancak savaşın çevre, ekoloji ve insan üzerindeki etkisi yadsınamayacağı için çevresel güvenlik ve siyaset bilimindeki önemi de göz ardı edilmemelidir.

2.1 Savaşın Tanımları

Savaşın tanımı ile ilgili olarak uygulanan uluslararası hukuk belgelerinde genel ve kesin bir tanım yapılamamaktadır. Tanımları yapa yazarların uzmanlık alanlarına göre savaşın tanımı değişebilmektedir. Bu savaşın çok yönlülüğüne dikkat çeker. Savaşı, "hasmı irademizi yerine getirmeye zorlayan bir şiddet hareketi" olarak tanımlayan Clausewitz, onu aynı zamanda "politikanın başka araçlarla devamı" şeklinde nitelendirdi. (Clausewitz, 1975) Wallerstein'a göre savaş, "mevcut ekonomik aktörlerin lehine işleyen bir dünya pazarı oluşturmak maksadıyla kapitalist dünya ekonomisinin kurumsal yapılarını şekillendirme mücadelesidir. (Yalçınkaya, 2008) Bu tanımda ekonomik ve yapı temelli bir yaklaşıma yer verilmiştir. Uluslararası hukukun kurucu babası olarak bilinen Hugo Grotius'a göre ise savaş, güç kullanarak çarpışanlar arasındaki durumdur." (Grotius, 1967) Grotius aynı zamanda savaşı uluslararası toplumun doğal bir parçası olarak görür ve savaşa yol açamayacak bir anlaşmazlık olmadığını belirtir. Ancak barış halinde olduğu gibi savaş hali de kurallara bağlanmalıdır. (Grotius, 1967) Pazarcı'ya göre savaş objektif ve sübjektif iki öge ile tanımlanır. Bunlardan ilki devletler arasındaki silahlı çatışmalar olgusunun varlığıdır. İkincisi ise, taraflardan en az birinin silahlı eylemi savaş niyetiyle gerçekleştirmesidir. (Pazarcı, 2015)

2.2Savaşın Nedenleri

Savaşın engellenebilmesini sağlamak için öncelikle sebeplerinin tespit edilmiş ve açıklanmış olması gerekir. Tıpkı kesin bir savaş tanımı yapılamaması gibi tek ve kesin bir savaş sebebinden de bahsedilemez. Ekonomik, doğal kaynak elde etme, ideolojik, değerler sistemi gibi çeşitli sebeplere dayanabilir. Siyaset Bilimide savaşın sebepleri Yalçınkaya'ya göre şu şekildedir: Nedensiz savaş. Yani, organize olmuş toplumların her an savaşa hazır halde olmaları. Savaş istememelerine rağmen "tırmandırma" yapan devletler savaşa hazır izlenimi uyandırmaktadır. (Yalçınkaya, 2008) İkinci sebep analiz seviyesi sorunudur. Burada hem bireysel hem devlet bazlı hem de uluslararası sistem temelindeki gelişmeler savaş çıkmasına sebep olmaktadır. (Yalçınkaya, 2008) Bireysel anlamda, bireyin saldırganlık boyutu ile ilişkilidir. Örneğin Hobbes, insan doğasının kötü olduğunu insanın savaşa meyilli olduğunu vurgular. Devlet düzeyindeki sebeplerin temeli ise realist teoriyle açıklanır. Göreceli kazancın mutlak kazancın altında kalması ve en çok ben kazanayım mantığının yerine sadece ben kazanayım mantığına sahip olan devletler gücü elde etme yöntemi olarak savaşı görür ve onun oluşturacağı olumsuz süreç göz ardı edilip sonuç ve zafer odaklı bir yaklaşım sergilenir. Tarım, sanayi, teknoloji gibi konularda en üst güç olmayı isteyen devlet rakibini etkisiz hale getirme yolu olarak yine savaşı görmüştür. Uluslararası düzeyde savaşın sebebi ise, aktörler arasındaki güç dağılımı ile ilişkilidir. Çünkü güç dengesi sistemde barışı

ve istikrarı getirmektedir. Kısaca, Holsti'nin hazırladığı "1648-1989 tarihleri arasındaki savaş sebepleri" aşağıdaki tabloda açıklanmaktadır:

Konu	1648-1714	1715-1814	1815-1914	1918-1941	1945-1989
Toprak	24	26	14	14	8
Stratejik Toprak	10	7	4	9	7
Sınır	-	1	-	-	3
Ulusal Kurtuluş/Devlet Yaratma	2	3	10	4	9
Ulusal Birleşme/Tahkim	-	1	9	-	6
Ayrılma/Devlet Yaratma	-	-	-	-	2
İmparatorluk Yaratma	0	4	3	6	-
Ticaret/Denizcilik	16	14	4	-	1
Ticaret/Doğal Kaynaklar	2	-	-	6	3
Sömürgecilik Rekabeti	4	4	1	-	-
Ulusal / Ticari Çıkarları Koruma	-	-	1	5	3
Dindaşları Koruma	6	4	3	-	-
Soydaşları Koruma	-	-	5	2	3
Etnik/Dini Birleşme	-	-	2	5	4
Müttefike Destek/Yardım	2	4	-	3	5
İdeolojik Liberalleşme	-	1	3	3	4
Hükümet Oluşturma	-	5	4	5	9
Devletin Birliğini Muhafaza	-	3	18	9	9
Anlaşma Şartlarını Kabul Ettirme	6	3	1	9	2
Bölgesel Hâkimiyeti Muhafaza	-	-	3	2	2
Hanedanlık / Veraset	14	9	3	-	-
Devletin/Rejimin Varlığı	10	7	2	11	7
Özerklik	-	1	2	2	2
Güç Dengesi	4	1	1	1	1

Tablo 1: Savaşa Neden Olan Konular (Rakamlar dönem içindeki yüzdeleri ifade eder.) (Yalçın kaya, 2008)

2.3Savaşın Hukuki Boyutu

Uluslararası Savaş Hukuku savaşı haklılığına ilişkin kriterleri belirleyen "ius ad bellum" ve savaşın içine ilişkin olan "ius in bello" olmak üzere ikiye ayrılır. Birincisi kuvvet kullanma anlamına gelir. Bu konuyla ilgili olarak, La Hey anlaşmaları ile savaş öncesinde savaşacağını ilan etmek zorunda kalan devletler 20. Yüzyılda bu yetkisini kaybetti ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'ne devredildi. Bu konu BM Sözleşmesi'nin 42. Maddesinde kuvvet kullanımı olarak "uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için hava deniz kara kuvvetleri aracılığıyla, gerekli saydığı her türlü girişimde bulunulabilir." İfadeleriyle açıklandı. (Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü madde:42) BM Anlaşmalarıyla savaş açıkça yasaklanmıştır. Ancak haklı savaşın mutlak ve nispi olmak üzere istisnaları vardır. Meşru savunma, insancıl müdahale, barış ihlali (saldırı) mutlak sebeplerken; zaruret hali ve mücbir sebep ise nispi sebeplerdir. İus in bello ise, doğrudan savaş tekniği ve insan haysiyetinin korunmasına yönelik olarak iki şekilde düzenlendi. Burada önemli olan, 1905 ve 1907 anlaşmaları ile savaşa yönelik La Hey Anlaşmaları ile belirlenen ve yeterli olmayan örf ve adet kuralları yazılı hale getirildi. Ardından daha insani savaşlar yapılmasına yönelik olarak 1949'da Cenevre Konferansı yapıldı ve savaşı denetleyen bir komite kuruldu. Bu konferanstan savaş kurallarını belirleyen dört anlaşma çıkarıldı ve 1977'de bu sözleşmeleri tamamlayıcı iç karışıklıklar ve ayaklanmalar ile ilgili iki protokol çıkarıldı. Cenevre Konferansları savaşın insani boyutuyla ilgili düzenlemeler getirirken, La Hey Konferansı ile teknik konular düzenlendi. Tüm bu uluslararası düzenlemelerin kurucusu sayılan Kızılhaç

Komitesi ise, uluslararası kişiliğe sahip olarak 1880 yılında kuruldu ve savaş hukukuna yönelik anlaşmalar yapılmasını sağlamaktadır. Ayrıca savaşı gözlemler ve raporlar yayınlar.

Savaş Suçları Mahkemesi ise savaş hukuku ile ilgili bilinmesi gereken bir diğer önemli konudur. Bu mahkemeler ad hoc karakterde oluşturulmuştur. Uluslararası Ceza Hukuku'nun gelişimine bağlı olarak, iki krizin sonucunda kurulmuştur. İlki 1993 yılında Yugoslavya Savaş Suçları Mahkemesi olarak BM Güvenlik Konseyi'nin 827 sayılı kararı ile ikincisi ise, 1994 yılında Ruanda Savaş Suçları Mahkemesi adıyla 955 sayılı karar ile kurulmuştur. (Sönmezoğlu, 2010) Bu noktada anlaşılmaktadır ki savaş suçları mahkemesi insanlığa ve insanlara karşı işlenen suçları kapsamaktadır. Ancak doğa ve çevreye verilen zararlar için de verilecek ek cezalar hem çevre korunması hem de savaşın sınırlandırılması için teşvik edici bir güç olacaktır.

İç hukukta ise, Türkiye Cumhuriyeti devletinin anayasasının 92. Maddesinde "Savaş Hali İlanı ve Silahlı Kuvvet Kullanılmasına İzin Verme" konusu düzenlendi. Bu maddeye göre, uluslararası hukukun savaşı sınırladığı durumlara uyulacağı, ancak bu durumlar dışında yurtdışına çıkacak ve yurtdışından gelecek askerleri belirleme yetkisinin meclisin olduğu belirtildi. Ayrıca 87. Maddeye göre savaş ilan etme yetkisi de meclisindir. 15. Madde ise, "temel hak ve hürriyetlerin kullanılmasının durdurulması" ile ilgilidir. Savaş durumunda, uluslararası hukuk kurallarını ihlal etmeyecek şekilde, durumun gerektirdiği ölçüde hak ve hürriyetlerin kullanımının durdurulabileceği ve bunun anayasada yer alan güvence altına alınan haklara aykırı olmadığı yazmaktadır. (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası madde: 92, 87, 15)

2.4Savaşın Tarihsel Değişimi

1453 yılında İstanbul'un fethinde kullanılan barut savaşlar için bir kırılma noktası oluşturdu. Bu tarihten önceki kırılma noktası ise Mısır ve Azteklilerin kullanmaya başladığı bronzdur. Böylece balta, zırh, savaş arabası gibi alet ve araçlar yapıldı ve bunlar savaşların seyrini, taraflar arasındaki güç dengesini, insana ve ekolojiye verilen zarar miktarını değiştirdi. Antik Yunan'da ise öne çıkan savaş Tchuydides'in incelediği Pelaponnes Savaşı'dır. Atina ve Sparta isimlerinde iki şehir devleti arasında gerçekleşen güç mücadelesinin sebebi güçlü bir askeri sistemi ve milleti olan ve gittikçe güçlenen Atina'nın güç dengesinde öne çıkmasıyla hükmedeceğini düşündüğü Sparta'ya saldırmasıdır. (Yalçınkaya, 2008) Savaş tarihinin bir diğer kırılma noktası ise 1618-1648 yıllar arasında meydana gelen din temelli (Katolik ile protestanlar arasında) Otuz Yıl Savaşlarıdır. Din temelli bir çıkış noktası olmasına rağmen gittikçe sekülerleşmesi bu savaşın bir kırılma noktası olarak değerlendirilmesinin sebebidir. Bu tarihten sonra Vestfalya Barışı ile ifade kazanan ulus kavramıyla birlikte profesyonel ordu kavramı da gelişmeye ve savaşların seyrini değiştirmeye başladı. Aynı zamanda 1789 yılına kadar ki süreçte krallıklar arasında hanedan kavgaları dikkat çekti. Bu tarihten sonra ise kraliyet savaşları yerini ulus savaşlarına ve topyekûn savaşlara bıraktı. (Yalçınkaya, 2008) Ardından Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde geliştirilen ve İkinci Dünya Savaşı'nda sıkça kullanılan uçaklar ve oluşturulan hava kuvvetleri savaştaki güç dengelerini değiştirdi. Her geçen yüzyılda gelişen savaş yöntemleri ve araçları çok daha fazla canlının zarar görmesine sebep oldu. Tarihsel

değişimleriyle yıkıcılığı artan savaşın, çevre ve ekolojiye olan zararı da insanlara ve canlılara olan zararına paralel bir şekilde arttı. Örneğin, Soğuk Savaş döneminde gündeme gelen nükleer savaşlar "dehşet dengesi" oluşturdu ve bu durum tüm dünyayı yok edebilecek bir tehdit oluşturdu. Artık savaşın tek gerçeği sonsuz yok oluşu temsil etmeye başladı. Bu da caydırıcı bir etki meydana getirdi ve nükleer silahların kullanımına ilişkin uluslararası anlaşmalar imzalandı. Ancak bu caydırıcılık ekolojik felaketlerin yanında çok bir anlam ifade etmedi denilebilir. Örneğin 40. Şehir adlı belgesele göre, İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda ABD tarafından nükleer bomba yüzünden ağır bir darbe alan SSCB, *Ozersk* bölgesinde kendi halkına bile giriş çıkışı yasak olan kapalı bir toplum oluşturdu ve bu şehirdeki insanların tüm amacı nükleer bomba üretmekti. Başlarda yapılan sıkı güvenlik kontrolleri zamanla esnemeye başladı ve şehirdeki insanların yarısından fazlası kanser oldu. Yeni doğanlar ise sakat olarak dünyaya geldi. Nükleer denemelerin sonucu olarak bu olumsuzlukların yaşandığını devlet halktan saklamaya çalıştıysa da doğa kendini ele verdi. Radyoaktif madde fazlalığı yüzünden yüzülemeyecek hale gelen bölge gölleri, artık bölgede yetişemeyen bitkiler ve ölen hayvanlar ciddi sorunları gün yüzüne çıkardı ve insanları cezbetmek için kullanılan SSCB halkının erişemediği yiyecek, içecek gibi çeşitli ürünlerin Ozersk halkı için bir önemi kalmamaya başladı. Bugün hala dünyadaki en yüksek radyoaktif alan olarak bilinen Ozersk tüm canlılar için ***yayılan*** bir tehdit oluşturmaktadır. Bu savaşın değişen koşullarda teknoloji ile yaptığı iş birliği sonucu çevre ile olan bağlantısına verilecek en net ve sıradan olmayan örneklerden biridir. (Goetschel, 2016) Şu an ise dünya, tek bir tuşa birçok sistemi alt edebilen çok daha basit ve insanların hayatını kökünden etkileyen bir güvenlik sorunu ile karşı karşıya. Siber savaş olarak adlandırılan bu savaş türünün de amacı aslında eski zamanlarda insanlar balta kullanılırken de olduğu gibi güç mücadelesidir. Yani, savaşın yöntemi değişse bile değişmeyen hâkim paradigma insanları savaşa yönetmekte ve ekosistemin dengesini bozmaktadır.

3ÇEVRE

Konunun net bir şekilde anlaşılabilmesi için benzer olan kavramlar arasındaki farkın bilinmesi gerekir. Çevre, Webster Sözlüğü'ne göre, "bir organizmanın yaşama ve gelişmesini etkileyen tüm dış şart ve faktörler toplamı" şeklinde tanımlandı. (Görmez, 2018) Benzer bir tanıma göre çevre; fiziksel, kimyasal, biyolojik, kültürel ve sosyal-ekonomik kaynak ve değerlerin oluşturduğu kompleks bir sistemdir ve bu tanıma göre çevre ve insanın çok çeşitli ve karmaşık faaliyetler içinde bulunduğu söylenebilir. (TIRAŞ, 2012) Görmez ise, "bir nesnenin performansını etkileyen tüm dış şartlar" olarak çevreyi tanımladı. Ayrıca en doğru tanımı "canlı varlıkların, hayati bağlarla bağlı oldukları etkiledikleri ve etkilendikleri mekân birimlerine o canlının veya canlılar topluluğunun yaşam ortamı veya çevredir" şeklinde çevreyi açıkladı. (Görmez, 2018) İnsan merkezli çevre algılanışına göre, insan biyolojik ve kültürel ihtiyaçlarını çevre aracılığı ile karşılar. Bu kapsamda Ozakaya ise çevreyi "bir bireyin, bir toplumsal kümenin ya da bir toplumun biyolojik, toplumsal, kültürel yaşamını etkileyecek dış şartların tamamı" olarak tanımladı. (Ozankaya, 1975) Bu tanımlarla önemi ortaya konulan çevrenin bozulmasıyla çevre ve ekoloji sorunları ortaya çıkar. Bu konuda ortak malların trajedisi kavramı kritiktir. Çünkü kamu kullanım değeri olan orman, su, doğal

kaynaklar gibi şahsa ait olmayan varlıkların iyi kullanılamaması durumu söz konusudur. Hardin tarafından ortaya atılan ortak malların trajedisi en yüksek faydayı sağlamayı amaçlayanların verdikleri zararla bir sonraki kullanımda hem kendi hem diğerlerinin hakkını elinden almasıdır. (Sümer, 2014)

3.1Çevre, Ekoloji ve Ekosistem Arasındaki Farklar

Bu üç kavram da farklı anlamlara gelmektedir. Ekoloji çevreye göre daha geniş bir anlama sahiptir. Ekoloji kavramı Alman biyolog Ernest Haeckel tarafından ortaya atılmıştır ve konut, ev bilimi anlamlarına gelmektedir. (Görmez, 2018) Biyosferin dengesini ve bütünlüğünü amaç olarak gösterir. Ekoloji daha net bir tanımla, canlıların çevreleri ile uyum içinde yaşamlarını sürdürmelerini inceleyen bilim dalıdır. (Görmez, 2018) Yani, ekoloji kavramı ile canlılar arasında bir ayrım yapılmaz ve hepsinin birbirleriyle uyum içinde olduğu bir sistemden bahsedilir. Ekosistem ise, tüm canlıların çevreleriyle uyum içinde yaşamasıdır. Bu kapsamda ekolojik sorunlar çevre sorunları olarak adlandırılamaz. Savaş sonucu meydana gelen çevre ve ekosistem bozulmalarının daha net bir şekilde incelenmesi açısından bu farklılıklar önemlidir.

3.2 Uluslararası Çevre Rejimlerinin Oluşturulması

Bu konu atmosferi, hava kirliliğini, devletleri, bireyleri, şirketler, STK'ları, ormanları, biyolojik çeşitliliği, gölleri, denizleri, tehlikeli madde ve atıkları, iklimi ve ekosistemi ilgilendiren diğer tüm olayları kapsamaktadır. Konunun uluslararası etkisinden kaynaklı olarak her bir özel alanla ilgili ayrı ayrı anlaşmalar imzalanmıştır. Bu anlaşmaların hepsine makale kapsamında yer vermek mümkün olmayacağı için konuyla ilgili genel bir çerçeve çizilecektir. Çevre rejimlerinin oluşumunda iş birliği ve koordinasyon kavramları ön plana çıkmaktadır. Ancak maliyetli iş birlikleri, kısa dönemde yarar sağlayamama, bedavacılık (free riders), tarafların aldatılma korkusu, iş birliğini sürdürülebilir kılacak bir merkezi otoritenin olmaması gibi sebepler ortak rejim oluşturma konusunda güçlükler oluşturmaktadır. (Orhan, Kara, & Cerit Mazlum , 2017) Bu güçlükler devletlerin savaş sebepleriyle benzerdir. Bu kapsamda devlet ve siyaset üstü oluşturulacak ve aksatılmadan uygulanacak çevre rejimleri savaştan kaçınma ve barışı sürdürme için de faydalı olacaktır. Sayı olarak çok olan uluslararası anlaşmalar yaptırım açısından yetersiz kaldığı için ekosistemin yararına köklü değişimler yapılamamaktadır. Anlaşmaların hukuki niteliği bakımından ise çevre rejimleriyle ilgili olarak "çok taraflı anlaşmalar" imzalanır ve bu şekilde anlaşmanın etki ve kapsam alanı amacına uygun bir şekilde genişletilir. 1972 yılında düzenlenen Stockholm Konferansı çevre ve ekosistem konularında farkındalık yaratmak açısından bir dönüm noktası oluşturdu ve bu tarihten sonra yapılan görüşme ve anlaşmalar hız kazandı. Uluslararası standart çevre rejimlerin oluşturulması kadar ulusal çapta yapılan hukuki ve toplumsal düzenlemeler de diğer insanlara örnek olacağı için önem taşır. Örneğin, Hollanda'da "Sola Road" adında güneş enerjisinden elektrik üreten bisiklet yolu üretildi. (Hürriyet, 2014) Yüksek maliyetinden dolayı eleştirilmesine rağmen maliyeti kısıp daha verimli hale getirilmesi adına yapılan tartışmalar bile bu tarz sistemlerin gündemde tutmakta ve çoğaltılma ihtimalini arttırmaktadır.

Çevre rejimleri, savaş gibi pek çok disiplinin kapsam alanına girmektedir. Bu disiplinler arasında uluslararası çevre hukuku, konuya ilişkin hukuki dayanağı olan somut kurallar bütünü oluşturduğu için bu konunun altında değil, ayrı bir başlık olarak incelenmiştir.

3.3Uluslararası Çevre Hukuku

Henüz kuralları oluşmayan ancak ilkeler çerçevesinde gelişen uluslararası çevre hukuku âdem-i merkezi bir yapıdadır. Gelişmekte olan ve gelişen ülkeler arasındaki uzlaşma zorluğu hukuki bağlayıcılığı olan kuralların konulmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca, bu kuralları koyma yetkisine sahip olan sistematik bir örgütlenme ve icra mekanizması bulunmamaktadır. Bu kapsamda çevre hukukunun kaynağı BM ilke kararları, BM konferansları ve yayımları ve uluslararası anlaşmalardır. Ayrıca ilke kararları ve devletlerin tutumu ile "kodifiksayon" başlar. Örneğin, 1982 doğa için dünya ilke kararı ve 27 ilkeden oluşan Rio Bildirisi bu ilke ve bildirilerdendir. Hukukun genel ilkelerine dayanarak konuyla ilgili genel ilkeler belirlenir. Ulusal hukuklar bu kapsamda kendi düzenlemelerini yaparlar. Esnek hukuk ön plandadır. Yani, bildirgeler, STK kararları ilke belirlemede rol alır. Gelişmemiş bir konu olduğu için Trail Smelter, Gut Dam, Lonoux Gölü davaları gibi mahkemelerin içtihat kararları da yol göstericidir. (Pazarcı, 2015) İlkeler ise şu şekilde özetlenebilir: kirleten öder (objektif sorumluluk), ön tedbir alma ilkesi, sürdürülebilir kalkınma ve çevresel etki değerlendirmesi. Yardımcı ilkeler ise, iyi komşuluk, hakkaniyet, devletlerin birbirlerini karşılıklı bildirme ödevi, ülke bütünlüğünün korunması, devletin sorumluluğu ve başkasına zarar vermeden iyi niyet doğrultusunda kendine ait olan alanı kullanmadır.

4SAVAŞ VE ÇEVRE

Kavramların tanımlanma ve algılanma şekli, onların pratik hayattaki işlevlerini de etkilemektedir. Güvenliğin günümüz algısı bir "savunma" durumu yaratır ve bu tahakküm ilişkisi olarak savaş ve çevre dâhil her alanda kendini gösterir. Bu konu güvenlik bölümünde tanımlamalarla birlikte açıklanacaktır. Bu konuda öne çıkan başka bir kavram olan Çevresel güvenlik ise, savaş kavramının (özellikle nükleer ve hegemonik savaşın) ve çevre, ekoloji sorunlarının dünyayı tümüyle yok edeceğini kavramıştır ve toplumsal, bireysel, küresel her açıdan daha yaşanabilir bir dünya arayışındadır.

4.1 Güvenlik

Güvenlik kavramı kelime kökeni olarak Latince olan "securitas'tan" gelmektedir. Roma İmparatorluğu döneminden beri kullanılmaktadır. Ancak savaş kavramında olduğu gibi dönemsel gelişmelere göre evrilip ve farklı anlamlar kazanmıştır. Günümüzdeki anlamına en benzer kullanımı, en büyük güvensizlik kaynağı olarak iç savaşı gören ve bunu önlemek amacıyla devletin (Leviathan) kurulduğunu açıklayan Hobbes yapmıştır. (Kardaş, 2014) Yani, günümüzde tanımladığımız güvenlik kavramı güvence altında olma durumunun tersi olan güvensiz olma halinin kendisidir. Yani güvenliğin; tehdit, çatışma, tehlike yokluğu şeklinde güvenliğin tersi anlamında tanımlanması kendi içinde bir çelişki oluşturur. Tam da bu sebeple kelime açıklanış sebebiyle bir savunma durumu ve güç, baskınlık ve tahakküm

ilişkisi oluşturur. Güvenliğin daha net açıklanması için onunla ilişkili bazı kavramlar kullanılmıştır. Bunlar milli güvenlik, güvenlik ikilemi, güvenlik topluluğu, kolektif güvenlik, strateji ve stratejik kültür, güvenlikleştirme, yapısal şiddet ve negatif ve pozitif barıştır. Bu kavramlar içinde savaş ve çevreyle yakın ilişkisi olan kavram, güvenlik topluluğu ve kolektif güvenlik kavramlarıdır. Güvenlik topluluğu kavramı 2. Dünya Savaşı ardından yeni savaşların önüne geçebilme amacıyla ortaya çıkarılmıştır. Bu görüşe göre karşılıklı bağımlılık içinde olan uluslararası aktörlerin karşılıklı sorumluluk doğrultusunda savaşmayacağı öne sürülür. Geliştirilen kolektif kimlik "biz" algısı yaratır. Kolektif güvenlik ise, devletler arasında ortak bir güvenlik sistemi başka bir deyişle güçler koalisyonu kurmayı öngörür. Bu aynı zamanda saldırgan devletleri bastırmayı ve kolektif savunmayı da sağlar. (Kardaş, 2014) Böylece savaşlar azaltılır veya en iyi ihtimalle önlenir. Çevre ve ekoloji için düşünürsek ise, oluşturulan "biz" algısıyla ve ortak amaçlarla ekosistemin bozulmasıyla tıpkı savaş sonucu olacağı gibi ortak bir sona gidileceği barizdir. Bu son tüm aktörleri harekete geçiren ortak çıkar noktasıdır. Bu hareket ise kolektif savunma ile mümkündür. Savaşa yol açan saldırgan devletin eylemlerini durdurmak gibi ekolojiye zarar veren devletin aynı sistemle durdurulması mümkündür.

4.2 Çevresel Güvenlik

En küçüğünden en büyüğüne yerelden küresele bir güvenlik algısı taşıyan, yaşanılan çevreyi tehdit eden her türlü sorunu kapsayan (Kaypak, 2013) çevresel güvenlik kavramı çevresel değişim ve çevresel güvensizlik kavramlarından bağımsız düşünülemez. Çevrede meydana gelen olumlu ve olumsuz değişimler güvenlik algısının da değişmesine sebep olur. Çevresel bozulmalar ise, canlıların ve doğal varlıkların hangi tehditle karşı karşıya olduklarını anlamaları ve böylece uygun tedbirleri almaları açısından önem taşır. Çevresel güvenlik ekosistem içindeki canlıların yaşamını devam etmesini sağlayan ve insan ihtiyaçları için önemli olan varlıkların sürdürülebilirliğinin ve tedarikinin ile yoksulluk, çatışma gibi sorunların azaltılması için yapılan çalışmalardır. Çevre özünde güvenliğin ana öznesidir. Ancak hâkim algılanışlar çevreyi arka plana atarak insanın güç ilişkilerini ve fiziki varlığını güvenliğin öznesi saymaktadır. (Ak, 2017) Güncel dünya problemlerini kapsayan geniş çalışma alanından dolayı çevresel güvenliğin ortaya çıkışı kaçınılmazdır. Barış ve güvenliği destekleyen bir amaca sahip olması savaş ve çevre arasındaki sistemik ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Çevresel güvenlik ortaya çıkışından itibaren uluslararası değildir. Öncelikle konu ulusal güvenlik yaklaşımlarında yer bulmuştur. Devlet merkezli ve savaşın meşru çözüm olarak görüldüğü ulusal güvenlik anlayışına ek olarak zamanla çevresel değişimlerle ortaya çıkan sosyal değişimlerin önemi anlaşılmıştır. Ancak bu noktada çevre ve güvenlik ilişkisi sığ biçimde doğal kaynaklarla sınırlı olarak ele alınmıştır. Refah, hak, toplumun fiziksel ve ekonomik özellikleri dikkate alınmamıştır. (Ak, 2017) Bu sebeple çevresel güvenlik kavramının aktörlerinden biri olmasına rağmen çevre sorunları kavramın dışında tutulmuştur. Ancak çevresel bozulma, kaynak kıtlığı ve adaletsiz dağıtımı ve fakirleşme gibi gelişmelerin savaşa sebep olacağı anlaşıldığında konunun çalışılması uluslararası bir boyut kazanmıştır.

Çünkü bu olumsuz gelişmeler politik, ekonomik, sosyal ve dini gibi çoğu konu üzerinde hakimiyet elde etme amacıyla şiddeti arttırmaktadır. (Ak, 2017)

Oslo Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü çatışma ile çevre ilişkisini ortaya koymak için çalışmalar yapmaktadır. Bu kapsamda araştırmacılar hem toplumsal hem uluslararası güvenlik konularına odaklanıp çatışmaların temel kaynağının gelişmiş ülkelerin bol ve değerli kaynaklarını kontrol etme isteği olarak belirtti. (PRIO Strategy 2010-2013, PRIO Institute Council, 8 December 2009) Ancak, bu açıklamaya Afrika ülkeleri gibi kaynak sahibi olmasına rağmen ekonomik yetersizliklerden dolayı kullanamayan ve varlık içinde yokluğun bir kısır döngü haline geldiği yerler de eklenmelidir. Yani gelişmemiş ülkelerdeki doğal kaynaklar da bir çatışa konusu haline dönüşmektedir.

Uluslararası anlamda çevresel güvenliğin savaş, barış ve çevre ilişkisinde yer etmesiyle kurumlar, devlet ve birey düzeyinde çalışmalar hızlanmıştır. Bu çalışmalar devlet düzeyinde müzakereler ve anlaşmaların yapılmasıdır. Ayrıca kamu araştırmaları için finansman devlet desteği ile sağlanır. Bireysel anlamda toplu eğitimlerin STK desteği ile sağlanması önemlidir. Ayrıca bu kapsamda enstitülerin kurulması ve akademik çalışmaların artmasıyla ortak bir bilinç oluşmuştur. (Ak, 2017)

Sonuçta çevresel güvenlik çok boyutludur. Ulusal bakımdan devlet iç politikasında kendi coğrafyası içindeki çevresel bozulmalara karşı çalışır. Uluslararası anlamda iş birliği, koordinasyon ve kurumsallaşma ile güvenlik önlemleri alınır. İnsani güvenlik açısından ise çevresel güvenlik, öncelikle yaşama, barınma, beslenme gibi temel ihtiyaçları; ardından insan haklarına dayalı olarak şiddetin önlenmesini; daha sonraki aşamada ise siyasi ve medeni hakların korunmasını kapsar. Bu sınıflama uluslararası standartlar kapsamında çevresel güvenliğin bireyler için sağlanması açısından önemlidir. Bu kapsamda çevresel güvenliğe ilişkin prensipler oluşturulmuştur. Ekolojik dengenin korunması, çevresel çatışmaların önlenmesi, çevresel iş birliği faaliyetlerinin desteklenmesi, ulus devletin işlev ve rolünün sorgulanması, askeri faaliyetlerin çevresel etkisinin azaltılması, demokrasi ve insan haklarının önemsenmesi, sürdürülebilir iktisadi faaliyetin desteklenmesi, nüfus artışının olumsuz etkilerinin azaltılması, çevresel göçün azaltılması, şehirleşme sürecinde kaynak güvenliğinin sağlanması ve yoksulluğun azaltılması bu prensiplere örnektir. (Ak, 2017)

4.3 Siber Savaşlar

Bu tür savaşlar değişen savaş türleri ve algısıyla birlikte çevresel güvenliğin de konuya dahil olmasını net bir şekilde gösterir. Çevre ile bağlantısının anlaşılması için önce siber savaşın bilinmesi gerekir. Siber savaşta, saldırının nereden geldiğini anlamak çok zordur. Işık hızındadır ve genelde bilgi ve iletişim sistemleri alanında etkilidir. Aktörleri kişi, grup, devlet olabilir. Bilgisayar kontrolü ile ucuz ancak büyük etkiler yaratacak bir yöntemdir. Hasar tespiti ve saldırının olup olmadığını anlamak çok zordur. (Çiftçi, 2013) Tüm bu özelliklerden anlaşıldığı gibi siber savaşın anahtar kavramları bilgisayar ve internettir. Siber savaşta, diğer savaşlardan farklı olarak öldürme ve açık çatışma mevcut değildir. İstihbarat elde etme yani bilgi toplama ve bu yolla rakibi bilgisayar üzerinden mağlup etme hedeflenir. Gizli bilgilerin ifşası, günlük hayatın aksamasını sağlayacak sistemlerin çökertilmesi, ekonomiye yönelik bankacılık sistemlerinin çökertilmesi gibi yöntemlere başvurulur.

Ancak siber kavramı sanal kavramı ile karıştırılmamalıdır. Siber kavramı canlılar ve makineler arasındaki iletişimi inceleyen Sibernetik biliminden gelir. Yani bir iletişim yöntemi söz konusudur. Sanal ise yaratılan ortamın somutluk dışı olması ile ilgilidir. (Turan, 2014) Sibernetik kavramının çevreye dâhil oluşu onun canlı cansız tüm sistemlerin denetlenmesini ve yönetilmesini incelemesiyle ilgilidir. Teknolojik gelişmeyle beraber canlılar arasındaki ilişki de gelişti ve bilgi güvenliği bir ihtiyaç haline geldi.

Siber savaşlar uluslararası ilişkilerin konusu olan aktörlerin uyumu, analiz düzeyleri gibi tartışmaları gündemde tutmuştur. Çevre gibi temel bir konuda bile ortak hareket edilmesi zorken siber politikalar ile ilgili ortak kararlar belirlemek daha da zorlaşmaktadır. Ancak bu konu sırf devletleri ilgilendirmemektedir. İllegal grupların da isteklerini elde etme ve dikkat çekme amacıyla başvurdukları siber yöntem tam da bu noktada çevreyi ilgilendirmektedir. (Güntay, 2018) Herhangi bir maddi birikim veya zor altyapı gerektirmeden çevreye hızla zarar vermek siber savaşın risklerinden biridir. Kansız ve sıcak çatışmasız olsa da çevre ile olan bağlantısı siber savaşı son derece ölümcül hale getirebilir. Ani ve ışık hızında gerçekleştirilen siber saldırıya karşı önlem almak ve çevreyi korumaya çalışmak pek mümkün gözükmemektedir. Bu kapsamda çevre hukukunun gelişiminde olduğu gibi önceden belirlenmiş ilkelere göre hareket etmek ve illegal gruplarla siber alanda mücadele etmek devletlerin atacağı önemli adımlardan biridir. Ardından zamanla bu ilkeler bağlayıcı niteliğe dönüşerek uluslararası hukuk kuralları arasında yer alacaktır ve böylece çevre ile ilgili oluşabilecek riskler azaltılacaktır.

4.4 Gıda Savaşları

Gıda savaşları insanın temel ihtiyacından olan beslenme gereksinimini karşılaması için yetersiz olan kaynak sorunu sebebiyle çıkabilir. Ancak bu gıda savaşlarının yaşanması için tek sebep değildir. Gıdaların bir toplumdaki bireyleri kitle halinde etkilemek için bir silah olarak kullanıldığı da bilinmektedir. Bu bölümde açık savaşlar yerine gıda savaşının arka yüzü çevreyle bağlantılı biçimde ele alınacaktır. Özellikle 1980 yılından itibaren besin maddelerinin genleri incelenmiş ve hatta değiştirilmiştir. Bu durumu sırf devlet düzeyinde görmek yeterli değildir. Karlarını arttırma doğrultusunda çalışan büyük şirketler bilimi arkalarına alarak bu konuda pek çok çalışma yürütmektedir. İnsanlar kontrol altına almak ve onları yönlendirebilmenin teknoloji sayesinde farklı ve sinsi yolları bulunmuştur. Gıda savaşları da bu sinsi yollardan biridir. Çevresel güvenliğin doğrudan çalışma alanıdır. Çünkü bireysel düzeyde pek çok insanın güvenliğini ve yaşam hakkını tehdit etmektedir.

Katılımı değiştirilmiş gıdalar (GDO) insan sağlığına olduğu kadar çevreye de zarar vermektedir. İnsanlarda alerji ve kanser gibi hastalıklara sebep olmaktadır. Günümüzde GDO'dan kaçınmak gittikçe daha da imkânsız hale gelmektedir. Türkiye'de bu ürünlerin üretilmesi yasak olmasına rağmen ithalat aracılığı ile insanlar sağlıksız ürünleri etiketlerinde bir uyarı olmadan tüketebiliyor. Bilinçsizce satın alınan bu ürünler bilinçli bir üretim sürecinden geçmektedir. (Sinanoğlu, 2011) Bunun yanında çiftçinin GDO'lu ve insan etkisinden dolayı daha çok ürün çıkmasını sağlayan ürünlere bağımlılığı da bu konudaki önemli bir sorundur.

2008 Kriziyle birlikte yaşanan açlık bunalımının sebebi yeterli gıda olmasına rağmen bu gıdanın stok olarak tutulmasıydı. Çözüm olaraksa GDO'lu ürünler fakir ülkelere gönderildi. Halkın kaynak ulaşımı yoksunluğu şirketler aracılığı ile giderilmeye çalışılırken özel şirketler yüksek fiyata sattığı için temel ihtiyaçlardan yoksunluk bir kısır döngü halini aldı. Ayrıca bu özel şirketlerin belli birkaç tekelden oluşması çevresel güvenliğin çalışma alanını zorlaştırmakta ve savaşı kaçınılmaz kılmaktadır. Gıda üzerindeki şirket tekelleri ülkelerdeki küçük işletmeler yerine, buralarda tarım ve hayvancılığın gelişmesine engel olarak kendi çıkarları doğrultusunda ürün satmaktadır. Bu kapsamda zor durumdaki ülkelerden çok uygun fiyata alınan tarım arazileri kullanılmaktadır. (Sinanoğlu, 2011) Bu kapsamda gıda üretim alanlarının desteklenmesi ve ithal ürünlerin detaylı kontrollerle satışa sunulması insanlar ve ekosistem içi daha güvenli bir ortam sağlayacaktır. Çünkü tarım ve hayvancılığın bitirildiği alanlarda tüm ekoloji ve düzen değişmekte bu da domino taşı etkisiyle geniş bir alanı ve canlı grubunun yaşamını etkilemektedir.

4.5 Su Savaşları

Bu konunun çevre ile olan doğrudan ilişkisi iklim değişikliğinden kaynaklanmaktadır. Küresel ısınma sebebiyle eriyen buzullar, ani ve çok yağışlarla gelen sel ve taşkınlar, hatta suyun sadece bir santimetre yükselmesi veya alçalması bile ciddi ekolojik değişimlere sebep olmaktadır. Bunun yanında sanayi üretimi, fabrikalar sebebiyle kirletilen su kaynakları ve denizler canlılara ev yerine mezar olmaya başladı. Tüm bu yozlaşma kaynak yetersizliği ile sonuçlanmaktadır. Bu yetersizlik ise kar odaklı şirketlerin varlığına varlık katmak için kullanılmaktadır. Tıpkı gıda üretiminde olduğu gibi fakir inanların ihtiyaçlarından rant elde etmeye çalışan bu alandaki tekel şirketler çok sayıda insanı zora sokmaktadır. (Sinanoğlu, 2011)

Su kontrolü dünya nüfusu kontrolü anlamına gelir. İnsan kontrolü ile sınırlı değildir ve kontrol edilen bölgedeki bitki ve hayvan çeşitliliğinin de yönetimi anlamına gelir. Sinanoğlu su savaşlarının özelleştirme ile körüklendiği kanaatindedir. Bu sebeple su fiyatları artmaktadır ve ihalelerdeki pek çok usulsüzlük kitle sağlığını olumsuz etkilemektedir. Örneğin su ihtiyacını giderme amaçlı yapılan barajların bu ihtiyacı karşıladığı noktalar olmakla birlikte ağaçların kesilmesine ve bölge ekosistemini değiştirmesine, daha az yağış almasına bağlı olarak su miktarını azaltmaktadır da. Ayrıca yapımı maliyetli olan baraja bir de tabiatı yok etmenin maliyeti eklenecek. (Sinanoğlu, 2011)

Dünya üzerinde 1 milyar insanın su sıkıntısı çekmesi ve suya erişen 5 milyon insanın suyla bağlantılı hastalıklardan dolayı her yıl hayatını kaybetmesi suyun önemini göstermektedir. (Eroğlu, 2019) Su, yaşam, salgın hastalıkların önlenmesi, iyi standartlarda eğitim, sağlık hizmetlerine ulaşmaktır. Hâkim egemenlik anlayışına bağlı olarak "birbirinin kuyusunu kazma" durumu kaynakların yetersiz görülmesinin sebebidir. İnsanın zarar vermediği takdirde canlı olan doğa kedini yenileyebilme özelliğine sahiptir. Savaşan ve çatışan insan, bu kaynaklara ulaşamayan insanların kıtlık çekmesinin sebebidir. Bu da çevresel güvenliğin sağlanmasında bir güçlük olarak görülmektedir. Su Savaşları adlı belgeselin teknik danışmanı Hakan Girginer, "5 çocuktan 3'ü, beşinci doğum gününü göremiyor ve bu çocuk ölümlerinin arkasında genellikle suyun kullanılamaz nitelikte olması

var. Suya erişemeyen küçük bir köy halkı düşünün, suya erişebilmek için her gün 8 saat yol yürümek zorundalar. Bu köyde elimizden geldiğince çabalayarak bir kuyu açtık ve köylülere kullanabilecekleri temiz su bulduk. Suyu bulmanın heyecanı gerçekten çok büyüktü. …şirketlerin ulaşamadığı o küçük topluluklara bir şekilde suyu ulaştırabilmek için bu yola çıktık" (Türkyılmaz, 2019) ifadeleriyle s savaşlarının etkisini belirterek yardımlaşmaya dikkat çekti.

5 DEĞERLENDİRMELER

Kesin olarak tanımlanamayan ve yazarın uzmanlık alanına göre açıklanan savaş olgusunun kapsamının literatürde daha geniş ele alınması gerekmektedir. Kuvvet kullanımı sonucu çevreye verilen zararlar sıkı bir denetim ile kontrol edilmeli ve kirleten öder ilkesi öncülüğünde zararın boyutuna yönelik ek ve caydırıcı cezalar hem bireysel düzeyde hem de devletler düzeyinde verilmelidir. Savaşın onu haklı gösteren hâkim realist paradigmayla tanımlanması olası bir savaşı tetiklemektedir. Geçmişten ders alınarak savaşı insan doğasının bir parçası olarak görmemek tam aksine, insanın barışa meyilli yanına vurgu yapmak gerekmektedir. Bu vurgu gerek uluslararası anlaşmalarla gerek akademisyenlerin çalışmalarıyla gerekse iç politikada siyasi liderler aracılığı ile yapılabilir. Çünkü çevresel koşullardan hızla etkilenen insan kendi yarattığı algı oyununun bir parçası olmakta ve kendi söylediği yalanlara kolayca inanmaktadır. Bu da savaşı haklı göstermektedir. Kolayca bir canlıya zarar veremeyecek bir kişinin savaş şartlarında vahşileşmesi ve acımasızca doğayı ve diğer insanları katletmesi normalleştirilmemelidir. İş birliği ve ortak çıkar vurgusunun sürekli ve istikrarlı yapımı insanı savaş algısından uzak tutacaktır. Çevre sorunları küresel etkisi olan her bir canlıyı ilgilendiren ciddi bir konudur. Savaşın sebepleri, sonuçları hatta hukuki boyutu bile çevre, ekosistem gibi kavramları dışta tutularak incelenmemelidir. Güç dengesinin sağlanması uluslararası aktörlerin istikrarını, çevre ve canlı güvenliğini sağlayacaktır. Bu kapsamda aktörlerin göreceli kazanç kavramıyla hareket etmesi kritiktir. Lewis'in dediği gibi "coğrafya kaderdir." Ancak o coğrafyada yaşayan insanların, coğrafyaya, doğaya tahakküm etme yetkisi yoktur. Tıpkı devletleri savaşa sürükleyen sebeplerden biri hâkimiyet ve güç kavramları olduğu gibi bireysel anlamda doğaya üstünlük kurma ve onu değiştirme isteği de savaşa sebep olmaktadır. Bu kapsamda değişim bireyden başlar. Hâkim güç odaklı bakış açılarının değişmesi ve tek "gerçek" bu bakış açısıymış gibi yaratılan algının önüne geçilmesi de devletlerin oluşturduğu eğitim sistemiyle mümkün olacaktır. Yani devletin yarattığı yeni zihniyetler ile mümkün olacaktır. Buradan anlaşıldığı gibi, devlet kendini, insanları ve çevreyi savaş aracılığıyla zora soktuğu gibi onu bu durumdan çıkaracak anahtar da kendisidir. Ulus devlet sınırlarının sözde azalması, uluslararası dolaşım ve ulaşım imkânlarının kolaylaşması, iletişim ve teknolojideki gelişmelerin hız kazanası olumsuz anlamda savaş, salgın, afetler gibi olumsuz gelişmelerin artmasına ve geçmişe göre daha hızlı yayılmasına yol açmış veya olumlu anlamda daha çok fark edilmesini sağlamıştır.

Ayrıca kaçınılmaz olan savaş ve çevre ilişkisini sayısal ve daha somut anlamda ortaya çıkarabilmek amacıyla, bilinen savaşlarda dışında, savaşa hazırlık, savunma veya saldırı amaçlı olarak devletlerin ve devlet çıkarına çalışan şirketlerin çalışmaları incelenip çevreye ve ekolojiye verdikleri zarar ileriki çalışmalarda oranlarla belirtilebilir. Bu çalışmada veri

toplanma ihtimali olan kapalı toplumların araştırılması ve onların çevreye verdiği zararların tespiti dikkat çekici olabilir.

6.SONUÇ

Sonuç olarak, savaş olgusunun sosyolojik, tarihi, hukuki gibi farklı boyutlarla ele alınması onu ezbere bilinen yönlerinden sorgulanan ve araştırılan bir hale getirir. Ayrıca günümüzde yeni yeni ilkeleri belirlenen ve topumda yankı uyandıran çevre ve ekoloji konusu ile savaş birbirleriyle iç içe geçen kavramlardır. İş birliği, koordinasyon, ortak çıkarlar ve ortak gelecek kavramları savaş ve çevre konusunda ortak normlar oluşturulması gereken kavramlardan bazılarıdır. Bu kapsamda çevresel güvenliğe büyük görevler düşmektedir. Ancak siber savaşlardaki norm ve ilke eksikliği ile birlikte su ve gıda savaşlarındaki şirket tekelliği ve karın ahlaki değerlerin önüne geçmesi çevresel güvenliğin başarılı bir disiplin olmasını engellemektedir.

7.KAYNAKÇA

Ak, T. (2017). *Çevresel Güvenlik.* Ankara: Sistem Ofset Yayınları.

Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Adalet Divanı Statüsü madde:42. (tarih yok).

Clausewitz, C. V. (1975). *Savaş Üzerine.* (Ş. Yalçın, Çev.) May Yayınları.

Çiftçi, H. (2013). *Her Yönüyle Siber Savaş.* Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.

Eroğlu, B. (Yöneten). (2019). *Su Savaşları* [Belgesel].

Goetschel, S. (Yöneten). (2016). *City 40* [Belgesel].

Goldstein, J. S., & Pevehouse, J. (2013). *International Relations.* Pearson Education.

Görmez, K. (2018). *Çevre Sorunları.* İstanbul: Nobel Yayıncılık.

Grotius, H. (1967). *Savaş ve Barış Hukuku.* (S. L. Meray, Çev.) Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Güntay, V. (2018). Siber Güvenlik ve Çevre İlişkisi. B. Hergüner, & E. Kalkan içinde, *Türkiye'de Çevre Politikaları* (s. 150-158). Ankara: Nobel Yayınları.

Hürriyet. (2014, 11 18). Hollanda Bisiklet Yolunda Elektrik Üretiyor: https://www.google.com.tr/amp/www.hurriyet.com.tr/amp/avrupa/hollanda-bisiklet-yolunda-elektrik-uretiyor-27601563 adresinden alındı

Kardaş, T. (2014). Güvenlik. Ş. Kardaş, & A. Balcı içinde, *Uluslararası İlişkilere Giriş* (s. 338-346). İstanbul: Küre Yayınları.

Kaypak, Ş. (2013). Çevresel Güvenlik ve Sınır Aşan Çevre Suçları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(38), 15.

Orhan, G., Kara, Y., & Cerit Mazlum , S. (2017). *Uluslararası Çevre Rejimleri.* Bursa: Dora Yayınları.

Ozankaya, Ö. (1975). *Toplumbilim Terimleri Sözlüğü.* Ankara: TDK Yayını.

Pazarcı, H. (2015). *Uluslararası Hukuk.* Ankara: Turhan Kitabevi.

PRIO Strategy 2010-2013, PRIO Institute Council, 8 December 2009. (tarih yok).

Sinanoğlu, O. (2011). *Göçmen Hamamı.* İstanbul: Bilim+Gömül Yayınları.

Sönmezoğlu, F. (2010). *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü.* İstanbul: Der Yayınları.

Sümer, V. (2014). Çevre Sorunları ve Küresel İklim Değişikliği. Ş. Kardaş, & A. Balcı içinde, *Uluslararası İlişkilere Giriş* (s. 594). İstanbul: Küre Yayınları.

TIRAŞ, H. H. (2012). SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA VE ÇEVRE: TEORİK BİR İNCELEME. *Kahramanmaraş Sütçüimam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5*(9), 64.

Turan, Y. (2014). Siber Savaşlar. Ş. Kardaş, & A. Balcı içinde, *Uluslararası İlişkilere Giriş* (s. 726). İstanbul: Küre Yayınları.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası madde: 92, 87, 15. (tarih yok).

Türkyılmaz, F. (2019, 3 8). *Dünyanın susuzluğu 'Su Savaşları'nda.* Anadolu Ajansı: https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/dunyanin-susuzlugu-su-savaslarinda/1412472 adresinden alındı

Yalçınkaya, H. (2008). *Savaş Uluslararası İlişkilerde Güç Kullanımı.* Ankara: İmge.

INDISPENSABLE FACTORS OF OPERATION STRATEGIES IN TOURISM

Cüneyt MENGÜ
P.h.D. Academician and CEO of Mercan Tourism
Istanbul University Vocational School of Social Sciences

Abstract

The main target expected from the international tourism industry is to bring the highest number of tourists and to obtain the optimum foreign currency inflow into the country. The aim of this study is to examine destination management, innovation and motivation factors within the scope of the vital dynamics of tourism operation management strategies in order to contribute the macro and micro expected goals and ensuring balanced coordination between production factors in the operation system by travel operators which have undeniable position in the tourism industry.The study based on a qualitative research method and the literature review on the subject was achieved. In any destination, travel agencies and tourism industry stakeholders who are independent from each other act jointly and take coordinated managerial, organizational and strategic decisions to add an image for creating a brand name to a tourist region. In this study, in terms of integrity of managerial strategies in destinations within the scope of innovative concept, as well as on previously known products and services with creating added value and introducing them to the market in new designs. Additionally, importance of motivation on both the employees and the tourists and the distinctive features of the factors that affect motivation are also examined. Within the scope of the findings obtained from the study the roles of travel agencies were evaluated in the conclusion part.

Keywords: Tourism and Travel, Destination Management, Innovation Process, Motivation Functions

TURİZMDE OPERASYON STRATEJİLERİNİN VAZGEÇİLMEZ UNSURLARI

Özet

Uluslararası turizm endüstrisinden beklenen ana hedef, ülkeye en fazla sayıda turist getirmek ve optimum döviz girdisi elde etmektir. Bu çalışmanın amacı, turizm endüstrisini oluşturan üç ana sektörden biri olan ve yadsınamaz konuma sahip seyahat acentacılığı - tur operatörlüğünün makro ve mikro yönden beklenen hedeflerin gerçekleştirilebilmesi adına operasyon sistemdeki üretim faktörleri arasında dengeli koordinasyon sağlanmasında yönetim stratejilerinin hayati dinamikleri kapsamında destinasyon yönetimi, inovasyon ve motivasyon gibi faktörleri incelemektir. Çalışmada nitel desenli araştırma yöntemi esas alınmış olup, konuya ilişkin literatür taraması gerçekleştirilerek seyahat acentalarının destinasyon yönetiminde birbirlerinden bağımsız olan turizm endüstrisi paydaşlarının koordineli bir şekilde yönetsel, örgütsel ve stratejik kararlar alarak bir turistik bölgeye veya destinasyona imaj kazandırarak marka yaratılması için ortak hareket etmeleri irdelenmiştir. Çalışmada, yönetsel stratejilerin bütünlüğü açısından destinasyonlarda inovatif konsept kapsamında daha önce bilinen ürün ve hizmet üzerinde katma değer yaratılarak yeni bir şekilde pazara

sunulmasının yanısıra işletmede gerek çalışanların, gerekse hizmet verdiği turistlerin üzerinde motivasyonun rolü, önemi ve motivasyona etki eden faktörlerin ayırt edici özellikleri de incelenmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular kapsamında seyahat acentalarının rolleri sonuç kısmında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Turizm ve Seyahat, Destinasyon Yönetimi, İnovasyon Süreci, Motivasyon Fonksiyonları.

INTRODUCTION

As in every business, in the tourism industry as well, for businesses in order to achieve their commercial goals, they should balance coordination between production factors in the operations management system.

To achieve productivity in travel industry, the tourism products which have different elements and having its own characteristics must be in a stable and unique operation and communication with the upper and lower systems and should continue uninterrupted within the scope of organizational structures.

In order to make the destination a brand and to gain an image from these organizational structures, it is important to combine coordination and communication with tasks, working groups and other sectors in a single system.

In our opinion, analyzing the operations management which has an important position in tourism and travel industry to be effective within the scope of indispensable dynamics, depends on the successful operations of destination management, innovation and motivation factors.

Within the scope of destination concept, especially in recent years, the Destination Management Organization (DMO) approach, which was developed on a macro basis by the World Tourism Organization (UNWTO) and having micro-level attention from large-scale travel agencies, and developed Destination Management and Destination Management Companies (DMC's) concept have been seriously accepted by international tourism authorities.

One of the most fundamental questions the tourism researchers are constantly seeking answers is understanding why people go on vacation. (Drakopoulos G. 2007: 63-75) (Jafari J. 2000: 358)

In this seemingly simple question, in fact, motivating people according to different behaviors has occupied tourism researchers and academics for a long time. The underlying truth is the reality of "Social Psychology". The first stage is the people's need to travel, and the choice is about the individual's personality. However, as individuals, we do not have unlimited options and our actions are inevitably affected by the combination of constraints and opportunities. At the top of these opportunities and limitations are to find time for vacation.

In this study, in order to explain the contemporary models of tourism activity for the individuals, the analysis of three factors such as destination management, innovation and motivation approaches of satisfying the desires of both consumers and employees were examined.

DESTINATION MANAGEMENT AND ITS BASIC ELEMENTS

A tourist destination is a physical area or a region where tourism products and services are presented to the tourist until his returns to his residence after staying at least one night. It determines the physical and administrative boundaries in the management as well as the competition power of the destination of images and perceptions on tourists. (Drakopoulos, 2007: 63-75)

Tourism destination is made up of basic elements that attracts tourists and meet their needs. Tourist destinations are a country, a city, a region, an island, a village and so on. There may be places on different scales. (Jafari, 2000: 357)

The destinations should offer an unforgettable experience to the tourists with in terms of accommodation, facilities, attractions and food, thus increasing the tourists' influx and generating income to the region. It is also essential to note that effective destination marketing has an equally vital role to play in shaping the success of the tourism in destination.

Destination management is the strategic approach and management of all elements which consist of public and private sectors in a tourism region. Tourism stakeholders, who are independent from each other, take managerial, organizational and strategic decisions and act jointly for the success of a single destination. In destination management, products and services should be presented to consumers (tourists) in a harmony. The main purpose is to develop resources in the destination and to ensure sustainability innovation and motivation, another important issue in tourism. It is a process in which the innovative studies that travel operators (travel agencies and tour operators) and other tourism stakeholders in a destination put forward various theses. In the work of travel operators on innovation, issues such as the introduction of new products, the application of new production methods, establishing a supply chain, opening to new markets, as well as the enterprises' adaptation to reorganization should be taken into account.

Destination Management is the all activities of national organizations, in order to discover resources of a geographical region, town, borough or a village in the name of tourism, together with developing, brand creation with image and ensuring sustainability. In destination management there are many independent factors (role-players) which forced to act together for the success of a single destination taking managerial, organizational and strategic decisions in a coordinated manner.

Destination in tourism is usually due to its cultural or natural values a geographical area where all the services and infrastructure necessary for the stay of a specific tourist or tourism segment. According to the World Tourism Organization, (UNWTO) a tourist destination is a unique place where people travel outside of their customary neighborhood either for leisure, business, or for medical purposes and statying there for at least one night but not exceeding one year. (www2.unwto.org)

A tourism destination plays a decisive role in the choice of the tourist before travelling. The factors that attract tourists to destinations are;

a) Accessibility

The destination should be easy to reach. Today, the most common way of transportation is the air travel along with intercity roads, speedy trains and new sea routes have all brought dynamism to tourism. In recent years, apart from the developments in all kinds of transportation modes the increase, the proliferation and growth of airports, airlines opening new routes to tourism destinations cause an intensity of tourism between countries and has a positive effect on mass tourism.

b) Price

Pricing is the most important factor in competing with other destinations. The price is the cost of transportation and accommodation along with the ground services. Although the price is directly proportional to the services the tourist receives, non-price factors should also be taken into account.

c) Activities and Available Packages

Travel operators have great impact on the travel decisions of potential tourists. All activities in the destination for tourists as individual (FIT) or group tour packages pre-arranged and organized by tour operators or travel agencies.

d) Facilities and Amenities

These are a wide range of services and facilities that support the stay of tourists in the destination. Basic and visual infrastructures such as public services, parks and public transport system etc. Good, clean and comfortable accommodation, guidance services, tourist information centers, shopping and attraction centers.

e) Image

The general impression is crucial to attract tourists to the destination. Good marketing activity is branding, creating destination name, logo and a jingle all are useful for the promotion of destination and depending on environmental planning, service quality, security, and the hospitality of staff and local people.

f) Human Resources

Professional managers and staff who should be well aware of destination strategy, both company and country interests and should carry responsibilities in required tourism growth.

g) Attractions

These are the elements focused on attracting tourists and providing the first motivation for selecting destinations. If we classify attractions into different categories, they are nature, cultural places, religious places and places creates memories.

h) Support Services (Ancillary Services)

High quality additional services such as banking, foreign exchange, insurance, communication facilities, health services etc. assign the goal sustainability in the destination and add tourism value to it.

Apart from the elements mentioned above, it is not possible to skip the importance of travel operators. Travel operators sell holidays while DMO’s promote the destinations. They sell mass tour packages and create actual tourist flow to the destination.

As a result of developments in the Information and Communication Technologies (ICT) marketing and promotional activities of the destination management had radical changes. In this chapter, basic elements of tourist destinations, management organizations, and awareness

of local people, ground services, creation and conservation of appropriate environment have been examined. "The Destination Management Organizations (DMO's)" and "The Destination Management Company (DMC)" terms developed by the World Tourism Organization (UNWTO) on a macro basis have been recognized and gained importance by the countries. The measures to be taken by the public (state) authority, establishing the necessary balances on economy, human, culture, environment and prosperity during the tourism activities of all stakeholders, coordination of tourism products and services within a coherent strategy took place in this chapter.

WHY DESTINATION MANAGEMENT IS IMPORTANT?

Destination management aims to serve many organizations with the same common purpose in a tourist region for inviting more tourists and enhancing tourism in a particular destination. As shown in figure 1 these are the public authority (state), local authority, all sectors related to tourism, investors and so on. The role of the public (state) and local authority is to ensure that all tourism products and services in the destination are coordinated within a coherent strategy and support tourism development. This includes the provision of infrastructure, the development of tourist attractions such as festivals and events and the implementation of tourist promotion plans. These authorities do not interfere the operations of tour operators and travel companies, but they provide support for their marketing and sales activities within the framework of laws and regulations.

Looking at the destination management to the macro and micro aspects, it is useful to mention four basic elements. These are;

1- Measures to be taken by the public (state) and local authority,

2- Stakeholders should be aware of the balances they need to establish on economy, people, culture, environment and prosperity during tourism activities,

3- Establishment of private partnerships or a tourism association for the fulfillment of certain services,

4- Importance of travel operators for the region. (Mengü, 2018:346)

Each country's perspective on destination management and its implementation is different. Four basic models are applied in the world. These models are; (Jafari, 2000: 441)

- Public (state) authority-oriented destination management organization model,
- The co-management model of public authority and private sector,
- Predominantly private sector destination management model,
- Co-operation of all business organizations model.

The above four different organizational models are applied in the developed, developing, and underdeveloped countries where the most suitable model for their own structures. Turkey is applying the second model.

As illustrated below, there are many stakeholders in the management of the destination.

Figure 1: Destination Management Stakeholders' collaboration.
Source: Adapted from (Page & Connell, 2009: 362)

Public and private sector organizations or stakeholders in the destination management are; (Page & Connell, 2009: 362-363)

National and Regional Governments, Regional Development Agencies, Academics, Trade, Industry Chambers, Civil Society Organizations, Travel Agency Association, Hospitality Associations, Travel Operators, (Travel Agencies, Tour Operators, DMCs) Transportation Firms, (Airline, Railway, Sea and Road) Accommodation Facilities, (Hotels, Motels, Holiday Villages, Hostels), Restaurants, Entertainment venues, Fair Management, Theme Parks, Media, Tourism Investors, Other Cultural Organizations.

THE ROLE OF TRAVEL OPERATORS IN DESTINATIONS

Destination marketing management activities are outward-oriented activities to attract tourists to the region. Potential tourists should be encouraged to come to the region and be persuaded with the most attractive presentations. Travel operators (travel agencies and tour operators) are tourism prominent promoters and are important stakeholders in destination marketing. As intermediaries between tourists and tourism service suppliers, travel operators can influence the choices of consumers, the practices of suppliers and the development patterns of destinations. Local authorities and tourism providers such as hotels, attraction & entertainment centers, restaurants, shopping centers etc. definitely should support and encourage travel operators who bring tourists to the region. Travel operators can make an important contribution to furthering the goals of sustainable tourism development and protecting the environmental and cultural resources on which tourist destinations for their survival and growth. The major marketing activity of tour operators is to create packages for the destination. With this way they are able to sell tour packages all year around.

To sell a selected destination travel operator should do the followings;

- Apply effective sales technique, to offer reasonable prices, organize dynamic package

tours, to provide the most convenient transportation facilities, to provide suitable accommodation facilities, to keep the service level high, Knowledgeable and skilled staff, Give accurate information to potential consumers.

DESTINATION MANAGEMENT MARKETING

Another feature of destination management outward-looking activities are to attract tourists to the region within the scope of marketing activities. It is a great importance that travel operators inform and guide customers about both individual (FIT) and tour packages in the choice of destination. These are also shown in the following items;

Apply effective sales technique, offer reasonable prices, organizing package tours, providing tourists with the most convenient transportation opportunities, providing suitable accommodation facilities, keeping the service level high, employ knowledgeable and skilled personnel, give correct information to potential consumers.

Buhalis (2003) identifies three main types of demand, namely, actual, suppressed and no demand.

1- Actual or Effective Demand: It is a demand where offered tourism services in the region accepted by the tourist. It involves in the actual process of tourism.

2- Suppressed Demand: Created by two categories of people who are generally unable to travel due to circumstances beyond their control. The first group would include those sections of the population who would like to be involved in the tourism process but for some reason or another cannot. The two groups are;

- Potential Demand: Since they may participate at a later date, their situation is referred to as representing potential demand.

- Deferred Demand: Describes the second sub-category of suppressed demand in that travel is postponed due to problems in the supply environment. Potential and deferred demands are difficult to measure and it is for that reason that they are rarely taken into account.

3- No Demand: Generally, there is a proportion of the population that does not participate in tourism. Reasons for this may be financial, desire-connected or inability.

Leiper's model of tourism makes it clear that tourism demand results in flow between the tourist generating region and the destination region. These flows are complex and determined by several factors including geographical proximity, culture, and curiosity, discovery of new destinations and above all go on a holiday. From here we conclude: the higher the price of the product, the lower the demanded amount, or vice versa. The lower the price is the higher the demand. However, when the price of the product reaches the Px1 level, the amount of demand has come to QX1, ie the point of purchase. This is called elasticity of demand. (Cooper, 2012:272)

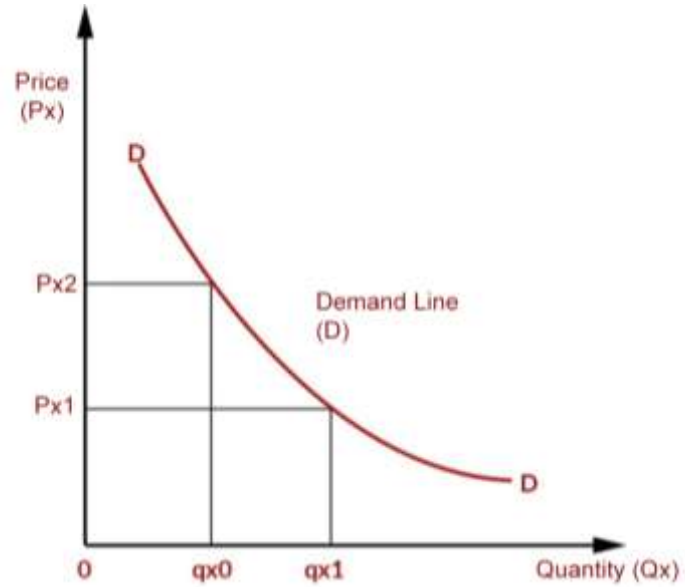

Figure 3: Tourist Product Demand Curve. Source: Chris Cooper, Essentials of Tourism, Prentice Hall Financial Times, UK, 2012, p. 273

While the price of the product or service is increasing, demand is generally decreasing. On the other hand: The most important issue for travel operators is that the seasonal changes must be well studied and the product pricing must be reasonable enough to spread throughout the whole year.

As it is seen below, the price is fixed and the shift to the right or left of the curve shows the change in demand.

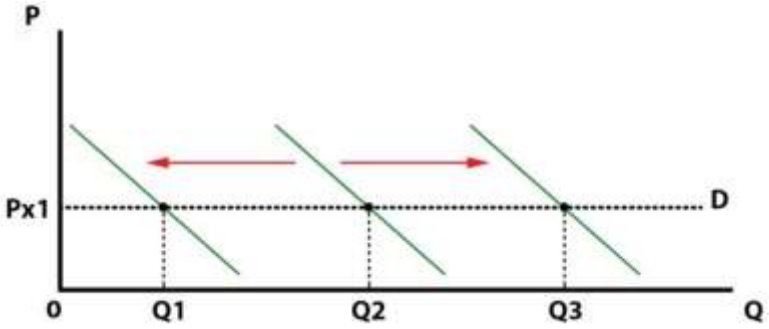

Figure 4: Change in Tourism Demand Curve.Source: Chris Cooper, Essentials of Tourism, Prentice Hall Financial Times, UK, 2012, p. 273.

However, under the same conditions, factors such as fashion, advertising, branding and prestige can change demand curves and quantities in addition to promotional, motivational and innovative activities performed by travel companies, with no change in price but with the increase in demand by consumers.

The increase in the Q2 curve to the position Q3, as shown above, indicates the decrease in the requirement to reach the Q1 position. The change in price is not caused by the price, but although the price Px1 remains the same, demand may increase and decrease depending on the factors mentioned above.

In this context, to create and protect the appropriate environment; Relationships

between the physical, technological, social, cultural, economic and political environments between the tourist region and the destination region in tourism are so important. This is shown in Neil Leiper's tourism model diagram below. (Smith, 1990: 367)

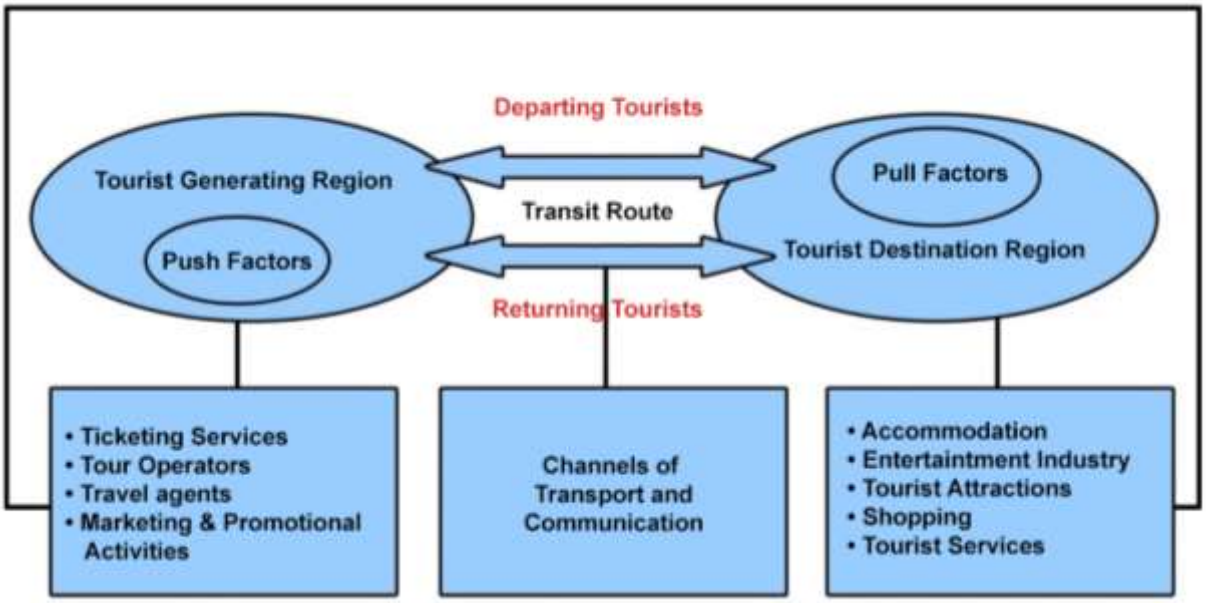

Figure 1: Tourism Model Diagram. Source: Leiper, (1990) Tourism Systems: An Interdisciplinary Perspective, Palmerston North, New Zealand.

The tourism systems are the geographical regions where tourists move from one to another.

There are three geographical regions for tourists to move in, these are; Tourist (or Travel) Generating Region, Transit (Route) Region, Tourist Destination Region.

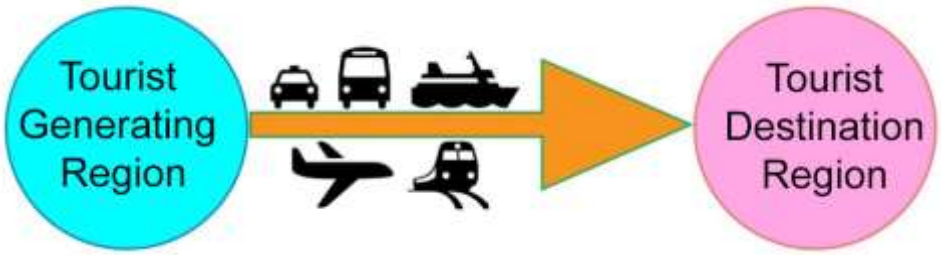

Figure 2: Three regions in the tourism system.
Source: Author's creation

Tourist Generating (or Travel) Region

Tourist Generating Region where an individual may be motivated to travel. There are numerous factors influencing demand from the tourist generating region. These can be grouped as;

- Economic determinants,
- Social determinants,

- Political determinants. (Page & Connell, 2009: 53-55)

Tourist generating region is where the travelers live and travel begins. Transit route region is not simply representing the period of travel to reach destination, but also includes intermediate points which may be visited en route. In other words, transit routes are paths linking tourist generating regions with tourist destination regions, along with tourist's travel. Tourist destination region is where tourist visits for several reasons.

Economic Factors

Economic factors have a major impact on the tourism industry globally and locally. Favorable economic situation leads to favorable demand for tourism services. People should have sufficient disposable income to spend on tourism and travel. Perhaps the most important factor in tourism demand is the availability of the necessary finance. The monthly or annual income of a traveler is closely linked with his expenditure.

Income inequality between developed and other countries is unfortunately growing. According to a study conducted by the Worldwatch Institute in Washington, DC. (worldwatch.org) today, 1.7 billion people live in developed countries while the total world population is over 8 billion and they represent 99% of the tourism industry. Again, according to the same institute, inequality between the rich and poor people and countries has a negative impact in the global tourism economy.

Social and Demographic Factors

The main social and demographic criteria used by experts in tourism market are below; Age, Sex, Marital status, Education, Personal income, Occupation, Nationality, Religion.

According to a survey conducted by the WTO;

- In the next years, suburban generation will be more travelling
- The number of unmarried people in developed countries is increasing.
- Higher-ranking managers are more likely to travel on behalf of both business and holiday travels and spending are high,
- Rehabilitation, spa, other health issues, such as the possibility of making a therapeutic holiday is increasing,
- Travel organizations increasingly offer special pleasure and different experiences to people,
- Today, especially in the developed countries, different holiday programs such as long train journeys and cruise tours can be offered for people aged 80 and over.

Political Factors

Tourism is a fairly fragile industry. Tourism and politics have an incredibly close relationship. International political conflicts between countries undoubtedly affect the mass attitude and opinion that lead to the tourism industry changes.

In addition, the monetary control policies of the governments have direct impact on tourist flows. Travel operators should also closely follow the laws and regulations of other

countries in order to give correct information to the potential customers.

Environmental and Geographical Factors

Tourism and environment conservation are both promoting the destination. Well preserved natural environment and heritage stimulates the tourist interest. But sometimes increased number of tourists may damage the region. Especially mass tourism creates negative impacts on the natural environment.

Geopolitical factors also have a deep effect on the demand for tourism. A stable geopolitical situation can lead to a healthy increase in demand for tourism while instability can affect it negatively.

Travel operators should be prepared for all these adversities and they should find alternative formulation that will make the distressed and disadvantaged customers as comfortable as possible. (Page & Connell, 2009: 53)

Tourist Destination Region

Tourist destination region is where tourism products and services are delivered to meet the needs of the final consumers (tourists.).

Destinations are both tangible and intangible; they are tangible as physical regions and intangible as they create expectations, images and memories.

According to the UNWTO established a definition in 2002.

"A tourist destination is a physical place in which tourists spend at least one overnight. It includes tourism products such as support services and attractions and tourist resources within one day's return travel time. It has physical and administrative boundaries defining its management, images and perceptions defining its market competitiveness. Destinations can be on any scale, from a wholly country, a region, or an island, to a village, town or city, or a self-contained center." (Cooper C. 2012:32)

As mentioned before there are three types of demands in the "Tourist Generating Region" which influence them to make their decision before traveling. These are; (Cooper, C.P, Fletcher, J, Gilbert, D. Wanhill, S. and Shepherd, R.1998:83)

Once the tourists have made their decision to travel, they have to be transported from "Tourist Generating Region" to "Tourist Destination Region."

The factors that affect the selection of a destination are;

- Safety and security, Infrastructure, Technological facilities, Easy access, Tourist facilities, Political stability, Accommodation facility, Correct and proper guidance by travel operators or DMC's, Diversity of attractions, Easy solutions for health problems

The approved management plan should be supported by the public and private sector, all stakeholders, individuals and the plan must be strictly followed;

- All policies about the plan should be implemented by the stakeholders, Market grow should be closely followed-up, Natural resources, local heritage should be protected, Local people's purchasing power should be developed, Protect local people's way of life, Besides traditional tourism products, protection of alternative, interest and all kinds of nature tourism, Transition from seasonal tourism to all year around tourism, Tourism diversification,

Development of innovative work on new products and services, Development of qualifications and implementation of ethics codes, Increasing the flow of multi-dimensional information.

Factors Contributing to Increase in Tourism Demand in Destination

In order to increase the tourism demand in any destination, several steps should be followed, these are:

- Provision of coordination among stakeholders,
- Constantly conducting new development and research activities,
- Implementation of the management strategies according to the conditions,
- Provision of customer (tourist) management system,
- Optimal price and quality,
- Brand creation,
- Image creation,
- Frequently meetings with service providers to follow-up set strategy,
- Effective information flow among stakeholders,
- Using latest and effective technologies,
- Supporting travel operators,
- Participating in domestic and international tourism fairs and events for the presentation of the destination.

INNOVATION IN TOURISM INDUSTRY

Innovation is a process whereby change can occur in the way businesses and organizations perform their activities and functions in more efficient, profitable and in meaningful ways to remain competitive. In fact, innovation is in every business the process of transformation of new ideas into a commercial reality. Furthermore, the innovation process is the transformation of information into economic and social benefits and it is a process that enables enterprises to gain competitive advantage by providing efficiency, productivity and maximum benefit in their activities. (Peters & Pikkemaat, 2005: 77)

Innovation in tourism is not only a technological transformation process but also a dynamic service process that reflects and adapts the business cultures. In terms of a country that wants to be successful in the tourism industry, the most fundamental factors of the innovation process are the state's hunches and attitudes about innovation and the incentives and positive approaches to innovation. (Sundbo & Orfilas-Sintes. & Sorensen, 2007: 88).

Innovation is a concept that today creates an area of active use in the marketplace that contains the creavitiy in the tourism industry. (Hjalager, 2002: 464)

In recent years' innovation is a very common term in the tourism sector, and it is widely acknowledged that it is a complementary and important issue, especially for travel businesses. It does not only cover creativity and innovation in products and services, but also defines the organizational rules and direction of businesses in the new era. (Hisrich & Peters, 1992: 44)

Constant innovation enables organizations to identify and develop new niche markets

and products as well as to create and add value to existing offerings. ICTs facilitate the innovation process by providing new tools for organizations and at the same time by driving new consumer needs and demands. (Buhalis, 2003:55)

Innovation is a collective process of technical, economic and social approaches together. It requires a culture in individuals and in societies that is identified with the desire and spirit of openness and entrepreneurship.

Destination management studies in tourism is to gain continuity, it is required to be determined within the concept of innovation with various theses such as innovative studies, new products, new production methods to be put forward by the tourism enterprises. Also innovation studies in tourism should take into account issues such as opening up to new markets, as well as re-organization themselves.

Innovation may be incremental changes with new ideas and services, or radical new products or entering new market places. This strategy is designed to be more efficient in business and enhance profitability (Robinson, 2009:76)

Innovation is the cornerstone of the competition. In tourism & travel industry how to foster innovation and harvest the derived benefits is therefore becoming a key strategic management discipline. (Moutinho, 2011:127)

So, strategic innovation management is a process of pre-determination, target selection, planning new products and services, new production processes, supply chain links, communication changes, institutional paradigm shifts, re-organization, or re-structuring of the enterprise, thus innovation is the comprehensive attempts of an organization to achieve and maintain a competitive advantage. The studies related to innovation in tourism & travel is categorized in six main elements;

Tourism products are mainly intangible and imply a large amount of risk and uncertainty about customer value. A consumer (tourist) who booked a certain holiday package does not know with certainty what he can expect and how he will eventually perceive and judge the quality experienced in his vacation. Particularly for a destination it is crucial to create confidence, to determine quality criteria and to introduce measures to reduce risks for the consumer. Overall, tourism services are very capital intensive and depend on external partners and other factors. Similarly, the capability and motivation of human resources are essential, suggesting the necessity of both capital and labour related types of innovation. Finally, tourism needs local infrastructure, the local population should have positive thinking about tourism, and local industry should act as a supplier for tourism businesses (https://www.oecd.org/tourism-2004)

In terms of tourism industry, innovation is the introduction of previously known products by creation added value and presenting to the market with significant change. The system approach in innovation is the focus of the policy, covering both the generating of information and the spreading of implementation processes and based on effective communication with the tourism institutions and enterprises of the public administration. It is inevitable for the public sector to work together with the private sector institutions for the implementation and development of “The National Innovation System.” Today, the concept of innovation has been the cornerstone of competition, and tourism enterprises implementing

innovation have gained advantage. In this study, as the concept of innovation in businesses predetermined, planned, targeted and measured strategic innovations, new products and services, new production processes and supply chain links were examined. In addition, how and in what way the concept of innovation affects tourism activities and reflections of innovation types on tourist expectations and the necessary driving forces are emphasized.

Types of Innovation

There are five types of innovation; Product innovations (Introducing a new product or new destination) Process innovations (Improving the performance of operations) Management innovations (New working plan, staff empowerment) Logistic innovations (Horizontal or vertical links with other companies) Institutional innovations. (New business models and management systems) (Page & Connell, 2009: 297)

There is also the Abernathy & Clark model which explains whether innovation makes business horizontal linkages redundant or leads to retrenchment. The vertical axis points to the knowledge and competencies used to produce things, leading to four types of innovation.

- Regular innovation: (such as ongoing investment in existing products or services, promoting new investments that raise productivity, staff training, incremental raising of quality and standards.)

- Niche innovations: (Where new suppliers may enter the tourism supply chain or creation of a new marketing alliance, combine existing products and services in new ways.)

- Architectural innovations: (Creating new infrastructure or capacity to develop a new product such as an event – led destination, re-modelling the concept of tourism in that locality)

- Revolutionary innovations: (Using the latest Information and Communication Technologies, novelty technologies, creating new methods) (Page & Connell, 2009: 298) (Abernathy & Clark K.B, 1985: 3-22)

Joseph Schumpeter and Luiz Moutinho classified innovation in modern tourism concept as follows.

1- Product / Service Innovations: Innovation in products and services refers to improving the quality and character of existing products and services. Or to increase the customer portfolio by offering products and services that no travel agency has offered before.

2- Process Innovation: Innovations made by considering the basic business processes, not the functions, products and services of travel operators are called process innovation. In this process, the innovation goal is to save time, to increase productivity by using existing business resources and by implementing new strategies.

3- Supply Chain Innovation: In supply chain management, first of all, choosing the right suppliers and establishing relationships with them based on mutual trust are the main issues in taking innovation decisions. Innovations that increase the performance evaluation of suppliers and cooperation with partners should be made.

4- Managerial-Administrative Innovation: Another name is personnel innovation. It is a type of innovation that includes fundamental changes in the business division within the business and acting with a mission to educate the personnel, which is the main working

segment, about the new management style and concept and to strengthen their deficiencies.

5- Communication Innovation: It includes the consumer feedback on issues such as developments as a result of product and service innovations, branding and marketing organizations, sales. It includes the thoughts of the consumers on this subject and the creation of new systems in communication with them, establishing dialogue and new technologies to be used for these purposes.

6- Institutional Innovation: It is the differentiation and innovation with a new staff and image by completely changing the working methods of enterprises. It includes idle resources and new business models that aim to create added value in areas that are not fully defined within the company. (Schumpeter, 1961:141) & Moutinho, 2011:128)

Constant innovation enables travel operators to identify and develop new niche markets and products as well as to create and add value to existing offerings. ICT also facilitate the innovation process by providing new tools for organizations and at the same time by driving new customer needs and demands. Innovation in interacting with stakeholders' identifying business opportunities of products and services required for the travel operator's future survival.

MOTIVATION IN TOURISM INDUSTRY

The main business of travel operators (both trave agencies and tour operators) is bringing tourists to tourism destinations.

Consequently, individuals rarely make free decisions about traveling because they are under many influences. Although there is no universally accepted theory of tourist motivation, many tourism researchers have developed systems on their own terms about "why people travel." Stephen J. & Connell J. 2009:75)

In tourism industry, consumer motivation emerges as a result of free decision of individuals about where they go for vacation. There are many factors motivating people to satisfy their needs and desires. It is very important that travel operators should understand the behavior of people in relation to what motivates them for their holiday decisions in tourism products and services. (Hall & Page, 2002:60)

Motivation often encountered in our everyday lives can be described as "the inner power that pushes us toward taking action and toward achievement. Motivation can be described as the power by desire and ambition to steer and act a person or a group of people in a constant way towards specific goals and objectives. (Eren, 2001:495)

Motivation is to satisfy someone's needs and desires and achievement for enthusiasm and an action that pushes the person towards his or her desire and reveals a possible feeling of satisfaction in the end. In fact, tourism-related motivation is part of the consumption process and is influenced by a mixture of economic, social, psychological, cultural, political, industrial relations and a wide range of environments. Motivation in tourism is an integral part of consumer behavior. Motivation has the trigger role in the touristic process chain. (Mouthinho, 1987: 44)

In the science of psychology behind human behaviors, the motivation is the interaction of the psychological and internal factors that influence people's choice. (Middleton & Clarke,

2001:71)

Once an individual is motivated towards a need, he must choose an alternative option about what is best to meet this need. (Schiffman L, O'Cass, A, Paldino, A, D'Alessandro, S & Bednall, D 2011: 453)

Tourism market researchers should be aware that when consumers planning holidays their past experiences are very important for motivation. This means that past consumer satisfaction plays an important role in their future travel plan. (Martin, 2010: 373)

Motivation should be examined by two ways; consumer (tourist) motivation and staff (personnel) motivation.

COSTUMER (TOURIST) MOTIVATION

Motivation of a tourist stem from the domain of human psychology. The factors of motivation can be categorized into two types; Internal and external factors.

Latest advancements in Information and Communication Technologies (ITC), and the internet changed the needs of consumers. They can easily access every information and tourism products and services and search for unique vacation experiences. While trying to define, measure and explain consumer behaviors from a tourism-oriented perspective, over the year's various theoretical models have been developed, and internet has become dominant over all the theories and it has revealed different types of tourists. Tourism marketers who understand motivation issue well, they must be aware of the consumers' estimated expenditure, their length of stay, the attractions they are interested in and all other related activities to the destination.

Although in tourism there is no a widely accepted definition for categorizing motivational factors, in general they can be divided into two main groups. Factors that motivate the individual for vacation and factors that motivate the individual to go to a particular destination. (Swarbrooke & Horner, 2007:53)

When motivation is examined closely, it exhibits a rather complex structure. The preference of a consumer to choose and participate in travel depends largely on his behavior and motivation factors. In order to understand the motivation of consumers, the operator's tour program should be presented in an attractive manner and to meet his/her needs and requests. The program should not be presented like a routine job. The operators' program should create a "dreamlike holiday" in the eyes of consumers (Hall & Page, 2002:61).

MOTIVATION AND DECISION-MAKING PROCESS

Travel operators should consider two important issues in tourist motivation and decision making. These are; (Hall & Connell, 2002:75)

- Planning considerations**:** Effective management and operational planning for all selected destinations are primarily concerned. In addition, there are many ways to resolve the negative factors that might come to the foreground. Satisfactory information should be given to the consumers, attractive places should be selected and their comfort should be provided.

- Economic considerations: The growth of the tourism industry in a tourist destination or the development of tourism enterprises is possible with a good understanding of consumer

behavior and especially market segmentation strategies. The task of travel operators is to influence consumer decisions and direct them to successful tourist destinations.

Tourist buying decision process consists of the following steps; Need Recognition: It is the preliminary step that tourist identifies and determines his/her needs before decision making. Information Search: Collect information and data about the product, such as the cost, timings, and where it can be purchased. Assessment of Purchasing**:** Search alternative products at the same time, use internet or contact tour operators. Purchase Decision: Tourist makes product selection before purchasing.

A consumer collects information before purchasing a travel product. He follows promotions and advertisements look at brochures and websites or collects information from friends or family members. This type of decision-making process by individuals is so important and cannot be underestimated. Close acquaintances can be very influential in a decision. (Teare & Sandelands E et al. 1994:27)

Scientists and researchers have put forward different theories about motivation and human behavior. Most known motivation theories are;

MASLOW'S NEEDS HIERARCHY THEORY

Abraham Maslow's "Theory of Needs Hierarchy" is well renowned theory is a classical depiction of human motivation. People are looking for satisfying their needs at a higher level by meeting a certain level of needs and forming a hierarchy within them, and that the development of the person is determined by the nature of the category of needs. As each need is satisfied, it is desirable to eliminate the need of a higher level, and the development of one here is the issue. Maslow's "Theory of Needs Hierarchy" has been shown as a five-level hierarchical pyramid. While the first four levels (lower-level needs) are considered as basic needs, the upper level of pyramid is considered as growth needs (higher level needs). The hierarchy of needs is shown in the following order;

- Physiological needs: The physiological needs at the lowest level in the hierarchy are the basic necessities necessary for the body to survive such as breathing, eating, drinking and sleeping. According to Maslow, an individual cannot reach a categorical level at a higher level without fully addressing the needs of this category.

- Safety needs: Safety needs include feeling safe in the environment in which the person lives, being healthy, being in the family, job security, financial security, health security, etc.

- Social needs: Social needs are like the need for love, affection, care, belongingness and acceptance by others.

- Esteem needs: It has two types. Internal esteem needs are self-respect, confidence, competence, power. External esteem needs are like recognized by others, needs to be appreciated, trust, recognition, status, admiration.

- Self-actualization need: According to Maslow, the top level is self-actualization. Self-actualization varies from person to person and there is no limit.

ERG THEORY OF MOTIVATION

It is the theory of the American Psychologist Clayton Alderfer, and ERG, is stand for Existence, Relatedness and Growth. Alfender re-categorized Maslow's hierarchy of needs into three simpler and broader classes of needs.

- Existence needs: They are the needs that human beings have from birth and basic necessities. They are individual's physiological and physical safety needs. The need for existence corresponds to the physiological needs and safety needs of Maslow's theory.

- Relatedness needs: Individuals want to be in contact with and to talk to others, to share feelings and relationships. Maslow's social needs and external component of esteem needs fall under this class of need.

- Growth needs**:** People need to constantly improve themselves. It is desired by every person to be successful, to be recognized and to be accepted in their surroundings. Maslow's esteemed needs and self-realization fall under this category of need.

EMPLOYEE MOTIVATION

In tourism industry, motivation is important for the employees as well as for the customers. Employee motivation is believed as one of the vital factors for tourism industry in order to operate business successfully and ensuring excellence services. In every sector the bosses and managers should try to raise the motivation of their staff. If the motivations of the company members are not provided, it will affect profitability directly. The lack of motivation of one staff affects other company members negatively.

In manager and staff relations, general manager philosophy and then department manager's own management style comes first. What the employees expect from the managers is that their directives should be clear and understandable. Of course, employees are entitled to a wage they earn according to their performance. The approach of managers to their employees can affect the perspective of staff towards them and workplace.

Namely, in the eyes of employees the managers should be fair, open-minded, trustworthy, responsible, committed person who acts as a friend, warns them when they are mistaken, and provides an environment where they can learn lessons from mistakes made. They need to believe that the company is motivating them to work efficiently and their needs are satisfied in the best possible way.

There are two main employee's motivation theory.

a)Douglas McGregor's X and Y Theory

The idea that a manager's attitude has an impact on employee motivation was originally proposed by Douglas McGregor. McGregor proposed two theories by which managers perceive and address employee motivation. He referred to these opposing motivational methods as Theory X and Theory Y management. Each assumes that the manager's role is to organize resources, including people, to best benefit the company.

Theory X

According to McGregor, Theory X management assumes the following: Work is inherently distasteful to most people, and they will attempt to avoid work whenever possible. Most people are not ambitious, have little desire for responsibility, and prefer to be directed. Most people have little aptitude for creativity in solving organizational problems. Most

people are self-centered. As a result, they must be closely controlled and often coerced to achieve organizational objectives. Most people resist change. Most people are gullible and unintelligent. For these reasons, it can be said that average people have very little creative ability to solve organizational problems. It is also effective to use the material reward system to ensure that people get into action.

Theory Y

Y theory has an entirely opposite conception of X theory. The higher-level needs of esteem and self-actualization are ongoing needs that, for most people, are never completely satisfied. As such, it is these higher-level needs through which employees can best be motivated.

Theory Y management makes the following assumptions: Work can be as natural as play if the conditions are favorable. People will be self-directed and creative to meet their work and organizational objectives if they are committed to them. People will be committed to their quality and productivity objectives if rewards are in place that addresses higher needs such as self-fulfillment. The capacity for creativity spreads throughout organizations. Most people can handle responsibility because creativity and ingenuity are common in the population. Under these conditions and assumptions, people will seek responsibility.

In every organization there are employees carrying X or Y attitudes. The main question is, how subordinates should stimulate and guide all employees toward organizational performance

According to classical management concept, there are four important criteria; (Forsyth P. 2006:18-20)

1- Planning: If everyone is aware of the collective vision, which will lead to prosperity and success of each team member, motivation and enthusiasm become the indivisible parts of all activities.

2- Recruitment and Selection: The most important issue when creating a successful team is choosing the appropriate staff for the team to recruit. The candidate has to be the right person for the entire team and job interviews are good tools for selection. Right selection of staff will also increase the motivation of the other members.

3- Organizing: Team is like a family, where mutual support and trust are the most important values. Well organized team activities motivate employees during working. Business success will come true by creating and maintaining a powerful team spirit at the workplace.

4- Staff Training and Development: Training programs have an effect that strengthens the motivation of employees. Having the employee set objectives and participate in the process of self-evaluation increases engagement and dedication.

b)Herzberg's Two-Factor Theory of Motivation

Another study on motivation was proposed by behavioral scientist Frederick Herzberg. His study is called a two-factor theory or the motivational factors and hygiene factors. According to Herzberg, there are some job factors that result in satisfaction while there are other job factors that create dissatisfaction. Another words satisfaction and psychological

growth is motivational factor and dissatisfaction is a result of hygiene factor. The nature of the job, given responsibilities, status, recognition, appreciation, work progress and promotion are the motivation factors. Employees find these factors intrinsically rewarding and the willingness and desire of the individual to work will increase. He will be more connected to the workplace. In the absence of these factors, the motivation of the employee is low and desire to work slows down.

So, according to Herzberg motivational factors briefly are;

- Recognition: Recognize your employee's achievement with positive feedback. They should be praised and recognized for their accomplishments by their managers,
- Achievement: Give employees a sense of achievement,
- Growth: For employees promotional and advancement opportunities will increase their performance,
- Responsibility to task: The employees must feel responsible for the job. The managers should minimize control and give them ownership of the work,

Meaningfulness of the work: The work should be interesting and challenging for the employee.

HYGIENE FACTORS

When it comes to hygiene, it is first of all to be protected from the environment that will damage our health and to take hygiene measures. In addition, healthy management of businesses is also technically regarded as a hygiene factor. Businesses must first be structured in legal, organizational and technical terms. Hygiene factors are factors that can lead the employee to dissatisfaction, being unhappy and finally lead him to leave the job. The elements like incorrect business policy, management style, working conditions, job security, wage level, relationships between the subordinates in the organization etc. are called hygiene factors. According to Herzberg, it is necessary to distinguish between the motivating factors that connect the person to the workplace and the performance, and the hygiene factors that push the person to pessimism and impurity.

Hygiene factors include: Company policy and administration: Company and administrative policies help employees understand basic rules of the workplace. They should be fair and clear. Working conditions: Working conditions are like working hours, rest periods, vacations, dress code and work schedules as well as the physical conditions and mental demands that exist in the workplace. Salary: Salary structure should be appropriate and reasonable, Status: The status of the employees in the company should be familiar and retained, Security: Job security of employees must be provided, Fringe benefits**:** Employers are also required to provide certain benefits to their employees. Fringe benefits are benefits in addition to an employee's salaries, like a company car, health insurance, or life insurance coverage etc.

CONCLUSION

The main target expected from the tourism industry worldwide is to bring the highest number of tourists and to provide maximum foreign currency inflow into the country. In

order to achieve this goal, all stakeholders of the industry, especially travel operators, depend on their balanced work in operations management to increase competitiveness, business profitability and market shares.

For the operations management in order to gain productivity, success and effectiveness, primarily destination management, innovation and motivation factors should work in a harmony within the scope of business dynamics.

When the global tourism activities are examined, the Destination Management Organization (DMO) approach carried out on a macro basis by the World Tourism Organization (UNWTO) has led to the frequent use of the concept of destination management, which was developed by other stakeholders, especially by the large-scale tourism enterprises.

Within the scope of destination management, the terminology of Destinaton Management Company (DMC) has been introduced as a new jargon to the tourism world by the travel operators.

As seen in the study, destination management sheds light on the difficult process brought about product by operation management process as it consists of very complex parts.

So, private sector, public institutions, municipalities, local residents and non-governmental organizations working independently of each other represent a complex structure to act in one line for the above-mentioned common goal.

From this point of view, it is possible by taking into account the main elements such as image, brand awareness, perception, fashion and social media, which are the basic elements of destination management.

When the factors affecting supply and demand are analyzed within the basic of law demand, but within the scope of the marketing process in tourism, it also depends on non-price factors and attraction factors of the destination. As seen in the study destination management consists of two regions, one of which is a tourist-generating region and the other is a tourist destination region,

As a result of examining the innovation factor among other indispensable elements of operations management, the diversity of products and services that make up the destination creates different results, causing the tourists travelling to the destination with different motives to be divided into different groups.

In addition to its unique characteristics of tourism industry, its fragile structure positively and negatively affects the behavior of potential tourists who desire to travel to the specific destination and also on the personnel working in the sector.

It is important for travel operators to engage themselves in original and innovative activities against the constantly changing tourist needs and expectations. Within the scope of the package tours, it is possible to change the shell and redesign of the products and services known in the market with innovative studies.

In this context, within the scope of innovative studies, it will be beneficial in terms of sales activities for travel operators to create different tour packages on the basis of countries.

It has been examined that the employees working in the same enterprises have the same criteria.

Today, travel operators have to create creative ideas in order to survive in the current developments in information and communication technologies, changing environmental conditions and increasing competition environment.

This study also examines the motivation of potential customers and employees working in the tourism industry.

In this context, the importance of pull and push factors of motivation that cause potential customers' destination preferences has been taken into account.

In this study, indispensable effects of destination management, innovation and motivation factors of operations management were examined.

REFERENCES

Abernathy W, Clark K.B. (1985) *Innovation: Mapping the winds of creative destruction.* Elsevier.

Buhalis D. (2003) *eTourism.* FT Prentice Hall, 1st published in 2003.

Cooper C. (2012) *Essentials of Tourism*, FT Prentice Hall, 1st published.

Cooper, C.P, Fletcher, J, Gilbert, D. Wanhill, S. and Shepherd, R. (1998) *Tourism Principles and Practice,* Second Edition, London: Longman.

Drakopoulos G. (2007) *A Practical Guide to Tourism Destination Management*, UNWTO, https://www.e-unwto.org/doi/book/10.18111/9789284412433

Eren E. (2001) *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi,* Beta Yayınları, 6. Baskı, İstanbul.

Forsyth P. (2006) How to Motivate People, The Issue of the Sunday Times-published by Kogan Page, Second Edition, London.

Hall, C.M. and Page, S.J. (2002) *The Geography of Tourism and Recreation*: Environment, Place and Space, 2nd Edition, London: Routledge.

Hisrich, R. and Peters, M. (1992) *Entrepreneurship-Starting, Developing and Managing a New Enterprise,* 2nd Edition. Homewood, Irwin: IL.

Hjalager, A. (2002) *Repairing innovation defectiveness in Tourism*. Volume 23, Issue 5.

Jafari J. (2000) *Encyclopaedia of Tourism,* Routledge, London and New York.

Leiper, N. (1990) Tourism Systems: An Interdisciplinary Perspective, Palmerston North, New Zealand.

Martin D. (2010) *Uncovering unconscious memories and myths for understanding international tourism behavior, Journal of Business Research,* Vol. 62, No. 4, USA

Middleton V & Clarke J. (2001) *Marketing in Travel and Tourism,* Butterworth Heinemann Publishing, Third Edition, U.K, 2001,

Mengü C. (2018) *Seyahat işletmelerinde yönetim ve operasyon stratejileri*, Modern Sentez. Detay Yayıncılık.

Mouthinho, L. (1987) *Consumer Behaviour in Tourism,* European Journal of

Marketing, Volume 21, Issue 10, U.K.

Moutinho L. (2011) *Strategic Management in Tourism,* 2nd Edition. Cabi Tourism Text, Can International.

OECD. (2006), *Innovation and Growth in Tourism.* Paris: OECD.

OECD (2004), https://www.oecd.org/tourism-2004

Page S & Connell J. (2009) *Tourism A Modern Synthesis,* South Western Cengage Learning, Third Edition, UK.

Peters M & Pikkemaat B. (2005) *Innovation in Hospitality and Tourism.* Haworth Hospitality Press.

Robinson P. (2009) *Operations Management in the Travel Industry*. CAB International.

Schiffman, L, O'Cass, A, Paldino, A, D'Alessandro, S & Bednall, D. (2011) *Consumer Behaviour,* 5th Edition, Pearson, Sydney, Australia.

Smith S.L.J. (1990) Annals of Tourism Research. Elsevier.

Schumpeter, J. (1961) The Theory of Economic Development, Oxford University Press, New York.

Sundbo, J. Orfilas-Sintes, F. & Sorensen, F. (2007) *The innovative behaviour of tourism firms-comperative studies of Denmark and Spain,* Research Policy, 36.

Swarbrooke, J. & Horner, S. (2007) *Consumer behaviour in Tourism,* Butterworth-Heinemann, Oxford.

Şimşek M.Ş. (1999) *Yönetim ve Organizasyon,* Nobel Yayınevi, 5. Baskı, Ankara.

Teare R, Sandelands E et al. (1994) *The Virtual Learning Organizations.* Big Bang Books.

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDE AYASOFYA'DA VAAZ VEREN MUTASAVVIFLAR

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Askeri KÜÇÜKKAYA
Harran Üniversitesi

Özet

Kültür tarihimizin önemli kaynaklarından olan Evliya Çelebi Seyahatnamesinde birçok konuda önemli bilgiler bulmak mümkündür. Evliya Çelebi gezip gördüğü yerlerin tarihi, kültürü, dini yaşantı ve sosyal hayatı hakkında değerli bilgiler sunmuştur. Bu bilgiler hakkında yapılan araştırma ve incelemelerde verdiği bilgilerin doğruya yakın ve doğru olduğu tespit edilmiştir. On ciltlik muhteşem Seyahatnamesinde verdiği bilgiler önemini halen korumaktadır. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde verdiği bilgilerden biri de fethin sembolü Ayasofya Camii'dir. Ayasofya hakkında verdiği genel bilgilerden başka, burada vaaz veren mutasavvıfların isimlerini vermiştir. Tasavvuf tarihi açısından bu önemli bir bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devletinin başkenti olan İstanbul'daki önemli tarikat şeyhlerinin Ayasofya'da vaaz verdiklerini bildirmesi de ayrıca önem kazanmaktadır. Halvetiyye'nin Cemaliyye, Celvetiyye, Şemsiîyye tarikatının önemli mutasavvıflarından bazılarının vaaz şeyhliği yaptıklarını da Seyahatname'de görmekteyiz. Bunlardan biri Celvetiyye tarikatının kurucusu olan Aziz Mahmud Hüdâyî'dir. Üsküdar'da kurduğu tekkesiyle dini ve tasavvufi hizmetlerini vermesinin çevreye manevi hava kazandırdığını öğrenmekteyiz. Sultan Ahmed Camii'ne temel şeyhi olarak görevlendirilmesi de ayrıca önemlidir. Osmanlı padişahları ile iyi münasebetler kurması tarikat ehlinin sosyal ilişkilerde de önemli derecede rol oynayabileceğini göstermektedir. Bir diğer vaaz şeyhi Emir İştibî Abdülkerim Efendi'dir. Bu kişinin tasavvuf eğitimi yanında fıkıh konusunda da otoriter olması önemli bir bulgudur. Aslen Bosnalı olan Kadızâde Mehmed Efendi'nin de çeşitli medreselerde eğitim gördükten sonra tarikata intisap etmesi ve Ayasofya'ya kürsi vaizliğine getirilmesi de önemli bir husustur. Cerrah Şeyhi İbrahim Efendi'nin de iyi bir fakih ve tasavvuf ehli olduğunu öğrenmekteyiz. Tercüman Şeyhi Ömer Fânî Efendi'nin iyi bir hatip ve şair olmasının yanında aynı zamanda tasavvuf ehli olduğu görülmektedir. Ayasofya Camii'nde kürsi vaizliğini ifa eden önemli bir şahsiyette Abdülmecid Sivâsîdir. Yine Beşiktaşlı Yahya Efendi ve Kudsi Efendi'nin de Ayasofya'da vaaz verdiklerini de Seyahatnamede öğrenmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Ayasofya, Mutasavvıf, Kürsi şeyhi.

MUTASAVVIFS PROMISING IN THE AYASOFYA İN EVLİYA ÇELEBİ TRAVEL

Abstract

It is possible to find important information on many subjects in the Travel Book of Evliya Çelebi, which is one of the important sources of our cultural history. Evliya Çelebi provided valuable information about the history, culture, religious life and social life of the places he visited. It has been determined that the information given in researches and examinations on this information is true and accurate. The information he gave in his

magnificent Ten-volume Travel Book still remains important. One of the information Evliya Çelebi gave in his Travel Book is the symbol of conquest, Hagia Sophia Mosque. Apart from the general information he gave about Hagia Sophia, he gave the names of the Sufis who preached here. This is important information in terms of the history of Sufism. It is also important that the prominent sect sheikhs in Istanbul, the capital of the Ottoman Empire, preached in Hagia Sophia. We also see in the Seyahatname that some of the important Sufis of the Jamaliyya, Celvetiyye and Şemsiîyye orders of Halvetiyye were preaching sheikhs. One of them is Aziz Mahmud Hüdâyî, the founder of the Celvetiyye sect. We learn that giving religious and mystical services with the tekke he established in Üsküdar brings a spiritual atmosphere to the environment. It is also important to assign the Sultan Ahmed Mosque as the main sheikh. Establishing good relations with the Ottoman sultans shows that the people of the order can play an important role in social relations. Another preaching sheikh is Emir Istibî Abdülkerim Efendi. It is an important finding that this person was authoritarian in fiqh besides his Sufism education. It is also an important issue that Kadızâde Mehmed Efendi, who was originally from Bosnia, joined the sect after he was educated in various madrasas and was appointed as a preacher to Hagia Sophia. We learn that Surgeon Şeyhi İbrahim Efendi was also a good jurist and a sufist. It is seen that the translator Şeyh Ömer Fânî Efendi was not only a good orator and poet, but also a master of Sufism. An important figure who served as a preacher in the Hagia Sophia Mosque is Abdülmecid Sivasî. In the Travel Book, we learn that Beşiktaş's Yahya Efendi and Kudsi Efendi also preached in Hagia Sophia.

Keywords: Evliya Çelebi Seyahatname, Hagia Sophia, Sufi, Kürsi sheikh.

1.Giriş

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, 17. Yüzyıl Osmanlı döneminin sanat, edebiyat, kültür ve sosyal hayatındaki örf-adetlerinin yanında, dini hayatına dair önemli bilgiler verilmiştir. Seyahatnamede dini ve tasavvufî kültürün çeşitli tezahürleri hakkında verilen değerli bilgileri bulmak mümkündür. Evliya Çelebi, gezdiği ve gördüğü camiler, medreseler, tekkeler, dergâhlar, şeyhler, dervişler ve diğer dini hizmetlerinin büyük bir kısmını detaylıca ele almıştır.

Ele aldığı mabetlerden bir tanesi de fethin sembolü olan Ayasofya'dır. Ayasofya tarihi ve işgal ettiği konum ve anlam itibariyle muhteşem bir yapıdır. Evliya Çelebi, Ayasofya'yı tanıtırken *"Mâbed-i kadîm Ayasofya-i Kebir"* ifadesini kullanır. İlk önce Ayasofya'nın şekli ve yeryüzünün muhteşem süslü binası olarak tanıtır.[1] Daha sonra dört minaresi hakkında detaylıca bilgi verir.[2] Ayasofya gibi muhteşem ve büyük bir Camii'nin dini ve diğer hizmetlerini yürütenlerin olduğunu bildirir. Bunlar imamlar, hatipler, şeyhler, mevlidhanlar, müderrisler, müezzinler ve diğer görevlilerle birlikte yaklaşık iki bin kişinin çalıştığını ifade eder. Büyük bir mabed olduğundan yıllık giderinin de oldukça yüksek olduğunu belirtir.[3] Evliya Çelebi Ayasofya'daki makamlar hakkında da bilgi verir. Verdiği bilgiye göre

[1] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Nşr. Orhan Şaik Gökyay (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996), 50-51.
[2] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Gökyay, 52.
[3] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Gökyay, 53.

Ayasofya'da; Hz. Süleyman, Hızır (a.s), Hz. Mesleme, Ebû Eyyub Ensârî, Ömer b. Abdülaziz, Harunu'r- Reşid, Seyyid Battal Gazi, Baba Cafer Sultan, Şeyh Maksud, İskender-i Zülkarneyn ve Kırklar Makamının olduğunu söyler.[4] Ayrıca; Havariyyun, Makam-ı Akşemseddin, Terlerdirek Ziyaretgâhı, Kıblekapısı, Ayasofya'nin Kuyusu, Kubbenin altındaki altıntop (hassa-i altun top), Hz. İsa'nın beşiği, Hz. İsa teknesi, Yedilerkapısı gibi makamların da tanıtımını yapar.[5]

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde IV. Murad (ö. 1049/1640)[6] tarafından Ayasofya'da her gün bir mutasavvıfın vaaz vermek için görevlendirildiğini öğrenmekteyiz. Bunlar; Emir İştibî Abdülkerim Efendi, Kadızâde Mehmed Efendi, Cerrah Şeyhi İbrahim Efendi, Tercüman Şeyhi Ömer Fânî Efendi, Aziz Mahmud Hüdâyî, Abdülmecid Sivasî, Kudsi Efendi[7] ve Ayasofya'da vaaz verdiğini bildirdiği Beşiktaşlı Yahya Efendi'dir.[8]

2.Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Ayasofya'da Vaaz Veren Mutasavvıflar

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde verilen bilgiye göre IV. Murad tarafından Ayasofya'da vaaz vermek için çeşitli tarikatlara mensup şeyhler görevlendirilmiştir. Ayasofya'da birer gün vaaz vermek için görevlendirilen bu mutasavvıfların İstanbul'da ilim ve tasavvuf konusunda tebarüz ettikleri görülmektedir.

2.1.Emir İştibî Abdülkerim Efendi:

Halvetiyye Tarikatının kollarından Cemâliyye Şubesine mensup bir mutasavvıftır. Vaiz Emir olarak tanınmıştır. Aslen İştibli'dir. Seyyid olduğunu söyleyenler vardır.[9] Emir İştibî Abdülkerim Efendi 1562-63 yılları arasında Şam kadılığını yaptı. Daha sonra buradan hac ibadetini yapmak üzere ayrıldı. Hacdan sonra Yemen'e gitti. Burada birçok tarikat şeyhi ile görüştü.[10] Daha sonra Mısır'a gitti. Burada Melâmî şeyhlerinden Yusuf Acemî ile karşılaştı. Kendisine intisap etti. Memleketi İştib'e döndükten sonra halvet ve riyazette bulundu.[11] Sofya'da Halvetiyye'nin Cemaliyye kolu şeyhlerinden Kurd Mehmed Efendi'ye intisap etti. Kendisinden tarikat eğitimini aldıktan sonra İstanbul'a döndü. Birçok medresede eğitim verdi. Ayasofya ve Süleymaniye Camilerinde vaizlik yaptı. Kurd Mehmed Efendi'nin vefatından sonra yerine postnişîn oldu. 1603 yılında Şeyhü'l-Harem göreviyle Medine'ye gitti. Medine'de bir yıl kaldıktan sonra tekrar İstanbul'a döndü.

Hitabeti çok etkili bir vaizdi. Ayasofya ve Süleymaniye'de verdiği vaazdan sonra sorulan soruları kaynak göstererek cevap verirdi. Cemaat verilen cevapları kâğıtlara yazarak

[4] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Gökyay, 53.
[5] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Gökyay, 56-57.
[6] Ziya Yılmazer," Murad IV" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2006), 31:177-183.
[7] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Gökyay, 52.
[8] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Gökyay, 54.
[9] Nev'îzâde Atâullah Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti'ş-Şekâik,* Neş. Abdülkadir Özcan (İstanbul: yy. 1989), II:597. Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliyâ*, Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz (İstanbul: Seha Neşriyat, 1991), III: 229., Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfîler, Devlet ve Ulemâ* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2001),124.
[10] Atâyî, *Şekâik,* 597., Vassaf, *Sefine*, III:229.Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 124.
[11] Mahmud Celâleddîn Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye*, Haz. M. Serhan Tayşî (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1993), 602.

İstanbul'un her tarafına yayardı. İlmî dirayeti herkes tarafından kabul edilirdi. Memleketinde birçok imaretler yaptırdı. Estergon Seferine katıldı. Fethin gerçekleşeceği tarihi bir yıl önceden keşf yoluyla haber verdi. 1606 yılında İstanbul'da vefat etti. İrşad görevini yürüttüğü Sokollu Mehmed Paşa Tekkesine defnedildi.[12]

2.2.Kadızâde Mehmed Efendi:

Aslen Bosnalı olan Mehmed Efendi dini ilimleri tahsil ettikten sonra İstanbul'a geldi. Burada Cemaliyye şeyhlerinden Emir İştibî Abdülkerim Efendi'ye intisap etti. Sokollu Mehmed Paşa tekkesinde tarikat hizmetini yürütmüştür. Şeyhinin vefatından sonra yerine postnişîn oldu. Büyük Kadızâde lakabıyla tanınmıştır. 1624 yılında Ayasofya Camii Kürsi Şeyhliğine getirilmiştir. 1632 yılında vefat etmesine kadar Ayasofya Vaizliği görevini ifa etmiştir. Kabri, Sokollu Mehmed Paşa Tekkesinde bulunan şeyhi İştibî Emir Abdülkerim'in yanındadır.[13]

2.3.Cerrah Şeyhi İbrahim Efendi:

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre Ayasofya'da vaizlik yapan mutasavvıflardan biri de Cerrah Şeyhi İbrahim Efendi'dir.

Cerrah Şeyhi İbrahim Efendi, İstanbul'daki medreselerde fıkıh konusunda eğitim gördü. Sayılı fıkıh âlimleri arasında sayılırdı. Daha sonra tasavvufa meyletti. Halvetiyye'nin Cemaliyye kolu şeyhlerinden Emir İştibî Abdülkerim Efendiye intisap etti. Kendisinden hilafet aldı.[14] Piyâle Paşa Camii'nde imamlık ve tekke şeyhliği yaptı. Sadrazam Cerrâh Mehmed Paşa Camii'ne ilk Cuma vaizi olarak atandı.[15] 1042/1633 tarihinde vefat etti.[16] Fatih Şehremini Nevbahar Mahallesi Millet Caddesi Özbek Süleyman Sokağında bulunan Koruklu Tekkesine defnedildi.[17]

2.4.Tercüman Şeyhi Ömer Fânî Efendi:

Tercüman Şeyhi Ömer Fâni Efendi Üsküb'e bağlı Demre kasabasında dünyaya geldi. Eğitimine burada başladı. İlmini daha da ilerletmek için İstanbul'a geldi. Süleymaniye Medresesinde eğitim gördü. 1591 yılında Süleymaniye Medresesinden mezun oldu. Tasavvufa meyli vardı. Halvetiyye'nin Cemaliyye şeyhlerinden Bosnalı Abdülmümin Efendi'ye intisap etti. Yanında tarikat eğitimini aldıktan sonra halifesi oldu. Aynı zamanda şeyhinin kızı ile de evlendi. Şeyhi ve kayınbabasının vefat etmesiyle 1596 yılında Tercüman Yunus Tekkesi postnişini oldu. Sultan Selim, Sultan Mehmed, Süleymaniye ve Ayasofya

[12] Atâyî, *Şekâik,* 597., Hulvî, *Lemezât,* 602., Vassaf, *Sefine,* III:229., Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf,* 125.
[13] Atâyî, *Şekâik,* 597., Hüseyin Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-Cevâmî* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1281), I:194., Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf,* 126.
[14] Süleyman Sa'deddin Müstakimzâde, *Hülâsatü'l-Hediyye* (İstanbul: Millet Kütüphanesi, AEŞ, nr. 1082), vr.666., Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*. Haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1:101., Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf,* 128.
[15] Atâyî, *Şekâik,* 765.Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf,* 128.
[16] Atâyî, *Şekâik,* 765., Müstakimzâde, *Hülâsatü'l-Hediyye,* vr. 67a.
[17] Müstakimzâde, *Hülâsatü'l-Hediyye,* vr. 67a., Mustafa Özdamar, *Dersaâdet Dergâhları* (İstanbul: Kırk Kandil Yayınları, 1994.),121., Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf,* 128.

Camiilerinde kürsi şeyhliğini yaptı. "Tefsîrî" ve "Sultânü'l-Müfessirîn" lakabıyla tanınmıştır.[18] Hafız olup "Fânî" mahlasıyla şiirler yazmıştır.[19]

Tercüman Şeyhi Ömer Efendi 1625 yılında bir berat gecesi vefat etti.[20] Evliya Çelebi Şeyh Ömer Efendi'nin kendi katırının tepmesiyle vefat ettiğini söyler.[21] Dervişali Mahallesi, Fethiye Dıraman Caddesi üzerinde bulunan tekkesinde defnedildi. Günümüzde Camii dışında külliyeden hiçbir eser bulunmamaktadır.[22]

2.5.Aziz Mahmud Hüdâyî:

Ayasofya ve Sultan Ahmed Camiilerinde vaaz şeyhliğini yapan zatlardan biri de Bayramiyye tarikatının bir kolu olan Celvetiyye'nin kurucusu Aziz Mahmud Hüdâyîdir.[23]

Evliya Çelebi, Hüdâyi'nin Sivrihisar'da[24] doğduğunu söylese de, kaynaklar Koçhisar'da doğduğuna dair bilgiler vermektedir.[25] İyi bir medrese eğitimini gören Aziz Mahmud Hüdayi, Osmanlı döneminde yetişen tarikat pîrlerindendir. Otuza yakın eser yazmıştır. Celvetiyye, sağlığında ve vefatından sonra İstanbul, Bursa ve Balkanlarda yayılmıştır.[26]

Evliya Çelebi, Aziz Mahmud Hüdâyî'yi ziyaret etmiş, hayır dualarını almıştır. Kendisini hırkasının eteği ile örterek "Manevi evladımız olsun" şeklinde dua etmiştir. Evliya Çelebi, bundan dolayı iftihar ettiğini belirtir. [27]

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Üsküdar'a yerleşmesi sonucu, halk Celvetiyye tarikatına büyük bir sempati duymuştur. Yapılan sohbet ve zikir meclislerinde, tekbir ve ilahilerle tasavvufî hayatın atmosferi Üsküdar'a hâkim olmuştur[28] Aziz Mahmud Hüdâyi, Sultan Ahmed Camii'nin yapılışında temel şeyhi olarak görevlendirildi.[29]

Evliya Çelebi, I. Ahmed'in Aziz Mahmud Hüdâyi hazretlerine gösterdiği hürmetten dolayı arkasından yürüdüğünü söyler.[30] Aziz Mahmud Hüdâyi, devrin padişahlarıyla yakın ilgi kurdu. III. Murad, I. Ahmed ve II. Osman gibi padişahlarla yakın ilişkiler içinde olmuştur. IV. Murad'a saltanat kılıcını kuşatmış, Ferhad Paşa ile Tebriz seferine katılmıştır.[31] Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre Aziz Mahmud Hüdayî, Girit Adasının fethi için I. Ahmed'i ikna eden bir grubun içinde de bulunmuştur. [32] Evliya Çelebi, yedi padişahın

[18] Atâyî, *Şekâik,* 759.Hulvî, *Lemezât,* 604.Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 133.
[19] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Haz.O Şaik Gökyay (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996),I:161.
[20] Atâyî, *Şekâik,* 759.
[21] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Gökyay. I:161.
[22] Özdamar, *Dergâhlar,* 97., Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf,* 133.
[23] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Gökyay,52.
[24] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Nşr. Ahmed Cevdet (İstanbul: İkdam Matbaası, 1314), I:479.
[25] Hasan Kamil Yılmaz, *Azîz Mahmud Hüdâyi ve Celvetiyye Tarikatı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980),41., Hasan Kamil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4:338-340.
[26] Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1998),264.
[27] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Cevdet, I:479.
[28] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Gökyay,204.
[29] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Cevdet, I:161-216.
[30]Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Cevdet, I:214.-479.
[31] Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî" 4: 399.
[32] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Cevdet, II:161-162-163.

Hüdâyî'nin elini öptüğünü, 170.000 müridinin olduğunu da söyler.[33] Aziz Mahmud Hüdâyî 1628 tarihinde vefat etti. Kabri Üsküdar'daki tekkesindedir. Sevenlerinin ve ruhuna fatiha okuyanlar için yaptığı " Denizde boğulmasınlar, ahir ömürlerinde fakirlik görmesinler ve imanlarını kurtarmadıkça gitmesinler" şeklindeki duası nedeniyle türbesi İstanbul'da en çok ziyaret edilenler arasında yer almaktadır.[34]

2.6.Abdülmecid Sivâsî:

Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolu şeyhlerinden olan Abdülmecid Sivâsî 971/1563 tarihinde Zile'de doğdu. İlk eğitimini aynı zamanda Halvetî şeyhlerinden Abdülmecid Şirvânî'nin halifesi olan babasından aldı. Dinî ilimlerini de Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolunun kurucusu olan amcası Şemseddîn Sivâsî'den tahsil gördü. Otuz yaşında amcası Şemseddîn Sivâsî'ye intisap etti.[35] Abdülmecid Sivâsî'nin Horasan'dan gelen ailesinin seyyid olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.[36] Şeyhi Şemseddin Sivâsî tarafından halkı irşad amacıyla Zile'ye görevlendirildi. Burada Halveti-Şemsî dergâhında irşad hizmetini verdi. Sivas'ta bulunan şeyhi Şemseddin Sivâsî'nin vefatından sonra yerine geçen iki halifenin de vefat etmelerinden dolayı Sivas'a gelip dergâhta oturdu. Sivas ve çevresinde Şemsiyye tarikatının yayılmasında büyük hizmetleri oldu. Sultan III. Mehmed kendisini İstanbul'a davet etti. Padişahın emriyle Ayasofya Camii'nde vaaz vermekle görevlendirildi. Sultan Ahmed Camii'nin açılışında ilk vaazı verdi. 1639 yılında vefat etmesine kadar Cuma vaizliğini sürdürdü. Eyüp Nişanca'da bulunan evinin bahçesine defnedildi. Vefatından iki sene sonra IV. Murad ve Sultan İbrahim'in annesi Kösem Mehpeyker Valide Sultan tarafından kabrinin üzerine bir türbe yapıldı.[37]

2.7.Kudsi Efendi:

Seyahatnamede bildirildiğine göre, Ayasofya'da vaaz şeyhliğini yapanlardan biri de Kudsi Efendi'dir.[38] Evliya Çelebi'nin haber verdiği Kudsi Efendi'nin, muhtemelen Celvetiyye tarikatına mensup dönemin Nakîbüleşrâfı Kudsizâde olduğu tahmin edilmektedir. Kudsîzâde, Celvetiyye tarikatının önemli mutasavvıflarından Osman Fazlî Efendi'ye intisap etmiştir. Kudsi Efendi, maddi bakımdan fakir olan şeyhine Atpazarı'nda bulunan bir arsasını hediye etmiştir. Osman Fazlî Efendi'de bu arsada bir ev ve tekke yaptırmıştır. Osman Fazlî Efendi buraya taşındıktan sonra maddi sıkıntılardan kurtulmuş ve Atpazarî lakabıyla tanınmıştır.[39]

2.8.Beşiktaşlı Yahya Efendi:

[33] Evliya Çelebi, *Seyahatname,* Cevdet, I:479.
[34] Yılmaz, " Aziz Mahmud Hüdâyî", 4: 338-340.
[35] Cengiz Gündoğdu, " Sivâsî, Abdülmecid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2009), 37:286-287.
[36] Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf,* 198.
[37] Gündoğdu, "Sivâsî, Abdülmecid", 37:286-287., Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf,* 198.
[38] Evliya Çelebi, *Seyahatname,* Cevdet,52.
[39] İsmail Hakkı Bursalı, *Tamâmü'l-Feyz,* Selimağa Kütüphanesi, Hüdâî Efendi, nr. 455,54a-b., Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf,* 367.

Beşiktaşlı Yahya Efendi 1495 yılında Trabzon'da doğdu. Kendisi müderris, şair ve sûfi olarak bilinir. Babası Şâmî Ömer Efendi Trabzon kadısı iken, II. Bayezid'in oğlu Şehzade Selim de Trabzon sancak beyliğini yapıyordu. Aralarında bir dostluk meydana gelmişti. Beşiktaşlı Yahya Efendinin doğumundan birkaç gün sonra Şehzade Selim'in oğlu Süleyman doğmuştu. İlerleyen günlerde Süleyman'ın annesinin sütü yetmediğinden, Yahya Efendi'nin annesi Afîfe Hatun Şehzade Süleyman'a süt vermişti. Bundan dolayı Yahya Efendi ile Kanuni Sultan Süleyman'ın sütkardeşi oldukları belirtilir.

Çocukluğu ve gençliği Trabzon'da geçti. Medrese eğitimini gördü. Bu arada sık sık bir mağarada inzivaya çekildiği de rivayet edilir. Yavuz Sultan Selim'in tahta geçmesinden sonra Şehzade Süleyman ile birlikte İstanbul'a geldi. Eğitimini Zenbilli Ali Efendi'nin yanında tamamladı. Birkaç medresede müderrislik yaptıktan sonra Beşiktaş'ta satın aldığı bir arazide kurduğu dergâhta irşad ve dini hizmetlerini yürüttü. 4 Mayıs 1571 yılında bir kurban bayramı gecesi vefat etti. Cenaze namazını Ebu Suud Efendi Süleymaniye'de kıldırdı. Cenazesi Beşiktaş'taki dergâhına defnedildi.[40]

3.Sonuç

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Ayasofya'da vaaz vermek için görevlendirilen mutasavvıfların etki sahası geniş olan tarikat mensuplarından olduğunu öğrenmekteyiz. Bu tarikatlar Halvetiyye, Cemaliyye, Şemsiyye ve Celvetiyye'dir. Tarikat şeyhlerin tasavvufi eğitimleri yanında medrese tahsilini de ikmal ettikleri görülmektedir. Dönemin toplumu üzerinde tesirli olan bu mutasavvıfların tefsir, fıkıh ve diğer dini bilgileri yanında şair ve iyi birer hatip oldukları da ortaya çıkmaktadır. Özellikle Aziz Mahmud Hüdâyî ve Tercüman Şeyhi Ömer Fânî Efendi'nin şair olmaları ve divan sahibi olmaları da önemli bir husustur. Saray ve çevresi ile iyi ilişkiler içerisinde olan Aziz Mahmud Hüdâyî ve Beşiktaşlı Yahya Efendi'nin vaaz şeyhi olarak görevlendirilmeleri de ayrıcı önemlidir. Bu konu Osmanlı Sultanlarının mutasavvıflarla iyi ilişkiler içerisinde olduklarını göstermesi açından mühimdir. Yine, Osmanlı Padişahlarının Ayasofya'ya özel bir önem verdiğini, bizzat vaiz tayin etmelerinden anlaşılmaktadır. Görevlendirilen bu vaizlerin tasavvuf ve tarikat erkânından seçilmeleri de tasavvuf tarihi açısından önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.Kaynakça

Atâyî, Nev'îzâde Atâullah. *Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti'ş-Şekâik,* Neş. Abdülkadir Özcan. İstanbul: yy. 1989.

Bursalı, İsmail Hakkı. *Tamâmü'l-Feyz,* Selimağa Kütüphanesi, Hüdâî Efendi, nr. 455.

Cengiz Gündoğdu, "Sivâsî, Abdülmecid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 37:286-287. İstanbul: TDV Yay, 2009.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Nşr. Ahmed Cevdet İstanbul: İkdam Matbaası, 1314.

Evliya Çelebi. *Seyahatname*. Haz. Orhan Şaik Gökyay (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.

[40] Haşim Şahin, "Yahyâ Efendi, Beşiktaşlı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43:243-244.

Hulvî, Mahmud Celâleddîn. *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye*, Haz. M. Serhan Tayşî İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1993.

Müstakimzâde, Süleyman Sa'deddin. *Hülâsatü'l-Hediyye*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, AEŞ, nr. 1082.

Özdamar, Mustafa. *Dersaâdet Dergâhları*. İstanbul: Kırk Kandil Yayınları, 1994.

Süreyya, Mehmet. *Sicill-i Osmânî*. Haz. Nuri Akbayar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Şahin, Haşim. "Yahyâ Efendi, Beşiktaşlı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43:243-244. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Vassaf, Hüseyin. *Sefine-i Evliyâ*, Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz İstanbul: Seha Neşriyat, 1991.

Yılmaz, Hasan Kamil. *Azîz Mahmud Hüdâyi ve Celvetiyye Tarikatı.* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980.

Yılmaz, Hasan Kamil. "Aziz Mahmud Hüdâyî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 4:338-340. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yılmaz, Hasan Kamil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1998.

Yılmaz, Necdet. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfîler, Devlet ve Ulemâ* İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2001.

Yılmazer, Ziya. "Murad IV" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31:177-183. İstanbul: TDV Yayınları 2006.

SOKAKTA ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN ÇALIŞMA KOŞULLARI VE BEKLENTİLERİ

Öğr. Gör. Semra AKTO
Mardin Artuklu Üniversitesi
Doç.Dr. Ayşegül ULUTAŞ KESKİNKILIÇ
İnönü Üniversitesi

Özet

Bu çalışmada sokakta çalışan çocukların çalışma koşullarının ve beklentilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma verilerini toplamak için odak grup görüşmesi yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın örneklemini, Diyarbakır'da sokakta çalışan işçi çocuklar oluşturmaktadır. Sokakta çalışan çocuklara soru ve cevaplara dayalı olarak bir saat içerisinde 9 soru yöneltilmiştir. Araştırma sonucunda sokakta çalışan çocukların daha çok aileyi geçindirmek durumunda kaldıkları için çalıştıkları, baskı-şiddet-uyarı gibi sorunlarla karşılaştıkları, hem yaşam koşullarının hem de beklentilerinin maddi kaygı doğrultusunda olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sokakta çalışan çocuk, yaşam koşulları, gelecek beklentisi.

WORKING CONDITIONS AND EXPECTATIONS OF CHILDREN WORKING ON THE STREET

Abstract

In this study, it was aimed to determine the working conditions and expectations of children working on the street. Focus group interview method was used to collect research data. The sample of the study consists of children working on the streets in Diyarbakır. Based on the questions and answers, 9 questions were asked to the children working on the street in one hour. As a result of the study, it was revealed that children working on the street mostly work because they have to support the family, face problems such as pressure-violence-warning, and that both their living conditions and expectations are in line with financial anxiety.

Keywords: Children working on the street, living conditions, future expectations.

GİRİŞ

Ülkemizde çalışan çocukların çalışma şartları; mevsimlik tarım işi, sokak şartlarında yapılan işler, kayıt dışı işler, kentsel olmayan yerleşim birimlerinde ve ev işlerinde olan şeklinde belirtilmektedir (Bilgin, 2008). Çocukların çalıştırılarak emeklerinden yararlanılmasının başta gelen sebepleri göç, yoksulluk, anne-babaların işsiz olması ve çocukların çalışmasına yönelik kültürel değerler önde gelenler arasındadır; fakat sokakta çalışan çocuk sayısındaki artış göçlerden kaynaklanan kentsel yoksulluktan dolayı ülkemizde önemli bir sorun haline gelmiştir. Göçün artmasından dolayı sosyal problemlerde de artış görülmektedir. Bu problemlerden en dikkat çekici olanları işsizlik, yoksulluk, sosyal dışlanma, sosyal sermayedeki dönüşümler, suç ve şiddet şeklinde ifade edilebilir.

Ekonomideki sorunlar, çocukların ailenin geçimini sağlamak için sokakta çalışmaya ihtiyaç duymalarına neden olmuştur (Kızmaz & Bilgin, 2010). Evin geçimini büyük oranda üstlenen ebeveynin hastalık ve yaşlılık durumu, çocuk ve aile arasındaki çatışmalar da çocukların sokakta çalışmasına neden olan unsurlar arasındadır (Yükseker, 2006). Çocukların isteklerine engel olunması, davranışlarına eleştirel yaklaşılması, aşağılanarak gururuna zarar verilmesi, çocuğun ağır düzeyde cezalandırılması, çocukların ağır işlere yöneltilmesi, evden kovularak ya da evi terk etme konusunda tehdit edilmesi, çocuğu aileden uzaklaştırarak sokağa itebilmektedir. Olumsuz tutum ve davranışlar sergileyen üvey anne-babaların çocuğa karşı davranışları da çocukların sokağa kaçma ve sokakta yaşama davranışını tetiklemektedir. Ailesi ile çatışma halinde olan çocuğun ailesine tutumları olumsuz olabilmekte ve evden uzaklaşarak sokakta çalışıp yaşayabilmektedir (Bayraktar, 2007; Alabay, 2018). Sokakta çalışan çocukların insanlar tarafından azarlanması, dayağa ve küfre maruz kalması, çocuğun kazandığı paranın ebeveynler tarafından alınması çocuğun kendini değersiz hissetmesine, ailesine karşı duygusal bağının zayıflamasına, insanlardan korkmasına yol açabilmektedir (Bayraktar, 2007). Çocukların geçim sağlamak için çalıştıkları, hayatın olumsuz şartları ile erken yaşta karşılaşmaları, her türlü tehlike ile karşılaşma durumları, aileden bağımsız şekilde sokakta vakit geçirmeleri bu nedenle de ailenin desteğini az hissetmeleri, maddi ve manevi sorunlar çocukları sokağa yönlendirdiğinden çalışma koşullarının ve beklentilerinin neler olduğunun tespit edilmesi bir ihtiyaç olarak düşünülmüştür. Bu çalışma, yaşamlarını sokakta çalışarak geçirmenin neden olabileceği sorunların üstesinden gelinmesi, gerekli önleyici çalışmaların yapılması ve mevcut durumun saptanması açısından önemlidir. Çocuklar sokakta çalışırken denetimin güç olduğu işyerlerinde çalışabildiğinden sağlıkları tehlikeye girebilmektedir. Ayrıca bu çalışma, sokakta çalışan çocukların madde bağımlılığı, fuhuş, suç, yoksulluk, eğitimsiz kalma, şiddet, iş kazaları, şiddet, kaza gibi istenmeyen durumlarla karşılaşmalarını engellemek için müdahale programları geliştirilmesi açısından bir ihtiyaç tespiti olarak değerlendirilebilir.

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden odak grup görüşmesi tekniği kullanılmıştır. Nitel araştırma, tümevarım ile olayları ve olguları doğal ortamlarında, çalışmaya katılanların bakış açılarını anlayarak yansıtmaya odaklanan araştırmadır. Nitel araştırma yöntemleri doğal ortama duyarlıdır. Araştırmacı katılımcı rolündedir. (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Odak grup görüşmesinde belli bir konuda belli bir çalışma grubunun düşüncelerini öğrenmek amacıyla tartışma planı yapılır (Baş, Çamır, & Özmaldar, 2008). Karşılıklı etkileşimler sonucunda, katılımcılar birbirlerinin duygu ve düşüncelerinden etkilenebilirler. Katılımcıların gerçek algı, duygu ve düşüncelerine ulaşılması amaçlanır (Çokluk, Yılmaz & Oğuz, 2011).

Evren ve Örneklem

Çalışmaya 9 çocuk katılmıştır ve çocukların tamamı erkektir. Çocukların yaşları ise 12 ile 16 arasında değişmektedir. Eğitim durumları, ortaokul ve lise düzeyindedir. Okula devam eden çocuk sayısı 7, okulu terk eden çocuk sayısı ise 1'i ortaokul, 1'i de lise olmak üzere

toplam 2 kişidir. Çalışmaya katılan çocukların kardeş sayısı 7'sinde 4 ve üstü, 1'inde 3 olarak tespit edilmiştir. Çocuklardan 1'i ise kardeş sayısını belirtmemiştir. Çocukların tümü aileleriyle birlikte kaldığını beyan etmişlerdir. Çocuklardan bazılarının semt pazarında, araç yıkamada, mobilyacıda, sanayide ve dönercide çalışırken bazıları da simit satarak, kıraathanede çırak olarak ve kurye olarak çalışmaktadırlar.

Veri Toplama Araçları ve Verilerin Toplanması

Görüşmeler, yarı yapılandırılmış görüşme formu ile yapılmıştır. Kişisel Bilgi Formu'nda cinsiyet, yaş, eğitim durumu, okula devam durumu, kardeş sayısı, kimin yanında kaldığı, sokakta ne iş yaptığı ile ilgili sorular yer almaktadır. Görüşme Formunda ise 1. Sürekli mi çalışıyorsun yoksa bazı dönemler mi? 2. Günlük kazancın nedir? yeterli oluyor mu? 3. Günlük kazancını kime harcıyorsun? 4. Çalışırken ne gibi sorunlarla karşılaşıyorsun? 5. İleriki yaşamında nasıl bir işte çalışmak istersin? 6. Bu işi yapmanın en önemli nedeni nedir? 7. Ailenin senin geleceğin ile ilgili beklentileri nelerdir? 8. Fırsatın olsaydı çalışmak yerine ne yapmak isterdin? 9. Gelecekle ilgili planların/ hayallerin nelerdir? soruları yer almaktadır. Soruların kapsam, amaç, anlaşılırlık, homojenlik bakımından değerlendirilmesinde uzman görüşüne başvurulmuştur. Çalışmada gönüllü katılıma özen gösterilmiştir. Katılımcılarla çalıştıkları mahallenin bir kıraathanesinde sessiz bir ortam oluşturularak görüşme sağlanmıştır. Kıraathanenin masalarından U şeklinde bir masa oluşturulmuş ve masanın etrafından toplanarak görüşme gerçekleştirilmiştir. Başlangıçta kendilerini tanıtmalarına imkan sunulmuştur. Soruların çocukların günlük konuşmalarına benzer doğrultuda, sohbet tarzında ve cevaplarına dayalı bir sıra ile çocuklara yöneltilmesine özen gösterilmiştir. Katılımcılara herhangi bir yönlendirme yapılmamış ve etkileşime girmeleri teşvik edilmiştir.

VERİLERİN ANALİZİ

Çalışan çocukların sorulara verdikleri cevaplar betimsel analiz yöntemi ile analiz edilerek "çalışma koşulları ve beklentileri" şeklinde tek tema şeklinde ele alınmıştır. Çocuklara kodlar verilerek cevapları sunulmuştur. Betimsel analizde, katılımcıların görüşlerini yansıtmak için doğrudan alıntılara yer verilebilir. Çalışma bulguları, düzenlenmiş ve yorumlanmış şekilde sunulur. Bu nedenle araştırma verileri, sistematik ve açık şekilde betimlendikten sonra betimlemeler açıklanır, yorumlanır ve bazı sonuçlara ulaşılır (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

BULGULAR

Bu bölümde sokakta çalışan çocukların sorulara verdikleri cevaplar alıntılanarak sunulmuştur. Alıntılarda gerçek isimler değil, kod isimler (A1, A2,..) kullanılmıştır.

A1. Ara sıra çalıştığını, haftada elli lira kazandığını, kazandığının yarısını ailesine harcadığını, çalışırken en çok karşılaştığı sorunun pazarda çalışırken kavga etmek olduğunu, ileride berber olmak istediğini, ailesinin kendisinden beklentisinin de berberlik olduğunu, boş zamanlarını gezerek ve eğlenerek geçirmek istediğini belirtmiştir.

A2. Haftada üç gün çalıştığını, haftada elli lira kazandığını, kazandığını tamamen kendisine harcadığını, çalışırken herhangi bir sorunla karşılaşmadığını, ileride çok para

kazanan bir meslek olduğu için bankacı olmak istediğini, ailesinin kendinden beklentisinin ise okumak olduğunu ifade etmiştir. Boş zamanlarını arkadaşları ile gezerek geçirmek istediğini ve gelecekte evlilik hayalinin olduğunu belirtmiştir.

A3. Ara sıra çalıştığını, haftada yirmi lira kazandığını, kazandığı parayı annesine verdiğini, kurye olarak çalıştığından sipariş geciktirdiğinde işyeri sahibinden azar işittiğini ve kazandığı paranın yetersiz olduğunu, ilerde tanınmak için sanatçı olmak istediğini, ailesinin kendisinden ileriye dönük beklentisinin bir işte çalışması olduğunu, boş zamanlarını arkadaşları ile oyun oynayarak geçirmek olduğunu bildirmiştir. Geleceğe ilişkin evlilik ve çocuk sahibi olma hayalinin olduğunu ifade etmiştir.

A4. Haftanın her günü çalıştığını, haftada 45 lira kazandığını ve tamamını annesine verdiğini, çalışırken herhangi bir sorunla karşılaşmadığını, kıyafeti ve silahını ilgi çekici bulduğundan ileride polis olmak istediğini, ailesinin kendisinin okuması yönünde beklentisi olduğunu, boş zamanlarını gezerek değerlendirmek istediğini ifade etmiştir. Evlenmek ve çocuk sahibi olmak hayalini ifade etmiştir.

A5. Haftanın her günü çalıştığını, haftada 50 lira kazandığını ve tamamını ailesine verdiğini, araba yıkama işinde çalıştığından müşterilerin yaptığı işten memnun kalmaması durumu ile çok karşılaştığını, insanlara faydalı olmak için ileride doktor olmak istediğini, ailesinin ise kendisinden okumasını yönünde beklentisinin olduğunu, boş zamanlarını eğlenerek değerlendirmek istediğini söylemiştir.

A6. Haftanın altı günü çalışıp bir gün izinli olduğunu, haftada yirmi lira kazandığını, kazandığı parayı ailesine verdiğini, çalışırken sürekli baskı ve uyarı altında olduğunu, insanların hayatını kurtarmak için ileride doktor olmak istediğini, ailesinin kendisinden okumasını yönünde beklentisinin olduğunu, boş zamanlarını yurtdışında gezerek geçirmek istediğini ifade etmiştir. Evlenmek ve çocuk sahibi olma hayalini bildirmiştir.

A7. Haftanın her günü çalıştığını, babasına ait işyerinde çalıştığından haftalık hiç ücret almadığını, çalışırken herhangi bir sorunla karşılaşmadığını, eğlendirici bulduğu için ileride mobilyacı olmak istediğini, ailesinin ise kendisinden okuma beklentisinin olduğunu, boş zamanlarını arkadaşları ile gezerek geçirmek istediğini bildirmiştir.

A8. Haftanın her günü çalıştığını, haftada 25 lira kazandığını, babası cezaevinde olduğundan aldığı ücreti ailesine harcadığını, kurye olarak çalıştığından tenha semtlere sipariş götürmekten korktuğunu, çok para kazandığını düşündüğünden döner ustası olmak istediğini, ancak ailesinin kendisinden beklentisinin okumak olduğunu belirtmiştir.

A9. Haftanın altı günü çalıştığını, haftada yüz lira kazandığını, kazandığı parayı annesine verdiğini, işe geç kaldığında azar işittiğini, çok para kazanmak için sanayici olmak istediğini, ailesinin ise kendinden beklentisinin avukat olmak olduğunu ifade etmiştir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Alparslan & Karaoğlan (2012), araştırmasında sokakta çalışan çocukların büyük bir kısmının erkek olduğunu, düşük sosyo-ekonomik düzeydeki kalabalık ailelerden geldiğini, gıda/ gıda dışı mallar sattığı, aile ekonomisine katkı için sokakta çalıştığını, yaşamlarını risk altında sürdürdüklerini saptamıştır. Güngör (2008)'e göre Çocuklarla ilgili araştırmalar, sokakta yaşama ve çalışma nedenleri ekonomik, sosyal ve kültürel olduğunu göstermiştir.

Bununla birlikte "aile" ayrı bir neden olarak sunulmaktadır. Kızmaz & Bilgin (2010), Diyarbakır'da sokakta çalışan çocuklarla yaptıkları araştırmada yoksulluk sorununun aşılmasında çocuk emeğinin sömürülmesinin alternatif geçinme stratejisi olarak benimsenmesinin, çocukların riskli ve suçlu alanlar ve yaşamlarla yüz yüze gelmeleri ile sonuçlandığını ortaya koymuşlardır. Subaşı Baybuğa ve Kubilay (2003), yaptıkları çalışmada ailelerin bir kısmının çocuklarının sokakta yaşama ve çalışmasını istemediğini, çocuklarını disipline etmede fiziksel şiddet kullandıklarını ve çoğunluğunun ekonomik nedenlerle çocukları ile tartıştığını belirtmişlerdir. Ailelerin barınma koşulları bakımından yetersiz ve sağlıksız gecekondularda oturdukları saptanmıştır. Tandoğan & Ergun (2013), çocuğun gereksinimlerinin karşılanmaması durumunda gelişimi kötü yönde etkilenecek, dolayısı ile bugünün sağlıksız yetişen çocukları yarının sağlıksız yetişkinleri olacak ve bu durum toplumun geleceğini olumsuz yönde etkileyecektir. Alptekin (2011), araştırmasında çocuğu çalışmaya iten ana etkenlerin başında ailenin yoksulluğu, elverişsiz barınma, zorlu yaşam koşullarının, ebeveynlerin işsiz ve eğitimsiz oluşunun, kırsal alandan kentsel alana taşınan ekonomik sorunların, çeşitli sağlık sorunları ve hazırlıksız yapılan göçün geldiği sonucuna ulaşmıştır. Okumuş (2009), araştırmasında çocukların çoğunun kalabalık ve kirli mekânlarda haftanın tüm günleri veya yarım gün çalıştığını, seyyar satıcılıktan ayakkabı boyacılığına, tartıcılıktan şeker satıcılığına kadar birçok işle uğraştıklarını, aile içinde ve sokakta şiddetle karşılaşan çocukların olduğunu, büyük bir kısmının kazandığı parayı annesine verdiği sonucuna ulaşmıştır. İkizoğlu, Dilek & Çifci (2007), araştırmalarında çalışan çocukların ailelerinin çoğunun düşük gelire sahip oldukları, ekonomik sıkıntılar yaşadıkları, bundan dolayı çocukların okumak istemedikleri, emeklerinin karşılığını alamadıkları, özellikle sosyal, duygusal ve fiziksel yönden olumsuz etkilendikleri sonucuna varılmıştır. Atauz ve Avar (2001)'ın araştırmasında Gaziantep sanayisinde çalışan 18 yaş ve altı toplam 251 çocuğa anket uygulanmıştır. Çocukların mevcut koşulları, beklentileri ve çalışma nedenlerini amaç edinen araştırmada, aile, usta, işveren ve ilgili bazı kurumların yetkilileri ile görüşmeler de yapılmıştır. Araştırma bulgularına göre, çocukların tümü Gaziantep'in kırsal alanlarından gelen fakir aile mensupları olduğu ve çoğunluğunun ise isteksizlik, başarısızlık ve ekonomik yetersizlikler sebebiyle okula devam edemedikleri tespit edilmiştir. Bilgin, Akın ve Tokuroğlu (1994)'nun araştırmalarında işçi çocukların aldıkları eğitimin yetersiz olduğu, çalıştıkları işlerin riskli ve tehlikeli koşullar barındırdığı, işlerin kendi yaşlarına uygun olmadığı, sosyal güvenlik haklarından mahrum edildikleri ve düşük ücretle çalıştırıldıkları saptanmıştır.

Sonuçta; sokakta çalışan çocukların düşük sosyoekonomik düzeye sahip ailelerinin olduğu ve çalışmak zorunda kaldıkları, çalışma hayatında korku, kaygı, baskı gibi sorunlarla karşı karşıya kaldıkları, genellikle kazandıkları parayı ailelerine verdikleri ve bu paranın aile için yeterli olmadığını, gezmek-eğlenmek-oyun oynamak-film izlemek gibi boş zaman değerlendirme isteklerinin olduğu, ailelerinin genellikle kendilerinin okuması, eğitim alması yönünde beklentilerinin olduğu, ileriki yaşamlarında evlilik ve çocuk sahibi olma hayallerinin olduğu, maddi kaygılarından dolayı ileriki yaşamlarında çok para kazanmaya yönelik mesleklere ilgi duydukları ortaya çıkmıştır. Çalışma sonuçlarına göre bazı önerilerde bulunulabilir: Sokakta çalışan çocukların aile desteğini daha çok hissedebilmeleri için ailelere

ve çocuklara birlikte ulaşılarak farkındalık eğitimi verilebilir. Bu çalışmanın bulguları ihtiyaç belirleme çalışması olarak değerlendirilerek önleyici çalışmalar ve müdahale çalışmaları yapılabilir.

KAYNAKÇA

1.Alabay, E. (2018). Sokak Çocukları. 8. Bölüm, ss.187-202. Risk Altındaki Çocuklar ve Eğitimleri. (Ed. Zarife Seçer). Ankara: Eğiten Kitap.

2.Alparslan, Ö. & Karaoğlan, B. (2012). Sokakta Çalışan Çocukların Yaşam Koşulları. Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi. 15(4): 268-274.

3.Alptekin, K. (2011). Sokakta Çalışan Çocuklar ve Aileleri: Düzce Örneği. Toplum ve Sosyal Hizmet. 22(1): 25-48.

4.Atauz, S. & Aslan-Avar, A. (2001), Gaziantep'te Çocuk İşçiliği, sendikaonline.com/altsayfalar/arastırma/default.asp adresinden 7 Aralık 2001 tarihinde elde edilen nüsha.

5.Baş T., Çamır, M., & Özmaldar, B. (2008). Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

6.Bayraktar, G. (2007). Sokak Çocuklarının Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Özellikleri Açısından İncelenmesi: Ankara Sakarya Caddesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.

7.Bilgin, R. (2008). Sokakta Çalışan Çocuklar Sorununa Sosyolojik Bir Yaklaşım: Diyarbakır Örneği. Doktora Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

8.Bilgin, V., Akın, E. & Tokuroglu, B. (1994), Çalısan Çocukların Toplumsal Profili: Ankara Sanayinde Bir Saha Araştırması, Ankara: TÜR-İs Çalışan Çocuklar Bürosu yayını.

9.Çokluk, Ö., Yılmaz, K. & Oğuz, E. (2011). Nitel Bir Görüşme Yöntemi: Odak Grup Görüşmesi. Kuramsal Eğitimbilim. 4(1): 95-107.

10.Güngör, M. (2008). Evrensel Bir Sorun Olarak Çocuk Suçluluğu Ve Sokakta Çalışan Ve Yaşayan Çocuklar. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. 1(1): 25-43.

11.İkizoğlu, M., Dölek, B.Ö. & Çifci, E. G. (2007). Çalışan Çocukların Sorunları ve Geleceğe İlİşkİn Beklentİleri, Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi, Cilt 18, Sayı 2: 21-36.

12.Kızmaz, Z. & Bilgin, R. (2010). Sokakta Çalışan/Yaşayan Çocuklar ve Suç: Diyarbakır Örneği. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi. 9(32): 269-311.

13.Okumuş, E. (2009). Sokak Çocuklarının Sosyolojisi -Diyarbakır Örneği. Online erişim tarihi: 28.12.2020 https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/52365

14.Subaşı Baybuğa, M. & Kubilay, G. (2003). Sokakta Yaşayan/Çalışan Çocukların Aile Ve Yaşadıkları Konutun Özellikleri. Hemşirelikte Araştırma Geliştirme Dergisi. 2: 34-46.

15.Tandoğan, O. & Ergun, N. (2013). Çocuk İçin Daha Yaşanır Bir İstanbul İçin Öneriler: Başakşehir Kiptaş Toplu Konut ve Küçük Ayasofya Mahallesi Örneği. Planlama, 23(3): 134-146.

16.Yıldırım, A. & Simsek, H. (2006). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. 6. Baskı. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

17.Yükseker, Deniz (2006). Türkiye'de Yerinden Edilme Olgusu Hakkında Yapılan Bazı Araştırmaların Bulguları, s:121-131, Zorunlu Göç ile Yüzleşmek: Türkiye'de Yerinden edilme Sonrası Vatandaşlığın İnşası. İstanbul: TESEV Yayınları.

İSLAM DİNİNİN ETKİSİ ALTINDA YAPILAN DİVANHANELERİN MİMARİSİ

Doç. Dr. Şehla ABBASOVA
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Namig ABBASOV
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi

Özet

Makalede, İslam dünyasında saray komplekslerinde hükümdarların kabul salonları olan Divanhane yapıları araştırılmıştır. Zamanına göre her ne kadar değişik adlarla mimarlık tarihi üzerinde iz bırakmış olsalar da, aynı işlevi gören divanhaneler, konumlarına ve dönemlerine bağlı olarak İslam dünyasındaki yerlerini benzer mimari biçimlerle bulmuşlardır. Divanhane yapılarının fonksiyonundan asılı olarak inkişaf prosesi sürecinde mimari özelliklerinin oluşturulması araşdırmamızda incelenmiştir. Bu çalışmada birçok saray kompleksinde Divanhanelerin Saray binasından daha ihtişamlı ve lüks yapılması kanıtlanmıştır. Divanhanelerin bu şekilde tasarlanmasının nedeni ziyaretçilerin üzerinde saltanat hakkında yüksek bir ilk izlenim yaratmaktı. Bu mimari yapılar Emevi yönetimi sırasında İslam dünyası tarihinde iz bırakmış ve Abbasilerin egemenliği boyunca devam ederek, İslam'a dönüşen tüm halkların saray mimarisinde kendi özelliklerine sahip sarayların ana bina olarak oluşturulmuşdur.

İslam saray komplekslerinin bir başka özelliği, Divanhanelerin iç kısmında bir dizi apsid ve kolon tercihi, salonun zemin ve iç mekanında çeşitli süslemelerin kullanılması ve çatısının kompleksin diğer yapılarının çatılarından daha gösterişli tasarlanması bu yapının ana bina olmasının kanıtıdır.Yüzyıllar boyunca mimaride farklı isimlerle bilinen sultanların divanhane salonları Mahkeme salonu veya Şeref mahkemesi (Arap halifeliğinde Emevi ve Abbasi mimarisi), Arz odası ve Divani-Humayin (Türkiye'de Osmanlı mimarisi), Divan-e-Am ve Divan-e-Khas (Hint mimarisi), Divanhâne (Azerbaycan mimarisi) kuruluşundan oluşumuna kadar daha fazla farklı isimlerle tanınsa da, maalesef bazıları tarihte iz bırakmadan silinmiştir.

Divanhaneler sadece idari sorunların çözümü ile ilgili bir tartışma yeri değil, aynı zamanda buraya gelen misafirlerin ve halkın kabul salonları olmuştur. İncelenen tüm saray komplekslerinde Divanhane salonlarının mimarisi saray binalarından farklı süsleme ve dekorasyonla tasarlanırdı. Ayrıca Divanhanelerin formunda ve süslemelerinde İslam dininin sembolleri de kullanılarak bu yapıların önemini vurgulamakta ve günümüze gizemli bilgiler taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: mimarlık, saray, divanhane, taht odası

ARCHITECTURAL FEATURES OF DIVANKHANAS WITH HALLS FOR AUDIENCES OF RULERS IN THE ISLAMIC WORLD

Abstract

The main research area of the article is devoted to the halls for audience of palace complexes, which are considered the residence of rulers in the Islamic world. Although they

make a mark on the history of architecture under different names, depending on the location and period the divankhana performing the same function and has found its solution with various architectural forms in the Islamic world. This architectural structure can be traced in the history of the Islamic world since the reign of the Umayyads, continued during the reign of the Abbasids and spread to the palace architecture of nations of the Islamic world and formed as the main building of government residences.

Another feature of the Islamic palace complexes is the preference of a series of apsids and columns in the interior of the Divankhana, the use of various decorations on the floor and interior of the hall, and more spectacular design of the roof than the roofs of the other structures of the complex, which are the proofs of this building's being the main building. Divankhana hall of the sultans, known by different names in architecture for centuries courtroom or Honor Court (Umayyad Arab Caliphate and Abbasid architecture), Audience Hall and *Divan-ı Humayun* (Ottoman architecture in Turkey), Diwan-e-Aam and Diwan-e-Khas (Indian architecture) Although the Divankhane (Azerbaijani architecture) is known by more different names from foundation to its formation, unfortunately some of them have been erased without a trace in history.

The courthouses were not only a place of discussion about the solution of administrative problems, but also the reception halls of the guests and the public. In all the palace complexes examined, the architecture of the Divankhane halls was designed with different ornaments and decorations than the palace buildings. In addition, by using the symbols of the religion of Islam in the form and decoration of the Divanhane, it emphasizes the importance of these structures and carries mysterious information to the present day.

Keywords: architecture, palace, divankhana, throne room

1.GİRİŞ

Divanhâne kelimesi, divan ve hane (mekân) olmak üzere iki kelimenin bir kombinasyonudur. Divan kelimesi genellikle Arapça, Farsça, Urduca ve Türkçe'de farklı telaffuz edilmesine rağmen, Farsça kökenlidir ve idari yönetimi ile ilgili bir terim olarak kabul edilir. 750-754 yıllarından itibaren divan sisteminin gelişimi ve divanların inşası hakkında bilgi vardır. Divanların önemli inkişaf süresi ise IX-XI yüzyıllara dayanmaktadır (İslam Ansiklopedisi, 1994: 377-378). İslami mimaride farklı isimlerle bilinen sultanların divanhane salonları Mahkeme salonu veya Onur mahkemesi (Arap halifeliğinde Emevi ve Abbasi mimarisi), Arz odası ve Divani-Humayin (Türkiye'de Osmanlı mimarisi), Divan-e-Am (Hint mimarisi; büyük bir salon veya avlu olarak bilinmektedir. Burada resmi saray törenleri, bayramlar yapılıyor, halkın şikayetleri ve istekleri dinlenilirdi). Divan-e-Khas (Hint mimarisi; devlet kararları alınması ve özel toplantılar yapılması için tasarlanmış küçük salon), Divanhâne (Azerbaycan mimarisi) kuruluşundan oluşumuna kadar daha fazla farklı isimlerle tanınsa da, maalesef bazıları tarihte iz bırakmadan silinmiştir.

7. yüzyıldan itibaren dünyanın birçok yerine yayılmış olan İslam dini öz mimarisini geliştirmiş ve sultanların kabul salonları olan Divanhâneler İslam dünyası saray komplekslerinin ayrılmaz bir parçası olmuştur.

2.MATERYAL VE METOT

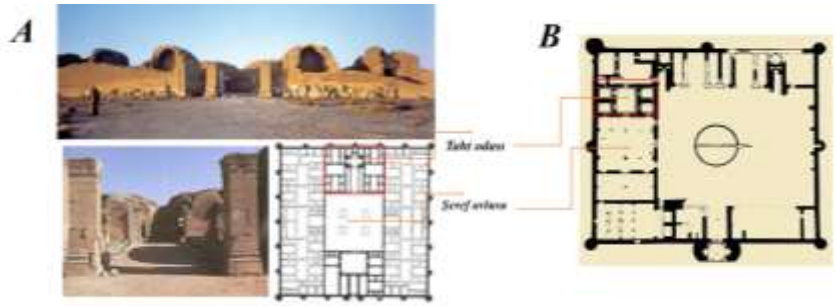
Çalışma kapsamında dünya kültüründe iz bırakmış İslam mimarisine ait birçok saray komplekslerinde hükümdarların kabul salonları olan Divanhanelerin mimarisinin araşdırılmasnda İslamı kabul etmiş halkların mimrilerinden örnekler kiyaslanmışdır. Bu çalışmada Divanhanelerin mimari özellikleri öne çıkarılmış, saray komplekslerinin ana yapıları olması isbatlanmışdır.

İslam mimarisine ait olan saray komplekslerinde Divanhanelerin mimarisinin kullanılan sembolik formların İslam dininde anlamlarını açıklama amaçıyla kutsal kitabımız olan Kur`ani Kerim ayetlerine dayanılmışdır.

3.SARAY MİMARİSİNDE DİVANHÂNELERİN ROLÜ

İslam mimarisinde, gelişimi sırasında çadır gibi bir alanın kullanılması ve daha sonra daimi bir mimari biçime geçiş, mimarların onu işleviyle uyumlu hale getirme görevlerinden biriydi. Asıl amaç, mimari bakımdan devletin ana idari merkezi olan Divanhânenin saray binalarından daha lüks ve eşsiz olması, buraya gelen misafir ve diğer devletlerin büyükelçilerine devletin gücünün göstergesini yansıtmaktır. Divanhâne mimarisinde esasen İslam dininde anlam taşıyan sembollerin kullanışı çok rastlanmaktadır.

İslam dünyasında Saray komplekslerinde Divanhânelerin yapılması temelini oluşturan esas Emevi yönetimi sırasında mimariye yansımıştır. Böyle bir saray kompleksinin bir örneği, İslam mimarisinin en eski anıtlarından biri olan Kudüs'ün doğusunda yer alan ve Emevi halifelerinden II. Valid tarafından tamamlanan Mşatta Sarayı'dır (Şekil 1A). Sarayın orta avlusundaki alan şeref mahkemesi Divanhâne olarak hizmet etmekteydi (Kristoffer Damgaard, 2013: 280).

Şekil 1. A. Mşatta Sarayı'nın genel görünümü, taht odasının kalıntıları ve planı.
B. Hırbetü'l-Minye sarayının planı

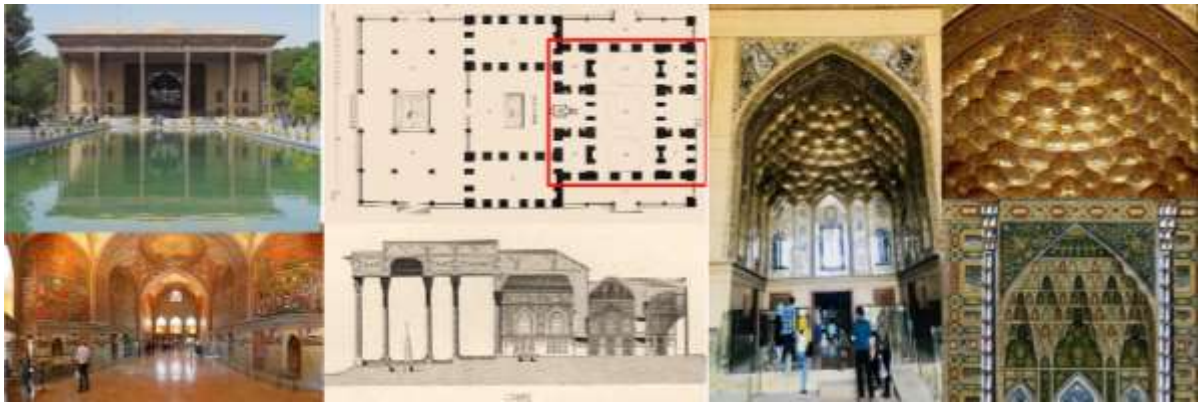
Geniş merkezdeki şeref avlusu, saray törenlerininde yapıldığı yer gibi de tasarlanmıştır. Bu sarayın bir başka özelliği, taht odasının yanında "Beyt" (hane) adı verilen beş odalı grup yer almasıdır. Burada beş odadan oluşan dört grup, taht odasının arkasında her iki tarafta simetrik olarak inşa edilmiştir (Şekil 1). Bu mimari formun merkezinde, "Müslüman bir erkeğin aynı anda dört kadınla evlenmesine izin veren, ancak hepsine eşit davranan "Kuran ayetinin (4: 3) hükmü vardır (Markus Hattstein ve Peter Delius, 2007: 77). Genel olarak,

Kur'an ayetlerinin sarayın mimarisine esasende Divanhânelere yansıması da daha sık görülmekteydi.

İsrail sınırları içinde olan Taberiye Gölü'nün kuzeybatısında yer almakta olan Hırbetü'l-Minye Sarayı'ndaki taht odasının plan yapısında daha basit formada çözülmüş bu dört "Beyt" (hane) odası bulunmaktadır. 1932, 1936-1939 ve 1959'da arkeolojik kazılar sırasında keşfedilen sarayın yapısı, bazı restorasyon çalışmaları sırasında ana kemer üzerinde yerleşen kitabe esasında 705-715 yılında yapıldığı varsayılmaktadır (İslam Ansiklopedisi,1998:327) (Şekil 1B). Mşatta Sarayında taht odalarının yanında "Beyt" (hane) her biri beş odalı dörd grup yer aldığı halde, Hırbetü'l-Minye Sarayında taht odasının yanında farklı olarak daha basit dört odalı grup yer almaktadır.

17. yüzyıldan itibaren saray komplekslerinin ana binası olan Divanhâneler, bazı ülkelerde daha az önemli hale gelerek saray komplekslerinden ayrı bir yapı gibi tasarlanıyordu. Lakin bazı ülkelerde daha da önemli hale gelmesi ile alakalı olarak ayrı yapı gibi tasarlansa da Divanhâne görevini taşıyarak sultanın önemli misafirleri kabul ettiği bir saray yapısıydı.

Bu mimari tasarım tarzına örnek Azerbaycanın Safevi devleti döneminde İsfahan'da I. Abbas tarafından yaptırılan, Çehel Sütun (Kırk Sütun) Sarayı'dır (Şekil 2).

Şekil 2. Çehel Sütun Sarayının genel görünüşü, plan, kesit, interyer detayları ve tac kapısının mukarnas süsleme detayları.

Saray, II. Şah Abbas döneminde İsfahan'da eğlence ve resepsiyon törenleri için inşa edilmiştir. Çehel Sütun Sarayının adı Kırk sütun anlamına gelse de, girişte yirmi sütun yapılmıştır. Sarayın böyle bir isim almasına sebep, mimarın saray binasının inşası sırasında bahçede bulunan havuzdaki yirmi sütunun yansımasını kasten düşünmüş olmasıdır. Sarayın duvarları çeşitli fresk ve resimlerle dekore edilmiştir. Bu resimlerin bir çoğu savaş ve sultanın önemli misafirleri kabul sahnelerini tasvir etmektedir.

Yukarıda adı geçen Mşatta'nın ve Hirbetul-Minye Saraylarında kullanılan "Beyt" (hana) adlı dört gruplu oda formu bu saray-divanhânenin plan yapısında kullanılmış olmasını görüyoruz.

4.DİVANHANE MİMARİSİNDE SÜSLEMELERİN GİZEMLİ ANLAMLARI

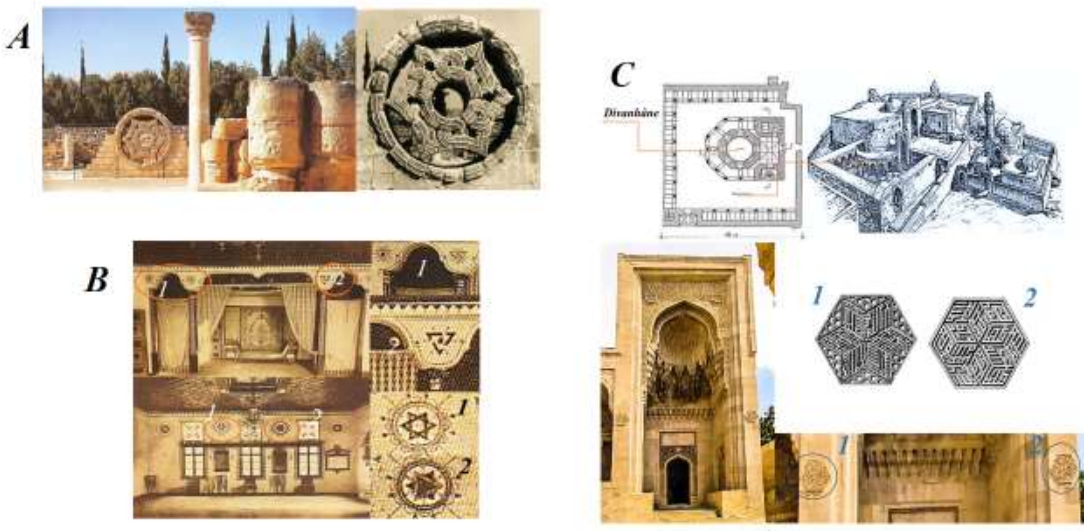
İslam dünyasına ait mimari yapılarda süsleme dekorasyon zenginliği ile farklıydı. İslam süsleme sanatı "Gözler için bir müzik", geometrik desenlerin dolanbaçlı formada kesişerek birbirini devam etmesi bu desenlerin muazzamlığının sonsuzluk simgesi olarak algılanıyordu. Bu mimari yapılarda süsleme desenlerinin çok zaman özel anlamları bulunmaktaydı. Hatta bazı yapıların fonksiyonundan asılı olarak süsleme ve resimler gizemli anlamlar taşımaktaydı.

Çehel Sütun Sarayının taç kapısının süslenmesinde kullanılan mukarnaslarında yedi katlı yapılışı ve sekizinci yıldız deseniyle sonlanmısıda hecde tesadüfi olmamış. Örneğin mimarlık süslemelerinin en gizemli formu olan mukarnasda yedi katlı kullanılırken bazı durumlarda sekiz rakamıylada bağlantı yaratıyordular. Burada sembolik olarak cennetin yedi kapısı olarak yedi farklı küçülen oranlarda katlar ortaya çıkarılmış ve yukarıda sekizinci kat ise sembolik olarak Allah`ın dergahının cenneti yönelerek yarı kubbe formu biçimlenmiştir. (Şekil 2).

Divanhane mimarisinde en çok kullanılan sembollerden biride altı kollu yıldız desenidir. İslam mimarisinde ilk olarak kullanılmasına örnek olarak, Emevi mimarisi sayılan VIII yüzyılda Filistin'de inşa edilen Hırbetü'l-Mefcer sarayının ana giriş kapısının yanındaki altı kollu yıldız formunda olan pencereni gösterebiliriz (Şekil 3A).

Aslında altı kollu yıldız deseni Yahudilerin sembolü "Davud Yıldızı" olarak düşünülse de, Yahudilerin yıldızı ilk altı koldan değil, beş koldan meydana gelmiş ve altı kollu yıldız ise Kabbalist Yahudileri tarafından 17. Yüzyılda Davud'un kalkanı olarak benimsenmiştir (Ahmet Çaycı, 2017:71).

İslam kültüründe altı kol şeklinde şema tize edilmiş yıldız deseni, birinin tepesi diğerinin tabanına geçirilmiş iki eşkenar üçgenin meydana getirdiği bir sembol olup müslümanlar arasında "*Hatem'i Süleyman*" bazen ise "*Mühr'i Süleyman*" adlandırılmakla yana İslam mimarisinde sıkça kullanılmıştır. Mühr'i Süleyman'ın bulunduğu yere şeytanın giremediğine dair halk inancından dolayı özellikle İslam mimari yapı süslemelerinde merkezi motif olarak sıkça kullanılmıştır (İslam Ansiklopedisi,2006:525).

Şekil 3. A. Hırbetü'l-Mefcer sarayının ana giriş kapısının yanındaki altı kollu yıldız formunda olan pencerenin görünüşü; B. Kırım'da XVI yüzyıllara ait edilen Bahçesaray'ının divanhanesinin iç görünümü; C.

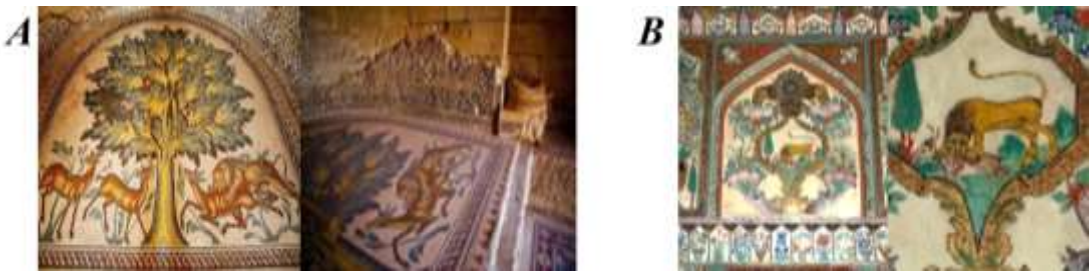
Azerbaycan. Şirvanşahlar Saray Kompleksi Divanhânesinin planı, İzometrik görünüşü, Divanhânesinin tac kapısı ve Tac kapının süsleme desenlerinin detayları.

Bu sembol Kırım'da Bahçesaray'daki I Mengli Giray Han tarafından XVI yüzyılda inşa edilen (Nicole Kançal – Ferrari,2005:59) Han sarayının misafir odasında yani divanhanesinde de kullanılmıştır. Odanın duvarlarında farklı formlarda altı kolu yıldız deseni en az altı kez kullanılmıştır (Nicole Kançal – Ferrari,2005:156-157), (Şekil 3B).

Divanhane örneklerinden biride 15. Yüzyıllarda Azerbaycanın baş kenti olan Bakü'de inşa edilmiş Şirvanşahlar Saray Kompleksi Divanhânesi'dir (Şekil 3C). Bu salonun Taç kapısının alt hisselerinde süsleme dekorunda kullanılan iki farklı altıgeni oluşturan altı kolu yıldız deseni gizemliliğiyle dikkat noktası olmaktadır. Her iki yıldızın iç kısmında farklı kufi yazıları yazılmıştır (Şekil 3C); *1*- Allah'tan başka tanrı yoktur, Muhammed onun peygamberidir (6 kez tekrarlanmış); *2*- Allah'ın ve Peygamber'in isimleri (12 kez tekrarlanmış) (Всеобщая История Искусств(Genel Sanat Tarihi),1956:1080).

Farklı bir bezeme ile divanhane'lerin vurgulanmasına örnek, Hırbetü'l-Mefcer'in hamam-Divanhâne binasında apsis görünümlü taht odasının döşemesinde yapılmış çok ilginç bir motif'de mozaik süslemedir. Mozaik'de meyve ağacının bir tarafında iki ceylan, diğer tarafında ise ceylanla aslan tasvir edilmektedir. Bu döşeme mozaiğinin esasen taht odasında kullanılması tesadüf değil. Böyle motif'lerin kullanılması 1762 yılında Azerbaycan'nın mimari mirası olan Şeki Han sarayındaki hanın kabul odasında da duvar resimlerinde kullanılmıştır (Şekil 13).

Yukarıdakilere dayanarak, özellikle iktidar salonlarında bu tür motiflerin kullanılmasının özel bir anlamı olduğuna şüphe yoktur. Aslan sembolü İslam mimarisinde iktidar ve ihtişam sembolü olarak kabul edilmiştir (Robert Hillenbrand,2005: 63).

Şekil 4. A.Hırbetü'l-Mefcer saray kompleksinin Divanhânesinin taht odasında bulunan zemin mozaiği; C.Şeki Han sarayının kabul salonunun duvar fresk'inden bir resim.

Bu Divanhânelerin dekorasyonunda farklı süsleme tarzlarının kullanılması ile Divanhânenin saray mimarisinde ön planda olmasının vurgulanması istenmiştir.

5.SONUÇ

Makalede incelenen tüm saray komplekslerinde Divanhânelerin daha gösterişli yapılmasının amacı, çoğunlukla sarayın ziyaretçilerinin dikkatini çekmek ve bu amacın mimari açıdan çözülmesiydi. Orta çağda İslam dünyasında, devletin gücü ve ekonominin yükselişi, temel olarak saray komplekslerinin ve esasende Divanhânelerin mimarisinde ifade

edilmiştir. İslam mimarisinin ana biçimini revaklarsız hayal etmek imkansızdır. Bu da Divanhâne mimarisine ilk dönemlerden yansımış ve mimarinin ana formunu oluşturmuştur.

Divanhâneler, genellikle sadece idari sorunların çözümü ile ilgili bir tartışma yeri değil, aynı zamanda buraya gelen misafirlerin ve halkın kabul salonları olmuşlardır. İncelenen tüm saray komplekslerinde, Divanhâne salonlarının mimarisi saray binalarından farklı süsleme ve dekorasyonla tasarlanırdı. Ayrıca, bu binaların mimarisinde İslam dininin sembolleri Divanhânelerin formunda ve süslemelerinde kullanılarak bu yapıların önemini vurgulamakta ve günümüze gizemli bilgiler taşımaktadır.

KAYNAKÇA

İslam Ansiklopedisi Cilt-9. (1994).Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları; 560. İstanbul.

Kristoffer Damgaard (2013). "Access Granted: The Phenomenology of Approach in Early Islamic Palatial Architecture" Design in Theory Articles International Journal of Islamic Architecture Volume 2, Number 2 Intellect Ltd Article. English language. doi:10.1386/ijia.2.2.273_1

Markus Hattstein ve Peter Delius (2007). "İslam sanat ve mimarisi" Türkçe Basım, Literatür Yayıncılık ISBN 978-975-04-0405-4, 641.

İslam Ansiklopedisi Cilt-17. (1998). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları; 553. İstanbul.

Ahmet Çaycı, (2017). "İslam Mimarisinde Anlam ve Sembol", Palet Yayınları, ISBN-6052338094; 269. Konya.

İslam Ansiklopedisi, Cilt-31, (2006). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları; 583. İstanbul.

Nicole Kançal – Ferrari, (2005). "Kırım'dan kalan miras Hansaray" Klasik yayınları, İSBN 975-8740-30-X; 320. İstanbul.

Всеобщая история искусств (Genel Sanat Tarihi), в шести томах, том-1, (1956). Академия художеств СССР институт теории и истории изобразительных искусств, Государственное издательство "Искусство"; 1080. Москва.

Robert Hillenbrand, (2005). "İslam sanatı ve memarlığı" Homer Kitabevi ve Yayıncılık Ltd. Şti. Türkçe 1; 305. İstanbul.

OKUL ÖNCESİ DÖNEMDE OYUN VE SOSYAL GELİŞİM İLE İLGİLİ YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi İsa KAYA
Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Öğr. Gör. Saadet BARTAN
Kütahya Sağlık Bilimleri Üniversitesi

Özet

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'de 2015- 2020 yılları arasında yapılmış olan, okul öncesi eğitimi temele almış, oyun ve sosyal beceri ilişkisini araştırmış lisansüstü tezlerin incelenmesidir. Araştırma tarama modeli benimsenerek gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın evrenini, YÖK Yayın Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından 2015-2020 yılları arasında onaylanan ve arşivlenen, konu bölümü okul öncesi eğitim olarak dizgilenen198 lisansüstü eğitim tezi oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemi ise okul öncesi eğitimi bağlamında hazırlanmış oyun ve sosyal beceri ilişkisini temel alan 11 yüksek lisans tezidir. Çalışmaya dâhil edilen araştırmalar doküman analizi yoluyla incelenmiştir. Araştırma sonucunda, çalışmaların 5'i deneysel ve yarı deneysel çalışma, 5'inin ise ilişkisel tarama yöntemi ile gerçekleştirildiği 1'inde ise karma yöntem kullanıldığı belirlenmiştir. Yapılan lisansüstü tezlerin örneklemleri incelendiğinde araştırmaların en fazla okul öncesi dönem çocukları ile birlikte yapıldığı, veri toplama aracı olarak ise ölçeklerin kullanıldığı tespit edilmiştir. Okul öncesi dönemi kapsayan oyun ve sosyal gelişim ilişkisini inceleyen çalışmaların yoğun olarak 2020 yılında yapıldığı görülmektedir. 2017 yılında herhangi bir lisansüstü çalışmaya rastlanmamıştır. Lisansüstü tezlerin literatür bölümlerinde sosyal gelişim kavramı ile ilişkili kavramlar verilmiş ve açıklamaları yapılmıştır. Tezlerde sosyal beceri, sosyal olgunluk, sosyal yeterlilik, sosyal memnuniyet, sosyal memnuniyetsizlik, sosyal gelişim, sosyal zekâ, sosyal olgunluk, öz farkındalık, sosyal farkındalık, öz yönetim, ilişki becerileri, sorumlu karar verme, sosyal işbirliği, sosyal etkileşim, sosyal bağımsızlık, problem davranış, sosyal davranış, sosyalleşme, sosyalleştirme kavramları tanımlanmış ve işlenmiştir. Yapılan çalışmalar arasında nitel çalışmaya ve doktora çalışmasına rastlanmamıştır.

Anahtar Kelimeler: Okul Öncesi Eğitim, Oyun, Sosyal Gelişim

GAME AND SOCIAL DEVELOPMENT IN PRESCHOOL REVIEW OF GRADUATE THESES

Summary

The purpose of this research, which is conducted between 2015- 2020 in Turkey, have taken on the basis of pre-school education, graduate studied the play of the thesis is to examine relationships and social skills. The research was carried out by adopting the scanning model. The universe of the research consists of 198 graduate education theses, whose subject section is structured as pre-school education, approved and archived between 2015-2020 by the YÖK Publication Documentation Department. The sample of the study is

11 master theses based on the relationship between play and social skills, prepared in the context of pre-school education. The researches included in the study were analyzed through document analysis. As a result of the research, it was determined that 5 of the studies were experimental and quasi-experimental, 5 of them were carried out by the relational screening method, and the mixed method was used in 1. When the samples of the postgraduate theses were examined, it was found that the studies were mostly conducted with preschool children, and scales were used as data collection tools. It is seen that the studies examining the relationship between play and social development covering the preschool period are intensely conducted in 2020. No postgraduate studies were found in 2017. In the literature sections of graduate theses, concepts related to the concept of social development are given and explained. Social skills, social maturity, social competence, social satisfaction, social dissatisfaction, social development, social intelligence, self-awareness, social awareness, self-management, relationship skills, responsible decision making, social cooperation, social interaction, social independence, the concepts of problem behavior, social behavior, socialization, are defined and studied. Qualitative studies and doctoral studies were not found among the studies.

Keywords: Preschool Education, Game, Social Development

OKUL ÖNCESİ DÖNEMDE OYUN VE SOSYAL GELİŞİM İLE İLGİLİ YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ

Giriş

Çocukluk kavramı ele alındığında diğer akla gelen ilk kavram oyundur. Çocuk ile oyun kavramları bir birlerini tamamlayan iki öğe olarak ifade edilmektedir (Çalışandemir, 2016). Oyun ile çocuk arasındaki bağ geçmişten günümüze araştırmacılar tarafından farklı şekillerde ifade edilmiştir. Rousseau, çocuk ile oyun arasında bir içgüdüsel bağ olduğunu, Pestalozzi ve Froebel, çocuğun öğrenme yolundaki kullandığı en etkili yöntemi oyun olduğunu, Montessori, çocuğun tüm gelişim alanlarını ilerleten bir yol, Dewey çocuğun problem çözme becerisini geliştiren çalışmalar, Hill ise çocukların anlamasını sağlayan etkinlikler şeklinde ifade ederken, Isaacs ise çocukların duygularını sunma şekli olarak oyun kavramını ele almıştır (Aksoy ve Dere-Çiftçi, 2014).

Ülkemizde de araştırmacılar oyun kavramını farklı şekillerde tanımlamışlardır. Poyraz (2003) oyunu, etkili öğrenme, sosyal ve zihinsel gelişim, tecrübe edebilme, çocukların olgunlaşma sürecine katkı sunan ve çocuklara öğrenme yolu oluşturan bir kavram olarak ele alırken Durualp, (2009) oyunun kendiliğinden oluşan, eğlenceli bir kavram olduğunu savunmuştur. Tortop, (2018) oyunu çocuğun zihninde kendi dünyasını kurma, yönetme aracı olarak görürken, Aral ve Durualp, (2015) oyunun çocuğa toplumsal beceriler kazandıran yönüne dikkat çekmişlerdir.

Oyunun en önemli katkılarından birisi de çocuğun sosyal gelişimi güçlendirmesidir (Aksoy, 2014). Çocuğa toplum içinde kullanacağı beceriler sunarak, sosyal ortama dahil olma, olumlu iletişim becerileri geliştirme, duygularını doğru bir şekilde ifade etme, paylaşma, takım olma, empati kurma gibi davranışları doğal ortamında öğrenme fırsatı

sunmaktadır (Aral; Durualp, 2015). Bir başka ifadeyle oyun çocukların diğer insanlarla sağlıklı iletişim kurmasını sağlayan ve sosyalleşmeye başladığı ilk etkinliktir (Can ve Günaydın, 2019).

Sosyalleşme; yaşanan toplumun inançlarının, tutumlarının ve beklenilen davranışların karşılandığı, topluma olan uyumu sağlayarak bireyi toplumun parçası haline getiren süreçtir (Bacanlı, 1999; Bayhan San & Artan, 2011; Gültekin Akduman, 2015). Erken çocukluk döneminde de sosyalleşmenin sağlıklı bir şekilde oluşması da sosyal becerilere bağlıdır. Çocuk erken dönemde sosyal beceri açısından olması gerektiği düzeye gelememiş ise, yaşamının sonraki yıllarında problemler yaşamaktadır (Ogelman, 2018).

Sosyal gelişim ve oyun arasında çok güçlü bir bağ vardır. Çocuklar için sosyal etkileşime girmek bir başka ifadeyle oyun oynamak sosyal becerileri sergileme biçimidir. Sosyal beceri kazanmalarında ve bu becerileri yaşantısına aktarabilmelerinde oyun en iyi etkinlik olarak görülmektedir (Aktan Şahan, 2017). Bu bağlamda erken çocukluk döneminde oyun ve sosyal gelişim arasındaki ilişki çocukların tüm yaşantılarına etki edecek bir konu olarak görülmektedir. Alan yazını incelendiğinde sosyal gelişim ile oyun arasındaki ilişkinin anlaşılması üzerine araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Bu çalışmaların incelenmesi, erken çocukluk dönemi alanındaki gelişmeleri ortaya koyması açısından önemlidir. Bu kapsamda yapılan bu araştırmada Türkiye'de erken çocukluk döneminde oyun ve sosyal gelişim ilişkisini inceleyen lisansüstü eğitim tezlerinin incelenmesi amaçlanmıştır

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, okul öncesi dönem de oyun gelişimi ile sosyal beceri arasındaki ilişkiyi inceleyen lisansüstü tezleri içeren döküman incelemesinin kullanıldığı nitel bir çalışmadır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Doküman incelemesi çalışmalarında, araştırmacılar ilk olarak hedeflerine yönelik var olan kaynakları bulur, bulunan kaynakları dikkatlice okur, gerekli bilgileri not alır ve bu notlardan hareketle bazı değerlendirme işlemleri gerçekleştirmektedir (Çepni, 2014).

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini okul öncesi dönem de oyun gelişimi ile sosyal beceri arasındaki ilişkiyi inceleyen doktora ve yüksek lisans tezleri oluşturmaktadır. Araştırmaya dahil edilen lisansüstü tezler ölçüt örnekleme yöntemi yolu ile belirlenmiştir. Bu örnekleme türünde ana amaç, araştırmacının oluşturduğu ya da daha önceden var olan ölçütleri karşılayan bütün durumların çalışılmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2013).

Bu araştırma ya dâhil edilecek araştırmalar belirlenirken şu ölçütler dikkate alınmıştır; a) okul öncesi dönemi çocuklarını incelemiş olması, b) oyun ile sosyal beceri arasında ilişkiyi ele alması, c) son beş yılda yapılmış olmasıdır. Bu kapsamda 19.12.2020 tarihi itibari ile YÖK ulusal tez merkezine yüklenmiş araştırmanın ölçütlerine göre belirlenmiş 10 lisansüstü tez araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın verileri toplanırken ilk olarak anahtar kelimeler kullanılarak gelişmiş arama yöntemi ile Yök tez merkezi internet sitesinde kayıtlı olan tezler ayrıntılı şekilde araştırılmıştır. Bu kapsamda öncelikle sosyal gelişim ve oyun ilişkisini inceleyen, daha sonra sosyal beceri ve oyun, son olarak oyun, sosyal gelişim, okul öncesi eğitim anahtar kelimeleri sonucunda çalışmalara ulaşılmıştır. Araştırma kapsamına Okul öncesi ve Çocuk Gelişimi bölümlerinde yapılan lisansüstü tezler dahil edilmiştir. İndirilen tezler araştırmanın ölçütleri dikkate alınarak tekrar ele alınmıştır. Son olarak, ölçütleri sağlayan ve tam metinlerine ulaşılabilir olanlar analize dahil edilmiştir. Araştırma kapsamında toplanan veriler, betimsel analiz yöntemiyle çözümlenmiş ve analiz edilen veriler tablolaştırılarak sunulmuştur.

BULGULAR

Çalışmanın bu bölümünde 2015-2020 yılları arasında okul öncesi dönem de oyun gelişimi ile sosyal beceri arasındaki ilişkiyi inceleyen lisansüstü tezlerin; hazırlanma yılı, yapıldığı üniversiteler ve enstitüler, anabilim dalları, araştırma yöntemleri ve araştırma desenleri, örneklem seçimi yolları ve örneklem grubu, veri toplama aracı ve kullanılan istatistiklere göre dağılımları tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 1. 2015-2020 Yılları Arası Yapılan Lisans Üstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Yüksek lisans	1	1	0	2	2	5
Doktora	-	-	-	-	-	-

Tablo 1 incelendiğinde oyun ve sosyal gelişim arasındaki ilişkili inceleyen tüm tezlerin yüksek lisans tezleri olduğu ve doktora tezine rastlanmadığı görülmektedir. Ayrıca oyun ve sosyal gelişim ilişkili tezlerin en fazla 2020 yılında (f =5) yapıldığı görülmektedir. 2017 yılında ise bu konuyla ilişkili herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Tablo 2. Yapılan Lisans Üstü Tezlerin Üniversiteler, Enstitüler ve Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Üniversiteler	Enstitü /	Anabilim Dalı	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Üsküdar Üniversitesi	Sağlık Bilimleri	Çocuk Gelişimi ABD						
Gazi Üniversitesi	Eğitim Bilimleri	Çocuk Gelişimi ABD						
		Temel Eğitim ABD						
İstanbul Aydın Üniversitesi	Lisansüstü Eğitim	Temel Eğitim ABD						
İnönü Üniversitesi	Sağlık Bilimleri	Çocuk Gelişimi ABD						
Akdeniz Üniversitesi	Eğitim Bilimleri	Temel Eğitim ABD						
Karabük Üniversitesi	Sağlık Bilimleri	Çocuk Gelişimi ABD						
Ankara Üniversitesi	Eğitim Bilimleri	İlköğretim ABD						
Trakya Üniversitesi	Sosyal Bilimleri	Temel Eğitim ABD						
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Sağlık Bilimleri	Çocuk Gelişimi ABD						

Tablo 2 incelendiğinde 2015-2020 yılları arasında yapılan lisansüstü tezlerin yapıldığı üniversitelerin, enstitü ve anabilim dallarının yıllara göre dağılımını görülmektedir. Oyun ve sosyal gelişim arasındaki ilişkili inceleyen tezlerin üniversitelerin hem Eğitim Bilimleri hem de Sağlık Bilimleri Enstitüleri altında yapılan çalışmalar olduğu görülmektedir. Sağlık bilimleri enstitüsü altında çocuk gelişimi bölümünde yapılan (*f=6*), eğitim bilimleri enstitüsü altında okul öncesi eğitimi programı altında yapılan (*f =5)* çalışma olduğu görülmektedir. Yapılan lisansüstü tezler Gazi Üniversitesinde (f=3) ve diğer üniversitelerde *(f=1)* şeklinde dağılım gösterdiği görülmektedir.

Tablo 3. Yapılan Lisans Üstü Tezlerin Yöntemleri ve Araştırma Desenlerine Göre Dağılımı

YÖNTEM	**Deseni**	***f***
Nicel Araştırma	Deneysel Desen	3
	Yarı Deneysel Desen	2
	İlişkisel Tarama Deseni	5
Karma Araştırma	Açımlayıcı Ardışık Deseni	1

Tablo 3 incelendiğinde yapılan çalışmaların yöntemleri ve araştırma desenleri görülmektedir. Bu doğrultuda çalışmaların (*f=10) nicel* yöntemle (*f=1*) çalışmanın ise karma yöntemle çalışıldığı görülmektedir. Nicel yöntemle yapılan çalışmalar deneysel desen(*f*=3), yarı deneysel desen (*f*=2) ilişkisel tarama(*f*=5) olarak belirlenmiştir. Karma yöntem ile yapılan çalışmada açımlayıcı ardışık desen uygulandığı görülmektedir.

Tablo 4. Yapılan Lisans Üstü Tezlerin Örneklem Türü Ve Örneklem Sayılarına Göre Dağılımı

Örneklem Türü		**Örneklem**	**Örneklem sayıları**
Rastlantısal Atama Yöntemi		Çocuklar	22 Deney-23 Kontrol
		Çocuklar	12 Deney-12 Kontrol
Amaçsal Örnekleme		Çocuklar	25 Deney-24 Kontrol
		Anneler	100 Anne
Küme örnekleme		Çocuklar	435 Çocuk
Seçkisiz örnekleme		Çocuklar	20 Deney-20 Kontrol
Uygun örnekleme;		Çocuklar	250 Çocuk
		Öğretmen-Çocuk	46 Öğretmen ve 149 Çocuk
		Çocuk-Anne	8 Deney- 8 Kontrol
Tabakalı Örneklem		Çocuklar	326 Çocuk
Ölçüt Örnekleme		Çocuk-Anne-Öğretmen	285 Çocuk, 283 Anne ve 33 Öğretmen

Tablo 4 incelendiğinde yapılan lisansüstü çalışmaların örneklem türü ve örneklem sayılarına göre dağılımlarını görülmektedir. Oyun ve sosyal gelişim arasındaki ilişkili inceleyen tezlerde, rastlantısal atama yöntemini kullanan (*f*=2) çalışma olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmaların örneklem grubunu deney ve kontrol gruplarından oluşan çocuklar oluşturmaktadır. Amaçsal örnekleme yoluyla yapılan (*f*=2) çalışmaya rastlanmıştır. Bu çalışmalardan deney ve kontrol gruplu çocuklarla yapılan ve 100 anne ile yapılan çalışmaya rastlanmıştır. Tablo incelendiğinde küme örneklem türünü kullanan 1 çalışma 435 çocuk üzerinde yapıldığı belirlenmiştir. Seçkisiz örnekleme türü ile yapılan çalışma 20 deney 20 kontrol gruplu çocuklarla yapılmıştır. Uygun örnekleme yöntemi ile yapılan 3 çalışmaya rastlanmıştır. bu çalışmalar 250 çocuk,46 öğretmen-149 çocuk,8 deney 8 kontrol gruplu anne-

çocuk çifti ile yapıldığı görülmektedir. Tabakalı örnekleme türü, le yapılan çalışma 326 çocuk ile, ölçüt örnekleme yöntemi ile yapılan çalışmada ise 285 çocuk 283 anneye 33 öğretmen üzerinde yapıldığı görülmektedir.

Tablo 5. Yapılan Lisans Üstü Tezlerin Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı

Veri Toplama Araçları	
Ahlaki ve Sosyal Kural Algısı Ölçeği	
Peabody Resim Kelime Testi	
Okul Öncesi Sosyal Beceri Değerlendirme Ölçeği- Öğretmen Değerlendirme Formu	
Sosyal Becerileri Değerlendirme Ölçeği	
Penn Etkileşimli Akran Oyun Ölçeği Ebeveyn Formu	
Penn Etkileşimli Akran Oyun Ölçeği Öğretmen Formu	
Ebeveyn Tutum Ölçeği	
Sosyal Davranış Öğretmen Değerlendirmesi Ölçeği	
Yalnızlık ve Sosyal Memnuniyetsizlik Ölçeği	
Anaokulu ve Anasınıfı Davranış Ölçeği	
Okul Öncesi Oyun Davranış Ölçeği	
Okul Öncesi Sosyal Davranış Ölçeği- Akran Formu	
Okul Öncesi Sosyal Davranış Ölçeği- Öğretmen Formu	
36-71 Aylık Çocuklar İçin Oyun Davranış Ölçeği	
Çocuklar için Kısa Mizaç Ölçeği	
Grup Ortamlarında Oyunun Değerlendirilmesi (GOOD) Gözlem Formu	
Sosyal Yetkinlik ve Davranış Değerlendirme Ölçeği	

Tablo 5 incelendiğinde 2015-2020 yılları arasında yapılan lisansüstü tezlerin veri toplama araçlarının dağılımını görülmektedir. Oyun ve sosyal gelişim arasındaki ilişkili inceleyen tezlerde veri toplama aracı olarak konuya ilişkin geliştirilmiş ölçekler kullanıldığı görülmektedir. Tablo incelendiğinde Penn Etkileşimli Akran Oyun Ölçeği Öğretmen Formu ve Anaokulu Ve Anasınıfı Davranış Ölçeğinin 2 farklı çalışmada kullanıldığı görülmektedir. Bu ölçeklerin dışında Ahlaki ve Sosyal Kural Algısı Ölçeği, Peabody Resim Kelime Testi, Okul Öncesi Sosyal Beceri Değerlendirme Ölçeği- Öğretmen Değerlendirme Formu, Sosyal Becerileri Değerlendirme Ölçeği, Penn Etkileşimli Akran Oyun Ölçeği Ebeveyn Formu, Ebeveyn Tutum Ölçeği, Sosyal Davranış Öğretmen Değerlendirmesi Ölçeği, Yalnızlık ve Sosyal Memnuniyetsizlik Ölçeği, Okul Öncesi Oyun Davranış Ölçeği, Okul Öncesi Sosyal Davranış Ölçeği- Akran Formu, Okul Öncesi Sosyal Davranış Ölçeği- Öğretmen Formu, 36-71 Aylık Çocuklar İçin Oyun Davranış Ölçeği, Çocuklar için Kısa Mizaç Ölçeği, Grup Ortamlarında Oyunun Değerlendirilmesi (GOOD) Gözlem Formu , Sosyal Yetkinlik ve Davranış Değerlendirme Ölçeği-30 ölçeklerinin birer defa kullanıldığı görülmektedir.

Tablo.6 Yapılan Lisans Üstü Tezlerin Veri Analiz Türlerine Göre Dağılımı

Veri Analizi	**F**
Mann-Whitney U testi	7
ANOVA	5
Kruskal Wallis Testi	4
Korelâsyon Analizi	3
Willcoxon İşaretli Sıralar Testi	3
Kovaryans Analizi	1
Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi	1

Tablo 6 incelendiğinde 2015-2020 yılları arasında yapılan lisansüstü tezlerin veri analizinde kullandığı veri analiz yöntemlerinin dağılımları görülmektedir. Oyun ve sosyal gelişim arasındaki ilişkili inceleyen tezlerde Veri analizinde sıklıkla Mann-Whitney U (*f*=7), Anova (*f*=5) kullanıldığı görülmektedir. Bu veri analiz türlerinin yanısıra Kruskal Wallis testi (*f=4),* korelasyon analizi (*f=3),* Willcoxon İşaretli Sıralar Testi (*f=3*), Kovaryans Analizi (*f*=1), Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi (*f*=1) olarak çalışmalarda kullanıldığı belirlenmiştir.

Tablo 7. Yapılan lisansüstü tezlerin odaklandıkları kavramlar

Tez adı	***Kavramlar***
Oyun temelli sosyal beceri eğitiminin 60-72 aylık çocukların dil gelişimine etkisi	Sosyal beceri, sosyal gelişim,oyun,sosyal duygusal öğrenme, sosyal duygusal öğrenme becerileri; öz farkındalık, özyönetim, sosyal farkındalık, ilişki becerileri, sorumlu karar verme
Okul öncesi eğitim kurumuna devam eden çocuklara uygulanan dijital oyun destekli sosyal beceri eğitim programının sosyal beceri kazanımına etkisi	Sosyal beceri, dijital oyun
Farklı sosyoekonomik çevrede eğitim alan 60-72 aylık okul öncesi dönem çocuklarının sosyal becerilerinin ve akran oyunlarının incelenmesi	Sosyal gelişim, sosyal beceri, sosyalleşme, sosyal yeterlilik, sosyal zekâ, sosyal olgunluk, oyun
Dört- altı yaş çocukların sosyal ve oyun davranışları ile ebeveyn tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi	Sosyal davranış, oyun davranışı
Grupla oyun eğitim programının 66-72 ay arası çocuklarda sosyal memnuniyete etkisi	Sosyal gelişim, oyun, sosyal memnuniyet, sosyal memnuniyetsizlik,
Okul öncesi dönemdeki çocukların sınıf ortamındaki sosyal davranışları ile oyun davranışlarının incelenmesi	Sosyal gelişim, sosyal davranış,
Çocukların mizaç özellikleri ile oyun davranışlarının incelenmesi	Mizaç, sosyal oyun, sosyal oyun davranışı
Okul öncesi eğitim kurumlarında grup ortamlarındaki oyunun değerlendirilmesi	Oyun, sosyal yetkinlik
Kadın konukevlerinde kalan çocuklarda oyun terapisinin sosyal beceri ve problem davranışlara etkisinin incelenmesi	Sosyal beceri, problem davranış, oyun,
Sosyal oyunun 48–69 aylık çocukların ahlaki ve sosyal kural algılarına etkisinin incelenmesi	Sosyal oyun, sosyal gelişim, sosyal kural, ahlaki gelişim
5-6 yaş çocuklarının sosyal beceri ve problem davranışları ile oyun davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi	Sosyal beceri, problem davranış, oyun davranışları, sosyal işbirliği, sosyal etkileşim, sosyal bağımsızlık,

Tablo 7 incelendiğinde yapılan lisansüstü tezlerin çalışmalarında odaklanmış oldukları kavramların dağılımları görülmektedir. Oyun ve sosyal gelişim arasındaki ilişkili inceleyen tezlerde sıklıkla oyun ve sosyal gelişim, sosyal beceri, sosyal yeterlilik, sosyalleşme, sosyal olgunluk, sosyal zeka, sosyal beceri alanları, sosyal memnuniyetsizlik ve sosyal memnuniyet, problem davranış, sosyal davranış, sosyal işbirliği, sosyal etkileşim, sosyal bağımsızlık gibi kavramların ilişkilendirilerek incelendiği belirlenmiştir.

Tablo 8. Yapılan lisansüstü tezlerin sonuçlarının karşılaştırılması

Tez adı	*Sonuçlar*
Oyun temelli sosyal beceri eğitiminin 60-72 aylık çocukların dil gelişimine etkisi	Araştırmanın bulgularında, deney ve kontrol grubu çocukların dil gelişimleri ile cinsiyet, yaş, anne ve baba eğitim durumu, kardeş sayısı, okul öncesi eğitime devam süresi gibi değişkenlerin arasında anlamlı bir fark bulunmamıştır. Araştırmanın sonucunda, deney ve kontrol grubundaki çocukların oyun temelli sosyal beceri eğitimi ile dil gelişimi arasında anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür. Bulgulara göre, deney grubuna uygulanan oyun temelli sosyal beceri eğitimi sonucunda kontrol grubuna oranla deney grubunun son test puanlarında artış gözlemlenmiştir. Böylece 'Oyun Temelli Sosyal Beceri Eğitiminin'' dil gelişimi üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır.
Okul öncesi eğitim kurumuna devam eden çocuklara uygulanan dijital oyun destekli sosyal beceri eğitim programının sosyal beceri kazanımına etkisi	Hazırlanan Dijital Oyun Destekli Sosyal Beceri Eğitim Programının çocukların sosyal becerileri kazanımlarını pozitif yönde etkilediği ve bu etkinin kalıcı olduğu saptanmıştır
Farklı sosyoekonomik çevrede eğitim alan 60-72 aylık okul öncesi dönem çocuklarının sosyal becerilerinin ve akran oyunlarının incelenmesi	Farklı ekonomik çevrede eğitim alan 60-72 aylık okul öncesi dönem çocuklarının sosyal becerileri ve akran oyunları arasında anlamlı ilişki saptanmıştır. Bunun yanında anne ve babanın eğitim durumu, çocuğun yaşı, kardeş sayısı anlamlı düzeyde farklılaştığı saptanırken çocukların sosyal becerileri ile akran oyunları arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Bunlardan farklı olarak ebeveynlerin birliktelik durumuna göre çocukların sosyal becerileri ve akran oyunlarının farklılaşmadığı görülmüştür. Cinsiyet değişkenine bakıldığında çocuğun sosyal becerilerinde anlamlı bir farklılaşma görülmezken Kendini Kontrol Etme Becerileri alt boyutunda kızların erkeklerden daha düşük puan aldıkları saptanmıştır. Aynı zamanda akran oyunlarında cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Buna göre Oyun Etkileşimi (Ebeveyn)alt boyutunda, kızların erkeklere oranla daha düşük puan aldıkları görülmektedir
Dört- altı yaş çocukların sosyal ve oyun davranışları ile ebeveyn tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi	Anne tutumlarının eğitim düzeyi, çalışma durumu, hane geliri ve sahip oldukları çocuk sayısından etkilendiği saptanmıştır. Demokratik tutumdaki annelerin çocuklarında oyun etkileşimi ve prososyal davranışların arttığı, otoriter tutum ve izin verici tutumdaki annelerin çocuklarında oyunun bozulması, oyundan kopma, utangaç ve saldırgan davranışların arttığı, aşırı koruyucu tutumdaki annelerin çocuklarında ise utangaç davranışların arttığı saptanmıştır
Grupla oyun eğitim programının 66-72 ay arası çocuklarda sosyal memnuniyete etkisi	Araştırma sürecinin sonunda deney grubundaki çocuklarda sosyal memnuniyetin artmış sosyal memnuniyetsizliğin azalmış olduğu; kontrol grubundaki çocuklarda sosyal memnuniyetsizliğin artmış, sosyal memnuniyetin azalmış olduğu belirlenmiştir. Grupla Oyun Eğitim Programının 66-72 aylık çocukların anaokulundaki sosyal memnuniyetini artırmada etkili olduğu kanıtlanmıştır.

Okul öncesi dönemdeki çocukların sınıf ortamındaki sosyal davranışları ile oyun davranışlarının incelenmesi	İstatistiksel analizler sonucunda hem öğretmen hem de akran değerlendirmesine göre erkek çocukların kız çocuklara oranla daha fazla fiziksel saldırganlık, kız çocukların da erkek çocuklara oranla daha fazla olumlu sosyal davranış sergiledikleri tespit edilmiştir. Akran değerlendirmesine göre erkek çocukların kız çocuklara oranla daha fazla ilişkisel saldırganlık davranışı sergilediği bulunmuştur. Öğretmen ve akran değerlendirmesine dayalı sosyal davranış puanları incelendiğinde aynı alt boyutlar arasında pozitif yönde anlamlı ilişki bulunmuştur. Yapılan içerik analizi sonucunda FS ve İS davranışı puanları yüksek çocukların oyunlarında gücü temsil eden rolleri aldıklarında saldırgan davranışlarda bulundukları, OSD puanları yüksek çocukların gücü temsil eden rolleri aldıklarında yardım etme davranışında bulundukları, İS ve OSD puanları yüksek çocukların oyunlarında liderlik davranışını üstlendiği belirlenmiştir
Çocukların mizaç özellikleri ile oyun davranışlarının incelenmesi	Kız ve erkek çocukların sebatkârlık mizaç özellikleri ve itiş kakışlı oyun davranışları; doğum sıralarına göre tek başına ve paralel oyun davranışları; okul öncesi eğitim alma sürelerine göre sıcakkanlılık-utangaçlık ve ritmiklik mizaç özellikleri ve suskun davranış, paralel ve sosyal oyun davranışları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu bulunmuştur. Suskun davranış ile sıcakkanlılık-utangaçlık arasında negatif yönlü düşük düzeyde; sosyal oyun ve itiş kakışlı oyun davranışı ile sıcakkanlılık-utangaçlık arasında pozitif yönlü düşük düzeyde anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Okul öncesi eğitim kurumlarında grup ortamlarındaki oyunun değerlendirilmesi	Çalışmada kullanılan ölçme aracına ilişkin toplam puanlara bakıldığında çocukların cinsiyeti, çocukların yaşının anlamlı bir farklılık oluşturduğu tespit edilmiştir. Ayrıca araştırma sonuçlarına göre, baba öğrenim durumu, gelişimsel probleminin olma durumu, öğretmenin mesleki kıdemi ve öğrencilerin sosyal yetkinlik düzeyleri arasındaki farklılığın anlamlı olduğu da belirlenmiştir
Kadın konukevlerinde kalan çocuklarda oyun terapisinin sosyal beceri ve problem davranışlara etkisinin incelenmesi	Yapılan araştırmada deney ve kontrol gruplarının karşılaştırılması sonucunda çocukların sosyal etkileşim, sosyal işbirliği, sosyal bağımsızlık gibi sosyal becerilerinin deney grubu lehine farklılık oluşturduğu, davranış problemlerinin deney grubu lehine bir azalma gösterdiği belirlenmiştir. Araştırmanın sonucunda uygulanan programın çalışmaya dahil edilen 3-6 yaş grubu çocukların sosyal beceri ve problem davranışları üzerinde etkili olduğu saptanmıştır
Sosyal oyunun 48–69 aylık çocukların ahlaki ve sosyal kural algılarına etkisinin incelenmesi	Sonuç olarak deney ve kontrol grubundaki çocukların sosyal ve ahlaki kural algı puanları arasında anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir.
5-6 yaş çocuklarının sosyal beceri ve problem davranışları ile oyun davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi	Araştırma sonuçları 5-6 yaş çocuklarının cinsiyetlerinin ve yaşlarının onların oyun davranışları ve problem davranışa yönelik anlamlı bir farklılık oluştururken, sosyal beceri düzeylerinin cinsiyete göre farklılık gösterdiği, ancak yaşa göre farklılık göstermediği bulunmuştur. Bununla birlikte araştırmada 5-6 yaş çocuklarının oyun davranışları, sosyal becerileri ve problem davranışları arasında anlamlı ilişkilerin olduğunu göstermektedir

Tablo 8 incelendiğinde yapılan lisansüstü tezlerin sonuçları görülmektedir. Oyun ve sosyal gelişim arasındaki ilişkili inceleyen tezlerde bulanan sonuçlara bakıldığında 'Oyun Temelli Sosyal Beceri Eğitiminin'' dil gelişimi üzerinde etkili olduğu, Dijital Oyun Destekli Sosyal Beceri Eğitim Programının çocukların sosyal becerileri kazanımlarını pozitif yönde etkilediği ve bu etkinin kalıcı olduğu, farklı ekonomik çevrede eğitim alan 60-72 aylık okul öncesi dönem çocuklarının sosyal becerileri ve akran oyunları arasında anlamlı ilişki

saptandığı, anne tutumlarının eğitim düzeyi, çalışma durumu, hane geliri ve sahip oldukları çocuk sayısından etkilendiği, Grupla Oyun Eğitim Programının 66-72 aylık çocukların anaokulundaki sosyal memnuniyetini artırmada etkili olduğu, Erkek çocukların kız çocuklara oranla daha fazla fiziksel saldırganlık, kız çocukların da erkek çocuklara oranla daha fazla olumlu sosyal davranış sergiledikleri, Mizaç özelliklerinin oyun davranışını etkilediği, Okul Öncesi eğitim kurumlarında grup oyunlarının farklı değişkenler doğrultusunda farklılaştığı, Kadın konukevlerinde uygulanan oyun terapisinin 3-6 yaş grubu çocukların sosyal beceri ve problem davranışları üzerinde etkili olduğu, Sosyal oyunun çocukların sosyal ve ahlaki kural algı puanları arasında anlamlı farklılık olduğu, 5-6 yaş çocuklarının oyun davranışları, sosyal becerileri ve problem davranışları arasında anlamlı ilişkilerin olduğunu sonuçlarına ulaşıldığı görülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Okul öncesi dönemde oyun ve sosyal gelişim ilişkisi çerçevesinde yapılan 2015-2020 yıllarını kapsayan lisansüstü tezlerin incelenmesi sonucunda *11* lisansüstü çalışmaya ulaşılmıştır. Yapılan çalışmaların 2020 yılında yoğunlaştığı, 2017 ise herhangi bir çalışmaya rastlanmadığı belirlenmiştir. Çalışmaların tamamının yüksek lisans çalışması olduğu saptanmıştır. Yapılan lisansüstü tezlerin farklı üniversitelerde sağlık bilimleri ve eğitim bilimleri enstitüleri kapsamında yapıldığı belirlenmiştir. Erişilen tezlerden 3 tanesi Gazi üniversitesinde yapılmıştır. Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi bölümlerinde 6 yüksek lisans çalışması Eğitim Bilimleri Enstitüsü Okul Öncesi bölümünde 5 yüksek lisans tezi yapıldığı belirlenmiştir. Yapılan lisansüstü çalışmalarda nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı belirlenmiştir. Çalışmaların örneklemini çoğunlukla çocuklar oluşturmaktadır, bunun yanı sıra ebeveyn ve öğretmenlerin de çalışma grubunu oluşturduğu araştırmalar olduğu belirlenmiştir. Çalışmalarda araştırma kapsamında incelenecek olan değişkenin etkisini belirlemek için ilgili ölçek ve formlar kullanılmıştır. Bu formlardan Penn Etkileşimli Akran Oyun Ölçeği Öğretmen Formu ve Anaokulu ve Anasınıfı Davranış Ölçeği iki farklı lisansüstü çalışmada veri toplama aracı olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Lisansüstü tezlerin veri analizinde ilişkisel veri analizi yöntemlerinin kullanıldığı belirlenmiştir. Yapılan çalışmalarda oyun ile sosyal gelişim ilişkisi kapsamında çoğunlukla sosyal beceri, sosyal davranış, sosyal gelişim, temalarının incelendiği belirlenmiştir. Yapılan tezlerin sonuçları ise çalışmaların ölçmek istedikleri değişkenlerle pozitif yönde ilişki olduğunu saptamıştır.

Erken çocukluk döneminde Oyun ve sosyal gelişim birbiri ile en yakın ilişki içinde olan kavramlardır. Okul öncesi süreçte çocukların deneyimleyerek ve etkileşimi üst boyutta tutarak birçok kazanım elde etikleri oyun ortamları, çocuğun günlük yaşantısının bir parçasıdır. Oyunun özellikle çocukların tüm gelişim özelliklerinin yanı sıra özellikle sosyal gelişim sürecinin destekleyici ve geliştirici bir faktörü olarak kabul edildiği bilinmektedir. Bu kapsamda yapılacak çalışmaların farklı oyun ortamlarını temel alarak çeşitlendirilmesi önerilmektedir. Yapılan lisansüstü çalışmaların tamamına yakını nicel araştırma yöntemleri kullanılarak yapıldığı belirlenmiştir. Çalışmalarda nitel, karma, yapısal eşitleme, vidyografi vb farklı araştırma yöntemleri kullanılması önerilmektedir. Çalışmalar temelde sosyal beceri kavramı üzerinde yoğunlaşmıştır. Sosyal beceri alt basamakları olan öz farkındalık, öz

yönetim, sosyal farkındalık, ilişki becerileri, sorumlu karar verme gibi becerileri temel alan çalışmaların yapılması literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Acıbal, G. (2020). *Oyun Temelli Sosyal Beceri Eğitiminin 60-72 Aylık Çocukların Dil Gelişimine Etkisi (Özel Bir Anaokulu Örneği)*. Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi Anabilim Dalı. İstanbul

Akbaş, İ. (2020). *Farklı Sosyoekonomik Çevrede Eğitim Alan 60-72 Aylık Okul Öncesi Dönem Çocuklarının Sosyal Becerilerinin Ve Akran Oyunlarının İncelenmesi*. Yükek Lisans Tezi. İstanbul Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Temel Eğitim Ana Bilim Dalı Okul Öncesi Eğitimi Programı. İstanbul

Aksoy, A.B. & Dere Çiftçi, H. (2014). *Erken çocukluk döneminde oyun*. Ankara: Pagem.

Aktan Şahan, B. (2017). *Oyun yoluyla sosyal becerilerin desteklenmesi* (Ed. Alev Önder, Hande Arslan Çiftçi). Erken çocuklukta oyun ve oyun yoluyla öğrenme (s. 151-164) Ankara: Nobel Yayıncılık.

Akyel İnci, A. (2020). *Okul öncesi eğitim kurumuna devam eden çocuklara uygulanan dijital oyun destekli sosyal beceri eğitim programının sosyal beceri kazanımına etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Temel Eğitim Anabilim Dalı. Ankara

Bacanlı, H. (1999). *Sosyal beceri eğitimi*. Ankara: Nobel.

Bayhan, P. ve Artan, İ. (2004). *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*. Morpa Yayınları. İstanbul, ss.123-139

Can, E., Günaydın M. (2019). Okul Öncesi Dönemde Çocuk Oyunlarındaki Değer Unsurları: Sınıf Yönetimine Yansımaları. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 8 (4),* 3001-3053.

Çalışandemir, F. (2016) Oyun ve Özellikleri. Hülya Gülay Ogelman (Ed.), *Yaşamın ilk Yıllarında Oyun Oyuna Çok Yönlü Bakış* içinde (s.2-14) Pegem Akademi

Çepni, S. (2014). *Araştırma ve Proje Çalışmalarına Giriş*. (7. Baskı). Trabzon: Celepler Matbaacılık.

Döker, T. (2020). *Dört- Altı Yaş Çocukların Sosyal Ve Oyun Davranışları İle Ebeveyn Tutumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi Anabilim Dalı. Malatya

Durualp, E. (2009). *Anasınıfına Devam Eden 6 Yaş Çocuklarının Sosyal Uyum ve Becerilerine Oyun Temelli Sosyal Beceri Eğitiminin Etkisinin İncelenmesi (Çankırı İli Örneği)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Durualp, E., Aral, N., (2015). *Oyun Temelli Sosyal Beceri Eğitimi*. Ankara: Vize Yayıncılık.

Gökcan, N. H. (2020). *Grupla Oyun Eğitim Programının 66-72 Ay Arası Çocuklarda Sosyal Memnuniyete Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Temel Eğitim Ana Bilim Dalı Okul Öncesi Eğitimi. Antalya

Güler, S. (2015). *Sosyal oyunun 48–69 aylık çocukların ahlaki ve sosyal kural algılarına etkisinin incelenmesi*. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi Ve Eğitimi Ana Bilim Dalı. Ankara

Gültekin-Akduman, G. N., & Türkoğlu, D. (2015). Okul öncesi dönem çocukların sosyal becer düzeyleri ile davranış problemler arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(37*), 673-683.

Kılınç, N. (2016). *5-6 Yaş Çocuklarının Sosyal Beceri Ve Problem Davranışları İle Oyun Davranışları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Karabük Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi Ve Eğitimi Ana Bilim Dalı. Karabük

Köycekaş, A. (2019). *Çocukların Mizaç Özellikleri İle Oyun Davranışlarının İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi Ve Eğitimi Anabilim Dalı. Ankara

Ogelman, H. (2018). *Yaşamın İlk Yıllarında Sosyal Beceriler*. Ankara: Eğiten Kitap.

Öztürk Aşık, M. (2018). *Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Grup Ortamlarındaki Oyunun Değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel Eğitim Anabilim Dalı Okul Öncesi Öğretmenliği Bilim Dalı. Edirne

Poyraz, H. (2003). *Okul Öncesi Dönemde Oyun ve Oyuncaklar*, Anı Yayıncılık, Ankara

Saltık, N. (2018). *Kadın Konukevlerinde Kalan Çocuklarda Oyun Terapisinin Sosyal Beceri Ve Problem Davranışlara Etkisinin İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Gelişimi Ve Eğitimi Programı. Ankara

Teke, N. (2019). *Okul Öncesi Dönemdeki Çocukların Sınıf Ortamındaki Sosyal Davranışları İle Oyun Davranışlarının İncelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Okul Öncesi Eğitimi Programı. Ankara

Tortop, H. S. (2018). *Üstün Zekalılar Eğitiminde Farklılaştırılmış Öğretim Müfredat Farklılaştırma Modelleri*. İstanbul: Genç Bilge Yayıncılık.

Yıldırım, A, Şimşek, H (2013). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (9. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.

AYASOFYA'NIN TARİHSEL GELİŞİMİ VE AYASOFYA-İ KEBİR CAMİ

Öğretim Görevlisi Kifayet ÖZKUL
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa

Özet

Dünya mimarlık tarihinin en özel yapısı olarak adlandırılan Ayasofya, hem bilimsel, hem tarihsel, hem de sanatsal olarak oldukça önemlidir. Ayasofya, Doğu Roma İmparatorluğu'nun İstanbul'da yaptığı en büyük kilisedir ve aynı yerde üç defa inşa edilmiştir. İlk inşa edildiğinde Megale Ekklesia (Büyük Kilise) denilmiş, 5. yüzyıldan İstanbul'un fethine kadar Hagia Sophia (Kutsal Bilgelik) olarak adlandırılmıştır.

Ayasofya, 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesi ile birlikte camiye çevrilmiştir. Daha sonra 24 Kasım 1934 yılında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün önerisi ve Bakanlar Kurulunun kararı ile müzeye dönüştürülmüştür ve 1 Şubat 1935 yılında ziyarete açılmıştır. 1996 yılında Dünya Anıtları İzleme listesinde ve aynı zamanda UNESCO Dünya Mirası listesinde yer almaktadır.

Ayasofya 2005 yılında yargıya taşınarak tekrar cami olması istenmiş, ancak Danıştay 10. Dairesi tarafından reddedilmiştir. 2016 yılında tekrar açılan dava, 2018 yılında Haziran ayında açıklanan karar ile yine sonuçsuz kalmıştır. Ayasofya Müzesi'nde 2016 Temmuz ayında düzenlenen Kadir Gecesi programında, 85 yıl aradan sonra sabah ezanı okunmuştur. 2016 Ekim ayında ibadete açık olan Hünkâr Kasrı bölümüne, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından ilk kez asaleten imam atanmıştır ve bu bölümünde vakit namazları kılınmaya, Sultanahmet Camii ile karşılıklı olarak 5 vakit çifte ezan okunmaya başlanmıştır.

Ayasofya 'da 29 Mayıs 2020 tarihinde, İstanbul'un Fethinin 567. yıl dönümünde Fetih Suresi okunmuştur. Bu gelişmelerin ardından Ayasofya'nın cami olma süreci tekrar gündeme gelmiştir. Danıştay 10. Dairesi, Ayasofya'nın camiden müzeye dönüştürülmesine dair 24 Kasım 1934 tarihli Bakanlar Kurulu kararını iptal etmiştir. Karar ardından 24 Temmuz 2020 tarihinde, 86 yıl sonra kılınan ilk Cuma namazı ile birlikte Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından Fatiha Suresi ve Bakara Suresi 1-5. ayetleri okunarak Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerifi olarak ibadete açılmıştır.

Bu çalışmada döneminin en geniş kubbesine sahip olan ve daha sonra kubbesi çökmesin diye Mimar Sinan'ın payandalarla desteklediği Ayasofya-i Kebîr Câmisinin tarihsel gelişimi, incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Sanat Tarihi, Fatih Sultan Mehmet, Ayasofya Camisi, Türkiye.

HISTORICAL DEVELOPMENT OF HAGIA SOPHIA AND AYASOFYA-I KEBIR CAMI

Abstract

Hagia Sophia, which is called the most special structure in the history of World Architecture, is very important both scientifically, historically and artistically. Hagia Sophia is the largest church built by the Eastern Roman Empire in Istanbul and was built three times

in the same place. When it was first built it was called Megale Ekklesia (Great Church), 5. from the century until the conquest of Istanbul, it was called The Hague Sophia (Holy Wisdom).

Hagia Sophia was converted into a mosque in 1453 with the conquest of Istanbul by Fatih Sultan Mehmet. February November 24, 1934, President Mustafa Kemal Atatürk's proposal and the decision of the Council of Ministers was turned into a museum and opened to visitors on February 1, 1935. It was listed on the World Monuments Watch List in 1996 and also on the UNESCO World Heritage List.

Hagia Sophia was moved to the judiciary in 2005 and asked to be a mosque again, but the Council of State 10. He was rejected by his department. The case, which was reopened in 2016, was again inconclusive with the decision announced in June 2018. In the Kadir Night program held in July 2016 at the Hagia Sophia Museum, after 85 years of absence, the Sabah adhan was read. In October 2016, the Hunkar Qasri section, which is open to worship, was appointed by the Religious Affairs Directorate for the first time as a noble imam and in this Section, time prayers were performed and 5-time double adhan was recited mutually with the Blue Mosque.

On 29 May 2020, the 567th anniversary of the conquest of Istanbul was held in Hagia Sophia. on the anniversary, Surah Fatah was recited. After these developments, the process of Hagia Sophia becoming a mosque has been raised again. State Council 10. The Department canceled the Council of Ministers ' decision of 24 November 1934 on the conversion of Hagia Sophia from a mosque to a museum. Friday July 24, 2020, followed by the first Friday prayer performed after 86 years, and the first Friday prayer performed by President Recep Tayyip Erdogan in Surah Fatiha and Surah Baqara 1-5. Ayasofya-I Kebir Mosque-I Sharifi was opened for worship by reading the verses.

In this study, the historical development of the Hagia Sophia-i Kebîr Mosque, which had the largest dome of its time and later supported by Sinan the Architect so that the dome would not collapse, will be examined.

Keywords: History, Art History, Fatih Sultan Mehmet, Hagia Sophia Mosque, Turkey.

GİRİŞ

Yunanca Agía Sofía, Osmanlı Türkçesi, آیا صوفیه, su anki resmî adıyla da Ayasofya-i Kebîr Câmi Şerîfidir. Kelime anlamı olarak, "Aya = kutsal", "Sofya = bilgelik" demektir ve "Kutsal bilgelik" anlamına gelmektedir. 532 ila 537 arasında Bizans İmparatoru I. Justinianus'un, İstanbul' da tarihî yarımadada inşa ettirmiş olduğu ve Ayasofya Kilisesi adıyla anılan yapıyı, 1453 yılında Fatih Sultan Mehmet İstanbul'u fethettikten sonra kiliseden camiye çevirmiştir. Camiye dönüştürüldükten sonra, insan figürlü mozaikler ince bir sıvayla kaplanmıştır, bitkisel motifli, geometrik desenli olanlar ise olduğu gibi bırakılmıştır. 1934 yılında Bakanlar Kurulunun kararnamesi ile tadilat çalışmaları başlatılmıştır ve ardından 1935–2020 yılları arasında müze olarak kullanılmıştır. Müzeye dönüştürülürken de sıvaların bir kısmı temizlenmiştir ve mozaikler tekrar ortaya çıkarılmıştır. 24 Temmuz 2020 tarihinde tekrar camiye çevrilmiş ve adı Ayasofya-i Kebir Cami Şerifi olmuştur.

AYASOFYA'NIN TARİHİ

İstanbul'un Fatih ilçesinde, Sultanahmet meydanında yani Tarihi yarımadada bulunan Ayasofya-i Kebir Camisi, dönemin en büyük Bizans kilisesi olarak inşa edilmiştir. Doğu Roma İmparatorluğu tarafından İstanbul'da yaptırılmış olan bu devasa kilise, yaşanılan ayaklanmalar nedeniyle harap edilmiş ve yakılmış olduğundan dolayı üç defa yeniden inşa ettirilmiştir.

Birinci Ayasofya'nın inşaatı İmparator I. Konstantios tarafından başlatılmıştır fakat oğlu II. Konstantinos zamanında bitirilmiştir. Bazilika tarzında yapılmış olan yapı 15 Şubat 360 yılında açılmıştır ve Megale Ekklesia (Büyük Kilise) denilmiştir (Güney, 2020). Üst çatısı ahşap olarak bilinen yapı, 404 yılında ortaya çıkan bir halk isyanında yakılmış ve harap edilmiştir (Erdoğan, 2012).

İkinci Ayasofya 10 Ekim 415 yılında açılmıştır (Akgündüz, Öztürk ve Baş). İmparator II. Theodosis tarafından Mimar Ruffinos' a yaptırılmıştır ve İstanbul'un fethedilişine kadar Hagia Sophia (Kutsal Bilgelik) diye adlandırılmıştır. Bu yapı da I. Ayasofya gibi bazilika planlı olup, çatısı ahşap, beş nefi ve üç kapısı olan, anıtsal girişli bir yapıdır. Bu dönemde de 532 yılında başlayan ve tarihe Nika ayaklanması olarak geçen isyan sonucunda yakılmış ve yıkılmıştır (Olgunlu, 2019).

Üçüncü Ayasofya İmparator Justinianos tarafından biri fizikçi olan diğeri de matematikçi olan Isidoros ile Anthemios adlı kişilere yaptırılmıştır. İmparator yaptırmak istediği bina ile alakalı fikirlerini beyan etmiş, yapının büyüklüğünün ve görkeminin Hz. İsa'nın büyüklüğüne atıf yapacağını anlatırken aslında kendi büyüklüğünü de inşasına 23 Şubat 532 tarihinde başlanmıştır, bin usta ve onbin işçi ile beş senede tamamlanmıştır. 27 Aralık 537 yılında açılmıştır (Olgunlu, 2019).

Mimarlık tarihinde ilk kez dikdörtgen bir plan ortasında oluşturulan kare üzerine geniş bir kubbe yerleştirilmiştir. Ve yine dört çeyrek kubbe ile desteklenen iki yarım kubbe de ana kubbeyi desteklemiştir. Ana kubbenin ağırlığı yarım kubbelere ve galerisinde bulunan fil ayaklarına ve dış payandaların arasında uzanmış olan kemerlerle duvarlarına dağıtılmıştır (Olgunlu, 2019). Yapının büyüklüğü, geniş iç hacmi, kubbenin genişliği, içeriye serpiştirilen semboller, simgelerle ve gizemleriyle oldukça ilginç bir yapı olmuştur (Erdoğan, 2012).

Üçüncü kez inşa edilmiş olan yapının kubbesi 20 yıl sonra yıkılmıştır, Justinianos mimar İsidoros'un yeğenini görevlendirmiştir, tuğla ve kiremitten daha hafif olan rodos kiremitleri kullanılarak kubbe biraz daha yükseltilmiştir (Olgunlu, 2019).

Ayasofya'nın kilise olarak yapılmış olan ilk halinden günümüze kadar gelmiş olan son haline kadarki süreçte tüm zafiyetlerini bilen gerek imparatorlar gerekse Osmanlı padişahları, yapıyı ayakta tutabilmek için tüm imkânlarını seferber etmişlerdir. Roma döneminde Hz. İsa'nın kutsal mekânı sayılan Ayasofya, Fatih Sultan Mehmet'in Hz. Süleyman ile ilişkilendirmesi ve camiye çevirdiğinde minberin atındaki boş alanı Hz. Süleyman makamı olarak görüp burada namaz kılmasından dolayı manevi bir boyut kazanmıştır (Resim 1).

Resim 1: Ayasofya-i Kebir Cami

AYASOFYA'NIN İLK KEZ CAMİ OLUŞU VE FATİH SULTAN MEHMET HAN'IN VAKFİYESİ

Hicrî 52 yılında, miladî 672 yılında son Peygamber Hz. Muhammed mihmandarı Ebû Eyyûb el-Ensârî ile başlamış bulunan fetih hareketi, Fatih Sultan Mehmet'in Bizans topraklarına giriştiği son hamle ile neticelenmiştir ve İstanbul Müslüman ordularına, Osmanlı askerlerine kapılarını açmıştır (Uğur vd. neşri, 1997).

Fatih Sultan Mehmet 29 Mayıs 1453 yılında İstanbul'u fethettikten hemen sonra, Ayasofya'ya oldukça özel bir önem vermiştir, temizlenerek camiye çevrilmesini emretmiştir ve adını değiştirmemiştir.[1] İlk minaresi o dönem hızla yapılabilmesi amacıyla tahtadan inşa edilmiştir (Güney, 2020). Fatih Sultan Mehmet Ayasofya'da müezzinlerinden birine ezan okumasını emretmiştir ve maiyeti ile beraber ilk namazı kılmıştır, daha sonra ise kendi hayratının ilk yapısı olarak vakfetmiştir.[2]

İstanbul'un fethinin üçüncü günü, Cuma günü, Fatih Sultan Mehmet Ayasofya'ya gelip askerleriyle birlikte ilk Cuma namazını kılmıştır. İstanbul'un fethinin manevî mimarı olan Akşemseddin İmam olarak geçmiştir, Fatih namına hutbeyi de ilk olarak Akşemseddin okumuştur. Okunan hutbe belki de hutbelerin en sevinçlisi, en büyük şana ve şerefe sahip olanıdır. Çünkü sekiz buçuk asırdan o güne kadar bütün Müslümanların büyük bir arzu ile ulaşmak istedikleri bu fethin Cenab-ı Hak tarafından Osmanlı padişahı Fatih Sultan Mehmet'e ve onun tebasına verildiğinin ilanıdır. Fethin komutanı, gaziler ve askerler sahabe-i kiramın dahi şiddetle istedikleri bu büyük mutluluğa ve Hz. Peygamberin "*Ne güzel komutan ve ne güzel asker*" övgüsüne mazhar olmuşlardır (Paşa).

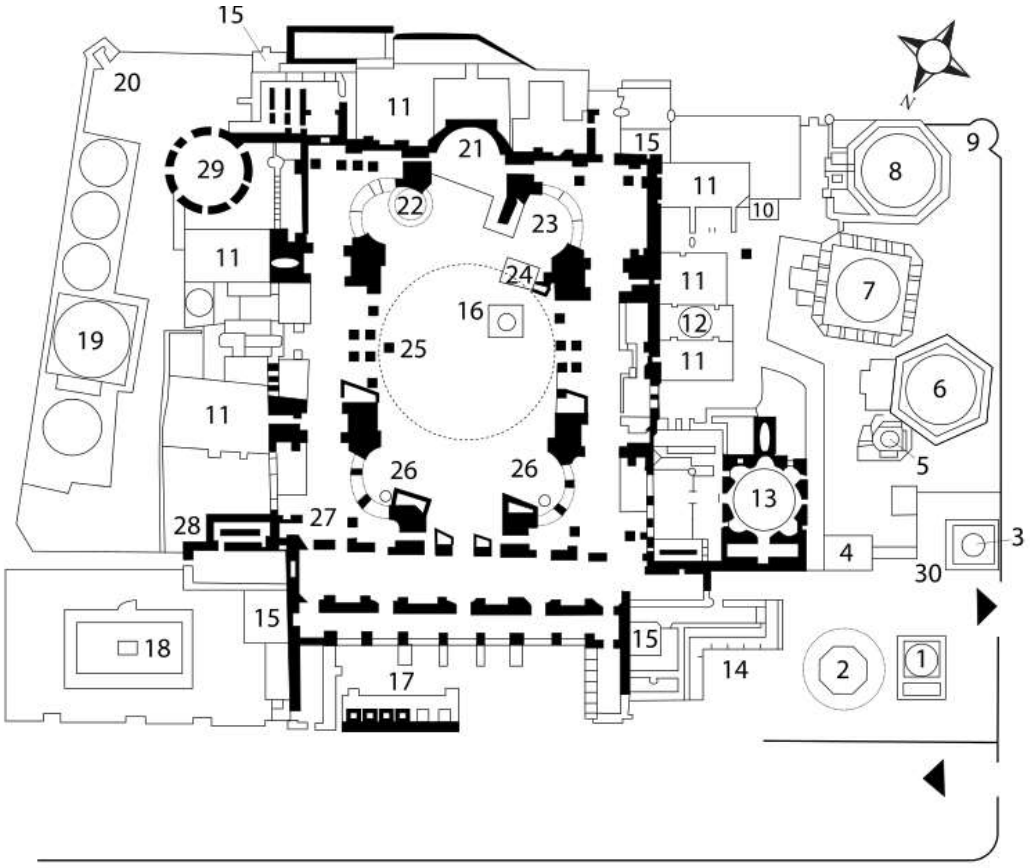
[1] https://tr.wikipedia.org/wiki/Ayasofya
[2] http://slideplayer.biz.tr/slide/1998938/

Fatih Sultan Mehmet'in iradesiyle Cuma gününden evvel Ayasofya'da bulunan tasvirler, heykeller ve ikonlar kaldırılmış, kıble tarafına mihrap yapılmış ve bütün hazırlıkların için mimarlar ve ustaların gece gündüz çalıştıkları rivayet edilmiştir (Danişmend, 2011).

Bugün mevcut olan mihrabı, minberi, vaaz kürsüleri ve ahşap korkulukları sonradan yaptırılmıştır ve 16. yüzyılın izlerini taşımaktadır. II. Bayezid Han devrinde mihrap, III. Murad Han devrinde minber ilave edilmiştir. Tahta minare de II. Selim Han zamanında yapılan tadilat sırasında kaldırılmıştır (Ayverdi, 1989). Sultan I. Mahmut Han döneminde kütüphane eklenmiştir. 16. yüzyılda seçkin çini örneklerinden kullanılmıştır. Sultan III. Murat Han zamanında minareler yaptırılmıştır, I. Mahmut Han tarafından Ayasofya avlusu içerisinde şadırvan ve sıbyan mektebi yaptırılmıştır, Sultan Abdülmecit Han döneminde muvakkithane yaptırılmıştır. Ayasofya'nın güneyinde, avlusunda, Sultan II. Selim Han türbesi, III. Murat Han türbesi, Sultan III. Mehmet Han türbesi ve Şehzadeler türbesi inşa edilmiştir. Bizans zamanında vaftizhane olarak kullanılan yapı ise Sultan I. Mustafa Han ve Sultan İbrahim Hanın türbeleri olmuştur. Fatih Sultan Mehmet daha sonra yapının kuzey tarafına bir medrese inşa ettirmiştir.[3]

İstanbul'un fethinden sonra Ayasofya hiçbir tahribata uğratılmamış aksine güçlendirmek ve onarımlarla en iyi şekilde korunmak için uğraşılmıştır. Osmanlı Döneminde yapılan ilave ve eklerle de korunmaya devam edilmiş, ibadethane olarak varlığını sürdürmüştür (Resim 2).

[3] https://www.hurriyet.com.tr/galeri-ayasofya-ne-zaman-yapildi-ayasofyanin-tarihi-ve-yeniden-cami-olma-sureci-41564873/4

Resim 2: Ayasofya'nın Mimari Planı.

Fatih Sultan Mehmet, daha sonra kendi malından tesis ederek Fatih Cami ve İmareti ile Ayasofya Camisi Vakfını kurmuştur (Baş, 2002) ve ciddi miktarda olan gelirleri Ayasofya'ya bağlamıştır (Akgündüz, Öztürk ve Baş, 2006). Ayasofya Camisi'nin ve vakfının korunmasına ilişkin yayınlamış olduğu vakfiyesinde:

"*İşte bu benim Ayasofya Vakfiyem, dolayısıyla kim bu Ayasofya'yı camiye dönüştüren vakfiyemi değiştirirse, bir maddesini tebdil ederse onu iptal veya tebdile koşarsa, fasit veya fasık bir teville veya herhangi bir dalavereyle Ayasofya Camisi'nin vakıf hükmünü yürürlükten kaldırmaya kastederlerse, aslını değiştirir, füruuna itiraz eder ve bunları yapanlara yol gösterirlerse ve hatta yardım ederlerse ve kanunsuz olarak onda tasarruf yapmaya kalkarlar, camilikten çıkarırlar ve sahte evrak düzenleyerek, mütevellilik hakkı gibi şeyler ister yahut onu kendi batıl defterlerine kaydederler veya yalandan kendi hesaplarına geçirirlerse ifade ediyorum ki huzurunuzda, en büyük haram işlemiş ve günahları kazanmış olurlar.*

Bu sebeple, bu vakfiyeyi kim değiştirirse; Allâh'ın, Peygamber'in, meleklerin, bütün yöneticilerin ve dahi bütün Müslümanların ebediyen LANETİ ONUN VE ONLARIN ÜZERİNE OLSUN, azapları hafiflemesin onların, haşr gününde yüzlerine bakılmasın. Kim bunları işittikten sonra hala bu değiştirme işine devam ederse, günahı onu değiştirene ait olacaktır. Allah'ın azabı onlaradır. Allah işitendir, bilendir. (Fatih Sultan Mehmed Han / 1 Haziran 1453)"[4] demiştir.

[4] http://www.isav.org.tr/vakif_dua_ve_bedduasi

AYASOFYA'NIN MÜZEYE ÇEVRİLMESİ

Prof. Dr. Fahameddin Başar;" *Ayasofya İstanbul'un Fetih Camisidir. İstanbul 54 gün süren kuşatmanın sonunda fethedilmiş ve kentin en büyük mabedi olan Ayasofya kılıç hakkı olarak camiye dönüştürülmüştür. Fatih Sultan Mehmet fetihten üç gün sonra, 1 Haziran 1453 tarihinde ilk Cuma namazını burada kılmış ve kıldırmıştır. Ayasofya Camii o tarihten itibaren, müzeye dönüştürüldüğü yıla kadar 481 yıl İstanbul'un en büyük camilerinden biri olarak hizmet etmiştir*" demiştir.[5]

Ayasofya 24 Kasım 1934 yılında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün önerisiyle ve Bakanlar Kurulunun kararı ile müzeye dönüştürülmüştür. 1 Şubat 1935 yılında ziyarete açılmıştır. 24 Ekim 1934 yılında Müzeler Genel Müdürlüğüne bağlanmış olan Ayasofya'da medrese yıkılmıştır ve camiye ait olan çeşitli eşyalar, halılar, levhalar da kaldırılmıştır. Bunlardan büyük levhalar daha sonra tekrar yerlerine asılmıştır (Eyice, 1991).

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün vermiş olduğu izin sonrası başlayan çalışmalar 15 yıl sürmüş ve 1947 yılında tamamlanmıştır. Ayasofya müze haline getirildikten sonra ilk kez 8 Ağustos 1980 tarihinde hünkâr mahfili ibadete açılmıştır. Açılıştan kısa bir müddet sonra 14 Eylül 1980 yılında yenileme gerekçesiyle tekrar kapatılan hünkar mahfili 10 Şubat 1991 yılında yeniden namaz kılmaya tahsis edilmiştir ve bundan sonra Ayasofya kısmen olsa da, cami olarak hizmet vermeye devam etmiştir. 1996 yılında Dünya Anıtları İzleme listesine alınan Ayasofya'nın kubbesi ve minareleri, Dünya Anıtları Fonu'nun da desteğiyle 1997-2002 yılları arasında restore edilmiştir. Aynı zamanda UNESCO Dünya Mirası listesinde yer almaktadır.

AYASOFYA'NIN AYASOFYA-İ KEBİR CAMİ ŞERİFİ'NE ÇEVRİLMESİ

2005 yılında Ayasofya'nın yeniden cami olma süreci başlamış, yargıya taşınmış ancak Danıştay 10. Dairesi tarafından reddedilmiştir.[6] 2016 yılında tekrar açılan dava da 2018 yılında Haziran ayında açıklanan kararla aynı şekilde yine sonuçsuz kalmıştır. 2016 yılında Temmuz ayında Ayasofya Müzesinde düzenlenmiş olan Kadir Gecesinde yapılan programda, 85 yıldan sonra sabah ezanı okunmuştur[7] (Resim 3). Diyanet TV'de Ramazan ayı süresince Ayasofya'dan "Bereket Vakti Ayasofya" adıyla sahura özel program yayınlamıştır. 2016 yılında Ekim ayında Diyanet İşleri Başkanlığınca uzun seneler sonra Hünkâr Kasrı'na ilk kez asaleten imam atanmıştır. 2016 yılı itibarıyla Hünkâr Kasrında vakit namazlarını kıldırmak için minarelerinden Sultanahmet Camii ile karşılıklı olarak beş vakit çifte ezan okunmaya başlanmıştır[8] (Resim 4).

[5] https://www.haber7.com/guncel/haber/2983189-ataturk-ayasofyanin-muzeye-cevrilmesi-fikrine-fena-halde-kiziyor

[6] "Ayasofya'yı camiden müzeye dönüştüren Bakanlar Kurulu kararına iptal", https://www.aa.com.tr/tr/ayasofya-camii/ayasofyayi-camiden-muzeye-donusturen-bakanlar-kurulu-kararina-iptal-/1906077

[7] "Ayasofya'da sabah namazı", https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/ayasofyada-85-yil-sonra-sabah-ezani-okundu/601507

[8] https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/ayasofyanin-4-minaresinden-5-vakit-ezan-sesi-yukseliyor/668646

Resim 3: Kadir Gecesi Programının Ardından Ayasofya'da Sabah Ezanı Okunmuştur.

Resim 4: Sultanahmet Cami ve Ayasofya-i Kebir Cami

Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u 29 Mayıs 1453 günü fethetmiştir ve Diyanet İşleri Başkanlığı 29 Mayıs 2020 günü, İstanbul'un Fethinin 567. yıl dönümünde 29 Mayıs 2020 tarihinde Ayasofya'da Fetih Suresi okumuştur[9] (Resim 5). Bu gelişmelerin ardından Fatih Sultan Mehmet'in mülkü olan Ayasofya'nın cami olarak açılması tekrar gündeme gelmiştir. Sürekli Vakıflar Tarihi Eserlere ve Çevreye Hizmet Derneği "*Ayasofya'nın camiden müzeye dönüştürülmesine yönelik Bakanlar Kurulu kararının iptali*" istemiyle Danıştay'a dava açmıştır. Bunun üzerine 2 Temmuz 2020 tarihinde bir duruşma gerçekleşmiştir. 10 Temmuz 2020 yılında Danıştay 10. Dairesi, 24 Kasım 1934 tarihli Bakanlar Kurulunun kararını

[9] Bozdoğan, K."Ayasofya'da Fetih Suresi okundu". https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ayasofyada-fetih-suresi-okundu/1858279

"*Ayasofya'nın vakıf senedindeki cami vasfı dışında kullanımının ve başka bir amaca özgülenmesinin hukuken mümkün olmadığını*" belirterek iptal etmiştir.[10] Bunun üzerine 2729 numaralı Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile Ayasofya Camisinin yönetimini 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un 35. maddesi gereğince Diyanet İşleri Başkanlığına devredilip ibadete açılmasına karar verilmiştir[11] (Resim 6).

Resim 5: İstanbul'un Fethinin 567. Yılında Fetih Suresi Okunmuştur.

[10] https://www.gzt.com/jurnalist/istanbul-valisi-paylasti-acilisa-saatler-kala-ayasofya-camiinin-icinden-son-fotograf-3548264

[11] T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişin Başkanlığı, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/ayasofyanin-ibadete-acilmasina-iliskin-cumhurbaskani-karari-resmi-gazetede

T.C. CUMHURBAŞKANLIĞI

Karar Sayısı: 2929

İstanbul İli, Fatih İlçesinde bulunan Ayasofya Camiinin müzeye çevrilmesi hakkındaki 24/11/1934 tarihli ve 2/1589 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, Danıştay Onuncu Dairesinin 2/7/2020 tarihli ve E:2016/16015, K:2020/2595 sayılı Kararı ile iptal edildiğinden, Ayasofya Camiinin yönetiminin 22/6/1965 tarihli ve 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanunun 35 inci maddesi gereğince Diyanet İşleri Başkanlığına devredilerek ibadete açılmasına karar verilmiştir.

10 Temmuz 2020

Recep Tayyip ERDOĞAN
Cumhurbaşkanı

Resim 6: Ayasofya'nın Diyanete İşlerine Devredildiğine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi.

Ayasofya'nın Diyanete İşlerine Devredildiğine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinden sonra 2020 Temmuzun 24 'ü Cuma namazı için gerekli hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır. Ayasofya'nın kıblesinden dolayı içerdeki alanın her noktasında namaz kılınamayacağı için, en uygun bölümler tespit edilmiştir. Tarihi günde namaz kılarken gerekli olan sosyal mesafe işaretlemeleri yapılmıştır. Figürlü ikonların bulundukları alanlar açılıp kapanması bir dakika sürecek olan yelken perde sistemiyle kapatılmıştır.

Zeminde bulunan mozaikli alana önce keçe daha sonra Manisa'nın Demirci ilçesinde özel olarak dokunan yerli yünden yapılmış olan beş kilogram metrekare ağırlığında, onaltı mm kalınlığında halı serilmiştir (Resim 7). Fabrika yönetim kurulu başkanı A. R. Özkul dokudukları halı için; "*Toplam büyüklüğü iki bin beşyüz m olan halıda Osmanlı dönemi 17. yüzyıldaki klasik motiflerden Rumi motifi kullanılmıştır. Kanserojen olmayan bir boya ile boyanmıştır ve içinde dört Renk Ördekbaşı yeşilin tonları bulunmaktadır. Açıktan koyuya doğru gitmektedir. En koyu tonlar kontürlerde kullanılmıştır, en açık renkler ise Rumilerin iç kısımlarında kullanılmıştır. Uzaktan bakıldığında desenler görülmemektedir, saf çizgileri yüzyirmibeş cm aralıklarla döşenmiştir. Halı İçeride bulunan koyu yeşil sütunlar ve duvarlar ile uyum sağlamıştır. Halının dokuma aşamasında 75 kişilik personeli çalışmıştır. Döşeme sırasında içerde 8 kişilik bir ekip çalışmıştır. Alanda Kıble biraz çarpık olduğundan dolayı*

halılar ona göre döşenmiştir"[12] demiştir. Gerekli bütün tertibatlar yapılmış, önlemler hem içerde hem de dışarıda alınmıştır.

Resim 7: Ayasofya-i Kebir Cami Şerifi Açılışa ve İbadete Hazırlanıyor.

Ayasofya-i Kebir Cami Şerifinin açılışına çok sayıda devlet başkanı davet edilmiştir. Şehit anneleri ve eşlerini de özel olarak davet edilmişlerdir. Kadın ziyaretçiler içinde ayrı bir alan düzenlenmiştir. Pandemi nedeniyle içeride el dezenfektanı, maske ve seccade dağıtımı yapılmıştır.

86 yıl boyunca ibadete ara verilen Ayasofya-i Kebir Cami Şerifi açılışında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip ERDOĞAN, tarihi Cuma namazı öncesi Fatiha Suresi ve Bakara Suresi 1-5. ayetlerini okumuştur (Resim 8-10).

[12] https://www.ntv.com.tr/galeri/turkiye/ayasofya-camiinin-halilari-seriliyor,xRSAil0g8U-b3DbHnmGwSA/UooStj996Ug6dGiBr7Ci2A

Resim 8: Cumhurbaşkanı Recep Tayyip ERDOĞAN, Ayasofya Kebir-i Cami Şerifinde Cuma Namazı Öncesi Kur'an-ı Kerim Okumuştur.

Resim 9: Cumhurbaşkanı Recep Tayyip ERDOĞAN, Ayasofya Kebir-i Cami Şerifinde Cuma Namazı Öncesi Kur'an-ı Kerim okumuştur.

Resim 10: İç İşleri Bakanı Süleyman SOYLU.

Osmanlı İmparatorluğunda fethin sembolü olarak kullanılmış olan "Yeşil Sancak" Minbere asılmıştır. Yeşil zemin üzerinde bulunan üç beyaz hilal; Avrupa, Asya ve Afrika'yı temsil etmektedir. Diyanet İşleri Başkanı Ali ERBAŞ fethin sembolü olarak caminin minberine asılmış olan iki yeşil sancak altında, elinde Fethin sembolü kılıç ile bulunmaktadır. Kılıç hangi elle tutulursa ona göre anlam taşımaktadır; sağ elle tutulan Kılıç "kullanma" niyetini ortaya koymak ve düşmanı korkutmayı amaçlamaktadır. Sol ele tutulan kılıç ise dosta güven verme amacını taşımaktadır. Hutbelerde ise kılıç genellikle sol el ile tutulmuştur.

Diyanet İşleri Başkanı Ali ERBAŞ sol elinde tuttuğu kılıç ile "Fethin Nişanesi, Fatih'in Emaneti" başlıklı Cuma hutbesini okumuştur. Hutbede;

"Ayasofya cami şerifi kurban bayramımızın gölgesinin üzerimize düştüğü hac aylarından mübarek zilhiccenin üçüncü günü olan günlerden bugün yeniden cemaatine kavuşuyor… Bugün müminlerin sevinç gözyaşları içerisinde kıyama durduğu, huşu ile rükûya vardığı ve şükürle secdeye kapandığı gündür… Bugün şeref ve tevazü günüdür, bizleri böyle onurlu bir güne kavuşturan yeryüzünün en mukaddes mekânları olan camilerde buluşturan ve ulu mabet Ayasofya da huzuruna kabul eden Cenabı Hakka sonsuz hamd-ü senalar olsun. Konstanniyye mutlaka fetholunacaktır, onu fetheden komutan ne güzel komutan ve o asker ne güzel askerdir buyurarak fethi müjdeleyen habibi Kibriya Muhammed Mustafa'ya salat-u selam olsun… Bu müjdeye nail olma aşkıyla yollara düşerek, İstanbul'un manevi mimari olan Ebu Eyüp El Ensari başta olmak üzere, ashab-ı kiram ve onların kutlu izinden gidenlere selam olsun. Fetih tasallut değil ihyadır, yıkım değil imardır inancı ile, Anadolu'nun kapılarını milletimize açan Sultan Alparslan ve bu toprakları vatan kılarak bize emanet eden şehitlerimize, gazilerimize, coğrafyamızı iman ile yoğuran tüm gönül sultanlarına selam olsun. Fetih sevdasını Fatih Sultan Mehmet'in gönlüne nakış nakış işleyen, 1 Haziran 1453 Cuma günü Ayasofya'da ilk Cuma namazını kıldıran ilim ve hikmet tabibi Aksemseddin hazretlerine selam olsun… Artık bir işe karar verdin mi Allah'a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever ayeti celilesine gönülden bağlanan o genç ve dirayetli padişaha, tarih, edebiyat, bilim ve sanat dehasına, çağının en gelişmiş teknolojisini üreterek, gemileri karadan yürüten Allah'ın izni ve inayetiyle İstanbul'un fethine mazhar olan, sonra da bu aziz şehrin tek bir taşına zarar gelmesine izin vermeyen cennet mekân Fatih Sultan Mehmet hana selam olsun… Ayasofya'yı minarelerle süsleyen, asırlarca ayakta kalmasını sağlayan güçlendirmeleri yapan mimarların iri büyük sanatkâr mimar Sinan'a selam olsun…Ayasofya'nın ibadete açılması; temeli tevhit, tuğlası ilim, harcı erdem olan İslam medeniyetinin bütün zorluklara rağmen yükselmeye devam edişinin ispatıdır. Ayasofya'nın ibadete açılması, başta Mescid-i Aksa olmak üzere yeryüzünün bütün mahzun mescitlerinin ve malum müminlerinin can suyuna kavuşmasıdır… Yüce Rabbimiz cami ve mescitleri imar edenler hakkında şöyle buyurmaktadır: Allah'ın mescitlerini ancak Allaha ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı veren ve Allahtan başkasından korkmayan kimseler imar eder, işte doğru yolda oldukları umulanlar bunlardır… Günümüz dünyasına Fatih Sultan Mehmet'in beş asır önce Ayasofya'da sergilediği bu muhteşem davranışı örnek

gösteriyor tüm insanlığı İslam karşıtı söylem ve eylemler başta olmak üzere her türlü zulme dur demeye davet ediyorum…"

diyerek sözlerine devam eden Başkan Erbaş, hutbenin ardından cuma namazını kıldırmıştır (Resim 11).

Resim 11: Diyanet İşleri Başkanı Ali ERBAŞ, Cuma Hutbesini Okumak İçin Minbere Elinde Fetih Kılıcı ile Çıkmıştır.

86 yılın ardından kılınacak ilk Cuma namazı ile tekrar ibadete kavuşturulacak olan Ayasofya-i Kebir Cami Şerifi etrafında bulunan tüm boş alanlar Tarihi bir güne tanıklık etmek için, Ayasofya'ya İstanbul içi ve dışından gelen çok sayıda vatandaş tarafından namaz kılmak için doldurulmuştur (Resim 12). Akın akın gelen birçok vatandaş ise girişlerin durdurulması nedeniyle alana girememiştir. Sultanahmet meydanında buldukları yerlere seccadelerini seren ve namaz vaktini bekleyenler arasında oldukça ilginç sahneler de meydana gelmiştir (Resim 13-15).

Resim 12: Ayasofya ve Etrafında Açılışı Bekleyen Kalabalık.

Resim 13: Ayasofya ve Etrafında Açılışı Bekleyen Kalabalık.

Resim 14: Ayasofya-i Kebir Cami Şerifinin Açılısında Cuma Namazını Bekleyen Halk.

Resim 15: Ayasofya-i Kebir Cami Şerifinin Açılısında Cuma Namazını Bekleyen Halk.

Resim 16: Ayasofya-i Kebir Cami Şerifinin Cuma Namazı.

Resim 17: Ayasofya-i Kebir Cami Şerifinin Açılısından Sonra Halk Yatsı Namazı ve Sabah Namazını da Eda Etmiştir.

Resim 18: Ayasofya-i Kebir Cami Şerifinin Kedisi Gi.

Resim 19: Ayasofya-i Kebir Cami Şerifinin Son Hali.

SONUÇ

24 Temmuz 2020 Cuma günü Cuma namazı ile ibadete açılan Ayasofya-i Kebir Cami Şerifinin her bir fotoğraf karesi tarihe not olarak düşmüştür. İslam âleminin büyük bir heyecanla beklediği bu gün büyük bir coşkuyla kutlanmıştır. Ayasofya-i Kebir Cami Şerifi'nin ibadete açılması nedeniyle anı olarak tedavüle verilen bir TL nin arka yüzeyine Ayasofya-i Kebir Cami-i Şerif'inin resmi basılarak üretimi yapılmıştır. Kolleksiyonerler için açılış tarihine özel olarak en fazla beş bin gümüş ve on bin bronz hatıra para basılmıştır.

KAYNAKÇA

Akgündüz, A., Öztürk, S., Baş, Y. (2006). *Üç Devirde Bir Mabed: Ayasofya*, İstanbul.

Erdoğan, G. E. (2012). Bizans Dönemi'nde Ayasofya, Tarihçesi Ve Mimari Özellikleri Hakkında Genel Bilgiler. *Journal of Socıal Scıences*. İstanbul.

Eyice, S. (1991). Ayasofya, *TDV*., c.4, n.217., s.206-210.

Günay, E. (2020). İstanbul Kent İmgesi Olarak Ayasofya. *Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yerel Yönetimler Ana Bilim Dalı Küresel Şehirler Ve İstanbul Araştırmaları Bilim Dalı.* İstanbul.

Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi. (1997). Kitabu't-Tarih-i Künhü'l-Ahbar, Ahmet Uğur vd. neşri, C.I, s. 472 vd. Kayseri.

Olgunlu, A. C. (2019). *Ayasofya Karadaki En Büyük Yelkenli.* Çalıkuşu Yayınları. İstanbul.

Paşa, A. M. *Feth-i Celîl-i Kostantıniyye.* Bedir Yayınları. İstanbul.

Danişmend, İ. H. (2011). *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*. Doğu Kütüphanesi. İstanbul.

Ayverdi, E. H. (1989). *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri*, C. 3, İstanbul.

Semavi Eyice, "Ayasofya", DİA, s. 208; İlhan Akçay, Ayasofya Camii, s. 26, 40, 50.

Baş U. (2006). Ayasofya Vakıfları Tahrir Defteri. *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul.

Bozdoğan, K. (2020). Ayasofya'da Fetih Suresi okundu. https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ayasofyada-fetih-suresi-okundu/1858279

"Ayasofya'yı camiden müzeye dönüştüren Bakanlar Kurulu kararına iptal", https://www.aa.com.tr/tr/ayasofya-camii/ayasofyayi-camiden-muzeye-donusturen-bakanlar-kurulu-kararina-iptal-/1906077

"Ayasofya'da sabah namazı", https://www.aa.com.tr/tr/gunun-basliklari/ayasofyada-85-yil-sonra-sabah-ezani-okundu/601507

T.C. Cumhurbaşkanlığı İletişin Başkanlığı, https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/ayasofyanin-ibadete-acilmasina-iliskin-cumhurbaskani-karari-resmi-gazetede

https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/ayasofyanin-4-minaresinden-5-vakit-ezan-sesi-yukseliyor/668646

https://www.hurriyet.com.tr/galeri-ayasofya-ne-zaman-yapildi-ayasofyanin-tarihi-ve-yeniden-cami-olma-sureci-41564873/4

https://www.gzt.com/jurnalist/istanbul-valisi-paylasti-acilisa-saatler-kala-ayasofya-camiinin-icinden-son-fotograf-3548264

https://www.hurriyet.com.tr/galeri-ayasofya-ne-zaman-yapildi-ayasofyanin-tarihi-ve-yeniden-cami-olma-sureci-41564873/4

https://www.haber7.com/guncel/haber/2983189-ataturk-ayasofyanin-muzeye-cevrilmesi-fikrine-fena-halde-kiziyor

http://slideplayer.biz.tr/slide/1998938/

https://www.hurriyet.com.tr/galeri-hutbede-kilic-gelenegi-nedir-41571997

http://www.isav.org.tr/vakif_dua_ve_bedduasi
https://tr.wikipedia.org/wiki/Ayasofya
https://istanbeautiful.com/tr/ayasofya-camii/

GÜNCEL OKUL ÖNCESİ EĞİTİM PROGRAMININ HAYVAN VE DOĞA DUYARLILIĞI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğr. Gör. Burcu COŞANAY GÜLEY
Muş Alparslan Üniversitesi
Doç. Dr. Ayşegül ULUTAŞ KESKİNKILIÇ
İnönü Üniversitesi

Özet

Dünyayı gözlerini açtığı andan itibaren keşfetme ve merak güdülerine sahip olan çocuklar erken çocukluk döneminde de çevreyi keşfetme isteklerinden dolayı araştırır, sorgular, inceler. Yaptıkları her araştırma, sorgulama ve keşif onların yaparak yaşayarak ve deneyimler kazanarak bilgi edinmesini sağlar. Tecrübeler edinerek hem keşfetmeyi hem de öğrenmeyi öğrenmiş olur. Bu öğrenmelerin çocukların gelişimine olumlu katkılar sunabilmesi için aileden sonra çocukarın ilk eğitim aldıkları yerler olan okul öncesi eğitim kurumlarına büyük görev düşmektedir. Ülkemizde okul öncesi eğitimin amacı; çocukların çok yönlü gelişimini (fiziksel, bilişsel, motor, dil) desteklemek, çocuklara istendik yönde davranışlar kazandırmak, çocukları ilköğretime hazırlanmak, çevre koşulları yetersiz ortamlardan gelen çocuklara ortak bir eğitim alanı oluşturmak ve Türkçe'nin doğru ve güzel konuşulmasını sağlamaktır (MEB, 2012). Okul Öncesi Eğitim Programı'nda çocukların zengin öğrenme tecrübeleri yaşayarak sağlıklı büyümesini, gelişim alanı potansiyellerinin maksimum düzeyde kazandırılmasını, öz bakım becerileri kazanmalarını ve ilköğretime hazır bulunuşluklarını desteklemeyi amaçlar (MEB, 2012). Çocukların ilgileri, fen etkinliklerinin çocuğa sunduğu imkanlar ve çocukların gelişim özellikleri dikkate alındığında okul öncesi eğitim programından kazanım ve göstergelerin kapsamı bakımından beklentilerin olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle araştırmada MEB 2013 Okul Öncesi Eğitim Programının kazanım ve göstergelerinin doğa ve hayvan duyarlılığı açısından incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada döküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Analiz için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma bulgularında, temalar ve alt temalar oluşturularak doğa ve hayvan duyarlılığı ile ilişkilendirilen kazanım ve göstergeler kategorilendirilmiştir. Sonuçlara göre okul öncesi eğitim programında yer alan kazanım ve göstergelerin çocuklarda doğa ve hayvan duyarlılığının kazandırılmasında yeterli düzeyde olmadığını söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Okul öncesi programı, hayvan, doğa.

EVALUATION OF THE CURRENT PRESCHOOL EDUCATION PROGRAM IN TERMS OF ANIMAL AND NATURE SENSITIVITY

Abstract

Children who have the instincts of discovering the world from the moment they open their eyes and have the curiosity, search, question and examine the environment due to their desire to explore the environment in early childhood. Every research, inquiry and discovery they make enables them to gain knowledge by doing and gaining experience. By gaining experience, they learn to both discover and learn. In order for these learning to contribute

positively to the development of children, pre-school education institutions, which are the first places where children receive education after family, have a great responsibility. The purpose of pre-school education in our country; To support children's multi-directional development (physical, cognitive, motor, language), to provide children with desired behaviors, to prepare children for primary education, to create a common education area for children from poor environmental conditions, and to ensure that Turkish is spoken correctly and well (MEB, 2012) . In the Preschool Education Program, it aims to support children to grow healthily by experiencing rich learning experiences, to gain their developmental potential at the maximum level, to gain self-care skills and to support their readiness for primary education (MEB, 2012). It is possible to say that there are expectations from the preschool education program in terms of the gains and the scope of the indicators, considering the interests of the children, the opportunities offered to the child by science activities and the developmental characteristics of the children. For this reason, it was aimed to examine the achievements and indicators of MEB 2013 Preschool Education Program in terms of nature and animal sensitivity. Document review method was used in the research. Content analysis method was used for analysis. In the research findings, themes and sub-themes were created and the acquisitions and indicators associated with nature and animal sensitivity were categorized. According to the results, it is possible to say that the gains and indicators included in the preschool education program are not at a sufficient level in gaining nature and animal sensitivity in children.

Keywords: Preschool program, animal, nature.

GİRİŞ

Okul öncesi dönem, bireyin doğumundan sekiz yaşına kadar olan, beyin gelişiminin gerçekleştiği ve ileriki öğrenme ve gelişimin zemininin hazırlandığı bir dönem olarak ele alınmaktadır (UNESCO, 2012). Okul öncesi eğitim ise çocuğun bilişsel, dil, sosyal, duygusal, motor, özbakım becerilerini destekleyerek; çocuğun okul, toplum ve ileriki yaşamında başarısının temelini oluşturmaktadır. Okul öncesi eğitim; ailelerin ve çocukların yoksullukla mücadele etmesinde, eğitimli birer vatandaş olarak eğitilmelerinde önemli bir yere sahiptir (UNICEF, 2012). Demirel (2013)'e göre eğitim programı, öğrencilere okulun içinde veya dışında planlamış etkinlikler aracılığıyla öğrenme yaşantıları sağlamaktır. Okul Öncesi Eğitim Programı (2013) genel çerçevede çocuk merkezli, esnek, sarmal, eklektik, dengeli, oyun temelli, çocukların yaratıcılıklarını geliştirilmesini sağlayacak özelliklere sahiptir. Ayrıca çocukların keşfederek öğrenmelerine fırsat sunma, günlük yaşamlarındaki rutinlerini destekleme işlevleri de bulunmaktadır. (MEB, 2013).

Ülkemizde okul öncesi eğitimin amacı; çocukların çok yönlü gelişimini (fiziksel, bilişsel, motor, dil) desteklemek, çocuklara istendik yönde davranışlar kazandırmak, çocukları ilköğretime hazırlanmak, çevre koşulları yetersiz ortamlardan gelen çocuklara ortak bir eğitim alanı oluşturmak ve Türkçe'nin doğru ve güzel konuşulmasını sağlamaktır (MEB, 2012). Okul Öncesi Eğitim Programı'nda çocukların zengin öğrenme tecrübeleri yaşayarak sağlıklı büyümesini, gelişim alanı potansiyellerinin maksimum düzeyde kazandırılmasını, öz

bakım becerileri kazanmalarını ve ilköğretime hazır bulunuşluklarını desteklemeyi amaçlar (MEB, 2012).

Erken çocukluk döneminde çocuklar çevreyi keşfetme isteklerinden dolayı araştırır, sorgular, inceler. Tecrübeler edinerek hem keşfetmeyi hem de öğrenmeyi öğrenmiş olur. Çevreyi gözlemler, tanır, yaşantılar yoluyla doğaya ilişkin bilinç ve algı oluşturarak eğitim yoluyla istendik davranışlara dönüşümü sağlanır. Çocuklarda doğa farkındalığının gelişiminde erken yaşta doğa ile tanışmaları, çocuğun gelişimi için gereklidir (Köşker ve Çalışandemir, 2015). İstendik davranışların şekillenmesinde ise yaşantılar yoluyla deneyim kazandıran ve konularla, kavramlarla belli kazanımlara ulaşmayı hedefleyen okul öncesi eğitim önemli bir konumdadır. Okul öncesi eğitim programı, eğitimciye yol gösteren bir kılavuz niteliğindedir. Eklektik ve esnek yapısından dolayı eğitimin özgür çerçevede yapılmasına da olanak sağlamaktadır. Okul öncesi eğitim programı çerçevesinde yürütülen okul öncesi eğitimde çocuklara sunulan fen etkinlikleri, çocukların hayvan ve doğa ile ilgili kavram öğrenimini, bu konulardaki tutum ve davranışlarını, doğayla uyum içerisinde yaşamasını şekillendirmektedir. Formal, informal ve rastlantısal yolla gerçekleşebilen fen etkinlikleri çocuğa farklı bakış açıları sunmakta ve dünyaya ilişkin yeni bilgiler elde edebilmelerine fırsat sunmaktadır. Çocukların ilgileri, fen etkinliklerinin çocuğa sunduğu imkanlar ve çocukların gelişim özellikleri dikkate alındığında okul öncesi eğitim programından kazanım ve göstergelerin kapsamı bakımından beklentilerin olduğunu söylemek mümkündür.

YÖNTEM

Bu çalışmada, Okul Öncesi Eğitim Programı hayvan ve doğa duyarlılığı bakımından nitel araştırma yöntemlerinden olan döküman incelemesi yöntemi ile incelenmiştir. Döküman incelemesinde araştırmacı tarafından amaçlanan olgu ya da olaylar ile ilgili bilgi içeren yazılı materyallerin analizi yapılır. Doküman analizi tek başına da kullanılabilir başka bir bitel yöntemle birlikte de kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Bu araştırmada doküman analizi tek başına bir yöntem olarak kullanılmıştır.

BULGULAR

Okul Öncesi Eğitim Programı (MEB, 2013)'nda belirlenen kazanım ve göstergeler hayvan ve doğa duyarlılığı açısından incelenerek yorumlanmıştır.

Tablo 1. Hayvan ve Doğa Duyarlılığı ile İlişkili Kazanım ve Göstergeler

GELİŞİM ALANI	KAZANIMLAR	GÖSTERGELER
BİLİŞSEL GELİŞİM	Kazanım1.Nesne/durum/olaya dikkatini verir.	(Göstergeleri: Dikkat edilmesi gereken nesne/durum olaya odaklanır. Dikkatini çeken nesne/durum/olaya yönelik sorular sorar. Dikkatini çeken nesne/durum/olayı ayrıntılarıyla açıklar.)

	Kazanım 2. Nesne/durum/olayla ilgili tahminde bulunur.	(Göstergeleri: Nesne/durum/olayla ilgili tahminini söyler. Tahmini ile ilgili ipuçlarını açıklar. Gerçek durumu inceler. Tahmini ile gerçek durumu karşılaştırır.)
	Kazanım 3. Algıladıklarını hatırlar.	(Göstergeleri: Nesne/durum/olayı bir süre sonra yeniden söyler. Eksilen veya eklenen nesneyi söyler. Hatırladıklarını yeni durumlarda kullanır.)
	Kazanım 5. Nesne veya varlıkları gözlemler.	(Göstergeleri: Nesne/varlığın adını, rengini, şeklini, büyüklüğünü, uzunluğunu, dokusunu, sesini, kokusunu, yapıldığı malzemeyi, tadını, miktarını ve kullanım amaçlarını söyler.)
	Kazanım 6. Nesne veya varlıkları özelliklerine göre eşleştirir.	(Göstergeleri: Nesne/varlıkları bire bir eşleştirir. Nesne/varlıkları rengine, şekline, büyüklüğüne, uzunluğuna, dokusuna, sesine, yapıldığı malzemeye, tadına, kokusuna, miktarına ve kullanım amaçlarına göre ayırt eder, eşleştirir. Eş nesne/varlıkları gösterir. Nesne/varlıkları gölgeleri veya resimleriyle eşleştirir.)
	Kazanım 7. Nesne veya varlıkları özelliklerine göre gruplar.	(Göstergeleri: Nesne/varlıkları rengine, şekline, büyüklüğüne, uzunluğuna, dokusuna, sesine, yapıldığı malzemeye, tadına, kokusuna, miktarına ve kullanım amaçlarına göre gruplar.)
	Kazanım 8. Nesne veya varlıkların özelliklerini karşılaştırır.	(Göstergeleri: Nesne/varlıkların rengini, şeklini, büyüklüğünü, uzunluğunu, dokusunu, sesini, kokusunu, yapıldığı malzemeyi, tadını, miktarını ve kullanım amaçlarını ayırt eder, karşılaştırır.)
	Kazanım 9. Nesne veya varlıkları özelliklerine göre sıralar.	(Göstergeleri: Nesne/varlıkları uzunluklarına, büyüklüklerine, miktarlarına, ağırlıklarına, renk tonlarına göre sıralar.)
	Kazanım 11. Nesneleri ölçer.	(Göstergeleri: Ölçme sonucunu tahmin eder. Standart olmayan birimlerle ölçer. Ölçme sonucunu söyler. Ölçme sonuçlarını tahmin ettiği sonuçlarla karşılaştırır. Standart ölçme araçlarının neler olduğunu söyler.)
	Kazanım 14. Nesnelerle örüntü oluşturur.	(Göstergeleri: Modele bakarak nesnelerle örüntü oluşturur. En çok üç ögeden oluşan örüntüdeki kuralı söyler. Bir örüntüde eksik bırakılan ögeyi söyler, tamamlar. Nesnelerle özgün bir örüntü oluşturur.)
	Kazanım 15. Parça-bütün ilişkisini kavrar.	(Göstergeleri: Bir bütünün parçalarını söyler. Bütün ve yarımı gösterir. Bir bütünü parçalara böler. Parçaları birleştirerek bütün elde eder.)
	Kazanım 16. Nesneleri kullanarak basit toplama ve çıkarma işlemlerini yapar.	(Göstergeleri: Nesne grubuna belirtilen sayı kadar nesne ekler. Nesne grubundan belirtilen sayı kadar nesneyi ayırır.)
	Kazanım 17. Neden-sonuç ilişkisi kurar.	(Göstergeleri: Bir olayın olası nedenlerini söyler. Bir olayın olası sonuçlarını söyler.
	Kazanım 18. Zamanla ilgili kavramları açıklar.	(Göstergeleri: Olayları oluş zamanına göre sıralar. Zaman ile ilgili kavramları anlamına uygun şekilde açıklar. Zaman bildiren araçların işlevlerini açıklar.)
	Kazanım 19. Problem durumlarına çözüm üretir.	(Göstergeleri: Problemi söyler. Probleme çeşitli çözüm yolları önerir. Çözüm yollarından birini seçer. Seçtiği çözüm yolunun gerekçesini söyler. Seçtiği çözüm yolunu dener. Çözüme ulaşamadığı zaman yeni bir çözüm yolu

		seçer. Probleme yaratıcı çözüm yolları önerir.)
	Kazanım 20. Nesne/sembollerle grafik hazırlar.	(Göstergeleri: Nesneleri kullanarak grafik oluşturur. Nesneleri sembollerle göstererek grafik oluşturur. Grafiği oluşturan nesneleri veya sembolleri sayar. Grafiği inceleyerek sonuçları açıklar.)
SOSYAL DUYGUSAL GELİŞİM	Kazanım 3. Kendini yaratıcı yollarla ifade eder.	(Göstergeleri: Duygu, düşünce ve hayallerini özgün yollarla ifade eder. Nesneleri alışılmışın dışında kullanır. Özgün özellikler taşıyan ürünler oluşturur.)
	Kazanım 7. Bir işi veya görevi başarmak için kendini güdüler.	(Göstergeleri: Yetişkin yönlendirmesi olmadan bir işe başlar. Başladığı işi zamanında bitirmek için çaba gösterir.)
	Kazanım 10. Sorumluluklarını yerine getirir.	(Göstergeleri: Sorumluluk almaya istekli olduğunu gösterir. Üstlendiği sorumluluğu yerine getirir. Sorumluluklar yerine getirilmediğinde olası sonuçları söyler.)
	Kazanım 12. Değişik ortamlardaki kurallara uyar.	(Göstergeleri: Değişik ortamlardaki kuralların belirlenmesinde düşüncesini söyler. Kuralların gerekli olduğunu söyler. İstekleri ile kurallar çeliştiğinde kurallara uygun davranır. Nezaket kurallarına uyar.)
	Kazanım 13. Estetik değerleri korur.	(Göstergeleri: Çevresinde gördüğü güzel ve rahatsız edici durumları söyler. Çevresini farklı biçimlerde düzenler. Çevredeki güzelliklere değer verir.)
	Kazanım 16. Toplumsal yaşamda bireylerin farklı rol ve görevleri olduğunu açıklar.	(Göstergeleri: Toplumda farklı rol ve görevlere sahip kişiler olduğunu söyler. Aynı kişinin farklı rol ve görevleri olduğunu söyler.)
ÖZBAKIM BECERİLERİ	Kazanım 6. Günlük yaşam becerileri için gerekli araç ve gereçleri kullanır.	(Göstergeleri: Beslenme sırasında uygun araç ve gereçleri kullanır. Beden temizliğiyle ilgili malzemeleri kullanır. Çevre temizliği ile ilgili araç ve gereçleri kullanır.)

Tablo 1 incelendiğinde, hayvan ve doğa duyarlılığı ile ilişkili kazanım ve göstergeler görülmektedir. Kazanım ve göstergelerin daha çok bilişsel gelişim alanında yer aldığı, sırasıyla sosyal duygusal gelişim alanı ve özbakım becerilerinde yer verildiği görülmüştür. Ancak doğrudan hayvan ve doğa duyarlılığına ilişkin herhangi bir kazanım ve göstergeye rastlanmamıştır. Bilişsel gelişimde doğa duyarlılığı ile ilişkilendirilebilecek; dikkatini verme, eşleştirme, tahminde bulunma, sıralama, farklı nesne özelliklerini karşılaştırma, problemlere çözüm yolları bulma, neden-sonuç ilişkisi kurma gibi kazanım ve göstergeler dikkat çekmektedir. Sosyal duygusal gelişim alanında; nesneleri farklı şekillerde kullanma, sorumluluk üstlenme, estetik değerleri koruma gibi kazanım ve göstergeler hayvan ve doğa duyarlılığı ile birlikte ele alınabilecek kazanım ve göstergeler olarak değerlendirilebilir. Özbakım becerilerinde; çevre temizliği ile ilgili araç-gereç kullanma göstergesi de benzer doğrultuda değerlendirilebilir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

Sonuçta, ‘hayvan besleme’, ‘gezi-gözlem’, ‘deney’, ‘doğa bilinci’ temaları ortaya çıkmıştır. Alt temalar *Bilişsel Gelişim alanında* ‘nesne ve varlıkları gözlemler, nesne veya

varlıkları özelliklerine göre eşleştirir, nesne veya varlıkları özelliklerine göre gruplar, nesne veya varlıkların özelliklerini karşılaştırır, nesne-sembollerle grafik hazırlar, neden-sonuç ilişkisi kurar' olarak belirlenmiştir. *Dil Gelişimi alanında* 'dili iletişim amacıyla kullanır, sözcük dağarcığını geliştirir, dinlediklerinin-izlediklerinin anlamını kavrar' şeklindedir. *Sosyal ve Duygusal Gelişim alanında* 'kendini yaratıcı yollara ifade eder, kendisinin ve başkasının haklarını korur, sorumluklarını yerine getirir, değişik ortamlarda kurallara uyar' şeklinde tespit edilmiştir. Özbakım becerilerinde 'yaşam alanlarında gerekli düzenlemeler yapar, günlük yaşam becerileri için gerekli araç-gereçleri kullanır' olarak belirlenmiştir. *Motor Gelişim alanında* doğa ve hayvan duyarlılığı ile ilgili kazanım ve göstergeye rastlanmamıştır. Ayrıca, doğrudan hayvan ve doğa duyarluluğuna yönelik kazanım ve göstergelerin programda yer almadığı görülmüştür. Sonuçlara göre okul öncesi eğitim programında yer alan kazanım ve göstergelerin çocuklarda doğa ve hayvan duyarlılığının kazandırılmasında yeterli düzeyde olmadığını, az sayıda olduğunu söylemek mümkündür. Çalışmanın sonucunda, okul öncesi eğitim programında genel olarak çocuklar için belirlenmiş olan kazanım ve göstergelerde fen ve çevre ile ilgili bilgilerin yer aldığı, ancak programda hayvan ve doğaya ilişkin belirgin bir standardın olmadığı görülmüştür. Çukur & Özgüner (2008)'e göre, çocukların çevresindeki doğal mekanlar ve unsurlar çocukların doğa bilincinin oluşmasında önemlidir. Doğa eğitiminin yaşamın içerisinde pratikte yer almayarak okulda öğretilmesi düşüncesi yeterli değildir. Çocukların çevre ile ilk etkileşiminin olduğu okul öncesi dönemde çocuğa verilen eğitim ile çocukların doğa ile iç içe oyun oynaması, motor-fiziksel becerilerinin gelişimi, yeni öğrenme fırsatları sayesinde de bilişsel gelişimleri desteklenir (Kesicioğlu ve Alisinanoğlu, 2009). Okul öncesi dönemdeki çocukların meraklı, araştırıcı, hayal güçleri kuvvetli ve sorgulayıcı olmalarında, okul öncesi eğitimde gerçekleştirilecek fen etkinlikleri de önemli yer tutmaktadır. Çocukların bu yöndeki gelişimlerini destekleyecek eğitim ortamlarının oluşturulması, içerik bakımından zengin fen etkinlikleri sağlanabilir (Arnas, 2002). Uygun içerikli fen etkinliklerinin oluşturulmasına yön verecek olan ise çocuklarda hayvan ve doğa duyarlılığına ilişkin kazanım ve göstergelerin varlığı ile mümkündür. Köşker (2019), okul öncesinden itibaren çocuklara verilecek doğa etkinliklerinin çocuklarda doğa algısının oluşumunda ve şekillenmesinde önrmli rolünü vurrgulamıştır (Köşker, 2019). Demir & Yalçın (2014), yaptıkları araştırmada çocukların çevreye dair çeşitli fikirler oluşturmaya başladıkları okul öncesi dönemde, çocuklara sunulan Okul Öncesi Eğitim Programında çevre eğitimine yönelik kazanım ve göstergelerin az sayıda olduğunu, temizlik ve çevreyi güzelleştirme üzerinde durulduğu ancak bunların da yeterli olmadığı sonucuna ulaşmıştır.

Program esnek bir özelliğe sahip olduğundan, çocukların bireysel özellikleri ve ihtiyaçları farklılaşabildiğinden, İnformal ve rastlantısal yolla gerçekleştirilebilen etkinliklerde doğa ve hayvan duyarlılığı kazandırılmaya çalışılabilir. Doğrudan hayvan ve doğa duyarlılığı ile ilgili kazanım ve göstergeler eklenebilir.

KAYNAKÇA

Arnas, Y. A. (2002). Okul Öncesi Dönemde Fen Eğitiminin Amaçları. Çocuk Gelişimi ve Eğitimi Dergisi, 6(7): 6-7.

Çukur, D., & Özgüner, H. (2008). Kentsel Alanda Çocuklara Doğa Bilinci Kazandırmada Oyun Mekânı Tasarımının Rolü. Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi, 2, 177-187.

Demir, E., & Yalçın, H. (2014). Türkiye'de Çevre Eğitimi. Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi. 7(2), 7-18.

Demirel, Ö. (2013). Eğitimde Program Geliştirme Kuramdan Uygulamaya. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.

Kesicioğlu, O. S. & Alisinanoğlu, F. (2009). 60-72 Aylık Çocukların Çevreye Karşı Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 10(3), 37-48.

Köşker, N. (2019). Okulöncesi Çocuklarında Doğa Algısı. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 19(1), 294-308.

Köşker, N., & Çalışandemir, F. (2015). Child and Nature. In R. Efe, C. Bizzarri, İ. Cürebal & G. N. Nyusupova (Eds.), Environment and ecology at the beginning of 21st century (pp. 326-336), Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.

MEB (2012). Okul Öncesi Eğitim Programı ve Kurul Kararı. http://tegm.meb.gov.tr/www/okul-oncesiegitim-programi-ve-kurul-karari (erişim tarihi: 16.01.2021).

MEB, (2013). Milli Eğitim Bakanlığı Temel Eğitim Genel Müdürlüğü Okul Öncesi Eğitim Programı Kitabı. http://tegm.meb.gov.tr/dosya/okuloncesi/ooproram.pdf (erişim tarihi: 16.01.2021).

UNESCO (2012). Early Childhood Care and Education. http://www.unesco.org/new/en/education/themes/strengthening-education-systems/early-childhood (erişim tarihi: 16.01.2021).

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

ÖRGÜTSEL SİNİZM ALGISINA DUYGUSAL ZEKÂNIN ETKİSİ: KONAKLAMA İŞLETMELERİNDE BİR ARŞTIRMA

Mehtap DELLALOĞLU
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Yetkin BULUT
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Özet

Turizm gibi emek yoğun sektörlerde hizmet kalitesinin başlıca belirleyici unsuru insan faktörüdür. Hizmet sektöründe çalışan işgörenin hizmeti sunduğu esnada içinde bulunduğu duygu durumları hizmet kalitesini, müşteri memnuniyetini ve buna bağlı olarak işletme verimliliğini ya da kârlılığını etkileyebilmektedir. Buradan hareketle çalışmanın amacı işgörenlerin duygusal zekâ düzeylerin örgütsel sinizm üzerine etkisini belirleyebilmektir.

İşgörenlerin duygusal zekâlarının örgütsel sinizm algılarına etkisini ortaya çıkarmak için yapılan araştırmalar olsa da bu araştırmanın yapılmasındaki belirleyici unsur turizm sektöründeki yetersizliktir. Araştırmada Antalya'nın Belek turizm bölgesinde bulunan beş yıldızlı konaklama işletmelerinde çalışan 405 işgörene anket uygulanmıştır.

Üç bölümden oluşan anket formunun ilk bölümünde araştırmaya katılan işgörenlerin bireysel ve demografik özelliklerine ilişkin sorulara; ikinci bölümde 14 sorudan oluşan örgütsel sinizm ölçeğine ve üçüncü bölümde 12 sorudan oluşan duygusal zekâ ölçeğine yer verilmiştir.

Toplanan veriler ile gerçekleştirilen korelâsyon ve regresyon analizleri sonucunda, işgörenlerin duygusal zekâ düzeyleri ile örgütsel sinizm algıları arasında bir ilişki olduğu ve duygusal zekânın örgütsel sinizmin tüm boyutları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Turizm, Duygusal Zekâ, Örgütsel Sinizm

THE EFFECT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE TO ORGANIZATIONAL CYNISM PERCEPTION: A RESEARCH IN ACCOMMODATION ESTABLISHMENTS

Abstract

The human factor is the main determinant of service quality in labor-intensive sectors such as tourism. The emotional states of the employee working in the service sector while providing the service can affect the service quality, customer satisfaction and consequently the productivity or profitability of the enterprise. Thus, the goal of the study is to determine the affect of the emotional intelligence to accommodation establishments workers' organizational cynism perception.

Although there are studies conducted to reveal the effect of emotional intelligence of employees on their perceptions of organizational cynicism, the determining factor in conducting this research is the inadequacy in the tourism sector. In the research, data was

obtained from 405 employees of five-star accommodation establishments in Belek tourism region of Antalya.

In the first part of the questionnaire form, which consists of three parts, questions about the individual and demographic characteristics of the employees participating in the study are included. In the second part, the organizational cynicism scale with 14 questions and in the third part the emotional intelligence scale with 12 questions are included.

As a result of the correlation and regression analysis performed with the collected data, significant relationships were found between the emotional intelligence levels of the employees and their perceptions of organizational cynicism. In addition, as a result of the analysis, it was revealed that emotional intelligence significantly affects all sub-dimensions of organizational cynicism.

Keywords: Tourism, Emotional Intelligence, Organizational Cynicism

GİRİŞ

Doğadaki tüm canlılar arasında insanı ayrıcalıklı kılan en önemli unsur duygulardır. Öznel bir kavram olan bu unsur farklı kişiler ve olaylara bağlı olarak değişkenlikler ve bireysel farklılıklar gösterebilmektedir. Heyecan, sevinç, korku, kaygı, adrenalin, üzüntü ve merhamet gibi farklı his ve duygu durumları; iş, aile, çevre ve özel yaşamdaki sorunlar karşısında pusula görevi görerek bireyleri harekete geçiren bir güçtür. Öznel bir kavram olması ve değişkenlik göstermesi nedeni ile ölçümü oldukça zor olan bu kavram araştırmacılar tarafından farklı perspektiflerden ele alınarak araştırmalara konu olmuştur.

Duygu kavramına yönelik yapılan araştırmalar incelendiğinde yakın geçmişe dayandığı görülmektedir. Başarının temel kaynağı olarak değerlendirilen bilişsel zekânın birey davranışlarına etkisi tarih boyunca araştırmalarla açıklanmaya çalışılmıştır. Birey davranışlarının temelinde yatan sebeplerin açığa çıkarılmasına yönelik yapılan araştırmalar neticesinde bilişsel zekâ dışında davranışa önemli düzeyde etki eden farklı bir yapının varlığı tespit edilmiştir. Duyguların eyleme dönüşmesi tekrarlanan olaylar neticesinde aynılaşabilmektedir. Birey eylemlerini eğer isterse kontrol edebilir ve bu da zekâ gerektirir. Bu olguyu ele alan bilimsel alan duygusal zekâdır.

Goleman, (2001) duygusal zekâyı, kendimizdeki ve başkalarındaki duyguları tanıma ve düzenleme yeteneği olarak tanımlamaktadır. Kişisel gelişime büyük katkısı olan duygusal zekânın bireysel ve çevresel etkileşimdeki payı da büyüktür. Duygusal zekânın duygu yönetimi, empati, motivasyon ve iletişim gibi farklı unsurlar üzerindeki olumlu etkisi nedeni ile duygusal zekâ düzeyleri yüksek olan bireyler diğer bireylere kıyasla daha dengeli davranışlar gösterebilmektedirler.

Örgüt içerisindeki adaletsizlik, işgörenler arası rekabet ve çatışma ortamı gibi olumsuz nedenler sonucunda işgörenler örgütlerine karşı umutsuzluk ve karamsar olma gibi bir takım olumsuz tutumlar besleyebilir ve bu durum davranışlarına da yansıyabilmektedir. Alanyazında örgütsel sinizm olarak yer alan bu olgu işgörenlerin performans ve verimliliklerini olumsuz yönde etkileyerek işgörenlerin örgüte karşı güven ve bağlılıklarını azaltırken tükenmişlik düzeylerini arttırmaktadır. Bunların neticesinde örgütün rekabet gücü, başarısı ve hizmet kalitesi olumsuz yönde etkilenmektedir. Bu nedenle örgütsel sinizmin

engellenmesi ya da en aza indirilmesi örgütler açısından hayati önem az eder. Bu durum neticesinde duygusal zekânın örgütsel sinizme çözüm olabileceği tartışılabilir.

Alanyazın incelendiğinde turizm alanında duygusal zekâ ve örgütsel sinizm kavramlarını birlikte inceleyen fazla çalışmaya rastlanmaması sebebiyle bu çalışmadaki amaç; duygusal zekânın örgütsel sinizm üzerindeki etkisini konaklama işletmeleri işgörenleri baz alınarak incelemektir.

Bu çerçevede, araştırmanın ilk bölümünde duygusal zekâ kavramına, İkinci bölümde örgütsel sinizm kavramı, kuramsal temelleri ve alt boyutları incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise araştırmanın amacını gerçekleştirebilmek ve hipotezlerini test etmek amacıyla kullanılan yönteme yer verilerek araştırma yöntemi doğrultusunda elde edilen veriler analiz edilmiş ve bulgular ortaya konulmuştur. Araştırma bulguları doğrultusunda araştırma sonucuna yer verilmiş ve öneriler getirilmiştir.

1.DUYGUSAL ZEKÂ

Duygusal zekâ teorisinin kökleri zekâ testinin başlangıcına kadar uzanır. Columbia Üniversitesi Öğretmenler Koleji'nde eğitim psikolojisi profesörü olan E. L. Thorndike (1920), sosyal zekâ olarak adlandırdığı duygusal zekânın yönünü ilk belirleyenlerden biridir. Thorndike sosyal zekâ kavramını bireylerin duygularını anlayabilme, yönetebilme ve insani ilişkilerde mantıklı eylemler yapabilme yeteneği olarak ifade etmiştir (Wong & Law, 2002).

Yaklaşık 30 yıl sonra Eysenck (1958: 175) kişiliğin ölçülüp ölçülemeyeceği sorusunu gündeme getirdi. Gardner (1983) terimi daha sonra kişinin kişilerarası ve kişisel zekâsını içerecek şekilde genişletmiştir. Kişisel zekâ, kişinin kendi duygularını yönetmedeki zekâsını tanımlar. Aksine, kişilerarası zekâ, başkalarının ruh halleri, mizaçları, motivasyonları ve niyetleri ile başa çıkmada kişinin zekâsı ile ilgilidir (Polychroniou, 2009; Wong & Law, 2002). 90'larda çoklu zekâ teorisinin ortaya çıkmasıyla Garden ve Hatch'in (1989) yapmış olduğu çalışmada IQ' nun diğer zekâlardan ayrılabileceği ifade edilmiştir.

Çağdaş duygusal zekâ biçimleri de 90'lı yılların başında ortaya çıkmıştır (Payne, 1985; Petrides ve Furnham, 2001; Goleman, 1996; Bar-On, 2006; Cooper ve Sawaf, 1997). Duygusal zekâ terimini alanyazınına kazandıran ilk araştırmacı 1985 yılında yayınladığı duygusal zekânın geliştirilmesi adlı çalışması ile Wayne Leon Payne olmuştur. Sonrasında duygusal zekâyı Salovey ve Mayer (1990: 189) "bireyin kendi duygularının ve başka bireylerin duygu durumlarının farkında olması, duyguları izleyebilme, aralarında ayrımcılık yapabilme ve bu duygusal bilgiyi bireyin düşünme ve eylemine rehberlik edebilme yeteneği" olarak tanımlamışlardır. Daha sonra bu tanımı "duyguyu algılamak, düşünceyi kolaylaştırmak, duyguları anlamak ve duyguları kişisel büyümeye teşvik etmek ve düzenlemek için duyguları entegre etme yeteneği" olarak değiştirmişlerdir (Mayer ve Salovey, 1997: 10). Değişiklik mevcut olan duyguların tanımlanması ve anında tepki vermesinden ziyade daha karmaşık, geleceğe yönelik ve kişisel büyümeye odaklıdır. Serrat (2017) ise duygusal zekâyı, bireylerin kendilerinin, başka bireylerin veya grupların duygularını anlayabilme, değerlendirebilme ve yönetebilme yeteneği olarak tanımlamıştır. Duygusal zekâ düzeyi yüksek olan bireyler kendilerini çok iyi bilirler ve başkalarının duygu

durumlarını da hissedebilirler. "İnsanların duyguları algılama, anlama, kullanma ve yönetme becerilerinde farklılık gösterdiği" de yaygın olarak kabul edilmektedir (Cherniss, 2010: 111).

2. ÖRGÜTSEL SİNİZM

Yönetim bilimlerinde sıkça çalışılan bir konu haline gelen örgütsel sinizm kavram olarak örgütün dürüst olmadığı inancına dayanan ve güçlü duygusal tepkiyle bütünleştiğinde bireylerde eleştirel ve aşağılayıcı davranışlara yol açan bir olgudur (Abraham, 2000: 269).

Sinizm kavramının ilk kez Antik Yunan'da düşünce okulu olarak ortaya çıktığı bilinmektedir (Dean vd., 1988: 342; Aktuna, 2020: 55). Bu konu ile ilgili yapılan çalışmalarda terimin Yunanca köpek (kyon) kelimesinden ya da Atina yakınlarındaki Cynics'in okula gittiği Cynosarges kasabasından gelmiş olabileceği belirtilmektedir (Dean vd., 1988: 342; Kaptangil, 2017: 25).

İlk sinik, Socrates'in bir öğrencisi olan Antisthenes'di (Aktuna, 2020: 55), ancak tarihte dürüst bir adam bulmasına yardımcı olmak için gün ışığında bir lamba taşımakla ünlü olan öğrencisi Sinope Diogenes tarafından gölgede bırakıldı (Dean vd.,1988: 342). Sinizm felsefesini asıl ününe kavuşturan ve antik dönem sinizminin en önde gelen isimlerinden biri olan Diogenes, toplumsal kuralları reddederek bir ev yerine bir fıçının içerisinde yaşayan ve giyecek tek bir elbisesi olan, araştırmacı ve oldukça zeki bir kişiliğe sahiptir (Vorlander, 2004:101; Dean vd., 1988: 342).

Antik dönemde sinizm, bireyi doğal yaşama yönlendiren, birey özgürlüğünün kısıtlanmasına neden olan toplumsal kuralların tümünü reddeden ve bireysel hazlardan soyutlanmanın mutluluk olarak nitelendirildiği bir yaşam felsefesidir (Aktuna, 2020: 57).

Antik dönemden günümüze kadar gelen sinizm bu süreçte olumlu halden olumsuz bir hale evrilerek oldukça büyük bir değişime uğramıştır. Antik dönem sinizminde sinikler sert birer eleştirmen olarak bilinirlerken günümüz sinizminde ise karamsarlık ve güvensizlik hakimdir (Dhar, 2009: 154). Ayrıca günümüzde sinizm kelimesi negatif ve olumsuz çağrışımlar uyandırmaktadır (Navia, 1996: 1). İki dönemde de ortak olan nokta ise umutsuzluktur. Antik sinikler sisteme ve toplumsal kurallara karşı olan savaşlarında kazanamama duygusuyla umutsuzken, modern sinikler de gelişim ve değişime karşı umutsuzlardır (Delken, 2004: 12).

Günümüz araştırmalarında sinizm kavramı çeşitli yaklaşımlarla çoğaltılmıştır. Bunlar: kişilik sinizmi, işgören sinizmi, meslek sinizmi, toplumsal sinizm ve örgütsel değişim sinizmi olarak sıralanabilir.

Bu beş sinizm türü, örgütsel sinizmden belirgin şekilde farklıdırlar. Bu çalışma Dean ve arkadaşlarının yapmış olduğu tanım doğrultusunda örgütsel sinizmi şu tanım ile araştırmaktadır: "Örgütsel sinizm, kişinin istihdam eden kuruluşuna üç boyuttan oluşan olumsuz bir tutumudur: 1) örgütün bütünlüğüne karşı inanç yoksunluğu; 2) örgüte yönelik olumsuz etki ve 3) örgüte yönelik aşağılayıcı ve eleştirel davranış eğilimi" (1998: 345).

Örgütsel sinizm alanında yapılan ilk araştırma Niederhoffer'ın (1967) "Behind the Shield" adlı araştırmasıdır. Bu araştırmada Niederhoffer polis memurlarının yaşadıkları sinizmi örgütsel düzeyde ampirik şekilde incelemiş ve sinizmi örgütsel faktörlere bağlı gelişen bir olgu olarak ele almıştır. Söz konusu araştırmada Niederhoffer'ın kullandığı ölçek

ilk örgütsel sinizm ölçeğidir (Qian ve Daniels, 2008). Örgütsel sinizm kavramının tanınması Kanter ve Mirvis tarafından 1989 yılında yapılan araştırma ile çoğalmıştır (James, 2005: 24).

Kanter ve Mirvis (1989) örgütsel sinizmi, örgütteki bencillik ve aldatmacılığa olan inancın yansıtılması olarak tanımlamışlardır. Bateman, Sakano ve Fujita (1992) ise genel örgüte ve örgütte varolan disipliner yapıya karşı güvensiz ve olumsuz bir tutum olarak ifade etmişlerdir. 1994 yılında yapmış oldukları araştırma ile Wanous, Reichers ve Austin örgütsel sinizm hakkında, örgütte değişimi gerçekleştirecek yöneticilerin az olması sebebiyle değişim hareketinin başarısızlıkla sonuçlanacağını ifade etmişlerdir.

Anderson (1996)' a göre sinizm; kişi, grup, bir görüş veya örgüte yönelik hayal kırıklığı ve bir takım olumsuz duyguyla oluşan genel ve özel bir tutum olarak tanımlanırken Vance, Brooks ve Tesluk (1995) örgütsel sinizmi; örgütte daha iyiye doğru gerçekleşecek bir değişimin olabileceği inancı olarak tanımlamaktadırlar.

O'leary (2003) örgütel sinizmi, adaletsizliğin bir özeti olarak değerlendirmektedir. Yönetim uygulamalarına karşı derin hayal kırıklıklarının sinizme neden olduğu görüşündedir. Valentine ve Elias (2005) benzer şekilde örgütsel sinizmi örgütte etik değerlerin hiçe sayıldığına dair inanç olarak ifade etmektedir. Cole, Bruch ve Vogel (2006)'e göre örgütsel sinizm; örgüt bünyesindeki değer, eylem ve kararlarının eleştirilmsine dayalı düşüncelerdir. Naus, Iterson ve Roe (2007), örgütsel sinizmi; iş çevresinde gerçekleşen sorunlar ve şartlar karşısında örgütteki üyelerin kendi kendilerini savunmalarının bir karşılığı olarak açıklamışlardır.

Alanyazında en fazla kabul gören örgütsel sinizm tanımı Dean, Brandes ve Dharwadkar'ın 1998 yılında yapılan tanımı olmuştur (O'Leary, 2003; Stanley, Meyer ve Topolnytsky, 2005; Valentine ve Elias, 2005). Araştırmacılara göre örgütsel sinizm, örgüt bütünlüğünün sağlanamaması ve dürüstlüğün olmaması nedeni ile örgüte karşı bir takım negatif duygu, tutum ve davranışlar olarak ifade edilmektedir(Dean vd., 1998).

3. ÖRGÜTSEL SİNİZM ALGISINA DUYGUSAL ZEKÂNIN ETKİSİ

Bireylerin, kendilerinin ve başka bireylerin duygu durumlarınn farkında olması ve bu duyguları yönetme yeteneği (Goleman, 2001) olarak ifade edilen duygusal zekâ kavramı ilgili alanayazında duygusal değerlendirme, empatik duyarlılık, pozitif duygusal yönetim ve duyguların olumlu kullanımı olmak üzere dört boyutta ele alınmaktadır (Chan, 2004; Ayana, 2016; Konakay, 2013; Aslan ve Özata, 2008). Duygusal değerlendirme, bireyin duygularının bilincinde olması olarak ifade edilirken; empatik duyarlılık diğer bireylerin duyguları ile ilgili empati kurabilme yetisidir. Pozitif duygusal yönetim, bireylerin duygularını pozitif olarak yönetebilmesi iken duyguların olumlu kullanımı ise, bir problem ile karşılaşıldığında bireyin duygularını olumlu olarak yönlendirebilmesidir.

İşgörenlerin duygusal zekâ düzeylerinin yüksek olması; iş tatmini (Sudak ve Zehir, 2013; Taşlıyan vd., 2014; Gürbüz ve Yüksel, 2008;), örgütsel vatandaşlık davranışları (Çarıkçı vd., 2010; Bağcı, 2014; Özyer ve Alici, 2015; Tokmak vd., 2013;Yancı ve Sağlam, 2014), örgütsel bağlılık (Adiloğulları, 201; Adiloğulları, 2011; Özyer ve Alici, 2015; Arslan vd., 2013; Özcan vd., 2016; Korkmaz ve Sazkaya, 2018; Doğan, 2009), motivasyon (Turhan ve Çetinsöz, 2019; Uslu ve Kartal,2018; Akpolat ve Işık, 2012) ve performans (Uslu, Kartal

ve Durukan, 2018; Avunduk, 2016) gibi olumlu bireysel ve örgütsel çıktılara etki ederken; duygusal zekâ düzeylerinin düşük olduğu durumlarda ise tükenmişlik (Aslan ve Özata, 2008; Güllüce ve İşcan, 2010), iş stresi (Gülertekin vd., 2016; Balcı Süslü, 2016) ve çatışma (Demir,2011; Yaşlıoğlu ve Pekdemir, 2013; Özdemir ve Özdemir, 2007; Akın, 2004) gibi olumsuz çıktılar meydana gelmektedir.

Duygusal zekâ bireylerin davranışlarını açıklamada önemli bir yere sahiptir (Gürbüz ve Yüksek, 2008: 178). Birey, davranışlarını eğer isterse kontrol edebilir ve bu da zekâ gerektirir. Örneğin, Weisinger (1998) yaptığı araştırmada duygusal zekânın iş başarısı üzerinde etkili olduğunu, Dulewicz ve Higgs (1998) ise duygusal zekânın örgütsel başarıda %36 etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Lam ve Kirby, (2002) öğrencilerin performansında; Sue-Chan ve Latham, (2004) yöneticilerin performansında; Bachman ve diğerleri, (2000) ise memurların performansında duygusal zekâ faktörünün belirleyici bir unsur olduğunu tespit etmişlerdir. Benzer şekilde duygusal zekâ seviyesinin bireylerin performanslarında etkili olduğu sonucuna ulaşan birçok araştırmaya rastlamak mümkündür. Örneğin; Nel ve Villiers (2004: 75) çağrı merkezi işgörenlerinin performanslarında duygusal zekânın etkili olduğunu, Gryn (2010: 78) ve Shahhosseini vd., (2012: 241) ise yöneticilerin performansında etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Cooper ve Sawaf (1997) duygusal zekâ ve yaratıcılık arasındaki yakın ilişkileri ortaya koyarken, yüksek duygusal zekâya sahip işgörenlerin daha olumlu ve yaratıcı oldukları sonucuna varmışlardır. İpek (2018), duygusal zekânın iş yaşamını ve müşteri memnuniyetini iyileştirdiğini ifade eder. Altunbaş (2018) ise duygusal zekânın bireylerde atılganlık düzeylerini artırdığını ve saldırganlık düzeylerini azalttığını belirtmektedir. Erdoğdu, (2008) dışa dönük olan bireylerin duygusal zekâlarının, içe dönük bireylere göre daha yüksek olduğunu ifade etmektedir. Goleman (1998), başarılı liderlerin yüksek düzeyde duygusal zekâya sahip olduklarından, Brief ve Motowidlo (1986) ise duygusal zekânın bireylerin çalışma arkadaşları ile arasındaki kişisel sorunların çözülmesinde ve gönüllü davranışlarda etkili olacağından bahsetmektedir.

Schutte vd., (1988) duygusal zekâsı daha yüksek olan işgörenlerin çalışma arkadaşları ile daha iyi ilişkilere sahip olduklarını açıklamıştır. Cote ve Miners (2006) duygusal zekânın fazladan rol davranışlarının öncüsü olduğunu, Isen vd., (1987), mükemmel duygusal zekâya sahip çalışanların, rollerinin dışındaki davranışlarda bulunma, gönüllü olarak katılma ve kendilerini adama konusunda daha güçlü bir iradeye sahip olduklarından bahsetmektedir. Abraham'a (1999) göre, duygusal zekâsı yüksek çalışanlar, çalışma arkadaşlarının duygularını, duygusal zekâsı düşük olanlardan daha iyi anlayacaktır; bu nedenle, özgeci davranışlar sergileme olasılıkları daha yüksektir.

Duyguların iyi yönetildiği örgütlerde olumlu sonuçlar meydana gelirken duyguların iyi yönetilemediği, önemsenmediği örgütlerde ise örgüt ve birey için olumsuz sonuçlar ortaya çıkabilmektedir. Bu tür örgütlerde Wiegand, (2007) pozitif duyguların bile negatif duygulara dönüşerek bireylerin davranışlarına yansıyabileceğini belirtmektedir. İşgörenlerin bu negatif duyguları örgütsel sinizm davranışlarının ortaya çıkmasına neden olabilir.

Örgütsel sinizm, bireylerin bağlı bulundukları örgütü düşündüklerinde örgüte karşı açık veya gizli olarak besledikleri kin, nefret, bıkkınlık gibi olumsuz tutum ve davranışlardır. İlgili alanyazında duygusal zekâ ve örgütsel sinizm ilişkisine yönelik araştırmalara rastlamak

mümkündür. Lee ve Ok (2014) duygusal zekâ yüksekliğinin örgütsel sinizmi azaltacağını, Huy (2014) ise duygusal zekâ düzeyi yüksek olan bireylerin örgütsel sinizm düzeylerinin de yüksek olacağını ifade etmektedir.

Özata (2008) araştırmasında duygusal zekâ düzeyi yüksek olan işgörenlerin örgütlerine karşı daha duyarlı olduğunu ve örgütsel sinizm algılarının düşük olduğunu tespit etmiştir. Benzer sonuçlara ulaşan aratırmalara rastlamak mümkündür (Ayana, 2016; Elvanesntürk, 2019; Pelit ve Ayana, 2016; Boussiakou ve Kalkani, 2016; Tetik, 2013; Kılıç, 2014; Gündüz, 2014; İpek, 2018; Ferres ve Connell, 2004).

Turizm sektörü kurumları ve kişileri birçok yönden etkileme gücüne sahiptir. Turizmde üretim ve tüketimin odağında insan faktörünün olmasından dolayı hizmet kalitesinde belli standartlara ulaşmak güçtür. Bu standartlara turizm sektöründe ulaşabilmek için birçok faktörün aynı anda bir arada bulunması gerekmektedir. Hem bireysel hem de örgütsel yardımlaşma ve dayanışmanın mecburi olduğu turizm sektöründe, farklı nedenlerden dolayı kırgınlık, kızgınlık, hayal kırıklığı, öfke ve ümitsizlikler yaşanmaktadır. Bu bağlamda olumsuz bir çalışan davranışı olarak karşımıza çıkan örgütsel sinizm kavramı turizm işletmelerinde kaliteli hizmet sunumuna engel teşkil etmektedir.

Hizmet kalitesinin son derece önemli olduğu turizm sektöründe işgörenlerin tutum ve davranışları büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda işgörenlerin tutum ve davranışlarının yönlendirilmesinde duygusal zekânın etkisi büyüktür. Duygusal zekâ düzeyi yüksek işgörenler örgütteki olumsuz durumları çözüme kavuşturmada daha başarılıdırlar. Örgüte karşı güvensizlik, inançsızlık gibi duygu durumlarında ortaya çıkan örgütsel sizinmin önlenmesinde duygusal zekâ oldukça önemli bir yere sahiptir. Buradan hareketle bu çalışmada duygusal zekânın örgütsel sinizm algısı üzerindeki etkisi konaklama işletmeleri işgörenleri baz alınarak incelenmiştir. Bu doğrultuda araştırmanın hipotezleri şu şekilde geliştirilmiştir:

H1: İşgörenlerin duygusal zekâ düzeylerinin örgütsel sinizm üzerinde etkisi vardır.

$H1_a$: İşgörenlerin duygusal zekâ düzeylerinin örgütsel sinizmin bilişsel boyutu üzerinde etkisi vardır.

$H1_b$: İşgörenlerin duygusal zekâ düzeylerinin örgütsel sinizmin duyuşsal boyutu üzerinde etkisi vardır.

$H1_c$: İşgörenlerin duygusal zekâ düzeylerinin örgütsel sinizmin davranışsal boyutu üzerinde etkisi vardır.

Araştırmanın devamında yönteme, bulgulara ve araştırma sonuçlarına ve tartışma bölümlerine yer verilmiştir.

4. YÖNTEM

Bu araştırma nicel bir araştırma olup, veriler anket formu kullanılarak elde edilmiştir. Anket aracı duygusal zekâ ve örgütsel sinizm ölçekleri ile demografik sorulardan oluşmaktadır. Katılımcıların duygusal zekâ düzeylerini ölçmek için Chan (2004-2006) tarafından duygusal değerlendirme, empatik duyarlılık, pozitif duygusal yönetim ve duyguların olumlu kullanımı olmak üzere dört boyut dikkate alınarak oluşturulan ve alanyazında yaygın olarak kullanılan (Ayana, 2016; Ardahan; 2012; Çankaya ve Çiftçi, 2019;

Taşlıyan, Hırlak ve Çiftçi, 2014; Çetinkaya ve Alparslan, 2011; Konakay, 2010; Ardahan, 2012) ancak tek boyutta ya da boyutlara ayrılmadan da değerlendirilen (Aslan ve Güzel, 2018; Karademir, Döşyılmaz, Çoban ve Kafkas, 2010; Polatçı ve Özyer, 2015; Balat ve diğerleri, 2014) duygusal zekâ ölçeği kullanılmıştır. Katılımcıların örgütsel sinizm algılarını ölçmek için ise Dean vd., (1998) geliştirdiği örgütsel sinizm ölçeğinden faydalanılmıştır. Söz konusu ölçek bilişsel, duyuşsal ve davranışsal olmak üzere 3 boyut ve 14 ifadeden oluşmaktadır.

Araştırmanın evrenini Antalya'nın Belek bölgesindeki 5 yıldızlı otel işletmelerindeki işgörenler oluşturmaktadır. Buna göre uygun basit (tesadüfi) örnekleme yöntemi ile seçilen 10 oteldeki çalışanlar için sunulan 600 adet anketten geri dönen ve geçerli olan 405 anket formu dikkate alınmıştır. Geçerliliği ilgili alanyazında kanıtlanan ölçeklerin ve alt boyutlarının güvenilirlik katsayıları kabul edilebilir en az değerlerin üzerinde olup güvenilir bulunmuştur. Katılımcıların duygusal zekâ ve örgütsel sinizm ölçeklerindeki ifadelere ilişkin cevaplarının ortalama ve standart sapma değerlerine yer verilmiş olup duygusal zekânın örgütsel sinizm üzerindeki etkisi ise korelasyon ve regresyon analizleri ile test edilmiştir. Katılımcıların demografik özellikleri yüzde ve frekans analizi ile betimlenmiş ve Tablo 1'de yer verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bilgileri

Demografik değişkenler		**f**	**%**
Cinsiyet	Kadın	170	42,0
	Erkek	235	58,0
Yaş grubu	20 yaş ve altı	32	7,9
	21 - 25 yaş arası	130	32,1
	26 - 30 yaş arası	139	34,3
	31 - 35 yaş arası	55	13,6
	36 ve üzeri yaş	49	12,1
Eğitim durumu	İlköğretim	34	8,4
	Ortaöğretim (Lise)	171	42,2
	Önlisans	131	32,3
	Lisans	69	17,0
Çalışılan departman	Önbüro	88	21,7
	Yiyecek-İçecek	163	40,2
	Kat Hizmetleri	106	26,2
	Diğer	48	11,9
İşletmede çalışma süresi	5 yıl ve altı	367	90,6
	6-10 yıl arası	33	8,1
	11 yıl ve üzeri	5	1,2
Sektörde çalışma süresi	5 yıl ve altı	256	63,2
	6 -10 yıl arası	114	28,1
	11 yıl ve üzeri	35	8,6
Aylık Gelir	2000 ve altı	28	6,9
	2001-3000 TL arası	322	79,5
	3001 ve üzeri	55	13,6

Tablo1' de görüldüğü gibi, ankete katılanların çoğunluğu erkek (%58,0) ve 26-30 yaş arasındadır (%34,3). Katılımcıların %42,2'si lise, %32,3'ü ise önlisans mezunudur. Araştırmaya katılanların çoğunluğu 5 yıldan daha az süredir kendi işletmesinde (%90,6) ve turizm sektöründe (%63,2) çalışmaktadır. Buna göre aynı işletmede 6-10 yıl arası çalışanların oranı yalnızca %8,1 iken, turizm sektöründe çalışanların oranı ise %28,2'dir. 11 yıl ve daha fazla süredir turizm sektöründe çalışanlar, katılımcı grubunun %1,2'sini oluşturmaktadır.

BULGULAR

Araştırmanın bu bölümünde, öncelikle duygusal zekâ ve örgütsel sinizm arasındaki ilişkiler korelasyon analizi ile sunulmuştur. Ayrıca, duygusal zekâ ve örgütsel sinizmin hem geneline hem de bütün alt boyutlarına ilişkin ortalama ve standart sapma değerlerine Tablo 2'de yer verilmiştir.

Tablo 2'de de görüldüğü gibi, araştırmaya katılanların duygusal zekâ düzeylerine ilişkin ortalama değeri 4,06'dır. Araştırmaya katılanların örgütsel sinizme ilişkin ortalaması ise 3,10 olup orta değerdedir. Bilşsel boyut, 3,25 ortalama ile en yüksek ortalamaya sahip boyut olurken, davranışsal boyut 2,92 ortalama ile en düşük ortalama değere sahip boyuttur.

Tablo 2. Duygusal Zekâ ve Örgütsel Sinizm İlişkisine Yönelik Korelasyon Matrisi İle Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

	$\bar{x}$	s.s	1	2	3	4
1.Duygusal Zekâ	4,06	0,69				
2.Bilişsel	3,25	1,18	**-0,163****			
3.Duygusal	3,10	1,21	**-0,174****	0,717**		
4.Davranışsal	2,92	1,03	**-0,171****	0,643**	0,688**	
5.Sinizm Genel	3,10	1,02	**-0,190****	0,900**	0,916**	0,843**

$^{**}p<0,001$

Tablo 2 incelendiğinde, örgütsel sinizm boyutlarının kendi aralarındaki ilişkilerin tamamında pozitif yönlü anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Bilişsel boyut ile duyuşsal boyut arasında (r=0,717**) yüksek düzeyde ilişki mevcutken, davranışsal boyut ile bilişsel (r=0,643**) ve duyuşsal boyut (r=0,688**) arasında orta düzeyde anlamlı ilişkiler mevcuttur. Bilişsel ve duyuşsal boyut arasında yüksek düzeydeki ilişkinin sebebi, bireyin düşünce ve inançlarının duygusal reaksiyona daha kolay dönüşebilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu sonuçlar doğrultusunda örgütsel sinizmin herhangi bir boyutunda gerçekleşecek olan artışın, diğer tüm boyutları etkileyerek yüksek düzeyde bir artışa sebep olabileceği söylenebilir.

Tablo 2'deki korelasyon kat sayıları incelendiğinde, duygusal zekânın örgütsel sinizmin bilişsel (r= -0,163**), duyuşsal (r= -0,174**) ve davranışsal (r= -0,171**) boyutları arasında negatif yönlü düşük düzeyde (r<0,30) ilişki olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Duygusal Zekânın Örgütsel Sinizmin Üzerindeki Etkisine İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonucu

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	b_j	$s(b_j)$	t	p	R^2	ANOVA
Sinizm Genel	Sabit	4,250	0,299	14,223	0,000***	0,044	F=15,036 p=0,00**
	Duygusal Zekâ	-0,281	0,072	-3,879	0,001**		

**p<0,01 ***p<0,001 bj: Katsayı S(bj): Standart Hata

Tablo 3'deki bulgulara göre bağımlı değişken (Örgütsel sinizm) ile bağımsız değişken (Duygusal zekâ) arasındaki ilişkiye ait basit doğrusal regresyon modeli aşağıda verilmiştir.

Sinizm Genel = 4,250 - 0,281 Duygusal zekâ

Tablo 3'de duygusal zekânın örgütsel sinizm üzerindeki etkisine ilişkin gerçekleştirilen basit doğrusal regresyon modelinin anlamlı olduğu görülmektedir (F=15,044; p<0,001). Tablo 3'deki belirtme katsayısı (R^2), işgörenlerin örgütsel sinizm algılarının işgörenlerin örgütsel sinizm algıları üzerindeki değişimlerin %3,6'sının (R^2=0,036) duygusal zekâlarına bağlı olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak duygusal zekâ düzeyi yüksek olan bireylerin örgütsel sinizm algıları düşüktür. Bu durumda; "H1**:** *İşgörenlerin duygusal zekâ düzeylerinin örgütsel sinizm üzerinde anlamlı bir etkisi vardır"* hipotezi desteklenmiştir".

Tablo 4. Duygusal Zekânın Örgütsel Sinizmin Bilişsel Boyutu Üzerindeki Etkisine İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonucu

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	b_j	$s(b_j)$	t	p	R^2	ANOVA
Bilişsel	Sabit	4,391	0,347	12,666	0,000***	0,027	F=12,091 p=0,00**
	Duygusal Zekâ	-0,279	0,084	-3,324	0,001**		

**p<0,01 ***p<0,001 bj: Katsayı S(bj): Standart Hata

Tablo 4'deki bulgulara göre, bağımlı değişken (bilişsel) ile bağımsız değişken (duygusal zekâ) arasındaki ilişkiye ait basit doğrusal regresyon modeli aşağıda verilmiştir:

Bilişsel = 4,391 - 0,279 Duygusal Zekâ

Tablo 4, duygusal zekânın örgütsel sinizmin bilişsel boyutu üzerindeki etkisine ilişkin gerçekleştirilen basit doğrusal regresyon modelinin anlamlı olduğunu göstermektedir (F=12,091; p<0,001). Tablo 4, belirtme katsayısının (R^2), işgörenlerin bilişsel algıları üzerindeki değişimlerin %2,7'sinin (R^2=0,027) duygusal zekâya bağlı olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, işgörenlerin duygusal zekâ seviyelerindeki artış örgütsel sinizm bilişsel boyutunda azalmaya sebep olmaktadır. Buna göre; "**$H1_a$:** *İşgörenlerin duygusal zekâ düzeylerinin örgütsel sinizmin bilişsel boyutu üzerinde anlamlı bir etkisi vardır"* hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 5. Duygusal Zekânın Örgütsel Sinizmin Duyuşsal Boyutu Üzerindeki Etkisine İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonucu

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişkenler	b_j	$s(b_j)$	t	p	R^2	ANOVA

	Sabit	4,3	0,3	12,	0,00			F=12,522	
Duyuşsal		38	24	262	0***		0,0		
	Duygusal Zekâ	- 0,303	0,0 86	- 3,539	0,00 0**	30		p=0,000***	

**p<0,01 ***p<0,001 bj: Katsayı S(bj): Standart Hata

Tablo 5'deki bulgulara göre, bağımlı değişken (duyuşsal) ile bağımsız değişken (duygusal zekâ) arasındaki ilişkiye ait basit doğrusal regresyon modeli aşağıda verilmiştir:

Duyuşsal = 4,338 -0,303 Duygusal Zekâ

Tablo 5'de duygusal zekânın örgütsel sinizmin duyuşsal boyutu üzerindeki etkisine ilişkin gerçekleştirilen basit doğrusal regresyon modelinin anlamlı olduğunu göstermektedir (F=12,522; p<0,001). Tablo 5, belirtme katsayısının (R^2), işgörenlerin duyuşsal algıları üzerindeki değişimlerin %3'ünün (R^2=0,030) duygusal zekâya bağlı olduğunu göstermektedir. Buna göre; "**$H1_b$:** *İşgörenlerin duygusal zekâ düzeylerinin örgütsel sinizmin duyuşsal boyutu üzerinde anlamlı bir etkisi vardır"* hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 6. Duygusal Zekânın Örgütsel Sinizmin Davranışsal Boyutu Üzerindeki Etkisine İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonucu

Bağımlı Değişken	**Bağımsız Değişkenler**	**b_j**	**s(b_j)**	**t**	**p**		**R^2**	**ANOVA**
	Sabit	3,963	0,302	13,109	0,00 0***			F=12,091
Davranışsal	Duygusal Zekâ	- 0,255	0,073	- 3,447	0,00 1**	29	0,0	p=0,001**

**p<0,01 ***p<0,001 bj: Katsayı S(bj): Standart Hata

Tablo 6'daki bulgulara göre, bağımlı değişken (davranışsal) ile bağımsız değişken (duygusal zekâ) arasındaki ilişkiye ait basit doğrusal regresyon modeli aşağıda verilmiştir:

Davranışsal = 3,963 - 0,255 Duygusal Zekâ

Tablo 6, duygusal zekânın örgütsel sinizmin davranışsal boyutu üzerindeki etkisine ilişkin gerçekleştirilen basit doğrusal regresyon modelinin anlamlı olduğunu göstermektedir (F=12,091; p<0,001). Tablo 6, belirtme katsayısının (R^2), işgörenlerin davranışsal algıları üzerindeki değişimlerin %2,9'unun (R^2=0,029) duygusal zekâya bağlı olduğunu göstermektedir. Buna göre; "**$H1_c$:** *İşgörenlerin duygusal zekâ düzeylerinin örgütsel sinizmin davranışsal boyutu üzerinde anlamlı bir etkisi vardır"* hipotezi desteklenmiştir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

İşgörenlerin örgütsel sinizm algıları üzerinde duygusal zekânın etkisinin belirlenmesi amacıyla yapılan bu araştırmada, çalışanların örgütsel sinizm algılarındaki değişimlerinin %3,6'sının duygusal zekâ düzeylerinden kaynaklandığını göstermektedir.

Örgütsel sinizmin boyutlarına göre değerlendirme yapıldığında, duygusal zekânın en fazla duyuşsal boyutunu etkilediği tespit edilmiştir. Yapılan basit doğrusal regresyon analizleri, işgörenlerin bilişsel algılarının %2,7'sinin, duyuşsal algılarının %3'ünün, davranışsal algılarının ise %2,9'unun, duygusal zekâ düzeylerine bağlı olduğunu

göstermektedir. Örgütsel sinizm algısına duygusal zekânın etkisine yönelik ortaya çıkan sonuçlar, ilgili alanyazındaki çalışmalarla (Kılıç, 2005; Ayana, 2016; Esentürk ve Tetik, 2019; Okumuş ve Şahin, 2018) örtüşmektedir. Duygusal zekâ ile algılanan örgütsel sinizm arasındaki ilişkiye yönelik araştırmaların yanı sıra söz konusu ilişkiyi duygusal olaylar teorisi kapsamında açıklamak mümkündür. İşgörenlerin örgütte gerçekleşen olaylara verdikleri duygusal tepkileri ve bu tepkilerin etkisinin ortaya koyulduğu duygusal olaylar teorisinde (Weiss ve Cropanzano, 1996); sinizmin örgütlerdeki gelişimi açıklanırken, örgütte yaşananların işgörenlerin iş tutumları ve kızgınlık, hüsran, hayal kırıklığı gibi duygu durumları üzerinde bir etkisinin olduğu ileri sürülmektedir (Brown ve Cregan, 2008). Duygusal olaylar teorisi kapsamında bireylerin olumsuz duygularını yönetebilme derecesinin örgütsel sinizmi etkileyebileceği değerlendirilmektedir. Pozitif yönde yönetilen duygular problemleri çözme niteliğindeyken negatif yönde yönetilen duygular ise işgörenleri örgütsel sinizm gibi verimlilik karşıtı algılara yöneltebilir (Fisher ve Ashkanasy, 2000).

Bu araştırmada dikkatle üzerinde durulması gereken sonuçlardan biri, duygusal zekânın en fazla örgütsel sinizmin duyuşsal boyutu üzerinde etkisinin bulunmasıdır. İşin yapılabilmesi için bilişsel zekâ kadar duygusal zekâ tüm sektörlerde büyük öneme sahip olmakla birlikte insan ilişkilerinin oldukça yoğun olduğu turizm sektöründe özellikle dikkat edilmesi gereken bir kavramdır. Örgütler tarafından işgörenin mesai arkadaşlarına ve müşterilere sunulması beklenen duyguların işgörenler tarafından karşılığının olduğu göz ardı edilmemelidir. Yansıtılan duygular her ne kadar ikili etkileşim anında gerçekleşse de, işgörenlerin örgütsel uygulamalar neticesinde hissettikleri duyguların da bu süreçte etkili olduğu bilinmelidir. Bu doğrultuda işgörenlerin bağlı bulundukları örgüte yönelik olumlu duygular geliştirilmesine katkı sağlanmalıdır.

İnsan faktörünün turizm sektörünün en önemli kaynağı olduğu unutulmamalıdır. Konaklama işletmeleri açısından müşteri memnuniyetinin sağlanması işletme açısından hayati önem taşır. Bu bağlamda işgörenin duygusal zekâ düzeyinin yüksek olması, müşterilere yansıtılması beklenen duyguların gösteriminde, olası problemlerin öngörülmesinde ve engellenmesinde büyük ölçüde katkı sağlayacaktır.

Araştırmanın evreni Antalya'nın Belek bölgesindeki beş yıldızlı konaklama işletmelerinin işgörenleri ile sınırlandırılmıştır. Anketlerin uygulandığı konaklama işletmelerinin çoğunluğu sayfiye otelleridir ve işgörenlerin çoğunluğu sezonluktur. Sayfiye otellerinde şehir otellerine nispeten daha fazla sezonluk işgören çalıştırması nedeni ile örgütsel sinizm algıları farklılık gösterebilir. Şehir otelleri ve sayfiye otelleri başka bir araştırma evreninde karşılaştırılırsa farklı sonuçlara ulaşmak mümkün olacaktır. Araştırma farklı bölgelerde, seyahat acentalarında ve yiyecek-içeçek işletmeleri işgörenleri dâhil edilerek daha kapsamlı biçimde incelenebilir.

KAYNAKÇA

Abraham, R. (2000). *Organizational cynicism: bases and consequences genetic*. Social and General Psyhology Monographs, 3(126), 269-292.

Adiloğulları, İ. (2011). *Profesyonel futbolcularda duygusal zekâ ile örgütsel bağlılık ilişkisi.* Yayınlanmamış doktora tezi, Marmara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Akbolat, M., ve Işık, O. (2012). *Sağlık çalışanlarının duygusal zekâ düzeylerinin motivasyonlarına etkisi*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, *32*(1), 109-124.

Akın, M. (2004). *İşletmelerde duygusal zekânın üst kademe yöneticiler ile astları arasındaki çatışmalar üzerindeki etkileri.* Yayınlanmamış doktora tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Aktuna, H.C. (2020). *Örgütsel adaletin örgütsel sinizm üzerindeki etkisi: Paraya yönelik tutumun düzenleyici rolü.* Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Altunbaş, T. (2018). *Duygusal Zekâ Programının Öğrencilerin Duygusal Zekâ, Atılgan, Saldırgan ve Çekingen Davranışlarına Etkisinin İncelenmesi*. Yayınlamamış yüksek lisans tezi, Osmangazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.

Andersson, L. M. (1996). "Employee cynicism: An examination using a contract violation framework". *Human Relations,* 49(11), 1395-1418.

Arslan, R., Efe, D., ve Aydın, E. (2013). "Duygusal zekâ ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişki: sağlık çalışanları üzerinde bir araştırma". *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*. *5*(3), 169-180.

Aslan, Ş., ve Özata, M. (2008). "Duygusal zekâ ve tükenmişlik arasındaki ilişkilerin araştırılması: sağlık çalışanları örneği". *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi.* (30), 77-97.

Avunduk, Y. (2016). *Duygusal zekânın iş performansı üzerindeki etkisi: tıp doktorları ile toplu ulaşım şoförleri üzerinde karşılaştırmalı alan uygulaması.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Ayana, Ç. (2016). *Duygusal Zekâ Ve Duygusal Emeğin Örgütsel Sinizm Algısına Etkisi: Beş Yıldızlı Otel İşletmelerinde Bir Uygulama*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.

Bağcı, Z. (2014). "Duygusal Zekâ ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı İlişkisi". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *7*(2), 259-279.

Balcı Süslü, S. (2016). *Duygusal zekâ ve örgütsel stres: Örgütlerde hemşirelerin duygusal zekâ becerileri ve stresle başa çıkma düzeyleri arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bar-On, R. (2006). "The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI)". *Psicothema, 18*, 13-25.

Bateman, T. S., Sakano, T., & Fujita, M. (1992). Roger, me and my attitude: film propaganda and cynicism toward corporate leadership. *Journal of Applied Psychology*, 77(5), 768-771.

Chan, D. W. (2004). "Perceived emotional intelligence and self-efficacy among Chinese secondary school teachers in Hong Kong. *Personality and Individual Differences"*. *36*(8), 1781-1795.

Cherniss, C. (2010). "Emotional intelligence: Toward clarification of a concept". *Industrial and Organizational Psychology*, *3*(2), 110-126.

Cole, M. S., Bruch, H., & Vogel, B. (2006). "Emotion as mediators of the relations between perceived supervisor support and psychological hardiness on employee cynicism". *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, *27*(4), 463-484.

Cooper, R. K., & Sawaf, A. (1997). "Emotional intelligence in leadership and organizations". *New York: Grosset/Putnam*.

Cooper, R. K., & Sawaf, A. (1997). "Emotional intelligence in leadership and organizations". *New York: Grosset/Putnam*.

Çarıkçı, İ., Kanten, S., ve Kanten, P. (2010). "Kişilik, duygusal zekâ ve örgütsel vatandaşlik davranişlari arasindaki ilişkileri belirlemeye yönelik bir araştirma". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 41-65.

Dean J., Brandes, P. & Dharwadkar, R. (1998). "Organizational Cynicism". *Academy Of management Review, 23*(2), 341-352.

Delken, M. (2004). *Organizational Cynicism: A Study Among Call Centers.* Unpublished master thesis, Maastricht University, Netherlands. 1094-1106.

Demir, M. (2011). "Örgütsel çatışma yönetiminde duygusal zekânın etkisi: konaklama işletmelerinde işgörenlerin algılamaları üzerine bir araştırma". *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, *11*(2), 199-211.

Dhar, R. L. (2009). "Cynicism in the Indian IT organizations: An exploration of the employees' perspectives". *Qualitative Sociology Review.* 5(1), 152- 175.

Doğan, N. (2009). *Sınıf öğretmenlerinin duygusal zekâları ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişki, İstanbul ili Anadolu yakası örneği.* Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dulewicz, V., & Higgs, M. (1999). "Can emotional intelligence be measured and developed?". *Leadership & Organization Development Journal*. 20 (5),242-253.

Elvanesentürk, S., ve Tetik, S (2019). "Algılanan Duygusal Zekâ ve Örgütsel Sinizm İlişkisi: Bankacılık Sektöründe Çalışanlara Yönelik Bir Araştırma". *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, *8*(4), 131-145.

Eysenck, H.J. (1958), *Sense and Nonsense in Psychology*, Penguin Books

Fisher, C.D., & Ashkanasy, N.M. (2000). "The emerging role of emotions in work life: An introduction". *Journal of Organizational Behaviour, 21*, 123-129.

Gardner, H. (1983). *Frames of mind*, New York, Basic Books

Goleman, D. (1996). *Emotional Intelligence, why it Can Matter More Than IQ; & Working with Emotional Intelligence*. Bloomsbury.

Goleman, D. (1996). *Emotional Intelligence, why it Can Matter More Than IQ; & Working with Emotional Intelligence*. Bloomsbury.

Goleman, D. (2001). An EI-based theory of performance. *The emotionally intelligent workplace: How to select for, measure, and improve emotional intelligence in individuals, groups, and organizations, 1*, 27-44.

Güllüce, A. Ç., ve İşcan, Ö. F. (2010). "Mesleki tükenmişlik ve duygusal zekâ arasındaki ilişki". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, *5*(2), 7-29.

Gürbüz, S., ve Yüksel, M. (2008). "Çalışma ortamında duygusal zekâ: İş performansı, iş tatmini, örgütsel vatandaşlık davranışı ve bazı demografik özelliklerle ilişkisi". *Doğuş Üniverisitesi Dergisi, 9(2),* 174-190

Gürbüz, S., ve Yüksel, M. (2008). "Çalışma ortamında duygusal zekâ: İş performansı, iş tatmini, örgütsel vatandaşlık davranışı ve bazı demografik özelliklerle ilişkisi". *Doğuş Üniverisitesi Dergisi, 9(2),* 174-190

İpek, Z.H. (2018) *Lise öğretmenlerinin duygusal zekâ ve örgütsel sinizm düzeyleri arasındaki ilişki*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.

James, M. S. (2005). *Antecedents and consequences of cynicism in organizations: An examination of the potential positive and negative effects on school systems.* Unpublished Doctoral Thessis, The Florida State University, USA.

Kanter, D. L. And Mirvis, P. H. (1989). *The cynical americans: Living and working in an age of discontent and disillusion*. San Francisco: Jossey-Bass.

Kaptangil İ.(2017). *Y kuşağı çalışanların lider üye etkileşimi ve örgütsel sinizm tutumlarının incelenmesi: Türkiye ve Kanada Örneği.* Yayınlanmamış doktora tezi. Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bolu.

Kılıç, R. (2015). "İşgörenlerin duygusal zekâları ile örgütsel sinizm algıları arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *13*(2), 59-73.

Kılıç, R. (2015). "İşgörenlerin duygusal zekâları ile örgütsel sinizm algıları arasındaki ilişkiye yönelik bir araştırma". *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, *13*(2), 59-73.

Konakay, G. (2013). "Akademisyenlerde duygusal zekâ faktörlerinin tükenmişlik faktörleri ile ilişkisine yönelik bir araştırma". Kocaeli Üniversitesi örneği. *Dokuz Eylul Universitesi Sosyal Bilimer Enstitusu Dergisi*, *15*(1), 121.

Konakay, G. (2013). "Akademisyenlerde duygusal zekâ faktörlerinin tükenmişlik faktörleri ile ilişkisine yönelik bir araştırma". Kocaeli Üniversitesi örneği. *Dokuz Eylul Universitesi Sosyal Bilimer Enstitusu Dergisi*, *15*(1), 121.

Lam, C. S., & O'higgins, E. R. (2002). "Enhancing employee outcomes: The interrelated influences of managers' emotional intelligence and leadership style". *Leadership and Organization Development Journal*, *33*(2), 149-174.

Mayer, J.D. And Salovey, P. (1997). *What is emotional intelligence? In P. Salovey & D. Sluyter. Emotional development and emotional intelligence*: Implications for educators, Basic Books, New York

Naus, F., Van Iterson, A. D., & Roe, R. A. (2007). "Value incongruence, job autonomy, and organization-based self-esteem: A self-based perspective on organizational cynicism". *European Journal of Work and Organizational Psychology*, *16*(2), 195-219.

Navia, L. E. (1996*). Classical cynicism: a critical study*. Westport, CT: Greenwood Press.

Neiderhoffer, A. (1967). *Behind the shield*. Garden City, NJ: Doubleday.

Okumuş, A. Ve Şahin, M. (2018), "Duygusal zekâ ve kurum kültürü algısının örgütsel sinizmle ilişkisi". *Journal of Human Sciences*, 15(4): 2635-2642.

Özdemir, A. Y., & Özdemir, A. (2007). "Duygusal zekâ ve çatışma yönetimi stratejileri arasındaki ilişkilerin incelenmesi: üniversitede çalışan akademik ve idaripersonel üzerine uygulama". *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18), 393-410.

Özyer, K., ve Alici, İ. (2015). "Duygusal zekâ ile örgütsel bağlılık ve örgütsel vatandaşlık davranışı ilişkisi üzerine ampirik bir araştırma" *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, *7*(1), 69-85.

Payne, W. L. (1985). *A study of emotion: developing emotional intelligence; self-integration; relating to fear, pain and desire*. Doctoral dissertation, Union for Experimenting Colleges and Universities.

Pelit, E., ve Ayana, Ç. (2016). "Duygusal zekânın örgütsel sinizme etkisi: Otel işletmeleri işgörenleri üzerinde bir araştırma". *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *8*(2), 45-76.

Petrides, K. V., & Furnham, A. (2001). "Trait emotional intelligence: Psychometric investigation with reference to established trait taxonomies". *European journal of personality*, 15(6), 425-448

Polychroniou, P. V. (2009). Relationship between emotional intelligence and transformational leadership of supervisors. *Team Performance Management: An International Journal*. 15(7/8) 343-356.

Qian, Y., & Daniels, T. D. (2008). "A communication model of employee cynicism toward organizational change". *Corporate Communications: An International Journal*, 13(3), 319-332.

Salovey, P., & Mayer, J. D. (1990). "Emotional intelligence". *Imagination, cognition and personality*, *9*(3), 185-211.

Serrat, O. (2017). "Understanding and developing emotional intelligence". *In Knowledge solutions*. *Springer, Singapore*. 329-339

Stanley, D. J., Meyer, J. P., & Topolnytsky, L. (2005). "Employee cynicism and resistance to organizational change". *Journal of business and psychology*, *19*(4), 429-459.

Sudak, M. K., ve Zehir, C. (2013). "Kişilik tipleri, duygusal zekâ, iş tatmini ilişkisi üzerine yapılan bir araştırma". *Journal of Administrative Sciences/Yonetim Bilimleri Dergisi*, *11*(22).

Taşlıyan, M., Hırlak, B., & Çiftçi, G. E. (2014). "Akademisyenlerin duygusal zekâ, iş tatmini ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki". *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *6*(3), 63-80.

Taşlıyan, M., Hırlak, B., & Çiftçi, G. E. (2014). "Akademisyenlerin duygusal zekâ, iş tatmini ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki". *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *6*(3), 63-80.

Thorndıke, E.L. (1920). "Intelligence and its uses", *Harper's Magazine*, 140: 227– 235.

Tokmak, İ., Yıldız, E., ve Turgut, H. (2013). "Duygusal zekânın örgütsel vatandaşlık davranışına etkisi: İş tatmininin aracılık rolü". *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *10*(1), 96-114.

Turhan, M., ve Çetinsöz, B. C. (2019). "Duygusal zekâ ve motivasyon arasındaki ilişki: turizm programı öğrencileri üzerine bir araştırma". *Electronic Journal of Social Sciences, 18*(69).

Uslu, E., Kartal, C., ve Durukan, T. (2018). "Doğrudan pazarlamada duygusal zekâ, performans algısı, motivasyon ilişkisi". *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 4*(1), 1-14.

Valentine, S., & Elias, R. Z. (2005). "Perceived corporate ethical values and individual cynicism of working students". *Psychological reports, 97*(3), 932-934.

Vance, R. J., Brooks, S. M., & Tesluk, P. E. (1995). Organizational cynicism, cynical cultures, and organizational change efforts. In *10th annual conference of the Society for Industrial and Organizational Psychology, Orlando, FL*.

Vorlander, K. (2004). *Felsefe tarihi*. İstanbul: İz Yayıncılık (Çev. M. İzzet., O. Saadeddin).

Wanous, J. P., Reichers, A. & Austin, J. (1994). "Organizational cynicism: an initial study". *Academy of Management Best Papers Proceedings*, 269-273.

Weiss, H.M., & Cropanzano, R. (1996). "Affective events teory: A theoretical discussion of the structrure, causes and consequences of affective experiences at work". *Research in Organizational Behavior, 18*, 1–74.

Wong, C. S., & Law, K. S. (2002). "The effects of leader and follower emotional intelligence on performance and attitude: An exploratory study". *The leadership quarterly, 13*(3), 243-274.

Yaşlıoğlu, M., Pekdemir, I., ve Toplu, D. (2013). "Duygusal zekâ ve çatışma yönetimin yöntemleri arasındaki ilişki ve bu ilişkide lider üye etkileşiminin rolü". *Yönetim Bilimleri Dergisi, 11*(22), 191-220.

SEPTUAGINT KAYNAKLI BİZANS DÖNEMİ RESİMLİ EL YAZMALARI

Dr. Öğretim Üyesi Pınar SERDAR DİNÇER
Yozgat Bozok Üniversitesi

Özet

LXX olarak da adlandırılan ve Latince'de "yetmiş" anlamına gelen Septuagint, Kutsal Kitap'ın (Tanah) Yunanca çevrisi olarak bilinmektedir. İlk başlarda Septuagint hem Yahudiler hem de Hıristiyanlar tarafından kabul edilmiştir. Ancak Septuagint, kanonuna apokrif olarak bilinen kitap koleksiyonunu ekleyerek İbranice Kutsal Kitap'tan farklılaşır. Septuagint, hahamlar tarafından eklenen apokrif kitapların "dışarıdan" kabul edilmeleri gerekçesiyle reddedilir ve böylece Yahudi tefsirinin mirası değil, Hıristiyanlığın bir parçası haline gelir. Bu durum da sayısız Kutsal Kitap dışı geleneğin el yazması resimlemelerine aktarılmasını sağlamıştır.

Geç Antik dönemde Yahudi-Hıristiyan etkileşiminin varlığı tartışmalıdır. Mevcut tartışma, bu etkileşimin tezahür ettiği iki farklı alanda görülür: Kutsal Kitap tefsiri ve Eski Ahit ikonografisi. Her iki alanın buluştuğu yer el yazmalarıdır. Septuagint kaynaklı el yazmaları; papirüs, uncial kodeksler, minuscule olmak üzere üç kategoride toplanabilir. İçerik olarak eksiklikleri olsa da papirüs el yazmaları Septuagint'in en eski tanıklarıdır. Bu çalışmanın konusu ise Bizans döneminde üretilen Septuagint içerikli resimli el yazmalarıdır. Günümüze eksiksiz tüm Septuagint kitaplarını kapsayan resimli bir el yazması ulaşmamış olmakla birlikte var olan el yazmaları resimlemelerinde Yahudi hikayelerinin ve sanatının izlerinin sadece Erken Hıristiyanlık döneminde değil Orta Bizans döneminde üretilen el yazmalarında da görülmesi oldukça dikkat çekicidir.

Ayrıca el yazmalarının kopyalanarak kendinden sonraki dönemlere aktarıldığı düşünüldüğünde Septuagint'in herhangi bir kitabının resimli bir kopyasının bulunmadığı durumlarda, böyle bir kopyanın var olabileceği ihtimali de düşünülmedir. Örneğin; iki Esdras kitaplarının kopyalarına ve bu kitaplardan el yazmalarına aktarılmış tek bir resim olup olmadığı bilgisine sahip değiliz. Ancak bir zamanlar üretilmiş var olma olasılığını göz arda edemeyiz. Aynı zamanda elimizdeki Septuagint içerikli resimli el yazmalarının örnekleri olsa da kitapların birbirlerinden bağımsız olarak resmedilip resmedilmediklerini de belirlemek mümkün değildir.

Anahtar sözcükler: Septuagint, Bizans, El Yazmaları

BYZANTINE ILLUSTRATED MANUSCRIPTS OF THE SEPTUAGINT

Abstract

The Septuagint, also named as LXX and meaning "seventy" in Latin, is known as the Greek translation of the Bible (Tanah). At first, the Septuagint was adopted by both Jews and Christians. However, the Septuagint differs from the Hebrew Bible by adding a collection of books known as the apocryphal to its canon. The Septuagint is rejected on the grounds that the apocryphal books added by the rabbis are "from the outside" and thus become part of

Christianity, not the legacy of Jewish exegesis. This allows numerous extra-biblical traditions to be transferred to manuscript illustrations.

The existence of Jewish-Christian interaction in Late Antiquity is controversial. The current debate is seen in two different areas in which this interaction manifests: Biblical interpretation and Old Testament iconography. Manuscripts are where both fields meet. Septuagint manuscripts can be classified under three categories: papyrus, uncial codices, and minuscule. Although they are lacking in content, papyrus manuscripts are the earliest witnesses of the Septuagint. The subject of this study is the illustrated manuscripts with Septuagint content produced in the Byzantine period. Although no illustrated manuscript containing complete Septuagint books has survived to date, it is remarkable that traces of Jewish stories and art are seen in the manuscripts produced not only in the Early Christian period, but also in the Middle Byzantine period.

In addition, considering that the manuscripts were copied and transferred to later periods, it is thought that such a copy may exist in cases where there is no illustrated copy of any book of the Septuagint. For example, we do not know whether there are copies of the two Esdras books and a single image was transferred from these books to the manuscripts. We cannot ignore the possibility that in cases where there are no surviving books, they may have once existed. At the same time, although there are examples of picture manuscripts with Septuagint content, it is not possible to determine whether the books were illustrated independently from each other.

Key words: Septuagint, Byzantine, manuscripts

SEPTUAGINT KAYNAKLI BİZANS DÖNEMİ RESİMLİ EL YAZMALARI

Giriş

Hıristiyanlar için Kutsal Kitap iki bölümden oluşur: Eski ve Yeni Ahit. Eski Ahit aynı zamanda Yahudilerin Kutsal Kitabıdır. Ancak Yahudiler, "Eski Ahit" terimini kullanmazlar, çünkü Yahudiler Eski Ahit'i öne alacak bir Yeni Ahit tanımazlar. Hıristiyan inancına göre ise, Eski Ahit sadece Yeni Ahit'te sonuca varılan bir hikâyeyi anlatır. Hikâyenin sonunu anlayabilmek için, başlangıcından başlamak yani Yeni Ahit'i anlamak için Eski Ahit ile başlamak gerekir.

LXX şeklinde gösterilen ve Latincede "yetmiş" anlamına gelen "Septuagint"[1] genel olarak Tanah'ın Yunanca çevrisi olarak bilinmektedir. Septuagint terimi ilk başlarda Pentateukhos (*Πεντάτευχος*) kelimesinin karşılığı için kullanılmıştır. Ancak Yunanca Kutsal Kitap sürümleri artınca tüm korpusu karşılamıştır (Tov, 1981, s. 47).

Yahudilerin Kutsal Kitabı; Tora (Yasa), Peygamberler (Nevi'im) ve Yazılar (Ketuvim) bölümlerinden oluşmaktadır. Septuagint'te ise Musa'nın Beş Kitabı (Tora / Tevrat) bir bütün olarak ele alınır. Bu da Pentateukhos'u oluşturmaktadır. Bununla birlikte Septuagint deuterokanonik ve apokrif olarak tanımlanan kitapları da içinde barındırmaktadır (Bkz. Tablo 1).

[1] Septuagint ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Dinçer Serdar, 2019

Septuagint terimi en eski Yunanca çeviriyi sonraki dönemlerde yapılan Yunanca çevirilerden ve sürümlerden ayırt etmek için kullanılabilir. Ancak eğer terimi bu dar anlamda kullanıyorsak yalnızca MÖ 3. yüzyılda çevrilmiş Pentateukhos'a atıfta bulunabiliriz. Kanonun geri kalan kısmı ise MÖ 2.-1. yüzyıllarda farklı yerlerde farklı kişiler tarafından çevrilmiştir. Aynı zamanda Septuagint terimi, İbranice Kutsal Kitap'ın tümünün Yunanca çevirisi olarak da kabul edilir (Jobes ve Moises, 2000, s. 31).

Çalışmada Bizans döneminde üretilen Septuagint içerikli resimli el yazmalarına değinilmiş örnekler eşliğinde sorunlu alanlar netleştirilmeye çalışılmıştır.

Septuagint Kaynaklı Bizans Dönemi Resimli El Yazmaları

Septuagint kaynaklı el yazmaları papirüs, uncial kodeksler, minuscule olmak üzere üç kategoride toplanabilir (Klein, 1974, s. 54). Metinsel olarak eksiklikleri olsa da papirüs el yazmaları Septuagint'in en eski tanıklarıdır. Rylands Yunan Papürüsü 458 bu gruba örnek olarak gösterilebilir. Uncial kodeksler kategorisi içinde Kodeks Vaticanus (B), Kodeks Alexandrinus (A), Kodeks Bodleianus (I), Kodeks Marchalianus (Q) ve Kodeks Washingtonianus (W) bulunmaktadır. Son olarak minuscule el yazmaları, çoğu zaman eski el yazmalarının kopyası olarak üretildiği bilinmektedir (Murphy, 2007, s. 14). Son iki kategoriye Bizans döneminde üretilen el yazmaları dahil edilebilir.

Erken Hıristiyanlık dönemi sanatında katakomplar ve lahitlerde sembolik resimlerin tercih edildiği, el yazmalarında ise öyküleyici sahnelerin metne eşlik ettiği bilinmektedir (Weitzmann, 1952, s. 96, 100). Öyküleyici anlatım Erken Bizans dönemi el yazmalarının en belirgin özelliğidir. Öyküleyici döngülerin kökenleri araştırırken antik ve Yahudi Sanatı'nın izleriyle karşılaşılması dikkat çekicidir. Döngülerin sayıca fazla olması, Eski Ahit döngülerinin üstünlüğü, ayrı ayrı yazılan Kutsal Kitap düzenlemeleri ve söz konusu düzenlemelerde bulunan resimlerin üslupsal ve ikonografik benzerlikleri bu izlere kanıt olarak gösterilebilir (Kozodoy, 1971, s. 36). Aynı zamanda öyküleyici resimlemenin edebi metinlerde de bulunması resimli el yazmaları için dizayn edilmiş olduğunu düşündürmektedir (Weitzmann, 1971, s. 45).

Günümüze az da olsa parçaları ulaşan resimlenmiş en eski Septuagint el yazması 5. yüzyıla tarihlenen Cotton Genesis'tir (Lond.Cotton Otho B.IV). El yazması 23 Ekim 1731'de meydana gelen bir yangında nerdeyse tamamı yok olmuştur (Weitzmann ve Kessler, 1986, s. 66-67). Bizans Resim Sanatında oldukça önemli bir yere sahip olan el yazması kendinden sonraki dönemlerde üretilen sanat eserleri için de model olmuştur. Bu bağlamda Tikkanen 1889 yılında yayınladığı eserinde (Tikkanen, 1889) el yazmasının orijinalinin ya da kopyasının 13. yüzyıla tarihlenen San Marko Kilisesi narteks mozaiklerinde model olarak kullanıldığını kanıtlamıştır. Örneğin; söz konusu el yazmasında Nuh hikayesinden günümüze ulaşan üç sahne, toplam sekiz sahneden oluşan mozaikler ile benzerlik göstermektedir. Diğer sahnelerin ise yangından önce koparılan folyoların içinde olduğu düşünülmektedir. Ayrıca İtalya Salerno'da benzer sahne döngüsünün bulunduğu fildişi antependium[2] yardımıyla el

[2] Erken dönem kiliselerinde altarın ön kısmını örmek için kullanılan farklı malzemelerden yapılan öğe (Karadağ, 2011, s. 41)

yazmasının orijinalinde Nuh öyküsünün on bir sahneden[3] oluştuğu ve bu sahnelerin sekiz folyoya dağıtıldığı düşünülmektedir (Weitzmann, 1971, s. 47).

Karşılaştırmalı örnekler Erken Hıristiyanlık dönemi el yazmalarının metin resim ilişkisi konusunda aydınlatıcı bilgiler verir. Detaylı döngülerin amacı metni okumadan konunun anlaşılmasını sağlamaktadır. Sonraki yüzyıllarda Nuh'un öyküsü gibi Tevrat Yaradılış metnindeki pek çok hikâye özet olarak resim sanatına yansıtılmıştır. Devam eden yüzyıllarda sınırlı döngüler yerine genişletilmiş döngüler tercih edilmesi gerekirken tam tersi durumla karşılaşılmış; detaylı anlatımdan daha kısıtlı döngülere yönelinmiştir.

Erken dönem el yazmalarının en büyük eksikliği sınırlı sayıda üretilmesi ve bunun sonucunda çok az insana ulaşabilmiş olmasıdır. Kutsal Kitap resimlemesinin öğretici özelliğini fark eden ya da klasik el yazmalarının öğretici geleneğini sürdüren kilise, geniş kitlelere duyurulması için kilise duvar süslemelerinde el yazmaları resimlemesini model olarak kullanmıştır. San Marko Kilisesi'nde tasvir edilmiş yüzden fazla Tevrat Yaratılış sahnesi en kapsamlı anıtsal resim döngülerindendir. Bununla birlikte söz konusu mozaik programı dayandığı el yazmasındaki resim döngüsü ile karşılaştırıldığında büyük ölçüde kısaltıldığı görülür. Cotton Genesis'in 330 resimden oluştuğu düşünülürse, mozaik sanatçısı narteksin süslemesi için mevcut sahnelerin üçte birini kullanmıştır. Bu da Erken Bizans dönemi el yazmalarındaki resim programlarının, kilise duvar süslemelerinde özet olarak uygulandığını göstermektedir. Bu uygulama sadece anıtsal resim programlarında görülmemektedir. Aynı zamanda lahitlerde, gümüş tabaklarda, fildişi levhalarda ve hatta tekstil ürünlerinde de ikonografik bağlantıları görmek mümkündür (Weitzmann, 1971, s. 48-49).

Septuagint resimlemeleri içeren bir diğer Erken Hıristiyanlık dönemi el yazması ise Viyana Genesis'tir (Vindob. Theol. gr. 31). Viyana Genesis el yazmasından günümüze yalnızca 48 resimden oluşan 24 folyo ulaşabilmiştir. Günümüze ulaşan folyolar ışığında el yazması resimlemeleri "İlk Günah ve Cennetten Kovuluş" sahnesi ile başlar "Yakup'un Ölümü" sahnesi ile sonlanır. Ancak var olan metin ve sahneler arasında tespit edilen boşluklar el yazmasının büyük bir kısmının kaybolduğunu göstermektedir. Araştırmacılara göre Viyana Genesis el yazması Tevrat Yaratılış metnini ve resimlemelerini içeren 96 folyo ve 192 resimden oluşan tek bir cilt ve 400-500 adet sahneden oluşmaktadır (Mazal, 1980, s. 13-27; Dinçer Serdar, 2019, s. 410-411).

Septuagint'in tek bir kitaptan değil, birden fazla kitaptan oluştuğundan yukarıda bahsetmiştik. Dönemin sanatçıları Septuagint'i ilk resimlemeye başladıklarında tüm korpusu mu yoksa kitapların birbirinden bağımsız mı resmediyordu? Sorunun cevabı için 10. yüzyıla tarihlenen Leo Kutsal Kitabı'na (cod. Reg. Gr. 1B) bakmak gerekir (Weitzmann, 1971, s. 49). Tam bir kopya olmasa da Yaradılış'tan Mezmurlar'a kadar kitapları içermektedir. El yazmasının ikinci cildinde Septuagint'in diğer kitapları, üçüncü cildinde ise Yeni Ahit olduğu düşünülmektedir. Söz konusu el yazması resimlemelerine bakıldığında kompozisyon açısından uyumun olmaması hemen fark edilir. Örneğin; fol. 46v'de (Resim 1) Mısır'dan

[3] 1. Geminin Yapımı, 2. Tanrı'nın Nuh'a Çağrısı, 3. Nuh'un Kuşları Gemiye Getirmesi, 4. Nuh'un Dört ayaklıları Gemiye Getirmesi, 5. Nuh'un Ailesini gemiye Getirmesi, 6. Tanrı'nın Gemiyi Kapatması, 7. Nuh Tufanı, 8. İlk Güvercinin Gönderilmesi, 9. İkinci Güvercinin Gönderilmesi, 10. Üçüncü Güvercinin Gönderilmesi, 11. Nuh'un Gemiden Ayrılışı

Çıkış kitabından Musa'nın hikayesinden resimlenen sahnelerde şeritler halinde daha küçük figürler kullanılırken fol. 85v'de (Resim 2) Levililer kitabından tek sahnede anıtsal bir kompozisyon kullanılmıştır. Örneklerden de anlaşılacağı gibi kitapların birbirinden bağımsız resimlenmiş olması olasıdır.

Septuagint kaynaklı el yazmaları içinde Krallar Kitabı kopyalarında genellikle büyük figürler tercih edilmez. Örnek olarak günümüze kadar gelen 12. yüzyıla tarihlenen Kodeks Vatikan gr. 333 resimlemeleri gösterilebilir. Resim döngüsü açısından Oktateukhos'lara benzeyen el yazmasının arketipi büyük olasılıkla Oktateukhos'lar gibi Erken Hıristiyanlık dönemine aittir. Resimler sayfalara düzensiz bir şekilde dağıtılmıştır. 1. Kitap'ın yüzden fazla sahnesi, 2. Kitap'ın ise yaklaşık kırk sahnesi vardı. 3. Kitap'ta sadece dokuz resim varken 4. Kitap tek bir sahneyle (İlyas'ın Göğe Yükselişi) tamamlanmıştır. Ancak Tikkanen tarafından "Aristokratik Psalterler" (Tikkanen, 1903, s. 31)[4] olarak tanımlanan Mezmurları konu alan el yazmaları resimlemeyle ilgili kurallar tutarlı bir şekilde uygulanmıştır. Leo Kutsal Kitabı "Davut'un Kral Olarak Kutsanması" sahnesinde (fol. 263r)[5] Metanoia'nın[6] kişileştirilmesi ve mimari yapıların bulunduğu arka plan dahil olmak üzere kompozisyonun tüm detayları Paris Psalter (cod. Gr. 139) resimlemeleriyle aynı doğrultudadır. Kral Davud sahnesinin aksine Yudit ve Holophernes sahnesi (fol. 383r) öyküleyici resme örnek teşkil etmektedir. Burada Leo Kutsal Kitabı sanatçısı tam bir sayfaya sığabilecek kapsamlı bir döngüyü kapsayan birçok sahneyi şeritler halinde düzenlemiştir. İncelenen her iki örnek de aynı el yazmasında bulunmasına rağmen iki farklı kompozisyon uygulanmıştır. Tam sayfa resimleriyle ilgili yapılan araştırmalara göre bazı el yazmaları üretilirken başlangıçta resimleme amacı güdülmemiş ancak bir süre sonra tam sayfa resimlerin el yazmasının ön kısmına eklendiği tespit edilmiştir. Tüm bu bilgiler ve var olan resimlemeler ışığında Leo Kutsal Kitabı örneğinde Leo Kutsal Kitabı'nın 9.-10. yüzyılın bir derlemesi olduğu ve söz konusu heterojen resim düzenlemesinin tam ve tutarlı bir şekilde resmedilmiş erken dönem Septuagint el yazmalarının geleneğine sahip olmadığını gösterir (Weitzmann, 1971, s. 50-51).

Aynı zamanda var olan örnekler ışığında Bizans dönemi el yazması sanatçılarının özellikleri de açıkça ortaya çıkar. Bizans sanatçılarının asıl amacı metni olabildiğince yorumsuz resme yansıtmaktı. Sembolizm bile öyküleyici resimlemelerde önemli bir rol oynamadı. Bu bakımdan Bizans sanatçısı fantastik olana daha fazla meyilli olan Latin muadillerinden daha fazla rasyoneldi (Weitzmann, 1971, s. 58-59).

Orta Bizans döneminde Cotton Genesis ve Viyana Genesis el yazmaları gibi Yaradılış döngüsü fazla olan el yazmaları bulunmamaktadır. İkonaklast dönem (726-843) sonrası Yaradılış kitabının bölümlere ayrılarak resmedilmesi ise tartışmalı bir konudur. Ancak Erken Hıristiyanlık döneminden itibaren yeni bir metin olarak ortaya çıktı Oktateukhos Orta Bizans döneminin tercih edilen metni olmuştur. Oktateukhos; Musa'nın Beş Kitabı, Yeşu Kitabı, Hakimler Kitabı ve Ruth Kitabı'nı içermektedir. Günümüze ulaşan altı resimli kopyası

[4] Aristokratik Psalterler için ayrıca bkz. Cutler, 1984

[5] Davut'un Kral Olarak Kutsanması sahnesinin metni Leo Kutsal Kitabı'nda yanlış yere konmuş olduğu görülmektedir İlk kitabın 16. bölümünde yer alması gereken metin 2. Krallar Kitabı'nda bulunmaktadır.

[6] Manevi bir dönüşüm olarak tanımlanabilir.

bulunan Oktateukhos'lar 11.-13. yüzyıllar arasına tarihlenmektedir[7]. Resim sayısınca oldukça zengin olmasına rağmen Cotton Genesis ve Viyana Genesis el yazmalarının yarısından daha az resme sahip olduğu söylenebilir. Oktateukhos'ların başkent Konstantinopolis ve doğu bölgeleri gibi farklı yerlerde üretildiklerine dair öneriler bulunmaktadır. 5. yüzyılın sonu ile 6. yüzyılın başına tarihlenen Antiohia'da üretilmiş rölyefte bulunan "Yusuf Hapishanede" sahnesi, Viyana Genesis (fol. 17r) ve Oktateukhos el yazmalarında[8] işleniş biçimiyle benzerlik göstermekte ve aynı kaynağa sahip olduğu düşündürmektedir (Dinçer Serdar, 2021, s. 68). Ancak Oktateukhos'lardan daha erken bir döneme ait rölyeften dolayı Oktateukhos'ları ya da Oktateukhos'ların kaynaklarını o bölgeye bağlamak doğru olmaz. Çünkü Antiohia'daki ustanın da hangi örneği kopyaladığı bilinmemektedir.

Septuagint resimlemelerini incelerken karşılaştırma örneklerini dikkate almak gerekir. Herhangi bir el yazmasının kaynağının hangi malzemede karşımıza çıkabileceğini bilemeyiz. Aynı zamanda bu bağlamda seküler el yazmaları da göz ardı edilmemelidir. Örneğin; 9. yüzyıla tarihlenen Cosmas Indicopleustes'in Hıristiyan Topografyası (cod. Gr. 699) el yazması sadece Cosmas Indicopleustes'in metninden ve resimlemelerinden oluşmamaktadır. Örneğin; fol. 59r'de (Resim 3) tam sayfa üç sahneyle "İshak'ın Kurban Edilişi" resmedilmiştir (Weitzmann, 1971, s. 54).

Septuagint kitapları arasında, Ortodoks Kilisesi en çok Eyüp Kitabı'na önem vermiştir. Mezmurlar hariç olmak üzere, Septuagint'in başka hiçbir kitabı Eyüp Kitabı gibi bu kadar çok sayıda ve bolca resimlendirilmiş kopyalarda muhafaza edilmemiştir[9]. Ayrıca Septuagint kitaplarından en fazla Mezmurlar kilisede okunmuştur. Bu nedenle, resimli Mezmurların sayısının Septuagint'in resimli kitaplarının herhangi birinden daha fazla olması da şaşırtıcı değildir. Metafor açısından zengin ve anlatıdan neredeyse tamamen yoksun olan Mezmurlar'ın şiirsel ifadeleri tam anlamıyla tasvir etmek özel bir yaratıcılık ve hayal gücü gerekir (Weitzmann, 1971, s. 59).

Resimli ve öyküleyici bir anlatımla üretilen Eyüp Kitabı ve Mezmurlar Septuagint'in sadece şiirsel anlatımda olan kitapları değildir. Resimlemelerinden Süleyman'ın Özdeğişleri, Süleyman'ın Bilgeliği ve Sirak gibi en az üç kitaptan oluştuğu 9. yüzyıla tarihlenen Sacra Parallela resimli Septuagint'lere örnek verilebilecek bir diğer el yazmasıdır. El yazmasında Yeremya ve Daniel kitaplarından da sahneler bulunmaktadır (Weitzmann, 1971, s. 62-63).

SONUÇ

Yukarıda bahsi geçen örnekler dışında Septuagint metni içeren ancak tüm olarak günümüze ulaşmamış kodeksler bulunmaktadır. Septuagint'in belirli bir kitabının resimli bir kopyasının bulunmadığı durumlarda da böyle bir kopyanın var olabileceği ihtimaline de izin verilmelidir. Örneğin; iki Esdras kitabıyla ilgili bir folyodan diğer bir folyoya aktarılmış tek bir resim bulunmamaktadır. Her ne kadar bu kitapların resimli kopyalarının mevcut olması muhtemel olsa da ayrı kitap olarak resmedilip resmedilmediklerini belirlemek mümkün

[7] Cod. Plut. V, 38 11. yüzyıl; Vat. gr. 747 11. yüzyıl; Seraglio Oktateukhos 12. yüzyılın ilk çeyreği; Smyrna (Olim) 1150 y.; Vat. gr. 746 12. yüzyılın ikinci çeyreği; cod. 602 13. yüzyıl (Lowden, 1992).
[8] Vat. gr. 747 11. yüzyıl; Seraglio Oktateukhos 12. yüzyılın ilk çeyreği; Smyrna (Olim) 1150 y.; Vat. gr. 746 12. yüzyılın ikinci çeyreği (Weitzmann ve Bernabò, 1999, s. 122, r. 491, 492, 493, 494).
[9] Detaylı bilgi için bkz. Papadaki-Oekland, 2009

değildir. Ayrıca Kutsal Kitap'ın resimsiz tarihi kitaplarının korunmuş el yazmaları, ayrı bölümlerin nasıl birleştirildiğine dair tutarlı bir tablo vermemektedir (Rahlfs, 1914, s. 382).

Septuagint'in ilk ne zaman nerde resmedildiği bilinmemektedir. Bazı araştırmacılar tarafından ilk örneklerin Doğu Akdeniz'deki Helenleşmiş Yahudilerin Hıristiyanlık öncesi merkezlerde üretildiği iddia edilse de bu hipotezi destekleyen hiçbir kanıt bulunmaktadır. MS 300'lerde aşamalı olarak kodeks formu rulo formundaki kitapların yerini alır ve folyolar resimler için daha uygun bir malzemedir. Bu durum öyküleyici döngülerin gelişmesini teşvik eden bir neden olabilir. Aynı zamanda en eski Kutsal Kitap resimlemeleri yaklaşık 5. yüzyıla tarihlendiğinden, Septuagint betimlemeleri söz konusu el yazmaları üzerindeki etkisi varsayımsal olmaya devam etmektedir. 15. yüzyıldan önce üretilen Septuagint kaynaklı resimli kodekslerin sayısı kayda değerdir ve çeşitliliğiyle dikkat çekicidir. Elimizdeki verilerle Septuagint'in bir bütün olarak değil de genellikle Oktateukhos veya Mezmurlar gibi daha kısıtlı metinlerle üretildiğine dair genel bir yorum yapılabiliriz. Bütün bir Kutsal Kitap metnini kapsayan kodeks nadir görülür. Bununla birlikte mevcut el yazmalarının sayısına göre Mezmurlar'a olan talebin diğer tüm kitapları aştığı söylenebilir. Kutsal Kitap kodekslerinin işlevlerinin farklı olmasından dolayı resimlerinin karakterleri de farklıydı. Bu yüzden Septuagint kaynaklı el yazmaları araştırmalarında her kitap kendi içinde veya hem cinsleriyle değerlendirilmesi daha uygun olacaktır.

KAYNAKÇA

Cutler, A. (1984). *The Aristocratic Psalters in Byzantium, 13. vol. / Bibliothèque des cahiers archéologiques, Cahiers archéologiques.* Paris: Picard.

DigiVatLib. (2021, 01 20). https://digi.vatlib.it/: https://opac.vatlib.it/mss/detail/203985 adresinden alındı

Dinçer Serdar, P. (2019). Erken Bizans Dönemi Resimli Dini El Yazmaları. *Art-Sanat*, 385–420.

Dinçer Serdar, P. (2019). Eski Ahit'in İlk (?) Yunanca Çevirisi: Septuagint (LXX). *Akademik Hassasiyetler*, 159-174.

Dinçer Serdar, P. (2021). *Viyana Genesis El Yazmasında Yusuf Hikayesi.* Konya: Literatürk.

Jobes, K. H. ve Moises, S. (2000). *Invitation to the Septuagint.* Grand Rapids: Baker Academic.

Karadağ, M. (2011). *Klasik Arkeoloji Sözlüğü.* Ankara: Genesis Kitap.

Klein, R. W. (1974). *Textual Criticism of the Old Testament: From the Septuagint to Qumran.* Philadelphia: Fortress Press.

Kozodoy, R. L. (1971). The Origin of Early Christian Book Illumination: The State of the Question Author(s). *Gesta, Vol. 10, No. 2*, 33-40.

Lowden, J. (1992). *The Octateuchs: A Study in Byzantine Manuscript Illustration.* University Park, Pa: Pennsylvania State University Press.

Mazal, O. (1980). *Kommentar zur Wiener Genesis.* Frankfurt.

Murphy, C. L. (2007). *Examining The Septuagint: An Exploration of the Greek Old Testament's Unique Heritage and Lasting Impact On The New Testament. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi.* Lynchburg, Virginia : Liberty University School of Religion .

Papadaki-Oekland, S. (2009). *Byzantine Illuminated Manuscripts of the Book of Job: A Preliminary Study of the Miniature Illustrations, Its Origin and Development.* Athens: Brepols.

Rahlfs, A. (1914). *Verzeichnis der griechischen Handschriften des Alten Testaments, für das Septuaginta-Unternehmen aufgestellt.* Berlin: Weidmann.

Tikkanen, J. J. (1889). *Die Genesismosaiken von S. Marco in Venedig und ihr Verhältniss zu den Miniaturen der Cottonbibel, Nebst Einer Untersuchung über den Ursprung der Mittelalterlichen Genesisdarstellung Besonders in der Byzantinischen und Italienischen Kunst.* Helsingfors: Druckerei der Finnischen litteratur-gesellschaft.

Tikkanen, J. J. (1903). *Die Psalterillustration im Mittelalter Vol. 5.* Acta Societatis Scientiarum Fennicae 31.

Tov, E. (1981). *The Text-Critical Use of the Septuagint in Biblical Research.* Jerusalem: Yuval Press.

Weitzmann, K. (1952). *Illustration der Septuaginta.* Münchner Jahrbuch der Bildenden Kunst, 3/4.

Weitzmann, K. (1971). *Studies in Classical and Byzantine Manuscript Illumination.* Chicago-London: University of Chicago Press.

Weitzmann, K. ve Bernabò, M. (1999). *The Byzantine octateuchs: Mount Athos, Vatopedi Monastery, codex 602; Florence, Biblioteca Medicea Laurenziana, Codex Pluteus 5.38; Istanbul, Topkapi Sarayi Library, codex G. I. 8; Rome, Biblioteca Apostolica Vaticana, Codex Vaticanus Graecus 746 and Code.* Princeton, NJ: Princeton Univ. Pr.

Weitzmann, K. ve Kessler, H. (1986). *The cotton genesis: British Library, Codex Cotton Otho B. VI.* Princeton, NJ: Princeton Univ. Press.

Tablolar

Tablo 1 İbrani Kutsal Kitabı ve Septuagint'in İçerdiği Kitapların Düzeni (Dinçer Serdar, 2019, s. 162)

İBRANİ KUTSAL KİTABI	SEPTUAGİNT
Tora (Yasa)	***Pentatevhos***
Yaradılış	Yaradılış
Mısır'dan Çıkış	Mısır'dan Çıkış
Levililer	Levililer
Çölde Sayım	Çölde Sayım
Yasa'nın Tekrarı	Yasa'nın Tekrarı
Nevi'im (Peygamberler)	***Tarihi Kitaplar***
Yeşu	Yeşu
Hakimler	Hakimler
1. Samuel	Rut
2. Samuel	1 Hükümdarlıklar
1. Krallar	2 Hükümdarlıklar
2. Krallar	3 Hükümdarlıklar
Yeşaya	4 Hükümdarlıklar
Yeremya	1 Tarihler
Hezekiel	2 Tarihler
Yoel	1 Esdras
Amos	2 Esdras
Ovadya	Ester
Yunus	Yudit
Mika	Tobit
Nahum	1 Makabeler
Habakkuk	2 Makabeler
Sefanya	3 Makabeler
Hagay	4 Makabeler
Zekeriya	
Malaki	
Ketuvim (Yazılar)	***Şiirsel Kitaplar***
Mezmurlar	Mezmurlar (+Odes)
Eyüp	Süleyman'ın Özdeyişleri
Süleyman'ın Özdeyişleri	Vaiz
Rut	Ezgiler Ezgisi
Ezgiler Ezgisi	Eyüp
Vaiz	Bilgelik
Ağıtlar	Sirak
Ester	Süleyman'ın Mezmurları
Daniel	***Peygamberler***
Ezra	Hoşea
Nehemya	Amos
1. Tarihler	Mika
2. Tarihler	Yoel
	Ovadya
	Yunus
	Nahum
	Habakkuk
	Sefanya
	Hagay
	Zekeriya
	Malaki
	Yeşaya
	Yeremya
	Baruh
	Ağıtlar
	Yeremya'nın Mektubu
	Hezekiel
	Suzanna
	Daniel
	Bel ve Ejderha

Resimler

Resim 1 (DigiVatLib, 2021)

Resim 2 (DigiVatLib, 2021)

Resim 3 (Weitzmann, 1971, s. 55, r. 33)

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİNDE AYASOFYA'DA VAAZ VEREN MUTASAVVIFLAR

Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Askeri KÜÇÜKKAYA
Harran Üniversitesi

Özet

Kültür tarihimizin önemli kaynaklarından olan Evliya Çelebi Seyahatnamesinde birçok konuda önemli bilgiler bulmak mümkündür. Evliya Çelebi gezip gördüğü yerlerin tarihi, kültürü, dini yaşantı ve sosyal hayatı hakkında değerli bilgiler sunmuştur. Bu bilgiler hakkında yapılan araştırma ve incelemelerde verdiği bilgilerin doğruya yakın ve doğru olduğu tespit edilmiştir. On ciltlik muhteşem Seyahatnamesinde verdiği bilgiler önemini halen korumaktadır. Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde verdiği bilgilerden biri de fethin sembolü Ayasofya Camii'dir. Ayasofya hakkında verdiği genel bilgilerden başka, burada vaaz veren mutasavvıfların isimlerini vermiştir. Tasavvuf tarihi açısından bu önemli bir bilgi olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı Devletinin başkenti olan İstanbul'daki önemli tarikat şeyhlerinin Ayasofya'da vaaz verdiklerini bildirmesi de ayrıca önem kazanmaktadır. Halvetiyye'nin Cemaliyye, Celvetiyye, Şemsiîyye tarikatının önemli mutasavvıflarından bazılarının vaaz şeyhliği yaptıklarını da Seyahatname'de görmekteyiz. Bunlardan biri Celvetiyye tarikatının kurucusu olan Aziz Mahmud Hüdâyî'dir. Üsküdar'da kurduğu tekkesiyle dini ve tasavvufi hizmetlerini vermesinin çevreye manevi hava kazandırdığını öğrenmekteyiz. Sultan Ahmed Camii'ne temel şeyhi olarak görevlendirilmesi de ayrıca önemlidir. Osmanlı padişahları ile iyi münasebetler kurması tarikat ehlinin sosyal ilişkilerde de önemli derecede rol oynayabileceğini göstermektedir. Bir diğer vaaz şeyhi Emir İştibî Abdülkerim Efendi'dir. Bu kişinin tasavvuf eğitimi yanında fıkıh konusunda da otoriter olması önemli bir bulgudur. Aslen Bosnalı olan Kadızâde Mehmed Efendi'nin de çeşitli medreselerde eğitim gördükten sonra tarikata intisap etmesi ve Ayasofya'ya kürsi vaizliğine getirilmesi de önemli bir husustur. Cerrah Şeyhi İbrahim Efendi'nin de iyi bir fakih ve tasavvuf ehli olduğunu öğrenmekteyiz. Tercüman Şeyhi Ömer Fânî Efendi'nin iyi bir hatip ve şair olmasının yanında aynı zamanda tasavvuf ehli olduğu görülmektedir. Ayasofya Camii'nde kürsi vaizliğini ifa eden önemli bir şahsiyette Abdülmecid Sivâsîdir. Yine Beşiktaşlı Yahya Efendi ve Kudsi Efendi'nin de Ayasofya'da vaaz verdiklerini de Seyahatnamede öğrenmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Ayasofya, Mutasavvıf, Kürsi şeyhi.

MUTASAVVIFS PROMISING IN THE AYASOFYA İN EVLİYA ÇELEBİ TRAVEL

Abstract

It is possible to find important information on many subjects in the Travel Book of Evliya Çelebi, which is one of the important sources of our cultural history. Evliya Çelebi provided valuable information about the history, culture, religious life and social life of the

places he visited. It has been determined that the information given in researches and examinations on this information is true and accurate. The information he gave in his magnificent Ten-volume Travel Book still remains important. One of the information Evliya Çelebi gave in his Travel Book is the symbol of conquest, Hagia Sophia Mosque. Apart from the general information he gave about Hagia Sophia, he gave the names of the Sufis who preached here. This is important information in terms of the history of Sufism. It is also important that the prominent sect sheikhs in Istanbul, the capital of the Ottoman Empire, preached in Hagia Sophia. We also see in the Seyahatname that some of the important Sufis of the Jamaliyya, Celvetiyye and Şemsiîyye orders of Halvetiyye were preaching sheikhs. One of them is Aziz Mahmud Hüdâyî, the founder of the Celvetiyye sect. We learn that giving religious and mystical services with the tekke he established in Üsküdar brings a spiritual atmosphere to the environment. It is also important to assign the Sultan Ahmed Mosque as the main sheikh. Establishing good relations with the Ottoman sultans shows that the people of the order can play an important role in social relations. Another preaching sheikh is Emir Istibî Abdülkerim Efendi. It is an important finding that this person was authoritarian in fiqh besides his Sufism education. It is also an important issue that Kadızâde Mehmed Efendi, who was originally from Bosnia, joined the sect after he was educated in various madrasas and was appointed as a preacher to Hagia Sophia. We learn that Surgeon Şeyhi İbrahim Efendi was also a good jurist and a sufist. It is seen that the translator Şeyh Ömer Fânî Efendi was not only a good orator and poet, but also a master of Sufism. An important figure who served as a preacher in the Hagia Sophia Mosque is Abdülmecid Sivasî. In the Travel Book, we learn that Beşiktaş's Yahya Efendi and Kudsi Efendi also preached in Hagia Sophia.

Keywords: Evliya Çelebi Seyahatname, Hagia Sophia, Sufi, Kürsi sheikh.

1.Giriş

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde, 17. Yüzyıl Osmanlı döneminin sanat, edebiyat, kültür ve sosyal hayatındaki örf-adetlerinin yanında, dini hayatına dair önemli bilgiler verilmiştir. Seyahatnamede dini ve tasavvufî kültürün çeşitli tezahürleri hakkında verilen değerli bilgileri bulmak mümkündür. Evliya Çelebi, gezdiği ve gördüğü camiler, medreseler, tekkeler, dergâhlar, şeyhler, dervişler ve diğer dini hizmetlerinin büyük bir kısmını detaylıca ele almıştır.

Ele aldığı mabetlerden bir tanesi de fethin sembolü olan Ayasofya'dır. Ayasofya tarihi ve işgal ettiği konum ve anlam itibariyle muhteşem bir yapıdır. Evliya Çelebi, Ayasofya'yı tanıtırken *"Mâbed-i kadîm Ayasofya-i Kebir"* ifadesini kullanır. İlk önce Ayasofya'nın şekli ve yeryüzünün muhteşem süslü binası olarak tanıtır.[1] Daha sonra dört minaresi hakkında detaylıca bilgi verir.[2] Ayasofya gibi muhteşem ve büyük bir Camii'nin dini ve diğer hizmetlerini yürütenlerin olduğunu bildirir. Bunlar imamlar, hatipler, şeyhler, mevlidhanlar, müderrisler, müezzinler ve diğer görevlilerle birlikte yaklaşık iki bin kişinin çalıştığını ifade

[1] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Nşr. Orhan Şaik Gökyay (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996), 50-51.
[2] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Gökyay, 52.

eder. Büyük bir mabed olduğundan yıllık giderinin de oldukça yüksek olduğunu belirtir.[3] Evliya Çelebi Ayasofya'daki makamlar hakkında da bilgi verir. Verdiği bilgiye göre Ayasofya'da; Hz. Süleyman, Hızır (a.s), Hz. Mesleme, Ebû Eyyub Ensârî, Ömer b. Abdülaziz, Harunu'r- Reşid, Seyyid Battal Gazi, Baba Cafer Sultan, Şeyh Maksud, İskender-i Zülkarneyn ve Kırklar Makamının olduğunu söyler.[4] Ayrıca; Havariyyun, Makam-ı Akşemseddin, Terlerdirek Ziyaretgâhı, Kıblekapısı, Ayasofya'nin Kuyusu, Kubbenin altındaki altıntop (hassa-i altun top), Hz. İsa'nın beşiği, Hz. İsa teknesi, Yedilerkapısı gibi makamların da tanıtımını yapar.[5]

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde IV. Murad (ö. 1049/1640)[6] tarafından Ayasofya'da her gün bir mutasavvıfın vaaz vermek için görevlendirildiğini öğrenmekteyiz. Bunlar; Emir İştibî Abdülkerim Efendi, Kadızâde Mehmed Efendi, Cerrah Şeyhi İbrahim Efendi, Tercüman Şeyhi Ömer Fânî Efendi, Aziz Mahmud Hüdâyî, Abdülmecid Sivasî, Kudsi Efendi[7] ve Ayasofya'da vaaz verdiğini bildirdiği Beşiktaşlı Yahya Efendi'dir.[8]

2.Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Ayasofya'da Vaaz Veren Mutasavvıflar

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde verilen bilgiye göre IV. Murad tarafından Ayasofya'da vaaz vermek için çeşitli tarikatlara mensup şeyhler görevlendirilmiştir. Ayasofya'da birer gün vaaz vermek için görevlendirilen bu mutasavvıfların İstanbul'da ilim ve tasavvuf konusunda tebarüz ettikleri görülmektedir.

2.1.Emir İştibî Abdülkerim Efendi:

Halvetiyye Tarikatının kollarından Cemâliyye Şubesine mensup bir mutasavvıftır. Vaiz Emir olarak tanınmıştır. Aslen İştibli'dir. Seyyid olduğunu söyleyenler vardır.[9] Emir İştibî Abdülkerim Efendi 1562-63 yılları arasında Şam kadılığını yaptı. Daha sonra buradan hac ibadetini yapmak üzere ayrıldı. Hacdan sonra Yemen'e gitti. Burada birçok tarikat şeyhi ile görüştü.[10] Daha sonra Mısır'a gitti. Burada Melâmî şeyhlerinden Yusuf Acemî ile karşılaştı. Kendisine intisap etti. Memleketi İştib'e döndükten sonra halvet ve riyazette bulundu.[11] Sofya'da Halvetiyye'nin Cemaliyye kolu şeyhlerinden Kurd Mehmed Efendi'ye intisap etti. Kendisinden tarikat eğitimini aldıktan sonra İstanbul'a döndü. Birçok medresede eğitim verdi. Ayasofya ve Süleymaniye Camilerinde vaizlik yaptı. Kurd Mehmed Efendi'nin

[3] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Gökyay, 53.
[4] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Gökyay, 53.
[5] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Gökyay, 56-57.
[6] Ziya Yılmazer," Murad IV" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2006), 31:177-183.
[7] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Gökyay, 52.
[8] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Gökyay, 54.
[9] Nev'îzâde Atâullah Atâyî, *Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti'ş-Şekâik,* Neş. Abdülkadir Özcan (İstanbul: yy. 1989), II:597, Hüseyin Vassaf, *Sefine-i Evliyâ*, Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz (İstanbul: Seha Neşriyat, 1991), III: 229., Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfîler, Devlet ve Ulemâ* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2001),124.
[10] Atâyî, *Şekâik,* 597., Vassaf, *Sefine*, III:229., Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 124.
[11] Mahmud Celâleddîn Hulvî, *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye*, Haz. M. Serhan Tayşî (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1993), 602.

vefatından sonra yerine postnişîn oldu. 1603 yılında Şeyhü'l-Harem göreviyle Medine'ye gitti. Medine'de bir yıl kaldıktan sonra tekrar İstanbul'a döndü.

Hitabeti çok etkili bir vaizdi. Ayasofya ve Süleymaniye'de verdiği vaazdan sonra sorulan soruları kaynak göstererek cevap verirdi. Cemaat verilen cevapları kâğıtlara yazarak İstanbul'un her tarafına yayardı. İlmî dirayeti herkes tarafından kabul edilirdi. Memleketinde birçok imaretler yaptırdı. Estergon Seferine katıldı. Fethin gerçekleşeceği tarihi bir yıl önceden keşf yoluyla haber verdi. 1606 yılında İstanbul'da vefat etti. İrşad görevini yürüttüğü Sokollu Mehmed Paşa Tekkesine defnedildi.[12]

2.2.Kadızâde Mehmed Efendi:

Aslen Bosnalı olan Mehmed Efendi dini ilimleri tahsil ettikten sonra İstanbul'a geldi. Burada Cemaliyye şeyhlerinden Emir İştibî Abdülkerim Efendi'ye intisap etti. Sokollu Mehmed Paşa tekkesinde tarikat hizmetini yürütmüştür. Şeyhinin vefatından sonra yerine postnişîn oldu. Büyük Kadızâde lakabıyla tanınmıştır. 1624 yılında Ayasofya Camii Kürsi Şeyhliğine getirilmiştir. 1632 yılında vefat etmesine kadar Ayasofya Vaizliği görevini ifa etmiştir. Kabri, Sokollu Mehmed Paşa Tekkesinde bulunan şeyhi İştibî Emir Abdülkerim'in yanındadır.[13]

2.3.Cerrah Şeyhi İbrahim Efendi:

Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre Ayasofya'da vaizlik yapan mutasavvıflardan biri de Cerrah Şeyhi İbrahim Efendi'dir.

Cerrah Şeyhi İbrahim Efendi, İstanbul'daki medreselerde fıkıh konusunda eğitim gördü. Sayılı fıkıh âlimleri arasında sayılırdı. Daha sonra tasavvufa meyletti. Halvetiyye'nin Cemaliyye kolu şeyhlerinden Emir İştibî Abdülkerim Efendiye intisap etti. Kendisinden hilafet aldı.[14] Piyâle Paşa Camii'nde imamlık ve tekke şeyhliği yaptı. Sadrazam Cerrâh Mehmed Paşa Camii'ne ilk Cuma vaizi olarak atandı.[15] 1042/1633 tarihinde vefat etti.[16] Fatih Şehremini Nevbahar Mahallesi Millet Caddesi Özbek Süleyman Sokağında bulunan Koruklu Tekkesine defnedildi.[17]

2.4.Tercüman Şeyhi Ömer Fânî Efendi:

Tercüman Şeyhi Ömer Fâni Efendi Üsküb'e bağlı Demre kasabasında dünyaya geldi. Eğitimine burada başladı. İlmini daha da ilerletmek için İstanbul'a geldi. Süleymaniye Medresesinde eğitim gördü. 1591 yılında Süleymaniye Medresesinden mezun oldu.

[12] Atâyî, *Şekâik,* 597., Hulvî, *Lemezât,* 602., Vassaf, *Sefine,* III:229., Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf,* 125.
[13] Atâyî, *Şekâik,* 597., Hüseyin Ayvansarayî, *Hadîkatü'l-Cevâmî* (İstanbul: Matbaa-i Amire, 1281), I:194., Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf,* 126.
[14] Süleyman Sa'deddin Müstakimzâde, *Hülâsatü'l-Hediyye* (İstanbul: Millet Kütüphanesi, AEŞ, nr. 1082), vr.666., Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*. Haz. Nuri Akbayar (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 1:101., Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf,* 128.
[15] Atâyî, *Şekâik,* 765., Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf,* 128.
[16] Atâyî, *Şekâik,* 765., Müstakimzâde, *Hülâsatü'l-Hediyye,* vr. 67a.
[17] Müstakimzâde, *Hülâsatü'l-Hediyye*, vr. 67a., Mustafa Özdamar, *Dersaâdet Dergâhları* (İstanbul: Kırk Kandil Yayınları, 1994.),121., Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf,* 128.

Tasavvufa meyli vardı. Halvetiyye'nin Cemaliyye şeyhlerinden Bosnalı Abdülmümin Efendi'ye intisap etti. Yanında tarikat eğitimini aldıktan sonra halifesi oldu. Aynı zamanda şeyhinin kızı ile de evlendi. Şeyhi ve kayınbabasının vefat etmesiyle 1596 yılında Tercüman Yunus Tekkesi postnişini oldu. Sultan Selim, Sultan Mehmed, Süleymaniye ve Ayasofya Camiilerinde kürsi şeyhliğini yaptı. "Tefsîrî" ve "Sultânü'l-Müfessirîn" lakabıyla tanınmıştır.[18] Hafız olup "Fânî" mahlasıyla şiirler yazmıştır.[19]

Tercüman Şeyhi Ömer Efendi 1625 yılında bir berat gecesi vefat etti.[20] Evliya Çelebi Şeyh Ömer Efendi'nin kendi katırının tepmesiyle vefat ettiğini söyler.[21] Dervişali Mahallesi, Fethiye Dıraman Caddesi üzerinde bulunan tekkesinde defnedildi. Günümüzde Camii dışında külliyeden hiçbir eser bulunmamaktadır.[22]

2.5.Aziz Mahmud Hüdâyî:

Ayasofya ve Sultan Ahmed Camiilerinde vaaz şeyhliğini yapan zatlardan biri de Bayramiyye tarikatının bir kolu olan Celvetiyye'nin kurucusu Aziz Mahmud Hüdâyîdir.[23]

Evliya Çelebi, Hüdâyi'nin Sivrihisar'da[24] doğduğunu söylese de, kaynaklar Koçhisar'da doğduğuna dair bilgiler vermektedir.[25] İyi bir medrese eğitimini gören Aziz Mahmud Hüdayi, Osmanlı döneminde yetişen tarikat pîrlerindendir. Otuza yakın eser yazmıştır. Celvetiyye, sağlığında ve vefatından sonra İstanbul, Bursa ve Balkanlarda yayılmıştır.[26]

Evliya Çelebi, Aziz Mahmud Hüdâyî'yi ziyaret etmiş, hayır dualarını almıştır. Kendisini hırkasının eteği ile örterek "Manevi evladımız olsun" şeklinde dua etmiştir. Evliya Çelebi, bundan dolayı iftihar ettiğini belirtir. [27]

Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Üsküdar'a yerleşmesi sonucu, halk Celvetiyye tarikatına büyük bir sempati duymuştur. Yapılan sohbet ve zikir meclislerinde, tekbir ve ilahilerle tasavvufî hayatın atmosferi Üsküdar'a hâkim olmuştur[28] Aziz Mahmud Hüdâyi, Sultan Ahmed Camii'nin yapılışında temel şeyhi olarak görevlendirildi.[29]

Evliya Çelebi, I. Ahmed'in Aziz Mahmud Hüdâyi hazretlerine gösterdiği hürmetten dolayı arkasından yürüdüğünü söyler.[30] Aziz Mahmud Hüdâyi, devrin padişahlarıyla yakın ilgi kurdu. III. Murad, I. Ahmed ve II. Osman gibi padişahlarla yakın ilişkiler içinde

[18] Atâyî, *Şekâik,* 759., Hulvî, *Lemezât,* 604., Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 133.
[19] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Haz.O Şaik Gökyay (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996),I:161.
[20] Atâyî, *Şekâik,* 759.
[21] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Gökyay. I:161.
[22] Özdamar, *Dergâhlar,* 97., Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 133.
[23] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Gökyay,52.
[24] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Nşr. Ahmed Cevdet (İstanbul: İkdam Matbaası, 1314), I:479.
[25] Hasan Kamil Yılmaz, *Azîz Mahmud Hüdâyi ve Celvetiyye Tarikatı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980),41., Hasan Kamil Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4:338-340.
[26] Hasan Kamil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1998),264.
[27] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Cevdet, I:479.
[28] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Gökyay,204.
[29] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Cevdet, I:161-216.
[30] Evliya Çelebi, *Seyahatname,* Cevdet, I:214.-479.

olmuştur. IV. Murad'a saltanat kılıcını kuşatmış, Ferhad Paşa ile Tebriz seferine katılmıştır.[31] Evliya Çelebi'nin verdiği bilgiye göre Aziz Mahmud Hüdayî, Girit Adasının fethi için I. Ahmed'i ikna eden bir grubun içinde de bulunmuştur. [32] Evliya Çelebi, yedi padişahın Hüdâyî'nin elini öptüğünü, 170.000 müridinin olduğunu da söyler.[33] Aziz Mahmud Hüdâyî 1628 tarihinde vefat etti. Kabri Üsküdar'daki tekkesindedir. Sevenlerinin ve ruhuna fatiha okuyanlar için yaptığı " Denizde boğulmasınlar, ahir ömürlerinde fakirlik görmesinler ve imanlarını kurtarmadıkça gitmesinler" şeklindeki duası nedeniyle türbesi İstanbul'da en çok ziyaret edilenler arasında yer almaktadır.[34]

2.6.Abdülmecid Sivâsî:

Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolu şeyhlerinden olan Abdülmecid Sivâsî 971/1563 tarihinde Zile'de doğdu. İlk eğitimini aynı zamanda Halvetî şeyhlerinden Abdülmecid Şirvânî'nin halifesi olan babasından aldı. Dinî ilimlerini de Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolunun kurucusu olan amcası Şemseddîn Sivâsî'den tahsil gördü. Otuz yaşında amcası Şemseddîn Sivâsî'ye intisap etti.[35] Abdülmecid Sivâsî'nin Horasan'dan gelen ailesinin seyyid olduğuna dair bilgiler bulunmaktadır.[36] Şeyhi Şemseddin Sivâsî tarafından halkı irşad amacıyla Zile'ye görevlendirildi. Burada Halveti-Şemsî dergâhında irşad hizmetini verdi. Sivas'ta bulunan şeyhi Şemseddin Sivâsî'nin vefatından sonra yerine geçen iki halifenin de vefat etmelerinden dolayı Sivas'a gelip dergâhta oturdu. Sivas ve çevresinde Şemsiyye tarikatının yayılmasında büyük hizmetleri oldu. Sultan III. Mehmed kendisini İstanbul'a davet etti. Padişahın emriyle Ayasofya Camii'nde vaaz vermekle görevlendirildi. Sultan Ahmed Camii'nin açılışında ilk vaazı verdi. 1639 yılında vefat etmesine kadar Cuma vaizliğini sürdürdü. Eyüp Nişanca'da bulunan evinin bahçesine defnedildi. Vefatından iki sene sonra IV. Murad ve Sultan İbrahim'in annesi Kösem Mehpeyker Valide Sultan tarafından kabrinin üzerine bir türbe yapıldı.[37]

2.7.Kudsi Efendi:

Seyahatnamede bildirildiğine göre, Ayasofya'da vaaz şeyhliğini yapanlardan biri de Kudsi Efendi'dir.[38] Evliya Çelebi'nin haber verdiği Kudsi Efendi'nin, muhtemelen Celvetiyye tarikatına mensup dönemin Nakîbüleşrâfı Kudsizâde olduğu tahmin edilmektedir. Kudsîzâde, Celvetiyye tarikatının önemli mutasavvıflarından Osman Fazlî Efendi'ye intisap etmiştir. Kudsi Efendi, maddi bakımdan fakir olan şeyhine Atpazarı'nda bulunan bir arsasını hediye etmiştir. Osman Fazlî Efendi'de bu arsada bir ev ve tekke yaptırmıştır. Osman Fazlî

[31] Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî" 4: 399.
[32] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Cevdet, II:161-162-163.
[33] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Cevdet, I:479.
[34] Yılmaz, "Aziz Mahmud Hüdâyî", 4: 338-340.
[35] Cengiz Gündoğdu, "Sivâsî, Abdülmecid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2009), 37:286-287.
[36] Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 198.
[37] Gündoğdu, "Sivâsî, Abdülmecid", 37:286-287., Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf*, 198.
[38] Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Cevdet,52.

Efendi buraya taşındıktan sonra maddi sıkıntılardan kurtulmuş ve Atpazarî lakabıyla tanınmıştır.[39]

2.8.Beşiktaşlı Yahya Efendi:

Beşiktaşlı Yahya Efendi 1495 yılında Trabzon'da doğdu. Kendisi müderris, şair ve sûfi olarak bilinir. Babası Şâmî Ömer Efendi Trabzon kadısı iken, II. Bayezid'in oğlu Şehzade Selim de Trabzon sancak beyliğini yapıyordu. Aralarında bir dostluk meydana gelmişti. Beşiktaşlı Yahya Efendinin doğumundan birkaç gün sonra Şehzade Selim'in oğlu Süleyman doğmuştu. İlerleyen günlerde Süleyman'ın annesinin sütü yetmediğinden, Yahya Efendi'nin annesi Afîfe Hatun Şehzade Süleyman'a süt vermişti. Bundan dolayı Yahya Efendi ile Kanuni Sultan Süleyman'ın sütkardeşi oldukları belirtilir.

Çocukluğu ve gençliği Trabzon'da geçti. Medrese eğitimini gördü. Bu arada sık sık bir mağarada inzivaya çekildiği de rivayet edilir. Yavuz Sultan Selim'in tahta geçmesinden sonra Şehzade Süleyman ile birlikte İstanbul'a geldi. Eğitimini Zenbilli Ali Efendi'nin yanında tamamladı. Birkaç medresede müderrislik yaptıktan sonra Beşiktaş'ta satın aldığı bir arazide kurduğu dergâhta irşad ve dini hizmetlerini yürüttü. 4 Mayıs 1571 yılında bir kurban bayramı gecesi vefat etti. Cenaze namazını Ebu Suud Efendi Süleymaniye'de kıldırdı. Cenazesi Beşiktaş'taki dergâhına defnedildi.[40]

3.Sonuç

Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Ayasofya'da vaaz vermek için görevlendirilen mutasavvıfların etki sahası geniş olan tarikat mensuplarından olduğunu öğrenmekteyiz. Bu tarikatlar Halvetiyye, Cemaliyye, Şemsiyye ve Celvetiyye'dir. Tarikat şeyhlerin tasavvufi eğitimleri yanında medrese tahsilini de ikmal ettikleri görülmektedir. Dönemin toplumu üzerinde tesirli olan bu mutasavvıfların tefsir, fıkıh ve diğer dini bilgileri yanında şair ve iyi birer hatip oldukları da ortaya çıkmaktadır. Özellikle Aziz Mahmud Hüdâyî ve Tercüman Şeyhi Ömer Fânî Efendi'nin şair olmaları ve divan sahibi olmaları da önemli bir husustur. Saray ve çevresi ile iyi ilişkiler içerisinde olan Aziz Mahmud Hüdâyî ve Beşiktaşlı Yahya Efendi'nin vaaz şeyhi olarak görevlendirilmeleri de ayrıcı önemlidir. Bu konu Osmanlı Sultanlarının mutasavvıflarla iyi ilişkiler içerisinde olduklarını göstermesi açından mühimdir. Yine, Osmanlı Padişahlarının Ayasofya'ya özel bir önem verdiğini, bizzat vaiz tayin etmelerinden anlaşılmaktadır. Görevlendirilen bu vaizlerin tasavvuf ve tarikat erkânından seçilmeleri de tasavvuf tarihi açısından önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.Kaynakça

Atâyî, Nev'îzâde Atâullah. *Hadâiku'l-Hakâik fi Tekmileti'ş-Şekâik,* Neş. Abdülkadir Özcan. İstanbul: yy. 1989.

Bursalı, İsmail Hakkı. *Tamâmü'l-Feyz,* Selimağa Kütüphanesi, Hüdâî Efendi, nr. 455.

[39] İsmail Hakkı Bursalı, *Tamâmü'l-Feyz,* Selimağa Kütüphanesi, Hüdâî Efendi, nr. 455,54a-b., Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf,* 367.

[40] Haşim Şahin, "Yahyâ Efendi, Beşiktaşlı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43:243-244.

Cengiz Gündoğdu, "Sivâsî, Abdülmecid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 37:286-287. İstanbul: TDV Yay, 2009.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Nşr. Ahmed Cevdet İstanbul: İkdam Matbaası, 1314.

Evliya Çelebi. *Seyahatname*. Haz. Orhan Şaik Gökyay (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996.

Hulvî, Mahmud Celâleddîn. *Lemezât-ı Hulviyye ez-Lemezât-ı Ulviyye*, Haz. M. Serhan Tayşî İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1993.

Müstakimzâde, Süleyman Sa'deddin. *Hülâsatü'l-Hediyye*. İstanbul: Millet Kütüphanesi, AEŞ, nr. 1082.

Özdamar, Mustafa. *Dersaâdet Dergâhları*. İstanbul: Kırk Kandil Yayınları, 1994.

Süreyya, Mehmet. *Sicill-i Osmânî*. Haz. Nuri Akbayar. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

Şahin, Haşim. "Yahyâ Efendi, Beşiktaşlı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43:243-244. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Vassaf, Hüseyin. *Sefine-i Evliyâ*, Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz İstanbul: Seha Neşriyat, 1991.

Yılmaz, Hasan Kamil. *Azîz Mahmud Hüdâyi ve Celvetiyye Tarikatı.* İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1980.

Yılmaz, Hasan Kamil. "Aziz Mahmud Hüdâyî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,* 4:338-340. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Yılmaz, Hasan Kamil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 1998.

Yılmaz, Necdet. *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf, Sûfîler, Devlet ve Ulemâ* İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2001.

Yılmazer, Ziya. "Murad IV" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31:177-183. İstanbul: TDV Yayınları 2006.

YOZGAT YAPILARI DUVAR RESİMLERİNDE ÇEŞME BETİMLEMELERİ

Dr. Öğretim Üyesi Demet TAŞKAN
Bozok Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü

Osmanlı kültüründe çeşme mimarisi oldukça önemli bir yere sahiptir. Bunun en önemli nedeni İslam dininin suya verdiği önem ve insanlara su kaynağı sağlamanın en iyi hayır işlerinden sayılmasıdır. Ayrıca "Sadakanın en faziletlisi su teminidir" Hadis-i Şerifi de teşvik edici olmuştur. Nitekim günümüzde dahi hayır işlerinin başında çeşme mimarisiyle karşılaşmaktayız. Osmanlı mimarisinde şehir dokusunun gelişiminde önemli yapı birimlerinden olan çeşmeler, bağımsız ya da çeşitli yapı toplulukları arasında inşa edildikleri gibi, yol kenarları, açıklık ve kır yerlerinde de inşa edilmişlerdir.

Konumuzu teşkil eden Yozgat Duvar Resimlerinde toplam üç adet çeşme betimlemesine yer verilmiştir. Bunlardan iki tanesi Başçavuş Camisinde bir tanesi ise Nizamoğlu Konağındadır. Kaynaklardan Osmanlı döneminde Yozgat şehrinde birçok çeşmenin olduğu bilinmekle birlikte bunlardan günümüze ulaşabilenleri sınırlıdır. Çalışmamızda ele alacağımız bu duvar resimleri yapıldığı dönemin Yozgat şehrini konu alması ve yok olmuş eserler hakkında bize bilgi vermesi açısından oldukça önemlidir. Yozgat Çeşmeleriyle ilgili doğrudan bir çalışma olmamakla birlikte çeşitli kaynaklarda mevcut ve yok olmuş çeşmelere değinilmiş ancak duvar resimlerine konu olan bu çeşme betimlemeleri hakkında herhangi bir çalışma yapılmamış olması bizi böyle bir çalışma yapmaya teşvik etmiştir. Çalışmamız kapsamında duvar resimlerinde yer alan çeşmelerin tanımlanarak, Yozgat'ta günümüzde var olan çeşmelerle karşılaştırılarak değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yozgat, Mimari, Duvar resmi, Çeşme

FOUNTAIN DEPICTIONS ON THE MURALS OF YOZGAT BUILDINGS

Fountain architecture has a very important place in Ottoman culture. The most important reason for this is the importance attached to water by Islam and the provision of a source of water to people is considered to be one of the best charities. In addition, the Hadith "Providing water is the most virtuous Sadaqah" is also quite encouraging. As a matter of fact, even today, we come across fountain architecture as one of the top forms of charity. Constituting one of the important building blocks for the development of civic texture in Ottoman architecture, fountains were constructed as separate units or within various building complexes while they were also constructed along roads, in open spaces and countryside.

Our study encompasses a total of three fountain depictions on Yozgat Murals. Başçavuşoğlu Mosque hosts two of them while the other one is located in Nizamoğlu Mansion. Although it is known based on the literature that many fountains were present in Yozgat city, only a few of them still survive. These murals to be examined within our study are quite significant as they depict the city of Yozgat when they were designed and inform us about the works that are no longer present. Although there is no study directly discussing Yozgat Fountains, various pieces of literature refer to the existing and annihilated fountains

but the absence of any study on fountain depictions on murals has encouraged us to conduct this study. Our study aims to depict fountains on murals and evaluate them in comparison with the existing fountains in Yozgat.

Keywords: Yozgat, Architectural, Mural, Fountain

Giriş

18. ve 19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Batılılaşma dönemi olarak nitelendirilen köklü değişiklerin yaşandığı ve yeni bir sanat ortamının oluştuğu süreçtir. 18. Yüzyılın ilk yarısında ayanlar güçlenmiş ve yüzyılın sonunda da bulundukları bölgenin hâkimi olmuşlar, buralarda başkentle yarışır düzeyde yaşamlar sürmüşler ve yeni akımlara ayak uydurmuşlardır. (Renda, 2002) Yozgat'ta Çapanoğulları ortaya koydukları eserlerle başkent üslubunu Anadolu'ya taşıyan önemli ayanlardandır.

İslamiyet'in suya verdiği önem, insanlara su sağlamanın sevabı ve bunula ilgili Hz. Muhammed'in bir hadisinin bulunması gibi nedenlerle toplumumuzda çeşme yapımı önemli bir hayır unsuru sayılmıştır (Eyice, 1993). Mimaride yoğun gördüğümüz çeşmelerin duvar resimlerinde de yer bulması hem manzara tasviri içindeki huzur verici görüntüsü hem de hayır işleriyle olan bağlantısından kaynaklanmaktadır.

Bu çalışmada Yozgat yapıları duvar resimlerinde yer alan çeşme betimlemeleri, öncelikle yapıda resmedildikleri yerlere, tasvir edilen çeşmelerin mimari tanımına ve manzara tasvirleri arasında resmedilmiş bu çeşmelerin kompozisyon özelliklerine göre değerlendirilmiştir. Araştırmamızda Yozgat mimari eserlerinden Başçavuş Camisi ve Nizamoğlu Konağında çeşme tasvirlerine yer verilmiştir. Bu çalışmaya konu olan üç çeşme betimlemesinden ikisi Başçavuş Camisinde biri ise Nizamoğlu Konağındadır.

Çalışma konumuzu oluşturan bu üç çeşme betimlemesi bulundukları yapıların isimlerini içeren başlıklar altında tanımlanmıştır. Öncelikle yapıların çok kısa tarihlerine ve duvarlarını süsleyen diğer resimlerin konularına kısaca değinilmiş, ardından çeşme betimlemelerinin gerek sanatsal gerekse mimari özellikleri vurgulanmıştır. Değerlendirme kısmında çağdaşları olan yapılarda bulunan duvar resimlerinin konularına ve çeşme betimlemelerine değinilerek benzer ve ayrılan yanları vurgulanmış, Geç Dönem Osmanlı yapılarının duvarlarını süsleyen ve Sanat Tarihi bakımından önem teşkil eden bu duvar resimlerinin yerel özellikler sergileyip sergilemedikleri ve bu resimlerin dönemin Yozgat şehrini tasvir edip etmediği üzerinde durulmuştur.

Yozgat Başçavuş Camisi

Yapı, Yozgat merkezde İstanbulluoğlu Mahallesinde yer alır. Harim giriş kapısı üzerindeki kitabesine göre H.1215/M.1800-1801 yılına tarihlenir (Acun, 2005) (Arık, 1973) (Arık, Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, 1988).

Duvar resimleri yapının doğu ve batı cephesinde kuzeydeki kadınlar mahfilinin uzantısı şeklindeki galerilerin alt kısmındaki korniş yüzeylerinde bulunur. Korniş yüzeylerinde kartuşlarla üç çerçeve oluşturulmuş, bunların içine farklı manzara tasvirleri yerleştirilmiştir. Resimlerin konusunu manzara tasvirleri ve manzara içine serpiştirilmiş mimari yapılar oluşturur. Yapıda iki farklı çeşme betimlemesine yer verilmiştir.

Bunlardan ilki batıdaki galerinin güneybatı ucunda yer alan son kartuş içindedir. Burada namazgahlı bir çeşme tasvir edilmiştir (Fotoğraf 1). Bunun kuzeyinde nehir kenarında bir cami, güneyinde ise yine nehir kenarında ve ağaçlar arasında oldukça büyük bir köşke benzer başka bir yapı bulunur. Namazgahın etrafını bir duvar çevirmektedir. Minberi bulunmayan namazgahın sadece mihrabı vardır. Batı duvarı boyunca namazgahın içinde ağaçlar sıralanırken, doğu duvarı ortasında barok karakterde bir çeşme vardır. Namazgahın mihrabı üzerinde yapının inşa tarihi olan 1215 (M.1800-1801) tarihi tekrarlanmıştır (Fotoğraf 2). Barok mimari tarzında resmedilmiş çeşme, gerçek bir çeşmede yer alan kemer, ayna taşı, lüle ve yalak gibi tüm mimari unsurları barındırmaktadır. Ayrıca yapının inşa edildiği dönemin mimari özellikleri bütünüyle bu çeşmeye de yansıtılmıştır.

Fotoğraf 1: Başçavuş Camisi 1 numaralı çeşme tasviri

Fotoğraf 2: Başçavuş Camisi 1 numaralı çeşme tasviri detayı

İkinci çeşme betimlemesi ise doğu cephedeki galerinin kuzeydoğu ucunda yer alan ilk kartuş içindedir. Yine bir dere kenarında köşke benzer bir yapının yakınında resmedilmiştir. Mimari özellikleriyle bu çeşmede barok karakterdedir (Fotoğraf 3). Çeşme muhtemelen 'menzil çeşmeleri' grubundadır. Önündeki içi su dolu geniş yalak kısmı ve kırsal alanda bulunması bunun göstergesidir (Eyice, 1993).

Fotoğraf 3: Başçavuş Camisi 2 numaralı çeşme tasviri

Fotoğraf 4: Başçavuş Camisi 2 numaralı çeşme tasviri detayı

Yozgat Nizamoğlu Konağı

Yapı, Yozgat merkezde İstanbulluoğlu Mahallesindedir. Vasilaki ve Joannakki'den hazineye kalmış ve M.1875'te Abdullah kızı Fatma Hanım'a, ondan ise Nizamzade Ali Efendi'ye geçmiş olan yapının M.1871'den önce inşa edildiği tahmin edilmektedir (Acun, 2005).

İkinci katta baş oda olarak düzenlenmiş iki oda ile sofada tavan eteklerinde farklı konulara sahip çeşitli duvar resimleri vardır. Konağın duvar resimleri gerek konuları gerekse manzaralar içinde figürlere yer verilmesiyle ilgi çekicidir. Çeşme betimlemesi ise güneybatıda bulunan başodanın tavan eteğinde savaş sahnesinin kuzeyinde bulunur. Burada şehir manzarası yanında ağaçlar içinde bir çeşme ve atlarını sulayan at üzerinde bir figür tasvir edilmiştir (Fotoğraf 5). Barok karakterler taşıyan çeşme, dört sütun tarafından taşınan ve üzeri kubbe ile örtülü bir çeşmedir. Kubbesi kurşun kaplı ve tepesinde bir alem vardır. İnsanların kullanımı için ayrı lüle ve yalağı olup, hayvanların s içmesi içinde farklı yalağı olan bir çeşmedir. Grimsi bir renkte tasvir edilmiş olan bu çeşme mermer malzemeden inşa edilmiş bir çeşmenin betimlemesi olmalıdır (Fotoğraf 6). Çeşmenin yanında bir atlı figür ile üç at vardır. Figürün gerek şapkası gerekse giyim kuşamından Avrupalı olduğu düşünülebilir.

Fotoğraf 5: Nizamoğlu Konağı 3 numaralı çeşme tasviri

Fotoğraf 6: Nizamoğlu Konağı 3 numaralı çeşme tasviri detayı

Değerlendirme ve Sonuç

Osmanlının Batılılaşma dönemi mimari eserlerinin Anadolu'daki önemli temsilcilerinde olan Başçavuş Camisi ve Nizamoğlu Konağı, duvar resimleri bakımından oldukça önemli eserlerdir.

Başçavuş Camisi duvar resimlerinin konusunu manzara tasvirleri ve bunlar arasındaki mimari yapılar oluştururken, Nizamoğlu Konağı duvar resimleri konu bakımından çeşitlilik gösterir. Konuların çeşitlilik göstermesi banisinin gayrimüslim olmasına bağlanabilir. Burada Tevrat'tan sahneler, şehir manzaraları, av sahneleri, savaş sahneleri, hayali resimler (deniz kızı) ve günlük olaylar resimlerin konusunu oluşturmaktadır (Acun, 2005) (Arık, Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı, 1988). Başçavuş Camisi duvar resimlerinde figüre rastlanmazken, Nizamoğlu Konağı duvar resimlerinde figürler oldukça fazladır.

Batılılaşma süreciyle değişen mimarimizde dini ve sivil mimari örneklerinin duvarlarının farklı konularda resimlerle bezendiğini biliyoruz. Hem İstanbul hem Anadolu hem de Balkanlardaki dini ve sivil mimari örneklerine baktığımızda resimlerin konusunu çoğunlukla manzara tasvirlerinin oluşturduğunu görmekteyiz (Tekinalp, 2002). Bu manzara tasvirlerinin ise genelde İstanbul tasvirleri olduğunu görüyoruz (Uçar, 2013). Başçavuş Cami ve Nizamoğlu Konağı duvar resimlerinde İstanbul tasvirlerine rastlanmaz. Başçavuş

Camisinde mimari tasvirlere baktığımızda bunların kırsal kesimden mimari örnekler olduğunu anlamaktayız. Nizamoğlu Konağında resmedilmiş bazı sahnelerin Yozgat'ta yaşanmış olayları konu aldığı düşünülmektedir (Büyük Yozgat Yangını gibi) (Acun, 2005).

Çeşme tasvirleri duvar resimlerinde işlenmiş unsurlarından birisi olmakla birlikte genel anlamda diğer unsurlarla kıyasladığımızda çokta yaygın olmadığını söyleyebiliriz. Özellikle manzara tasvirleri içinde kırlarda ağaçlar arasına çeşme resmedilmiştir. Bebek'te Kavafyan Konağı (1750) tavan eteğinde (Tekinalp, 2002), Topkapı Sarayında Cariyeler Taşlığı (1774-1789), Valide Sultan Oturma Odası (1774-1789) ve 3. Osman Köşkü (1808-1839); Sadullah Paşa Yalısı (18. yüzyılın son çeyreği), Yanbolu Sinagogu (1865) ve Soma Hızır Bey Cami (1791-1792) (Şener D. K., 2014) duvar resimlerinde manzara tasvirleri arasında çeşme unsuruna yer verildiği görülür (Okçuoğlu, 2000). Topkapı Sarayı Harem Dairesi Gözdeler Dairesi üst kat büyük odada bulunan duvar resminde manzara tasviri içinde resmedilmiş çeşme üzerinde tarih bulundurması bakımından önemlidir (Renda, Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850, 1977). Bu yapıların duvar resimlerinde görülen çeşme motifleri de konumuzu oluşturan eserlerde olduğu gibi Barok karakterde çeşmelerdir. Hepsinde çeşmelerin lüle kısmından su akar şekilde tasvir edildiği görülür. Ayrıca çeşme tasvirleri genelde ya manzara tasvirleri içinde ya da müstakil olarak resmedilmişlerdir (Şener, 2011).

Yozgat'ta incelediğimiz bu iki eseri hem çeşme motifleri hem de diğer konulu resimler bakımından çağdaşlarıyla kıyasladığımızda üslup bakımından benzerliklerin oldukça fazla olduğunu söyleyebiliriz. Ancak Yozgat Şefaatli İlçesi Tokmak Hasan Paşa Camisi (1773-1774) ahşap tavanında bulunan iki adet manzara tasviri bu eserlerde görülen manzaralardan oldukça farklı olup minyatür özellikleri sergilemektedir (Taşkan, 2019). Duvar resimlerinin konusunu oluşturan manzara tasvirleri ve mimari eserlerin doğrudan Yozgat şehrini konu alan tasvirler olduğunu söylemek zordur. Ancak çağdaşları olan yapıların duvar resimlerindeki konularda olduğu gibi bilinen bir bölgenin (Kabe, Mekke-Medine, İstanbul) tasvir edilmediği aşikardır. Bu nedenle resimleri yapan ustalar gördükleri ve hayallerinde canlandırdıkları manzaraları tasvir etmiş olmalılar. Bu ustalar yerel ustalar mıydı yoksa farklı farklı bölgelerde de eserler yapan gezici ustalar var mıydı? Buna dair bilgimiz olmamakla birlikte Merzifon Kara Mustafa Paşa Camisi Şadırvanının duvar resimlerini Zileli Emin Ustanın yapmış olması yerel ustaların varlığının ve bunların farklı bölgelerde de eserler verdiğinin kanıtıdır. Zile ve Merzifon çok uzak bölgeler olmamakla birlikte Soma ve Yozgat'ta yapılmış iki farklı eserde duvar resimlerindeki üslup benzerliği yine gezici ustaları akla getirmektedir.

Sonuç olarak incelediğimiz bu iki eserdeki üç çeşme tasviride yapıldıkları dönemin mimari karakterleriyle resmedilmişlerdir. Her üç çeşmede Osmanlı Mimarisinde görülen farklı türdeki örneklerdir. Bu çeşme tasvirleri diğer mimari yapılarla birlikte dönemin Anadolu mimarisine ışık tutması açısından önemlidirler.

KAYNAKÇA

Acun, H. (2005). *Bozok Sancağı'nda (Yozgat İli) Türk Mimarisi.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Arık, R. (1973). *Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Cami.* Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.

Arık, R. (1988). *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Eyice, S. (1993). Çeşme. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul.

Okçuoğlu, T. (2000). 18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Duvar Resimlerinde Betimleme Anlayışı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Renda, G. (1977). *Batılılaşma Döneminde Türk Resim Sanatı 1700-1850.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Renda, G. (2002). Yenileşme Döneminde Kültür ve Sanat. *Türkler* . Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Şener, D. (2011). XVIII. ve XIX Yüzyıllarda Anadolu Duvar Resimleri. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Şener, D. K. (2014). Soma Hızır Bey (Çarşı) Camii Duvar Resimleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Turkish Studies*, 715-738.

Taşkan, D. (2019). Yozgat'ta Unutulmuş Bir Eser: Tokmak (Çerkez) Hasan Paşa Camisi. *XII. Uluslararası Türk Sanatı, Tarihi ve Folkloru Kongresi/Sanat Etkinlikleri*, (s. 123-128). Konya.

Tekinalp, P. Ş. (2002). Batılılaşma Dönemi Duvar Resmi. *Türkler*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Uçar, M. (2013). Arnavutluk'taki Osmanlı Dönemi Mimarisinde İstanbul Tasvirli Duvar Resimleri. *Turkish Studies*, 672-686.

VIRTUAL AND AUGMENTED REALITY APPLICATIONS IN GRAPHIC DESIGN

Dr. Öğr. Gör. Aylin GÜNGÖR
Giresun Üniversitesi

Abstract

With each passing day changing living conditions, the permeability of digital technologies to people's lives is increasing. For this reason, design products are also carried by people to virtual environments consisting of an artificial medium independent of real life. In addition, most of the time, simulations that enable people to move around in these virtual environments or that make them feel like they are there are also included. These simulations, which were preferred more in the fields of politics, military and space sciences in the past, have spread all over the world today under the leadership of institutions such as Nasa. Later, virtual reality was used in sectors such as health, sports, banking and agriculture. As a matter of fact, in graphic design, which is a branch of fine arts apart from these fields, virtual reality studies have started to be used in various fields from game design to advertisements, from illustrations to photographs, from motion graphics to animations. Therefore, augmented reality studies are now included with mobile applications and VR glasses that can be easily accessed from smartphones and tablets. Augmented reality studies, which enable a character or object to reach reality by reflecting out of the digital screen, have fantastic and economic qualities to attract the attention of the target audience. Thus, people can only access the information they want from their homes using this mobile application and VR glasses and have the opportunity to be anywhere at any time. Based on all this information, in this study, firstly, what the concepts of virtual reality, augmented reality and design are were explained and their relationship with each other was evaluated accordingly. The research was concluded with suggestions and findings by including virtual and augmented reality studies created through graphic design in the context of new field proposals in the future.

Keywords: Graphic Design, Virtual Reality, Augmented Reality.

GRAFİK TASARIMDA SANAL VE ARTIRILMIŞ GERÇEKLİK UYGULAMALARI

Özet

Her geçen gün değişen yaşam koşulları ile birlikte dijital teknolojilerin insanların hayatlarına olan geçirgenliği artmaktadır. Bu nedenle tasarım ürünleri de insanlar tarafından gerçek yaşamdan bağımsız yapay bir mecradan oluşan sanal ortamlara taşınmaktadır. Ayrıca çoğu zaman bu sanal ortamlarda insanların gezip hareket edebilmesini sağlayan ya da oradaymış gibi bir his uyandıran simülasyonlara da yer verilmektedir. Özellikle geçmişte politika, askeri ve uzay bilimleri alanlarında daha çok tercih edilen bu simülasyonlar, Nasa gibi öncü kurumların liderliğinde bugün tüm dünyada yayılım göstermiştir. Daha sonra ise sağlık, spor, bankacılık, tarım gibi sektörlerde de sanal gerçeklikten faydalanılmıştır. Nitekim günümüzde bu alanların dışında güzel sanatların bir dalı olan grafik tasarımda da sanal gerçeklik çalışmaları popüler olarak, oyun tasarımından reklamlara, illüstrasyonlardan

fotoğraflara, hareketli grafiklerden animasyonlara kadar çeşitli alanlarda kullanılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla akıllı telefon ve tabletlerden kolaylıkla ulaşılabilen mobil uygulamalar ve VR gözlüklerle de artık artırılmış gerçeklik çalışmalarınada yer verilmektedir. Bir karakterin ya da nesnenin dijital ekrandan dışarı yansıyarak gerçekliğe kavuşmasını sağlayan artırılmış gerçeklik çalışmaları, belirlenen hedef kitlenin ilgisini çekmede fantastik ve ekonomik nitelikleri barındırmaktadır. Böylece insanlar sadece evlerinden bu mobil uygulama ve VR gözlükleri kullanarak istedikleri bilgiye ulaşabilmekte ve her an her yerde olabilme fırsatı yakalamaktadırlar. İşte tüm bu bilgilerden yola çıkarak bu araştırmada öncelikle sanal gerçeklik, artırılmış gerçeklik ve tasarım kavramlarının ne olduğu açıklanmış ve bu doğrultuda birbirleriyle olan ilişkisi değerlendirilmiştir. Araştırma, gelecekte yeni alan önerileri bağlamında da grafik tasarım üzerinden yaratılan sanal ve artırılmış gerçeklik çalışmalarına yer verilerek öneri ve bulgularla sonuçlandırılmıştır.

Anahtar sözcükler: Grafik Tasarım, Sanal Gerçek, Artırılmış Gerçek.

1.INTRODUCTION

Design has become a fundamental part of today's culture and paves the way for multidisciplinary studies by combining with technology. This changing power of design has enabled it to exist “a reason to rethink the design discipline since it is now seen as a tool of change” (Ova, 2018, p. 35). For this reason, it has enabled the designs created on the two-dimensional plane to be transferred from the real environment to the virtual universe and to gain new dimensions with various technologies. However, every project or technology created by the human shows a tendency to make the target audience / humanity dependent on itself in the future. For example; Long ago, Huns became a nation living only on horses because they were a nomadic society. As technology develops, one of the human senses gets stronger while the other is doomed to weaken. This period of time extends from the technology that the wheel turned into a car to the present day, and they add a blessing feature to the extensions / designs created by people as if they worship by attributing a divine quality. The last point of this situation is that humans evolve into the creatures of the technologies they created (McLuhan & Powers, 2001, p.25). The question to be asked here is; whether the technology is likely to take over the design or the probability that virtual universes will replace the real world. Naturally, it should not be forgotten that the works produced by the designers by defining the real and virtual distinction in the most accurate way can exist in the artificial world. Already “what designers especially know is the “artificial world”, that is, in the world of man-made works” (Cross, 2016, p. 137). Artificial environment is the technological objects and media that are created by using complex structures such as digital technologies in the world where it exists at the same time with human beings (cited in Türker, 2005, p.3). In addition, as with every technology, some problems can be encountered in virtual reality applications. “Virtual Worlds must be displayed in real time or at a near-real speed in order to provide interactive control and reflect the changes in objects” (Bayraktar & Kaleli, 2007, p.1). Therefore, the need for some tools such as extra VR glasses for virtual reality to gain an appearance emphasizes that it should be questioned in terms of financial side.

Another area where designs gain three-dimensionality is the augmented reality applications. Today, applications on smartphones and tablets and augmented reality studies facilitate the work of designers and users. Thus, not only the way the designers express themselves is limited to the two-dimensional surface, but also the users can instantly control the quality of a product they want thanks to these augmented reality applications, and they can add comfort to their lives with the feature of being everywhere. Technology advancing day by day enables reality to be virtualized through software, memories, cells, databases and simulations. As a result; "When such a space, which has no relation with reality or truth, comes into view, a simulation era emerges in which all sending systems are eliminated" (Baudrilliard, 2014, p. 15). In this simulation age, how design connects with virtual reality and augmented reality applications has been discussed in the context of graphic design by limiting the field of study of the research.

1.1 Method

Qualitative research method was used in this study, and the content was created by the literature review technique. Initially, the research was evaluated on the relationship between virtual reality and augmented reality applications and design. Later, the scope of the subject was narrowed and the examples of these applications in graphic design were included and the research was concluded with the findings.

2. ON THE CONCEPTS OF VIRTUAL REALITY AND AUGMENTED REALITY

With the development of technologies, virtual and augmented reality applications that spread to every discipline provide convenience to human life in many ways today. These applications, which transform the environment of target audience/people into an unlimited environment, give these individuals the ability to go wherever they want and be there. Thus, virtual reality works, which give the target audience a genuine feeling, turn into a simulation prototype that interacts with the opportunities created by technology in a live environment. This conceptual framework has 3 features that make other applications different from virtual reality (Pimental & Teixeira, 1993). The first of these qualities is that people perceive a sense of reality rather than a sense of virtuality. The whole management of this feeling is in the user interacting within the virtual reality space. The second feature is that the users are seen to perform many activities in these environments with VR glasses and various accessories, from walking to running, driving to homes and streets. In the third aspect, by going even further, sensory effects such as smell, touch and feeling are added to these virtual reality environments, enabling people to experience the sense of reality to the fullest. For such effects, some special gloves and three-dimensional sound detection systems created to be used in the computer environment are also used (Sui & Geng, 2001). Virtual reality applications that require a powerful database-based software and computer processor cover many areas from design to architecture, from health to agriculture. For example, in the medical field, virtual reality applications have started to be used today for visualizing various molecules, viruses and bacteria, performing surgeries and doctor training (Figure 1).

Figure 1: Surgical training performed with Fundamental VR, a virtual reality application, 2018. (https://mvr.technology/virtualnaja-realnost-v-hirurgii-bolnic-sv-georgija/).

Apart from virtual reality, another technological usage area is augmented reality applications. For example, it can be better seen from the cloud-based or where the locals cxocard indicating that the content produced by consumers of food packaging in Turkey has augmented reality applications (Figure 2). In this context, virtual reality creates fun virtual worlds for people to explore, while augmented reality combines computer graphics with the real world (Martin, 2018, p. So the design knowledge comes out of the artificial world and it is about how it can contribute to the creation and maintenance of this world (Cross, 2016, p. 137).

Figure 2: Cxocard augmented reality application use in dry fruit food field. https://cxocard.com/ar-for-food-packaging/.

3. THE RELATIONSHIP OF DESIGN CONCEPT WITH TECHNOLOGY

In the 21st century, the concept of design, which passes from two-dimensional to three-dimensional environment, renews its meaning and technology every day. Today, design is not only permeable to art or technology, but can also include physics, chemistry and even biology disciplines. For example; When evaluated in terms of design, Einstein's theory of relativity reveals an extraordinary and unimaginable creative thought. According to Einstein who said "My brain is my laboratory"; design starts with the mind. Design history is as important as the concept of design. free design history as an academic discipline in Turkey in terms of the point where the last 50 years has shown an undeniable improvement. With the emergence of local cultural influences as well as international cultural interaction in designs, new technologies have been included in the history of design. Experiencing these developments in terms of both designs and history gained meaning by taking on reality with virtual and augmented reality applications. It sheds light on the future with the contributions of national efforts in the history of design, documentation and mapping. Especially in ICOGRADA, showing leadership in design history research among institutions in Turkey (Baydar and Balcioglu, 2009: 18). Thus, the relationship of the concept of design with technology is evaluated over the history and future of design together with the latest developments in technology.

3.1. Virtual Reality and Augmented Reality Applications in Design

Just as virtual reality and augmented reality applications in design are developed over trial versions such as “model” in two-dimensional studies, they are also carried out on a simulation prototype in these environments. In this context, first of all, what is the concept of simulation should be explained. Baudrilliard has found the following expression for the concept of Simulation: It is the artificial production of any technical machine by dimensioning it in a computer environment with the creation of the system according to its own style. For this reason, simulations are based on thought systems that we construct in our minds. Surreal things where “reality schemes” are reproduced on the basis of artificiality are called simulations (Baudrillard, 2014: 13) Therefore, simulations are the reflections of designs that come out from a paper surface, gaining vitality and reach a three-dimensional state. The surrealistic approaches that manifest themselves in art, combined with technology, led to the emergence of virtual reality applications. This movement, which emerged with the work of most surrealist artists, the events and objects they saw in their dreams, is based on forgotten thought patterns, crazy dreams, extraordinary facts. Real and dream (surreal) are always obliged to annihilate each other. The real person we reflect in our daily lives and the reality we reveal in our homes. There are differences even between personalities. “So, this social reality is nothing more than a fragile symbolic spider web that can be disintegrated at any time by the intervention of reality” (Zizek, 2016, p. 33).

Virtual reality and augmented reality applications from the 1950s to the 2020s range from computer environments to smartphones and tablets. Today, these applications, which become more effective with various tools such as VR glasses and drones, are also preferred in

the field of graphic design with animation and effect programs. Especially due to the Covid 19 outbreak in 2020, people could not visit institutions such as museums, and many museums provided the opportunity to visit their museums by taking advantage of virtual reality works (Figure 3). The understanding of communication created by the epidemic in humans has enabled virtual reality and augmented reality applications to be placed at the center of human life. In addition, in virtual reality and augmented reality studies, users exist in two forms of action, active and passive. In applications where users are active, there is a static monitoring action. In applications where the user is passive; the person takes action by moving his own body. For this reason, an example of effective action can be given in flight and driving simulators, as users perform their training using their own hand and foot coordination.

Figure 3: Virtual Museum View.(https://huseyinaltunbas.com.tr/yeni-salgin-iletisim-anlayisi/).

Another area of design where virtual reality and augmented reality applications are used is graphic design. The three-dimensional processes experienced by graphic design have enabled the designs to be transferred to the virtual environment. Because every technical field used in graphic design develops depending on its own specific conditions. With the advent of the computer, designs transferred to the digital environment now gain reality in virtual environment. In addition, the communication dimension of graphic design with the user has a large share in the transfer of functional features of designs from virtual media. Virtual reality and augmented reality applications used in graphic design range from illustration to game design, from packaging to advertising design.

3.1. Virtual Reality and Augmented Reality in Illustration

Illustrations, which describe the pictorial aspect of graphic design, can enter into many disciplines today through digital technologies and new media. The journey of illustration, which started with the use of various materials such as pens and brushes on a two-dimensional plane, can be used in virtual reality and augmented reality environments with various digital painting techniques. People who strive to achieve hyperrealism on a two-dimensional plane, not only in design but also in every period of art, have now had the chance to carry both their own works and their audience to the third dimension by using the

new communication forms brought by technology. 25). For example, the Kinder brand aimed to increase the creativity of children by moving the illustrations and toys included in its products to the virtual universe with the augmented reality application (Figure 4). This application, intended for children aged 4-9, works by downloading the application called APPLAYDU to smart phones and tablets.

Figure 4: Realizing the toy illustrations created from the application called Kinder Joy Applaydu with augmented reality. https://www.noxinfluencer.com/youtube/video-analytics/4zI5FJWWgSk.

Nowadays, illustrations, which can be encountered with digital painting in a three-dimensional environment, can also be made through various VR glasses that designers put on their heads. In this way, virtual illustrations are created and it is ensured that they can be animated in animation. "The ability to paint at the level of virtual reality thanks to many software such as Facebook Quill, Google Tilt Brush, Oculus Medium, Mozilla A-Painter and Gravity Sketch, and the ability to watch the creation process of the works in this environment in 3-dimensional form by the viewer is a revolution in digital painting" (Kara 2020, p.30) (Figure 5). As a result, these three-dimensional illustrations, which are created, strengthen the communication aspect of graphic design by interacting in a virtual environment through illustrators and users.

Figure 5: Three-dimensional illustration painting scene made with Virtual Reality (youtube).

3.2. Virtual Reality and Augmented Reality in Game Design

The interdisciplinary dimension of visual communication has enabled graphic design to be included in game designs. While the software and virtual reality part of the games are analyzed by computer engineering and software developers, drawing, creativity, staging and storyboard preparations are made by graphic designers, animation artists and designers graduated from the game design department. Game designs that require a multiple sharing of work include many interaction elements such as the ability of users to move and use their bodies, just like traditional games. In this context, "Virtual reality studies provide an interactive experience that allows users to affect the world" (Masalcı, 2020, p. Iv). For example; With the game console products called Rec Room and VR glasses, it was aimed to pass the virtual reality in a fun way by the users (Figure 6). Even going a little further in some game designs, the effect of gravity can be reduced with virtual reality.

Figure 6: Virtual reality based game called Rec Room (Oculus Rift, HTC Vive).

(https://www.oculus.com/experiences/rift/1257029974329451/).

As new media opportunities change day by day, applications opened from smartphones and tablets can be transformed into a game by using 2D objects and moving them to the virtual environment. For example; Released by Foxtail Games under the name of "Brave Explorer", the game is a mobile game that is a combination of augmented reality application using real-world 2D platform levels. In this application where special magnetic adhesive paper and small objects are used, the game is started by placing the phones on these products (Figure 7).

Figure 7: Mobile game called Brave Explorer.
(https://www.igadgetsworld.com/brave-explorers-ar-game/).

Hence Augmented reality; "It can be explained as a broad-spectrum technology that reflects computer-generated materials such as text, pictures and videos onto people's perception of real worlds" (Bingöl, 2018, p.46).

3.3. Virtual Reality and Augmented Reality in Packaging Design

The design area where Virtual Reality and augmented reality applications are mostly seen is packaging designs. These applications, which enable users to easily learn the contents of packaging products or to question where the product is produced, have been used by large companies as a marketing strategy recently. For example; Heineken's Desperados beer has added a virtual dimension to packaging design that creates excitement on social media in France. The packaging for this product was created using Google Tilt Brush, a virtual reality headset and handheld controllers (Figure 8). With such applications, companies are expanding their market shares. Ayrıca

"Virtual reality is interactive computer simulations created by providing the illusion of the user's senses through intermediate elements such as glasses and phones. Here, an imitation of the real world is created by directing the sensory organs of the user in the desired way. In a sense, an artificial reality experience is created by almost completely abstracting from the physical world. Augmented reality, on the other hand, can be expressed as combining the real world image with the computer-generated enriched virtual images" (Ilisulu, 2019, p.21).

Figure 8: Heineken's Desperados beer virtual reality application. (http://www.mandmglobal.com/heineken-blends-street-art-with-vr-for-augmented-design-experience/).

Another application in packaging design is that Pepsi and DC Comics create a box packaging collection containing the characters of the Justice League of America and translate this into augmented reality (Figure 9). Users can have each superhero by capturing the pixel graphics on the box packaging with their mobile phones. Thus, these virtual and augmented reality applications used in packaging designs with correct company policies enable more sales.

Figure 9: Pepsi augmented reality packaging design application. (https://www.packagingoftheworld.com/2017/11/pepsi-x-jla-ar-packaging-campaign.html).

3.4. Virtual Reality and Augmented Reality in Advertising Design

Virtual reality and augmented reality applications are also used in advertisements with various object illustrations and photographs. In particular, the best example of augmented reality advertising company in Turkey has made IKEA. "With this application made by IKEA, consumers who want to buy furniture for their home have the opportunity to experience how the product they want to buy will take place in their home by downloading the mobile application" (Çoşkun & Sever, 2019, p.592) (Figure 10).

Figure 10: Ikea augmented reality ad.
(https://www.endustri40.com/artirilmis-gerceklik-kullanan-7-marka/).

Another example of advertising is video and product images that can rotate 360 degrees made with virtual reality applications. This feature can be used to sell the advertising products, which generally emerge with the development of new media, through social media. With this feature provided by smartphones and tablets, channels such as Instagram, Youtoube, Facebook have added a 360-degree virtual tour to their channels. For example; The New Balance company enables its products to be viewed from all angles through a 360-degree rotating virtual reality application that can be opened on mobile phones through the application of its website (Figure 11).

Figure 11: New Balance Sneakers 360 degree virtual tour.
(https://venturebeat.com/2019/07/25/vr-ads-in-2019-whats-working-and-whats-not/).

4. FINDINGS

Be it virtual reality or augmented reality, every technological development applied by the design discipline to its own fields offers a window to the future. Therefore, when applying virtual reality and augmented reality applications in a field such as graphic design, the issues to be considered are as follows:

1. The technological developments that the designers want to implement in their works should be supported by various funds and projects. Designers should be able to include fields such as engineering and software in their disciplines while producing their work.

2. Although a graphic designer uses these technologies to make the impact of his design more understandable and effective, sometimes users cannot understand these technologies. Therefore, children and adults should be informed about the teaching and use of these technologies in state educational institutions.

3. In order for virtual reality and augmented reality applications to become widespread inevery sector, they should be more economical in material terms.

5. CONCLUSION

Virtual reality or simulation studies add different meanings to design today and enable it to gain different perspectives. The definition of the concept of design changes day by day through various hyperrealistic virtual environments, from architecture to medical field or from a building to creating a human design. The concept of design, which includes a very comprehensive field from an illustration animated in a virtual reality environment to animations animated in the cinema, has helped to establish cooperation in different sectors.

Graphic designs made in the computer environment also allow the creation of a simulation by gaining virtual reality. Perhaps in the future, by including everything in the field of design (such as different disciplines), it will mean many things outside of design. Especially nowadays, the interaction of every design through social media enables a separate design culture to emerge. This design culture creates problems where visuality is sometimes insufficient, based on the phenomena such as liking and disliking or following and disliking. Therefore, most companies and institutions prefer to use the latest technologies such as virtual reality and augmented reality in their content published on social media. These new media channels in which the perception of reality consists of a fiction thus also point to the direction that design will go. “Now reality appears to be dictated by aggressive and malicious interactions” (Khan-Dossos, 2018, p.154). The designs based on reality created in the virtual environment with the realities that people see with the truth include an element such as fiction and simulating their views. “The crucial point here is that the reality that serves as the basis of our symbolic reality appears to be found, not produced” (Zizek, 2016, p. 52). While the designs were produced, only virtual reality and augmented reality applications were found.

The aspect of graphic design, on the other hand, to transform the visual into a more effective reality and product, expands the usage areas of these technologies. Thus, graphic design does not remain on two-dimensional surfaces, but also reveals the aspect of games, illustrations, packaging, advertisements and animations that can be viewed in three dimensions with VR, various gloves and wearable technologies. “Thanks to these dimensions that are added to reality one after another, a rapid increase is observed in real production” (Baudrilliard, 2014, p. 154). In this context, it can be understood by a designer who sees the difference between virtual reality and augmented reality applications. While the environment created in virtual reality technologies is completely simulated and created, in augmented reality, virtuality cannot replace reality, it only complements it. In short, while a design created with virtual reality turns into something completely different, the design is the same with the augmented reality application, but there is a moving or three-dimensional environment. Based on all this information, support should be provided with funds and projects so that designers can use these technologies more in their designs. Since design and technologies determine the direction of the future; More positive achievements will be achieved with the participation of different disciplines in these fields. In addition, these contributions can be made by the state to think about the future with education in schools and various courses for adults so that people of all ages can understand and use virtual and augmented reality applications more easily. As a result, the widespread use of these applications will add convenience to people's lives by leaving an economic, aesthetic and fantastic effect.

REFERENCES

Baudrilliard, J. (2014). Simüklr Simülasyon, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Baydar, G. ve Balcıoğlu, T. (2009). Tasarım Tarihinin Ötekileri, İzmir: İzmir Ekonomi Üniversitesi Yayınları.

Bayraktar, E. ve Kaleli, F. (2007). Sanal Gerçeklik ve Uygulama Alanları, Dumlupınar Üniversitesi Akademik bilişim Dergisi, p.1-6.

Bingöl, B (2018). Yeni Bir Yaşam Biçimi: Artırılmış Gerçeklik. *Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergi,* p.44-55.

Cross, N. (2016). Bilmenin Tasarımdan Geçen Yolları: Tasarım Disiplini ile Tasarım Bilimi Karşı Karşıya, *Cogito,* İstanbul: YKY.

Çoşkun, E. ve Sever, N. S. (2019). Artırılmış Gerçeklik İçeren Reklamlarda Format farklılıklarının Hatırlamaya olan Etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi,* Volume:7, Sayı: 2, p.585-608.

İlisulu, T. İ. (2019). Gıda Ambalajı Tasarımlarında Değişen Tüketici Beklentileri, *Sanat ve Tasarım Dergisi,* Sayı: 10, p. 16-23.

Kara, M. (2020). Digital Boyamanın Evriminde Sanal Gerçeklik Boyutu. *Odu Sosyal Bilimler Dergisi,* p. 24-33.

Khan-Dossos, N. G. (2018). Gerçekliği Yeniden Tasarlamak İçin Güvenli Bir Alan, Ed. Kollektif, Öğrenme Biçimi Olarak Tasarım: Okullar Okulu, İstanbul: YKY.

Luhan, M. ve Powers, B. R, (2001). Global Köy, Çev. Düzgören, B. Ö., İstanbul: Scala Yayıncılık.

Martin, B. S. (2018). Virtual reality. Chicago, Illinoid: Norwood House Press.

Masalcı, S. Z. (2020). A Guideline Study for Designing Virtual Reality Games, Bahçeşehir Üniversitesi Oyun Tasarımı Bölümü Yayımlanmış Yükses Lisans Tezi, İstanbul.

Pimentel, K. and Teixeira, K. (1993) Virtual Reality: Through the New Looking Glass. 2nd Edition, McGraw-Hill, New York.

Sui, Y., Geng, D., Allen, C.R., Burn, D., Bell, G.D. ve Rowland, R. (2001): "Three-Dimensional Motion System ("Data-Gloves"): Application for Parkinson's Disease and Essential Tremor", IEEE International Workshop on Virtual and Intelligent Measurement Systems, Budapest, Hungary, May 19-20.

Türker, İ. H. (2005). İmgeden Sanal Gerçekliğe. *Anadolu Sanat Dergisi,* p.16.

Ova, D. (2018). Sürekli Genişleyen Bienal Düşüncesi, Ed. Ed. Kollektif, Öğrenme Biçimi Olarak Tasarım: Okullar Okulu, İstanbul: YKY.

Zizek, S. (2016). Yamuk Bakmak Popüler Kültürden Jacques Lacan'a Giriş, İstanbul: Metis Yayınları.

FIGURE REFERENCES

Figure 1: Surgical training performed with Fundamental VR, a virtual reality application, 2018. (https://mvr.technology/virtualnaja-realnost-v-hirurgii-bolnic-sv-georgija/).

Figure 2: Cxocard augmented reality application use in dry fruit food field. https://cxocard.com/ar-for-food-packaging/.

Figure 3: Virtual Museum View. (https://huseyinaltunbas.com.tr/yeni-salgin-iletisim-anlayisi/).

Figure 4: Realizing the toy illustrations created from the application called Kinder Joy Applaydu with augmented reality.

Figure 5: Three-dimensional illustration painting scene made with Virtual Reality (youtube).

Figure 6: Virtual reality based game called Rec Room (Oculus Rift, HTC Vive). (https://www.oculus.com/experiences/rift/1257029974329451/).

Figure 7: Mobile game called Brave Explorer. (https://www.igadgetsworld.com/brave-explorers-ar-game/).

Figure 8: Heineken's Desperados beer virtual reality application. (http://www.mandmglobal.com/heineken-blends-street-art-with-vr-for-augmented-design-experience/).

Figure 9: Pepsi augmented reality packaging design application. (https://www.packagingoftheworld.com/2017/11/pepsi-x-jla-ar-packaging-campaign.html).

Figure 10: Ikea augmented reality ad. (https://www.endustri40.com/artirilmis-gerceklik-kullanan-7-marka/).

Figure 11: New Balance Sneakers 360-degree virtual tour. (https://venturebeat.com/2019/07/25/vr-ads-in-2019-whats-working-and-whats-not/).

TYPOGRAPHIC COMMUNICATION PROBLEMS CAUSED BY SOCIAL MEDIA LANGUAGE: EMOJI, ACRONMY AND EMOTICON

Dr. Öğr. Gör. Aylin GÜNGÖR
Giresun Üniversitesi

Abstarct

People's effort express themselves started with the inclusion of indicators in the language of communication since the past. These first indicators on the cave wall have been used in various technological products from tablets to smart phones for the human being as a social being. Especially today, the phenomenon of communication is provided by individuals mostly through internet use and social media. Social media, as in every field, is in the process of restructuring and redefining certain concepts in the field of cultural values every day. For this reason, the fact that social media channels are common or based on a momentary time causes changes and distortions in the language used. In addition, for the 21st century people, insufficiency of time, changing technology and living conditions cause these articles in the social media environment to shorten and the visuals to become iconographic. In the literature, this indicator, abbreviations and expressions are mentioned with the terms emoji, acronym and emoticon. By symbolizing the visualization possibilities of graphic design in the article, it also enables the message desired to be given with these expressions to reach the target audience more easily. From this point of view, this ironic language, which is seen to have positive aspects, can symbolize words with various programs and applications today. The use of these symbols by the young people born after 2000, who are mostly described as Generation Z, is important for research to prevent future problems. It is typography that adds value to expression in a design and reflects the most accurate information in expressing feelings and thoughts. The fact that typography ensures correct data transfer is defined by how accurately the language is expressed. In the light of all this information, first of all, the process of typography today will be discussed and the relationship between social media and typography will be discussed. Then, by explaining the indicators, abbreviations and expressions, the research was concluded with typographic problems and solution suggestions.

Keywords: Typography, Social Media, Emoji, Acronmy, Emoticon.

SOSYAL MEDYA DİLİNİN OLUŞTURDUĞU TİPOGRAFİK İLETİŞİM PROBLEMLERİ: GÖSTERGE, KISALTMA VE İFADELER

Özet

İnsanların kendini ifade etme çabası, geçmişten itibaren iletişim diline göstergeleri dâhil etmesiyle başlamıştır. Mağara duvarındaki bu ilk göstergeler, sosyal bir varlık olan insan için günümüze kadar gelerek tabletlerden akıllı telefonlara çeşitli teknolojik ürünlerde kullanılmaktadır. Özellikle bugün iletişim olgusu, bireyler tarafından çoğunlukla internet kullanımı ve sosyal medya üzerinden sağlanmaktadır. Sosyal medyalar her alanda olduğu gibi, kültürel değerler alanında da her gün yeniden yapılanma, belli başlı kavramları yeniden tanımlama sürecine girmektedir. Bu nedenle sosyal medya mecralarının genel geçer ya da bir

anlık zamana dayalı olması kullanılan dili de değişiklik ve bozulmalara uğratmaktadır. Ayrıca 21. yüzyıl insanı için zamanın yetersizliği, değişen teknoloji ve yaşam koşulları sosyal medya ortamındaki bu yazıların kısalmasına ve görsellerin de ikonografikleşmesine neden olmaktadır. Literatürde bu gösterge, kısaltma ve ifadeler için emoji, akronim ve emoticon terimleriyle bahsedilmektedir. Grafik tasarımın görselleştirmeye ait olanakları yazıyıda simgeleştirerek bu ifadelerle verilmek istenen mesajın hedef kitleye daha kolay ulaşmasını da sağlamaktadır. Bu açıdan bakıldığında olumlu yanlarının da var olduğu görülen bu ironik dil, günümüzde çeşitli program ve uygulamalarla kelimeleri simgeleştirebilmektedir. Daha çok Z kuşağı olarak nitelendirilen 2000 sonrası doğumlu gençlerin bu simgeleri kullanması gelecekte karşılaşılacak olan problemleri önlemek adına araştırmaların yapılması için önem arz etmektedir. Bir tasarımda anlatıma değer katan, duygu ve düşüncelerin ifade edilmesinde en doğru bilgiyi yansıtan tipografidir. Tipografinin, doğru veri aktarımını sağlaması ise kullanılan dilin ne kadar düzgün olarak ifade edildiği ile tanımlanmaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında, öncelikle bu çalışmada tipografinin günümüzde geçirdiği süreç ele alınarak, sosyal medya ve tipografi ilişkisine değinilecektir. Daha sonra gösterge, kısaltma ve ifadeler açıklanarak tipografik problemler ve çözüm önerileriyle araştırma sonuçlandırılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Tipografi, Sosyal Medya, Gösterge, Kısaltma, İfade

"Word flies, Text remains" (Anonymous).

INTRODUCTION

Looking at the development of human beings since antiquity, it is revealed that they act with a communication-oriented and creative instinct. Just as *the text and images on the cave walls* or *smoke* were one of the technological and communicative developments of that period, today people still maintain the genetic codes of the same instinct to tell by placing text and signs on their social media walls. However, with the Enlightenment Age and the Industrial Revolution, modern human moved away from nature and reified. In this case, “depending on the Culture Industry, equating people with industrial society has led to reification and objectification” (Dikmen, 2018, p.71). “The commodities that Adorno describes as reification (signs, signs, writings, fonts, etc. in the graphic design discipline), which we describe as real, are also digitalized with internet technology” (Yengin, 2014, p. VIII). Communication has now gained multidimensionality and is defined as a formation that is carried out on the internet as well as the mass media defined as mass media such as television and radio. This interactive formation ensures that social media environments are effective in all areas of daily life. In this context, social media has established the real society, culture and economy order expressed as a network within a virtual culture (Castells, 2007, p.486). Therefore, although social media may seem like an individual communication network, it has become an “above-media” environment where the masses become activists. In this context, in his work titled Mcluhan Gutenberg Galaxy (1962), it can be thought that the printing revolution that found its beginning with the use of multiple printing presses and the “electronic revolution” that marks the 20th century as an extension of this, in a sense, points to social media with the changing technological developments in the 21st century (McLuhan, 2001, p.195).

The social media environment, which includes not only popular individuals, but also people from all walks of life in society, provides the communication language through text and images. These texts and visuals, which are expressed as emoji, emoticon and acronym in Turkish (gösterge, ifade, kısaltma), cause some linguistic and communicative problems from mass polyphony in virtual media. In addition, the use of these emoji, acronym and emoticons is a salvation for today's people who are fast consuming and living fast in the concept of timelessness. But, this situation causes changes in their language, whether in English or Turkish. At this point, it reveals the necessity of a typographic evaluation within the scope of the study in terms of shortening of the texts, degeneration of languages and communication problems. This research aims to propose solutions to language and writing problems experienced in virtual media by associating "social media", which is the environment of a new galaxy and human design of our age (such as McLuhan's Typographic Person), with the concept of "typography" used to solve the new universals of communication problems in the field of text design.

1. SOCIAL MEDIA AND TYPOGRAPHY RELATIONSHIP

Media is the medium of communication where ideas and news are conveyed through various channels. The concept of social is the exchange of information based on communication between individuals. Therefore, social media are channels where individuals interact with the help of technological equipment for communication purposes (Neti, 2011, p. 2). It would not be wrong to state that social media is a tool created to communicate, like McLuhan's saying "the medium is the message". Undoubtedly, the written and visual communication aspect of social media also enables it to transform into a communication tool that gradually captures individuals. Today, many social media accounts do not allow users to use them without obtaining their private information. For this reason, perhaps the most important point in discussing how "social" social media can be is the question of who has the power in the flow of information" (Gezgin & İralı, 2017, p. 42). For example; "Facebook, Linkedin and Twitter are social networking sites that meet these criteria and enable Internet users who want to share their information" (Black, 2012, p.10). Thus, changing communication phenomena create virtual channels and include not only individuals but also the communication languages of individuals in the system. Today's media galaxy, which is a naturalized element in the lives of individuals, feeds the language of communication through text and images. The importance of typography becomes clear, especially when considering the use of this text and visuals in social media. To interpret in terms of graphic design; Now, all institutions and companies produce business by including every design concept from advertising campaigns to product promotion, and social media channels into their media plans. The fact that the typographic arrangements used in the designs have the characteristic of an indicator instead of the communication concern sometimes enables them to be used outside of their meaning. Typography, which is the alphabetical arrangement of linguistic and vocal signs in the context of design, loses its aesthetic aspect and turns into writing when it comes to communication.

There have been many technical advances in the application of writing throughout the ages of history. These techniques and advances have been transferred from culture to culture, from one civilization to another over time. In the application of writing, both the objective possibilities of the regional geographies and the cultural interaction and exchange within the ages have provided the development of different techniques. The methods developed for the application of writing through techniques created the art of typography in the process" (Sarıkavak, 2014, p. 2).

The concept of typography, which started to emerge after the printing method developed by Gutenberg, can therefore often be expressed with a technical definition. The roots of the word typography come from type and graphy. Typography, which is formed by the combination of typeface and line, will be the guiding tool of communication in design (Sarıkavak, 2009, p. 6). Therefore, considering the relationship between social media and writing, it is obvious that it is a very loud environment. This polyphony from all segments of the society includes everyone, from children, young people, old people, workers, housewives, doctors, and as a result, language pollution is experienced on social media due to the difference in culture and education. Because the concept of modernity, which is defined as a norm in the books or attributed to literate people, today brings any person in the society to the status of modern human by enabling them to show itself actively in other people with mobile communication tools. Thus, in today's social media, the traces of the "typographic person" specified by McLuhan are still visible. In social media, which is a virtual medium, the articles "as a plastic organism […] [return to reality]" are these traces of the "typographic person" (McLuhan, 2001, p. 180). In fact, writing is the language and sign that people in society use in expressing all kinds of feelings and ideas. The power that enables writing to exist until today arises from the fact that these languages and signs are always arranged over and over again (Sarıkavak, 2014, p. 52). Therefore, "Typographical Person" is the consumer of applied visual and literary information. Typographic person; "Marginal person, a center without periphery, a complete independent type" (Mcluhan, 2001, p. 229). In this respect, the ideal manifestations of new technologies must, in all respects, be the "backcurrents" of the typographical person. Because, first of all, as Mcluhan puts it, in a sense, he is a 21st century person of an age where the scene is "cleansed from individual mental postures" (Mcluhan, 2001, p. 341). As such, the typographic person is trapped between the galaxy of visual media and as a result, typographic problems have arisen. Typographic elements used in social media today are emojis (indicators), acronmys (abbreviations) and emoticons (expressions).

2. EMOJI

Today, one of the most used communication tools after writing is the indicator, that is, emojis. Emojis, which started to be used as a messaging indicator on computers and mobile phones after the advent of the Internet, come from Japanese. In the past, the visual expressions, hieroglyphs and ideograms left by people on cave walls to communicate are actually no different from the emojis used on today's smartphones. For example; In 2015, Oxford University chose emoji as the word of the year. The emoji called "Face with Tears of Joy" has been described as the "word" that best reflects the belief, mood and occupations of

2015" (Çeken, Aypek Arslan, & Tuğrul, 2017, p. 94). Nowadays, many messaging icons and emoticons have emerged other than emojis. For this reason, emojis (indicators) and emoticons (expressions) are often confused (Figure 1). In this whats up talk, a mother tells her son to buy bread.

However, his son expressed that he was afraid of the multitude of emojis.

Figıre 1. Emojis used in Social Media.

Date of Access: 15. 12. 2020, https://iceriks.com/emojinin-kisa-tarihine-bir-yolculuk.

An emoticon is a typographic representation of a face icon used in a text only to convey emotion to the environment ":)" (Figure 2). Unlike Emotico's ingrained creation, Emoji was created in 1998 by the Japanese communications firm NTT (Nippon Telegraph Telephone) DoCoMo. "The word emoji is a formation of the words" e "(picture) and" moji "(symbol, character), which are approximately translated from pictograph (pictogram)" (Harvey, 2015). Unlike emoticons, emojis are real pictures of everything from a string of painted nails to a weird ghost (The Guardian, 2015). Emojis are actually the character set, Unicode extensions used by most communication systems today. Emojis are generated by computers as letters of a non-western language, just like Japanese and Chinese characters. Therefore, unlike Emoji, Emoticon is a form of messaging created with the spelling characters we know, not pictured icons.

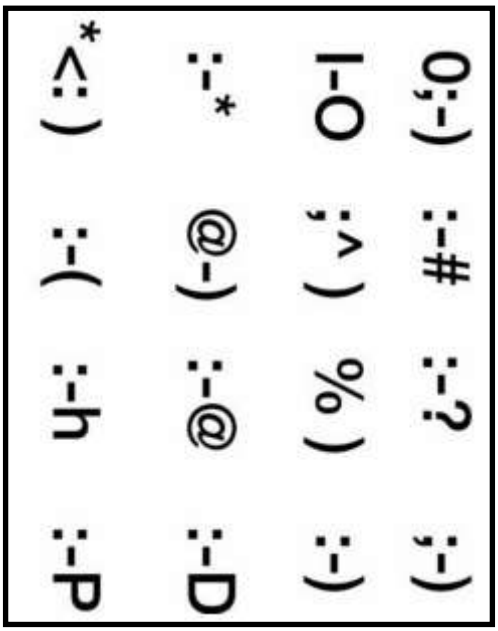

Figure 2: Emoticons (expressions) made with signs. Date of Access: 15.01.2021, https://id.pinterest.com/pin/331577591291769316/.

In addition, the applications created for smartphones today have the ability to convert the spoken sentence or word into emoji, regardless of the language. This application called Speak Emoji, in short, transforms the language into emojis by visualizing it (Figure 3). Or the application called "Memoji" can turn a captured photo or any image into an emoji. The use of emojis is most common among young adults and children, especially in the Z generation in the society. The time this generation spent in new media channels is undeniable, and the emojis they use almost as a language to express their emotional states are at the center of their lives. For example; In the article "Using and Perceiving Emoji On Social Media: Anadolu University Faculty of Communication Case", it was stated in the survey study that the participants generally preferred emojis to express their emotional state. The respondents stated that because of the differences in perception capacities of individuals, emojis sometimes cause communication problems, always used emojis are rarely inadequate, and

they rarely use cultural symbol emojis (Özdemir, Gökdağ, & Neslihanoğlu, 2018, p.441). Most research shows that; "While the use of emojis in Instagram entries and comments in 2010 was around 10%, in 2016 this rate was over 50%. Abbreviations such as LoL, OMG tend to decline significantly with the increase in emoji usage" (Daşkıran, 2017). In this context, based on the above explanations, it can be predicted that despite some communication problems, the usage rate of emojis will continue to increase day by day.

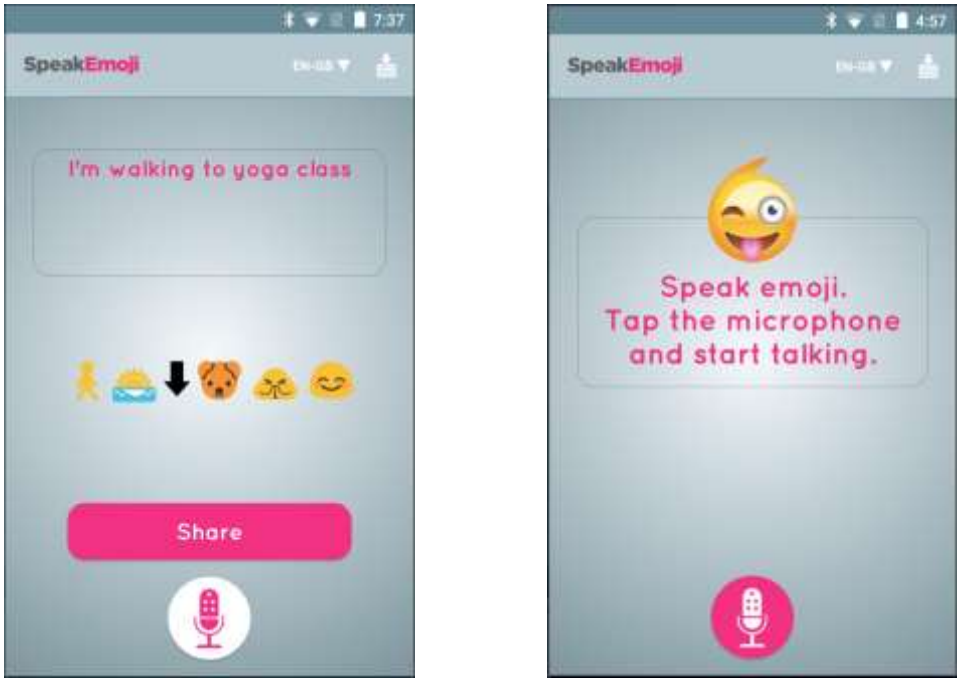

Figure 3: Speak Emoji Application Interface. Date of Access: 15.01.2021, https://apkpure.com/speakemoji/com.sapientnitro.emojikeyboard.

3. ACRONMY

The acrostic, which he created by engraving the initials of his names on the high school desks of every young man and girl in the past years or by writing poems to his beloved, continues its existence as an acronym in new media environments. While acronyms have historically been of limited use in Turkish, English and many other languages, in the 21st century these acronyms have become much more common. Changing technology and social conditions, lack of time, fast consumption not only affect human life, but also lead to change in communication. In its most general definition, Akronim is an abbreviation of a word or a word consisting of the first components of a sentence. These components are individual letters made up of parts of names or words.

In addition, although there is no universal standardization of many names, the writing style of acronyms has a wide and current consensus (NATO, UNESCO etc.). In fact, the word acronym, which is used to describe abbreviations such as LOL, OMG in social media, was used to explain technical issues and concepts in Bell's Laboratories in 1943 (Barış, 2013). Today, acronyms used in many social media mediums such as Facebook, Twitter, and Instagram create a degeneration in languages as well as typographic problems in terms of graphic design (Table 1). Legibility, wrong font selection, wrong and insufficient space

usage, excessively large fonts are some of these problems. It can now be said that the language of communication (as in the past) will undergo a continuous development and change depending on the style, perception style, the processes of society and the age, and the environments on which the design takes place (such as the media galaxy).

Table 1. English and Turkish Acronyms Used in Social Media, Date of Access:15.01.2021, http://www.hurriyet.com.tr/dijital-dil-devrimi-22719846.

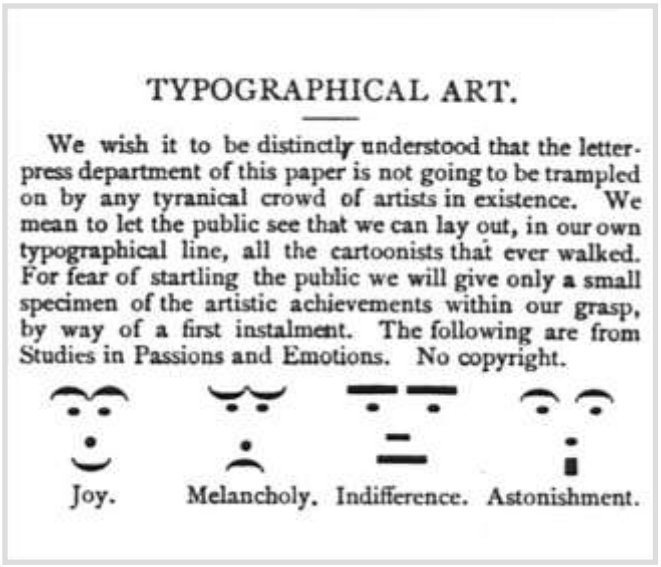
Türkçe Akronimler (kısaltmalar)	İngilizce Akronimler (kısaltmalar)
***slm:** Selam	***LOL:** Kahkahalarla gülmek (Laughing out loud)
***mrb:** Merhaba	***RML:** Dudaklarımı oku (Read My Lips)
***tmm:** Tamam	***OMG:** Aman Tanrım (Oh My God!)
***kib:** Kendine iyi bak	***u8? :** Yemek yedin mi? (You ate?)
***nbr:** Ne haber?	***WTH:** Ne iş? (What the hell?)
***aeo:** Allah'a emanet ol	***ASAP:** En kısa sürede (As Soon As Possible)
***bye:** Güle güle	***ASL:** Yaş, cinsiyet, yer (Age, Sex, Location)
***e:** Evet	***BBL:** Daha sonra döneceğim. (Be Back Later)
***h:** Hayır	***BF:** Erkek arkadaş (Boyfriend)
***nzm:** Ne zaman?	***F2F:** Yüz yüze (Face to face)
***bgn:** Bugün	***IRL:** Gerçek Hayatta (In Real Life)
***yrn:** Yarın	***FML:** (Fuck My Life)
***ltfn:** Lütfen	
***tşk:** Teşekkür ederim	
***tbr:** Tebrikler	
***ss:** Seni seviyorum	
***nrd:** Neredesin	
***grş:** Görüşürüz	
***inş:** İnşallah	
***Hg:** Hayırlı günler	

4. EMOTICON

When people communicate from past to present, they use their body language, gestures, writing, etc. They used expressions. However, with the widespread use of the internet after the 1990s, emotional expressions began to be a problem for individuals chatting on social media such as msn, facebook, twitter, instagram, etc., and it was important to know what the other person was thinking. In this context, it is aimed to facilitate communication and to use time well by creating emoticons for social media users. Because emoticons allow us to express many emotions and thoughts in a very short time.

Although emoticon usage is widespread in the social media environment today, emoticons do not only belong to the present but come from the past. In the article published under the name of "Typographic Art" in the issue of American humor magazine Puck dated

30 March in 1881, he published four emoticons with their symbols and meanings, which mean happiness, melancholy, surprise and indifference (Figure 4).

TYPOGRAPHICAL ART.

We wish it to be distinctly understood that the letter-press department of this paper is not going to be trampled on by any tyranical crowd of artists in existence. We mean to let the public see that we can lay out, in our own typographical line, all the cartoonists that ever walked. For fear of startling the public we will give only a small specimen of the artistic achievements within our grasp, by way of a first instalment. The following are from Studies in Passions and Emotions. No copyright.

Joy. Melancholy. Indifference. Astonishment.

Figure 4: Puck,30 Mart 1881, Typgraphical Art.
Date of Access: 15.12. 2020, http://jussiparikka.net/2013/03/14/emoticon-1881.

In addition, at Carnegie Mellon University, the emoticons created by Scott Fahlman first appeared in 1982. He suggested the symbols :) and :(for happiness and sadness in the petition (Barış, 2013) (Figure 5).

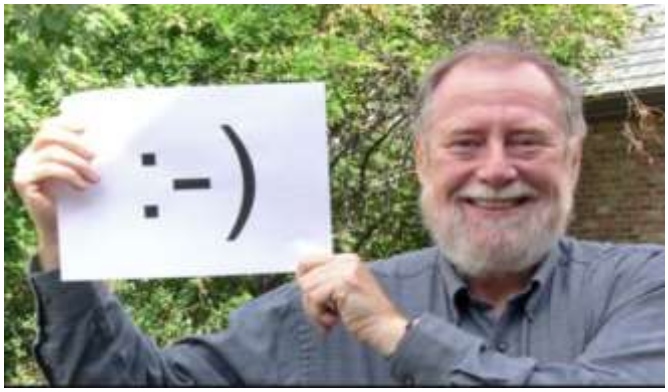

Figure 5: Scott Fahlman and his emoticon, Date of Access: 15.01.2021, https://theculturetrip.com/north-america/usa/pennsylvania/articles/meet-scott-fahlman-the-guy-who-created-the-first-emoticon/.

Emoticons are described as expressions created by combining punctuation marks (sometimes with characters or numbers) on computer keyboards that symbolize happiness, sadness, or semantic nuances or emoticons as qualities (Baron, 2003, p.59-127). In fact, Emoticons mean "emotion symbols" (expressions) by combining the words emotional + icon.

While the use of emoticons was created by the arrangement of texts, numbers and punctuation marks (markers, brackets, hyphens, etc.) by social media users, it has gradually become an icon by becoming iconographic. There are also usage rules for emoticons. For example, it is necessary to leave the caps lock on, "shout" or use more than one letter in shouts (Instead of where did you stay!, whereeeeee! did you sssttaaaayyyyy!) for a stronger expression. Or it is tried to give enthusiasm and joy with punctuation marks (like parentheses). It expresses enthusiasm, such as using multiple parentheses :))))))))))))))))))))) instead of just a smile :). Therefore, social media tries to create its own speed logic and dynamism in a universal language by imposing it among individuals and even societies. Emoticons are actually textual representations of moods. “As stated in a series of nonverbal communication studies, intercultural scientists have not yet reached a consensus on whether facial expressions are universal or cultural specific” (Ambady, 2010, p. 464–497; Burgoon, 2010, p. 93–108). Emoticons, on the other hand, are not physical responses, but the conscious textual representation of gestures.

4. Typographic Problems and Solution Proposals

Today, social media is transforming into an environment where Turkish and other languages are reshaped and writing gradually loses its importance by forming the basis of daily life and cultural values. The disappearance of writing is due to reasons such as the impatience of the 21st century people, the metropolitan life, the widespread use of smartphones, and the common language imposed by globalization. Emoji, acronym and emoticons created based on the principles of let's not write, shorten or visualize today lead to the degeneration of the language of literature and the creation of a discursive expression instead of a permanent meaning. “Derrida states in one of his memoirs that the age of writing is over: It reminds the famous philosopher Platon’s pharmakospharmakon", which means “poison and medicine” in Ancient Greek. Derrida's orientation to this concept is because of Platon associating pharmakos with writing” (Kahraman, 2015). The writing is poisonous to memory as it is readable and repeatable centuries later. It also makes the memory strong in speech. Therefore, in Western culture, word, that is, speech, is one click ahead of writing. Because a ready-made alphabet (an alphabetical system) is used in the article. These emojis, acronyms and emoticons used in this context prove that the writing is gradually changing when evaluated from a typographic perspective.

In recent years, "realization of the verbal nature of the electronic field" has enabled the writing to be transferred to these environments (Mcluhan, 2001, p. 195). Since people do not see each other in communication, the use of acronyms and emoticons is increasing day by day. Thus, typographic problems arise from communication language and writing in social media. These typographic problems are criteria such as "inadequacy of creativity and originality, legibility, clarity, and lack of clarity in objectivity, inability to form correct communication and syntax" (Becer, 2010, p. 9). For typographic people in today's media galaxy, the wrong font selection and the use of large fonts are not important, but the meaning of emoji, acronym and emoticons in the text is more important. Therefore, typography rules are not taken into consideration and the expression of emotions stands out. For example: As

stated in Table 2 below, a conversation on social media is shown using emoticons. When these examples are handled in terms of typography, they basically cannot provide legibility for those who do not know the meaning of these words and the resulting figures. Also, fonts are used randomly, not creating a common language. Using letters like this may be creative and original, or even semantically providing syntax, but it does not create correct typography communication. According to Namık Kemal Sarıkavak; "The legibility of writing is not a problem but what should be. The problem is how this will happen" (Sarıkavak, 2014, p. 53).

Örnek 1: (_ _) :-C TT_TT. 12X@>--->--- ss "Beni affet. Gerçekten çok üzgünüm, gözyaşları içindeyim. Sana bir düzine gül yolluyorum. Seni seviyorum."
Örnek 2: H:^o :@)! [-(... FML "Hayır yalancı domuz! Seninle konuşmuyorum... Fuck My Life!" anlamlarına gelmektedir (Barış, 2013).

Table 2: An example of messaging written with emoticons, acronyms (Barış, 2013)

In addition, Sarıkavak tried to explain legibility as "previously acquired visual habits" through the definition of Zuzana Licko. So, if the knowledge of the article affects legibility, does the fact that the emoji, acronym and emoticons used in the social media will be known day by day make them legible? Does this include emoji, acronym, and emoticons in the text category? In fact, "the prerequisite is that the writing is the basis of its existence. In other words, what is not read cannot be writing" (Sarıkavak, 2014, p. 54). Although Emoji, Acronym and emoticons have a bad effect in terms of language, they also convey a correct or wrong communication with the arrangements of letters and punctuation marks that iconographic the mood of individuals. It is as if these acronyms and emoticons reflect the letters of an encrypted or coded language or text. Like today's social media, the way each era and trend handles the article varies according to the communication style and environment. In addition, "each letter has its own geography in a typeface" (Garfield, 2012, p. 45). "But the mathematics, geography, and vocabulary of writing should never blur the most basic phenomenon: plain or italic, light or dark, uppercase or lowercase - the fonts that work best are those that make us read that don't ruin our eyes" (Garfield, 2012, p. 47). The fonts selected in Table 2 are Britannic Bold and Forte. And legibility cannot be achieved for those who do not know the meaning of figures and letters. But there is still the possibility that humans make a communication and meaning. In this context, a new font design can be made for acronyms and emoticons to be useful in typographic terms, to be recognized and become more common. Or you can use Times New Roman, the most popular and readable font. In the figure 6 and 7 shown below, it is seen that it provides a simpler transmission compared to the fonts in the Table 2 (Figure 6 and 7) (Barış, 2013).

(_ _): -C TT_TT. 12X@>--->--- ss

Figure 6: An example of an article used in social media.

H :^o: @)! [- (... FML

Figure 7: An example of an article used in social media.

RESULT

When the evolution of writing is examined, it has been carried from tablets to papyrus, from paper to telegraph, which is the first form of communication tools, from mobile phones to digital tablets and even social media environments. Since historical ages, writing is words that have evolved towards phonetics, from pictograms that convey symbolic language, to graphic ideograms explaining an idea and a concept, from logograms showing the word to the runic alphabet consisting of visual codes. The Latin alphabet, on the other hand, has led to the emergence of an alphabetic system today, consisting of the origins of the Göktürk and Runic alphabet, Semitic languages and the Phoenician alphabet (etrus. Because the most logical and rational use for writing is an abcute system. As stated in Darwin; Based on the saying that the strong survive, the weak perish, writing systems are like that when looking at history. For example, the longevity of some empires sometimes depended on the language and writing they used. McLuhan attributes the reason why the West has developed so much to the effect of writing, that is, to its own alphabet systems. Considering the West's use of the Latin alphabet and development, the development of the Republic of Turkey is considered to be contributions of modern Latin alphabet. The story of the article, which started from a clay tablet, has left itself to the usage environments of the internet today. As a matter of fact, it is unthinkable that the use of the internet and the phenomenon of social media, which have such an impact on life, do not affect the transformation of writing in addition to cultural values, art and design created through language. In particular, the changes it creates in language and writing lead to communication paradigms such as icons, signs, abbreviations, emoji, acronyms and emoticons, which are expressed as postmodern indicators of typographic people in today's social media. For today's typographic person, the meaning conveyed by emoji, acronym and emoticons used in the media galaxy is much more important than typographic problems caused by writing. Therefore, not paying attention to typography rules in designs or social media, and explaining thoughts and feelings in some way is a priority.

One of the questions reached within the scope of the study is whether emoji, acronym and emoticons will be included in the text category. In order for a manuscript to be accepted, it must be simplified. For example, instead of describing a long event in Chinese pictograms, a simple narrative is provided by reducing the writing systems to pictorial signs. In this context, it is among the results of the study that it can be included in the text category because it creates a simple expression as well as typographic communication problems that emoji, acronym and emoticons create. Based on all these data, typography, which is all kinds of technical and technological aspects of the letter; It is a set of alphabets that includes numbers and punctuation marks. And although these acronyms and emoticons create some problems on the basis of communication, they are actually a simplified writing system (such as Chinese pictograms) and typographic arrangements.

REFERENCES

Ambady, N. and Weisbuch, M. (2010). Nonverbal Behavior. S. Fiske, D. T. Gilbert, G. Lindzey (Ed.). *Handbook of social psychology, p*. 464- 497. Hoboken: NJ.

Barış, A. (2013). Dijital Dil Devrimi, Erişim Tarihi: 15.01.2021, https://www.hurriyet.com.tr/gundem/dijital-dil-devrimi-22719846.

Becer, Emre. (2010). *Modern Sanat ve Yeni Tipografi*. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.

Black, S. L. and Johnson, A. F. (2012). Employers Use of Social Networking Sites in the Selection Process. *The Journal of Social Media in Society*, 1/1, p. 7-28.

Burgoon, J. K., Floyd, K. and Guerrero, L. K. (2010). Nonverbal Communication Theories of Interaction Adaptation. *The Handbook of Communication Science*, p. 93–108.

Castells, M. (2007). Kimliğin Gücü, Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür (Ebru Kılıç, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Çeken, B., Aypek Arslan, A. and Tuğrul, D. (2017). İletişimde Emojilerin Kullanımı. *21. yy'da Eğitim ve Toplum,* 6 (16), p. 91-105.

Daşkıran, L. (2017). Emoji: Yeni Bir Dilin Doğuşuna Şahit Olmak, Erişim Tarihi: 15.01.2021, https://epnext.com/cagdas-dunyanin-hiyeroglifi-emoji/.

Dikmen, M. (2018). Felsefi Yakınlıklar: Theodor W. Adorno ve Jean Baudrillard Arasındaki Yakınlıklara Dair. *Bülent Ecevit İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1), p. 63-76.

Garfield, S. (2012), Tam Benim Tipim, Bir Font Kitabı (Sabri Gürses, Çev.). İstanbul: Domingo Yayınları.

Gezgin, S. and İralı, A. E. (2017). Yeni Medya Analizleri, Konya: Eğitim Yayınevi.

Harvey,?. (2015). Emojinin Kısa Tarihine Bir Yolculuk "Emoji ve Emoticon Arasındaki Fark Nedir?", Erişim Tarihi: 15.01.2021, http://iceriks.com/emojinin kısa tarihine bir yolculuk-2/.

Kahraman, H. B. (2015). Erişim: 15.01.2021, www.sabah.com.tr/yazarlar/pazar/kahraman/2015/09/20/seviyorum-emoticonlari-ama.

McLuhan, M. (2001). Gutenberg Galaksisi, Tipografik İnsanın Oluşumu *(*Gül Çağalı Güven, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Neti, S. (2011). Social Media and Its Role in Marketing. *International Journal of Enterprise Computing and Business Systems,* 1/2, p. 1-15.

Özdemir, G., Gökdağ, R. and Neslihanoğlu, S. (2018). Sosyal Medyada Emoji Kullanımı ve Anlamlandırılması: Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Örneği. *Selçuk İletişim,* 12(1), p. 425-443.

Sarıkavak, Namık. K. (2009). Görsel İletişim ve Grafik Tasarımda Çağdaş Tipografinin Temelleri. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Sarıkavak, Namık. K. (2014). Kaligrafik ve Tipografik Deneysel Tasarımlar. İstanbul: Ege Basım.

The Guardian, (2015). Erişim: 15. 01. 2020, www.theguardian.com/difference-between-emoji-and-emoticons-explained.

Yengin, D. (2014). Yeni Medya ve Dokunmatik Toplum, İstanbul: Derin Yayınları.

FIGURE REFERENCES

Figure 1: Emojis used in Social Media. Date of Access: 15. 12. 2020, https://iceriks.com/emojinin-kisa-tarihine-bir-yolculuk.

Figure 2: Emoticons (expressions) made with signs. Date of Access: 15.01.2021, https://id.pinterest.com/pin/331577591291769316/**.**

Figure 3: Speak Emoji Application Interface. Date of Access: 15.01.2021, https://apkpure.com/speakemoji/com.sapientnitro.emojikeyboard.

Figure 4: Puck, 30 Mart 1881, Typgraphical Art. Date of Access: 15.12. 2020, http://jussiparikka.net/2013/03/14/emoticon-1881.

Figure 5: Scott Fahlman and his emoticon, Date of Access: 15.01.2021, https://theculturetrip.com/north-america/usa/pennsylvania/articles/meet-scott-fahlman-the-guy-who-created-the-first-emoticon/.

Figure 6: An example of an article used in social media. (Barış, 2013).

Figure 7: An example of an article used in social media. (Barış, 2013).

Table 1: English and Turkish Acronyms Used in Social Media, Date of Access:15.01.2021, http://www.hurriyet.com.tr/dijital-dil-devrimi-22719846.

Table 2: An example of messaging written with emoticons, acronyms (Barış, 2013).

ŞEYHÜLİSLAM EBUSSUUD EFENDİ'NİN MÜSTESNA BİR VEZİNLE OĞLUNA YAZDIĞI NASİHAT MANZUMESİ

Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK
Kırıkkale Üniversitesi

Özet

Ebussuud Efendi, Osmanlı'nın zirve döneminin etkin ve yetkin bir şeyhülislamı olup verdiği fetvalarla birçok müşkülü çözmüş, devlet işlerinde önemli işlere imza atmıştır. Osmanlı-İran çekişmesinde verdiği sert fetvalarla Anadolu'da Şiiliğin yayılmasına önemli bir set olmuştur. O, kalemi ve kelamı güçlü bir isim olup birçok şiir yazmış, fetvâlarını da çoğu defa manzum biçimde vermiş, adeta şiiri günlük hayata dâhil etmiştir. Kanuni kendisine ayva ağacına musallat olan karıncaların öldürülebilmesi için manzum biçimde fetvâ sormuş, o da yine manzum biçimde bunun caiz olmadığına dair cevap vermiştir. Oğluna verdiği öğütleri bile, üstelik ender rastlanan bir aruz kalıbını seçerek manzum biçimde vermiştir. Klasik Türk edebiyatında çok az görülen bir kalıpla yazılmış olan bu manzum öğüt, nazım ve nesrin iç içe geçtiği akıcı ve etkili bir manzumedir. "Müfteilâtün müfteilâtün müfteilâtün müfteilâtün" kalbıyla yazılmış olan bu manzumede Ebussuud Efendi, bir kadı olan oğluna secili ve yakın anlamlı kelimeler kullanarak hitap etmekte ve belki de hacimli bir kitapla toplanabilecek öğütleri altı beyitle özet olarak vermektedir. Oğluna: *"Rûhumu rahatlatan, gönlümü açan oğlum Nuhum! Selamdan sonra; sen gözümün aydını, beynimin gücü, süsümün parlaklığısın, sözümü dinle. İlme hırslı ol, iş ile arkadaş ol, ailenle birlikte ol ve sıkıntı görme…"* şeklinde öğütler vermektedir. Bu manzume, Ebussuud Efendi'nin ilgi çekici sayısız manzumelerinden birisidir ve en önemli özelliği, ender kullanılan bir aruz kalıbıyla ve atasözü üslûbu ile yazılmış olmasıdır. Ayrıca, bu manzumenin mısraları mısra-ı âzâde veya berceste denilen bağımsız mısra özelliğindedir. Bildirimizde bu manzume analitik biçimde incelenip tanıtılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ebussuud Efendi, nasihat, aruz.

ADVICE POETRY OF SHEIKH UL ISLAM EBUSSUUD EFENDI WHICH WAS WRITTEN TO HIS SON WITH AN EXCLUSIVE PROSOD

Abstract

Ebussuud Efendi was an effective and competent Shaykh al-Islam of the peak period of the Ottoman Empire and he solved many difficulties with the fatwas he gave and carried out important works in the state affairs. With the harsh fatwas he gave in the Ottoman-Iran struggle, it became an important barrier to the spread of Shiism in Anatolia. He was a powerful name with his pen and kalam, wrote many poems, gave his fatwas mostly in poetic form, almost included poetry in daily life. Kanuni asked him a fatwa in verse so that the ants that infested the quince tree could be killed, and he answered in verse that it was not permissible. He even gave the advice he gave to his son in verse by choosing a rare prosody pattern. Written with a pattern rarely seen in classical Turkish literature, this verse is a fluent and effective poem in which advice, verse and prose are intertwined. In this poem written

with the "müfteilâtün müfteilâtün müfteilâtün müfteilâtün" Ebussuud Efendi addresses his son, who is a judge, using selected and closely related words and gives a summary of the advice that can be collected with a voluminous book in six couplets. He said to his son, *"My son Noah, who comforts the soul and opens my heart! After the salute; You are the light of my eye, the power of my brain, the brightness of my ornament, listen to my word. Be ambitious to knowledge, be friends with work, be with your family and not be troubled… ".* This poem is one of Ebussuud Efendi's countless interesting poems and its most important feature is that it is written in a rarely used prosody and proverb style. In addition, the lines of this poem have the feature of an independent line called verse-ı âzâde or berceste. This manuscript will be analyzed and introduced analytically in our paper.

Keywords: Ebussuud Efendi, advice, prosody.

GİRİŞ

Ebussuud Efendi, Osmanlı Devleti'nde 1545-1574 yılları arasında 30 yıllık süreyle en uzun süreli şeyhülislâmlık görevini yapmış bir Osmanlı âlimidir. Asıl adı Muhammed olan Ebussuud Efendi, Şeyh Muhyiddin Muhammed Yavsî'nin oğludur. 1490'da İstanbul'da doğmuş, ilk tahsilini babasından aldıktan sonra devrin ünlü âlimlerinden de çeşitli dersler almıştır. Budin'in fethinde şehirde ilk cuma namazını kıldırmış, 1545'te şeyhülislâm olmuş, kazaskerlik ve şeyhülislâmlık görevlerinde ilmî rütbe ve kademeleri sistematize etmeye çalışıp yedi yılda bir mülâzemet usulünü getirmiş ve kendisiyle birlikte şeyhülislâmlığın itibarı artmıştır. 1574'te vefat etmiş ve Eyüp camii civarında kendi yaptırdığı mektebin avlusuna defnedilmiştir. Oğullarından biri Halep kadılığı, biri de Anadolu ve Rumeli kazaskerliği yapmıştır. Bazı tasavvufi ritüellere dair sert fetvâları yanında Şeyh İsmâil Maşukî, Muhyiddin Karamanî ve Hamza Bâlî hakkında da idam fetvâsı verdiği görülmektedir. Türkçe, Arapça, Farsça şiirler yazmış, manzum fetvâlar vermiştir. Tefsir, fıkıh, dil-edebiyat konularında 30 civarında eser yazmış, fıkıh ve tefsirdeki üstün durumundan dolayı *Müfti's-sakaleyn, Ebû-Hanîfei Sânî, Muallim-i Sânî Allâme-i Kül, Hoca Çelebi* gibi ünvanlarla anılmıştır (Atai, 1268:183; A. Rifat, ts.:23-26). O, kalemi ve kelamı güçlü bir sima olarak birçok konuda manzum eser yazmış, bazı fetvâlarını da nazımla vermiş, şiiri günlük hayatı dâhil etmiştir. Kanuni'nin, kendisine ayva ağacına musallat olan karıncaların öldürülebilmesi için manzum biçimde fetvâ sorduğu, onun da yine manzum biçimde bunun caiz olmadığına dair cevap verdiği meşhur olmuştur. O, oğluna verdiği öğütleri de ender rastlanan bir aruz kalıbıyla manzum biçimde vermiştir. Klasik Türk edebiyatında rastlanmayan bir kalıpla yazılmış olan bu manzume, nazım ve nesrin iç içe geçtiği akıcı ve etkili bir dil ve üslupla yazılmıştır. Bu manzumenin *müfteilâtün müfteilâtün müfteilâtün müfteilâtün* gibi, varlığı tartışmalı bir kalıpla yazılmış olması, verilen nasihatin orijinal ve etkili kılınması çabasıyla ilintilendirilebilecek bir yön arzetmektedir. Ebussuud Efendi bu manzumede, bir kadı olan oğluna secili ve yakın anlamlı kelimelerle seslenmekte ve hacimli bir kitapla toplanabilecek öğütleri altı beyitte özetlemektedir. Oğlu için kullandığı: *"Rûhumu rahatlatan, gönlümü açan oğlum Nuhum! Selamdan sonra; sen gözümün aydını, beynimin gücü, süsümün parlaklığısın, sözümü dinle. İlme hırslı ol, iş ile arkadaş ol, ailenle birlikte ol ve sıkıntı görme…"* ifadeleri gerek sanat gösterisi, gerekse bir baba olarak

gösterdiği çabanın ölçü ve samimiyetini ortaya koymaktadır. Ebussuud Efendi'nin birçok alanda ortaya koyduğu ilgi çekici manzumelerden birisi olan bu manzumenin özel bir aruz kalıbıyla atasözü gibi dizilmiş olması, oğlunun şahsında bütün gençlere kısa ve etkili nasihat etme çabasının bir ürünü olarak görülmesine zemin hazırlamaktadır. Bu manzumenin her bir mısraı *mısra-ı âzâde* veya *berceste* denilen bağımsız mısra özelliğindedir. Aşağıda görülen manzume altı beyit gibi çok kısa bir manzume olmakla beraber verilen öğüdün üslupça oldukça etkili olduğu ve uzun süreli bir etkiye sahip bulunduğu söylenebilir.

Nasîhat-i Hazret-i Ebussu'ûd aleyhi rahmeti'l-Vedûd[1]

Râhat-ı rûhum, dilde fütûhum, oğlum u Nûhum, ba'de selâmî
Kurretü 'aynî, kuvvetü beynî, gurretü zeynî, dinle kelâmı
İlme harîs ol şugle enîs ol ehle celîs ol görme melâli
Sormağa ey yâr eyleme gel 'âr anla ne kim var ilmi tamâmî
Fârisî gör bil ehlin ara bul efsah-ı nâs ol 'arab u acâmı
Nîk ü eger bed herkese hulk it Hâlıkı yâd it bul eyü nâmı
Kendini görme kimseyi yerme 'unf ile urma söze licâmı
Bildigün ögret dersüni fikret eylemeyüp redd hâss ile 'âmmı
Vakt-i namâz it Hakka niyâz it Hâlıkı yâd it gözle imâmı
Tamla be-tamla göl olur anla sözümi dinle görme melâmı
Sâlihe yâr ol eyüye câr ol dünyâda var ol bul eyü nâmı
İlmi mükerrer eyle mukarrer sonra muharrer temme kelâmı

SONUÇ VE TARTIŞMA

Yukarıdaki manzumenin öncelikle hem şekil, hem de muhteva yönünden özel ve güzel bir manzume olduğu belirtilmelidir. İlk bakışta nesir cümleleri sanılan bu manzumenin içine girildiğinde kulağa hoş gelen bir nazım tekniğiyle yazılmış etkili bir nasihatnâme olduğu, hatta atasözü değerinde bulunduğu görülmektedir. Özenle seçilmiş kelime ve tamlamaların kullanıldığı bu manzume, asonans ve aliterasyonlar yardımıyla oldukça etkili ve başarılı bir nasihat etkisi oluşturmaktadır. Ebussuud Efendi, oğluna "rûhumun rahatı", yani "canımın huzuru" diye hitap ederek öğüdüne başlamakla ilk başta söylediklerinin etkili olmasını sağlamak istemektedir. Zira, söz çok etkili bir vasıta olup yılanı bile deliğinden çıkarır. İşte bundan dolayı öğüdüne çok içten ve etkili bir ifadeye başlamıştır. Daha sonra da kafiye ve secilerle ezberlenecek mahiyette sözler söyleyerek ata öğüdü, yani ata sözü söylemektedir. "İçimi açan oğlum Nuhum, selamdan sonra" diyerek adeta oğlunun pürdikkat kendisini dinlemesini sağlamaktadır. Yani önce güzel bir ortam oluşturup sonra da söyleyeceği sözlerin bu güzel ve temiz ortamda etkili ve kalıcı olmasını sağlamaya çalışmaktadır ki bunda da başarılı olmaktadır. "Gözümün nuru, beynimin gücü, süsümün parlaklığı, dinle sözümü" demekle önce oğlunun gönlünü okşayıp yumuşatarak dinlemeye hazırlamaktadır. "İlme hırslı ol, çalışmaya arkadaş ol, ailenle birlikte ol ki sıkıntı çekme" demekle mutluluğun yolunu göstermektedir. "Sormaktan utanma ki ilmini tamamla" diyerek öğrenciliğin özünü göstermektedir. Farsçayı iyi öğrenip insanların en fasihi ol" demekle Farsça'nın kulağa hoş gelen akıcı bir lisan, şiir ve edebiyata uygun bir dil olduğunu söylemiş olmaktadır. "İyi, kötü

[1] Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, *Mecmûa-i Münşeât ve Fevâid*, nr. 3753, vrk. 346b.

herkese karşı güzel huylu ol, Hâlık'ı an ki iyi namlı ol" demekle iyi insan olmanın yolunu göstermektedir. "Bencil olma, kimseyi yerme, sert konuşup davranma" demekle Lokman Hekim'in oğluna verdiği öğüte telmih yapmaktadır. "Bildiğini öğret, hiç kimseyi reddetmeden dersini düşün" demekle ilmin ve âlimin cömertlik yolunu göstermektedir. "Namâzı vaktinde kılıp Hakk'a niyaz et ve an, imama da uy" demekle ibadeti disiplin içinde aksatmadan yapmayı salık vermektedir. "Damlaya damlaya göl olur" diyerek israftan kaçınmayı ve ekonomik olmayı öğütlemektedir. "İyi kişiyle dost ve komşu ol ki dünyada yaşarken iyi adla anılasın" demekle arkadaş seçiminin önemini vurgulamakta; "İlmi tekrar edip söyle, sonra yaz" diyerek de öğrenmede tekrar ve yazmanın yeri ve değerini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Ahmed Rifat (tsz), *Devhatü'l-meşâyih maa zeyl*, İstanbul.
Atâî (1268). *Zeyl-i Şakâik li-Atâyî*, İstanbul.
Mecmûa-i Münşeât ve Fevâid, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, nr. 3753.

YAZMA ESERLERDE AYASOFYA'DA KULLANILAN TAŞLAR, MERMER VE HARÇ

Hüseyin SARI
Türkiye Yazma Eserler Kurumu, Yazma ve Nadir Eserler Dairesi Başkanlığı

Dünya tarihinin önemli miraslarından biri Ayasofya'dır. Bu önemli miras, tarihin değişik dönemlerinde ilgi odağı olmuş, tarih, mimarlık, sanat tarihi ve daha pek çok ilim dallarında araştırmacıların ilgisini çekmiştir. İstanbul'un fethiyle birlikte bilimin evrenselliği noktasında hareket eden Osmanlı Devleti, Fatih döneminden itibaren Bizans'tan kalan yazma eserleri Osmanlı Türkçesine tercüme ettirmeye başlamıştır. Fatih döneminden itibaren tercüme ettirilen eserlerde Ayasofya'nın inşasına dair bilgilerle birlikte, Ayasofya'da kullanılan yapı malzemeleri, mermerler, değerli taşlar hakkında bilgiler verilmiştir. Bu çalışmada Ayasofya'da kullanılan malzemeler, taşlar ve mermerlerin getirildiği yerler hakkındaki bilgiler ile Ayasofya'da kullanılan 'diş budak' ağacından yapılan harç yazma eserler bağlamında ele alınıp değerlendiriliştir. Fatih dönemi ve sonraki dönemlere ait Ayasofya ile ilgili yazma eserler kullanılan malzemeler açısından ele alınmıştır. Son olarak, yazma eserlerden elde edilen bilgi ve bulgulardan yola çıkılarak Ayasofya'nın yapılışında kullanılan malzemeler incelenmiş ve güncel çalışmalarla karşılaştırılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Ayasofya, yazma eser, mermer, taş, malzemeler.

STONES, MARBLES AND PLASTER MORTARS USED IN HAGIA SOPHIA IN MANUSCRIPTS

One of the important legacies of the world history is the Hagia Sophia. This important heritage has been the center of attention in different periods of history and has attracted the attention of researchers in history, architecture, art history and many other disciplines. With the conquest of Istanbul, the Ottoman Empire, acting at the point of universality of science, started to have the manuscripts from Byzantine translated into Ottoman Turkish since the Fatih period. In the works translated into Ottoman Turkish since the Fatih period, information about the construction of Hagia Sophia is provided, as well as information about the building materials, marbles and precious stones used in Hagia Sophia. In this study, the materials used in Hagia Sophia, information about the places where marble and stones are brought, and the mortar used in Hagia Sophia which is made from 'ash-tree' are evaluated in terms of manuscripts. Moreover, manuscripts about Hagia Sophia translated in the Fatih period and later periods were evaluated in terms of the materials used. Finally, based on the information and findings obtained from the manuscripts, the materials used in the making of Hagia Sophia are examined and compared with current studies.

Keywords: Hagia Sophia, manuscript, marble, stone, materials.

1.Ayasofya Yazmalarında Malzemelere Genel Bakış

İstanbul fethiyle başlayan ilmi çalışmalar kapsamında Bizans yazmalarından Ayasofya Tarihi eserleri tercüme edilmeye başlanmıştır. Osmanlı Türkçesine ve Farsça'ya çevrilen bu eserlerle Ayasofya'ya dair bilgiler oluşmaya başlamıştır. Bugün yurtiçi ve yurtdışında Osmanlı dönemine ait Ayasofya tarihine dair pek çok yazma eser bu süreçle birlikte ortaya çıkmıştır.

Ayasofya'nın yapılışına ait bilgilerin yer aldığı yazma eserlerde, yapımında kullanılan malzemelere dair de geniş bilgiler verilmiştir. Mermer ve taşlar hakkında bilgiler, mermerlerin ve mermer direklerin getirildikleri bölgeler, kapı ve pencereler, direkler, zincirler, değerli taşlar, şamdanlar, kandiller ve buhurdanlara dair bilgiler verilmiştir. Ayrıca eserlerde Ayasofya'da kullanılan zincirler, altın toplar, hücreler, havuzlar, kubbeler, payandalar ve mihrap hakkında detaylı bilgiler anlatılmıştır.

Yazmalarda Ayasofya'daki tefrişat ve süslemeler genellikle ağdalı bir dil ile anlatılmıştır. Seyyid Muhammed Ata'nın "Ruhâm-ı rengîn ve sütûn-ı sengîn ile İstanbul'un derûn u bîrûnu doldu" gibi ifadeleri ağdalı dilin örneklerindendir. (Ata, Beyân-ı Sur-ı Kostantiniye: 31a).

Yazmalarda Ayasofya anlatımları incelendiğinde mübalağa sanatının çok fazla kullanıldığı görülmektedir. Ancak Ali Arabî İlyas, eserinde malzemelerin getirilişini aktardığı bölümde 'Bu kıssaların Ayasofya'nın doğu tarafındaki birkaç mermerde Yunanca yazıldığını' belirtmiş ve ifadelerine önemli bir kaynak göstermiştir[1].

2. Ayasofya'da Kullanılan Malzemeler

2.1. Malzemelerin Seçimi, Toplanılması ve Getirilmesi

Nika İsyanı'nı bastırarak hâkimiyetini perçinleyen ve isyanda zarar gören şehrin imarına başlayan Justinianus, isyanda tahrip olan şehrin en önemli abidesini yenilemeye karar vermiştir.

İmparator Justinianus, Ayasofya'nın yapımına karar vermesiyle birlikte yoğun bir çalışma içine girmiştir. İmparatorun Ayasofya inşasının başlangıcında üzerinde durduğu bir konu da Ayasofya inşasının yapıldığı alanda putperestlere ait daha önceki yapıların tamamen temizlenmesi ve o yapılardan herhangi bir eser kalmamasını istemesidir. İmparatorun bu düşüncesi yazma eserlerde "*Onu pâk edip asla onun taşından ve ağacından nesne koymayasız. Tâ kim benim deyrim onun esbabına karışmaya*" ifadeleriyle belirtilmiştir. (Karamanî, Târîh-i Beyân: 7b).

Ayasofya'dan önceki mabetlerin temizlenmesiyle birlikte İmparator hâkimiyetindeki farklı bölgelere elçiler ve mektuplar yollayarak topraklarında bulunan değerli maden, taş ve sair yapı malzemelerinin gönderilmesini talep etmiştir. (Karamanî, Târîh-i Beyân: 6b.; Hayâlîzâde İbrahim, Binây-ı Ayasofya: 3a-3b; İbrahim Efendi, Tevârihi Camii: 47b; Abdulkayyum, Menâkıb-ı Ayasofya: 8b). Böylelikle yeni yapılacak mabette kendilerinden bir yadigâr kalması istenmektedir. (Sarı, H. 2018, *Osmanlı Müelliflerinin*…, s.51).

[1] "Bu dediğimiz kıssalar ale't-tafsil Ayasofya içinde şark tarafında Yunan yazısıyla yazılmış birkaç mermer tahta vardır. Anları içinde kazmıştır." Ali Arabi İlyas, Ali Arabî İlyas, *Tevârîh-i İbtidâ, -i Şehr-i İstanbul ma 'a Ayasofya-i Kebîr-i Binâ-yı A 'lâ-yı lâ-Nazîr*, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi, nr.1803/4, vr. 173b.

Fermanı alan bölgelerin hâkimleri, Ayasofya'da kullanılmak üzere farklı malzemeler göndermişlerdir. Ayasofya inşasında kullanılma amacıyla malzemelerin farklı bölgelerden toplanarak İstanbul'a getirilmesi, incelediğimiz yazma eserlerin ittifak ettiği konudur. Konevî'nin kalemiyle, Ayasofya'da kullanılan mermer direkler ve taşlar farklı farklı iklimlerden getirilmiştir. (Konevi, A.,1858, Feth-i Kostantiniyye: 5)

Yazmalara göre şehirlerde bölgelerde bulunan değerli taş ve muhkem direklerin İstanbul'a gönderilmesi sürecinde Ali Arabî İlyas, malzemeleri gönüllü gönderen hâkimlerin yanında gönülsüz gönderen hâkimlere de dikkat çekmiştir. (Ali Arabî, Tevârih-i İbtida: 170a).

Günümüzdeki çalışmalarda malzemelerle ilgili ve özellikle doğal taşlar ve taş ocaklarıyla ilgili bilgilere ulaşılmıştır. '*Ayasofya'nın yapımında kullanılacak malzemelerin üretilmesi yerine, imparatorluğun sınırlarındaki eski yapılar ve tapınaklardaki hazır malzemelerden yararlanma yoluna gidilmesi inşaat süresinin kısa sürede bitmesini sağlayan etkenlerden biri olarak kabul edilmektedir'*. (Angı 2015: 47). Ayasofya'da Efes'teki Artemis (Diana) Tapınağı'ndan, Kapıdağ Yarımadasındaki Kyzikos (Belkıs) Tapınağı'ndan, Mısır'daki Güneş Tapınağı'ndan (Heliopolis), Lübnan'daki Baalbek Tapınağı'ndan ve diğer birçok yapıdan taş malzemeler getirilmiş ve "devşirme" olarak kullanılmıştır. (Dirimtekin,1966: 4; Angı, 2015: 47).

2.2. Ayasofya'da Kullanılan Bitkisel Karışımlı Harç

Ayasofya Tarihi konulu yazma eserlerde Ayasofya inşasında kullanılan harç yapımında dikkat çekici bilgiler bulunmaktadır. VI. yüzyılda bitkisel karışımlı harç kullanıldığı yazmalarda geçmektedir. Bitkilerin karışımı ile elde edilen ve sıva yapımında kullanılan bir terkibin harç olarak Ayasofya inşâsında kullanıldığı ifade edilmiştir.

İncelediğimiz yazma eserlerde lisan'ül-asâfir[2] ağacının yapraklarının kaynatılmasıyla elde edilen suyun kirece katıldığı böylece bu karışımın muhkem, sapasağlam bir malzemeye dönüştüğü anlatılmaktadır. (Karamanî, Târîh-i Beyân: 16a; Nişancı, Tevârih-i Ayasofya-i: 29a,31a). Başka bir kaynağımıza göre bu karışım lisan'ül-asâfir ve ağaç kabuklarıyla kaynatılmış, kaynatılan karışıma kireç ve horasan harcı[3] katılmasıyla Ayasofya'da kullanılan harç elde edilmiştir. (Abdulkayyum, Menâkıb-ı Ayasofya: 12b.; İbrahim Efendi, Tevârih-i Camii: 49b). Diğer yazmalarda bunlara ek olarak farklı terkipler anlatılmıştır.

Kostandinîdî bu karışımın tarifine ek olarak, geniş kazanlarda arpa kaynatılıp, kireç, istiridye ve kavak ağacı kabuğu ile diğer bazı şeyleri mezcedip sıvada kullanıldığını belirtmiştir. (Kostantinîdî, H.1285 Tarih-i Ayasofya: 8). Ali Arabî İlyas, bu karışımın tutkal özelliğine dikkat çekmiştir. (Ali Arabi İlyas, Tevârih-i İbtida: 172b). Bu karışımın içine ceviz kabuğu da eklendiği yazmalarda geçmektedir. (Azmizâde İbrahim, Ayasofya Tarihi: 22b).

[2] Lisânü'l asâfir, diş budak ağacı adıyla bilinmektedir.

[3] "Tarihi yapıların günümüze ulaşmasında en önemli etken bağlayıcı maddelerdir. Bu bağlayıcı malzemelerin en önemli elemanı harç ve sıvalardır. Tarihi yapılar incelendiğinde en önemli bağlayıcı malzeme horosan harcıdır. Birçok tarihi yapılarda kireç, tuğla, pişmiş seramik malzemelerden oluşan harç ve sıvalar kullanılmıştır. Horosan harcı, horosan, kireç, su ve bazı katkı maddelerinin eklenmesiyle üretilen bağlayıcı ve taşıyıcı özelliğe sahip bir malzemedir". Mehmet Canbaz, Ersin Güler, *Kireç Türünün Horasan Harcı Özelliklerine Etkis*i, Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu, 2-4 Kasım 2017.

Ayrıca Ayasofya'nın temeli atıldığında, imparator Justinianus tarafından temele kireç ve taş bırakılmıştır. (Azmizâde İbrahim, Ayasofya Tarihi: 20a; Karamanî, Târîh-i Beyân: 11b). Günümüz de lisânü'l-asâfir (diş budak ağacı) ile ilgili kapsamlı çalışma yapılmış, diş budak ağacının yapraklarıyla yapılan harcın diğerlerinden 2.5 kat daha dayanıklı olduğu ortaya çıkmıştır. (Diker, 2016: 16-18.)

2.3. Mermerler

Ayasofya'da en fazla kullanılan ve yapının her tarafında görülen doğal taş türlerinden biri de mermerlerdir.

Ayasofya'da kullanılmak üzere kızıl mermerler, ak mermerler, sarı mermerler, somaki direkler, kalın direk mermerler, elvan mermerler, yassı mermerler, tunç kaplı mermer direk ile münakkaş levhalar getirilmiştir.

Ayasofya'daki yeşil mermerler Ayasuluğ'tan[4], ak mermerler Marmara Adasından, sarı damarlı kızıl mermerler Mihaliç'ten[5], beyaz bezeli sarı mermerler Yunan vilâyetinden[6], sekiz somaki[7] mermerler Habeş vilâyetinden getirilmiştir. (Ali Arabî İlyas, Tevârih-i İbtida: 170a; Ali Arabî İlyas, Tevârîh-i Kostantiniyye 46b). Ayrıca üzerinde beyaz hatlar olan sarı mermerler Karaman'dan (Azmizâde Efendi, Ayasofya Tarihi: 18a). bazı taşlar Aydıncık şehrinden gelmiştir. (Musa Balıkesiri, Tarih-i Ayasofya: 128b). Seyyid Muhammed Ata, Karaman ve Şam'dan renkli mermerler geldiğini aktarmıştır. (Ata, Beyân-ı Sur-ı Kostantiniye: 31a). Azmizâde İbrahim'e göre Minhaliç'ten[8] kızıl mermerler getirilmiştir. (Azmizâde Efendi, Ayasofya Tarihi: 18a). Şadırvanın Yunanistan'dan gelen kırmızı mermerden yapıldığını Azmizâde İbrahim Efendi iddia etmiştir. (Azmizâde Efendi, Ayasofya Tarihi: 24b). Ayasofya Tarihi Hindistan'dan yeşim taşına benzer ak ve saf mermerler getirilmiş ve mabedin değişik yerlerinde kullanılmıştır. (Karamanî, Târîh-i Beyân: 11b). Ayasofya'ya getirilen malzemeler sanat ve tür yönüyle çok değerli olmakla beraber bazı mermerlerin üzerinde üç farklı renk bulunmaktadır. (Konevi, A.,1858, Feth-i Kostantiniyye: 45.)

Ayasofya'da mermerler, tabanın döşemesinde kullanıldığı gibi tabandan kubbeye kadar da çeşitli mermerler yerleştirilmiştir. Ayasofya'nın duvarları, üzerinde somaki, yeşil ve sarı renklerin yer aldığı beyaz mermerlerle kaplanmıştır. (Hayalizâde İbrahim, Binay-ı Ayasofya: 7b).

Gönderilen mermerler gemilerle İstanbul'a ulaşmıştır. (Hayalizâde İbrahim, Binây-ı Ayasofya: 3a, Karamani, Târîh-i Beyân: 7b; Nişancı, Tevârih-i Ayasofya-i…,18a). Malzemeler İstanbul'a büyük kalyonlarla gönderilerek kolaylıkla ulaşımı sağlanmıştır.

---

[4] Ayasluğ (آياسلوغ), Efes, Selçuk bölgesidir. Tahir Sezen, *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2006, s. 4; Abdulnasır Abdülkayyum, *a.g.e.*, vr.8b; İbrahim Efendi, *a.g.e.*, vr. 47a.

[5] Mihaliç, Karacabey, Hudavendigar, Bursa, Tahir Sezen, a.g.e., s.377; Hayalizade İbrahim, Ayasofya Cami'i Binâsı, Millet Yazma Eser kütüphanesi, Ali Emir Trh 9, vr. 3b; Seyyid Muhammed Ata, a.g.e., vr. 31a.

[6] Azmizâde İbrahim Efendi, Ayasofya Tarihi Tercümesi Der-Beyanı Ayasofiyye Risâle-i Mergûbe, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emr Trh 9, vr.18b.; İbrahim Efendi yedi somaki direğin Habeş vilâyetinden geldiğini ifade etmiştir. İbrahim Efendi, a.g.e., 47a.

[7] Somaki, (Summak-summaki) Çok sert ve damarlı, kızıl ve yeşil renkli bir mermerdir. Kubbe Altı Lugatı, Kubbe Altı Yayınları, İstanbul C.3, s.2825

[8] Diğer yazmalarda Mihaliç, bu yazmada Minhaliç yazılmıştır.

(Abdulkayyum, Menâkıb-ı Ayasofya: 8b). Kara ve deniz yolu birlikte kullanılarak malzemelerin ve mermerlerin ulaşımı sağlandığı başka bir kaynakta geçmektedir. (Ali Arabî İlyas, Tevârîh-i İbtida. 170a).

Farklı bölgelerden getirilen mermerlerle birlikte yazma eserlere göre geçmiş dönemlerin antik yapılarından getirilen yapı malzemeleri de bulunmaktadır. Örneğin İbrahim peygamberin dönemindeki bir mabetin bazı kalıntıları getirilmiştir. (Karamani, Târîh-i Beyân: 7a; İbrahim Efendi, Tevârih-i Camii: 47a; Abdulkayyum, Menâkıb-ı Ayasofya: 9a). Ayasofya'daki ana kapıda Nuh peygamberin gemisine ait parçaların yer aldığı incelediğimiz yazma eserlerde ifade edilmiştir. (Karamani, Târîh-i Beyân:19a; Hayalizâde İbrahim, Binây-ı Ayasofya: 8a; Konevi, A.,1858, Feth-i Kostantiniyye: 45; Ali Arabi İlyas, Tevârih-i İbtida: 173a; Nişancı, Tevârih-i Ayasofya…,: 44a; İlyas Balıkesirî, Târih-i Ayasofya: 2b; Musa Balıkesirî, Târih-i Ayasofya: 130a).

Ayasofya yapımında mermer ve sair malzemeler çeşitli bölgelerden toplanarak sağlanmış ve kubbe yapımında kullanılmak üzere hafif toprak ihtiyacı için Rodos toprağı tercih edilmiştir. Bu tercihin altında ise Rodos toprağının diğer toprak türlerinden çok daha hafif olması yatmaktadır. (Karamani, Târîh-i Beyân: 15b; Azmizâde Efendi, *a.g.e.*, vr.21a; Hayalizâde İbrahim, Binây-ı Ayasofya: 7a, Ali Arabî İlyas, Tevarih-i Kostantiniyye: 56b; Ali Arabî İlyas, Tevarih-i İbtida: 72a.; İbrahim Efendi, Tevârih-i Camii: 49b; Musa Balıkesirî, Târih-i Ayasofya: 129b; Abdulkayyum, Menâkıb-ı Ayasofya: 12a-12b). Rodos'tan alınan toprak ve tuğlalar gemi ile İstanbul'a getirilmiştir. (Hayalizâde İbrahim, Binây-ı Ayasofya: 7a).

SONUÇ

Dünya tarihinin önemli yadigârlarından biri de Ayasofya'dır. Bizans İmparatorluğunda Ayasofya tarihi üzerine çalışmalar yapımından bir süre sonra başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğunda Ayasofya Tarihi üzerine çalışmalar Fatih dönemiyle başlamış ve sonraki imparatorlar döneminde de devam ettirilerek giderek artmıştır. Bu dönemde Bizans'tan kalan yazmalar çevrilmeye başlamıştır.

Osmanlı yazmalarında Ayasofya'nın yapılış sürecindeki farklı safhalar anlatılmıştır. Bu safhalardan biri de inşasında kullanılacak olan malzemelerdir. Ayasofya gibi büyük yapılarda farklı taş türleri fazlaca kullanılmaktadır. Osmanlı dönemi mimari eserlerinde de taş türlerinin ve farklı mermerlerin kullanıldığını görmekteyiz.

Yapı malzemelerinden doğal taşların kullanımı ile birlikte dikkat çeken diğer bir konu da Ayasofya inşasında hazırlanan bitkisel harçtır. Yazma eserlerde, Ayasofya inşâsında lisânü'l asâfir denilen diş budak ağacının yaprakları kaynatılarak harç elde edildiği anlatılmıştır.

Yazma eserler ile güncel çalışmalardaki bulguları bir araya getirerek ortaya çıkardığımız değerlendirmeyi ilim dünyasının tartışmasına sunuyoruz.

KAYNAKÇA

Abdullah Konevî (1858) *Feth-i Kostantiniyye ve Tarif-i Ayasofya*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Süleymaniye Kütüphanesi, Hüdai Efendi Koleksiyonu, no. 01026, İstihkâm Alayları Litografya Taş Baskı Tezgâhı 1858, İstanbul.

Abdünnasır Abdulkayyum, *Menâkıb-ı Ayasofya ve Menâkıb-ı Mahmud Paşa-yı Velî ve Süleyman Divânı*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanalığı, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, no: 02187-002.

Ali Arabî İlyas, *Tevârîh-i İbtidâ-i Şehr-i İstanbul ma 'a Ayasofya-i Kebir binÂ-yı A 'lâ-yı lâ-Nazîr,* Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, no. 01803/004

Ali Arabî İlyas, *Tevârîh-i Kostantiniyye ve Ayasofya Bazı Hikâyat,* Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Fotokopi Koleksiyonu, no: 00192

Angı, O. Serkan (2015). "Ayasofya'nın Yapımında Kullanılan Doğal Taşlar ve Günümüzde Korunmuşluk Durumları", Restorasyon *ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, S.14, İstanbul, 2015, 43-57.

Ayverdi, İlhan (2006), *Kubbe Altı Lugatı Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbe Altı Yayınları, İstanbul C.3, s.2825

Azmizâde İbrahim Efendi, *Ayasofya Tarihi Tercümesi Der-Beyanı Ayasofiyye Risâle-i Mergûbe*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Millet Yazma Eser Kütüphanesi, Ali Emr Trh no. 9

Canbaz, M. ve Güler Ersin, (2017). *Kireç Türünün Horasan Harcı Özelliklerine Etkis*i, Uluslararası Katılımlı 6. Tarihi Yapıların Korunması ve Güçlendirilmesi Sempozyumu, 2-4 Kasım 2017.

Diker, Hasan Fırat, (2016) *Ayasofya ve Onarımları*, Fatih Sultan Mehmet Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Dirimtekin, Feridun (1966) *Ayasofya Klavuzu*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Hayalizâde İbrahim Efendi, Ayasofya *Cami'i Binâsı*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Millet Yazma Eser kütüphanesi, Ali Emr Trh no.09

İbrahim Efendi, *Tevârihi Camii Şerif Ayasofya Bil İcmal*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar no.06728

Kostantinîdî, Aleksandr, Tarih-*i Ayasofya*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Nafiz Paşa Koleksiyonu, no. 01077.

Musa Balıkesiri, *Tarih-i Ayasofya*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar 2057

Nişancı, *Tevarih-i Ayasofya-i Şerif Min Telif-i Nişancı*, Bulgaristan Milli Kütüphanesi.

Sarı, H. (2018). *Osmanlı Müelliflerinin Kaleminden Ayasofya'nın İnşası*, Dumlupınar Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya.

Seyyid Muhammed Ata, *Der-Beyân-ı Sur-ı Kostantiniye-i Kebir*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, no. 3054-003

Sezen, Tahir (2006) *Osmanlı Yer Adları*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara

Şemseddîn Karamanî, *Tarih-i Beyan-ı Bina-yı Ayasofya*, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Koleksiyonu, no. 0081